

SVETA EKONOMIJA

CHARLES EISENSTEIN

SVETA EKONOMIJA

Denar, darovanje in družba v času prehoda

Dopolnjena izdaja

Charles Eisenstein

SVETA EKONOMIJA

Denar, darovanje in družba v času prehoda

© Založba Chiara, 2024

Naslov izvirnika:

SACRED ECONOMICS, Revised:

Money, Gift, & Society in the Age
of Transition

© 2021 Charles Eisenstein

Dopolnjena izdaja, prvič izdano že 2011
pri North Atlantic Books

Izdala in založila Založba Chiara

Za založbo Simona Hana Boc

www.zalozba-chiara.si

Prevod Nataša Šilec

Uredila Tadeja Laniakea Zupan

Strokovni pregled Matija Mazi, mag. Borin Mihelj

Spremna besedila Janez Božič, Ines Drame, pater Karel Gržan,
Mala Kline, Marjana Kos, Matija Mazi, Helena Norberg-Hodge,
Zvonko Pukšič, Tadeja L. Zupan

Jezikovni pregled Zupan & Zupan, Jakob Rotar

Kreativno vodenje in ikone 6. element

Oblikovna zasnova zbirke Žiga Valetič

Oblikovanje Maša O. Popovič, www.mixer.si

Fotografije na naslovnici Aleš Komovec, Dreamstime, Alamy

Prelom PhotoZ

Podpornik projekta Matija Mazi

Tisk PARTNER GRAF, zelena tiskarna, d. o. o.

Naklada 500 izvodov

1. natis, Ljubljana 2024

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

336.74(091)

336.74:1

EISENSTEIN, Charles, 1967-

Sveta ekonomija : denar, darovanje in družba v času prehoda /
Charles Eisenstein ; [prevod Nataša Šilec ; spremna besedila
Janez Božič ... et al.]. - 1. natis. - Ljubljana : Chiara, 2024

Prevod dela: Sacred economics

ISBN 978-961-7205-22-0

COBISS.SI-ID 192430595

Nekatere pravice pridržane. To delo je izdano na podlagi licence Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs3.0 Unported. Za več informacij obiščite spletno mesto <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>.

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav 3.0 Nedoločena (CC BY-NC-ND 3.0)

Natisnjeno na 100 % recikliranem papirju Fenix, pri tisku uporabljene živilske barve,
plošče so brezkemijsko razvite (suhi CTP), tiskovina ni lakirana. Skupaj s tiskarno smo
trajnostno zavezani k čistejšemu okolju.

Dela Charlesa Eisensteina so tudi javno dostopna v izvirniku in prevedenih jezikih:

<https://charleseisenstein.org/books> ter na slovenskem spletnem mestu <https://charleseisenstein.si>

Dopolnjeno različico knjige Sveta ekonomija – Denar, darovanje in družba v dobi prehoda je sponzoriralo
in objavilo društvo Society for the Study of Native Arts and Sciences (ki posluje kot založba North Atlantic Books),
izobraževalno neprofitno društvo za raziskovanje domorodne umetnosti in znanosti s sedežem
v Berkeleyju v Kaliforniji; sodeluje s partnerji, da bi oblikovalo medkulturne perspektive, spodbujalo celostni
pogled na umetnost, znanost, humanistiko in zdravljenje, ter da bi z objavljanjem del o odnosu med telesom,
duhom in naravo širilo osebno in globalno preobrazbo.

Ob izidu v Sloveniji se založba s sodelavci zahvaljuje, da nas je pri tem predanem projektu podprt Matija Mazi.

*Mojim staršem
in vsem drugim, ki so mi dali tako veliko,
ne da bi karkoli pričakovali v zameno.*

VSEBINA

SPREMNO BESEDILO AVTORJA	11
UVOD	13
1. DEL	
Ekonomija ločenosti	23
1. Svet obdarovanja.....	25
2. Iluzija pomanjkanja	39
3. Denar in um.....	51
4. Težave z lastnino	65
Sla po posedovanju	65
Izvorni rop	68
Izročilo po Henryju Georgeu.....	74
5. Krsta skupnih virov	83
Kulturni in duhovni kapital	84
Izčrpavanje skupnosti	88
Ustvarjanje potreb	91
Moč denarja	99
6. Ekonomija oderuštva.....	103
Ekonomkska prilika	105

Nujnost rasti.....	109
Koncentracija bogastva	112
Prerazporeditev bogastva in razredni konflikt	118
Inflacija.....	124
Več zate pomeni manj zame.....	127
7. Kriza civilizacije	131
8. Na prelomu dobe	145
Denar: zgodba in magija	145
Težka preizkušnja odraščanja človeštva	151
2. DEL	
Ekonomija ponovne združitve	159
9. Zgodba o vrednosti.....	161
10. Zakon vračanja.....	173
11. Valute, ki temeljijo na skupnih dobrinah	183
12. Ekonomija negativnih obresti.....	197
Zgodovina in ozadje	199
Sodobna teorija in praksa	206
Kriza zadolženosti: priložnost za prehod.....	219
Z mislio na prihodnost.....	221
Več zame pomeni več zate.....	230
13. Ekonomija ravnovesnega stanja in ekonomija odrasti.....	237
Ponovni premislek o trajnostnosti	237
Prehod v ravnovesno stanje: postopni spust ali zlom?	240
Krčenje denarja, rast bogastva	245
Zmanjševanje vloge posrednikov in revolucija enakovredne izmenjave (P2P).....	248
14. Družbena dividenda.....	253

Paradoks prostega časa	253
Zastarelost 'delovnih mest'	257
Volja do dela.....	262
Kdo bo odnašal smeti?	267
15. Lokalne in komplementarne valute	275
Kavelj 22 lokalne valute	278
Časovno bančništvo in vzajemni kredit	285
Kriptorevolucija.....	294
16. Prehod v ekonomijo obdarovanja	301
17. Povzetek in kažipot.....	313
1. Odpis dolga	314
2. Valuta z negativnimi obrestmi	318
3. Odprava ekonomskih rent in nadomestilo za izčrpavanje skupnih dobrin	320
4. Ponotranjenje stroškov za družbo in okolje.....	321
5. Lokalno upravljanje gospodarstva in denarja	323
6. Družbena dividenda	325
7. Gospodarska odrast.....	327
8. Kultura obdarovanja in ekonomija enakovredne izmenjave (P2P).....	328
3. DEL	
Živeti novo ekonomijo	331
18. Obujanje pozabljenе kulture obdarovanja.....	333
19. Nekopičenje	345
20. Smotrno preživljvanje in sveto investiranje	357
Dharma bogastva	357
Ropanje Petra za plačilo Pavlu.....	360
Staro kopičenje za nove namene.....	367
Smotrno preživljvanje.....	371

21.	Delo v duhu obdarovanja	377
	Zaupati v hvaležnost	377
	Posel v duhu obdarovanja	382
	Sveti poklici	387
22.	Skupnost in neizmerljivo	393
23.	Nova oblika materializma	401
24.	Bolj čudoviti svet, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja	409
 SEZNAM LITERATURE.....		417
O KNJIGI SO ZAPISALI.....		422
O AVTORJU.....		424
 SPREMNA BESEDILA		
	Ekonomija je lahko le sveta! <i>Pater Karel Gržan</i>	425
	Velikansko darilo, <i>Helena Norberg-Hodge</i>	433
	Z vsako gesto daru soustvarjamo čudoviti svet, <i>Mala Kline</i> ..	434
	O življenju, denarju in sveti ekonomiji, <i>Marjana Kos</i>	435
	Rešitve, <i>Janez Božič</i>	438
	U.TOP.I.JA, ki je mogoča, <i>Ines Drame</i>	440
	Kristalno jasno, <i>Zvonko Puksič</i>	442
	Ustvarjati in dajati brez plačila, <i>Matija Mazi</i>	443
	»Ko opustimo dvom v svoje namene, vlijemo moč svojim besedam.«, <i>Tadeja L. Zupan</i>	446
O AVTORJIH SPREMNIH BESEDEL.....		449
DRUGA DELA CHARLESA EISENSTEINA.....		453

Spremno besedilo avtorja

To knjigo ponujam v duhu obdarovanja: tako ostanem zvest njeni temi, vnašanju načel obdarovanja v svet denarja. Da bi z založnikom svoja načela prelila v prakso, sva izbrala licenco Creative Commons, s katero lahko to knjigo prosto širite za katerikoli nekomercialen namen. To pomeni, da lahko gradivo iz knjige fotokopirate, ga objavite na svojem blogu in podobno, če ga le ne prodajate ali uporabljate za oglaševanje. Prosiva vas tudi za navedbo vira, da bodo bralci lahko po želji poiskali več mojih del. Druge pravne podrobnosti si lahko ogledate na spletni strani organizacije Creative Commons.

Ena od značilnosti daril je, da darilo v zameno zanj ni vnaprej opredeljeno. Če prejmete ali širite to delo brezplačno, bova vesela prostovoljnega prispevka, s katerim lahko izrazite hvaležnost ali vrednost, ki jo morda začutite. To lahko storite na spletnih straneh, povezanih z avtorjem in s knjigo.

Sebe v bistvu dojemam kot skrbnika in prevodnika idej *Svete ekonomije*. Stojim na ramenih veliko bolj slovečih mislecev, kot sem sam, ter srkam, predelujem in širim zamisli iz naših skupnih kulturnih dobrin. Tako darilo sem prejel in ga podarjam naprej. Zato se v dobri veri ne morem šteti za moralno legitimnega lastnika teh zamisli. Na srečo je bil moj založnik

dovolj pogumen, da razišče nov model obravnavanja intelektualne lastnine. Radostim se dne, ko umetnikom ne bo več treba umetno vzdrževati nedostopnosti svojega dela s pomočjo zakonov o intelektualni lastnini, pač pa bodo prejemali bogato povračilo iz hvaležnosti tistih, ki bodo to delo prejeli.

Uvod

Namen te knjige je, da postaneta denar in človeška ekonomija tako sveta kot vse drugo v vesolju.

Danes povezujemo denar s posvetnim, in ni čudno, da je tako. Če je že kaj sveto na tem svetu, to zagotovo ni denar. Denar se zdi sovražnik naših plemenitih čutov, kar je očitno vedno, kadar misel »Tega si ne morem privoščiti« zatre vzgib prijaznosti ali velikodušnosti. Denar se zdi sovražnik lepote, o čemer priča zaničljiva opazka »Prodal se je«. Denar se zdi sovražnik vsake dragocene družbene in politične reforme, korporativne sile pa krmarijo zakonodajo v smeri povečevanja svojega dobička. Zdi se, da denar uničuje Zemljo, medtem ko ropamo oceane, gozdove, prst in vse vrste, da bi potešili nenasiten pohlep.

Vsaj odkar je Jezus izgnal menjalce denarja iz templja, čutimo, da se denarja oklepa nekaj nesvetega. Kadar se politiki namesto stremenja k javnemu dobremu pehajo za denarjem, jih označimo za skorumpirane. Razume se, da pridevniki, kot sta 'umazan' in 'pokvarjen', opisujeta denar. Menihi naj si z njim ne bi mazali rok: »Ne morete služiti Bogu in mamonu.«

Obenem pa ne more nihče zanikati, da ima denar tudi pridih skrivnostnosti, celo čarobnosti, da ima moč spreminjati človekovo ravnanje in usklajevati njegovo dejavnost. Že od davnih časov se misleci čudijo temu, kako lahko

navadna oznaka daje tako moč kovinskemu kolutu ali lističu papirja. Ko zremo v svet okoli sebe, se je žal težko izogniti sklepanju, da je magija denarja zla.

Če želimo denar spremeniti v nekaj svetega, nedvomno ne bo zadostovalo nič manj kot vsesplošna denarna revolucija – preobrazba njegove bistvene narave. Ni dovolj spremeniti zgolj pogleda na denar, kot nas želijo prepričati nekateri guruji za samopomoč. Ustvariti bomo morali nove vrste denarja, ki bodo uresničevale in utrjevale spremenjenega stališča. Sveta ekonomija opisuje ta novi denar in ekonomijo, ki bo vzniknila okoli njega. Razišče tudi metamorfozo človekove identitete, ki je tako vzrok kot posledica transformacije denarja. Spremenjena stališča, ki jih omenjam, segajo prav v srčiko tega, kaj pomeni biti človek: zajemajo naše razumevanje smisla življenja, vlogo človeštva na planetu, odnos posameznika do človekove in naravne skupnosti; celo to, kaj pomeni biti posameznik, biti jaz. Navsezadnje doživljamo denar (in lastnino) kot podaljšek nas samih; iz tega tudi izhaja svojilni zaimek ‚moj‘, s katerim ga opisujemo. Enak zaimek uporabljamo za opisovanje svojih rok in svoje glave. Moj denar, moj avto, moja roka, moja jetra. Razmislite tudi o krivici, ki jo čutimo, ko nas nekdo okrade ali ‚odere‘ – kot bi nam vzel del nas samih.

Preobrazba posvetnosti denarja – nečesa, kar je tako neločljivo povezano z našo identiteto in ima tako osrednjo vlogo v ustroju sveta – v njegovo svetost, bi resnično imela korenite posledice. Toda – kaj sploh pomeni to, da je denar ali pač karkoli drugega sveto? V svojem bistvu ‚biti svet‘ pomeni ravno nasprotno od tega, kar pomeni danes. Skozi tisočletja so se pojmi ‚sveto‘, ‚posvečeno‘ in ‚božansko‘ sčasoma vedno bolj nanašali na nekaj, kar je ločeno od narave, sveta in telesa. Pred tremi ali štirimi tisoči let so se bogovi začeli seliti iz jezer, gozdov, rek in gora v nebo ter postali vsemogočni vladarji narave in ne več njena esenca. Ko se je božanskost ločila od narave, je pregloboko vpletanje v zadeve tega sveta tudi postalo nesveto, posvetno. Človeško bitje se je spremenilo iz žive, utelešene duše v njeno posvetno ovojnico, v navadno posodo za duha, vrhunec tega pa se je zgodil v kartezijanskem drobcu zavesti, ki svet zgolj opazuje, ne pa v njem tudi sodeluje, newtonovski bog Urar pa počne enako. Biti božanski je pomenilo biti nadnaraven, nesnoven. Če je že Bog sodeloval v svetu,

je to počel s čudeži – z božanskimi posredovanji, ki so kršila naravne zakone ali pa jih izpodrinila.

Paradoksalno pa naj bi ravno ta ločena, abstraktna stvar, ki se imenuje duh, svetu vlivala življenje. Vprašajte verno osebo, kaj se zgodi, ko nekdo umre, in rekla bo, da je duša zapustila telo. Vprašajte jo, zakaj dežuje in piha veter, in rekla bo, da je za vsem tem Bog. Galilej in Newton sta dozdevno res odstranila Boga iz vsakdanjega delovanja sveta in ga namesto tega pojasnila z urnim mehanizmom, gromozanskim strojem z neosebno silo in maso. Toda celo onadva sta še vedno potrebovala Urarja, ki je ta mehanizem najprej navil, da bi vesolje prepolil s potencialno energijo, ki ga poganja vse odtlej. To pojmovanje je še danes navzoče v naši zavesti kot veliki pok, prvobitni dogodek ali vir ‘negativne entropije’, ki omogoča gibanje in življenje. V vsakem primeru je predstava naše kulture o duhu ta, da je nekaj ločenega in nezemeljskega, hkrati pa lahko še vedno čudežno poseže v materialne zadeve ter jih celo na nek skrivnosten način oživlja in usmerja.

Neizmerno ironično in strašno pomenljivo je, da je prav to, kar se na tem planetu najbolj približa omenjenemu konceptu božanskega, denar. Je nevidna, nesmrtna sila, ki obdaja in usmerja vse stvari, vsemogočna in brezmejna ‘nevidna roka’ zaradi katere se, kot pravijo, svet vrvi okoli svoje osi. A vendarle je danes denar zgolj abstrakten, kvečjemu so to simboli na listu papirja, običajno pa le biti v računalniku. Obstaja v svetu, ki je precej oddaljen od snovnosti. V tem svetu zanj ne veljajo najpomembnejši zakoni narave, saj ne strohni in se ne povrne v prst kot vse ostale stvari, ampak se ohranja, nespremenjen v svojih trezorjih in računalniških datotekah, skozi čas se zaradi obresti celo množi. Se večno ohrani in trajno raste, obe ti lastnosti pa sta nadvse nenanaravni. Naravna snov, ki se jima najbolj približa, je zlato, ki ne rjavi in se ne razkroji. Zato so zlato nekoč uporabljali kot denar – pa tudi kot prisopodobo za božansko dušo, za to, kar je nerazgradljivo in nespremenljivo.

Abstraktnost ali nepovezanost denarja z resničnim svetom stvari je kot božanska lastnost dosegla svoj vrhunec v zgodnjih letih 21. stoletja, ko je finančna ekonomija opustila svoj privez v realnem gospodarstvu* in začela

* Economy je lahko v slovenskem jeziku ekonomija ali gospodarstvo. Kadar avtor piše o bolj konkretnih vidikih tega družbenega pojma, besedi ‘economic,’ ‘economy’ prevajamo tudi ‘gospodarsko,’ ‘gospodarstvo.’ (op. prev.)

povsem samostojno pluti po morju življenja. Brezmejna bogastva Wall Streeta niso bila povezana z nobeno materialno proizvodnjo, na videz so obstajala v ločeni sferi.

Financerji so se z Olimpa vzvišeno oklicali za ‘gospodarje vesolja’ in kanalizirali moč boga, ki so mu služili, da bi množicam prinesli srečo ali pogubo, da bi dobesedno premikali gore, zradirali gozdove, preusmerili tok rek, povzročili vzpon in padec narodov. Toda denar se je izkazal za muhastega boga. Občasno (nazadnje leta 2008 in kmalu morda spet) se zdi, da finančno duhovništvo izgubi nadzor nad lastno magijo. Moč, s katero je razpolagalo, se obrne proti njim in si jih podjarmi, in nobeden od njihovih urokov (ki jim pravijo ‘signaliziranje trgom’) ali obredov (na primer zniževanje obrestnih mer) ne more več spraviti duha nazaj v steklenico. Kot kler umirajoče religije pozivajo svoje privržence k še večjemu žrtvovanju, za njihovo nesrečo pa krivijo greh (pohlepne bančnike, neodgovorne posojilojemalce) ali misteriozne kaprice Boga (finančne trge). Ampak nekateri že krivijo same duhovnike.

Temu, čemur mi pravimo recesija, bi kakšna zgodnejša kultura morda rekla »duh je zapustil svet«. Med recesijo denar izgine, z njim pa življenska sila človeškega kraljestva. Stroji stojijo. Tovarne prenehajo obratovati. Gradbena oprema propada na delovišču. Parki in knjižnice zaprejo svoja vrata. Milijoni ljudi izgubijo dom in so lačni, medtem ko stanovanjske enote samevajo, hrana v skladiščih pa gниje. Vsi človeški in materialni proizvodni dejavniki za gradnjo hiš, distribucijo hrane in za delovanje tovarn kljub temu še vedno obstajajo. To, kar je pobegnilo, je pravzaprav nekaj nesnovnega, gonilni duh življenja. To, kar je pobegnilo, je denar. To je edina stvar, ki je ni; tako neznatna je (v obliki elektronov v računalnikih), da komaj lahko rečemo, da sploh obstaja, hkrati pa tako silna, da brez nje človekova storilnost krčevito obstane. Tudi na individualni ravni lahko vidimo demotiviranost zaradi pomanjkanja denarja. Pomislite na stereotip brezposelnega moškega, brez prebite pare, ki sključeno sedi pred televizorjem v spodnji majici, piye pivo in komaj vstane iz svojega naslonjača. Zdi se, da je denar gonilna sila tako ljudi kot strojev. Brez njega smo *malodušni*.

Ne zavedamo se, da je naš koncept božanskega k sebi pritegnil boga, ki ustreza temu konceptu, in mu izročil vrhovno oblast nad Zemljo. Z ločitvijo duše od mesa, duha od snovi in Boga od narave smo ustoličili vladajočo silo, ki je brezdušna, odtujujoča, brezbožna in nenaravna. Ko torej govorim o tem, da bi naredili denar svet, ne želim priklicati nadnaravnega posrednika, ki naj bi vdahnil svetost v negibne, profane stvari v naravi. Sklicujem se pravzaprav na zgodnejši čas, čas pred ločitvijo snovi in duha, ko je bila svetost neločljivo povezana z vsemi stvarmi.

In kaj pomeni to, da je nekaj sveto? Tega si ne bom drznil opredeliti, bom pa imenoval dva vidika svetega: edinstvenost in povezanost. Sveti predmet ali bitje je posebno, edinstveno, edino tovrstno. Zatorej je neizmerno dragoceno; je nenadomestljivo. Nima ustreznika in zato nima končne ‘vrednosti’, saj vrednost lahko določimo le s primerjavo. (Denar, kot vse oblike meritev, je standard primerjave).

In čeprav je to, kar je sveto, edinstveno, je hkrati tudi neločljivo od vsega, iz česar je nastalo, od svoje zgodovine, od tega, kje se nahaja v matrici vsega obstoja. Zdaj morda razmišljate, da so v resnici vse stvari in vsi odnosi sveti. To je morda res, a čeprav s svojim umom to verjamemo, tega ne čutimo vedno. Nekatere stvari občutimo kot svete, drugih ne. Svetost pripisujemo tistim stvarem, ki jih tako zaznavamo, njihov namen pa je navsezadnje, da nas opominjajo na svetost *vseh* stvari.

Danes živimo v svetu, ki mu je bila svetost odvzeta, zato nas ob resnično malo stvareh obide občutek, da živimo v svetem svetu. Od množično proizvedenih, standardiziranih potrošnih dobrin do tipskih hiš, identičnih paketov hrane in brezosebnih odnosov z uradniki ustanov – vse to zanika edinstvenost sveta. Od daljnega izvora naših stvari, anonimnosti naših odnosov do odsotnosti vidnih posledic proizvodnje in odlaganja naših dobrin – vse to zanika povezanost. In tako živimo brez izkušnje svetosti. Med vsemi stvarmi, ki zanikajo edinstvenost in povezanost, seveda prednjači denar. Izvor same ideje o kovancu je cilj standardizacije, da bi bili vse drahme, vsi staterji, vsi šekli in vsi juani med seboj nerazločljivi v smislu uporabe. Poleg tega je denar kot univerzalno in abstraktno sredstvo menjave razvezan od svojega izvora, od svoje povezave s snovjo. Dolar je dolar,

ne glede na to, kdo vam ga je dal. Za nekoga bi mislili, da je otročji, če bi na banko položil nek znesek denarja, mesec pozneje pa bi ga poskušal dvigniti in se pritožil: »Hej, to ni isti denar, kot sem ga položil! To so drugi bankovci!«

Potemtakem se nekako razume, da je z denarjem obarvano življenje posvetno, saj denar in stvari, ki jih z njim lahko kupimo, nimajo lastnosti svetega. Kakšna je razlika med paradižnikom iz supermarketa in tem, ki je zrasel na vrtu mojega soseda in ki mi ga je podaril? Kako se montažna tipska hiša razlikuje od te, pri katere gradnji sem sodeloval in ki jo je zgradil nekdo, ki razume mene in moje življenje? Vse bistvene razlike izhajajo iz posebnih odnosov, ki so prepojeni z edinstvenostjo darovalca in prejemnika. Kadar je življenje zvrhano polno takih stvari, ki so skrbno izdelane ter povezane v mreži zgodb z ljudmi in s kraji, ki jih poznamo, je to življenje bogato, izpolnjujoče. Danes smo bombardirani z enakostjo, z brezosebnostjo. Celo izdelki po meri kupca, če so proizvedeni množično, nudijo le nekaj variacij istih, standardnih sestavnih elementov. Ta enakost otopi dušo in naredi življenje ceneno.

Prisotnost svetega je kot vrnitev v dom, ki je bil vedno tukaj, in k resnici, ki je vedno obstajala. Lahko se zgodi, ko opazujem žuželko ali rastlino, slišim simfonijo ptičjega petja ali žabjih klincev, začutim blato med prsti, gledam čudovito izdelan predmet, doumem neznosno usklajeno kompleksnost celice ali ekosistema, doživim sinhroniciteto ali simbol v svojem življenju, motrim srečne otroke med igro ali se me dotakne delo genija. Navkljub izjemnosti teh doživetij ta nikakor niso ločena od preostalega življenja. Nasprotno, svojo moč črpajo iz bežnega uvida v resničnejši, sveti svet, na katerem naš svet stoji in s katerim je naš svet povsem prežet.

Kaj je dejansko ta ‘dom, ki je vedno bil tukaj’, ta ‘resnica, ki je vedno obstajala’? To je resnica o enosti ali povezanosti vseh stvari, občutimo pa jo kot vplettenost v nekaj večjega od nas samih, kar hkrati tudi smo mi sami. V ekologiji to opisuje načelo soodvisnosti: da je preživetje vseh bitij odvisno od mreže drugih bitij, ki jih obdaja in se konec koncev razprostira čez cel planet. Izumrtje katerekoli vrste oslabi našo celost, naše zdravje, naš lastni jaz; izgubi se del našega lastnega bitja.

Če je to, kar je sveto, portal v temeljno enost vseh stvari, je potem takem tudi portal v edinstvenost in posebnost vsake stvari. Sveti predmet je edini tovrsten; odlikuje ga edinstveno bistvo, ki ga ni mogoče razstaviti na skupek splošnih lastnosti. Zato se zdi, da redukcionistična znanost odvzema svetu njegovo svetost, saj vse razлага z eno ali drugo kombinacijo prgišča generičnih gradnikov. To pojmovanje se zrcali v našem ekonomskem sistemu, ki je prav tako večinoma sestavljen iz standardiziranih, splošnih potrošnih dobrin, opisov delovnih mest, postopkov, podatkov, vložkov in izložkov ter – iz najsplošnejšega med vsemi – denarja, ki je skrajna in vseobsegajoča abstrakcija. V zgodnejših časih ni bilo tako. Plemenska ljudstva niso na vsa bitja gledala predvsem kot na člane neke kategorije, temveč kot na edinstvene, z duhom prepojene posameznike. Celo kamni, oblaki in na videz enake vodne kapljice naj bi bili čuteča, edinstvena bitja. Edinstvene so bile tudi stvaritve človekovih rok, njihove razpoznavne nepravilnosti pa so bile podpis ustvarjalca. In v to je bila vtkana povezava med dvema značilnostma svetega, povezanostjo in edinstvenostjo: edinstveni predmeti ohranijo odtis svojega izvora, svoj unikatni položaj v veliki matrici bivanja, odvisnost svojega obstoja od preostalega stvarstva. Standardizirani predmeti in potrošne dobrane so uniformni, torej iztrgani iz odnosa.

V tej knjigi bom opisal vizijo denarnega sistema in ekonomije, ki je sveta ter uresničuje medsebojno povezanost in edinstvenost vseh stvari. Ne bo več ločena, bodisi dejansko bodisi zaznavno, od naravne matrice, ki je njena podlaga. Združuje zelo dolgo razklana svetova ljudi in narave; je podaljšek ekologije, upošteva vse njene zakone in vsebuje vso njeno lepoto.

V vsaki iznajdbi naše civilizacije, ne glede na to, kako grda ali pokvarjena je, je seme nečesa čudovitega: isti ton v višji oktavi. Denar ni izjema. Njegov prvotni namen je – preprosto povezati človeške darove s človeškimi potrebami, zato da bi lahko vsi živeli v večjem obilju. Ena od rdečih niti te knjige je, kako se je z denarjem namesto obilja začelo ustvarjati pomanjkanje, namesto povezanosti ločenost. Kljub izrojenosti denarja lahko v tej prvotni zamisli o denarju kot o *posredniku* *daru* zasledimo utrinek tega, kar ga bo nekega dne znova naredilo svetega. Izmenjavo darov prepoznavamo

kot sveti dogodek, zato iz podarjanja intuitivno naredimo obred. Sveti denar bo torej sredstvo dajanja, način, kako v svetovno ekonomijo vtisniti duh obdarovanja, ki je vladal v plemenskih in vaških kulturah in danes še vedno vlada, kadarkoli ljudje naredijo nekaj drug za drugega zunaj denarne ekonomije.

Sveta ekonomija opisuje to prihodnost in tudi začrta praktično pot do nje. Že davno sem se naveličal brati knjige, ki so kritizirale nekatere vidike naše družbe, ne da bi ponudile pozitivno alternativo. Nato sem imel dovolj knjig, ki so ponujale pozitivno alternativo, ampak se jo je zdelo nemogoče doseči: »Emisije ogljika je treba zmanjšati za 90 odstotkov.« Potem sem se nasilit knjig, ki so ponudile izvedljiv način doseganja alternative, ampak niso opisale, kaj naj bi jaz osebno storil, da to ustvarim. *Sveta ekonomija* deluje na vseh štirih ravneh: ponuja temeljito analizo tega, kako se je denar izrodil; opisuje bolj čudovit svet, ki temelji na drugačni vrsti denarja in ekonomije; pojasni kolektivna dejanja, ki so potrebna za ustvarjanje tega sveta, in načine, kako se lahko ta dejanja zgodijo; razišče osebne razsežnosti preobrazbe sveta, spremembo identitete in obstajanja, ki ji pravim »življenje v duhu obdarovanja«.

Preobrazba denarja ni čudežno zdravilo za vse tegobe tega sveta, niti nima prednosti pred drugimi področji aktivizma. Preprosto prerazporejanje bitov v računalnikih ne bo zbrisalo zelo konkretnega materialnega in družbenega razdejanja, ki pesti naš planet. Je pa tudi res, da odpravljanje teh posledic v katerikoli drugi sferi brez ustrezne preobrazbe denarja ne more doseči svojega potenciala, tako globoko je namreč vtkan v naše družbene ustanove in življenske navade. Ekonomski spremembi, ki jih opisujem, so del neznanskega, vseobsegajočega premika, ki se bo dotaknil vseh vidikov življenja.

Človeštvo se šele začenja zavedati dejanskih razsežnosti trenutne krize. Če se ekomska preobrazba, ki jo bom opisal, zdi nedosegljiva, je to zato, ker bo za ozdravljenje našega sveta zadostoval le čudež. Na vseh področjih, od denarja do ekološkega ozdravljenja, od politike do tehnologije in medicine, potrebujemo rešitve, ki presegajo trenutne meje mogočega. Medtem ko razpada naš stari svet, se na srečo širi naše znanje o tem, kaj je mogoče,

z njim pa se krepita tudi naš pogum in pripravljenost ukrepati. Trenutno kopičenje kriz – na področju denarja, energije, izobrazbe, zdravstva, vode, prsti, podnebja, politike, okolja in na drugih področjih – so porodni krči, ki nas iztiskajo iz starega sveta v novega. Te krize neizogibno vdirajo v naša osebna življenja, naši svetovi razpadajo in tudi mi se rojevamo v novi svet, v novo osebnost. Zato tako veliko ljudi občuti duhovno razsežnost planetarne krize, celo ekonomske krize. Čutimo, da se ne bomo vrnili na ‘normalni tir’, ampak da se rojevamo v novo normalo: v novo vrsto družbe, v nov odnos do zemlje, v novo izkustvo, biti človek.

Vsa svoja dela posvečam tistemu bolj čudovitemu svetu, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja. ‘V srcu’ pravim zato, ker nam um včasih govori, da to ni mogoče. Naš um dvomi, da so lahko stvari sploh kaj veliko drugačne od tega, kar so nas naučile izkušnje. Morda vas je med prebiranjem mojega opisa svete ekonomije preplavil val cinizma, prezira ali obupa. Morda ste začutili željo po tem, da bi nad mojimi besedami zamahnili kot nad brezupno idealističnimi. Še jaz sem bil v skušnjavi, da bi omilil svoj opis, ga naredil verjetnejšega, odgovornejšega, bolj v skladu z našimi nizkimi pričakovanji glede tega, kaj sta lahko življenje in svet. Ampak takšna ublažitev ne bi bila resnica. Uporabil bom orodja svojega uma, da povem to, kar je v mojem srcu. V svojem srcu vem, da lahko ustvarimo tako čudovito ekonomijo in družbo – in karkoli manj kot to nas ni vredno. Ali smo tako strti, da si ne drznemo stremeti k ničemur manj, kot je sveti svet?

1. DEL

Ekonomija ločenosti

Vse krize, ki se v tem času zgrinjajo nad nas, imajo skupen izvor; lahko bi mu rekli Ločenost. Ločenost si je nadela veliko obrazov – odtujenost človeka od narave, razpad skupnosti, razdvajanje resničnosti na materialni in duhovni svet – in prerešetava sleherni vidik naše civilizacije. Obenem tudi ni trajnostna: ustvarja velike in vedno večje krize, ki nas ženejo v novo dobo, dobo *Ponovne združitve*.

Ločenost ni neka skrajna resničnost, pač pa je človekova projekcija, ideologija, zgodba. Tudi naša uveljavljena *Zgodba o ljudeh* ima dva, neločljivo prepletena dela, tako kot v vseh kulturah: *Zgodbo o jazu* in *Zgodbo o svetu*. Prvi del je samostojni in ločeni jaz: mehurček psihologije; duša, ovita v kožo; biološki fenotip, ki ga geni nagovarjajo k reproduktivnemu koristoljubju; razumski akter, ki stremi k lastnim ekonomskim interesom; fizični opazovalec nepritranskega vesolja; zrno zavesti v zaporu iz mesa. Drugi del je zgodba o Vzponu: kako človeštvo, ki se je porajalo v stanju nevednosti in nemoči, kroti sile narave in pronica v skrivnosti vesolja, pri tem pa nezadržno napreduje proti izpolnitvi svoje usode: popolni nadvldi in preseganju narave. To je zgodba o ločenosti človekovega sveta od naravnega sveta, v kateri se prvi nebrzdano širi,

drugi pa se postopoma preoblikuje v vire, dobrine, lastnino in, na koncu, v denar.

Denar je sistem družbenih pogodb, pomenov in simbolov, ki se razvija skozi čas. Skratka, zgodba, ki obstaja v družbeni resničnosti, skupaj z drugimi zadevami, kot so zakoni, narodi, ustanove, koledar, ura, vera in znanost. V zgodbah je neznanska ustvarjalna moč. Na podlagi zgodb usklajujemo človekovo dejavnost, usmerjamo pozornost in namere, opredeljujemo vloge ter določamo, kaj je pomembno in celo kaj je resnično. Zgodbe vdahnejo smisel in namen življenju, so torej tudi počelo delovanja. Denar je ključen element zgodbe o Ločenosti, ki opredeljuje našo civilizacijo.

Prvi del te knjige pojasnjuje ekonomski sistem, ki je bil zgrajen na stebrih zgodbe o Ločenosti. Anonimnost, razosebljanje, polarizacija bogastva, neskončna rast, ropanje okolja, družbeni kaos in nepovratna kriza so tako globoko zakoreninjeni v naš ekonomski sistem, da ga ne more pozdraviti nič manj kot preobrazba temeljne *Zgodbe o ljudeh*. Moja namera je, da bi opis bistvenih značilnosti ekonomije Ločenosti v nas prebudil vizijo ekonomije *Ponovne združitve*, ekonomije, ki bi v naših razdrobljenih skupnostih, odnosih, kulturah, ekosistemu in na našem planetu znova vzpostavila celost.

Svet obdarovanja

*Celo po vsem tem času
sonce nikoli ne reče zemlji:*

»Dolguješ mi.«

*Poglej, kaj se zgodi
z ljubeznijo, kot je ta –
osvetljuje ves svet.*

– HAFIS*

Na začetku je bil Dar.

Rodimo se kot nebogljeno dete, bitje, za katerega je treba v celoti poskrbeti in ki lahko le malo da, vendar nas kljub temu hranijo, varujejo, oblačijo, držijo v naročju in potolažijo, ne da bi si mi to s čimerkoli zaslužili, ne da bi mi karkoli nudili v zameno. Iz tega izkustva, skupnega vsem, ki se jim je uspelo prebiti skozi otroštvo, izhajajo nekateri naši najgloblji duhovni intuitivni prebliski. Naša življenja so nam *dana*; naše privzeto stanje je torej hvaležnost. To je resnica našega obstoja.

Tudi če je bilo vaše otroštvo strašno, ste prejeli vsaj dovolj podpore, da ste prispeli do odraslosti, saj zdaj lahko berete te vrstice. V prvih letih življenja niste nič od tega zaslužili ali proizvedli. Vse je bilo le dar. Predstavljajte si, da v tem trenutku zakorakate skozi vrata in strmoglavitve v tuj svet, v katerem ste povsem nemočni, se ne morete sami nahraniti ali obleči, ne morete uporabljati svojih udov, ne morete niti razločiti, kje se konča vaše telo in začne preostali svet. Velikanska bitja pridejo in vas

* Hafis, SONCE NIKOLI NE REČE, v: *Ljubezenske pesmi boga, Dvanajst svetih glasov vzhoda in zahoda*, ur. Daniel Ladinsky, prev. Miran Mehora, Neli Filipič; Grafični atelje Zenit, 2016.

držijo v naročju, vas hranijo, skrbijo za vas, vas imajo rada. Mar ne bi občutili hvaležnosti?

V trenutkih jasnosti, morda ob bližnjem srečanju s smrtjo ali ob spremeljanju bližnje osebe med umiranjem, vemo, da je že samo življenje darilo. Izkusimo neizmerno hvaležnost, ker smo živi. Sprehajamo se in se čudimo vsemu razkošju, ki si ga nismo zaslužili in nam je dano na voljo, ker je del življenja: radost dihanja, vedrina barv in zvoka, slast pitja vode za potešitev žeje, milina obraza ljubljene osebe. Občutenje te zmesi zamaknjenosti in hvaležnosti je jasen znak prisotnosti svetega.

Enako občudovanje in hvaležnost čutimo, ko dojamemo veličastnost narave, čudežno kompleksnost in urejenost ekosistema, organizma, celice. So neznosno popolni, veliko onstran zmožnosti našega uma, da bi si zamislili, ustvarili ali sploh razumeli več kot zgolj njihov drobec. A vendarle obstajajo in sploh nam jih ni treba zasnovati: ves ta svet, ki nas podpira in obdaja. Ni nam treba točno razumeti, kako seme vzklijе in raste; nič nam ni treba storiti glede tega. Še danes je ustroj celice, organizma, ekosistema večinoma neznanka. Ni nam treba skonstruirati njihove notranje sestave, ni nam je treba niti razumeti, a kljub temu še vedno uživamo sadove narave. Ali si lahko predstavljate začudenost in hvaležnost, ki so ju občutili naši zgodnji predniki med opazovanjem nezasluženega razkošja, ki jim ga je svet kar tako podarjal?

Nič nenavadnega torej ni, da so starodavni verski misleci rekli, da je Bog ustvaril svet, in nič čudnega ni, da so rekli, da nam je Bog svet dal. Prva izjava je izraz ponižnosti, druga hvaležnosti. Žal so poznejši bogoslovci sprevrgli to spoznanje tako, da je pomenilo: »Bog nam je dal svet, da ga izkoriščamo, obvladamo, nadvladamo.« Takšna razлага je v nasprotju z duhom prvotnega spoznanja. Ponižnost ve, da ta Dar presega našo zmožnost obvladanja. Hvaležnost ve, da z načinom uporabe darila izkažemo darovalcu spoštovanje – ali pa ga užalimo.

Tudi sodobna kozmologija potrjuje mitološko priznavanje vesolja kot darila. Ali se ni veliki pok zgodil kot nekaj (pravzaprav vse) za nič?¹

1 Bralci knjige *The Ascent of Humanity* (Vzpon človeštva) vedo, da imam raje nestandardne, velikemu poku alternativne kozmologije, na primer vesolje Haltona Arpa, ki je v stanju dinamičnega ravnovesja in v katerem se snov stalno rojeva, stara in umira. Ampak tudi v njegovi teoriji se vesolje spontano pojavi od nikoder, kot bi bilo podarjeno.

To zavedanje utrdi podrobnejše proučevanje različnih fizikalnih konstant (hitrosti svetlobe, mase elektrona, relativne moči štirih osnovnih sil itd.), saj imajo vse nerazložljivo točno take vrednosti, kot so potrebne za obstoj vesolja, ki vsebuje snov, zvezde in življenje. Zdi se, kot da bi bilo celotno vesolje ustvarjeno za nas, da bi lahko obstajali.

Na začetku je bil Dar: ob praizvoru sveta, na začetku naših življenj in v заметkih človeške vrste. Hvaležnost je za nas torej naravna, tako prvobitna, tako elementarna, da jo je zelo težko opredeliti. Morda gre za *občutek prejetja darila in želje, da tudi sami kaj damo*. Zatorej bi lahko pričakovali od predsdobnih ljudi, povezanih s to prvinsko hvaležnostjo, da so jo udejanjali v družbenih in ekonomskih odnosih. In res so jo in jo še vedno. Večina zapisov o zgodovini denarja se začne s primitivno blagovno menjavo, vendar je ta med lovci in nabiralcji relativna redkost. Najpomembnejši način ekonomske menjave je bil dar.

Naj sta še tako primarni, hvaležnost in darežljivost, ki se zliva iz hvaležnosti, soobstajata z drugimi, manj mamljivimi vidiki človeške narave. Verjamem v temeljno božanskost človeških bitij, a se hkrati zavedam, da smo se podali na dolgo, čeprav začasno pot ločitve od te božanskosti in ustvarili svet, v katerem se do bogastva in moči povzpnejo neusmiljeni sociopati. Ta knjiga se ne pretvarja, da taki ljudje ne obstajajo ali da taka nagnjenja niso v vseh nas, pač pa stremi k temu, da bi v nas predramila speči duh obdarovanja ter zgradila ustanove, ki ta duh izražajo in ga spodbujajo. Človeška narava ne obstaja v osami, temveč se pojavi kot odziv na svoj kontekst. Današnji ekonomski sistem vzbuja sebičnost in pohlep. Kako bi bil videti ekonomski sistem, ki bi namesto tega vzbujal velikodušnost, tako kot v nekaterih davnih kulturah? Pa začnimo z boljšim razumevanjem dinamike obdarovanja. Omenil sem ekonomsko *izmenjavo*, ampak ta običajno ni točen opis skupnosti obdarovanja. Boljša beseda je *kroženje*. Danes si darila pogosto izmenjamo, toda z *izmenjavo* daril smo že korak bliže blagovni menjavi. V prvobitnih skupnostih so podarjanje upravliali do potankosti izoblikovani običaji, še zdaj prisotni v družbah, ki niso povsem pretrgale svojih vezi s preteklostjo. Mreže obdarovanja so navadno tesno povezane s sorodstvenimi mrežami. Šege narekujejo, kdo daje komu. Od vas se morda pričakuje, da nekaterim sorodstvenim kategorijam dajete;

od drugih morda vi pričakujete, da dajejo vam; pri tretjih pa se darovi pretakajo v obe smeri.

Darila so sicer lahko vzajemna, enako pogosto pa krožijo. Jaz dam tebi, ti daš nekomu drugemu ... prej ali slej pa bo nekdo dal nekaj nazaj meni. Znan primer je sistem kula trobriandskih otočanov, v okviru katerega dragocene ogrlice krožijo z otoka na otok v eno smer, zapestnice pa v drugo. Sistem kula, ki ga je prvi poglobljeno raziskal antropolog Bronislaw Malinowski in dobesedno pomeni 'krog', je jedro prostranega sistema obdarovanja in drugih ekonomskih izmenjav. Marcel Mauss ga opiše takole:

Sistem zamenjavanja darov prežema vse ekonomsko, plemensko in moralno življenje Trobriandcev. Njihovo življenje je s tem 'prepojeno', kakor se je odlično izrazil Malinowski. Je nekakšen nenehen 'daj in vzemi'. Kakor da se po njem v vseh smereh preliva stalni tok podarjenih, dobljenih in povrnjenih darov.²

Medtem ko je najvišja raven sistema *kula* izredno ritualizirana izmenjava obrednih zapestnic in orglic med poglavariji, mreža obdarovanja, stekana okoli tega sistema, zaobjame vse uporabne predmete, hrano, čolne, delo in tako dalje. Po Maussovem mnenju je neposredna blagovna menjava neobičajna. V vsakem primeru pa »običajno niti tega, kar je bilo prejeto in kar je tako – na katerikoli način – postalo last nekoga, ta nekdo tega ne zadrži zase, razen če brez tega ne more shajati«.³ Povedano drugače, darovi se neprestano pretakajo in se med tem kroženjem ustavijo le takrat, ko naletijo na resnično, trenutno potrebo. Sledi poetičen opis Lewisa Hyda za to načelo obdarovanja:

»Dar se giblje proti praznemu prostoru. Medtem ko se vrti po svojem krogu, pritegne k sebi tistega, ki je najdlje praznih rok, če pa se nekje druge pojavi nekdo, ki ga bolj potrebuje, zapusti svoj stari kanal in se premakne proti njemu. Morda nas naša darežljivost izprazni, vendar ta praznina nato nežno vleče celoto, dokler se ta stvar v gibanju ne vrne, da nas znova napolni. Narava ne prenese praznine.«⁴

2 Mauss, *The Gift*, str. 29.

3 Mauss, *The Gift*, str. 30.

4 Hyde, *The Gift*, str. 23.

Medtem ko danes jasno ločimo med darilom in trgovinsko transakcijo, v preteklosti ta ločnica še zdaleč ni bila jasna. Nekatere kulture, na primer ljudstvi Toaripi in Namau, so imele le eno samcato besedo za prodajanje, kupovanje, posojanje in sposojanje,⁵ nekdanja mezopotamska beseda šám pa je pomenila tako 'kupiti' kot 'prodati'.⁶ Ta dvoumnost je še vedno navzoča v mnogih sodobnih jezikih. Kitajščina, nemščina, danščina, norveščina, nizozemščina, estonščina, bolgarščina, srbsčina, japonščina in mnogi drugi jeziki imajo le en pojem za sposojanje in posojanje, kar je morda ostanek davnega časa, ko med tema dvema pojmom niso razlikovali.⁷ Še vedno se pojavlja celo v pogovorni angleščini, saj se beseda 'borrow' (sposoditi) včasih uporablja v pomenu 'posoditi', na primer »I borrowed him twenty dollars.« ('Sposodil' sem mu dvajset dolarjev.) Kako je to mogoče? Kako se lahko ista beseda uporablja za dve nasprotni dejavnosti?

Rešitev te uganke se skriva v dinamiki obdarovanja. Z redkimi, morda teoretičnimi izjemami, ki jih je Jacques Derrida imenoval 'brezplačni darovi', vsako darilo spremišča nek materialen znak izmenjave ali moralna ali socialna obveznost (ali oboje). Za razliko od današnje denarne transakcije, ki je zaprta in ne vključuje nobene obveznosti, je darilna transakcija odprta, saj se z njo ustvari trajna vez med udeležencema. Na to bi lahko pogledali tudi tako, da je dar zaznamovan z darovalcem, in ko nekaj podarimo, damo tudi del sebe. To je v nasprotju s sodobno blagovno transakcijo, v kateri je prodajano blago zgolj lastnina, ki je ločena od prodajalca. Vsi lahko občutimo razliko. Verjetno imate tudi sami nekaj dragocenih predmetov, ki so vam bili dani, in se nemara objektivno ne razlikujejo od nečesa, kar lahko kupite, vendar so edinstveni in posebni zaradi osebe, ki vam jih je podarila. Prvobitna ljudstva so torej prepoznala, da skupaj z darovi kroži neka čarobna lastnost, duh.

5 Mauss, *The Gift*, str. 32.

6 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 323.

7 Kitajska pojma za prodajanje in kupovanje se skoraj enako izgovarjata, pa tudi zapisujeta se s podobnima ideogramoma. Pismenka za kupovanje, 買, izvira iz upodobitve kavrija, zgodnje oblike denarja, pismenka za prodajanje, 卖, pa se je razvila pozneje, kar kaže, da se prej med njima ni razlikovalo.

Neuporabne stvari, kot so kavriji, ljubke koralde, ogrlice in podobno, so bile prvi denar. Zamenjava teh stvari z nečim, kar ima uporabno vrednost, je, naivno rečeno, zgolj način za spodbuditev darovanja – da bi prejeli nekaj za nič. To so spremenili v zamenjavo nečesa za nekaj, ampak to ne naredi daru nič manj vrednega, saj so preprosto materializirali obveznost, ki so jo čutili; gre za znake hvaležnosti. S tega vidika je enostavno razumeti podobnost kupovanja in prodajanja, sposojanja in posojanja. To sploh niso nasprotne si dejavnosti. Vsi darovi zaokrožijo nazaj do darovalca v drugi obliki. Kupec in prodajalec sta enakovredna.

Danes so trgovinske transakcije nesimetrične, kajti kupec naj bi bil oseba, ki daje denar in prejema blago, prodajalec pa oseba, ki prejema denar in daje blago. Ampak prav tako bi lahko trdili, da 'kupec' prodaja denar za blago, 'prodajalec' pa kupuje denar z blagom. Iz lingvističnih in antropoloških dokazov je razvidno, da je ta nesimetrija nov pojav, veliko novejši od denarja. Kaj se je torej zgodilo z denarjem, da se je pojavila ta nesimetrija? Denar je drugačen od kateregakoli drugega blaga na svetu in, kot bomo videli, je prav ta razlika ključna pri tem, da je postal profan.

Darila pa po drugi strani intuitivno prepoznavamo kot sveta, zato iz obdarovanja še danes delamo obrede. Darovi utelešajo bistvene lastnosti svetosti, ki sem jih opisal v uvodu. Prva je edinstvenost: v nasprotju z današnjimi standardiziranimi potrošnimi dobrinami, kupljenimi z denarjem v zaprtih transakcijah in odtujenimi od svojega izvora, so darila edinstvena v smislu, da so zaznamovana z darovalcem. Druga je celost, soodvisnost: darovi razširijo krog jaza, da ta zaobjame celotno skupnost. Medtem ko danes denar posebbla načelo 'več zame pomeni manj zate', pa v ekonomiji obdarovanja več zate pomeni tudi več zame, saj tisti, ki nekaj imajo, dajo tistim, ki nekaj potrebujejo. Darovi utrdijo mistično spoznanje o vpletenosti v nekaj, kar je večje od nas samih, a hkrati ni ločeno od nas. Aksiomi racionalnega koristoljubja se spremenijo, ker se je jaz razširil, tako da vključuje nek del druge osebe.

Konvencionalna razлага razvoja denarja, ki jo lahko najdemo v ekonomskih besedilih, predpostavlja, da je bila izhodiščna točka blagovna menjava. Že od samega začetka posamezniki, ki med seboj tekmujejo,

stremijo k čim večji uveljavitvi svojih racionalnih interesov. Tega idealiziranega opisa antropologija ne podpira. Kot piše Mauss, je bila v Polineziji in Melaneziji blagovna menjava redek pojav, v severozahodnem Tihem oceanu pa povsem neznana. Ekonomski antropolog George Dalton se odločno strinja: »Blagovna menjava – v strogem smislu nedenarne menjave – ni bila nikoli količinsko pomemben ali prevladujoč model transakcij v kateremkoli preteklem ali sedanjem ekonomskem sistemu, za katerega imamo zanesljive podatke.«⁸ Dalton pravi, da so bili edini primeri blagovne menjave manjše, redke ali nujne transakcije – prav tako kot danes. Razen teh primerov nedenarne transakcije niso bile skoraj nič podobne neosebnim transakcijam, katerih cilj naj bi bil čim bolj povečati koristnost in o katerih fantazirajo ekonomisti, ampak so »običajno zahtevale dolgotrajne (in včasih ritualizirane) osebne odnose, ki so jih narekovali običaji in ki so bili obarvani z vzajemnostjo«.⁹ Takim transakcijam se sploh ne bi smelo reči blagovna menjava, ampak raje obredna izmenjava darov.

Danes uvrščamo darila in nakupe v ločeni, izključni kategoriji, in res je, da se zanju uporablja različni ekonomija in psihologija. Vendar v zelo starodavnih časih nista obstajala ne ta dihotomija ne današnje razlikovanje med poslovnim in osebnim odnosom. Ekonomisti se pri pripovedovanju zgodovine denarja nagibajo k projiciranju tega sodobnega razlikovanja nazaj v čas, dodajo pa mu še nekatere globoke domneve o človeški naravi, jazu in smislu življenja: da smo samostojni in ločeni jazi, ki tekmujejo za omejene vire in čim večjo lastno korist. Ne bom rekel, da te predpostavke ne držijo. So del temeljne ideologije naše civilizacije, *Zgodbe o ljudeh*, ki se zdaj bliža koncu. Ta knjiga je del pripovedovanja nove *Zgodbe o ljudeh*. Preobrazba denarja je del večje preobrazbe, ki temelji na zelo drugačnih domnevah o jazu, življenju in svetu.

Človeška ekonomija ni nikoli zelo oddaljena od kozmologije, religije in duševnosti. Na darovih niso temeljile le nekdanje ekonomije, ampak tudi starodavni kozmologija in religija. Tudi danes je denar s svojimi lastnostmi

⁸ Dalton, Barter, str. 182.

⁹ Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 292.

standardizacije, abstrakcije in anonimnosti usklajen z mnogimi drugimi vidiki človekove izkušnje. Katere nove znanstvene, verske in psihološke paradigmе bi se lahko pojavile v okviru drugačne vrste denarja?

Kako je potemtakem denar nastal, če ne v ekonomistovem imaginarnem svetu blagovne menjave za čim večjo lastno korist? V knjigi *Debt: The First 5,000 Years* (*Dolg: prvih 5000 let*) antropolog David Graeber opiše dvojni izvor denarja.¹⁰ Prvi izvor so bile 'družbene valute': dragoceni in obredni predmeti, ki so se uporabljali za preurejanje odnosov med človeškimi bitji (poroke, pogrebi, odškodnina sorodniku umorjenega – blood money – in druge družbene funkcije). Ta vrsta denarja se ni uporabljala za kupovanje in prodajanje stvari in je obstajala pred delitvijo dela, ki zahteva obstoj denarja, kot ga poznamo danes.

Drugi izvor denarja in prvi denar, ki se je uporabljal za trgovanje, je bil v obliki kredita: seštevkov transakcij in posojil, ki so bili izraženi v skupni obračunski enoti in ki so se redno poravnnavali z zagotavljanjem različnih dobrin. Preplet teh dveh različnih vrst denarja je privedel do dninarstva za odplačilo dolga, suženjstva, degradacije statusa ženske in drugih velikih krivic, ki jih morebiti lahko pričakujemo, kadar človeške odnose narekuje ista valuta kot trgovinske transakcije. Če vam ne uspe odplačati dolga, ne izgubite samo svoje lastnine, ampak morda tudi svoje otroke in sami sebe.

Graeber ugotavlja, da za človekom, ki ima računovodske izpiske o dolgovih, vedno stoji človek z orožjem. Dolžniški odnosi so bili vedno odnosi moči in denar je vedno bil in je še danes nerazdružljivo povezan z dolgom, zatorej tudi z nasiljem.

Toda v svoji srži je denar čudovit koncept. Za trenutek mi dovolite nekoliko naivnosti, da bi razkril to srž, to duhovno (ne zgodovinsko) esenco denarja. Imam nekaj, kar potrebujete, in želim vam to dati. Zato vam to dam, vi pa občutite hvaležnost in si zaželite, da bi mi nekaj dali v zameno. Ampak ravno zdaj nimate ničesar, kar bi jaz potreboval. Zato mi namesto tega date znak svoje hvaležnosti – neko neuporabno malenkost, na primer ogrlico

¹⁰ Graeber, *Debt*.

iz školjkic wampum ali kos srebra. Ta znak pravi: »Izpolnila* sem potrebe drugih ljudi in si zaslužila njihovo hvaležnost.« Ko enkrat pozneje prejmem darilo od nekoga drugega, mu dam ta znak hvaležnosti. Darovi lahko torej krožijo po velikih družbenih razdaljah in jaz lahko nekaj prejmem od ljudi, ki jim nimam kaj dati, hkrati pa izpolnim svojo željo, da izrazim hvaležnost, ki jo občutim zaradi teh darov.

Za delovanje ekonomije obdarovanja na ravni družine, klana, skupine lovcev in nabiralcev ne potrebujemo denarja. Prav tako ga ne potrebujemo v naslednji večji enoti družbene organizacije: v vasi ali plemenu, ki ga sestavlja nekaj sto ljudi. V teh skupnostih velja, da če ta trenutek od vas ničesar ne potrebujem, mi boste (iz hvaležnosti) dali nekaj, kar bom potreboval v prihodnosti; ali pa boste dali nekaj nekomu drugemu, ta bo dal to tretjemu, ki bo nato nekaj podaril meni. To je 'krog obdarovanja', temelj skupnosti. V plemenu ali na vasi je obseg skupnosti dovolj majhen, da tisti, ki dajo nekaj meni, prepoznajo moja darila drugim. To pa ne velja za množično družbo, kot je naša. Če jaz velikodušno dajem tebi, za to ne bo vedel kmet s Havajev, ki je pridelal moj ingver, ali inženir na Japonskem, ki je zasnoval zaslon mojega prenosnega telefona. Zato namesto osebnega prepoznavanja daril uporabljamo denar, ki predstavlja hvaležnost. Družbeno pričevanje darovom postane anonimno.

Potreba po denarju se pojavi, ko je treba obseg darov razširiti onkraj kroga ljudi, ki jih osebno poznamo. To se zgodi, ko ekonomski obseg in delitev dela presegata raven plemena ali vasi. In dejansko se je prvi denar pojavil v prvih kmetijskih civilizacijah, ki so se razvile iz neolitskih vasi: v Mezopotamiji, Egiptu, na Kitajskem in v Indiji. Tradicionalne, decentralizirane mreže obdarovanja so zamenjali centralizirani sistemi prerazporejanja, središča pa so bili templji in pozneje kraljeva palača. Povsem mogoče je, da so se razvili iz tradicij tipa potlač**, v katerih so se darovi pretakali do poglavarjev in drugih vodij, nato pa od njih nazaj k sorodstvu in plemenu. Na začetku so bila to centralizirana središča za obsežen pretok darov, nato pa so se kmalu oddaljila od miselnosti obdarovanja, saj so prispevki postali prisiljeni in

* Pri nagоворih smo tako kot avtor uravnoteženo enkrat uporabili žensko, drugič moško obliko. (*op. prev.*)

** Potlach, obredna izmenjava darov med severnoameriškimi Indijanci. (*op. prev.*)

količinsko opredeljeni, njihovo razdeljevanje navzven pa neenakovredno. Davni sumerski dokumenti že opisujejo ekonomsko polarizacijo, bogate in revne ter plače, ki so komaj omogočale golo preživetje.¹¹ Zgodnji kmetijski imperiji niso upravliali pretoka blaga s trgovanjem, pač pa s centraliziranimi smernicami,¹² uporabljali pa so tudi to, čemur nekateri pravijo denar: kmetijske in kovinske dobrine v standardnih merilnih enotah, ki so služile kot sredstvo menjave, obračunske enote in hranilci vrednosti. Torej že pred štiri tisoč leti denar ni izpolnjeval mojih naivnih pričakovanj, da naj bi spodbujal povezovanje darov s potrebami in tako ustvaril več obilja za vse.

Denar bi moral bogatiti življenje z olajševanjem trgovanja, s spodbujanjem učinkovite proizvodnje in z zbiranjem kapitala za izvedbo obsežnih projektov: prineseti bi nam moral udobje, lahketnost, prosti čas, brezskrbnost in pravično razporeditev bogastva. Konvencionalna ekonombska teorija res predvideva vse te rezultate. Znajdemo pa se v protislovju, saj je denar dejansko povzročil ravno nasprotno – tesnobo, stisko in polarizacijo bogastva.

Če želimo živeti v svetu s tehnologijo, kinematografi, simfoničnimi orkestri, telekomunikacijami, s kompleksno arhitekturo, kozmopolitskimi mesti in svetovno literaturo, potrebujemo denar ali nekaj podobnega, da bi lahko usklajevali človekovo delo v tako velikem obsegu, kot je potreben za ustvarjanje vsega tega. To knjigo sem torej napisal, da bi opisal sistem, ki bi denarju povrnil svetost obdarovanja. Rekel sem ‘povrnil’, ker je bil denar v najzgodnejših časih obarvan s svetim ali z magičnim. Kmetijski presežki so se sprva shranjevali in prerazporejali v templjih: središče verskega življenja je bilo tudi središče ekonomskega življenja. Nekateri avtorji trdijo, da so najzgodnejši simbolični denar (za razliko od blagovnega denarja) izdajala svetišča in da ga je bilo mogoče zamenjati za sveti seks s svečenicami od tam;¹³ kakorkoli že, zagotovo vemo, da so bila svetišča tesno povezana z izdajo zgodnjih kovancev, na mnogih od teh pa so bile upodobljene svete

11 Nemat-Nejat, *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, str. 263.

12 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 123. Seaford za to trditev navaja prepričljive dokaze: zgodnje dokumente v obliki seznamov, umetniška dela, ki prikazujejo procesije posameznikov z daritvami itd.

13 Bernard Lietaer to trdi v knjigi *The Future of Money (Prihodnost denarja)* za bronasti šekel, za katerega pravi, da je prvi znani kovanec iz leta 3000 pr. n. š. Toda med svojim raziskovanjem nisem našel nobene druge omenke tega. Kolikor vem jaz, so se prvi kovanci pojavili v Lidiji in na Kitajskem ob približno istem času, v sedmem stoletju pred našim štetjem.

živali in božanstva. Ta praksa se nadaljuje še danes z bankovci in s kovanci, ki jih krasijo podobe poveličevanih predsednikov.

Morda nekega dne ne bomo več potrebovali denarja, da bi imeli ekonomijo obdarovanja za več milijard ljudi; morebiti je denar, ki ga bom opisal v tej knjigi, prehodne narave. Nimam se za 'primitivista' ki zagovarja opustitev civilizacije, tehnologije in kulture, opustitev darov, ki nas delajo ljudi. Namesto tega predvidevam ponovno obuditev svetega stanu človeštva, ki ga odlikujeta celost in sožitje z naravo iz časa lovcev in nabiralcev, vendar na višji ravni organizacije. Predvidevam, da bomo uresničili darove, ki se pretakajo skozi naše roke in um ter nas delajo ljudi, ne pa tega, da se jim bomo odpovedali.

Poskusite opaziti, kako naravno je opisati naše edinstveno človeške lastnosti kot darove. V skladu z univerzalnimi načeli obdarovanja so tudi človekovi darovi zaznamovani z Darovalcem. Drugače povedano, so božanski darovi. Mitologija potrjuje to slutnjo, od Prometejevega daru ognja do Apolonovega daru glasbe in daru kmetijstva, ki naj bi ga izumil mitološki kitajski vladar Šen Nong. Tudi Sveti pismo pravi, da nam ni bil dan samo svet, ampak tudi dih življenja in naša sposobnost ustvarjati – narejeni smo namreč 'po podobi' samega Stvarnika.

Tudi na osebni ravni slutimo, da smo dobili svoje darove z namenom. Še več, neustavljivo si jih želimo razvijati in z njimi dajati svetu. Vsi smo že izkusili radost dajanja in nesebično darežljivost tujcev. Če v mestu vprašate za smer, si bo večina ljudi z veseljem vzela čas za pomoč. Nikomur ni v racionalnem lastnem interesu, da bi usmeril neznanca; to je preprost izraz naše prijnjene velikodušnosti.

Res je ironično, da se je ravno denar, ki je bil sprva sredstvo povezovanja darov s potrebami in poganjek svete ekonomije obdarovanja, zdaj sprevrgel v to, kar zavira razcvet naše želje dajati, kar nas zaradi ekonomske nujnosti drži ujete v morečih službah in kar zatira naše vzgibe radodarnosti z mislio »Tega si ne morem privoščiti«. Sodobna človeška bitja večino časa živimo v vseprisotni tesnobi, ki izvira iz pomanjkanja denarja, od katerega je odvisno življenje – iz tega tudi izhaja fraza 'življenjski stroški'. Svoj namen obstajanja, torej razvoj in popolno izražanje svojih darov, smo

zastavili za zahteve denarja, za služenje za preživetje, za obstanek. Vendar se nihče, ne glede na to, kakšno bogastvo, varnost ali udobje uživa, ne more v življenju nikoli počutiti izpolnjenega, če se ti darovi ne izrazijo. Tudi v najbolje plačani službi se kmalu počutimo otopeli, če ne moremo uporabljati svojih darov, in začnemo razmišljati: »Nisem bila poslana sem na Zemljo, da bi počela to.«

Tudi kadar se na delovnem mestu lahko posvečamo svojim darovom, vendar ne za namen, v katerega bi verjeli, nas znova obhaja isti občutek otopelosti in nesmisla, občutek, da ne živimo lastnih življenj, temveč življenja, za katera smo plačani, da jih živimo. Opisa ‘poln izzivov’ in ‘zanimiv’ ne zadoščata, kajti naši darovi so sveti, zato je svet tudi njihov namen.

Da smo resnično tu na zemlji zato, da bi *nekaj* naredili, je v osnovi religiozen koncept, saj nas konvencionalna biologija uči, da nas je evolucija ustvarila za sposobnost preživeti in da so kakršnakoli prizadevanja za nekaj, kar ni povezano s preživetjem in z reprodukcijo, v nasprotju z našim genetskim programom. Kljub temu bi lahko navedli tehtne razloge, da je stališče biologije o obstoju nešteto samostojnih, ločenih jazov – organizmov ali ‘sebičnih genov’ –, ki med seboj tekmujejo, bolj projekcija naše sodobne kulture kot pa pravilno razumevanje narave.¹⁴ Obstajajo drugi načini razumevanja narave, ki ne zanemarjajo njene očitne tekmovalnosti, dajejo pa prednost sodelovanju, simbiozi in združevanju organizmov v večje celote. To novo razumevanje je pravzaprav precej starodavno, saj v njem odzvanja prvobitno razumevanje narave kot mreže darov.

Vsek organizem in vsaka vrsta bistveno prispevata k celoti življenja na zemlji; ta prispevek pa v nasprotju s pričakovanji standardne evolucijske biologije ne pomeni nujno nobene neposredne koristi za sam organizem. Bakterije, ki fiksirajo dušik, od tega nimajo neposredne koristi, razen tega da dušik, ki ga dajo prsti, pomaga pri rasti rastlin, ki poženejo korenine, na katerih rastejo glive, te pa na koncu zagotovijo hranila za bakterije.

¹⁴ Ta argument povzamem v 6. poglavju knjige *The Ascent of Humanity* (Vzpon človeštva), pri čemer se opiram na dela avtorjev Lynn Margulis, Brucea Liptona, Freda Hoyla, Elisabet Sahtouris in drugih.

Pionirske vrste utrejo pot ključnim vrstam, te zagotovijo mikroniše za druge vrste, in te v mreži darov spet hranijo tretje vrste, ki prej ali slej sklenejo krog tako, da koristijo pionirskim vrstam. Drevesa črpajo vodo, da zalivajo druge rastline, in alge proizvajajo kisik, da lahko živali dihajo. Če odstranite katerokoli bitje, preživetje vseh postane negotovo.

Morda menite, da s svojim sklepanjem ‘zato da’ izkazujem svojo naivnost. Morda bi temu, da se stvari tako dobro izidejo, lahko rekli sreča: drevesom ni mar za zalivanje rastlin okoli sebe – to počnejo sama zase, da čim bolj okrepijo svoje možnosti za preživetje in reprodukcijo. Hranjenje drugih bitij je zgolj neželeni stranski učinek. Enako bi lahko rekli za alge, bakterije, ki fiksirajo dušik, in za bakterije, ki prežvekovalcem pomagajo prebaviti celulozo. Morda menite, da mora vsakdo na tem svetu poskrbeti zase. V naravi vlada neusmiljena konkurenca, zato je naravna tudi takška ekonomija.

Menim, da to ni naravno. Gre za odklon, nenavadno, vendar potrebno fazo, ki je doseгла svojo skrajnost in se zdaj umika novi. V naravi sta brezglava rast in vsespolna tekmovalnost značilnosti nezrelih ekosistemov, nato pa jima sledijo kompleksna soodvisnost, simbioza, sodelovanje in kroženje virov. Naslednja stopnja človeške ekonomije bo usklajena s tem, kar začenjamamo razumeti o naravi. V vsakem od nas bo prebudila darove; sodelovanju bo dala prednost pred tekmovanjem; namesto kopičenja bo spodbujala kroženje; in krožna bo, ne linearna. Denar morda ne bo kmalu izginil, ob prevzemanju vselej več lastnosti daru pa bo imel vedno manjšo vlogo. Ekonomija se bo skrčila, naša življenja pa se bodo razširila.

Denar, kot ga poznamo, ni naklonjen ekonomiji, ki izraža duh obdarovanja, ekonomiji, ki bi ji lahko rekli sveta. Da bi izvedeli, katera vrsta denarja bi lahko postala sveta valuta, si lahko pomagamo z natančno opredelitvijo, kaj danes spreminja denar v gonilno silo pohlepa, zla, pomanjkanja in ropanja okolja.

Tako kot znanost pogosto projicira kulturo na naravo, tako ekonomija šteje kulturno determinirane pogoje za samoumevnne. Ker živimo v kulturi pomanjkanja, jo sprejemamo za osnovo ekonomije. Kot v biologiji smo tudi v ekonomiji doslej gledali na svet kot na tekmovanje med ločenimi

jazi za omejene vire. Videli bomo, da naš denarni sistem pooseblja to prepričanje na globoki, strukturni ravni. Ampak ali to prepričanje drži? Ali živimo v svetu, v vesolju osnovnega pomanjkanja? Če ne, zakaj se potem takem tako zdi? In če sta prava narava vesolja obilje in dar, kako je vendar denar postal tako nenaraven?

Iluzija pomanjkanja

Angleška zemlja z vselej neutrudno darežljivostjo cveti in raste; valuje z rumeno žetvijo; na gosto je prepredena z delavnicami, industrijskimi napravami, s petnajstimi milijoni delavcev, za katere se razume, da so najmočnejši, najbolj domiselni in najbolj voljni, kar jih je kdaj bilo na Zemlji; ti možje so tukaj; delo, ki so ga opravili, sadovi, ki so jih ustvarili, so tukaj, obilni in buhtijo vsenaokoli nas: in – poglejte, vse od Uroka dalje velja neka zlohotna odredba, ki pravi: »Nikar se jih ne dotikajte, vi delavci, vi mojstri delavci, vi mojstri brezdelja; nihče od vas se jih ne sme dotakniti, nihče izmed vas naj zaradi njih ne ima koristi; to so uročeni sadovi!«

– THOMAS CARLYLE, *PAST AND PRESENT (PRETEKLOST IN SEDANJOST)*

Pravijo, da je denar, ali vsaj ljubezen do njega, vir vsega zla. Ampak zakaj bi moralo biti tako? Navsezadnje je najosnovnejši namen denarja preprosto olajšati izmenjavo – ali, drugače povedano, povezati človeške darove s človeškimi potrebami. Katera sila, katera pošastna perverzija je sprevrgla denar v njegovo nasprotje: v dejavnik pomanjkanja?

Dejansko namreč živimo v svetu temeljnega obilja, svetu, v katerem se vržejo stran gromozanske količine hrane, energije in materialov. Polovica sveta strada, medtem ko druga polovica zavrže dovolj, da bi lahko nahranila prvo polovico. V tretjem svetu in v getih razvitega sveta ljudje nimajo hrane, zatočišča in drugih osnovnih potrebščin ter si jih ne morejo privoščiti. Hkrati vlagamo neznanska sredstva v vojne, plastično šaro in nešteto drugih izdelkov, ki ne služijo človekovi sreči. Razlog za revščino se očitno ne skriva v pomanjkanju proizvodne zmogljivosti. Prav tako se ne skriva

v pomanjkanju volje pomagati: mnogo ljudi bi rade volje nahranilo revne, obudilo naravo nazaj v življenje in se posvečalo drugemu pomenljivemu delu, ampak tega ne morejo storiti, ker v tem ni denarja. Pri povezovanju darov in potreb je torej denarju povsem spodletelo. Zakaj?

Več let sem v skladu s konvencionalnim mnenjem mislil, da je odgovor 'pohlep'. Zakaj tovarne, v katerih garajo izkoriščani delavci, klestijo plače na minimum? Pohlep. Zakaj ljudje kupujejo požrešna športna terenska vozila? Pohlep. Zakaj farmacevtske družbe prikrivajo raziskave in prodajajo zdravila, za katera vedo, da so nevarna? Pohlep. Zakaj dobavitelji tropskih rib z dinamitom razstreljujejo koralne grebene? Zakaj tovarne v reke zlivajo strupene odpadke? Zakaj plenilci gospodarskih družb ropajo pokojninske sklade zaposlenih? Pohlep, pohlep, pohlep.

Sčasoma mi je postal neprijetno sprejeti ta odgovor. Najprej zato, ker se opira prav na to ideologijo Ločenosti, ki je vzrok vseh tegob naše civilizacije. Gre za ideologijo, ki je stara toliko kot kmetijska razdelitev sveta na dve ločeni sferi: na divjo in domačo, človeško in naravno, pšenico in plevel. Pravi, da sta na tem svetu dve nasprotujuči si sili, dobro in zlo, in da lahko ustvarimo boljši svet tako, da izkoreninimo zlo. Na svetu je nekaj slabega in nekaj slabege je tudi v nas, nekaj, kar moramo zatreći, da bo svet varen za dobroto.

Vojna proti zlu preplavlja vse organe naše družbe. V kmetijstvu se pojavlja kot želja iztrebiti volkove, uničiti ves plevel z glifosatom, ubiti vse škodljivce. V medicini je to vojna proti bakterijam in virusom, neprestana bitka proti sovražnemu svetu. V religiji je to borba proti grehu ali egu, proti brezverju ali dvomu, ali pa proti zunanjemu odrazu teh stvari: hudiču, brezbožniku. To je miselnost čiščenja in iztrebljanja, izboljšanja in podjavljenja sebe, preseganja narave in želja, žrtvovanja sebe, da bi bili dobri. Predvsem pa gre za miselnost nadzora.

Ta miselnost pravi, da bomo vstopili v raj, ko bo zlo naposled premagano. Ko bomo likvidirali vse teroriste ali ustvarili neprehodno prepreko zanje, bomo varni. Ko bomo razvili nepremagljiv antibiotik in umetno uravnavanje telesnih procesov, bomo povsem zdravi. Ko ne bo več mogoče zagrešiti zločina in ko bodo veljali zakoni za vse, bomo imeli popolno družbo. Ko boste presegli svojo lenobo, svoje notranje vzgibe, svoje odvisnosti, boste

imeli popolno življenje. Do takrat pa se boste preprosto morali še bolj potruditi.

Podobno je tudi v ekonomskem življenju domnevno težava pohlep, tako zunaj nas v obliki vseh tistih pogolnih ljudi, kot tudi znotraj nas v obliki lastnih lakomnih nagnjenj. Zase bi si žeeli verjeti, da nismo tako pohlepni – morda so v nas vzgibi pohlepa, vendar ga lahko držimo na vajetih. Za razliko od *nekaterih drugih ljudi!* Nekateri ljudje svojega pohlepa nimajo pod nadzorom. Nimajo nečesa bistvenega, kar imamo vi in jaz, neko osnovno spodobnost, osnovno dobroto. Če povzamemo, so *slabi*. Če se ne morejo naučiti obrzdati svojih želja, če ne morejo shajati z manj, jih bomo morali v to prisiliti.

Očitno je paradigma pohlepa prezeta s sojenjem drugih, pa tudi s sojenjem samega sebe. Naša pravičniška jeza in sovraštvo do pohlepa pestujeta skrivni strah, da mi sami nismo nič boljši od njih. Ravno hinavec je tisti, ki najbolj goreče preganja zlo. S povnanjenjem sovražnika izrazimo nerazrešene občutke jeze. Na nek način je to nujno potrebno: posledice tega, da jih potlačimo v sebi ali jih usmerimo navznoter, so grozljive. Ampak v mojem življenju je napočil trenutek, ko sem imel dovolj sovraštva, dovolj borbe s samim sabo, dovolj stremena k temu, da bi bil dober, in dovolj pretvarjanja, da sem kakorkoli boljši kot kdorkoli drug. Verjamem, da se takemu trenutku kolektivno približuje tudi človeštvo. Konec koncev je pohlep pesek v oči, saj je sam po sebi simptom, ne pa vzrok globlje težave. Če zvalimo krivdo na pohlep in se proti njemu borimo tako, da poostrimo program samonadzora, pravzaprav okreplimo borbo proti samemu sebi, ta pa je zgolj še en izraz bitke proti naravi in vojne proti drugemu, ki je srž trenutne krize civilizacije.

Pohlep je smiseln v kontekstu pomanjkanja. Vladajoča ideologija ga predpostavlja: vgrajen je v našo *Zgodbo o Jazu*. V vesolju, ki mu vladajo sovražne ali ravnodušne sile, je ločeni jaz vselej na robu izumrtja in varen le toliko, kolikor lahko te sile nadzira. Vrženi v nepristransko vesolje, ki je zunaj nas, moramo tekmovati drug z drugim za omejene vire. Na podlagi zgodbe o ločenem jazu sta torej tako biologija kot ekonomija prevzeli pohlep za svojo temeljno resnico. V biologiji je to gen, ki si prizadeva za čim večje reproduktivno koristoljubje; v ekonomiji je to razumni akter,

ki stremi k čim večji uveljavitvi svojih finančnih interesov. Toda kaj če je predpostavka o pomanjkanju napačna – projekcija naše ideologije, ne pa dokončne resničnosti? Če je to res, potem pohlep ni zapisan v našo biologijo, ampak je zgolj simptom zaznavanja pomanjkanja.

Da pohlep zrcali *zaznavo pomanjkanja*, ne pa resničnosti le-tega, se kaže v tem, da so bogati ljudje manj velikodušni kot revni ljudje. Po mojih izkušnjah revni ljudje pogosto posodijo ali dajo drug drugemu majhne zneske, ki so enakovredni, sorazmerno gledano, polovici neto vrednosti bogate osebe. Obširne raziskave podpirajo to ugotovitev. V obsežni raziskavi neprofitne raziskovalne organizacije Independent Sector iz leta 2002 je bilo ugotovljeno, da Američani, ki zaslužijo manj kot 25.000 dolarjev letno, namenijo 4,2 odstotka svojega prihodka za dobrodelne namene, tisti, ki zaslužijo več kot 100.000 dolarjev letno, pa le 2,7 odstotka. Nedavno je Paul Piff, socialni psiholog z Univerze Kalifornija v Irvinu ugotovil, da »so bili ljudje z nižjimi dohodki bolj velikodušni, dobrodelni, zaupljivi in pripravljeni pomagati drugim kot pa premožnejši ljudje«.¹ Piff je odkril, da je bila darežljivost poskusnih oseb, ko so jim dali denar, da ga anonimno razdelijo med same sebe in partnerja (ki ni nikoli izvedel za njihovo identiteto), obratno soodvisna od njihovega sociokonomskega statusa.²

Medtem ko bi na podlagi tega morda žeeli skleniti, da obogatijo pač pohlepni ljudje, je enako verjetna razlaga, da ljudi naredi pohlepne prav bogastvo. Zakaj je tako? V kontekstu obilja je pohlep nesmiseln; racionalen je zgolj v kontekstu pomanjkanja. Premožni vidijo pomanjkanje tam, kjer ga sploh ni. Prav tako jih bolj kot kogarkoli drugega skrbi za denar. Ali je mogoče, da sam denar povzroča zaznavanje pomanjkanja? Ali je mogoče, da denar, ki je skoraj sinonim za varnost, ironično prinaša ravno nasprotno? Odgovor na obe vprašanji je ‚da‘. Na individualni ravni so bogati veliko bolj navezani na svoj denar in ga težje spustijo iz rok. (Z lahkoto dajati kaj od sebe odraža naravnost na obilje.) Kot bomo videli, je pomanjkanje tudi na sistemski ravni neločljivo povezano z denarjem, saj je neposredna posledica tega, kako se denar ustvarja in kroži.

1 Warner, The Charitable-Giving Divide.

2 Piff et al., Having Less, Giving More.

Predpostavka o pomanjkanju je ena od dveh osrednjih temeljnih resnic ekonomije. (Druga je to, da ljudje naravno stremijo k čim večji uveljavitvi svojih racionalnih interesov.) Oba aksioma sta zgrešena; ali, natančneje, resnična sta le v ozkem svetu, svetu, ki ga mi, žaba na dnu vodnjaka,* zamenjujemo za celotno resničnost. Kot se pogosto zgodi, je to, kar imamo za objektivno resnico, pravzaprav projekcija našega lastnega stanja na 'objektivni' svet. V pomanjkanje smo tako zatopljeni, da ga imamo za naravo resničnosti. Dejansko pa živimo v svetu obilja. Vseprisotno pomanjkanje, ki ga izkušamo, je umetna tvorba: posledica našega denarnega sistema, naše politike in našega dojemanja.

Kot bomo videli, naš denarni sistem, sistem lastništva in splošni ekonomski sistem zrcalijo prav to temeljno zavedanje lastnega jaza, ki ima vrojeno doživljanje pomanjkanja. Gre za 'samostojni in ločeni jaz', kartezijanski jaz: mehurček psihologije, ujet v brezbrinjem vesolju, ki se trudi posedovati, nadzirati, si prisvojiti čim več bogastva zase, hkrati pa je ravno zaradi svoje odrezanosti od razkošja povezanega obstajanja vnaprej obsojen na izkušanje tega, da nima nikoli dovolj.

Izjava, da živimo v svetu obilja, lahko morda izzove čustveno reakcijo v dveh pogledih. Najprej se zdi, da spričo tega, da se tako velik del sveta sooča s skrajno revščino, z lakoto, brezdomstvom in prikrajšanostjo, kaže na privilegirano ignoranco. Večja proizvodnja bo rešila te težave, mar ne? Ne. Že zdaj namreč proizvajamo več, kot je potrebno, da bi nahranili, nastanili in oblekli vse nas. Težava ni v premajhni proizvodnji, temveč v slabih porazdelitvih. Drugače povedano, pomanjkanje je resnično – vendar umetno.

Drugi pomislek je, da je harmonično človeško sobivanje s preostalimi oblikami življenja nemogoče, če se prebivalstvo občutno ne zmanjša. Privrženci tega stališča navajajo naftni vrh (*angl. Peak Oil*) in izčrpavanje virov, globalno segreganje, iztrošenost kmetijskih površin in naš ekološki odtis kot dokaze, da Zemlja pri trenutnem številu prebivalstva ne more več dolgo podpirati industrijske civilizacije. Res je, da danes človeška dejavnost izredno preobremenjuje Zemljo. Fosilna goriva, vodonosniki, zgornja plast

* Avtor iz svojih izkušenj z vzhodnoazijsko kulturo namiguje na znano kitajsko basen, ki ponazarja škodljivost omejujočih prepričanj zaradi ozkih pogledov na svet. (*op. M. M.*)

zemlje, zmogljivost vsrkati onesnaženje in ekosistemi, ki ohranajo življenje biosfere; vse to se izčrpava s skrb zbujačo hitrostjo. Veliko premalo je vseh predlaganih ukrepov in predlagani so bili prepozno – so zgolj kaplja v morje v primerjavi s tem, kar bi bilo treba storiti.

Po drugi strani pa je ogromen delež te človekove dejavnosti odveč ali pa škoduje sreči ljudi. Živelj bi lahko veliko bolje z veliko manj. Najprej razmislite o oboroževalni industriji in o virih, ki se potrošijo v vojni: približno dva tisoč milijard dolarjev letno, gromozanski znanstveni establišment in življenjska energija več milijonov mladih, vse to pa ne služi ničemur drugemu kot potrebi, ki jo ustvarimo sami.

Razmislite o stanovanjski industriji tukaj v Združenih državah Amerike, za katero so v zadnjih treh desetletjih značilni gromozanski McDvorci, ki prav tako ne služijo nobeni dejanski človekovi potrebi. V nekaterih državah bi v stavbi take velikosti lahko živilo petdeset ljudi. Trenutno pa prostornih dnevnih sob nihče ne uporablja, saj ljudem ni udobno v tako nečloveško velikih sobah in iščejo udobje majhnega brloga in kotička za zajtrkovanje. Materiali, energija in vzdrževanje tovrstnih nakaz so potrata virov. Še bolj potratni pa so morda načrti predmestij, zaradi katerih je javni prevoz nemogoč in zahtevajo pretirane količine vožnje z avtomobili.

Razmislite o prehrambni industriji, v kateri se zavržejo velikanske količine hrane na vseh ravneh.³ V vladni študiji je bilo ugotovljeno, da so izgube od kmetije do maloprodaje 4-odstotne, od maloprodaje do potrošnika 12-odstotne, izgube na ravni potrošnika pa so 29-odstotne.⁴ Povrh tega je ogromno obdelovalnih površin namenjenih proizvodnji biogoriv, da ne omenjamo največjega namakanega ‘pridelka’ v Severni Ameriki: trat, katerih večina raste na najbolj rodovitni prsti na celini. Pomanjkanje hrane je očitno posledica kulture in ekonomije.

Iz teh številk je razvidno možno obilje, ki je na voljo celo v svetu z osmimi milijardami ljudi – vendar z opozorilom: ljudje bodo veliko več časa (na prebivalca) pridelovali hrano, s tem pa bodo obrnili trend, značilen za zadnji dve stoletji. Delovno intenzivne vmesne setve in druge

³ Spiker et al., Wasted Food, Wasted Nutrients.

⁴ Buzby et al., Supermarket Loss Estimates.

intenzivne (in trajnostne) proizvodne tehnike bi lahko neizmerno povečale produktivnost.⁵ Malo ljudi ve, da je ekološko kmetijstvo lahko učinkovitejše kot konvencionalno kmetijstvo – na hektar, ne na uro dela.⁶ Intenzivno vrtnarjenje je lahko še plodnejše (in delovno intenzivnejše). Če radi vrtnarite in menite, da bi večini ljudi koristila večja povezanost s prstjo, je to dobra novica. Če bi vanjo vložili nekaj ur dela na teden, bi lahko tipična predmestna vrtna parcela, velika morda sto kvadratnih metrov, izpolnila večino potreb družine po zelenjavi; dvakrat večja parcela bi lahko zagotovila tudi precejšnje količine osnovnih živil, na primer krompir, sladek krompir in jedilne buče. Ali je razpreden čezcelinski sistem prevoza s tovornjaki, ki prinaša solato in korenje iz Kalifornije v preostale dele države, res potreben? Ali na kakršenkoli način izboljša življenje?

Še ena vrsta potrate izvira iz slabe izdelave in načrtnega zastaranja mnogih proizvedenih dobrin. Trenutno je malo ekonomskih spodbud in celo nekaj ovir za proizvajanje izdelkov, ki bi imeli dolgo življenjsko dobo in bi jih bilo enostavno popraviti, absurdni učinek pa je tak, da je pogosto ceneje kupiti nov aparat, kot pa popraviti starega. Konec koncev je to posledica našega denarnega sistema, v sveti ekonomiji pa bo odpravljena.

V moji ulici ima vsaka družina kosilnico, ki jo mogoče uporabljajo po deset ur poleti, in puhalnik za listje, ki ga uporabljajo po dve uri letno. V kateremkoli danem trenutku je na ulici parkirana približno polovica naših avtomobilov, ki tam zgolj stojijo. Večina družin ima svoje škarje za živo mejo, svoja električna orodja, svojo opremo za vadbo. Ker večine teh

5 O neizkoriščenem potencialu kmetijstva lahko izveste več v osupljivi knjigi F. H. Kinga iz leta 1911, *Farmers of Forty Centuries; Or, Permanent Agriculture in China, Korea, and Japan*, ki pojasni, kako so te regije več tisočletij omogočale preživetje gromozanskega števila prebivalstva na majčenih kosih zemlje brez mehanizacije, pesticidov ali umetnih gnojil. Namesto tega so se zanašale na napredno kolobarjenje pridelkov, vmesne setve in ekološka razmerja med kmetijskimi rastlinami, živalmi in ljudmi. Zavrgli niso ničesar, vključno s človeškim gnojem. Njihovo kmetovanje je bilo izjemno delovno intenzivno, vendar, kot pravi King, so ga običajno izvajali v ležernem ritmu. Leta 1907 je bilo petdeset milijonov ljudi na Japonskem skoraj prehrambno samozadostnih; kitajska zemlja je v nekaterih regijah omogočala preživetje klanov, ki so steli štirideset ali petdeset ljudi na kmetiji, veliki dober hektar; leta 1790 je bilo število prebivalstva Kitajske približno enako kot v Združenih državah danes!

6 LaSalle et al. v knjigi *The Organic Green Revolution*, str. 4, navajajo številne podporne študije. Če se vam zdi ravno nasprotno, upoštevajte, da mnoge študije, ki ne kažejo nobene koristi od ekološkega kmetijstva, izvajajo ljudje z bornimi izkušnjami z ekološkim kmetovanjem, pa še to na zemlji, osiromašeni zaradi več desetletij kemičnega kmetovanja. Ekološki metod ni enostavno proučevati v nadzorovanih študijah, saj dejansko vključujejo dolgotrajen odnos med kmetovalcem in zemljo. Resnične koristi ekološkega kmetijstva postanejo v celoti očitne šele po več letih, desetletjih ali celo generacijah.

stvari večino časa ne uporabljamo, so odveč. Naša kakovost življenja bi bila enako visoka, če bi imeli pol manj avtomobilov, desetino kosilnic in dve ali tri kardio fitnes naprave za celo ulico. Pravzaprav bi bila višja, ker bi imeli možnost, da komuniciramo in si izmenjujemo stvari.⁷ Tudi pri naši trenutni, nepotrebno visoki stopnji potrošnje, je neizkorisčenih približno 40 odstotkov svetovne industrijske zmogljivosti. To številko bi lahko povečali na 80 odstotkov ali na več, pa ljudje ne bi bili nič manj srečni. Vse, kar bi izgubili, bi bilo onesnaženje in suhoparnost večine tovarniške proizvodnje. Seveda bi izgubili tudi ogromno število 'služb', ampak ker te tako in tako ne prispevajo veliko k človekovi dobrobiti, bi lahko te ljudi zaposlili s kopanjem lukenj v tla in z njihovim vnovičnim polnjenjem brez vsakršne izgube. Še bolje pa bi bilo, da bi jim dodelili delovno intenzivne naloge, kot so permakultura, skrb za bolne in ostarele, obnova ekosistemov in vse druge današnje potrebe, ki so tragično neizpolnjene zaradi pomanjkanja denarja.

Svet brez orožja, brez McDvorcev v hitro rastočih predmestjih, brez kupov nepotrebne embalaže, brez gigantskih mehaniziranih kmetij z monokulturami, brez energijsko požrešnih hipermarketov, brez elektronskih oglasnih panojev, brez neskončnih grmad šare za enkratno uporabo, brez prevelike porabe potrošniških dobrin, ki jih v resnici nihče ne potrebuje, ni siromašen svet. Ne strinjam se s tistimi okoljevarstveniki, ki pravijo, da bomo morali shajati z manj. V bistvu bomo morali shajati z več: z več lepote, več skupnosti, več izpolnjenosti, več umetnosti in z več glasbe ter z materialnimi stvarmi, ki jih bo sicer manj, vendar bodo neprimerno bolj uporabne in lepše. Poceni roba, s katero je naše življenje natrpano danes, naj bo še tako številna, lahko naredi naše življenje zgolj bolj ceneno.

Del zdravljenja, ki ga predstavlja sveta ekonomija, je premoščanje prepada, ki smo ga ustvarili med duhom in materijo. V skladu s svetostjo vseh stvari se zavzemam za to, da sprejmemo materializem, ne pa da se mu odpovemo. Menim, da bomo imeli naše stvari bolj radi, ne pa manj. Cenili bomo svoje materialno imetje, spoštovali bomo njegov izvor in

⁷ Žal nas je večina tako ranjenih, da raje ne komuniciramo in si ne izmenjujemo stvari, ampak se umaknemo še globlje v pekel ločenosti in v utvaro neodvisnosti, dokler njuno tkivo ne razpade. Medtem ko se bodo kopičile raznolike krize in se bo to dogajalo vedno več ljudem, bo potreba po obnovi skupnosti rasla.

končni cilj. Če imate bejzbolsko rokavico ali ribiško palico, ki vam je zelo pri srcu, morda veste, o čem govorim. Ali pa je vaš dedek imel najljubši komplet orodij za obdelovanje lesa, ki ga je petdeset let vzdrževal v odličnem stanju. Tako bomo cenili svoje stvari. Ali si lahko predstavljate, kakšen bi bil svet, če bi tako skrb in obzirnost posvečali vsemu, kar bi proizvedli? Če bi vsaka inženirka s tako ljubeznijo prepojila svoje stvaritve? Danes je tak odnos neekonomičen; redko je v finančnem interesu kogarkoli obravnavati kakšno stvar kot sveto. Novo bejzbolsko rokavico ali ribiško palico lahko enostavno kupite, in – zakaj bi previdno ravnali s svojimi orodji, če so nova tako poceni? Cenenost naših stvari je del njihovega razvrednotenja, ki nas pahne v ceneni svet, v katerem je vse generično in pogrešljivo.

Obdani z neznanskim razkošjem smo celo mi, prebivalci bogatih držav, neprestano tesnobni in hrepenimo po ‘finančni varnosti’, medtem ko se poskušamo obvarovati pred pomanjkanjem. Odločitve (tudi tiste, ki nimajo nič opraviti z denarjem) sprejemamo glede na to, kaj si lahko ‘privoščimo’, in svobodo običajno povezujemo z bogastvom. Vendar medtem, ko se ženemo za njim, ugotovimo, da so nebesa finančne svobode fatamorgana, ki se oddalji, takoj ko se ji približamo, in da nas sama gonja zasužnjuje. Neprestano smo zaskrbljeni, od pomanjkanja pa nas loči le ena katastrofa. Temu pehanju pravimo pohlep. V svojem bistvu je to odziv na zaznavanje pomanjkanja.

Naj ponudim še eno vrsto dokaza, zaenkrat naj bi bil sugestiven, ne pa dokončen, za namišljeno ali iluzorno naravo pomanjkanja, ki ga doživljamo. Ekonomija, piše na prvi strani učbenikov, je proučevanje človeškega vedenja v pogojih pomanjkanja. Razmah ekonomске sfere je torej razmah pomanjkanja, njegov vdor na področja življenja, za katera je nekoč bilo značilno obilje. Ekonomsko ravnanje, zlasti menjava blaga za denar, se je danes prikradlo na področja, na katerih denar nikoli prej ni bil v igri. Vzemimo za primer eno od kategorij velike rasti maloprodaje v zadnjih dvajsetih letih: ustekleničeno vodo. Če na Zemlji obstaja kakšna, skoraj vseprisotna stvar, je to voda, kljub temu pa je danes primanjkuje in postala je nekaj, za kar plačujemo.

Še eno področje visoke ekonomске rasti v času mojega življenja je varstvo otrok. Ko sem bil mlad, je bilo povsem običajno, da so nekaj ur po šoli

prijatelji in sosedje pazili otroke drug drugega, kar je bila ostalina vaških ali plemenskih časov, ko so otroci svobodno tekali naokoli. Moja nekdanja žena Patsy zamaknjeno prioveduje o svojem otroštvu v ruralnem Tajvanu, ko so se otroci lahko, in so tudi se, pojavili v hiši kateregakoli sosedu ob času večerje in so jim postregli s skledo riža. Za otroke je skrbela skupnost. Povedano drugače, varstva otrok je bilo v *izobilju*; nemogoče bi bilo odpreti center za dnevno otroško varstvo po šoli.

Da nekaj postane predmet trgovine, mora najprej postati maloštevilno. Z rastjo ekonomije že po definiciji vedno več človekove dejavnosti vstopa v svet denarja, svet blaga in storitev. Ekonomsko rast običajno povezujemo s povečanjem bogastva, vendar lahko nanjo gledamo tudi kot na osiromašenje ali povečanje pomanjkanja. Stvari, za katere nekoč tudi v sanjah ne bi pomislili, da bi jih morali plačati, danes plačujemo. Plačujemo pa s čim? Z denarjem, seveda – denarjem, ki ga stežka in z odrekanjem pridobimo. Če česa ni dovolj, je to zagotovo denar. Večina ljudi, ki jih poznam, je stalno rahlo (včasih hudo) zaskrbljenih, ker jih je strah, da ga nimajo dovolj. In kot to potrjuje tesnoba premožnih, nobena količina denarja nikoli ni ‘dovolj’.

S tega vidika moramo biti previdni pri svojem ogorčenju nad dejstvi, kot je: »Več kot dve milijardi ljudi se prezivlja z manj kot dvema dolarjema na dan.« Nizek denarni prihodek lahko pomeni, da so potrebe določenega človeka izpolnjene izven denarne ekonomije; na primer s tradicionalnimi mrežami vzajemnosti in obdarovanja. V takih primerih ‘razvoj’ viša prihodka tako, da prenese nedenarno ekonomsko dejavnost v sfero blaga in storitev, posledice pa so mentaliteta pomanjkanja, tekovalnost in tesnoba, ki jih na Zahodu zelo dobro poznamo, lovcu in nabiralcu ali samooskrbnemu kmetu brez denarja pa so povsem neznane.

V prihodnjih poglavjih so pojasnjeni mehanizmi in pomen več stoletij stare konverzije življenja in sveta v denar, postopnega poblagovljenja vsega. Kadar je vse odvisno od denarja, pomanjkanje denarja povzroči pomanjkanje vsega, vključno s temelji človeškega življenja in sreče. Takšno je življenje sužnja – njegova dejanja žene ogroženo preživetje.

Najgloblji pokazatelj našega suženjstva je morda monetizacija časa. Gre za pojav z globljimi koreninami, kot jih ima naš denarni sistem, saj je odvisen

od predhodnega merjenja časa. Žival ali otrok imata ‘časa na pretek’. Enako je menda veljalo za kamenodobne ljudi, ki so navadno imeli zelo ohlapne koncepte časa in se jim je redko mudilo. V primitivnih jezikih pogosto ni bilo slovničnih časov, včasih tudi ne besed za ‘včeraj’ ali ‘jutri’. Sorazmerna brezbrižnost primitivnih ljudi do časa je še danes vidna v podeželskih, bolj tradicionalnih delih sveta. Življenje v velikem mestu teče hitreje, tam namreč vedno hitimo, ker je premalo časa. Toda v preteklosti smo imeli obilje časa.

Bolj ko je družba monetizirana, bolj zaskrbljeni so njeni prebivalci in bolj se jim mudi. V tistih delih sveta, ki jih denarna ekonomija še nima povsem v svojem primežu, kjer še vedno obstaja samooskrbno kmetijstvo in sosedje pomagajo drug drugemu, je ritem življenja počasnejši, manj se jim mudi. V podeželskih predelih Mehike se vse stori *mañana*, jutri. Ladaška kmetica, ki so jo intervjuvali v filmu Helene Norberg-Hodge *Ancient Futures (Starodavne prihodnosti)*, povzame vse skupaj z opisom sestre, ki živi v mestu: »Ima kuhalnik riža, avto, telefon – vse vrste naprav, ki prihranijo čas. Ampak ko jo obiščem, je vedno tako zaposlena, da imava komaj kaj časa za klepet.«

Za žival, otroka ali lovca in nabiralca je čas v bistvu neskončen. Monetizacija ga je danes, tako kot vse ostalo, podvrgla pomanjkanju. Čas je življenje. Kadar izkusimo pomanjkanje časa, doživljamo življenje kot kratko in revno.

Če ste bili rojeni, preden so urniki odraslih posegli v otroštvo in so začeli otroke gnati od ene dejavnosti k drugi, se morda še vedno spomnите subjektivne večnosti otroštva, popoldnevov, ki so se raztezali v neskončnost, brezčasne svobode življenja pred tiranijo koledarja in ur. »Ura,« piše John Zerzan, »je uvedla pomanjkanje časa in skrajšala življenje.«⁸ Odkar smo začeli meriti čas, je tudi tega mogoče kupiti in prodati, pomanjkanje vseh, z denarjem povezanih dobrin, pa je vplivalo tudi na čas. »Čas je denar,« pravi pregovor, to identiteto pa potrjuje prispodoba »nimam časa«.

Če je materialni svet v osnovi svet obilja, je še toliko bolj obilen duhovni svet: stvaritve človeškega uma – pesmi, zgodbe, filmi, ideje in vse ostalo,

⁸ Zerzan, *Elements of Refusal*, str. 26.

kar se označuje z imenom intelektualna lastnina. Ker jih lahko v digitalni dobi reproduciramo in širimo praktično zastonj, smo jih morali podrediti umetnemu pomanjkanju, da smo jih lahko ohranili v monetiziranem svetu. Industrija in vlada vsiljujeta pomanjkanje z avtorskimi pravicami, patentni, standardi šifriranja in z 'upravljanjem digitalnih pravic', kar omogoča imetnikom take lastnine, da imajo od nje dobiček.

Pomanjkanje je torej večinoma utvara, kulturna tvorba. Vendar – ker živimo skoraj v celoti v kulturno ustvarjenem svetu, je naše doživljanje tega pomanjkanja precej resnično – dovolj resnično, da je danes skoraj milijarda ljudi podhranjenih, približno tri milijone otrok pa umre vsako leto zaradi vzrokov, povezanih z lakoto. Naša odziva na to pomanjkanje – tesnoba in pohlep – sta torej povsem razumljiva. Ko je nečesa v izobilju, to vsi delijo brez oklevanja. Živimo v svetu obilja, ki smo ga naredili drugačnega z našim dojemanjem, s kulturo in z globokimi, nevidnimi zgodbami. Naše zaznavanje pomanjkanja je samouresničljiva prerokba. Denar ima ključno vlogo pri ustvarjanju samopopredmetenega slepila pomanjkanja.

Denar, ki je pretvoril obilje v pomanjkanje, poraja pohlep. Vendar ne denar sam po sebi – samo ta vrsta denarja, ki jo uporabljamo danes, denar, ki uteleša naše kulturno pogojeno doživljanje lastnega jaza, nezavedne mite in antagonističen odnos do narave, ki ga negujemo že več tisoč let. Vse to se danes spreminja. Poglejmo si torej, kako je prišlo do tega, da denar tako zelo vpliva na naš um in na navade, zato da bi si lahko zamislili, kako bi se lahko skupaj z njimi spremenil tudi denarni sistem.

3

Denar in um

*Ko egoizem pahne vse v osamo, ostane samo še prah,
ob prihodu nevihte pa samo še močvirje.*

– BENJAMIN CONSTANT

Moč povzročiti kolektivno halucinacijo pomanjkanja je samo eden od načinov, kako denar vpliva na naše zaznave. V tem poglavju bodo predstavljeni nekateri globoki psihološki in duhovni učinki denarja: na naš pogled na svet, vero, filozofijo, celo na znanost. Denar je vtkan v naše ume, zaznave, identitete. Zato se ob udaru denarne krize zdi, da se para tudi tkanina resničnosti – da razpada sam svet. A vendarle je to tudi vzrok za velik optimizem, saj je denar družbeni konstrukt, ki ga lahko spremenimo. Katere nove vrste dojemanja in kolektivnih dejanj bi lahko spremljale novo vrsto denarja?

Smo že pri 3. poglavju, pa še sploh nisem opredelil ‘denarja’. Klasična opredelitev denarja – sredstvo menjave, hranilec vrednosti,* obračunska enota – opiše, kaj denar počne, ne pa tega, kaj dejansko je. Fizično je trenutno skoraj nič. Družbeno je skoraj vse. Denar je družbeni konstrukt; lahko bi tudi rekli, da je denar zgodba.

Konvencionalna ekonomska zgodovina uči, da je začetek denarja povezan z njegovo prvo funkcijo – sredstvo menjave – v obliki standardnih dobrin, kot so ječmen, oljčno olje, živila ali zlato. V resnici, kot trdi David Graeber, so se te dobrine uporabljale bolj kot obračunske enote za označevanje

* V izvirniku ‘store of value’, to je koncept iz denarne teorije, uveljavljen izraz tudi hranilec vrednosti. (*op. B. M.*)

glavnih knjig in zadolžnic, in redko kot valuta.¹ V nasprotju s standardno zgodbo je v človeški zgodovini dolg (kredit) obstajal prej kot gotovina.

Pomembna razlika med gotovino in dolgom je, da je vrednost gotovine neodvisna od razmerja med kupcem in prodajalcem, medtem ko je vrednost dolga odvisna od razmerij. Moj dolarski bankovec je enako vreden kot vaš dolarski bankovec, moja zadolžnica pa morda ni enako vredna kot vaša zadolžnica; to je odvisno od najnih značajev, sredstev in skupnostnih vezi. Novi prišlek ali lenuh bo najverjetneje označen za ‘postransko osebo’. Graeber opiše, kako so evropska mesta še v srednjem veku večinoma uporabljala kredit: ko so kralji naročili ponovno kovanje kovancev, se je še naprej trgovalo kot običajno in vsi so spremljali, kdo je kaj dolgoval komu, z raznimi glavnimi knjigami, z rovaši in lastnimi menicami.²

V času družbenih nemirov kredit ne deluje več; kot pravi Graeber, do zob oborožen potujoči vojak pomeni precejšnje kreditno tveganje. Kadar ni socialnega pritiska ali osrednje oblasti, ni mehanizmov, ki bi zagotovili, da bodo ljudje poravnali svoje dolbove. Take razmere so primerne za gotovino, pa naj bo v obliki blaga ali kovancev.

Zgodovinski razvoj denarja je dolg proces razvezovanja vrednosti od odnosa. Ta razveza je doseгла vrh z uvedbo kovancev v Grčiji v sedmem stoletju pr. n. št. To je bilo domnevno prvič, ko je denar postal ločena kategorija obstoja. Odtlej smo lahko začeli govoriti ne samo o tem, kaj denar počne, ampak tudi, kaj denar *je*.

Po izročilu ekonomistov naj bi bili kovanci izumljeni za zagotavljanje jamstva o teži in čistosti osnovne kovine. Zgodba pravi, da naj bi njihova vrednost v celoti temeljila na zlatu ali srebru, iz katerega so bili izdelani. Dejansko pa je ta pripoved o izvoru kovancev tako kot izvor denarja iz blagovne menjave in tako kot domneva o pomanjkanju plod domišljije ekonomistov. Plod domišljije, ki pa je nedvomno zrasel v slovitih umih. Aristotel je napisal:

1 Graeber, *Debt*.

2 Graeber, *Debt*.

Vsaka po naravi potrebna dobrina namreč ni zlahka prenosljiva, zato so se zaradi izmenjav dogovorili, da si bodo medsebojno dajali in drug od drugega prejemali kaj takega, kar je samo sodilo med koristne stvari in je bilo to mogoče zlahka uporabiti v [vsakdanjem] življenju, na primer želeso, srebro in podobno. Vrednost tega so sprva enostavno določili po velikosti in po teži, končno pa so na to odtiskovali tudi žig, da so si prihranili merjenje; žig je bil namreč odtisnjen kot označba količine.³

Ta zgodba se zdi dokaj smiselna, vendar ji zgodovinski dokazi nasprotujejo. Čisto prvi kovanci, skovani v Lidiji, so bili izdelani iz elektruma (zlitine srebra in zlata) s precej raznoliko konsistenco.⁴ Kovanci so se hitro razširili v Grčijo, kjer so kljub precejšnji konsistenci v teži in čistosti pogosto imeli večjo nominalno vrednost od blagovne vrednosti srebra, iz katerega so bili skovani.⁵ Nekatere mestne države (vključno s Šparto) so celo kovale kovance iz neplemenitih kovin, kot so želeso, bron, svinec in kositer: taki kovanci so imeli zanemarljivo notranjo vrednost, še vedno pa so opravljali funkcijo denarja.⁶ V vsakem primeru so označeni kovanci imeli vrednost (po zgodovinarju Richardu Seafordu ji bomo rekli 'fiduciarna vrednost'), ki je bila večja od vrednosti identičnega, ampak neoznačenega kovinskega koluta. Zakaj? Kaj je bila ta skrivnostna moč, neločljivo povezana z navadnim znakom? To ni bilo zagotovilo za težo in čistost, prav tako to ni bil podaljšek osebne moči vladarja ali verske avtoritete. Seaford ugotavlja: »Medtem ko znaki pečata dozdevno posebljajo moč lastnika pečata, znaki na kovancu ne ustvarjajo namišljene vezi med kovanci in njihovim virom.«⁷ Pravzaprav znaki na kovancu

potrjujejo, da ima kovina določeno vrednost. In tega ne počnejo s prenosom moči (magične ali kakšne druge) na kos kovine, ampak s prisojanjem oblike, ki mu vidno dodeljuje ločeno kategorijo stvari, kategorijo pristnih kovancev ... Znak na kovancu ... deluje zgolj kot znak.⁸

3 Aristotel, *Politika*, I. knjiga, 9. del.

4 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 132–133.

5 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 137.

6 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 139–145.

7 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 119.

8 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 119.

Znaki nimajo immanentne moči, ampak jo pridobijo s človekovo razlago. Če si jih družba enako razлага, imajo znaki ali simboli družbeno moč. Vrednost te nove vrste denarja, ki se je pojavila v antični Grčiji, je izhajala iz družbenega dogovora, simboli tega dogovora pa so bili znaki na kovancih.⁹ Ta dogovor je bistvo denarja. To bi danes moralo biti očitno, saj je večina denarja elektronskega, notranja vrednost preostalega denarja pa je približno enaka listu toaletnega papirja, toda denar je bil dogovor, še preden je bil v celoti denar. Tisti reformatorji, ki se zavzemajo za zlate kovance (ali njihove kriptografske imitacije, na primer bitcoin) kot način vrnitve v dobre stare čase 'pravega denarja', poskušajo znova uvesti nekaj, kar skoraj nikoli ni obstajalo.

Naslednji korak v evoluciji človekovega denarja ne bo vrnitev na zgodnejšo obliko denarne enote, temveč njegova preobrazba iz nezavednega v namerno utelešenje naših dogоворov.

Skozi pet tisoč let se je denar razvil iz svojega otipljivega izvora prek simbola, upodobljenega na materialu, v današnji čisti simbol. Cilj Svetе ekonomije ni izničiti tega razvoja, ampak ga izpolniti. Dogovor, ki je denar, ni ločen od drugih sistemov znakov in simbolov, v skladu s katerimi deluje naša civilizacija. V svoj denar lahko vnesemo nove dogovore o planetu, živem svetu in o tem, kar imamo za sveto. Dolgo časa smo dojemali 'razvoj' kot nekaj svetega, prav tako tudi napredek znanosti in tehnologije ter osvojitev naravnega sveta. Naš denarni sistem je te cilje podpiral. Naši cilji se zdaj spreminjajo, skupaj z njimi pa velike metazgodbe, del katerih je dogovor, ki mu pravimo denar: Zgodba o jazu, Zgodba o ljudeh in Zgodba o svetu.

Namen te knjige je povedati novo *Zgodbo o denarju*; osvetliti to, katere nove dogovore bi lahko ustoličili v te talismane zaupanja, zato da bo denar lahko zaveznik, ne pa sovražnik tistega bolj čudovitega sveta, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja.

Ni naključje, da so se v antični Grčiji v času, ko je denar prevzel oblast nad družbo, rodili tudi sodobno pojmovanje posameznika, predstave o logiki in

⁹ Izjema so bili kovanci, ki so jih uporabljali za zunanjo trgovino – kovanci, ki so krožili zunaj dometa družbenega dogovora. Vrednost takih kovancev je bila res odvisna od notranje vrednosti kovine, iz katere so bili izdelani. Vendar je bilo tudi zanje potrebno širše družbeno dojemanje vrednosti, da bi bili nekaj vredni, saj srebro in zlato sama po sebi kot kovini nista bila zelo uporabna.

razumu ter filozofski temelji sodobnega uma. Kjer bogastvo izhaja iz odnosa, tako kot v kulturah obdarovanja ali na posojanju temelječih ekonomijah, je koncept ločenega posameznika manj smiseln. Oseba se ne more preprosto odtrgati od drugih ljudi, pobrati šila in kopita ter odnesti svoje bogastvo nekam drugam.

Profesor klasične filologije Richard Seaford v svoji akademski mojstrovini *Money and the Early Greek Mind (Denar in zgodnji grški um)* razišče vpliv denarja na grško družbo in mišljenje ter osvetli značilnosti, ki delajo denar edinstven. Med njimi je tudi to, da je denar tako konkreten kot abstrakten, da je enovit in neoseben, univerzalni cilj in univerzalno sredstvo, ter da je neomejen. Prihod te nove, edinstvene moči na svet je imel daljnosežne posledice, mnoge od teh pa so zdaj tako globoko vsajene v naša prepričanja in kulturo, psiho in družbo, da jih komaj zaznavamo, kaj šele, da bi vanje podvomili.

Denar je enovit v tem oziru, da so kovanci, ne glede na vsakršne medsebojne razlike, kot denar identični (če so iste vrednosti). Novi ali stari, obrabljeni ali gladki, vsi kovanci za eno drahmo so enakovredni. To je bilo v šestem stoletju pr. n. št. nekaj novega. Medtem ko se je v pradavnih časih, kot ugotavlja Seaford, moč podeljevala z edinstvenimi talismanskimi predmeti (na primer z žezlom, ki naj bi se predajalo naprej vse od Zevsa), pa za denar velja ravno nasprotno: moč mu podeljuje standardni znak, ki izbriše razlike v čistosti in teži. Pomembna ni kakovost, le količina je. Ker je denar mogoče pretvoriti v vse druge stvari, jih okuži z enako značilnostjo in jih sprevrže v potrošne dobrine – v predmete, ki jih obravnavamo kot enake, če le izpolnjujejo nekatera merila. Pomembno je le, 'koliko' ali 'koliko stane'. Denar, pravi Seaford, »na splošno spodbuja občutek homogenosti stvari«. Vse stvari so enake, ker se lahko prodajo za denar, ta pa se lahko uporabi za nakup katerekoli druge stvari.

V blagovnem svetu so stvari enake denarju, ki jih lahko nadomesti. Njihova primarna lastnost je njihova 'vrednost' – abstrakcija, ki je, paradoksalno, resničnejša kot njihova fizična realnost, saj lahko navsezadnjе vedno kupite drugo. Ali lahko vidite, kako to spodbuja antimaterializem, odmaknjenost od fizičnega sveta, v katerem so vsaka oseba, kraj in stvar

posebni, edinstveni? Nič nenavadnega ni, da so grški filozofi te dobe začeli povzdigovati abstraktno nad realno, to pa je doseglo vrhunec v Platonovi predstavi sveta, sestavljeni iz popolnih oblik, ki so bile resničnejše od sveta čutov. Nič nenavadnega ni, da se še danes do fizičnega sveta vedemo tako oholo. Nič nenavadnega ni, če smo po dvatisočletni zatopljenosti v mentalitetu denarja postali tako navajeni na nadomestljivost vseh stvari, da se obnašamo, kot da bi lahko enostavno kupili nov planet, če bi uničili tega.

To poglavje sem poimenoval ‘Denar in um’. Zelo podobno kot fiduciarna vrednost denarja je tudi um abstrakcija v fizičnem nosilcu. Tako kot monetarna fiduciarnost se je tudi ideja o umu kot o ločeni, nematerialni esenci obstoja razvijala več tisoč let, iz nje pa je vzniknil sodoben pojem nesnovne zavesti, breztelesnega duha. Pomenljivo je, da je ta abstrakcija tako v posvetni kot verski misli postala pomembnejša kot fizični nosilec, enako, kot je ‘vrednost’ neke stvari pomembnejša od njenih fizičnih lastnosti.

V uvodu sem omenil zamisel, da smo ustvarili boga v podobi svojega denarja: skrito silo, ki poganja vse stvari in oživilja svet, nesnovno, vendar vseprisotno ‘nevidno roko’, ki narekuje človekovo dejavnost. Mnoge od teh lastnosti Boga ali duha izvirajo iz časov predsokratskih grških filozofov, ki so svoje ideje razvili prav takrat, ko je denar prevzel oblast nad njihovo družbo. Seaford pravi, da so bili prvi, ki so začeli ločevati med bistvom in videzom, med konkretnim in abstraktnim – Homer med tem sploh ni razlikoval (tudi v implicitni obliki ne). Od Anaksimandrovega apeirona do Heraklitovega logosa in Pitagorove doktrine ‘Število je vse’ so zgodnji Grki poudarjali primat abstraktnega: nevidnega načela, ki ureja svet. Ta ideologija se je infiltrirala v DNK naše civilizacije do te mere, da velikost finančnega sektorja zasenči realno gospodarstvo; da skupna vrednost izvedenih finančnih instrumentov znaša desetkrat več kot svetovni bruto domači proizvod; da največje nagrade naše družbe romajo v roke čarovnikov z Wall Streeta, ki ne počnejo ničesar drugega, kot da mešetarijo s simboli. Za borznega posrednika, ki sedi za računalnikom, Pitagorove besede dejansko držijo: »Vse je število.«

Ena manifestacija tega razcepa med duhom in snovjo, ki daje prednost prvemu, je misel: »Ekonomski reforma je seveda plemenit cilj, še mnogo pomembnejša pa je preobrazba človekove zavesti.« Menim, da je to zmotno

prepričanje, saj temelji na lažni dihotomiji med zavestjo in dejanjem ter navsezadnje med duhom in snovjo. Na globlji ravni sta denar in zavest prepletena. Eno je nepreklicno povezano z drugim.

Razvoj monetarne abstrakcije se prilega razsežnemu metazgodovinskemu kontekstu. Denar se ne bi mogel razviti brez podlage abstrakcije v obliki besed in števil. Že samo število in oznaka nas oddaljita od resničnega sveta in dregneta naš um v abstraktno razmišljanje. Z uporabo samostalnika že pokažemo na istost med mnogimi tako imenovanimi stvarmi; če rečemo, da je pet primerov neke stvari, že naredimo *enoto* iz vsake. O predmetih začnemo razmišljati kot o predstavnikih kategorije, ne pa kot o edinstvenih bitjih samih po sebi. Standardne, generične kategorije so sicer nastale prej kot denar, vendar je denar pospešil njihovo konceptualno prevlado. Poleg tega je homogenost denarja spremljala izredno hiter razvoj standardiziranega trgovskega blaga. V predindustrijskih časih je bila taka standardizacija okorna, danes pa so proizvedeni predmeti skoraj identični do te mere, da spreminjajo laž o denarju v resnico.

Medtem ko razmišljamo o obliku denarja v prihodnosti, upoštevajmo moč denarja, da poenoti vse, česar se dotakne. Morda bi bilo treba uporabljati denar *le* za to, kar je ali bi moralo biti standardizirano, količinsko opredeljivo ali generično; morebiti bi s kroženjem tistih stvari, ki so osebne in edinstvene, morala biti povezana drugačna vrsta denarja ali pa sploh noben denar. Primerjamo lahko samo cene na podlagi standardnih količin; ko torej prejmemmo več kot to, nekaj neizmerljivega, smo prejeli bonus, nekaj, za kar nismo plačali. Povedano drugače, prejeli smo darilo. Že res, da lahko kupimo umetniško delo, vendar čutimo, da plačamo veliko preveč, če je zgolj blago; če pa gre za pravo umetnost, plačamo neizmerno premalo. Podobno lahko kupimo seks, ne pa ljubezni; lahko kupimo kalorije, ne pa prave hrane. Danes trpimo pomanjkanje neizmerljivega, neprecenljivega; pomanjkanje tega, česar ne moremo kupiti z denarjem, in preobilje tega, kar lahko (čeprav je to preobilje tako neenakovredno razporejeno, da mnogi trpijo tudi pomanjkanje teh stvari).¹⁰

¹⁰ To preobilje se zrcali v trdovratni težavi 'neizkoriščene zmogljivosti' ki pesti skoraj vsak sektor, in ta je razlog, zakaj rešitve za ekonomsko krizo običajno vključujejo spodbujanje povpraševanja.

Tako kot denar poenoti stvari, ki se jih dotakne, tako poenoti in razosebi tudi svoje uporabnike: »Olajšuje tisto vrsto trgovinske menjave, ki je izvzeta iz vseh drugih odnosov.«¹¹ Povedano drugače, ljudje postanejo zgolj udeleženci transakcije. V nasprotju z raznolikimi motivacijami, ki so značilne za dajanje darov in za njihovo prejemanje, smo si v čisti finančni transakciji vsi enaki: vsi želimo skleniti najboljšo kupčijo. Za to enotnost med človeškimi bitji, ki je posledica denarja, ekonomija sklepa, da je njegov vzrok. Celotna zgodba o razvoju denarja iz blagovne menjave predpostavlja, da je temeljna človeška narava, da želimo čim bolj uveljaviti svoje interese. Domneva se, da so si človeška bitja v tem enaka. Kadar ni standarda vrednosti, želijo različni ljudje različne stvari. Kadar je denar mogoče menjati za katerokoli stvar, si vsi ljudje želijo isto stvar: denar.

Seaford piše: »Denar, ki je brez vsakršne osebne asociacije, je promiskuiteten, lahko se izmenja s komerkoli za karkoli in je indiferenten do vseh nedenarnih medosebnih odnosov.«¹² Za razliko od drugih predmetov denar ne ohrani nobene sledi o svojem izvoru in nobene sledi rok, skozi katere je šel. Medtem ko se dar zdi zaznamovan z darovalcem, je denar vsakogar enak. Če imam na bančnem računu 2000 dolarjev, polovico od svojega prijatelja in polovico od svojega sovražnika, se ne morem odločiti, da bom najprej porabil sovražnikovih 1000 dolarjev in prihranil prijateljeve. Vsi dolarji so identični.

Morebiti je modro, da veliko ljudi iz principa ne želi mešati posla s prijateljstvom, ker so oprezni glede poglavitnega konflikta med denarjem in osebnim odnosom. Denar razosebi odnos in spremeni dve osebi zgolj v 'stranki izmenjave', ki jo poganja vsespolni cilj čim večje lastne koristi. Tržna razmerja so antagonistična. Če želim povečati svoj lastni interes, morebiti na vaš račun, kako sva lahko prijatelja? In glede na to, da v naši izjemno monetizirani družbi izpolnjujemo skoraj vse svoje potrebe z denarjem, katera osebna darila, na katerih lahko gradimo prijateljstvo, nam ostanejo?

Profitni motiv je skoraj neizpodbitno v nasprotju z vsakim dobrohotnim osebnim motivom – iz tega izhaja fraza: »Ne jemlji tega osebno, to je pač

11 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 151.

12 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 155.

biznis.« Danes si gibanji za etično poslovanje in etično vlaganje prizadevata premostiti prepad med ljubeznijo in dobičkom; ampak kljub še tako iskrenim motivom, taka stremljenja pogosto mutirajo v odnose z javnostjo, v zeleno zavajanje ali pravičniškost. Za to ni kriv vlagatelj. Kot bom opisal pozneje, je v okolje, kjer se dogaja etično vlaganje, vgrajeno pogubno protislovje. Za zdaj samo opazite svoje naravno nezaupanje vanj in na splošno v kogarkoli, ki trdi, da »dobro služi, ko dela dobro«.

Kadarkoli naletimo na dozdevno nesebičen podvig, običajno pomislimo: »Le kaj imajo za bregom?« Kako na skrivaj s tem služijo denar? Kdaj bodo od mene žeeli plačilo? Sum ‘dejansko to dela za denar’ je skoraj univerzalen. Hitro zapazimo finančne motive v vsem, kar počnejo ljudje, in globoko nas gane, ko nekdo stori nekaj tako plemenitega ali naivno velikodušnega, da takšnega motiva očitno ni. Zdi se nerazumno, celo čudežno, da bi nekdo dejansko nekaj dal, ne da bi taktiziral o tem, kako bo to dobil nazaj. Kot je povedal Lewis Hyde: »V imperijih oderuštva nas sentimentalnost človeka z mehkim srcem pritegne, saj priča o tem, kar je bilo izgubljeno.«¹³

Skoraj vsesplošen sum v prikrit profitni motiv zrcali to, da je denar univerzalni cilj. Predstavljajte si, da ste znova v šoli in razpravljate s kariernim svetovalcem o tem, kaj so vaši talenti in kako bi jih lahko uporabili, da zaslužite za preživetje (jih torej pretvorite v denar). Ta običajni način razmišljanja je trdno zasidran: ko mi je najstniški sin pokazal računalniške igre, ki jih je ustvaril, sem se zalotil pri razmišljanju, kako bi jih lahko tržil in katere spremnosti programiranja bi lahko še razvil, da bi se bolje prodale. Skoraj vedno, ko se nekomu utrne vznemirljiva ustvarjalna zamisel, ji hitro za petami sledi misel: »Kako lahko s tem zaslužimo denar?« Vendar ko dobiček postane cilj in ne le stranski učinek umetniškega ustvarjanja, ustvarjanje ni več umetnost, mi pa postanemo nekdo, ki se je prodal. Robert Graves razširi to načelo na živiljenje na splošno in opozarja: »Svoje službe izberete, da vam zagotovijo stalen prihodek in prosti čas, da ste lahko oboževani Boginji dragoceno predani le postrani, ‘honorarno’. Kdo sem jaz, boste rekli, da vas svarim, da Ona zahteva popolno predanost – ali pa nič?«¹⁴

13 Hyde, *The Gift*, str. 182.

14 Graves, *The White Goddess*, str. 15.

Denar kot univerzalni cilj je vgrajen v naš jezik. Govorimo o 'kapitalizaciji' svojih idej in uporabljamo besedo 'gratis', ki dobesedno pomeni nekaj prejeti s hvaležnostjo (in ne s plačilom), hkrati pa je sinonim za to, da je nekaj nepotrebno. Vsekakor je tudi zakoreninjen v ekonomiji, v predpostavki, da človeška bitja stremimo k čim večjemu svojemu pridu, ki je enakovreden denarju. Vsajen je celo v znanost, v kateri je šifra za reproduktivno koristiljubje. Tudi tukaj je zavladal pojem univerzalnega cilja.

Da sploh obstaja takšna stvar, kot je univerzalni cilj življenja (naj bo to denar ali kaj drugega), je daleč od očitnega. Ta ideja se je menda pojavila ob približno istem času kot denar; morda so filozofi dobili navdih zanjo iz denarja. Sokrat je prispevko o denarju uporabil izrecno za to, da je kot univerzalni cilj predlagal inteligenco: »Obstaja samo ena prava denarna enota, za katero bi morali menjati vse te druge stvari [užitke in bolečine] – inteligenco.«¹⁵ V religiji to ustreza zasledovanju najvišjega cilja, na primer odrešitve ali razsvetljenja, iz katerega pritekajo vse druge dobre stvari. Kako podobno je to neomejenemu cilju denarja – edini stvari, ki bo rešila vse vaše težave, ključu do raja! Sprašujem se, kako bi vplivalo na našo duhovnost, če bi se odpovedali zasledovanju enotnega, abstraktnega cilja, za katerega verjamemo, da je ključ do vsega ostalega. Kako bi bilo, če bi se namesto tega samo igrali, samo bili? Tako kot bogastvo je tudi razsvetljenje cilj, ki ne pozna meja, v obeh primerih pa nas lahko stremljenje po njiju zasužnji. Morda je v obeh primerih cilj stremljenja lažni nadomestek za raznovrstne stvari, ki si jih ljudje resnično želimo.¹⁶

V povsem monetizirani družbi, v kateri je skoraj vse blago ali storitev, denar pretvori raznolikost sveta v enoto, »eno samo stvar, ki je merilo skoraj vsega ostalega in je s tem izmenljiva«.¹⁷ *Apeiron, logos* in podobna pojmovanja so bile različice temeljne enosti, iz katere se rodijo vse stvari. Je to, iz česar se vse poraja in kamor se vse vrne. Kot taka je skoraj enaka

15 Platon, *Phaidon*, str. 69a (Plato, Zbrana dela, prevedel Gorazd Kocijančič; Celje: Mohorjeva družba, 2004). Citirano v Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 242.

16 Ena od najbolj neizpolnjenih potreb danes je potreba po povezavi, tako z drugimi ljudmi kot z naravo. Ironično je, da denar s svojo abstraktnostjo in brezosebnostjo oslabi našo povezanost z obojim. Duhovnost, kadar se dojema kot individualno iskanje, ki se mu je najbolje posvetiti stran od sveta, naredi isto. Ali lahko zasnujemo drugačno vrsto denarja, ki bi imela nasprotne učinke?

17 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 150.

starodavni kitajski ideji o dau, iz katerega se rodita jin in jang, nato pa še deset tisoč stvari. Zanimivo je, da je pollegendarni učitelj daoizma, Lao Zi, živel približno isti čas kot predsokratski filozofi – kar je tudi bolj ali manj isti čas, ko so se pojavili prvi kitajski kovanci. Kakorkoli že, danes je še vedno denar tisti, iz katerega se rodi deset tisoč stvari. Karkoli želite zgraditi na tem svetu, začnete z naložbo, z denarjem. In potem ko končate s projektom, je čas, da ga prodate. Vse stvari izhajajo iz denarja; vse stvari se vrnejo v denar.

Denar torej ni le univerzalni cilj; je tudi univerzalno sredstvo. V resnici je predvsem zato, ker je univerzalno sredstvo, tudi univerzalni cilj, tega pa ne more nihče imeti nikoli preveč. Oziroma vsaj tako to dojemamo. Velikokrat sem bil priča pogovorom o ustanovitvi namerne skupnosti ali kakšnega drugega projekta, ki so se končali z voljo jemajočim priznanjem, da se ne bo nikoli zgodilo, češ: »Kje pa bomo dobili denar?« Denar se precej razumljivo obravnava kot osrednji dejavnik pri določanju, kaj lahko ustvarimo: navsezadnje lahko z njim kupimo skoraj katerokoli dobrino, pripravimo ljudi do tega, da opravijo skoraj katerokoli storitev. »Vse ima svojo ceno.« Denar lahko kupi, vsaj tako se zdi, celo neotipljive stvari, kot so družbeni status, politična moč in božanska naklonjenost (če pa ne tega, pa vsaj naklonjenost verskih oblasti, kar je skoraj enako dobro). Dokaj navajeni smo, da gledamo na denar kot na ključ do izpolnitve vseh svojih želja. Koliko sanj imate, za katere sklepate, da bi jih lahko uresničili, če (in samo če) bi le imeli denar? Svoje sanje torej zastavimo za denar in ga spremenimo iz sredstva v cilj.

Ne bom zagovarjal odprave denarja. Denar je presegel svoje meje, postal je sredstvo za pridobivanje stvari, ki nikoli ne bi smeles biti okužene z njegovo homogenostjo in z razosebitvijo; medtem ko smo ga posplošili v sredstvo, so te stvari, ki jih denar resnično ne more kupiti, postale nedosegljive, in ne glede na to, koliko denarja imamo, lahko kupimo zgolj njihovo senco. Rešitev je, da se denarju povrne njegova prava vloga.

Ker ni jasne meje, kaj lahko denar kupi, je navadno tudi naša želja po denarju neomejena. Neomejena želja po denarju je bila nedvoumno jasna starim Grkom. Na samem začetku obdobja denarja je veliki pesnik in

reformator Sólon ugotovil: »Bogastvu ni meje, ki bi jo lahko zaznal človek, ker tisti izmed nas, ki imajo največ bogastva, hlepijo po tem, da bi ga podvojili.« Aristofan je napisal, da je denar edinstven, ker se vseh drugih stvari (na primer kruha, seksa itd.) lahko nasitimo, denarja pa ne.

»Koliko je dovolj?« je moj prijatelj enkrat vprašal milijarderja. Milijarder je bil povsem zbegan. Razlog, zakaj nobena količina denarja ne more nikoli biti dovolj, je, da ga uporabljamo za izpolnjevanje potreb, ki jih denar pravzaprav ne more izpolniti. V tem je podoben katerikoli drugi snovi, ki povzroča odvisnost in začasno otopi bolečino neizpolnjene potrebe, ne da bi jo izpolnila. Za otopicetv bolečine so potrebni vedno večji odmerki, ampak nobena količina ne more nikoli zadostovati. Danes ljudje uporabljajo denar kot nadomestek za varnost, za pripadnost, za samospoštovanje, za svobodo in še za marsikaj. »Če bi le imel milijon dolarjev, bi bil svoboden!« Koliko nadarjenih ljudi žrtvuje svojo mladost, ker se nadejajo zgodnje upokojitve v svobodno življenje, nato pa ugotovijo, da so nenadoma srednjih let in sužnji svojega denarja?

Kadar je primarna funkcija denarja sredstvo menjave, zanj veljajo iste omejitve kot za blago, za katero se menja, naša želja po njem pa je omejena z našo sitostjo. Kadar pa denar prevzame dodatno funkcijo zaloge, hranilca vrednosti, naša želja po njem postane neomejena. Ena od idej, ki jo bom torej raziskal, je ločitev denarja kot sredstva menjave od denarja kot hranilca vrednosti. Davne korenine te ideje segajo v čas Aristotela, ki je razlikoval med dvema vrstama pridobivanja bogastva: zaradi kopiranja dobrin in zaradi izpolnjevanja drugih potreb.¹⁸ Pravi, da je prva vrsta pridobivanja bogastva 'nenaravna' povrh tega pa ne pozna meja.

Za razliko od fizičnega blaga nam abstraktnost denarja načeloma dovoljuje, da ga posedujemo neomejene količine. Zato je ekonomistom lahko verjeti v možnost neskončne eksponentne rasti, kjer velikost gospodarstva predstavlja le številka. Seštevek vsega blaga in storitev je številka, in – ali obstaja kakšna omejitev za številko? Izgubljeni v abstrakciji, spregledamo omejitve narave in kulture pri tem, da bi se prilagodili naši rasti. Po Platonu

¹⁸ Aristotel, Politika, I. knjiga, 9. del.

lahko naredimo abstrakcijo resničnejšo od resničnosti in rešujemo Wall Street, medtem ko realno gospodarstvo hira. Vse stvari so skrčene na to, koliko so vredne. To ustvarja iluzijo, da je svet tako brezmejen kot številke. Za pravo ceno lahko kupite karkoli, celo kožuh ogrožene vrste.¹⁹

Posredno je v neomejenost denarja zajeta še ena vrsta neomejenosti: človekove domene, dela sveta, ki pripada človeškim bitjem. Konec koncev – katere vrste stvari kupujemo z denarjem in jih zanj prodajamo? Kupujemo in prodajamo lastnino, stvari, ki jih posedujemo, stvari, ki jih imamo za svojo last. Tehnologija neprestano širi to domeno in ponuja lastništvo stvari, ki nikoli prej niso bile dosegljive ali celo mogoče: globoko v zemljoi zakopanih mineralov, pasovne širine elektromagnetcga spektra, zaporedij genov. Sočasno z razširtvijo našega tehnološkega dometa je napredovala mentaliteta lastnine, saj so stvari, kot so zemlja, pravice do vode, glasba in zgodbe, postale del sfere, ki si jo je mogoče lastiti. Neomejenost denarja namiguje, da lahko sfera lastnine raste v nedogled, torej da je usoda človeštva osvojiti vesolje, pripojiti vse v človekovo domeno, narediti svet naš. Ta usoda je del tega, kar sem opisal kot mit o Vzponu, del naše temeljne *Zgodbe o ljudeh*. Danes ta zgodba hitro tone v zastarelost in izumiti moramo denarni sistem, usklajen z novo zgodbo, ki jo bo nadomestila.²⁰

Značilnosti denarja, o katerih sem razpravljjal, niso nujno *slabe*. S poenotnjem in s standardizacijo vsega, česar se dotakne, s funkcijo univerzalnega sredstva, je denar omogočil ljudem, da smo dosegli čudež. Denar je igral ključno vlogo pri vzponu tehnološke civilizacije, vendar smo se morebiti komaj začeli učiti, tako kot pri tehnologiji, kako to silno ustvarjalno orodje uporabljati za njegov pravi namen. Denar je pospešil razvoj standardiziranih stvari, kot so sestavnici strojev in mikročipi – ampak ali želimo, da bo homogena tudi naša hrana? Brezosebnost denarja spodbuja sodelovanje čez prostrane družbene razdalje, olajšuje usklajevanje

19 Bralec je morda opazil protislovje: živimo v svetu obilja, kot je opisano v 2. poglavju, a hkrati izčrpavamo omejeno biosfero. Za rešitev tega protislovja razmislite o tem, da večino naše presečne proizvodnje in potrošnje ne služi nobeni pravi potrebi, temveč jo poganja naznavanje pomanjkanja in eksistencialna osamljenost ločenega jaza, odrezanega od narave in skupnosti.

20 Enako velja za drugo temeljno zgodbo naše civilizacije, zgodbo o 'samostojnem in ločenem jazu'. Naš denarni sistem postvarja tudi to zgodbo, tako da razvezuje osebne vezi, vzbuja tekmovalnost v nas in nas oddaljuje tako od skupnosti kot od narave.

dela milijonov ljudi, ki so si v glavnem tujci – ampak ali želimo, da so brezosebni tudi odnosi z ljudmi v naših lastnih soseskah? Denar kot univerzalno sredstvo nam omogoča početi skoraj vse; ampak ali želimo, da je tudi izključno sredstvo, tako da brez njega ne moremo storiti skoraj nič? Napočil je čas, da se v uporabi tega orodja izmoystrimo, medtem ko človeštvo vstopa v namerno, zavedno in novo vlogo na Zemlji.

4

Težave z lastnino

Kakšen bi bil izid v samih nebesih, če bi tisti, ki bi tja prispeli prvi, uvedli zasebno lastnino na površini nebes in si jo razdelili med seboj v absolutno lastništvo, tako kot si razdeljujemo površino Zemlje?

– HENRY GEORGE

Človek ni naredil Zemlje in čeprav je imel naravno pravico, da jo poseli, ni imel nobene pravice, da za vekomaj zasede katerikoli njen del; tudi Stvarnik ni odprl katastrskega urada, od koder bi začeli izdajati lastniške listine.

– THOMAS PAINÉ

Sla po posedovanju

 Doslej smo živeli v dobi Ločenosti. Druga za drugo so razpadle naše vezi s skupnostjo, z naravo ter s prostorom, in nasedli smo v tujem svetu. Izguba teh vezi je več kot zgolj skrčenje našega bogastva; je skrčenje našega lastnega bitja. Osiromašenje, ki ga čutimo, odrezani od skupnosti in odrezani od narave, je osiromašenje naših duš. Razlog leži v tem – kar je v nasprotju s predpostavkami ekonomije, biologije, politične filozofije, psihologije in institucionalne vere –, da nismo ločena bitja, ki imajo odnose. Mi *smo* odnos.

Nekoč sem slišal govoriti Martína Prechta o vasi v Gvatemali, iz katere je prihajal, in pojasnil je: »V moji vasi, če si šel k zdravilcu z bolnim otrokom, nisi nikoli rekel: ‘Jaz sem zdrav, moj otrok pa je bolan.’ Rekel si: ‘Moja družina je bolna.’ Če bi šlo za soseda, pa bi morda rekel: ‘Moja vas je bolna.’«

V taki družbi bi nedvomno bilo tudi enako nepojmljivo reči: »Jaz sem zdrav, gozd pa je bolan.« Razmišlanje, da bi lahko kdorkoli bil zdrav, če ni zdrava njegova družina, vas ali celo zemlja, voda ali planet, bi bilo tako absurdno kot besede: »Moja jetra so na smrt bolna, ampak to so samo jetra – jaz sem zdrav!« Tako kot moje zavedanje lastnega jaza vključuje moja jetra, tako je njihovo zavedanje zajelo družbeno in naravno skupnost.

Sodobni jaz je, prav nasprotно, samostojen in ločen subjekt v vesolju, ki je Drugi. Ta jaz je ekonomski človek Adama Smitha; je utelešena duša vere; je sebični gen biologije. Je vzrok kriz, ki se kopijo v tem času, vse pa so različice teme ločenosti – ločenosti od narave, od skupnosti, od izgubljenih delov sebe. Je vzrok za vse običajne krivce trenutnega uničevanja ekologije in politične ureditve, na primer za človeški pohlep ali za kapitalizem. Naše zavedanje lastnega jaza zajema ‘več zame je manj zate’; zato imamo denarni sistem, ki temelji na obrestih in vsebuje prav to načelo. V starejših družbah, utemeljenih na obdarovanju, je veljalo ravno nasprotno.

Sla po posedovanju raste kot naraven odziv na ideologijo odtujevanja, ki trga občutene vezi in nas pahne v osamo sredi vesolja. Kadar izključimo svet iz jaza, ima drobcena, osamljena identiteta, ki ostane, požrešno potrebo po tem, da bi si prisvojila čim več tega izgubljenega obstajanja zase. Če ves svet, vse življenje in zemlja niso več jaz, lahko to vsaj nadomestim tako, da jih naredim za ‘moje’. Drugi ločeni jazi počnejo isto, zato živimo v svetu tekmovalnosti in vseprisotne tesnobe. To je vgrajeno v opredelitev nas samih. To je pomankanje bitja, pomankanje duše, v katero se rodimo.

Ujeti v logiko ‘jaz in moje’, si poskušamo povrniti nek delček svojega izgubljenega bogastva, tako da širimo in ščitimo ločeni jaz in njegov podaljšek: denar in lastnino. Tisti, ki nimajo ekonomskih sredstev, da bi napihnili jaz, pogosto namesto tega napihnejo telesni jaz, kar je eden od razlogov, zakaj debelost nesrazmerno bolj pesti revne. Odvisnosti od nakupovanja, denarja in pridobivanja izhajajo iz istega osnovnega vira kot odvisnosti od hrane: izvirajo iz osamljenosti, iz bolečine, da zgolj obstajamo, odrezani od večine tega, kar smo.

Ko zremo v dnevne kope, goloseke, mrtva območja, genocide in v izprijeno potrošniško kulturo, se sprašujemo: »Kaj je izvor tega pošastnega stroja, ki

prežveči lepoto in izpljune denar?« Samostojni in ločeni jaz v opazovanju vesolja, ki je v samih temeljih Drugi, seveda obravnava naravni in človeški svet kot kup naključnih stvari, ki služijo zgolj kot orodje. Preostali svet v bistvu ni jaz.¹ Zakaj bi mi moral biti mar zanj, onkraj lastne predvidljive koristi? Descartes, pionirski glasnik sodobnega zavedanja lastnega jaza, je tudi ubesedil ambicijo postati ‚gospodarji in posestniki‘ narave. Kot je razvidno iz slednje besede, ločenemu jazu pride povsem naravno na pamet ideja o lastnini.

Naše togo, ozko razlikovanje jaz/drugo se bliža koncu, kot žrtev lastnih izhodišč. Kot so učili mistiki, se lahko ločeni jaz ohranja le začasno; in za visoko ceno. Ohranjam ga že zelo dolgo in na njem smo zgradili civilizacijo, ki stremi k podjavljenju narave in človeške narave. Trenutno stekanje kriz je razgalilo jalovost tega cilja. Naznanja konec civilizacije, kot jo poznamo, in obuditev stanja človekovega obstajanja, ki ga opredeljuje bolj fluidno, vključujoče zavedanje lastnega jaza.

Ena teorija o izvoru lastnine jo povezuje s pojmom avtonomije, lastne suverenosti, ki se je počasi razvila iz skupnostne plemenske preteklosti. Charles Avila opiše to logiko takole: »Če sem jaz samo svoj in moja delovna sila pripada meni, potem je to, kar naredim, moje.«² To je potem takem ideoološki predpogoj za katerikoli koncept lastnine, ta ideja ‚jaz sem sama svoja‘, ki v človeških družbah niti slučajno ni univerzalno vodilno načelo. V drugih družbah so lahko imeli klan, pleme, vas ali celo skupnost vsega življenja prednost pred individualnim pojmovanjem jaza, in v tem primeru vaša delovna sila ne pripada vam, ampak nečemu večjemu.³ Institucija lastnine torej ni vir naših trenutnih tegob, temveč simptom naše nepovezanosti in izoliranosti. Zato ta knjiga ne poskuša odpraviti

1 Kakor zgoraj, tako spodaj. Ker smo spremenili naravo v nasprotnico, ali v najboljšem primeru v kup ‚virov‘, ni nič presenetljivega, da udejanjam enak odnos znotraj svojih teles. Opredelujoče bolezni našega časa so avtoimunske bolezni, ‚somatizacija‘ naše zmede glede jaz/drugo. Tako kot so vas, gozd in planet neločljivi deli nas samih, čeprav jih zamenjujemo za nekaj, kar je drugo, tako naš imunski sistem zavrača sebi lastna telesna tkiva. Kar delamo naravi, neizogibno delamo sami sebi.

2 Avila, *Ownership*, str. 5.

3 Še danes imamo duhovni občutek, da naše delo pravzaprav ni naše. Kaže se v naši želji, da bi si prizadevali za nekaj večjega od nas samih – torej da bi posvetili svoje delo cilju, ki presega naše racionalno koristoljubje. Verniki bi morda to opisali kot ‚predati svoje življenje Bogu‘. Rekli bi lahko tudi, da imamo potrebo po podarjanju svojega dela in njegovih plodov, pa tudi vseh svojih spretnosti in nadarjenosti, ki jih prevezava. Potem se čutimo izpolnjeni, pomirjeni ob zavedanju, da izpolnjujemo svoj namen tu na Zemlji. Intuitivno vemo, da moramo svoje darove vrniti, ne pa jih grmaditi za bežno in iluzorno poveličevanje ločenega jaza.

lastnine (s tem bi se ukvarjala s simptomom, ne pa z vzrokom), ampak jo preoblikovati v okviru večje preobrazbe tega, kar človek je.

Drugi misleci, zlasti Wilhelm Reich in Genevieve Vaughan, povezujejo izvor lastnine s pojavom moške nadvlade in patriarhalne družbe.⁴ Mislim, da imajo ti argumenti svojo težo, hkrati pa sem se odločil, da v tej knjigi ne bom raziskoval spolnih razsežnosti denarja in lastnine, saj je to tema, ki si zasluži svojo razpravo. Vsaka ustanova v naši dobi Ločenosti je vezana na vse druge; v odtujenosti od narave, telesa in svete ženskosti se zrcali odtujenost od sveta, na katerega kaže lastnina s spreminjanjem stvari v nadomestljive predmete trgovanja.

Sla po posedovanju pojenja z rastjo našega občutka povezanosti in hvaležnosti, in tako spoznamo, da naša delovna sila ni naša in da to, kar naredim, ni zares moje. Ali nista moja zmožnost delati in samo življenje tudi darova? Ob tem spoznanju želimo dati svoje stvaritve vsem, ki so prispevali k našemu bitju in nam podarili dar življenja.

Nekateri filozofi so to željo, ki jo žene hvaležnost, namesto tega sprevrgli v dolžnost, pa tudi v utemeljitev za razlastitev individualnega dela s strani države. Dolgujemo ‘dolg družbi’ in država postane izterjevalka dolgov. V manj skrajni obliki ta dolžnost upravičuje davek od dohodkov – ki je prav tako zaseg individualnega dela. V obeh primerih smo v dajanje prisiljeni. Ali lahko namesto tega ustvarimo ekonomski sistem, ki osvobaja, proslavlja in nagrajuje prirojeno silno željo po dajanju? To je to, kar opisuje ta knjiga: sistem, ki nagrajuje pretok, ne pa kopiranja; ustvarjanje, ne pa lastninjenja; željo dajati, ne pa imeti.

Izvorni rop

Suverenost posameznika je bila le prvi korak proti sodobnemu konceptu lastnine, saj večina stvari na tej zemlji ne obstaja zaradi dela kogarkoli. Po logiki ‘kar naredim, je moje’ ni moglo nič, kar je obstajalo neodvisno

⁴ Glej na primer Reichovo knjigo *Sex-Pol* (Založba Republiška konferenca ZSMS, Ljubljana, 1984, *op. prev.*) in esej Vaughanove Gift Giving as the Female Principle vs. Patriarchal Capitalism.

od človeškega truda, pripadati nikomur. Uveljavljanje lastništva nad tako stvarjo – zemljo, rekami, živalmi, drevesi – bi bilo enako tatvini, ravno tako kot sem jaz tat, če si prilastim nekaj, kar ste naredili vi.

Iz tega spoznanja je vzbrstela sloveča struja ekonomske misli, katere najopaznejši zagovorniki pa so bili P. J. Proudhon, Karl Marx, Henry George in Silvio Gesell. »Lastnina je rop,« je razglasil Proudhon: če izsledimo izvor kateregakoli kosa lastnine na podlagi niza ‚legitimnih‘ prenosov, sčasoma pridemo do prvega lastnika – tistega, ki si je to preprosto vzel, tistega, ki je to ločil od sfere ‚našega‘ ali ‚Božjega‘ in pridružil sferi ‚mojega‘. Navadno se je to zgodilo s silo, tako kot pri zasegu širnih dežel Severne Amerike v zadnjih treh stoletjih. Ta zgodba se več tisočletij odvija v raznolikih oblikah po vsem svetu. Navsezadnje pred časom Rimljанov takšna stvar, kot je lastniška listina, ni obstajala. Zemlja je bila kot zrak in voda; ni si je bilo mogoče lastiti. Prvi lastniki je torej niso mogli legitimno pridobiti. Ni moglo biti drugače, kot da so si jo vzeli.

Pogosto se trdi, da je lastništvo zemlje naravna posledica kmetijstva. Medtem ko sta lovec in nabiralka dozdevno malo vlagala v svojo zemljo, je kmetica vložila delo v to, da je zemlja postala rodovitnejša (za hrano za ljudi, seveda). Nedvomno ne bi bilo pravično, da bi kmet delal vse leto samo za to, da bi ob času pobiranja pridelkov prišli ‚nabiralc‘ in živeli od te žetve. Zasebna lastnina naj bi spodbudila ljudi, da izboljšajo zemljo. Vendar – ali ne bi bilo pravičneje, če bi si na nek način lahko lastili izboljšave, ne pa same zemlje?

Prvotno so bile pravice do zemlje skoraj vedno skupne, pripadale so vasi ali plemenu, ne pa posamezniku. V velikih kmetijskih civilizacijah, na primer v Egiptu, Mezopotamiji in dinastiji Zhou na Kitajskem, koncepta lastništva zasebne zemlje skoraj ni bilo. Vso zemljo je imel v lasti kralj in ker je bil kralj predstavnik božanskega na zemlji, je bila vsa zemlja last Boga.

Med imeti pravico do sadov svojega dela, vloženega v zemljo, in lastništrom same zemlje je velik konceptualni razkorak. Na Zahodu absolutni koncept lastništva zemlje domnevno izvira iz Rima, morebiti ga je oplodilo grško pojmovanje posameznika. Ravno v Rimu je za zemljo prvič začelo veljati to, čemur so rekli dominium, »ultimativna pravica, pravica,

ki ni imela prav nobene podlage, pravica, ki je upravičila vse druge, sama pa ni potrebovala upravičenosti ... pravica 'to uporabiti, v tem uživati in to izrabljati' – ius utendi, fruendi, abutendi«.⁵

Na Vzhodu se je izrecno lastništvo zemlje začelo nekoliko prej, vsaj konceptualno. Na Kitajskem sega vsaj v čas vladavine Šang Janga v četrtem stoletju pr. n. št. ali morda še prej, čeprav je bilo tudi takrat obdobje pred lastništvom zemlje še vedno stvar zgodovinskega spomina, kot je razvidno iz Konfucijevih izjav, da je bilo v 'starodavnih časih' neprimerno prodajati zemljo.⁶ Tudi Indija je bržkone do šestega stoletja pr. n. št. že poznala zasebno lastnino, čeprav si dokazi nekoliko nasprotujejo.⁷ Kakorkoli že, velika večina zemlje v Indiji je bila do britanske vladavine v skupni lasti.⁸

V srednjeveški Evropi je bila glavnina zemlje ali v skupni lasti ali v lasti fevdalnih gospodov, ki zemlje niso imeli v 'lasti' v povsem sodobnem smislu – kot odtujljivo blago, ki bi ga lahko prosto kupovali in prodajali. Do zemlje so imeli nekatere pravice, ki so bile prenosljive na vazale v zameno za razne storitve, deleže pridelkov in sčasoma za denar. V Angliji na splošno ni bilo mogoče prosto odtujiti zemlje do petnajstega stoletja.⁹ Zatem so, zahvaljujoč zakonom o ograjevanju javne zemlje za zasebno uporabo, obsežna skupna zemljišča v Angliji postala zasebna lastnina, ta proces pa se je vzporedno dogajal po celi celini; na primer z 'emancipacijo' tlačanov. Lewis Hyde piše:

Medtem ko je človek prej lahko ribaril v kateremkoli potoku in lovil v kateremkoli gozdu, je potem ugotovil, da obstajajo posamezniki, ki so trdili, da so lastniki teh skupnih virov. Temelji posedovanja zemljišča so se spremenili.

V srednjem veku je bil tlačan skoraj nasprotni pol lastnika zemljišča: zemlja je imela v lasti *njega*. Ni se mogel svobodno gibati iz kraja v kraj, hkrati pa je imel neodtujljive pravice do kosa zemlje, h kateri je spadal. Tako so ljudje začeli trditi, da so lastniki zemlje, in ponujali, da jo dajo v najem v zameno za

5 Avila, *Ownership*, str. 20.

6 Xu, *Ancient China in Transition*, str. 112. Ta knjiga želi razlagati Konfucijev stališče kot kritiko koncentracije lastništva. Deng, *A Comparative Study on Land Ownership*, str. 12. Deng pravi, da je bila odtujitev zemlje pred Konfucijem prepovedana, saj je bilo vse last kralja. Trdi tudi, da zemlja v praksi navadno ni bila odtujljiva ali zamenljiva vse do konca srednjeveške dinastije Song.

7 Altekar, *State and Government in Ancient India*, str. 273–74.

8 Kuhnhen, *Man and Land*, razdelka 2.1.1 in 2.1.2.

9 Deng, *A Comparative Study on Land Ownership*, str. 10.

plačilo. Medtem ko tlačana ni bilo mogoče odstraniti z zemlje, so zakupnika lahko pregnali, ne samo zaradi neplačila najemnine, ampak tudi zgolj zaradi kaprice lastnika.¹⁰

Kot mnogo družbenih reform je bila osvoboditev tlačanov še en korak proti utrditvi ekonomske in politične moči v rokah že tako vplivnih. Tako ali drugače ljudje, ki so več generacij prosto pasli svoje črede, nabirali drva in lovili na okoliških zemljiščih, tega niso mogli več početi.¹¹ Ta zemljišča so bila prej *skupni viri*, lastnina vseh in od nikogar. Vse odtlej so postala lastnina.

Če je lastnina rop, potem takem je pravni sistem, namenjen zaščiti pravic do zasebne lastnine, sistem, ki perpetuira zločin. S tem ko delamo lastnino nedotakljivo, potrjujemo izvorno tatvino. To ne bi smelo biti preveč presenetljivo, če so zakone spisali sami tatovi, da bi upravičili svoj nepošteno pridobljen izplen. Dejansko je bilo tako: v Rimu in drugod so bili bogati in vplivni tisti, ki so tako zasegli zemljo kot sprejeli zakone.

Da ne bi bralec mislil, da se spuščam v togoten marksističen napad, naj hitro dodam, da ne zagovarjam odprave zasebne lastnine. Najprej – celotna miselnost *odprave* zajema zagrizeno, nenadno in motečo spremembo, vsiljeno ljudem proti njihovi volji. Kaj bi to dejansko pomenilo? Družine, izgnane iz svojih domov? Kmete, pregnane s svojih zemljišč? Če ne, če se jim pusti ostati, kaj potem dejansko pomeni reči, da nečesa nimajo več v lasti? Zunaj družbene resničnosti lastništvo ni resnično; je, tako kot denar, zgodba ali družbeni dogovor. Naša lastnina ni pripeta na nas. Če rečemo, da smo lastniki nečesa, to enostavno pomeni, da se družba strinja, da imamo nekatere pravice in odgovornosti glede tega, kako se to uporablja. Namesto odprave torej spregovorimo o spremnjanju tega dogovora, tako da bo bolje odražal novonastajajoče resnice o medsebojni povezanosti, ekologiji in o prepletenu bivanju.

Marksizem je pripisal temeljni vzrok socialne bede zasebnemu lastništvu proizvodnih sredstev. Zasebno lastništvo dejansko pomeni, da nekateri ljudje lahko odločajo, drugi pa ne. No, to je veljalo tudi v socialističnih

10 Hyde, *The Gift*, str. 121.

11 Kmetje so se seveda uprli razlastitvi skupnih virov in zanetili krvave boje, ki so v Nemčiji znani kot Kmečka vojna (kmečki punti pri nas, *op. prev.*). Ti boji se po vsem svetu vedno znova odigrajo, kadarkoli se ljudje uprejo v doru lastninskih pravic v še eno sfero človekovih odnosov. Kot pravi Hyde: »Kmečka vojna je bila prav taka vojna, kot so jo morali biti ameriški Indijanci z Evropejci, vojna proti trženju predhodno neodtujljivih lastnin.« (str. 121)

državah v 20. stoletju. Zagotovo ima nekdo, kot je Elon Musk, ogromno manevrskega prostora pri odločanju, kako Tesla Motors uporablja svoj kapital, še vedno pa mora navigirati po kompleksnem ekosistemu deležnikov in osebnosti: to so upravni odbor, srednje vodstvo, dobavitelji, regulativni organi in tako dalje. Njegova situacija ni tako zelo drugačna od situacije predsednika komiteja ali strankarskega jedra, ki je nadzoroval delovanje državnega podjetja v socialistični Kitajski ali nekdanji ZSSR. Tudi tam so imeli v odločanju, kako naj bi se uporabljal kapital, nekateri več besede kot drugi; tudi tam je bilo odločanje odvisno od kompleksnih družbenih odnosov; tudi tam so vplivni nosilci odločanja uživali posebne privilegije in razkošje. Socializem ne odpravi temeljnih vprašanj. Kar zagotovo želimo spremeniti, so dogovori, ki ustvarjajo skrajno neenakost, temelječo zgolj na lastništvu tega, kar je nekoč bilo skupno. Pa vendar imamo vsi koristi, kadar so viri na voljo tistim, ki jih bodo najbolje uporabili.

Kjerkoli in kadarkoli so privatizirali zemljišča, je to s seboj prineslo koncentracijo lastništva. V zgodnjih časih starega Rima je bila zemlja skupna (ne osebna) lastnina, razen majhnih posestev okrog domov: »Do žitnih polj je imela pravice javnost.«¹² Medtem ko se je Rim širil z osvajanjem ozemelj, nova zemljišča niso zelo dolgo ostala 'javna', ampak so se hitro preselila v roke najpremožnejših družin – razreda patricijev –, to pa je postavilo normo za mnogo prihodnjih stoletij. Njihova posestva so rasla tudi v škodo prvotnih plebejskih zemljišč v trajni in popolni lasti, lastnike katerih so pogosto vpoklicali v služenje v legijah, ti pa tudi sicer niso mogli ekonomsko tekmovati s poceni suženjsko delovno silo s posestev patricijev. Nakopali so si neobvladljive dolgove in ker je zemlja postala odtujljivo blago, so bili izgnani s svojih kmetij in pahnjeni v beraštvo, razbojništvo ali, če so imeli srečo, v mestne poklice v umetni obrti.

Ko se je sreča imperija obrnila in so zaloge sužnjev usahnil, so se mnogi veleposestniki za obdelovanje svojih polj začeli zanašati na kmete zakupnike, kolone. Ti zakupniki, obremenjeni z dolgom, so sčasoma postali srednjeveški tlačani. Na to lahko pogledamo tako: če mi dolgujete neobvladljiv dolg, ste

¹² Avila, *Ownership*, str. 16, citat starega vira Jolowicza in Nicholasa, *Historical Introduction to the Study of Roman Law*, str. 139.

obvezani, da mi ga odplačate vsaj toliko, kot zmorete. Prihodki od vašega dela za vselej pripadajo meni. Kako podobno je to stečajni zakonodaji Združenih držav Amerike, kot je bila uveljavljena z 'reformnim' zakonom o stečaju iz leta 2005, ki osebo, ki razglasí stečaj, prisili, da del prihodnjih plač nameni upnikom.¹³ Kako podobno je to tudi stiski držav tretjega sveta, ki so primorane preoblikovati gospodarstva in nameniti ves svoj ekonomski presežek za večno odplačevanje dolga. To so sodobni tlačani, ki so zavezani delati za lastnike denarja, tako kot so tlačani delali za lastnike zemlje. Njihovi situaciji pravimo 'dninarstvo'.

Vzporednica med antičnim Rimom in sedanjostjo je osupljiva. Tako kot takrat je tudi zdaj bogastvo skoncentrirano v rokah peščice. Tako kot takrat si morajo ljudje tudi zdaj naprtiti vseživljenjski dolg, ki ga ne morejo nikoli odplačati, samo zato, da imajo dostop do osnovnih življenjskih potrebščin. Sužnji, tlačani in zakupniki so vse življenje delali za obogatitev lastnikov zemlje; danes gredo prihodki našega dela v žepe lastnikov denarja.

V zgodovini radikalne misli spoznanje, da je lastnina tatvina, navadno spremljata bes in želja po maščevanju proti tatovom. Ampak zadeve niso tako enostavne. Lastniki bogastva, naj bo podedovano ali ne, se rodijo v vlogo, ki jo ustvarjajo in potrebujejo velike, nevidne zgodbe naše civilizacije, te pa nas silijo k spremnjanju sveta v lastnino in denar, naj se tega zavedamo ali ne.

Nikar ne trošimo svoje psihične energije za sovraštvo do bogatih ali celo do izvornih roparjev. Če bi bili postavljeni v njihove čevlje, bi odigrali enako vlogo. Dejansko nas večina sodeluje, tako ali drugače, v neprestani kraji skupnih virov. Nikar se ne vdajajmo sovraštvu, da ne bi še bolj podaljševali dobe Ločenosti in da ne bi, tako kot boljševiki, zagrešili preplitke revolucije in tako poustvarili stari red v drugačni, popačeni različici. Kljub temu pa nikar ne pozabimo na naravo in na učinke nezavednega lastninskega zločina, da bomo lahko vrnili svetu njegovo izvorno in še vedno speče, skrito obilje.

Preobrazba iz pravice do koristi v pravico do absolutnega lastništva zemlje je bila postopna, končala pa se je s prakso prodajanja zemlje za

¹³ Poleg tega veliko drugih vrst dolga, kot so davčni dolg, preživninski dolg in študentska posojila, ni povezanih s stečajem. Ob času tega pisana je dolg študentskih posojil v Združenih državah presegal dolg po kreditnih karticah, kar nalaga gromozansko breme na ramena diplomantov.

denar. Upoštevajmo, da je šlo za konceptualno transformacijo (zemlja ne priznava, da je lastnina), za človeško projekcijo na realnost. Lastništvo zemlje (pravzaprav vsaka oblika lastništva) pove več o našem dojemanju sveta kot pa o naravi posedovane stvari. Prehod od začetkov, ko je bilo lastništvo zemlje tako nepredstavljivo kot lastništvo neba, sonca in lune, do danes, ko tako ali drugače posedujemo skoraj vsak kvadratni meter Zemlje, je resnično le zgodba o spremjanju pogleda na to, kako dojemamo sami sebe v odnosu do vesolja.

Izročilo po Henryju Georgeu

Razlikovanje med pravico do uporabe in pravico do absolutnega lastništva spominja na primitivno razlikovanje med tem, kar se proizvede s človeškim trudom, in tem, kar že obstaja; danes je še vedno prisotno v razlikovanju med 'nepremično' ('real', *op. prev.*) in 'osebno' lastnino, in to je podlaga za več tisoč let reformistične misli.

Ker je rimskega imperija razvil pravno podlogo za lastninske pravice, kot jih poznamo danes, ni presenetljivo, da so se tam pojavili nekateri najzgodnejši kritiki lastnine. V tretjem in četrtem stoletju so prvi vodje krščanske cerkve dali jasno vedeti, da naj bi si vse, kar izhaja iz zemlje, delili vsi. Sveti Ambrož Milanski je napisal: »Tako bogati kot revni uživajo v veličastnem okrasju vesolja ... Božja hiša je skupna tako bogatim kot revnim« ter »Bog naš Gospod je želel, da bi bila ta Zemlja skupna last vseh in da bi njeni plodovi podpirali vse.«¹⁴ Drugje Sv. Ambrož piše, da zasebna lastnina

ni v skladu z naravo, ker narava je stvarila vse stvari, da bi bile skupne vsem. Bog je ustvaril vse tako, da bi bile vse stvari v skupni lasti. Narava je zatorej mati skupne pravice, nasilna prilastitev pa je mati zasebne pravice.¹⁵

¹⁴ V Psalmum CXVIII Expositio, 8, 22, PL 15:1303, citat v Avila, *Ownership*, str. 72.

¹⁵ Avila, *Ownership*, str. 74.

Drugi cerkveni očetje, zlasti Sveti Janez Zlatousti, Avguštin iz Hipona, Bazilij Veliki in Klemen Aleksandrijski, so prispevali podobne poglede ter spodbudili Jezusove privržence, naj dokaj dobesedno sledijo njegovim naukom in dajo vse v svoji posesti revnim. Pri njih ni šlo za abstraktno filozofijo: mnogi od teh vodij so natanko to tudi storili. Sveti Ambrož, Bazilij in Avguštin so bili precej premožni možje, preden so postali duhovniki, in so podarili vse svoje imetje.

Navzlic naukom ustanoviteljev je sčasoma sama Cerkev pridobila veliko lastnine in sklenila zavezništvo z imperialno silo. Jezusovi nauki so postali nezemeljski ideali, ki se niso nikomur resno priporočali, Božje kraljestvo pa se je preselilo z zemlje v nebesa. To je bil velik korak v konceptualni ločitvi duha od tvarine, ki je prispeval k temu, da je danes materialnost, predvsem denar, profana. Še bolj ironično je, da je danes večina ljudi, ki razglaša, da sledijo krščanskim naukom, obrnila vse na glavo ter povezuje socializem z ateizmom, zasebno bogastvo pa z Božjo naklonjenostjo*.

Prvi cerkveni očetje so pogosto omenjali razlikovanje med tem, kaj ljudje ustvarijo z lastnim trudom, in tem, kaj je človeštvu dal Bog in lahko skupaj uporabljajo vsi. Mnogi družbeni in ekonomski kritiki zadnjih nekaj stoletij so pritrjevali tej prvi ogorčenosti nad prisvojitvijo skupnih virov in oblikovali ustvarjalne predloge, kako jo odpraviti. Eden od teh zgodnjih kritikov, Thomas Paine, je zapisal:

In ker je nemogoče ločiti izboljšavo, ustvarjeno z obdelovanjem, od same zemlje, na kateri se ustvari ta izboljšava, se je iz te neločljive povezave porodila ideja o zemljški lastnini; a vendarle je res, da je le vrednost izboljšave tista, ki je individualna lastnina, ne pa sama zemlja ... Zato vsak lastnik obdelovanih polj dolguje skupnosti rento za tla (kajti ne poznam boljšega pojma, da bi izrazil to idejo) za zemljšče, ki ga ima.¹⁶

* Avtor tu namiguje na tradicionalne republikanske vrednote (krščanstvo, pravica do zasebne lastnine, odklonilnost do socializma). (*op. M. M.*)

16 Paine, *Agrarian Justice*, odst. 11–12.

Prvi ekonomist, ki je v celoti razvil to zamisel, je bil Henry George v svoji prepričljivi klasiki iz leta 1879, *Progress and Poverty* (*Napredek in revščina*). Začel je v bistvu z enako predpostavko kot Paine in zgodnji kristjani:

Kdo je vendar naredil zemljo, da bi si jo lahko kdo kar tako prisvojil, ali katerikoli njen del, ali pa jo imel pravico dati, prodati ali zapustiti? Kajti zemlje nismo naredili mi, ampak je le začasno domovanje, v katerem lahko ena generacija ljudi nasledi drugo; kajti vsi smo se znašli tu, kjer smo očitno z enakim dovoljenjem Stvarnika, zato ni dvoma, da nihče ne more imeti ekskluzivne pravice do lastništva zemlje in da morajo biti vse pravice ljudi do zemlje enake in neodtujljive. Obstajati mora ekskluzivna pravica do posedovanja zemlje, saj jo mora človek, ki jo uporablja, varno posedovati, da lahko žanje sadove svojega dela. Toda njegova pravica do posedovanja mora biti omejena z enako pravico vseh, zato bi morala biti pogojena s tem, da posestnik plača skupnosti protivrednost za kakršenkoli poseben privilegij, ki mu je bil s tem dodeljen.¹⁷

Zakaj bi nekdo moral imeti dobiček od vrednosti pri uporabi zemlje zgolj zaradi dejstva, da jo ima v lasti, zlasti kadar izvor tega lastništva temelji na starodavni krivici? Skladno s tem je Henry George predlagal svoj sloviti enotni davek – v osnovi stoodstotni davek na ‘ekonomsko rento’, ki bi izhajal iz zemljišča.¹⁸ Uvedel naj bi se kot davek na samo vrednost zemljišča, ki je ločena od izboljšav tega zemljišča; na primer obdavčena bi bila zemlja, ne pa stavbe ali pridelki. George je poimenoval davek ‘enotni’, ker je zagovarjal ukinitve vseh drugih davkov, za razlog pa je navedel, da tako kot je obdavčitev legitimne zasebne lastnine kraja, je kraja tudi dobiček od nečesa, kar pripada vsem. Georgeva pisanja so razvnela izredno razširjeno politično gibanje, ki mu je skoraj priskrbelo mesto v uradu župana New Yorka, seveda pa se je proti njemu na vsakem koraku borila

17 George, *The Single Tax*.

18 Ekonomska renta je opredeljena kot tisti dohodek, pridobljen z izključnim nadzorom lastnine, ki presega naravno vrednost te lastnine. Ni prislužen dohodek, ampak mora imeti zanj ena stran nepošteno prednost pred drugo.

etablirana moč denarja.¹⁹ Njegove ideje so tu in tam sprejeli po vsem svetu (v dveh državah, kjer sem preživel večino svojega življenja, na Tajvanu in v Pensilvaniji, je obdavčena temeljna vrednost zemljišča) in so imele velik vpliv na ekonomsko misel.

Eden od njegovih občudovalcev, Silvio Gesell, je predlagal nekaj, kar je skoraj povsem ustrezalo Georgeovemu davku na zemljišče: javno lastništvo vse zemlje, ki bi bilo na voljo za zasebni zakup po ceni, ki bi bila približek ekonomske rente. Gesellovo razmišljanje je prepričljivo in izredno daljnovidno v okviru razumevanja ekologije in povezanega jaza. Preberite ta izjemno zanimiv odlomek iz leta 1906:

Pogosto slišimo frazo: človek ima naravno pravico do zemlje. Vendar je to absurdno, saj bi potem takem bilo tudi pravilno reči, da ima človek pravico do svojih udov. Če s tem v zvezi govorimo o pravicah, moramo tudi reči, da ima borovec pravico zakopati svoje korenine v zemljo. Ali lahko človek preživi svoje življenje v balonu? Zemlja pripada človeku in je njegov organski del. Nič bolj si ne moremo zamisliti človeka brez zemlje, kot bi si ga lahko zamislili brez glave ali trebuha. Zemlja je v tolikšni meri del, organ človeka, kot je njegova glava. Kje se začnejo in končajo človekovi prebavni organi? Nimajo ne začetka ne konca, ampak tvorijo zaprt sistem brez začetka ali konca. Snovi, ki jih mora imeti človek za ohranjanje življenja, so v surovem stanju neprejavljive in morajo iti skozi predhodni prebavni proces. In tega predhodnega dela ne opravijo usta, temveč rastlina. Rastlina je tista, ki zbira snovi in jih preobrazi, da lahko postanejo hranila med nadaljnjo potjo po prebavnem kanalu. Rastline in prostor, ki ga zasedajo, so v enaki meri del človeka kot njegova usta, zobje in trebuh ...

Kako lahko torej dopuščamo, da posamezni ljudje dele zemlje zaplenijo zase kot svojo izključno lastnino, da postavijo prepreke in nam s pomočjo psov čuvajev in izurjenih sužnjev preprečijo dostop do delov zemlje, do delov nas samih – da nam, tako rekoč, odtrgajo cele ude z naših teles? Ali ni tako ravnanje pravzaprav pohabljanje samih sebe?²⁰

¹⁹ Še en razlog za njegov politični poraz je bil ta, da je bil George rigidno dogmatičen in da je zavračal politično zavezništvo s komerkoli, ki njegovega enotnega davka ni brezkompromisno podprt.

²⁰ Gesell, *The Natural Economic Order*, 2. del, 5. poglavje, »The Case for Nationalization of the Land«.

Gesell nadaljuje z veliko retoričnimi okraski, in pravi, da je to pohabljanje še hujše od amputacije dela telesa, saj se telesne rane zacelijo, toda

rana, ki jo za seboj pusti ... amputacija dela zemlje, se nikoli ne zaceli in ne zapre. Ob vsakem času za plačilo rente, na vsak zadnji dan četrtnetja, se rana odpre in iz nje brizgne zlata kri. Iz človeka iztisne zadnjo kapljico krvi in on se opoteka dalje. Amputacija kosa zemlje z našega telesa je najbolj krvava operacija izmed vseh; za seboj pusti zevajočo, gnojno rano, ki se ne more zaceliti, razen če ukradenega uda ne prišijemo nazaj.

Mislim, da je to rana, ki jo čutimo vsi, ne samo kot rento, ki je vključena v ceno vsega, kar kupujemo, ampak tudi kot duhovno brezpravnost. Pred časom sem se vozil s Francozinjo po podeželskih cestah osrednje Pensilvanije. Vabila so naju nežna gorovja in široke doline, zato sva se odločila, da se po njih sprehodiva. Zdela se je, kot da so tla moledovala za najina stopala, želeta, da nekdo hodi po njih. Odločila sva se najti prostor, da ustaviva avto in začneva hoditi. Vozila sva se eno uro, vendar nama ni uspelo najti polja ali gozda, ki ne bi bila ozaljšana z znakom 'Prehod prepovedan'. Vsakič, ko zagledam enega od teh, me zbode, začutim izgubo. Vsaka veverica je svobodnejša, kot sem jaz, in vsaka srna. Ti znaki veljajo le za ljudi. V tem se skriva univerzalno načelo: režim lastnine, ograditev lastnine brez lastnika, nas je naredil vse revnejše. Obljuba svobode, neločljivo povezana s tisto prostrano, bohotno pokrajino, je bila fatamorgana. Besede Woodyja Guthrieja zvenijo resnično:

Tam je bil velik visok zid, ki mi je poskušal zapreti pot.

Na prepleškanem znaku napis zasebna lastnina.

A na zadnji strani pa ni pisalo nič.

Ta stran je bila narejena zate in zame.²¹

²¹ Iz pesmi *This Land Is Your Land* (*Ta dežela je tvoja dežela*). V pesmaricah je ta verz običajno opuščen.

Po tristo letih ekonomske širitve smo tako osiromašeni, da nimamo bogastva in svobode, ki ju ima veverica. Staroselci, ki so tam živeli pred prihodom Evropejcev, so to deželo imeli na voljo. Enostavno so lahko rekli: »Povzpnimo se na to goro. Zaplavajmo v tem jezeru. Gremo loviti ribe v to reko.« Niti najpremožnejši med nami danes nimajo te svobode. Celo milijardo dolarjev vredno posestvo je manjše kot kraljestvo lovca in nabiralca.²²

V večini Evrope je situacija drugačna; na primer na Švedskem pravica do prostega gibanja Allemansrätt posameznikom omogoča, da se sprehajajo, trgajo cvetice, dan ali dva kampirajo, plavajo ali smučajo na zasebni zemlji (vendar ne preblizu bivališča). Srečal sem ljubitelja konjev, ki je opisal, kako na Irskem niso zaklenjena nobena vrata do zasebnih kmetijskih stez in pašnikov. ‘Motenje posesti’ ni koncept; posestvo je odprto za vse. Tudi jezdci so spoštljivi do kmeta in posestva ter se držijo ograj, da ne bi motili živali in pridelkov. Če katerikoli Američan sliši za ta sistem, se po mojem mnenju ne more zazreti v širna prostranstva te dežele z zapornicami, ograjami in znaki ‘Ni prehoda’, ne da bi občutil utesnjenost ali izgubo. Ali lahko čutite Gesellovo ‘rano’ – da nam je bila odvzeta sama zemlja?

Gesellova velika nadgradnja Georgeovih idej je bila v tem, da vzporednega razmišljanja ni uporabil samo za zemljo, ampak tudi za denar, ter da je izumil novo vrsto denarnega sistema, ki ga bom po ustreznem opisu temeljev predstavil pozneje v knjigi kot enega ključnih elementov svete ekonomije.

Henry George je veljal za kontroverznega med naprednjaki tistega časa, njegovo vztrajanje, da se obdavči le zemlja, pa je še manj smiselno danes, ker se je v sfero zasebne lastnine preselilo še toliko drugih skupnih virov.²³

22 Bralec bi lahko načel boj za prostor med živalmi, od katerih se mnoge ne morejo svobodno gibati. Vendar niso vse živali teritorialne, tiste, ki pa so, pogosto kažejo skupinsko teritorialnost, ne pa individualne. Tako je bilo večino našega obstoja tudi z ljudmi. Vsaka oseba je bila svobodna vsaj na celiem plemenskem ozemlju. Naj bi danes skrčili svoje ozemlje na raven voje družine? Ali naj bi razširili svoje pleme, tako da bo vključevalo vso Zemljo?

23 Georeev program ima še druge pomembne težave. Predvsem je zelo težko ločiti vrednost zemlje od vrednosti izboljšav na njej, še posebej zato, ker se notranja vrednost zemlje ne določa samo na podlagi njenih fizičnih lastnosti, ampak se upošteva tudi njena lokacija glede na druge kose zemlje, ki so jo izboljšali ljudje. Z gradnjo na svoji zemlji pritegnete druge h gradnji v bližini, zato večate vrednost lastne zemlje in odvračate druge, da bi sploh začeli graditi. To je eden od razlogov, zakaj mi je bližji pristop zakupa, ki ga je za reševanje vprašanja ekonomske rente uporabil Silvio Gesell.

Hydeovo ‘trženje predhodno neodtujljivih lastnin’ je začelo zajemati veliko več kot samo zemljo in zdaj vključuje skoraj vse, kar je bistveno za človekov obstoj in radost. Naše povezave z naravo, s kulturo in skupnostjo so razklali, odsekali in nam jih prodali nazaj. Doslej sem se osredotočal na zemljo, ampak ista usoda je doletela skoraj vsak drugi skupni vir. Najočitnejši primer je intelektualna lastnina, avtorske tantieme, licenčnine, ki izhajajo iz te lastnine, pa imajo isto vlogo kot renta za zemljišča. (Če mislite, da se intelektualna lastnina razlikuje od zemlje, ker jo ustvarijo ljudje, berite dalje!) Obstaja pa ena vrsta lastništva, ki vključuje in hkrati izrinja ostale: lastništvo denarja. V svetu financ so obresti tiste, ki igrajo vlogo tantiem in najemnin ter zagotavljajo, da se bogastvo, ki se izliva iz človeške ustvarjalnosti in dela, steka predvsem v roke tistih, ki imajo v lasti denar. Denar je v svojem izvoru enako zločinski kot druge oblike lastnine – neprestano ropanje, ki tako poganja kot posebbla zaseg skupnih virov.

Da bi ekonomiji vrnili svetost, moramo odpraviti ta rop, saj gre navsezadnje za tativino in za odvzem božanskega daru. Gre za pretvorbo tega, kar je bilo nekoč sveto, edinstveno in osebno, v status blaga. Ni takoj očitno, da je pravica do dobička od zgolj lastništva denarja enako neupravičena kot pravica do dobička od zgolj lastništva zemlje. Konec concev je denar, za razliko od zemlje, ustvaril človek. Denar služimo z vlaganjem svojih človeških darov, energije, časa in ustvarjalnosti. Gotovo prihodki od tega dela upravičeno pripadajo delavcu? Potemtakem gotovo ni ves denar nelegitim po svojem osnovnem izvoru?

To stališče je naivno. Denar je pravzaprav globoko in nepreklicno povezan s pretvorbo zemeljskih skupnih virov v zasebno lastnino, katere zadnja in opredeljujoča faza je njeno skrčenje v zgolj še en kos blaga, ki se lahko kupi in proda. Tako so bili tudi drugi elementi naše naravne in kulturne zapuščine zagrajeni, spremenjeni v lastnino in končno v denar kot ‘blago in storitve’. To ne pomeni, da ni moralno delati za denar; je pa nemoralno, da denar dela za vas. To, kar najemnina pomeni za zemljo, pomenijo obresti za denar. Denar je krsta skupnih virov, utelešenje vsega, kar je nekoč bilo skupno in prostto, zdaj pa je preobraženo v lastnino

v najčistejši obliki. V naslednjih nekaj poglavjih bom podkrepil to trditev in natančno opisal, kako in zakaj si obrestonosni denar po naravi prilašča skupne vire, uničuje planet in sili veliko večino človeštva v tlako.

Krsta skupnih virov

Srdito sramotimo fevdalnega barona, ki je kmetu prepovedal obrniti grudo zemlje, če ni svojemu gospodarju odstopil četrtine pridelka. Tem časom pravimo barbarski. Toda čeprav so se oblike spremenile, so odnosi ostali enaki, in delavec je v imenu prostovoljne pogodbe prisiljen sprejeti fevdalne obveznosti. Naj kjerkoli drugje išče delo, boljših pogojev ne bo našel. Vse je postala zasebna lastnina in on mora to sprejeti ali umreti od lakote.

– PETER KROPOTKIN

Za vsakim bogastvom je velik zločin.

– HONORÉ DE BALZAC

Čeprav obstoj zemlje očitno ni odvisen od človekovega truda, zemlja ni tako zelo drugačna od vsakršne druge vrste lastnine. Najprej razmislimo o materialni lastnini – o čemerkoli, kar je narejeno iz kovine, lesa, plastike, rastlin, živali, mineralov in tako dalje. Ali niso to preprosto kosi zemlje, ki jih je s svojim trudom spremenil človek? Razlikovanje med zemljo in izboljšavami na njej – razlikovanje med tem, kar že obstaja, in tem, kar s svojim trudom ustvari človek – ne velja nič bolj ali manj za zemljo kot za katerokoli drugo materialno dobrino. Vse, kar uporabljamo ali imamo v lasti, je sestavljeni iz spremenjenih delcev zemlje. Skupaj tvorijo ‘naravni kapital’ – obilje in rodovitnost, ki nam ju je zapustila narava. Prvotno nič od tega ni bila lastnina; v to sfero se je preselilo, ko je tehnologija razširila naš domet, miselnost Ločenosti pa okrepila našo željo po posedovanju. Danes so postale lastnina oblike naravnega kapitala, za katere smo prej

komajda vedeli, da obstajajo: elektromagnetni spekter, zaporedja DNA ter, posredno, ekološka raznovrstnost in sposobnost Zemlje, da absorbira industrijske odpadke.¹

Prvotne Velike skupne dobrine smo razprodali, pa naj so bile neposredno podvržene lastnini, tako kot zemlja, nafta in drevesa, ali pa so še vedno skupni viri, iz katerih črpamo za ustvarjanje druge lastnine, na primer odprto morje: najprej smo jih pretvorili v lastnino, potem v denar. To je končni korak, ki potrjuje, da je nekaj res zaključilo svojo metamorfozo v lastnino. Če se lahko nekaj prosto kupuje in prodaja, to pomeni, da je bilo ločeno od svoje izvorne matrice odnosov; povedano drugače, postalo je 'odtujljivo'. To je razlog, zakaj je denar postal merilo za posest in za vso drugo lastnino, ter zakaj ima računanje najemnine (obresti) za uporabo denarja iste učinke in je zaznamovano z isto starodavno krivico kot pobiranje zakupnine za zemljo.

Kulturni in duhovni kapital

Naravni kapital je ena od štirih obsežnih kategorij javnega dobrega, ki zajema tudi družbeni, kulturni in duhovni kapital. Vsaka kategorija je sestavljena iz stvari, ki so bile nekoč brezplačne, del samozadostnosti ali ekonomije obdarovanja, zdaj pa zanje plačujemo. Potem se na primer ne ropa od matere zemlje, ampak od matere kulture.

Najbolj znana od teh drugih oblik kapitala v ekonomskem diskurzu je kulturni kapital, ki se imenuje 'intelektualna lastnina'. Nekdaj je bogata zakladnica zgodb, zamisli, pesmi, umetniških motivov, podob in tehničnih izumov tvorila skupne vire, iz katerih so lahko črpali vsi za užitek in plodnost, ali pa so jih vpletli v spet nove inovacije. V srednjem veku so minstreli poslušali pesmi drug drugega, si sposodili nove napeve, ki so jim bili všeč, jih prilagodili, nato pa so zaokrožili nazaj v skupne vire glasbe. Danes se umetniki in njihovi korporativni sponzorji borijo za avtorske

1 Dobropisi za onesnaženje in podobne sheme želijo pretvoriti absorpcijsko sposobnost Zemlje v lastnino. Toda tudi brez tega je Zemlja že neviden, vgrajen sestavni del vsakega proizvedenega izdelka, ključni vložek, ki je na voljo v omejeni količini. Tudi brez izrecnih lastninskih pravic se ta absorpcijska sposobnost jemlje iz skupnih virov.

pravice, ščitijo vsako novo kreacijo ter zagrizeno preganjajo vsakogar, ki poskuša vključiti te pesmi v svoje. Enako se dogaja v katerikoli drugi ustvarjalni sferi.²

Moralna utemeljitev za intelektualno lastnino je spet: »Če sem jaz samo svoja in moja delovna sila pripada meni, potem je to, kar naredim, moje.« Toda tudi če pritrdimo predpostavki 'Jaz sem samo svoj', je neizrečena domneva, da se umetniške in intelektualne stvaritve porajajo ex nihilo, iz uma stvaritelja in neodvisno od kulturnega konteksta, absurdna. Vsaka intelektualna kreacija (vključno s to knjigo) črpa iz delčkov kulture, ki nas obdaja, ter iz zakladnice podob, melodij in idej, ki so vtisnjene globoko v človeško psiho ali pa so nam celo prijnjene. Kot pravi Lewis Mumford: »Patent je sredstvo, ki enemu človeku omogoča, da si prisvoji posebne finančne nagrade za to, da je bil zadnji člen v kompleksnem družbenem procesu, ki je proizvedel izum.«³ Enako velja za pesmi, zgodbe in vse druge kulturne inovacije. Ker iz njih naredimo zasebno lastnino, z zidom ogradiamo nekaj, kar ni naše. Krademo iz skupnih kulturnih virov. In ker kosi skupnih kulturnih virov, tako kot zemlja, ustvarjajo nadaljnje bogastvo, je ta kraja neprestani zločin, ki prispeva k prepadu med bogatimi in revnimi, lastniki in najemniki, upniki in dolžniki. Ruski anarchist Peter Kropotkin spretno ubesedi to splošno bistvo:

Vsek stroj je doživel enako – dolgo zgodovino neprespanih noči in revščine, razočaranj in radosti, delnih izboljšav, ki jih je odkrilo več generacij brezimnih delavcev, ki so izvornemu izumu dodali te majhne nepomembnosti, brez katerih bi še tako plodna zamisel ostala brezplodna. Ne samo to: vsak nov izum je sinteza, rezultat neštetih izumov, ki so se zgodili pred njim na prostranem področju mehanike in industrije.

-
- 2 Na primer – filmti potrebujejo cele pravne oddelke za 'urejanje pravic', da zagotovijo, da niso v svojem filmu nenamerno uporabili kakšne slike, zaščitene z avtorskimi pravicami. To bi lahko bile slike oblikovalskega pohištva, stavb, logotipov blagovnih znakov in oblaci – skoraj vsega v grajenem okolju. Posledica je bila ta, da se je zadušila ustvarjalnost, večina najzanimivejše umetnosti pa je bila degradirana v nekaj nezakonitega. (To se neizogibno zgodi, kadar umetnost za svojo temo uporablja življenske stvari naokoli nas in se te stvari že v sferi lastnine.)
 - 3 Mumford, *Technics and Civilization*, str. 142. Seveda si oseba v zadnji fazi procesa izuma zasluži nagrado za svojo iznajdljivost in trdo delo, vendar je treba upoštevati tudi družbeni kontekst. Vedno redkeje je tako, ker so se obdobja patentov in avtorskih pravic v nekaterih primerih raztegnila s prvotnega desetletja ali dveh na več kot stoletje.

Znanost in industrija, znanje in uporaba, odkritje in praktična izvedba, ki vodi v nova odkritja, iznajdljivost možganov in rok, garanje uma in mišic – vse to deluje skupaj. Vsako odkritje, vsak napredok, vsako povečanje seštevka človekovih bogastev dolguje svoj obstoj trdemu fizičnemu in umskemu delu iz preteklosti in sedanosti.

S kakšno pravico se potemtakem lahko kdorkoli polasti najmanjše trohice te gromozanske celote in reče – to je moje, ne tvoje?⁴

Takšni razmisleki prevevajo mojo željo, da svoje knjige ponudim na spletu brezplačno in se odpovem konvencionalnim avtorskim pravicam. Te knjige ne bi mogel napisati zunaj prostrane, organske matrice idej, kulturnega kapitala, ki je del javnega dobrega in ki ga ne morem upravičeno ograditi za zasebno uporabo.⁵

Duhovni kapital je subtilnejši. Nanaša se na naše umske in čutne sposobnosti; na primer na sposobnost koncentracije, ustvarjanja domišljijskih svetov in uživanja v doživljanju življenja. Ko sem bil mlad, ravno v zadnjih dneh, preden so ameriško otroštvo preplavile televizija in videoigre, smo ustvarjali svoje svetove z zapletenimi zgodbami in se urili v psiholoških tehnologijah, ki jih lahko odrasli uporabljajo za oblikovanje svojih življenj in kolektivne resničnosti: ustvarjanje vizije, pripovedovanje zgodbe okoli te vizije, ki dodeljuje pomene in vloge, odigranje teh vlog in tako dalje. Danes so ti domišljiji svetovi vnaprej izdelani v televizijskih studiih in družbah za programsko opremo, otroci pa tavajo po cenениh, kičastih in pogosto nasilnih svetovih, ki jih ustvarijo daljni tujci. Poleg tega te svetove naseljujejo prefabricirane podobe, medtem ko sposobnost tvoriti lastne podobe (rečemo ji *domišljija*) zakrni. Ker si otrok ne more naslikati novega sveta, odraste tako, da se navadi sprejeti, karkoli mu izroči resničnost.⁶ Ali morebiti to prispeva k politični pasivnosti ameriške javnosti?

4 Kropotkin, *The Conquest of Bread*, 1. poglavje.

5 Podrobna razprava o pravicah intelektualne lastnine presega okvir te knjige. Vsekakor sem prispeval v to matrico idej (vsaj mislim, da sem!) in si zasužim, da me moje delo podpira. Da bi preprečil drugim ljudem vključiti moja pisanka in druge stvaritve v nove stvari, ki jih ustvarijo oni, pa se zdi skopuško. Praktično gledano, zagovarjam široko razširitev doktrine 'poštene uporabe' in radikalno skrajšanje obdobja za avtorske pravice in patente.

6 Ali pa sploh ne sprejema nobene resničnosti in odpiše vse kot množico podob in simbolov. Po eni strani mu to omogoči 'zaznati sranje'. Po drugi strani pa postane zato ciničen in naveličan.

Še eno trošenje duhovnega kapitala se dogaja z intenzivno senzorično stimulacijo elektronskih medijev. Sodobni akcijski filmi se na primer odvijajo tako hitro, tako glasno, tako skrajno stimulativno, da se starejši filmi v primerjavi z njimi zdijo dolgočasni, da ne omenjam knjig ali naravnega sveta. Kljub svojim najboljšim prizadevanjem, da bi omejil izpostavljenost svojih otrok sodobnim ekscesom, komaj prenesejo ogled kateregakoli filma izpred leta 1975. Ko se enkrat privadimo intenzivnim dražljajem, se nas v njihovi odsotnosti polasti odtegnitveni sindrom, ki mu pravimo zdolgočasenost. Postanemo odvisni, zato moramo plačati za pridobitev nečesa, kar je nekoč bilo na voljo samo zato, ker smo bili živi. Dojenček ali lovec in nabiralec bi bil prevzet nad počasnimi procesi narave: vejico, plavajočo na vodi, čebelo, brenčečo okoli cveta, in drugimi stvarmi, ki so zunaj dosega sodobnih odraslih in naše anemične pozornosti. Tako kot so rimski *koloni* morali plačati za uporabo zemlje, ki so jo potrebovali za preživetje, tako moramo tudi danes ljudje plačati lastnikom procesov, medijev in kapitala za ustvarjanje ekstremne čutne stimulacije, ki jo potrebujemo, da se počutimo žive.

Morda ni zlahka očitno, da je duhovni kapital del skupnih virov. In to, kar nam je resnično bilo speljano, je lokus pozornosti. Sposobnosti človeškega uma, ki jim pravim duhovni kapital, ne obstajajo v osami; to, kar jih spodbuja in usmerja, so naša vzgoja, vrstniki, kulturno okolje. Naša sposobnost ustvarjanja domišljijskih svetov in doseganja čutne izpolnitve je v veliki meri kolektivna sposobnost, ki je danes ne moremo več črpati iz virov uma in narave, ki so nam prosto na voljo, ampak jih moramo kupiti od njihovih novih lastnikov.

Kolektivna pozornost človeške rase spada med skupne vire kot zemlja ali zrak. Tako kot zemlja in zrak je tudi kolektivna pozornost surovina za človeško ustvarjalnost. Da bi naredili orodje, da bi opravili kakršnokoli delo, da bi počeli karkoli, moramo usmeriti pozornost v to nalogu namesto v kaj drugega. Vseprisotnost oglaševanja in medijev v naši družbi je prilastitev kolektivne človeške pozornosti in osiromašenje naše božanske zapuščine. Kamor se na cesti obrnem, vidim reklamni pano. Reklamni oglasi kričijo v nas na podzemni železnici, na spletu in na ulici, da bi 'ujeli'

našo pozornost. Infiltirajo se naravnost v naše misli, pripovedi in notranji dialog, preko teh pa tudi v naša čustva, želje in prepričanja, pri čemer je vse naperjeno v ustvarjanje izdelkov in dobička. Sile politike in prodaje tako zlahka manipulirajo z našo pozornostjo, da je komaj še naša.

Zdaj ko se z našo pozornostjo že tako dolgo poigrava, jo razsekava, navaja na intenzivne dražljaje in jo premetava z enega kričečega, a praznega predmeta na drugega, je tako razpršena, da je ne moremo dovolj dolgo usmerjati, da bi ustvarili karkoli, kar bi bilo neodvisno od programov, ki nas obdajajo. Izgubimo sposobnost ohraniti misel, razumeti odtenke pomenov in se postaviti v čevlje druge osebe. Ker smo dovezetni za katerokoli pretirano poenostavljeni pripoved s takojšnjim čustvenim privlakom, smo hitre tarče ne samo za oglaševanje, ampak tudi za propagando, demagogijo in fašizem. Vse od navedenega na raznolike načine služi moči denarja.

Izčrpavanje skupnosti

Najpomembnejša vrsta kapitala za namene te razprave je družbeni kapital. Družbeni kapital se nanaša predvsem na odnose in veščine, 'storitve', ki so jih v ekonomiji obdarovanja ljudje nekoč zagotavljali zase in drug za drugega, na primer kuhanje, varstvo otrok, zdravstvo, gostoljubje, razvedrilo in svetovanje ter gojenje hrane, izdelava oblačil in gradnja hiš. Le eno ali dve generaciji nazaj so bile mnoge od teh nalog veliko manj poblagovljene, kot so danes. Ko sem bil še otrok, je večina ljudi, ki sem jih poznal, redko jedla v restavracijah in po šoli so sosedje pazili na otroke drug drugega. Tehnologija je bila ključna tako pri selitvi človeških odnosov v sfero 'storitev' kot pri prenosu globoko zakopanih in skritih kotičkov Zemlje v sfero blaga. Na primer tehnologija fonografa in radia je pripomogla k temu, da se je glasba spremenila iz nečesa, kar so ljudje ustvarjali zase, v nekaj, za kar so plačali. Tehnologije skladiščenja in prevoza so naredile enako na področju predelave hrane. Na splošno se zaradi subtilne delitve dela, ki spremlja tehnologijo, zanašamo na tujce za večino stvari, ki jih uporabljamo, in zaradi nje je malo verjetno, da naši sosedje potrebujejo karkoli, kar proizvedemo mi.

Ekonomski vezi so zato postale razvezane od družbenih vezi in zdaj lahko svojim sosedom ponudimo bore malo in skoraj nimamo priložnosti, da bi jih spoznali.

Monetizacija družbenega kapitala je izčrpavanje skupnosti. Ne bi nas smelo presenetiti, da je denar globoko vpet v razpad skupnosti, saj uteša neosebno. Če pretvorite dva različna gozdova v denar, postaneta enaka. Kar zadeva različne kulture, se po enakem kopitu hitro ustvarja globalna monokultura, v kateri vsako storitev plačamo. Kadar je denar posrednik v vseh naših odnosih, tudi mi izgubimo svojo edinstvenost in postanemo standardni potrošnik standardnih dobrin in storitev ter standardni uradnik, ki opravlja druge storitve. Noben oseben ekonomski odnos ni pomemben, ker lahko vedno 'plačamo nekomu drugemu, da to stori'. Nič čudnega, da nam je tako težko ustvariti skupnost, pa naj si za to še tako prizadevamo. Nič čudnega, da se počutimo tako negotovi, tako nadomestljivi. Vzrok za vse to je pretvorba edinstvenega in svetega v monetizirano in generično, ki jo, kot bomo videli, poganjajo obresti. V knjigi *The Ascent of Humanity* (Vzpon človeštva) sem zapisal:

»Pravzaprav ne potrebujemo drug drugega.« ... Kako bi lahko bolje opisali izgubo skupnosti v današnjem svetu? Pravzaprav ne potrebujemo drug drugega. Ni nam treba poznati osebe, ki goji, pošilja in predeluje našo hrano, izdeluje naša oblačila, gradi našo hišo, ustvarja našo glasbo, izdeluje ali popravlja naš avtomobil; ni nam treba niti poznati osebe, ki skrbi za naše otroke, medtem ko smo v službi. Zanašamo se na vloge, zgolj mimogrede pa smo odvisni od osebe, ki to vlogo opravlja. Za čisto vsako delo lahko nekomu preprosto plačamo (ali plačamo nekomu drugemu), da ga opravi, če le imamo denar. In kako dobimo denar? Tako, da opravljam neko drugo specializirano vlogo, kar najverjetneje pomeni, da nam drugi ljudje plačujejo, da nekaj opravljam zanje.

Zadovoljevanje življenjskih potreb je bilo predano strokovnjakom, zato ne moremo početi nič več pomenljivega (zunaj svojega strokovnega področja), razen da se zabavamo. Medtem so edine naloge vsakodnevnega življenja, ki so nam ostale, večinoma samotarske: vožnja v avtu, nakupovanje, plačevanje računov, priprava že pripravljene hrane, opravljanje hišnih opravil. Nobena od teh ne zahteva pomoči sosedov, sorodnikov ali prijateljev. Želimo si biti

bližje sosedom; imamo se za ljubezne ljudi, ki bi jim rade volje pomagali. Vendar ne potrebujejo prav veliko naše pomoči. V naših hišnih škatlah smo samozadostni. Oziroma samozadostni smo v zvezi z ljudmi, ki jih poznamo, še nikoli pa nismo bili tako odvisni od popolnih tujcev, ki živijo več tisoč kilometrov stran.

Zaradi poblagovljenja družbenih odnosov nam ne preostane nobeno drugo skupno početje razen potrošništva. Skupno potrošništvo v ničemer ne pripomore k gradnji skupnosti, saj ne zahteva darov. Menim, da praznina večine družbenih srečanj, nad katero se pogosto pritožujemo, izhaja iz nejasnega vedenja: »Ne potrebujem te.« Ne potrebujem te za pomoč pri konzumiraju hrane, pijače, drog ali razvedrila. Potrošništvo se ne opira na nikogaršnje darove, ne izvabljaj pravega bitja iz nikogar. Skupnost in intimnost se ne moreta roditi iz skupne potrošnje, ampak le iz dajanja in soustvarjalnosti.

Ko se libertarci sklicujejo na svetost zasebne lastnine, nemamerno ustvarjajo potrebo po ravno tej *Veliki državi* (*angl. Big Government*), ki jo tako strašno prezirajo. Zaradi odsotnosti skupnostnih vezi se preostali atomizirani posamezniki zanašajo na oddaljeno avtoritet – pravno ustanovljeno državo – za večino socialnih nalog, ki so jih nekoč opravljale skupnostne strukture: varnost, reševanje sporov in dodeljevanje kolektivnega družbenega kapitala. Lastninjenje in privatizacija ekonomske sfere nas dela, če se izrazimo izvirno, nemočno neodvisne – neodvisne od vsakogar, ki ga poznamo, in odvisne od neosebnih ustanov, ki s silo vladajo od daleč.

Kadar vprašam ljudi, kaj najbolj pogrešajo v življenju, je najpogostejsi odgovor »skupnost«. Toda – kako lahko gradimo skupnost, če so bili vsi njeni gradniki – stvari, ki jih počnemo drug za drugega – pretvorjeni v denar? Skupnost je stkana iz darov. Za razliko od denarja ali blagovne menjave, pri katerih po izmenjavi nimamo več nobene obveznosti, darovi vedno pomenijo prihodnje darove. Kadar prejemamo, dolgujemo; hvaležnost je vedenje, da smo nekaj prejeli, in želja, dati nekaj v zameno. Ampak – ali nam je ostalo kaj, kar lahko damo? To niso ne življenjske potrebščine, hrana, zavetje ali oblačila, ne razvedrilo, zgodbe ali zdravstvo: vsi to kupujemo. Od tod močna želja, da bi pobegnili od vsega tega, se vrnili

v bolj samozadostno življenje, v katerem sami gradimo svoje hiše, gojimo svojo hrano in izdelujemo svoja oblačila – v skupnosti. To gibanje je sicer dragoceno, vendar dvomim, da si bo veliko ljudi znova izbralo težjo pot, samo zato da bi živeli v skupnosti. Poleg obračanja trenda specializacije dela in na strojih temelječe učinkovitosti sodobne dobe obstaja še ena rešitev, izhaja pa iz dejstva, da denar sploh ne izpolnjuje veliko naših potreb. Veliko pomembnih potreb je danes neizpolnjenih in denar jih ne more izpolniti, ker je njegova narava neosebna. Bodoča skupnost bo zrasla iz potreb, ki jih denar sam po sebi ne more izpolniti.

Zdaj lahko razumete, zakaj denarju pravim ‘krsta skupnih virov’. Pretvorba naravnega, kulturnega, družbenega in duhovnega kapitala v denar je izpolnitev njegove moči, ki, kakor pravi Richard Seaford, poenoti vse, česar se dotakne. »V krčenju individualnosti v homogeno brezosebnost,« piše, »je moč denarja podobna moči smrti.«⁷ Ko bo vsak gozd pretvorjen v kubike lesa, ko bo tlakovani vsak ekosistem, ko bo vsak človeški odnos nadomestila storitev, se bodo procesi planetarnega in družbenega življenja resnično ustavili. Kot pravi svarilo iz mita o kralju Midasu pred mnogimi stoletji – ostal bo le hladen, mrtev denar. Mrtvi bomo – ampak zelo bogati.

Ustvarjanje potreb

Ekonomisti bi rekli, da so nas fonografi, buldožerji in preostala tehnologija obogatili ter ustvarili novo blago in storitve, ki prej niso obstajale. Toda na globoki ravni te stvari ne izpolnjujejo nobenih novih človeških potreb. Le drugače jih izpolnjujejo – na način, ki se zdaj plača.

Vzemimo za primer telekomunikacije. Človeška bitja nimamo abstraktne potrebe po komunikaciji na dolge razdalje. Imamo potrebo ostati v stiku z ljudmi, s katerimi imamo čustvene in ekonomske vezi. Nekoč so ti ljudje običajno živeli blizu. Lovcu in nabiralcu ali ruskemu kmetu iz 14. stoletja bi telefon kaj malo koristil. Telefoni so začeli izpolnjevati potrebo šele takrat,

⁷ Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 157.

ko so drugi napredki na področju tehnologije in kulture oddaljili ljudi ter razbili razširjene družine in lokalne skupnosti. Torej osnovna potreba, ki jo izpolnjujejo, ni nekaj novega pod soncem.

Pomislite na še eno tehnološko ponudbo, ki moje otroke, na moje veliko zaprepadenost, dozdevno neustavljivo privlači: spletnе fantazijske igre vlog z veliko igralci (*angl. MMO*). Potreba, ki jo te igre izpolnjujejo, prav tako ni nič novega. Najstniki in tudi mlajši otroci imajo močno potrebo po raziskovanju, dogodivščinah in vzpostavljanju identitete na podlagi interakcij z vrstniki, s katerimi se lahko podajo na take ekspedicije in avanture. V preteklosti se je to dejansko dogajalo na prostem. Ko sem bil otrok, nismo niti približno uživali takšne svobode kot generacije pred nami, na primer kot smo lahko prebirali v Prigodah Toma Sawyerja, vendar smo s prijatelji včasih šli na več kilometrov oddaljen potep, do rečice, opuščenega kamnoloma, železniških tirnic, na nepozidan vrh hriba. Danes redko vidimo skupine otrok pohajkovati, saj je vsak košček zemlje ograjen in označen s tablami 'Prehod prepovedan', družba je obsedena z varnostjo, otroci so preobremenjeni in od njih se pričakuje, da se izkažejo. Tehnologija in kultura sta otroke oropali nečesa, kar globoko potrebujejo – nato pa sta jim to prodali nazaj v obliki videoiger.

Spomnim se dneva, ko sem ugotovil, kaj se dogaja. Slučajno sem gledal epizodo televizijske oddaje Pokémon, v kateri v osnovi nastopajo trije otroci, ki se potepajo in doživljajo čarobne avanture. Ti fiktivni liki z blagovno znamko so se na zaslonu spuščali v magične dogodivščine, ki so jih nekoč imeli pravi otroci, zdaj pa morajo (prek oglaševanja) plačati za privilegij, da si jih lahko ogledujejo. Posledično je zrasel BDP. Ustvarjeno je bilo novo 'blago in storitve' (po definiciji so to stvari, ki so del denarne ekonomije) ter nadomestilo naloge, ki so bile nekoč na voljo brezplačno.

Malce refleksije razkrije, da skoraj vsako blago in storitev, ki sta na voljo danes, izpolnjujeta potrebe, ki so se nekoč izpolnjevale zastonj. Kako pa je z medicinsko tehnologijo? Primerjajte naše šibko zdravje z enkratnim zdravjem lovcev in nabiralcev ter primitivnih kmetovalcev in hitro vam bo postalo jasno, da svojo sposobnost telesnega delovanja kupujemo po zelo visoki ceni. Varstvo otrok? Predelava hrane? Prevoz? Tekstilna industrija?

Imam premalo prostora, da bi analiziral vse od navedenega in razkril vse, kar nam je bilo ukradeno in prodano nazaj. Ponudil pa bom še tole v podporo svojemu stališču: če bi rast denarja resnično poganjala tehnološko in kulturno izpolnjevanje novih potreb, ali ne bi bili potem takem bolj izpolnjeni kot katerakoli druga človeška bitja pred nami?

Ali smo ljudje zdaj srečnejši, bolj izpolnjeni, ker imamo filme namesto plemenskih pripovedovalcev zgodb, MP3 predvajalnike namesto druženj okoli klavirja? Ali smo srečnejši, ker jemo hrano s tekočega traku namesto te s sosedovega polja ali z lastnega vrta? Ali so ljudje srečnejši zdaj, ko živijo v tipskih bivalnih enotah ali v serijsko proizvedenih graščinah, kot takrat, ko so živeli v starih kamnitih domačijah ali v vigvamih? Ali smo srečnejši? Ali je izpolnjena katerakoli nova potreba?

Tudi če ni, ne bom zavrgel celotne zbirke tehnologije, navkljub vsemu uničenju, ki ga je prizadejala naravi in človeštvu. Napredki na področju znanosti in tehnologije resnično izpolnjujejo pomembne potrebe; potrebe, ki so ključna gonila *Svete ekonomije*. Zajemajo potrebo po raziskovanju, igranju, vedenju in ustvarjanju novih oblik lepote. V sveti ekonomiji bodo znanost, tehnologija in specializacija dela, ki gre z roko v roki z njima, še naprej dejavniki izpolnjevanja teh potreb. Ta višji namen znanosti in tehnologije že lahko zaznavamo, kot recesivni gen, ki se neukrotljivo pojavlja kljub svoji brezmejni komercializaciji. To je v srcu vsakega pravega znanstvenika in izumitelja: duh čudenja in vznemirjenja ter neustavljava želja po novostih. Vsaki ustanovi starega ustrezata ustanova novega sveta, ista nota v drugi oktavi. Ne pozivamo k revoluciji, ki bo izkoreninila staro in ustvarila novo povsem od začetka. Take revolucije so že bile preizkušene in rezultati so bili vsakič enaki, ker je ta mentaliteta del starega sveta. *Sveta ekonomija* je del povsem drugečne vrste revolucije, je preobrazba, ne pa čistka. V tej revoluciji poraženci sploh ne bodo vedeli, da so izgubili.

Doslej zelo malo proizvodov naše ekonomije in tehnologije služi prej navedenim potrebam. Ne samo, da niso izpolnjene naše potrebe po igri, raziskovanju in čudenju – že samo izpolnjevanje naših fizičnih potreb spremljata velika tesnoba in stiska. To nasprotuje trditvi ekonomistov, da tudi če niso bile izpolnjene nobene nove potrebe, nam tehnologija in

delitev dela omogočata učinkovitejše izpolnjevanje obstoječih potreb. Pravijo, da lahko stroj opravi delo več tisoč ljudi; računalnik lahko usklajuje delo več tisoč strojev. V skladu s tem futuristi že od 18. stoletja napovedujejo skorajšnjo dobo brezdelja. Ta doba ni nikoli prišla in zadnjih nekaj desetletij se resnično zdi, da še bolj izginja v daljavi. Nekaj očitno ne deluje.

Ena od dveh primarnih predpostavk ekonomije je, da človeška bitja običajno delujejo v svojem racionalnem interesu in da ta ustreza denarju. Dve osebi si bosta nekaj izmenjali (na primer pri nakupu nečesa za denar), samo če to obema koristi. Več izmenjav, kot se torej zgodi, več koristi lahko imata. Ekonomisti zato povezujejo denar z Benthamovim ‘utilitarizmom’ – to je z (javnim) dobrim ali s koristnostjo. To je en razlog, zakaj je gospodarska rast neizpodbiten sveti gral ekonomske politike – če raste ekonomija, raste domnevna raven koristnosti za svet. Kateri politik si ne bi želel lastiti zaslug za gospodarsko rast?

Ekonomska logika pravi, da ko se rodi nova dobrina ali storitev, to, da je nekdo pripravljen zanjo plačati, pomeni, da mora biti za nekoga koristna. V nekem ožjem smislu je to res. Če vam ukradem ključe od avta, je morda v vašo korist, da jih kupite nazaj od mene. Če vam ukradem zemljo, je morda v vašo korist, da jo najamete nazaj od mene, da lahko preživite. Toda reči, da so denarne transakcije dokaz splošnega porasta koristnosti, je absurdno; oziroma predvideva, da potrebe, ki jih izpolnjujejo, prej niso bile izpolnjene. Če plačujemo zgolj za nekaj, kar je bilo nekoč zagotovljeno s samozadostnostjo ali z ekonomijo obdarovanja, potem je logika ekonomske rasti napačna. Prav v tem se skriva ideološka motivacija za domnevo, da je bilo primitivno življenje, po besedah Thomasa Hobbesa, ‘samotarsko, revno, zoprno, okrutno in kratko’. Taka preteklost bi upravičila sedanjost, ki pravzaprav na raznovrstne načine izpričuje vse Hobbesove lastnosti. Kakšno je življenje v prostrani notranjosti predmestij, če ne samotarsko? Kakšno je življenje v ekvatorialni Afriki, če ne kratko?⁸ In – ali se lahko kakšna doba kosa z zadnjim stoletjem v njegovi odvratnosti in brutalnosti? Morda je

⁸ Tudi sodobno življenje je kratko: kljub sorazmerno dolgim življenjskim dobam se zaposleni in neprestano hiteči osebi življenje zdi kratko.

Hobbesov pogled na preteklost kot na neprizanesljivo bitko preživetja ideoološka projekcija našega stanja.

Da bi raslo gospodarstvo, mora rasti tudi sfera blaga in storitev, izraženih v denarju. Denar mora izpolniti več in več naših potreb. Bruto domači proizvod je navsezadnje opredeljen kot skupni seštevek blaga in storitev, ki jih proizvede država. Štejejo samo tisto blago in storitve, ki jih izmenjamo za denar.

Če pazim vaše otroke zastonj, tega varstva ekonomisti ne štejejo za storitev in ga ne dodajo v BDP. Ni ga mogoče uporabiti za odplačilo finančnega dolga; niti ne morem iti v trgovino in reči: »Zjutraj sem pazil sosedove otroke, zato mi prosim dajte hrano.« Če pa odprometim otroške jasli in vam za to zaračunam, sem ustvaril 'storitev'. BDP zraste in – po mnenju ekonomistov – družba postane bogatejša. Pripomogel sem k rasti ekonomije in dvignil raven koristnosti za svet. 'Dobrine' so te stvari, za katere plačate z denarjem. Denar = dobrina oz. koristnost. To je enačba našega časa.

Enako velja, če posekam gozd in prodam les. Ko drevesa še stojijo in so nedostopna, niso dobrina. 'Dobrina' postanejo šele, ko zgradim cesto za sečnjo in spravilo hlodovine, najamem delovno silo, posekam drevesa in jih transportiram do kupca. Gozd pretvorim v stavbni les, blago, in BDP zraste. Podobno velja, če ustvarim novo skladbo in jo delim brezplačno: BDP ne zraste in družba se nima za premožnejšo; če pa jo avtorsko zaščitim in jo prodam, postane dobrina. Lahko tudi najdem tradicionalno družbo, ki uporablja zelišča in šamanske tehnike za zdravljenje, uničim njihovo kulturo in jih naredim odvisne od farmacevtskih zdravil, ki jih morajo kupiti, jih izženem z njihove zemlje, zato da ne morejo biti samooskrbni kmetovalci, ampak morajo hrano kupovati, očistim zemljo in jih najamem za delo na plantaži banan – in obogatil sem svet. Raznovrstne naloge, odnose in naravne vire sem preselil v sfero denarja.

Vsakič, ko nekdo plača za nekaj, kar je nekoč prejel kot dar ali naredil sam, raven 'koristnosti' za svet zraste. Vsako drevo, posekano in predelano v papir, vsaka zamisel, ujeta in spremenjena v intelektualno lastnino, vsak otrok, ki igra videoigre, namesto da bi gradil domišljajske svetove, vsak človeški odnos, pretvorjen v plačano storitev, iztroši delček naravnih, kulturnih, duhovnih in družbenih virov ter jih transformira v denar.

Res je učinkoviteje (v smislu delovnih ur), če strokovnjaki za otroško varstvo pazijo tri ducate otrok, kot če to sama počne družina staršev, ki ostaja doma. Prav tako je učinkoviteje obdelovati 400-hektarska polja z megatraktorji in s kemikalijami, kot pa vzgojiti enako količino hrane na sto majhnih kmetijah z ročnimi orodji. Toda vsa ta učinkovitost nam ni zagotovila več prostega časa, niti ni izpolnila nobene nove potrebe. Učinkovitost na koncu izpolnjuje stare potrebe z neskončnim, sprevrženim izpopolnjevanjem in sčasoma doseže skrajnost v obliki omar, natrpano polnih oblačil in čevljev, ki se komajda ponosijo, preden se znajdejo na smetišču.

Potrebe, ki jih denar najbolje izpolnjuje, so količinske potrebe. Kakovostne razsežnosti blaga ali storitve se tržnim odnosom ne prilegajo zlahka. Za določanje cene je treba vprašati: »Koliko stane?« Nesmiselno se je pogajati za kakovostne dobrine, kot so ljubezen, intimnost, lepota ali skrb. Ali me boste bolj ljubili, če podvojim ceno? V najboljšem primeru bi lahko ponudili nadomestek ljubezni, posnemali dejanja nekoga, ki me res ljubi. Ta dejanja je mogoče natančno in količinsko opredeliti. Rast denarja spremlja rast vsega, kar lahko denar označuje; to je rast v sferi količine. In danes je pač tako, da je sodobna družba preplavljena z obscenimi (čeprav slabo razporejenimi) presežki tega, kar lahko merimo, in s pripadajočim pomanjkanjem tega, česar ne moremo meriti.

Omejena narava človeških potreb je za kapitalizem predstavljalata težave že od samega začetka industrijske dobe. Ena rešitev je bila ustvariti nove potrebe in preusmeriti materialno proizvodnjo v črno luknjo neizpolnjenih količinskih potreb. Ta rešitev se je najprej pojavila v tekstilni industriji. Konec koncev, koliko oblačil ena oseba dejansko potrebuje? Rešitev za pretečo krizo presežne proizvodnje je bila manipulacija ljudi v pretirano izpopolnjevanje potreb po oblačilih. Na prizorišče je vstopila modna industrija, ki je – presenetljivo zavestno in cinično – spodbujala bodoče gizdaline, da sledijo modnim trendom. Ljudje so jih vzeli za svoje deloma zato, ker oblačenje zaseda posebno mesto v vseh kulturah. Izpolnjuje namreč različne svete, radostne, otožne in igrive potrebe ter ogromno prispeva h globlji potrebi po družbeni identiteti. Okrasiti telesa je tako naravno kot začiniti hrano. Bistvo pa je, da se ni začela izpopolnjevati nobena nova potreba. Vedno

več proizvodnje je namenjene izpolnjevanju iste potrebe, izpopolnjevanju brez konca in kraja.

Poleg tega je ta ista industrializacija, ki je prinesla množično proizvodnjo tekstila, povzročila tudi razpad družbe, ki je razbila tradicionalne skupnosti in naredila ljudi dojemljive za modno industrijo. To sem opisal v nekoliko širšem kontekstu v knjigi *The Ascent of Humanity (Vzpon človeštva)*:

Za uvedbo potrošništva v predhodno osamljeno kulturo je treba naprej steti njen občutek identitete. To se naredi tako: Prekine se njena mreža vzajemnosti z uvedbo zunanjih potrošniških predmetov. Spodje se njena samozavest z bleščečimi podobami Zahoda. Poniža se njene mitologije z misijonarstvom in z znanstveno izobrazbo. Razpusti se njene tradicionalne načine prenašanja lokalnega znanja z uvedbo šolanja z zunanjim učnim načrtom. Uniči se njen jezik z zagotavljanjem tega šolanja v angleščini ali v drugem nacionalnem ali svetovnem jeziku. Prereže se njene vezi z zemljo z uvozom poceni hrane, da postane lokalno kmetijstvo neekonomično. Tako boste ustvarili ljudi, lačne ravno pravih superg.

Kriza hiperprodukcije, ki se pojavi, ko je ena potreba izpolnjena, se reši tako, da se jo izvozi v drugo sfero za izpolnitev neke druge, navadno kakovostne potrebe. Koliko superg izpolni potrebo po identiteti in pripadanju? Koliko športnih avtomobilov in kako velika hiša izpolni potrebo po spoštovanju? Koliko eksotičnih počitnic izpolni potrebo po preizkušanju naših meja? Koliko dobrin, proizvedenih po tekočem traku, izpolni potrebo po resnično lepih, skrbno izdelanih predmetih? Odgovor je: neskončno mnogo. In to je dobro za posel.

Na to lahko pogledamo tudi tako, da se vsaka vrsta naravnega, družbenega, kulturnega in duhovnega splošnega dobrega vedno znova pretvarja v lastnino in denar. Ko se družbeni kapital izdelave oblačil (tj. spremnosti, tradicije in sredstva za njihov prenos) spremeni v blago in nihče več ne izdeluje oblačil zunaj denarne ekonomije, nastopi trenutek za prodajo še več oblačil, tako da se uniči druge družbene strukture, ki vzdržujejo identiteto. Identiteta postane blago, oblačila in drugi potrošniški predmeti pa njen nadomestek.

Socialna ekologija obdarovanja – skupne spretnosti, navade in socialne strukture, ki izpolnjujejo potrebe vseh nas – je enako razkošen vir bogastva in prepreden s prav toliko žilami zakladov; enako velja za naravno ekologijo in zemljo, na katerih sloni. Vprašanje se glasi: Kaj se zgodi, ko se izčrpajo vse te oblike skupnega kapitala? Kaj se zgodi, ko ni več rib, da bi se spremenile v morsko hrano, ko ni več gozdov, da bi se spremenili v papir, ko ni več živice, zgornje plasti zemlje, da bi se spremenila v koruzni sirup, ko ni več ničesar, kar bi ljudje počeli drug za drugega zastonj?

Ali smo obsojeni na tako prihodnost? Zakaj moramo neprestano rasti? Če so vse naše potrebe vedno učinkoviteje izpolnjene, zakaj preprosto ne moremo delati manj? Zakaj ni nikoli nastopilo obljudljeno obdobje brezdelja? Kot bomo videli, v trenutnem denarnem sistemu nikoli ne bo. Denarni sistem, ki smo ga podedovali, nas bo vedno prisilil v to, da bomo namesto prostega časa izbrali rast.

Rekli bi lahko, da denar *je* izpolnil eno potrebo, ki prej res ni bila izpolnjena – potrebo človeške vrste, da raste in deluje na ravni milijonov ali milijard. Naši potrebi po hrani, glasbi, zgodbah, zdravilih in tako dalje morda zdaj ni nič bolj zadoščeno kot v kameni dobi, toda prvič lahko ustvarjamo stvari, ki zahtevajo usklajena prizadevanja milijonov strokovnjakov z vsega sveta. Denar je pospešil razvoj metačloveškega organizma iz osmih milijard celic, kolektivnega telesa človeške vrste. Je kot signalna molekula, ki usklajuje prispevke posameznikov in organizacij za cilje, ki jih manjša skupina ne bi mogla nikoli doseči. Vse potrebe, ki jih je denar ustvaril ali prenesel iz sfere osebnega v sfero standardnega in generičnega, so del razvoja tega organizma. Celo modna industrija je del tega razvoja, kot sredstvo za ustvarjanje identitete in občutka pripadnosti, ki se razpreda čez prostrane družbene razdalje.

Človeštvo kot kolektivno bitje potrebuje organe, torej podsisteme, ter sredstva za njihovo usklajevanje, tako kot večcelični organizem. Denar, skupaj s simbolično kulturo, komunikacijsko tehnologijo, izobrazbo in tako dalje, je bil ključnega pomena pri razvoju le-teh. Deloval je tudi podobno kot rastni hormon, saj je tako spodbujal rast kot tudi nadziral, kako se bo ta rast izrazila. Danes se zdi, da dosegamo meje rasti in s tem konec otroštva

človeštva. Vsi naši organi so v celoti izoblikovani; nekateri v resnici niso več uporabni in bodo morda znova zakrneli. Dozorevamo. Morda smo tik pred tem, da usmerimo na novo odkrito ustvarjalno moč več milijard celic v njen zreli namen. Morda skladno s tem potrebujemo drugačno vrsto denarja, takšno, ki bo še naprej usklajevala neizmerno kompleksen metačloveški organizem, vendar ga ne bo več silila v rast.

Moč denarja

Vse od številnih oblik današnje lastnine določa ena skupna lastnost: vse je mogoče kupiti in prodati za denar. Vse so enakovredne denarju, kajti kdorkoli ima v lasti denar, ima lahko v lasti katerokoli drugo obliko kapitala in spremljajočo proizvodno moč. Upoštevajte, da je vsaka od teh oblik izšla iz skupnih virov, ki jih nekoč ni imel nihče v lasti, ter da je bila sčasoma iztrgana iz skupnih virov in preoblikovana v lastnino. To, kar se je zgodilo z zemljo, se je zgodilo z vsem ostalim, in je speljalo enako koncentracijo bogastva in moči v roke lastnikov. Tako kot prvi cerkveni očetje so tudi Proudhon, Marx in George vedeli, da ni moralno nekoga oropati njegove lastnine in ga nato pripraviti do tega, da vam mora plačati za njeno uporabo. Kljub temu pa se to zgodi vsakič, ko zaračunate najemnino za zemljo ali obresti za denar. Ni naključje torej, da skoraj vse svetovne religije prepovedujejo oderuštvo. Nihče ne bi smel imeti koristi od tega, da zgolj poseduje to, kar je obstajalo pred lastništvom, in danes je denar utelešenje vsega, kar je obstajalo pred lastništvom, destilirana esenca lastnine.

Vendar motivacija za denarne sisteme, ki ne temeljijo na obrestih in ki jih bom predlagal in opisal v tej knjigi, ni le moralnost. Obresti so veliko več kot le izkupiček od kaznivega dejanja, celo več kot stalen prihodek od že storjenega zločina. So tudi gonilo neprestanega ropanja; so sila, ki nas vse sili, da smo sostorilci pri izčrpavanju zemlje, naj bodo naši nameni še tako dobri in po naši volji ali proti njej.

Med svojimi potovanji, najprej navznoter in potem zaradi govorništva in pisateljevanja, sem se pogosto srečal z globoko tesnobo in nemočjo,

ki sta izvirali iz vseprisotnosti stroja, ki požira svet, in tega, da se je skoraj nemogoče izogniti vpletosti vanj. Naj navedem samo enega od milijonov primerov: ljudje, ki besnijo nad Walmartom ali Amazonom, še vedno kupujejo tam ali v drugih trgovinah, ki so v enaki meri del svetovne plenilske verige, saj čutijo, da si ne morejo privoščiti plačati dvojne cene ali shajati brez teh stvari. Kako pa je z elektriko, ki poganja mojo hišo – s premogom, izkopanim iz vrhov gora? Kako je z računalnikom, ki ga prav zdaj uporabljam ter je izdelan iz mineralov in plastike, brutalno iztrganih iz zemlje? Svoje sodelovanje v stroju, ki golta svet, lahko čim bolj zmanjšam, ne morem pa se mu v celoti izogniti. Ko se ljudje začnejo zavedati, da že s samim življenjem v družbi prispevajo k zlim silam sveta, gredo pogosto skozi fazo, ko želijo najti povsem izolirano in samozadostno namerno skupnost – vendar – čemu to koristi, ko ‘Rimgori’? Kaj potem, če ne prispevate svojega delčka k onesnaženju, v katerem se utaplja Zemlja? Napreduje naglo, ne glede na to, ali živite v gozdu ter jeste koreninice in jagodičje, ali pa v predmestju in jeste hrano, ki jo tovornjaki pripeljejo iz Kalifornije.⁹ Želja po oprostitvi osebne krivde zaradi grehov družbe je neke vrste fetiš, podoben sončnim zbiralnikom na hiši, veliki 400 m².

Naj bo tovrsten vzgib še tako hvalevreden, gibanja za bojkotiranje Amazona, preoblikovanje zdravstva, izobrazbe, politike ali česar koli drugega hitro postanejo jalovo početje, saj trčijo ob moč denarja. Doseganje kakršnegakoli učinka se zdi kot mukotrpno plavanje proti toku, in takoj ko počijemo, nas znova odnese neko novo grozodejstvo, neko novo ropanje narave, skupnosti, zdravja ali duha zavoljo denarja.

Kaj točno je ‘moč denarja’? Čeprav se včasih tako zdi, to ni zlobna skrivna združba bankirjev, ki nadzira svet prek srečanj skupine Bilderberg, Trilateralne komisije in drugih orodij ‘Iluminatov’. Med svojimi potovanji in dopisovanji včasih naletim na ljudi, ki so prebrali knjige Davida Ickea in

⁹ A vendarle so prizadevanja ljudi za zmanjšanje svoje vpletosti v razdejanje sveta zelo pomembna na ravni obreda. Obred je sestavljen iz manipulacije simbolov za vplivanje na resničnost – celo denar je obredno orodje – in zato ima izjemno praktično moč. Zato naj vas moje besede nikar ne odvrnejo od bojkotiranja Walmarta. Za globljo razpravo si oglejte moj esej »Rituals for Lover Earth« (*Obredi za ljubimko Zemljo*) na spletu, po možnosti po prebiranju 8. poglavja v tej knjigi.

drugih, ki navajajo prepričljive argumente za starodavno svetovno zaroto, posvečeno Novemu svetovnemu redu (New World Order). Simbolizira ga vsevidno oko na vrhu piramide, ki nadzira vsako vlado in vsako ustanovo, v zakulisju pa ga vodi majhna, skrivna klika pošasti, ki so lačne moči in vlečejo niti celo takih lutk, kot so Rothschildi in Rockefellerji. Bržkone sem zelo naiven ali zelo neveden, da ne razumem resnične narave te težave.

Priznam, da sem naiven, nisem pa nepoučen. Prebral sem veliko tega gradiva in me ni zadovoljilo. Medtem ko ni dvoma, da se za dogodki, kot sta 11. september in atentata na Kennedyja, skriva več, kot so nam povedali, ter da so finančna industrija, organizirani kriminal in politična moč med seboj tesno povezani, ugotavljam, da na splošno teorije zarote pripisujejo preveč zaslug sposobnostim ljudi, da uspešno upravljam in nadzirajo kompleksne sisteme. Nedvomno se dogaja nekaj skrivnostnega in 'naključja', ki jih citirajo ljudje, kot je David Icke, se izmkajo konvencionalni razlagi; vendar – če mi dopustite hiter skok v metafiziko – mislim, da se v bistvu dogaja to, da naše globoke ideologije in sistemi prepričanj ter njihove nezavedne sence ustvarjajo matrico sinhronicitet, ki je zelo podobna zaroti. Pravzaprav gre za zaroto brez zarotnikov. Vsi so lutke, ni pa lutkarjev.

Povrh tega je privlačnost teorij zarote, ki običajno niso ovrgljive, v enaki meri psihološka kot izkustvena. V teorijah zarot so sledovi temne draži, saj netijo naše prvobitno ogorčenje in identificirajo nekaj, v kar ga lahko usmerimo, kar lahko krivimo in sovražimo. Žal pa, kot so odkrili že številni revolucionarji, ko so strmoglavili oligarhe, reka našega sovraštva potem steče drugam. Pravi krivec se skriva veliko globlje in je veliko bolj vseprežemajoč. Presega zavestno človeško posredovanje in celo bankirji in oligarhi živijo pod njegovim žezлом. Pravi krivec so zunajzemeljski vladarji, ki vladajo svetu s svojih letečih krožnikov. Šalo na stran.¹⁰ Pravi krivec, pravi lutkar, ki manipulira naše elite iz zakulisja, je sam denarni sistem: sistem, ki temelji na posojilih in ki ga poganjajo obresti, izhaja pa iz starodavnega,

¹⁰ No, ne povsem. Obtoževanje zunajzemeljskih ali demonskih entitet za hudodelski nadzor skriva v sebi tehten uvid: da vir zla na našem svetu presega zavestno človeško delovanje. Lutkarji so, vendar to niso ljudje, ampak sistemi in ideologije. Kar se tiče vesoljcev, pa imam težave z odgovorom na vprašanje, ali 'vanje verjamem'. Morda vprašanje o tem, ali 'obstajajo', na skrivaj vsiljuje neresnične ontološke domneve, zlasti to, da obstaja nepristransko zakulisje, v katerem stvari objektivno obstajajo ali ne. Zato navadno odgovorim kar z 'da'.

plimnega vala Ločenosti; ustvarja tekmovalnost, polarizacijo in pohlep; sili k neskončni eksponenti rasti; in, kar je najpomembnejše, v našem času se bliža svojemu koncu, saj mu zmanjkuje goriva za to rast – družbenega, naravnega, kulturnega in duhovnega kapitala.

V naslednjih poglavjih sta opisana ta proces in dinamika obresti, trenutna ekonomska kriza pa je na novo opredeljena kot kulminacija trenda, ki se odvija že več stoletij. Na podlagi tega razumevanja bomo lahko bolje vedeli ne samo to, kako ustvariti nov denarni sistem, ampak tudi to, kako ustvariti novo *vrsto* denarnega sistema, z učinki, nasprotnimi današnjim: medsebojna souporaba namesto pohlepa, enakost namesto polarizacije, bogatitev skupnih virov namesto njihovega siromašenja in trajnostnost namesto rasti. Ta nova vrsta denarja bo tudi utelešala še globlji premik, ki smo mu priča danes, premik človeške identitete k povezanemu jazu, ki ima v krogu obdarovanja stkane niti z vsemi bitji. Vsakršen denar, ki je del te *Ponovne združitve*, tega *Velikega preobrata*, si nedvomno zaslужi ime sveti denar.

6

Ekonomija oderuštva

Navkljub svetim obljudbam ljudi, da bodo enkrat za vselej izkoreninili vojno, navkljub vzklikom milijonov »Nikoli več vojne!«, navkljub vsem upom za boljšo prihodnost bi rad povedal tole: Če bo ostal v veljavi trenutni denarni sistem, ki temelji na obrestih in obrestnih obrestih, si danes drznem napovedati, da bomo v manj kot petindvajsetih letih doživeli novo in celo hujšo vojno. Jasno lahko predvidim prihodnji razvoj dogodkov. Sedanja stopnja tehnološkega napredka bo hitro obrodila rekordno uspešnost industrije. Kapital bo hitro rasel kljub enormnim izgubam med vojno in zaradi presežka [denarja] se bo obrestna mera znižala [dokler je špekulantti z denarjem ne bodo več želeli nižati]. Ljudje bodo nato pričeli kopičiti denar [kar bo povzročilo predvidljivo deflacijo], gospodarske dejavnosti bodo upadle in po ulicah se bo klatilo vedno več brezposelnih ljudi ... iz teh nezadovoljnih množic bodo pognale divje, revolucionarne ideje, skupaj z njimi pa se bo razbohotila tudi strupena rastlina po imenu 'supernacionalizem'. Nobena država ne bo razumela druge, to pa se lahko konča le z novo vojno.

– SILVIO GESELL (1918)

Znašli smo se pred protislovjem. Denar je po eni strani znak hvaležnosti in zaupanja, dejavnik ustvarjanja ravnovesja med podarjanjem in izpolnjevanjem potreb, spodbujevalec izmenjav med tistimi, ki si drugače ne bi mogli izmenjati ničesar. Kot takšen bi nas vse moral delati bogatejše. Vendar nas ne. Namesto tega prinaša negotovost, revščino ter uničenje kulturnih in naravnih skupnih virov. Zakaj?

Vzrok vseh teh zadev leži globoko v samem jedru današnjega denarnega sistema. Neločljivo so povezane s tem, kako se danes denar ustvarja in kako kroži, bistvo tega sistema pa je oderuštvvo, ki ga bolje poznamo pod imenom obresti. Oderuštvvo je v diametralnem nasprotju z darom, saj nekdo, ki ima več, kot potrebuje, namesto dajanja drugim uporabi moč lastništva, da pridobi še več – da drugim jemlje, ne pa jim daje. Kot bomo videli, je oderuštvvo antiteza obdarovanja v smislu tako učinkov kot motivacije.

Danes je oderuštvvo vtkano v samo strukturo denarja že ob njegovem nastanku. Denar nastane, ko ameriška centralna banka Fed (ali Evropska centralna banka (ECB) ali druga centralna banka) na odprtem trgu kupi vrednostne papirje z obrestmi (običajno državne zakladne menice, v zadnjem času pa vse vrste vrednostnih papirjev, zavarovanih s hipotekami in drugo finančno šaro). Fed ali centralna banka pričara ta novi denar iz nič, s potezo pisala (ali računalniške tipke). Ko je na primer Fed leta 2008 od Deutsche Bank kupil za 290 milijard dolarjev vrednostnih papirjev, zavarovanih s hipotekami, za to ni uporabil obstoječega denarja; ustvaril je nov denar kot vknjižbo na računu Deutsche Bank. To je prvi korak ustvarjanja denarja. Ne glede na to, kaj kupi Fed ali centralna banka, gre vedno za vrednostni papir z obrestmi. Povedano drugače, to pomeni, da ustvarjeni denar spremišča pripadajoči dolg in da slednji vedno znaša več od zneska ustvarjenega denarja, ker se zanj zaračunavajo obresti.

Ta ravnotek opisana vrsta denarja je znana kot ‘denarna osnova’ (*primarni denar/centralnobančni denar, op. prev.*) ali M0. Obstaja kot centralnobančne rezerve (in fizični denar). Drugi korak se zgodi, ko banka odobri posojilo podjetju ali posamezniku. Pri tem se znova ustvari nov denar kot vknjižba na računu posojiljemalca. Kadar banka podjetju odobri posojilo v znesku 1 milijon dolarjev, tega zneska ne knjiži v breme nekega drugega računa; ta znesek enostavno zapiše v obstoj. Ustvari se en milijon novega denarja – in več kot en milijon dolarjev dolga.¹ Ta denar je znan kot M1 ali M2 (odvisno od tega, na kateri vrsti računa je). To je denar, ki se dejansko porabi za blago in storitve, za osnovno opremo, zaposlitve in tako dalje.

¹ Namenoma sem izpustil teme, kot so obvezne rezerve, kapitalske zahteve in podobno, ki omejujejo sposobnost banke za odobritev posojil, ker niso neposredno pomembne za razpravo, ki nas zanima v tem poglavju.

Ta opis nastanka denarja je sicer splošno sprejet, ni pa povsem natančen. Za zdaj bo zadostoval, saj je dovolj natančen za namen opisovanja učinkov oderuštva.

Ekonomska prilika

Oderuštvo ustvarja današnje splošno razširjeno pomanjkanje in hkrati poganja stroj neprestane rasti, ki požira svet. Da pojasnim kako, bom začel s priliko, ki jo je izjemni ekonomski vizionar Bernard Lietaer v svoji knjigi *The Future of Money* (Prihodnost denarja) naslovil 'Enajsti kolut'.

Pred davnimi časi so se prebivalci vasice sredi avstralske divjine za vse svoje posle posluževali blagovne menjave. Vsako leto so na semanji dan hodili naokrog s kokošmi, jajci, šunko in kruhom ter se spuščali v dolgotrajna pogajanja drug z drugim, da bi si izmenjali to, kar so potrebovali. V ključnih obdobjih leta, na primer ko so poželi pridelek ali kadarkoli je bilo treba po nevihti komu temeljito popraviti skedenj, so se ljudje spomnili običaja medsebojne pomoči, ki so ga prinesli s seboj iz stare dežele. Vedeli so, da bodo njim v zameno pomagali drugi, če bodo nekoga dne sami imeli težavo.

Nekega leta je semenj obiskal tujec z bleščečimi črnimi čevlji in z elegantnim belim klobukom ter z oholim nasmeškom opazoval ves direndaj. Ko je videl enega od kmetov tekati naokoli, da bi ulovil šest kokoši, ki jih je želel zamenjati za veliko šunko, se ni mogel vzdržati smeha. »Ubogi ljudje,« je rekel, »kako so primitivni.« Kmetova žena je tujca slučajno slišala in ga izzvala: »Ali mislite, da lahko bolje obvladate kokoši?« »Ne, kokoši ne,« je odvrnil tujec, »imam pa veliko boljšo rešitev za vse te preglavice.« »A res, kakšno pa?« je vprašala ženska. »Ali vidite tisto drevo tam?« je odgovoril tujec. »No, grem počakat tja, da mi nekdo od vas prinese eno veliko govejo kožo. Nato vsem družinam povejte, naj me obiščejo. Pojasnil bom boljši način.«

In tako se je zgodilo. Vzel je govejo kožo, iz nje izrezal popolne usnjene kolute in na vsakega odtisnil prikupen majhen žig. Nato je dal vsaki družini deset kolutov in pojasnil, da je vsak predstavljal vrednost ene kokoši. »Zdaj lahko trgujete in barantate s koluti namesto s tistimi presnetimi kurami,« je razložil.

Zdelo se je smiselno. Moški z bleščečimi čevlji in z veličastnim klobukom je na vse naredil vtis.

»Ah, in mimogrede,« je dodal, potem ko je vsaka družina prejela deset kolutov, »čez eno leto se bom vrnil in sedel pod to isto drevo. Želim, da mi vsak od vas vrne enajst kolutov. Ta enajsti kolut je znak hvaležnosti za tehnološki napredek, ki sem ga ravnokar vnesel v vaša življenja.« »Toda – od kod naj dobimo enajsti kolut?« je vprašal kmet s šestimi kokošmi. »Boste že ugotovili,« se je pomirjujoče nasmehnil moški.

Če predpostavimo, da bosta število prebivalcev in njihova letna proizvodnja naslednje leto ostala natanko enaka, kaj menite, da se je moralo zgoditi? Upoštevajte, da enajsti kolut ni bil nikoli ustvarjen. Dejstvo je torej, da bi ena od enajstih družin morala izgubiti vse svoje kolute, tudi če bi vsi dobro opravljeni svoje posle, da bi drugim desetim družinam zagotovila enajsti kolut.

Ko je torej pridelku ene od družin grozila nevihta, so ljudje postali manj velikodušni s svojim časom, da bi ji ga pomagali pobrati, preden je udarila nesreča. Čeprav si je bilo na semanje dni veliko bolj priročno izmenjevati kolute namesto kokoši, je imela nova igra tudi neželen stranski učinek dejavnega odvračanja ljudi od spontanega sodelovanja, ki je bilo prej utečeno v vasi. Nova denarna igra je to nadomestila z vzbujanjem sistemskega podtona tekmovalnosti med vsemi udeleženci.

Ta prilika pokaže, kako so tekmovalnost, negotovost in pohlep vgrajeni v našo ekonomijo zaradi obresti. Nikoli jih ne bo mogoče odpraviti, dokler bomo za zadovoljevanje življenjskih potreb uporabljali obrestni denar. Toda nadalujmo zdaj z zgodbo o tem, kako obresti ustvarjajo tudi nenehen pritisk, da mora gospodarstvo ves čas rasti.

Lietaerjeva zgodba bi se lahko končala na tri načine: neizpolnitev obveznosti, povečanje denarja v obtoku ali prerazporeditev bogastva. Ena od enajstih družin bi finančno propadla in predala svoje kmetije možakarju s klobukom (ali bankirju); slednji bi lahko dobil še eno govejo kožo in naredil še več denarnih enot; ali pa bi ga vaščani polili s katranom in povovaljali v perju ter zavrnili odplačilo kolutov. Te tri možnosti ima na izbiro katerokoli gospodarstvo, zgrajeno na oderuštvu.

Zdaj si torej predstavljajte, da se vaščani zberejo okrog moškega s klobukom in rečejo: »Gospod, ali nam lahko, prosim, daste nekaj dodatnih kolutov, da ni treba nikomur izmed nas obubožati?«

Možakar odvrne: »Bom, ampak samo za tiste, ki lahko zagotovijo, da mi jih bodo poplačali. Ker je vsak kolut vreden eno kokoš, bom posodil nove kolute ljudem, ki imajo več kokoši kot kolutov, ki mi jih že dolgujejo. Tako lahko v primeru neodplačila kolutov namesto tega zasežem njihove kokoši. Oh, in ker sem tako prijazen, bom naredil nove kolute celo za tiste, ki trenutno nimajo dodatnih kokoši, če me lahko prepričajo, da bodo v prihodnosti vzredili več kokoši. Pokažite mi torej svoj poslovni načrt! Pokažite mi, da ste vredni zaupanja (eden od vaščanov vam lahko pri tem pomaga s pripravo ‘bonitetnega poročila’). Kolute vam bom posodil po desetodstotnih obrestih – če ste pametni rejci, lahko v enem letu povečate svojo jato za 20 odstotkov, mi odplačate dolg in še sami obogatite.«

Vaščani vprašajo: »To se sliši v redu, ampak ker nove kolute tudi ustvarjate z desetodstotnimi obrestmi, na koncu še vedno ne bomo imeli dovolj za odplačilo.«

»To ne bo težava,« odgovori možakar. »Veste, ko bo prišel čas, bom izdelal še več kolutov, in ko bodo ti zapadli v plačilo, jih bom ustvaril še več. Vedno bom rade volje izrezal nove kolute v obstoj s posojilom. Seveda boste morali vzrediti več kokoši, vendar dokler boste povečevali njihov prirast, ne bo nikoli nobene težave.«

Do njega pristopi otrok in reče: »Oprostite, gospod, moja družina je bolna, nimamo dovolj kolutov za nakup hrane. Ali mi lahko izdate nekaj novih kolutov?«

»Oprosti,« pravi možakar, »ampak tega ne morem storiti. Veš, kolute izdelujem samo za tiste, ki mi jih bodo odplačali. No, če ima tvoja družina nekaj kokoši, da jih zastavi kot jamstvo za dolg, ali če lahko dokažeš, da lahko malce bolj trdo delaš in vzrediš več kokoši, ti z veseljem dam kolute.«

Razen nekaj nesrečnih izjem je sistem nekaj časa dobro deloval. Vaščani so svoje jate redili dovolj hitro, da so pridobili dodatne kolute, ki so jih potrebovali za odplačilo možakarju s klobukom. Nekateri so iz kakršnegakoli razloga že – zaradi smole ali nesposobnosti – dejansko bankrotirali, in

njihovi sosedje, ki so imeli več sreče in bili učinkovitejši, so prevzeli njihove kmetije ter jih najeli za delo. Na splošno so jate rasle za deset odstotkov letno, skupaj z denarno maso. Vas in njene jate so postale tako velike, da so se možakarju s klobukom pridružili mnogi njemu podobni, in vsi so marljivo izrezovali nove kolute ter jih izdajali komurkoli z dobrim načrtom za vzrejo več kokoši.

Od časa do časa so se pojavile težave. Najprej je postalo jasno, da vseh teh kokoši v resnici nihče ni potreboval. »Naveličani smo jajc,« so negodovali otroci. »Zdaj je pernata postelja že v vsaki sobi v hiši,« so tarnale gospodinje. Da bi potrošnja perutninskih izdelkov še naprej rasla, so se vaščani domislili vseh vrst prijemov. Postalo je moderno kupiti novo pernato žimnico vsak mesec, prav tako večjo hišo za vse te žimnice, kamor so jih lahko spravili, in imeti še in še dvorišč, natrpano polnih kokoši. Prišlo je do sporov z drugimi vasmi, ki so se poravnivali z množičnimi obmetavanji z jajci. »Ustvariti moramo povpraševanje po več kokoših!« je vpil župan, svak možakarja s klobukom. »Tako bomo lahko še naprej bogateli.«

Nekega dne je vaška starka opazila še en problem. Polja okoli vasi, ki so bila včasih zelena in rodovitna, so porjavela in se usmradiла. Da so posejali žita za krmljenje kokoši, so oklestili vse rastlinje. Ribniki in potoki, ki so nekoč žuboreli z ribami, so se zdaj spremenili v greznice zaudarjajočega gnoja. Rekla je: »To se mora končati! Če bomo še naprej širili svoje jate, bomo kmalu utonili v kurjem dreku!«

Možakar s klobukom jo je potegnil na stran in ji pomirjujoče rekел: »Ne skrbi, po cesti naprej je še ena vas z veliko plodovitim polji. Moški iz naše vasi načrtujejo oddajo kokošjereje njim. In če se ne bodo strinjali … no, mi jih številčno prekašamo. Sploh pa, saj ne misliš resno glede ustavljanja rasti. Kako bi potem tvoji sosedje odplačali svoje dolgove? Kako bi lahko jaz izrezoval nove kolute? Še meni bi pretil bankrot.«

In tako so se vse vasi druga za drugo spremenile v zaudarjajoča gnojišča, ki so obdajala gromozanske jate kokoši. Teh v resnici nihče ni potreboval, vasi pa so se med seboj borile za redka preostala zelena polja, ki bi lahko podprla še nekaj let rasti. Toda navzlic njihovim najboljšim prizadevanjem za ohranitev rasti, je njena hitrost začela padati. Med upočasnjevanjem rasti

je začel sorazmerno s prihodkom rasti dolg, dokler mnogi niso potrošili vseh svojih kolutov samo zato, da so odplačali možakarju v klobuku. Veliko jih je obubožalo in delati so morali za plače, ki so omogočale golo preživetje, in za delodajalce, ki so sami komaj izpolnjevali svoje obveznosti do oklobučenega možaka. Vedno manj in manj ljudi si je lahko privoščilo nakup perutninskih izdelkov, zato je bilo še težje ohranjati povpraševanje in rast. V preobilju kokoši, ki je razdejalo okolje, je vedno več ljudi imelo komaj dovolj sredstev za preživetje, kar je privedlo do protislovja pomanjkanja sredi obilja.

In takšna je situacija danes.

Nujnost rasti

Upam, da je jasno, kako se ta zgodba preslikava v realno gospodarstvo. V vsakem trenutku je zaradi obresti znesek dolgovanega denarja večji od zneska že obstoječega denarja. Da bi ustvarili nov denar za nadaljnje vrtenje celotnega sistema, moramo vzrediti več kokoši – povedano drugače, ustvariti moramo več ‘blaga in storitev’. To se naredi predvsem tako, da se začne prodajati nekaj, kar je bilo nekoč brezplačno. Gozdove se pretvorijo v les, glasbo v izdelek, zamisli v intelektualno lastnino, družbeno vzajemnost v plačljive storitve.

S podporo tehnologije se je v zadnjih nekaj stoletjih poblagovljenje nekdaj nedenarnega blaga in storitev stopnjevalo, danes pa je doseglo točko, ko se je denarni sferi uspelo izmuzniti le malo stvarem. Neznanski skupni viri, naj bodo zemeljski ali kulturni, so bili ograjeni in prodani – zgolj zato, da lahko ohranjamo korak z eksponentno rastjo denarja. To je temeljni razlog, zakaj pretvarjamo gozdove v les, pesmi v intelektualno lastnino in tako dalje. Zato zdaj (vsaj pred covidom-19) dveh tretjin vseh obrokov Američani ne pripravljajo doma.² Zato so farmacevtska zdravila zamenjala ljudska zeliščna, zato je otroško varstvo postalo plačljiva storitev,

² Sicer se 70 odstotkov obrokov poje doma, vendar večina teh ni dejansko doma tudi pripravljena. Zajemajo hrano iz restavracij za domov, zamrznjene obroke in delikatesne jedi iz trgovine in podobno. Tamarkin, »What I Mean When I Say Home Cooking Is Dying«.

zato je ustekleničena pitna voda kategorija rasti, ki je v prodaji pijač na prvem mestu.

Ta nujnost neprestane rasti, neločljivo povezane z denarjem, ki temelji na obrestih, poganja neusmiljeno pretvarjanje življenja, sveta in duha v denar. Začarani krog se zaokroži s tem, da več življenja kot pretvorimo v denar, bolj potrebujemo denar za življenje. Oderuštvo, ne pa denar, kot pravijo, je vir vsega zla.

Pa si podrobneje poglejmo, kako pride do tega. Tako kot oklobučeni možak se bo tudi banka ali katerikoli drug posojilodajalec običajno strinjal, da vam posodi denar, le če lahko razumno pričakuje, da mu ga boste vrnili. To pričakovanje lahko temelji na predvidenem prihodnjem prihodku, jamstvu – zavarovanju s premoženjem – ali na dobri bonitetni oceni. Resne posledice ob neizpolnitvi obveznosti to pričakovanje utrjujejo. Povračilo dolga ni odvisno samo od zmožnosti vračila dolga, ampak tudi od različnih oblik socialnega, ekonomskega in pravnega pritiska. Sodišča lahko za izpolnitev pogodbenih dolžniških obveznosti odredijo zaseg sredstev, in čeprav nimamo več zaporov za dolžnike,³ agencije za izterjavo dolgov neumorno nadlegujejo dolžnike, ki zamujajo z vračilom, prikrajšani so tudi za stanovanje, zaposlitev in pridobitev varnostnih potrdil. Mnogi čutijo tudi moralno obveznost do odplačila svojih dolgov. To je naravno: tudi v ekonomijah obdarovanja tisti, ki so nekaj prejeli, čutijo družbeni in moralni pritisk, da nekaj dajo.

Posojilo omogoča povezovanje darov in potreb ne samo v različnih krajih in poklicih, ampak tudi v različnih obdobjih. Z denarjem, ki temelji na posojilu, se zdajšnje blago izmenja za prihodnje. To ni v neskladju z načeli podarjanja. Prejmem zdaj; dam pozneje.

Težave nastopijo z obrestmi. Ker ves nov denar spreminja obrestni dolg, znesek dolga v kateremkoli trenutku presega znesek obstoječega denarja. Nezadostnost denarja nas žene v tekmovanje drugega z drugim in nas obsoja na nenehno, vgrajeno stanje pomanjkanja. Je kot igra glasbeni stoli,* saj ni nikoli dovolj prostora, da bi bili vsi varni. Breme dolga je endemično v tem

³ Pravzaprav se v nekaterih zveznih državah ZDA prikrito vračajo, saj se ljudi strpa v zapor, če se ne odzovejo vabilu sodišča glede neplačila dolgov. Glej White, »America's New Debtor Prison«.

* Pri nas soroden ples 'povštanc' (op. prev.)

sistemu. Medtem ko nekateri morda odplačajo svoje dolgove, na splošno sistem pogojuje vsesplošno in rastoče stanje zadolženosti.

Neprestano, prikrito breme dolga pomeni, da bodo vedno obstajali negotovi ali obupani ljudje – ljudje pod pritiskom, da preživijo, pripravljeni posekatи zadnji gozd, ujeti zadnjo ribo, prodati nekomu superge, unovčiti katerikoli družbeni, naravni, kulturni ali duhovni kapital, ki je še na voljo. Nikoli ne bomo dosegli ‘dovolj’, saj se v obrestnem dolžniškem sistemu s posojilom ne izmenja samo ‘zdajšnje blago za prihodnje’, ampak tudi zdajšnje blago za več blaga v prihodnje. Za servisiranje dolga ali za zgolj golo preživetje morate vzeti obstoječe bogastvo od nekoga drugega (od tod tekmovalnost) ali ustvariti ‘novo’ bogastvo s črpanjem iz skupnih virov.

Naj podam konkreten primer za ponazoritev, kako to deluje. Recimo da greste v banko in rečete: »Gospod Bančnik, želim milijon dolarjev posojila, da lahko kupim ta gozd in ga zaščitim pred sečnjo. Tako z gozdom ne bom ustvarila nobenega prihodka, zato vam obresti ne bom mogla povrniti. Vendar če želite denar nazaj, bi vam lahko gozd prodala in s tem vrnila milijon dolarjev.« Bančnik bo moral vaš predlog zavrniti, čeprav si v srcu želi pristati nanj. Če pa greste v banko in rečete, »Želim milijon dolarjev za nakup tega gozda, najeti buldožerje, ga izsekati in prodati stavbni les za skupno dva milijona dolarjev, od tega vam lahko plačam 12-odstotne obresti in zraven še sama zaslužim lepo vsoto,« se bo pretkani bančnik strinjal z vašim predlogom. V prvem primeru se ne ustvari nobeno novo blago in nobena storitev, zato ni na voljo več denarja. Denar se steka k tistim, ki ustvarijo novo blago in storitve. Zato je na voljo na pretek plačanih služb, ki vključujejo pretvarjanje naravnega in družbenega kapitala v denar, in malo služb za ponovno uporabo skupnih dobrin v javno dobro ter za zaščito naravnih in kulturnih bogastev.

Neizprosen pritisk na dolžnike, da zagotavljajo blago in storitve, na splošno pomeni organsko stremljenje h gospodarski rasti (ki je opredeljena kot rast skupnega blaga in storitev, izmenjanih za denar). Na to lahko pogledamo tudi tako: ker je dolg vedno večji od denarne mase, ustvarjanje denarja ustvarja prihodnjo potrebo po še več denarja. Znesek denarja mora

postopno rasti; novi denar prejmejo tisti, ki bodo ustvarili blago in storitve; zato mora postopno rasti tudi obseg blaga in storitev.

Ne gre torej samo za to, da nam navidezna neomejenost denarja, ki jo beležimo od starogrških časov, omogoča verjeti v možnost večne rasti. Naš denarni sistem pravzaprav to rast potrebuje in jo mora ustvarjati. Večina ekonomistov meni, da je to endemično breme rasti dobra stvar. Pravijo, da vzbuja motivacijo za inovacije, napredek, za vedno učinkovitejše izpolnjevanje še več potreb. Obrestno gospodarstvo je neomajno gospodarstvo rasti, in za večino ekonomistov in bržkone za vse oblikovalce politike, razen za zelo radikalno strujo, je gospodarska rast dokaz uspeha.

Ves sistem obrestnega denarja krasno deluje, dokler gre količina blaga in storitev, izmenjanih za denar, v korak z njegovo rastjo. Kaj pa se zgodi, če ne gre? Z drugimi besedami – kaj se zgodi, če je stopnja ekonomske rasti nižja od obrestne mere? Tako kot ljudje iz prilike moramo to razmišljajanje umestiti v svet, za katerega se zdi, da dosega meje rasti.

Koncentracija bogastva

Ker je stopnja ekonomske rasti skoraj *vedno* nižja od obrestne mere, ni nobena skrivnost, kaj se v taki situaciji običajno zgodi. Če dolžniki ne morejo, gledano v celoti, plačevati obresti z na novo ustvarjenim bogastvom, morajo upnikom predati več in več svojega obstoječega bogastva in/ali zastaviti vedno večji delež svojega trenutnega in prihodnjega prihodka za servisiranje dolga. Ko jim zmanjka sredstev in razpoložljivega prihodka, ne morejo več izpolniti svojih obveznosti do upnikov. Drugače ne more biti, če je povprečna donosnost naložb nižja od povprečne obrestne mere, ki se plača za pridobitev vloženega kapitala. Za določen delež posojilojemalcev je neizpolnitev obveznosti neizogibna.

Vsaj v teoriji neizpolnitev dolžniških obveznosti (*angl. default*) ni nujno slaba stvar: prinaša negativne posledice za odločitve, ki niso služile javnemu dobremu – se pravi, njihov učinek ni bil učinkovitejša proizvodnja blaga,

ki ga želijo ljudje. Posojilodajalci bodo previdni s posojilom nekomu, ki najverjetneje ne bo prispeval h gospodarstvu, posojilojemalci pa bodo pod pritiskom ravnati tako, da bodo prispevali h gospodarstvu. Tudi v sistemu, ki sploh ne bi temeljil na obrestih, ljudje morda ne bi izpolnili svojih obveznosti, če bi sprejeli trapaste odločitve, vendar del tega sistema ne bi bila logična *nujnost* neizpolnjevanja obveznosti.

Razen ekonomistov neizpolnjenih obveznosti ne mara nihče – še najmanj upniki, saj denar izgine. En način za preprečevanje neizpolnitve obveznosti, vsaj začasno, je posojilojemalcu posoditi še več denarja, da lahko še naprej odplačuje prvotno posojilo. To je morda upravičeno, če se posojilojemalec spopada z začasno težavo ali če obstaja razlog, da bo kmalu dovolj produktiven za poplačilo vseh posojil. Toda posojilodajalci bodo pogosto metali denar skozi okno zgolj zato, ker ne želijo odpisati izgub zaradi neizpolnitve obveznosti, saj bi zaradi tega lahko dejansko še sami bankrotirali. Dokler posojilojemalec dolg še vedno odplačuje, se lahko posojilodajalec pretvarja, da je vse v redu.

V tej situaciji je svetovna ekonomija v bistvu že mnogo let. Po več letih, celo desetletjih, ko obrestne mere zdaleč presegajo gospodarsko rast, ne da bi se to izravnalo s porastom neizpolnjenih obveznosti, se soočamo z gromozanskim presežkom dolga. Vlada je na zahtevo finančne industrije (tj. upnikov, lastnikov denarja) po najboljših močeh preprečevala neizpolnitve obveznosti in v knjigah beležila celotno vrednost dolgov, v upanju, da bo ponovna gospodarska rast omogočila njihovo nadaljnje servisiranje.⁴ Upajo, da se bodo ‘z rastjo izkopali iz dolga’.

Na politični ravni potem takem obstaja enako breme ustvarjanja ‘gospodarske rasti’ kot na ravni posameznika ali podjetja. Dolžnik je pod pritiskom, da nekaj proda, tudi če je to samo njegovo delo, da pridobi denar za poplačilo dolga. To je v osnovi tudi učinek politik za spodbujanje rasti – olajšujejo to ‘prodajo nečesa’; spodbujajo torej pretvarjanje naravnega, družbenega in drugega kapitala v denar. Ko sprostimo nadzor nad onesnaževanjem, olajšamo pretvarjanje ozračja,

⁴ Tudi ko je očitno, da so ta dolžniška sredstva ničvredna in da dolgorvi ne bodo nikoli odplačani, se oblasti po svojih najboljših močeh trudijo to dejstvo prikriti in jih ohranjajo po nominalni vrednosti.

ki omogoča življenje, v denar. Ko subvencioniramo ceste, ki zarežejo v nedotaknjene gozdove, pospešimo pretvarjanje ekosistemov v denar. Kadar Mednarodni denarni sklad (MDS) pritiska na vlade, da privatizirajo družbene storitve in zmanjšajo porabo sredstev, jih sili k pretvarjanju družbenega kapitala v denar.

Zato v Ameriki tako demokrati kot republikanci želijo z enako vnemo 'odpirati nove trge', 'uveljavljati pravice intelektualne lastnine' in tako dalje. Zato je tudi katerikoli kos skupnih virov, ki ni na voljo za izkoriščanje, na primer nafta v arktičnem nacionalnem zatočišču za divje živali na Aljaski, lokalna živilska gospodarstva, zaščitena s carinami, ali ozemlje staroselskih prebivalcev Amazonije, podvržen neprestanim napadom politikov, korporacij ali divjih lovcev. Če sfera denarja neha rasti, se 'srednji prehod' med neizpolnjenimi obveznostmi in polarizacijo bogastva zoži na nič, to pa povzroči družbene nemire in sčasoma revolucijo. Kadar ni rasti in dolgoročni omejenem svetu eksponentno rastejo, ni druge možnosti.

Če je stopnja te rasti, to preoblikovanje javnega dobrega v denar, višja od obrestne mере, je vse v redu (vsaj s finančne perspektive, če že ne s človeške ali ekološke). Če je dovolj povpraševanja po kokoših in dovolj naravnih virov za njihovo hrano, si lahko vaščani sposojajo denar po desetodstotnih obrestih, da povečajo svojo jato kokoši za 20 odstotkov. Povedano z bolj konvencionalnim izrazjem, donos kapitalske naložbe znaša več od stroška kapitala; posojilojemalec torej pridobi bogastvo, ki je večje od deleža, dolgovanega upniku. Tako je bilo med poseljevanjem Združenih držav Amerike, ko se je obilje plodov brez lastnika ponujalo kar samo. Tako je še vedno v družbi, v kateri družbeni odnosi še niso povsem monetizirani – v ekonomskem žargonu se imenuje 'nerazviti trg'. Samo ko gospodarstvo plimuje, se lahko 'vsi čolni dvigajo' – upniki postajajo vse bogatejši in tudi posel posojilojemalcev lahko cveti.

Toda celo v dobrih časih je rast redko dovolj hitra, da bi lahko dohitovala obresti. Sedaj si zamislite, da lahko vaščani povečajo svoje jate le za pet odstotkov letno. Namesto da bi bankirjem povrnili delež prihodkov od nove rasti, jim morajo povrniti vse prihodke in še delež svojega obstoječega bogastva in/ali prihodnjih zaslužkov. Koncentracija bogastva – tako

prihodkov kot sredstev – je neizbežna posledica tega, da dolg raste hitreje, kot rasteta blago in storitve. Nedvomno lahko vlade s progresivno obdavčitvijo in socialnimi transferji nevtralizirajo koncentracijo bogastva, toda temeljna težnja bo vedno prisotna.

Ekonomski misleci ta osnovni problem prepoznavajo že od časa Aristotela. Aristotel je ugotovil, da je denar krivično posojati z obrestmi, saj da je ‘jalov’ (tj. za seboj ne pusti potomcev, kot na primer živina ali pšenica). Do posledične koncentracije bogastva je velikokrat prišlo že do leta 350 pr. n. št. in tudi po tem. Znova se je zgodila v času Rimljjanov. Dokler se je imperij naglo širil ter pridobival nova ozemlja in dajatve, je vse skupaj zadovoljivo delovalo in ni bilo ekstremne koncentracije bogastva. Šele ko se je rast cesarstva upočasnila, se je koncentracija bogastva okrepila in nekoč razširjen razred majhnih kmetovalcev, steber legij, je zapadel v dninarstvo. Imperij je kmalu postal sužensko gospodarstvo.

Ni mi treba na dolgo in široko razpredati o vzporednicah med Rimom in današnjim svetom. Zdaj ko se je rast upočasnila, mnogi, tako posamezniki kot narodi, polzijo v stanje, podobno rimskemu dninarstvu. Vedno večji delež prihodka je namenjen servisiranju dolga, in ko to ne zadostuje več, se za jamstvo zastavijo obstoječa sredstva, nato pa se zasežejo, dokler jih ne ostane nič. Tako je v ZDA lastniški delež nepremičnino kot delež skupne vrednosti vseh nepremičnin padel s 85 odstotkov leta 1950 na današnjih 60 odstotkov (vključno s tistimi, ki so lastniki svojih hiš v celoti in brez vsakršnih obremenitev).⁵ Povedano drugače, ljudje niso več lastniki lastnih domov. Večina mojih znancev tudi nima v lasti svojih avtomobilov, ampak jih v osnovi najemajo od bank z avtomobilskimi posojili. Celo korporacije so zapadle v tako visoke finančne vzvode, kakršnih še ni bilo, zato velik delež njihovih prihodkov romi k bankam in imetnikom obveznic. Enako velja za večino držav in njihove skokovito naraščajoče deleže javnega dolga v BDP. Na vseh ravneh smo čedalje bolj sužnji dolgov, sadovi našega dela pa gredo v roke naših upnikov.

Četudi niste zadolženi, so stroški obresti všteti v ceno skoraj vsega, kar kupujete. Na primer – približno deset odstotkov javnofinančnih odhodkov

⁵ Ta številka precej niha. Med veliko recesijo v letih 2008–2009 je padla na 40 odstotkov, v primeru še enega zloma nepremičninskega trga pa se bo še bolj znižala.

Združenih držav (in davkoplačevalskih dolarjev) je namenjenih obrestim na javni dolg. Če najemate svoj dom, večina najemnine krije največji strošek najemodajalca – hipoteke na nepremičnino. Ko pojeste obrok v restavraciji, cene deloma odražajo strošek kapitala, ki ga je vložil lastnik restavracije. Povrh tega stroški elektrike, dobave hrane in najemnine za restavracije vključujejo tudi obresti, ki jih *ti* dobavitelji tudi plačajo na kapital, in tako dalje po celi verigi navzdol. Ves ta denar je neke vrste dajatev, davek na vse, kar kupimo, ki ga prejmejo lastniki denarja.

Obresti zajemajo šest sestavnih delov: premijo za tveganje, strošek odobritve posojila, inflacijsko premijo, likvidnostno premijo, premijo za dospelost in obrestno mero brez tveganja.⁶ V bolj sofisticirani razpravi učinkov obresti bi morda razlikovali med temi sestavnimi deli in sklenili, da so samo zadnji trije – in zlasti zadnji – oderuški. Brez njih koncentracija bogastva ne bi bila več samoumevna, saj tega deleža denarja ne bi pospravili posojilodajalci. (Pritis rasti pa bi še vedno obstajal.) Toda v sedanjem sistemu vseh šest sestavnih delov prispeva k prevladujočim obrestnim meram. To pomeni, da lahko tisti z denarjem povečujejo svoje bogastvo preprosto zato, ker imajo denar. Bogastvo se bo koncentriralo v rokah posojilodajalcev, razen če lahko posojilomalcii enako hitro povečujejo svoje bogastvo, kar pa je mogoče le v rastočem gospodarstvu.

Če povem preprosteje, en del obrestne mere narekuje: »Imam denar in ti ga potrebuješ, zato ti bom zaračunal za dostop do njega – zgolj zato, ker lahko, zgolj zato, ker ga jaz imam, ti pa ne.« Da bi preprečili polarizacijo bogastva, mora biti ta delež nižji od stopnje gospodarske rasti; v nasprotnem primeru samo lastništvo denarja omogoča hitrejše povečevanje bogastva kot pa povprečna mejna učinkovitost produktivne kapitalske naložbe. Z drugimi besedami, z lastništvom se obogati hitreje kot s proizvodnjo. V praksi je skoraj *vedno* tako, saj ko se gospodarska rast pospeši, oblasti

6 Obresti niso dejansko sestavljeni iz ‚sestavnih delov‘ – to je analitična fikcija –, vendar se lahko pretvarjam, da so. Večina pristojnih navaja le tri ali pet sestavnih delov obresti. Tukaj ne bom opisoval opredelitev – poiščete jih lahko sami –, razen za najpomembnejši sestavni del: obrestno mero brez tveganja. Ta je enakovredna obrestni meri na kratkoročne državne dolžniške vrednostne papirje (državne menice), ki so osnovi povsem brez tveganja in polno likvidni. Rekli bi sicer lahko, da tudi zanje obstaja tveganje, toda če bi se dogodki razpletli do te točke, ko ameriška vlada ne bi mogla več tiskati denarja, potem noben razred sredstev ne bi bil več varen.

zvišajo obrestne mere. Logika za tem je preprečiti inflacijo, je pa tudi orodje za nadaljnje povečevanje bogastva in moči lastnikov denarja.⁷ Brez preraždelitvenih ukrepov se koncentracija bogastva krepi tako v dobrih kot slabih časih.

Praviloma velja, da več kot imate denarja, manj nujno vam ga je porabiti. Vse od časov stare Grčije so torej ljudje imeli to, čemur je John Maynard Keynes pravil 'likvidnostna preferenca'*: želja, raje imeti denar kot blago, razen kadar blago nujno potrebujemo. Ta preferenca je neizogibna, kadar denar postane univerzalno sredstvo in cilj. Obresti krepijo željo po likvidnosti in spodbujajo tiste, ki že imajo denar, da ga obdržijo. Tisti, ki potrebujejo denar v tem trenutku, morajo plačati tistim, ki ga ne potrebujejo, za uporabo njihovega denarja. To plačilo – obresti na posojilo – je treba ustvariti s prihodnjimi zaslužki. To je še en način razumevanja, kako obresti preusmerjajo denar od revnih k bogatim.

Morda bi lahko upravičili plačilo obresti na dolgoročne, nelikvidne, tvegane naložbe, saj so take obresti pravzaprav neke vrste kompenzacij za odpoved likvidnosti. To je usklajeno z načeli podarjanja v tem smislu, da kadar nekaj podarite, pogosto v zameno dobite še večje darilo (vendar ne vedno in nikoli s trdnim zagotovilom; iz tega torej izhaja tveganje). Toda v trenutnem sistemu se obrestne mere uporabljajo celo za vloge na vpogled, ki jih je zavarovala država, in za kratkoročne netvegane državne vrednostne papirje, to pa 'vlagateljem' omogoča dobiček, medtem ko v bistvu zadržujejo denar zase. Ta netveganost se doda kot skrita premija vsem drugim posojilom in zagotavlja, da bodo lastniki imeli v lasti čedalje več.⁸

7 Novo orodje za ohranjanje obrestnih mer, višjih od rasti, je nova pristojnost Fed-a, da ponuja obresti na bančne rezerve. Trenutno so sicer skoraj ničelne, toda Fed načrtuje njihovo povišanje, ko bo začelo gospodarstvo rasti (glej na primer Keister in McAndrews, »Why Are Banks Holding So Many Excess Reserves?«). To bo zagotovilo, da bodo do kakršnega koli nowega bogastva, ustvarjenega z gospodarsko rastjo, upravičene banke in imetniki obveznic, ki so imeli koristi od Fedovih podarjenih likvidnostnih posojil.

8 V zadnjih letih se je situacija še poslabšala, saj se je kategorija netveganih naložb razširila do te mere, da vključuje vse vrste finančne šare, ki se jo vlada (ameriška, *op. prev.*) odloči podpreti. Vlada je z zagotavljanjem solventnosti finančnih institucij, ki tvegajo, in likvidnosti njihovih finančnih ponudb dejansko povečala netvegane koristi lastništva denarja in pospešila koncentracijo bogastva. Obrestna mera Fedovih sredstev ali državnih menic ni več referenčna obrestna mera za netvegane obresti. Koncept

* Keynes trdi, da obstaja likvidnostna preferenca, torej da imamo ljudje denar (najbolj likvidno dobrino) raje kot karkoli drugega, razen če ni nujno. Z drugimi besedami, denar trošimo le, če je nujno. Obenem to vodi ljudi, da ne vežemo svojih sredstev na daljši rok – tudi iz želje po likvidnosti. (*op. M. M.*)

Dva opisana pritiska – da bi rasla denarna sfera in da bi se polariziralo bogastvo – sta dva vidika iste sile. Denar raste s požiranjem nedenarne sfere ali z odjedanjem samega sebe. Ker se prvi izčrpava, se pritisk slednjega povečuje in koncentracija bogastva strmo narašča. Ko pride do tega, se pojavi še en pritisk za reševanje sistema: prerazporeditev bogastva. Vselej večja polarizacija bogastva in bede navsezadnje ni trajnostna.

Prerazporeditev bogastva in razredni konflikt

Brez prerazporeditve bogastva je v denarnem sistemu, ki temelji na obrestih in dolgu, družbeni kaos neizogiben, zlasti kadar se rast upočasni. A vendarle se bogastvo vedno prerazporedi ob uporu bogatih – prerazporeja se namreč njihovo bogastvo. Ekonomski politiki torej zrcali lovljenje ravnotežja med prerazporeditvijo in ohranjanjem bogastva, postopoma pa se nagiba k čim manjši potrebni prerazporeditvi, ki lahko ohrani družbeni red.

Liberalne vlade običajno stremijo k omilitvi koncentracije bogastva s prerazporeditvenimi politikami, kot so progresivna obdavčitev dohodkov, davki na nepremičnine, programi socialnega varstva, visoke minimalne plače, splošno zdravstveno varstvo, brezplačno terciarno izobraževanje in drugi socialni programi. Te politike so prerazporeditvene, ker davki nesorazmerno bremenijo bogate, izdatki in programi pa koristijo vsem enako ali so celo ugodnejši za revne. Omejijo naravno nagnjenost h koncentraciji bogastva v sistemu, ki temelji na obrestih. Vsaj na kratek rok delujejo tudi proti interesom premožnih, zato so take politike v trenutni konzervativni politični situaciji označene za razredni boj.

Z nasprotovanjem prerazporeditvenim politikam konzervativne (znane tudi kot neoliberalne) vlade dozdevno vidijo koncentracijo bogastva kot dobro stvar. Morda bi jo tako videli tudi vi, če bi bili premožni, saj bi koncentracija bogastva pomenila več za vas in manj za vse ostale. Najeta

¹moralnega tveganja, ki se je pojavil v okviru finančnih institucij, ki so ‘prevelike, da bi propadle’, ni le moralno vprašanje. Kadar tvegane stave z visokimi obrestmi niso dejansko tvegane, potem lahko tisti z denarjem, ki si take stave lahko privoščijo, povečujejo svoje bogastvo veliko hitreje kot vsi ostali (in na njihov račun). Moralno tveganje je bližnjica do skrajne koncentracije bogastva.

pomoč je cenejša. Vaše relativno bogastvo, moč in privilegiji so večji.⁹ Vlade, ki služijo (kratkoročnim) interesom bogatih, se torej zavzemajo za ravno nasprotno od omenjenih prerazporeditvenih politik: pavšalne davke od dohodkov, zmanjšanje davkov na nepremičnine, omejitev socialnih programov, privatizacijo zdravstva in tako dalje.

V 30. letih prejšnjega stoletja so se Združene države Amerike in mnoge druge države znašle pred odločitvijo: ali nežno prerazporediti bogastvo s pomočjo izdatkov za socialo in obdavčitvijo premožnih, ali pa pustiti, da se bogastvo skoncentrira, dokler ne pride do revolucije in nasilne prerazporeditve. Do petdesetih let je večina držav sprejela socialni kompromis, skovan v gospodarskem programu *New Deal*: premožni so še naprej ostali na vrhu, vendar so se morali prek obdavčitve odreči delu dobičkov iz lastništva kapitala. Ta kompromis je nekaj časa deloval, dokler je rast vse do zgodnjih sedemdesetih let ostala visoka.

Če gospodarska pogača raste, si lahko bogati jemljejo vedno večji kos, drugim pa pustijo manjši kos večje pogače. V relativnem smislu 99 odstotkov postane revnejših, v absolutnem smislu pa njihov položaj ostane enak ali pa imajo na koncu celo več. Takšna je bila situacija v času po drugi svetovni vojni, deluje pa le med rastjo.

Toda celo ta nežna rešitev ima mnogo neželenih posledic. Davki na visok dohodek kaznujejo tiste, ki veliko zaslužijo, ne pa tistih, ki imajo zgolj veliko v lasti. Netijo tudi neprestano bitko med davčnimi organi in državljanji, ki navadno na koncu najdejo načine, da se izognejo plačilu vsaj nekaterih davkov, pri tem pa se zanašajo na množice odvetnikov in računovodij. Ali je to dober način uporabe človeških virov? Povrh tega je to sistem, v katerem lastnikom denarja z eno roko dajemo, z drugo jim pa jemljemo.

V sistemu, ki temelji na obrestih, je razredni konflikt neizbežen, naj bo prikrit ali odkrit. Kratkoročni interesi lastnikov bogastva nasprotujejo interesom dolžniškega razreda. Od leta 1980, če ne že prej, se je tehnica prevesila na stran premožnih, medtem ko so njihovi politični predstavniki

⁹ Konzervativni argument, da bo stekanje bogastva v roke premožnih spodbudilo več naložb, delovnih mest in blaginje za vse, drži le, če stopnja donosa tako vloženega kapitala presega prevladujočo obrestno mero na netvegane finančne naložbe. Kot je zaradi odsotnosti prerazporeditve razvidno iz vztrajne koncentracije bogastva, so take okoliščine redke in postale bodo še redkejše, če ne bodo sploh povsem izginile, medtem ko se približujemo mejam rasti.

demontirali mozaik prerazporeditvenih socialnih programov, ki ga je večina zahodnih držav sestavila v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Nekaj časa, v obdobju po drugi svetovni vojni, je visoka rast prikrila inherentnost razrednega konflikta, toda tega obdobja je konec.

V davnih časih so nekatere družbe odpravile polarizacijo bogastva z rednim odpisom dolgov. Primeri zajemajo zakon *seisachtheia* zakonodajalca Sólona, tj. 'razbremenitev bremen', s katerim so bili dolgoraki odpisani in dninarstvo odpravljeno, ter sveto leto starodavnih Judov. »Ob koncu sedmih let narêdi odpust! Odpust pa je v temle: roka vsakega upnika, ki je kaj posodil bližnjemu, naj dolg odpusti; naj ne terja svojega bližnjega in brata, kajti odpust je razglašen za Gospoda.« (5 Mz, 15,1-2) Ti dve starodavni praksi sta bili veliko skrajnejši kot bankrot, saj je dolžnik obdržal svojo lastnino in jamstvo. Pod zakonodajalcem Sólonom je bila prvotnim lastnikom vrnjena celo zemlja.

Bolj nedavni primer odpisa dolga je bil delni odpis tujih dolgov osiromašenih narodov, ki so jih prizadele katastrofe. Na primer Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Medameriška razvojna banka so leta 2008 odpisali tuji dolg Haitija. Več desetletij obstaja tudi širše gibanje za splošen odpis dolga tretjega sveta, vendar doslej ni prejelo veliko podpore.

Sorodna oblika prerazporeditve je stečaj, v katerem je dolžnik razrešen obveznosti, običajno potem, ko upniki zasežejo večino njegovega premoženja. Kljub temu pa gre pri tem za neto prenos premoženja z upnika na dolžnika, saj obseg zaseženega premoženja znaša manj kot dolg. V zadnjih letih je v Združenih državah Amerike postalo veliko težje razglasiti pravi osebni stečaj, saj zdaj zakoni (revidirani na prošnjo izdajateljev kreditnih kartic) silijo dolžnika v načrt plačila, ki upnikom dodeli del njegovega dohodka daleč v prihodnost.¹⁰ Dolgoraki postajajo vedno bolj neizogibni in predstavljajo vseživljenjsko prisvajanje dolžnikovega dela, ki živi v stanju dninarstva. Za razliko od *seisachtheie* in jubilejnega leta se ob stečaju sredstva prenesejo na upnika, ki nato

¹⁰ Poleg tega nekaterih vrst dolgov, na primer študentskih posojil in davčnih dolgov, ni mogoče poravnati s stečajem.

nadzira tako fizični kot finančni kapital. Nekdanji dolžnik nima druge možnosti, kot da se znova zadolži. V koncentraciji bogastva so stečaji le manjši spodrsljaj.

Skrajnejša oblika je popolna zavrnitev dolga – odklonitev plačila dolga ali prenosa jamstva na upnika. Ponavadi lahko upnik seveda toži dolžnika in uporabi moč države za zaseg dolžnikovega premoženja. Zavrnitev dolga je možna šele, ko pravni sistem in legitimnost države začneta razpadati.¹¹ Tak propad razkrije pravo naravo denarja in lastnine – da sta zgolj družbeni normi. Če bi ga slekli vsega, kar temelji na konvencionalni razlagi simbolov, Warren Buffett ni prav nič premožnejši od mene, razen da je njegova hiša morda večja od moje. Pa še to je stvar pogleda, če je hiša njegova na podlagi dokumentov o prenosu lastništva.

V času pisanja te knjige zavrnitev dolga ni ravno možnost, ki bi jo imeli na voljo zasebni državljeni. Za suverene narode se zdi, da je povsem drugače. V teoriji lahko države z odpornim notranjim gospodarstvom in z viri za barantanje s sosedji preprosto ne izpolnijo obveznosti glede svojih državnih dolgov. V praksi to redko storijo. Vladarji, demokratični ali kakšni drugačni, običajno sklenejo zavezništva s svetovnimi finančnimi institucijami in so za to bogato nagrajeni. Če se jim zoperstavijo, se soočijo z raznovrstnimi sovražnostmi. Proti njim se obrnejo mediji; proti njim se obrnejo trgi obveznic; označeni so za ‘neodgovorne’, ‘levičarske’ ali ‘nedemokratične’; njihova politična opozicija prejme podporo od svetovnih sil, ki vlečejo niti; morda se celo znajdejo v vlogi tarče državnega prevrata ali invazije. Vsaka vlada, ki se upre konverziji svojega družbenega in naravnega kapitala v denar, trpi pritiske in je kaznovana. To se je zgodilo na Haitiju, ko se je Aristide upiral neoliberalnim politikam in bil strmoglavljen v državnem udaru leta 1991 in nato spet leta 2004; zgodilo se je leta 2009 v Hondurasu; sto in stokrat se je zgodilo po vsem svetu. (Ni bilo uspešno na Kubi in nedavno v Venezueli, ki se ji je doslej uspelo izogniti fazi invazije.) Oktobra 2010

¹¹ Pojavljajo se znaki začetka takega propada, na primer med krizo, povezano z dokumentacijo o hipotekah v Ždruženih državah Amerike leta 2010. Splet dogоворov, ki sestavljajo hipoteko, je takrat prišel pod vprašaj. Hipoteke so bile razstavljene na tako veliko koščkov, da je postal težko dokazati, kdo je dejansko lastnik nepremičnine. Korpus pogodb, zakonov, predpisov in dokumentacijskih praks se je začel sesuvati pod težo lastne kompleksnosti.

se je za las uspelo izogniti prevratu tudi Ekvadorju – državi, ki je leta 2008 zavrnila plačilo 3,9 milijard dolarjev dolga in ga nato restrukturirala po 35 centov na dolar. Leta 2017 je predsednika Ekvadorja Rafaela Correa zamenjal Lenín Moreno, ki je hitro uvedel varčevalne politike. Takšna je usoda vsakršnega naroda, ki se upre dolžniškemu režimu.

Nekdanji ekonomist John Perkins opiše osnovno strategijo v knjigi *Confessions of an Economic Hit Man* (*Izpovedi ekonomskega najetega morilca*): najprej se podkupi vladarje, potem se jim grozi, sledi državni udar, nato, če spodleti vse ostalo, invazija. Cilj je prisiliti državo do tega, da sprejme posojila in jih odplačuje – da se zadolži in ostane zadolžena. Naj gre za posameznike ali narode, dolg se pogosto začne z megaprojektom – z letališčem, s cestnim sistemom ali z nebotičnikom, z obnovo doma ali z visokošolsko izobrazbo – ki obljublja obilico prihodnjih koristi; dejansko pa z njim obogatijo zunanje sile in hkrati sproži dolžniško past. V starih časih so bila orodja imperija vojaške sile in prisilne dajatve; danes je to dolg. Dolg prisili narode in posameznike, da usmerijo svojo produktivnost v denar in ga prenesejo na druge. Posamezniki se izneverijo svojim sanjam in delajo v službah, da lahko dohajajo dolgove. Države preoblikujejo samooskrbno kmetijstvo in lokalno samozadostnost, ki ne ustvarjata trgovine z devizami, v proizvodnjo, v kateri gara izkoriščana delovna sila, in izvozne primarne pridelke, ki pa jo ustvarjata.¹² Haiti je zadolžen vse od leta 1825, ko je bil prisiljen Franciji izplačati nadomestilo za lastnino (tj. sužnje), izgubljeno v suženjskem uporu leta 1804. Kdaj bo odplačal svoje dolgove? Nikoli.¹³ Kdaj bo katerakoli država tretjega sveta odplačala svoj dolg in namenila produktivnost lastnim ljudem? Nikoli. Kdaj bo večina Američanov odplačala študentska posojila, kreditne kartice in hipoteke? Nikoli.

V skladu s podatki organizacije Jubilee Debt Campaign so revne države s svetovnega Juga leta 2020 porabile povprečno 14,3 odstotkov prihodkov vlade za plačila zunanjega dolga – to je več kot dvakrat večji odstotek kot

12 Ni naključje, da politika Svetovne banke dovoljuje kmetijska posojila samo za razvoj izvoznih pridelkov. Pridelki, ki se konzumirajo doma, ne ustvarjajo zunanje trgovine, s katero se servisirajo posojila.

13 Odkar je bilo napisano to poglavje, je svet zaradi sočutja med hudo stisko po potresu leta 2010 razveljavil zunani dolg Haitija. Zdaj ima država neporabljen dohodek in sredstva – ti pa so popolna tarča za finančno zavarovanje, tj. podlago za nov dolg.

leta 2010.¹⁴ Kljub temu, da plačujejo vedno več, se je njihov skupni dolg le povečal. Njihovi dolgorvi ne bodo nikoli odplačani, zato so te države dolžnice obsojene na večne varčevalne ukrepe, nižanja plač, unovčevanje naravnih virov, privatizacijo itd., in sicer za privilegij ohranjanja zadolženosti (in vključenosti v svetovni finančni sistem).

Ne glede na to, ali gre za državni ali osebni dolg, pa je čas zavrnitve dolga morda bližje, kot si mislimo. Legitimnost statusa quo stoji na vedno bolj trhlih temeljih in ko bo peščica dolžnikov zavrnila svoj dolg, jih bodo drugi začeli posnemati. Zavračanje teh dolgov ne more temeljiti zgolj na pozivih k črki zakona, saj je ta črka napisana v prid upnikom. Vendarle pa obstaja pravna podlaga za izpodbijanje drugače zakonitih dolgov: načelo 'sramotnega dolga' ki pravi, da dolgorvi, ki so nastali na goljufiv način, niso veljavni. Prvotno je to pomenilo dolg, ki so si ga nakopali vodje v imenu države, čeprav ji dejansko ni koristil, ta pojem pa je mogoče razširiti v zmogljivo orodje za sistemsko spremembo.

Kateri drugi dolgorvi so še 'sramotni'? Nekateri primeri so v nebo vpijoči, na primer posojila za gradnjo zloglasne jedrske elektrarne Bataan na Filipinih, s katerimi so ogromno profitirali pajdaši družbe Westinghouse in predsednika Marcosa, sama nuklearka pa ni nikoli proizvedla nobene električne, ali vojaški izdatki hunt v Salvadorju ali Grčiji. Kaj pa je z večino državnih dolgov, ki so financirali obsežne, centralizirane razvojne projekte? Po neoliberalni ideologiji naj bi ti strašno koristili državi, vendar zdaj postaja očitno, da so najbolj koristili predvsem korporacijam iz tistih držav, ki so dajale posojila. Zdaj je negotova tudi standardna smer industrijskega razvoja. Ali ne bi bilo mogoče reči, da je sramotna večina dolga, ki ga dolguje svet 'v razvoju', saj izhaja iz kolonialnih in imperialnih odnosov?

Enako bi lahko rekli za dolgove občin, gospodinjstev in posameznikov. Davčna zakonodaja, finančna deregulacija in gospodarska globalizacija so preusmerile tok denarja v roke korporacij in zelo bogatih, vse ostale pa prisilile v sposojanje za izpolnitve osnovnih potreb. Občine in regionalne vlade si morajo zdaj sposojati za zagotavljanje storitev, ki so bile nekoč

¹⁴ Jubilee Debt Campaign, »Debt Data Portal«.

financirane iz davčnih prihodkov, preden je industrija v slogu svetovne ‘dirke do dna’ tekme v zniževanju standardov, pobegnila v kraje s čim manj nadzora in z najnižjimi plačami. Študenti si morajo zdaj sposojati za vpis na univerze, ki so jih vlade nekoč močno subvencionirale. Plače, ki stagnirajo, silijo družine v izposojo zgolj zaradi preživetja. Naraščajočega vala dolgov ni mogoče pojasniti z naraščajočim valom lenobe ali neodgovornosti. Dolg je sistemski in neizogiben. Ni pravičen in ljudje to vedo. S širjenjem koncepta nelegitimnega dolga bo zbledela tudi moralna potreba po njegovem odplačilu in porajale se bodo nove oblike upiranja dolgovom. Morebiti kmalu prihaja čas, ko se bomo lahko otresli svojih bremen.

Inflacija

Zadnji način za prerazporeditev bogastva je inflacija. Na prvo žogo je inflacija prikrita, delna oblika razveljavitve dolga, saj omogoča, da se dolgoročno odplačajo v valuti, ki je manj vredna od te v času prvotnega posojila. Je izenačevalna sila, ki postopoma zmanjša vrednost tako denarja kot dolga. Toda stvari niso tako preproste, kot se morda zdijo. Najprej – inflacijo običajno spremljajo rastoče obrestne mere, ker jih denarne oblasti dvigujejo, da bi se ‘borile proti inflaciji’, in tudi ker bi morebitni posojilodajalci raje vlagali v potrošne dobrine, na katere inflacija ne vpliva, kot pa posojali svoj denar po obrestih, nižjih od stopnje inflacije.¹⁵

Standardna ekonomska teorija pravi, da do inflacije pride, kadar se poveča denarna masa, ne da bi se ustrezno povečala tudi dobava blaga. Kako torej povečati denarno maso? Ameriška centralna banka in druge centralne banke po svetu so v obdobju 2008–2009 spustile obrestne mere skoraj na nič in izredno povečale količino denarne osnove – primarnega, centralnobančnega denarja, pa to ni povzročilo opazne inflacije. Razlog pa je to, da banke niso povečale obsega posojanja, ki preusmerja denar v žepe ljudi in podjetij, ki bi ga porabili. Namesto tega je ves novi denar obležal v obliki presežnih

¹⁵ Poleg tega se danes večina posojil odobri po spremenljivih obrestnih merah, pogosto indeksiranih z inflacijo (sedaj obstajajo celo take zakladne menice).

bančnih rezerv ali se je zlival na trge lastniških vrednostnih papirjev; to pa je povzročilo stalno povečevanje cen delnic od leta 2009 do 2020.¹⁶

Odtlej je inflacija ostala nizka kljub skoraj ničelnim obrestnim meram. Spričo pomanjkanja priložnosti za visoko donosne kapitalske naložbe v okolju nizke rasti bi podjetja raje sedela na denarju ali z nakupom svojih delnic navila njihovo ceno. Tudi če bi Fed kupil vse zakladne menice na trgu in desetkrat povečal denarno maso, morda inflacije še vedno ne bi bilo. Za spodbuditev inflacije mora biti denar v rokah tistih ljudi, ki ga bodo porabili. Ali je denar, ki ga nihče ne porabi, še vedno denar? Ali je denar, ki ga skopuh zakoplje v luknjo in nanj pozabi, še vedno denar?¹⁷ Naše newtonovske in kartezijanske ustanove gledajo na denar kot na stvar; dejansko pa je denar odnos. Ko je skoncentriran v žepih peščice, postanemo manj povezani drug z drugim in s stvarmi, ki podpirajo in bogatijo življenje.

Fedovi programi za pomoč iz javnih sredstev (*angl. bailout*) so večinoma dali denar bankam in tam je tudi ostal. Da bi se v časih gospodarske recesije denar stekal k ljudem, ki bi ga porabili, je treba zaobiti postopek ustvarjanja zasebnega kredita, ki pravi: »Dostop do denarja boste imeli le, če ga boste ustvarili še več.« To se dela predvsem s fiskalnimi spodbudami – tj. z javnofinančnimi odhodki. Taka poraba je res potencialno inflatorna. Zakaj je inflacija slaba? Nihče ne mara dvigovanja cen, vendar – če enako hitro rastejo prihodki, ali je s tem kaj narobe? Škodo utrpijo le ljudje s prihranki; tistim z dolgovi dejansko koristi, saj jih lahko odplačajo ceneje. Navadni ljudje se bojijo inflacije cen, ki je ne spremlja inflacija plač. Če se dvigujejo tako cene kot plače, je inflacija v bistvu davek na nedejaven denar, ki prerazporedi bogastvo z odvzemanjem bogatim in ki nevtralizira učinke obresti.¹⁸ K temu koristnemu vidiku inflacije se bomo vrnili pozneje, ko bomo obravnavali denarne sisteme z negativnimi obrestmi.

16 Od julija 2008 do julija 2009 se je količina denarne osnove podvojila z 838 milijard dolarjev na 1,6 bilijona dolarjev, količina denarja M1 in M2 pa se je povečala za manj kot 20 oziroma 10 odstotkov. M1 in M2 sta pravzaprav precej ozki meri za denarno maso, Fed pa ne objavlja več podatkov za bolj vključujoči M3. Nekateri zunanjji ekonomisti mi kljub temu še vedno poskušajo slediti, na primer John Williams na spletni strani www.shadowstats.com, ki rast M3 v tem obdobju ocenjuje na približno pet odstotkov.

17 Ekonomisti poskušajo reševati to vprašanje s konceptom 'hitrosti denarja'. Pod drobnogledom se razlikovanje med denarno maso in hitrostjo denarja zruši.

18 Inflacija ima še nekatere druge negativne učinke, na primer 'stroške menijev' (zaradi potrebe po stalnem sprememjanju cen), težave z računovodstvom in drugo. V primeru zelo visoke inflacije – ki presega stroške vzdrževanja zalog potrošnih dobrin – je njena posledica lahko pretirano kupovanje na zalogo. Ti razmisleki imajo vlogo pri snovanju denarnih sistemov, ki temeljijo na negativnih obrestih.

Po standardni teoriji lahko vlada financira inflatorno porabo z obdavčitvijo ali z deficitarnim financiranjem. Zakaj bi poraba, financirana z davki, bila inflatorna? Navsezadnje enostavno nekaterim vzame denar in ga da drugim. Inflatorna je le, če denar jemlje bogatim in ga daje revnim – tistim, ki ga bodo hitro porabili. Iz istega razloga je deficitarno financiranje inflatorno le, če denar dobijo tisti, ki ga bodo porabili, ne pa na primer velike banke. V obeh primerih je inflacija bolj posledica ali simptom porazdelitve premoženja, ne pa sredstvo za njegovo doseganje.¹⁹

Inflacije torej ni mogoče obravnavati ločeno od osnovnejših oblik porazdelitve bogastva. Ni naključje, da konzervativni politiki, navadno varuhi premožnih, prezijo na deficit kot jastrebi. Nasprotujejo deficitarnemu financiranju, ki običajno usmerja denar v roke tistih, ki dolgujejo, ne pa tistih, ki posedujejo. Če jim to ne uspe, financiranje z državnim dolgom pa se že izvaja, se zavzemajo za varčevanje, za dvig obrestnih mer in za odplačilo javnih dolgov, kar v bistvu pomeni razporeditev bogastva v nasprotni smeri. Z izkoriščanjem strahu pred inflacijo uporabljo iste argumente tudi takrat, kadar ni nikakršnega znaka o dejanski inflaciji.

Načeloma lahko vsaka vlada z lastno valuto ustvari neomejene količine denarja brez potrebe po obdavčitvi preprosto tako, da ga natisne ali prisili centralno banko v nakup obveznic z ničelnimi obrestmi. Da, to bi bilo inflatorno – plače in cene bi se dvignile, sorazmerna vrednost zalog premoženja pa bi padla. To, da vlade namesto tega za ustvarjanje denarja uporabljajo mehanizem obveznic z obrestmi, je ključni kazalnik narave našega denarnega sistema. Prav tukaj, v srčiki suverenih moči vlade, se klanja lastnikom denarja..

Zakaj bi vlada morala bogatašem plačevati obresti za neomejen privilegij izdajanja denarja? Že od davnih časov se je pravica do izdaje kovancev štela za sveto ali politično funkcijo, ki je vzpostavljala središče družbene moči. Jasno je, kje je ta moč danes. »Dovolite mi, da izdajam in nadziram denar naroda, in vseeno mi je, kdo oblikuje njegove zakone,« je rekel Mayer

¹⁹ Edina vrsta inflacije, ki ne izhaja iz porazdelitve premoženja, izhaja iz pomanjkanja blaga zaradi vojne ali embarga. V teh razmerah, ki včasih vodijo v hiperinflacijo, ni učinka enakomerne porazdelitve, saj bogati enostavno kopijo potrošne dobrine, na katere inflacija ne vpliva.

Amschel Rothschild. Danes denar služi zasebnemu bogastvu. To je resnično temeljno načelo oderuštva. A kljub temu se doba Oderuštva končuje; kmalu bo denar služil novemu gospodarju.

Več zate pomeni manj zame

Sistemski vzroki pohlepa, tekmovalnosti in tesnobe, ki so danes tako razširjeni, nasprotujejo newagevskim naukom, kot so 'denar je le oblika energije' in 'vsakdo ima lahko obilje denarja, če se le tako naravna'. Ko nam učitelji rečejo, naj se 'osvobodimo svojih omejujočih prepričanja glede denarja', 'otresemo mentalitete pomanjkanja', 'odpremo toku obilja' ali naj postanemo bogati z močjo pozitivnega razmišljanja, prezrejo pomembno težavo. Svoje zamisli črpajo iz verodostojnega vira: spoznanja, da je v našem svetu pomanjkanje umetna tvorba kolektivnih prepričanj, ne pa temeljna resničnost; vendar se te zamisli po naravi ne skladajo z denarnim sistemom, ki ga imamo danes.

Sledi spretno ubeseden primer te vrste razmišljanja iz knjige Lynne Twist *The Soul of Money (Duša denarja)*:

Denar sam po sebi ni ne dober ne slab, denar sam po sebi nima moči ali jo ima. Naša interpretacija denarja in interakcija z njim sta tisti, ki povzročata resnične težave ter hkrati nudita resnično priložnost za odkrivanje samih sebe in za osebno preobrazbo.²⁰

Lynne Twist je vizionarska filantropinja, ki je mnoge od nas navdahnila k uporabi denarja v dobre namene. Ampak – ali si lahko predstavljate, kako bi te besede zvenele nekomu brez prebite pare? Ko sem bil nekaj let pred prvo izdajo te knjige suh kot poper, se spomnim, kako sem bil jezen na svoje dobromisleče, duhovne prijatelje, ki so mi pravili, da je moja težava v 'naravnosti na pomanjkanje'. Ko se gospodarstvo celotne države, kot je

20 Twist, *The Soul of Money*, str. 19.

Latvija ali Grčija, zruši in na milijone ljudi obuboža, ali naj za vse skupaj krivimo njihovo naravnost? Kaj pa ubogi, lačni otroci – ali so tudi oni žrtev miselnosti pomanjkanja?

Twistova pozneje v knjigi opiše toksično naravnost na pomanjkanje na naslednji način: »To je kot otroška igra glasbeni stoli, v kateri je en stol manj od števila igralcev. Osredotočeni ste na to, da ne bi izgubili in postali tisti, ki ob koncu prerivanja ostane brez stola.«²¹

Vendar, kot sem opisal, denarni sistem je igra glasbenih stolov, ponorelo pehanje, v katerem nekateri nujno izvisijo. Na neki globoki ravni pa ima Twistova prav. Prav ima v tem, da je denarni sistem posledica naše naravnosti na pomanjkanje – naravnosti, katere korenine segajo še globlje: v osnovne mite in ideologije naše civilizacije, ki jim pravim Zgodba o jazu in Zgodba o svetu. Ampak svojega odnosa do denarja ne moremo kar tako spremeniti; spremeniti moramo tudi denar, saj je navsezadnjem utelešenje naših stališč. Konec koncev je delo na sebi neločljivo od dela v svetu. Eno je zrcalo drugega; eno je orodje za drugo. Ko sprememimo sami sebe, se sprememijo tudi naše vrednote in dejanja. Ko opravljamo delo v svetu, se porajajo notranja vprašanja, s katerimi se moramo soočiti ali pa naše delo nima več učinka. Zato čutimo duhovno razsežnost planetarne krize, ki poziva k temu, čemur Andrew Harvey pravi ‘sveti aktivizem’.

Denarni sistem, ki ga imamo danes, posebno miselnost pomanjkanja, ki prevladuje v naši civilizaciji že več stoletij. Ko se bo ta miselnost spremenila, se bo spremenil denarni sistem tako, da bo izraz nove zavesti. V trenutnem denarnem sistemu je matematično nemogoče, da bi več kot manjšina ljudi živila v obilju, saj postopek ustvarjanja denarja ohranja sistemsko pomanjkanje. Blaginja enega je revščina drugega.

Eno od načel ‘programiranja za uspeh’ je opustiti občutek krivde, ki izvira iz prepričanja, da si lahko bogat le, če je nekdo drug reven; da več zame pomeni manj zate. Težava je v tem, da je to v današnjem denarnem sistemu res! Več zame je manj zate. Vedno je več dolga kot denarja in monetizirana sfera raste na račun narave, kulture, zdravja in duha. Krivda, ki jo čutimo

²¹ Twist, *The Soul of Money*, str. 49.

glede denarja, je precej utemeljena. Nedvomno lahko z denarjem ustvarimo krasne stvari in častivredne organizacije ter zasledujemo plemenite cilje, vendar če stremimo k služenju denarja s takimi cilji v mislih, na neki ravni ropamo Petra za plačilo Pavlu.

Prosim, nikar si mojih besed ne razlagajte tako, kot da vas želim odvrniti od odpiranja toku obilja. Ravno nasprotno – ko bo to namreč storilo dovolj ljudi, se bo denarni sistem spremenil tako, da se bo prilagodil novemu prepričanju. Današnji denarni sistem stoji na stebru Ločenosti. Je v enaki meri učinek kot tudi vzrok našega dojemanja, da smo samostojni in ločeni subjekti v vesolju, ki je Drugi. Odpiranje za obilje se lahko zgodi le, ko se otresemo te identiteti in se odpremo razkošju našega resničnega, povezanega bitja. Ta nova identiteta nikakor ne želi biti vpletena v oderuštvvo.

V nadaljevanju je skrajni primer, ki ponazarja napako v ‘programiraju za uspeh’ in, neposredno, v trenutnem denarnem sistemu. Pred nekaj leti mi je ženska predstavila posebno organizacijo, ki se ji je pridružila in se je imenovala Gifting (Podarjanje). V osnovi je delovala tako, da si najprej ‘podaril’ 10.000 dolarjev osebi, ki te je vanjo povabila. Potem si poiskal štiri ljudi, od katerih ti je vsak ‘podaril’ 10.000 dolarjev, vsak od njih pa je raznesel koncept podarjanja med nadaljnje štiri ljudi, ki so jim ‘podarili’ 10.000 dolarjev. Vsakemu na koncu ostane neto znesek 30.000 dolarjev. Spremljevalni zapis programa je to pojasnil kot manifestacijo vsespolnega obilja. Vse, kar je bilo potrebno, je bila prava, sproščena naravnost. Odveč je reči, da sem zagrabil to priložnost. Šalo na stran. Namesto tega sem to žensko vprašal: »Ampak ali ne gre enostavno za to, da jemlješ denar svojim prijateljem?«

»Ne,« je odvrnila, »kajti na koncu bodo tudi oni zaslužili 30.000 dolarjev, če bodo le povsem verjeli v načela podarjanja.«

»Ampak ta denar bodo tudi oni zaslužili od *njihovih* prijateljev. Sčasoma nam bo zmanjkalo ljudi in tisti, ki se bodo pridružili zadnji, bodo izgubili 10.000 dolarjev. V bistvu jemlješ prijateljem denar, ukradeš jim ga, za to pa uporabljaš jezik podarjanja.«

Morda boste presenečeni nad dejstvom, da se mi ta ženska ni več oglasila. Njena ogorčenost in zanikanje zrcalita odnos tistih, ki imajo koristi od

denarne ekonomije kot celote, struktura te pa je tudi sama po sebi podobna piramidni shemi. Za lažje razumevanje si predstavljajte, da je bila vsaka vpisnina v višini 10.000 dolarjev dana kot obrestni dolg (kar dejansko je). Pritegniti morate še več ljudi, ki so pod vami, če ne, izgubite svojo lastnino. Tisti 'na dnu' se lahko izognejo siromaštvu le tako, da novačijo še več ljudi in jih vpeljejo v denarno ekonomijo; na primer s kolonizacijo – khm, mislil sem reči 'z odpiranjem novih trgov za prosto trgovino' – ali z ekonomsko rastjo: s preoblikovanjem odnosov, kulture, narave in tako dalje v denar. To preloži neizbežno; in neizbežno – vedno večja polarizacija bogastva – se pokaže na obzorju, kadarkoli se rast upočasni. Ljudje, ki jim na ramenih ostane vreča z dolgom, je nikakor ne morejo odvreči: nikogar več ni, ki bi mu lahko vzeli denar, in ničesar več ni, kar bi lahko pretvorili v denar. Kot bomo videli, je to srž ekonomske, socialne in ekološke krize, s katero se danes spoprijema naša civilizacija.

Kriza civilizacije

*Imamo večje hiše, vendar manjše družine;
več udobja, ampak manj časa.*

*Imamo več diplom, toda manj razuma;
več znanja, a manj presoje;
več strokovnjakov, vendar več problemov;
več zdravil, ampak manj zdravja.*

*Leteli smo vse do lune in nazaj,
a imamo težave s prečkanjem ulice, da bi segli v roko novemu sosedu.
Sestavili smo več računalnikov, ki shranjujejo več kopij kot kdajkoli poprej,
vendar manj resnično komuniciramo.*

*Smo polni kvantitete,
toda manjka nam kvalitete.*

*To so časi hitre prehrane, vendar počasne prebave;
kreplih ljudi, ampak šibkih značajev;
vrtoglavih dobičkov, a plitkih odnosov.*

*To je čas, ko je izložba natrpana,
soba pa prazna.*

– BOB MOOREHEAD

 Finančna kriza, s katero se srečujemo danes, izhaja iz dejstva, da ni ostalo skoraj nič več družbenega, kulturnega, naravnega in duhovnega kapitala, ki bi ga lahko pretvorili v denar. Stoletja skoraj neprestanega ustvarjanja denarja so nas naredila takšne siromake, da ne moremo skoraj ničesar več prodati. Naši gozdovi ne morejo več vzdržati sečnje. Naša prst

je osiromašena in sprana v morje, staleži rib so izčrpani in zmogljivost zemlje, da se obnavlja in reciklira naše odpadke, je zasičena. Naša kulturna zakladnica pesmi in zgodb, podob in ikon, je izropana in avtorsko zaščitena. Vsaka bistroumna fraza, ki se je lahko domislite, je že slogan, opremljen z blagovno znamko. Vzeti so nam bili celo sami človeški odnosi in spretnosti ter nam bili prodani nazaj, zato smo zdaj odvisni od tujcev, torej tudi od denarja, glede stvari, za katere so še do nedavnega le redki plačevali: hrane, zatočišča, oblačil, razvedrila, varstva otrok, kuhanja. Življenje samo je postalo potrošno blago.

Danes prodajamo zadnje drobtinice svoje božanske danosti: svoje zdravje, biosfero in genom, celo svoj um. Pitagorov izrek ‘vse je število’ se je skoraj uresničil: svet je bil pretvorjen v denar. To je proces, ki v naši dobi dosega vrhunec. Skoraj je končan, zlasti v Ameriki in v ‘razvitem’ svetu. V svetu ‘v razvoju’ (poskusite opaziti, kako ta pojma predpostavljata naš lastni ekonomski sistem za končno postajo drugih družb) so še vedno ljudje, ki večinoma živijo v kulturi obdarovanja, v katerih naravno in družbeno bogastvo še nista postala predmet lastnine. Globalizacija je proces ropanja teh virov za krmljenje denarnega stroja in njegove nenasitne, eksistencialne potrebe po rasti. Toda to izčrpavanje drugih dežel se prav tako zaletava ob svoje meje, in to zato, ker ni ostalo skoraj nič več plena, kot tudi zaradi vedno večjih otokov uspešnega upiranja.

Posledično že več desetletij denarna masa – in ustrezni obseg dolga – prekaša proizvodnjo blaga in storitev, ki jih obljudbla. To je v klasični ekonomiji globoko povezano s težavo neizkoriščene zmogljivosti. Da bi preložili marksistično krizo kapitala – začarani krog usihajočih dobičkov, nižanja plač, majhne potrošnje in presežne proizvodnje v zrelih industrijah – v prihodnost, moramo nenehno razvijati nove industrije in trge z visokimi dobički. Nadaljnji obstoj kapitalizma, kot ga poznamo, je odvisen od brezmejne ponudbe teh novih industrij, ki morajo v osnovi pretvoriti neskončne nove sfere družbenega, naravnega, kulturnega in duhovnega kapitala v denar. Težava je v tem, da so ti viri končni, in bolj ko se bližamo njihovemu izčrpanju, bolj boleče postaja njihovo črpanje. Sočasno s finančno krizo se torej soočamo z ekološko in z zdravstveno krizo. Med seboj so

intimno povezane. Ne moremo pretvoriti prav dosti več zemlje ali zdravja v denar, preden ogrozimo same temelje življenja.

Trenutno dogajanje nam lahko pomaga osvetliti starodavni kitajski mit.

Nekoč je bila pošast, pravijo, ki so ji rekli *tao tie*, obsedal pa jo je nenasiten tek. Požrla je vsa bitja okoli sebe, celo samo Zemljo, toda še vedno je bila lačna. Tako se je končno spravila na svoje telo in pojedla svoje roke, noge, trup, pustila je le svojo glavo.

Glava ne more živeti brez svojega telesa. Finančni kapital se je ob soočenju z iztrošenjem nemonetiziranega javnega dobrega, ki ga požira, spravil na goltanje lastnega telesa: industrijske ekonomije, ki naj bi ji služil. Če dohodek od proizvodnje blaga in storitev ni zadosten za servisiranje dolga, potem upniki namesto tega zasežejo sredstva. To se je zgodilo tako v ameriškem gospodarstvu kot na svetovni ravni. Na primer hipoteke so bile prvotno korak proti temu, da postanemo lastniki svojih hiš v celoti in brez vsakršnih obremenitev, začeli pa smo z 20 odstotki lastniškega kapitala. Danes le redki sanjajo o tem, da bi nekega dne dejansko odplačali hipoteko, ampak zgolj o najemanju novih in novih posojil, tako da v bistvu hišo najemajo od banke. Na globalni ravni so države tretjega sveta v podobni situaciji, saj so v okviru varčevalnih ukrepov Mednarodnega denarnega skладa (MDS) prisiljene odprodajati državna sredstva in klestiti socialne storitve. Tako kot vi morda čutite, da je vse vaše produktivno delo namenjeno odplačilu dolga, tako je celotno gospodarstvo usmerjeno v proizvajanje blaga za odplačilo zunanjega dolga.

Varčevalni ukrepi MDS so povsem podobni načrtu odplačila dolga, ki ga odredi sodišče. Pravijo: »Morali boste shajati z manj, bolj trdo delati in nameniti večji delež svojih prihodkov za odplačilo dolga. Dali mi boste vse, kar imate v lasti, in mi predali ves svoj prihodnji zaslužek!« Pokojnine delavcev, plače učiteljev, rude, nafta – vse gre za servisiranje dolga. Ironično pa je to, da na dolgi rok varčevalni ukrepi niti upnikom ne koristijo. Z zmanjševanjem potrošnje, povpraševanja in priložnosti za poslovne naložbe zadušijo gospodarsko rast. Delovna mesta izpuhtijo, cene blaga padejo, zadolženi ljudje in države pa so še toliko manj zmožni odplačevati svoje dolgovе.

Ker denarni interesi ne vidijo onstran bližnje prihodnosti, naravnost ljubijo varčevanje, saj dolžniki obljudijo, da bodo namenili več svojega dela in virov za servisiranje dolga. Neodplačljivi dolgovalci se lahko tako odplačujejo še malce dlje. V Južni in Severni Ameriki ter Evropi vlade na vseh ravneh nižajo pokojnine in pristajajo na privatizacijo socialnih storitev, da lahko zagotovijo plačilo imetnikom obveznic. Po logiki trgov obveznic in proračunskih primanjkljajev so argumenti za fiskalno odgovornost nedotakljivi. Če ne sledimo tej logiki, so ti argumenti absurdni: tehnologija in produktivnost nista nehali napredovati. Morali bi biti bogatejši in bolj sposobni skrbeti za bolne kot kadarkoli prej, zagotavljati socialne storitve, vzdrževati infrastrukturo in uživati v prostem času. Namesto tega nas navadne številke, navadna razлага bitov, silijo delati korake nazaj.

Prej ali slej dolžnikom zmanjka razpoložljivega prihodka in zasegljivih sredstev. Zlom bi se pravzaprav moral zgoditi že pred mnogimi leti, vendar so bila ustvarjena raznovrstna lažna in napihnjena sredstva, da bi lahko stroj mlel še malce dlje, medtem ko finančna pošast tao tie žre samo sebe in prikriva dolg s še več dolga. Prizadevanja za stabilizacijo teh strukture ne morejo delovati, saj mora še naprej rasti – za vse te dolbove se zaračunavajo obresti. Toda oblasti se trudijo to početi še naprej. Ko slišite frazo 'rešiti finančni sistem', jo v mislih prevedite v 'obdržati dolbove na papirju'. Poskušajo najti nov način, da bi vi (in države dolžnice) še naprej odplačevali dolg in da bi dolg še naprej rasel. Dolžniška piramida ne more rasti v nedogled, saj ko enkrat dolžniki ne bodo imeli več nobenih sredstev in bo ves njihov razpoložljiv prihodek namenjen odplačilom dolga, upniki ne bodo imeli druge izbire, kot da dolžnikom za to odplačevanje posodijo denar. Kmalu so neporavnane obveznosti tako visoke, da si morajo sposoditi denar celo za plačilo obresti, kar pomeni, da se denar ne pretaka več od dolžnika do upnika in se tudi ne more. To je končna, običajno kratka faza, toda danes jo podaljšuje finančno 'čarovništvo' Wall Streeta. Posojila in vsi izvedeni finančni instrumenti, zgrajeni na njih, začenjajo izgubljati svojo vrednost, sledi pa deflacija dolga.

Bližnja finančna kriza in globlja kriza rasti civilizacije sta v bistvu povezani na dva načina. Denar, ki temelji na obrestih in dolgu, spodbuja

gospodarsko rast, kriza zadolženosti pa je simptom, ki se pojavi, kadarkoli se rast upočasni.

Zdajšnja kriza je končna faza tega, kar se je začelo v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Zaporedne rešitve za temeljno težavo dohajanja denarja, ki narašča z obrestno mero, so bile uporabljene in izčrpane. Prva učinkovita rešitev je bila vojna in to stanje se nenehno ohranja od leta 1940. Na žalost, ali raje na srečo, sta jedrsko orožje in premik v človeški zavesti omejila rešitve, ki vključujejo vojaško zaostrovanje v nedogled. Velike sile ne morejo več biti vojn. Druge rešitve – globalizacija, tehnološki razvoj novega blaga in storitev za nadomeščanje človekovih funkcij, ki nikoli prej niso bile poblagovljene, tehnološko pljenjenje nekoč nedotakljivih naravnih virov in na koncu finančni kanibalizem – so se tudi izpele. Razen če obstajajo sfere bogastva, ki jih nisem upošteval, in nove globine revščine, bede in odtujenosti, v katere bi se lahko potopili, ne bo več dolgo mogoče bežati pred neizbežnim.

Hipotekarni balon, ki ga krivimo za sedanje gospodarske tegobe, ni bil vzrok zanje, temveč je bil samo simptom. Ko so v zgodnjih sedemdesetih donosi na kapitalske naložbe začeli padati, se je kapital podal na obupan pohod za drugimi načini ohranjanja svoje ekspanzije. Ko so balončki drug za drugim pokali – potrošne dobrine v poznih sedemdesetih, prodajno-posojilne naložbe v nepremičnine v osemdesetih, delnice podjetij pikakom v devetdesetih ter izvedeni nepremičninski in finančni instrumenti v prvem desetletju tega stoletja – je kapital nemudoma napihnil naslednji balon, da je ohranil utvaro gospodarskega razmaha. Toda realno gospodarstvo je stagniralo. Ni bilo dovolj potreb, ki bi se izpolnile z neizkoriščeno zmogljivostjo proizvodnje, ni ostalo dovolj družbenega in naravnega kapitala, da bi se pretvoril v denar.

Za ohranjanje eksponentne rasti denarja mora obseg blaga in storitev držati korak z njo ali pa morata imperializem in vojna eskalirati v nedogled. Vse je doseglo svojo mejo. Nimamo več kam.

Danes slepa ulica naše sposobnosti pretvarjanja narave v potrošne dobrine in odnosov v storitve ni le začasna. Bolj malo je ostalo tega, kar lahko pretvorimo. Tehnološki napredek in izpopolnjevanje industrijskih

metod nam ne bosta pomagala poloviti več rib iz morja – rib skoraj ni več. Ne bosta nam omogočila večje bere hlodovine – zmogljivost gozdov več ne dohaja potreb. Ne bosta nam pomagala načrpati več nafte – zaloge usihajo. Storitvenega sektorja ne moremo še bolj razširiti – ostalo je bore malo neplačljivih zadev, ki jih še počnemo drug za drugega. Ni več prostora za gospodarsko rast, kot jo poznamo; torej ni več prostora za pretvorbo življenja in sveta v denar. Torej tudi če sledimo skrajnejšim političnim smernicam leve struje in upamo, da bosta razveljavitev dolgov in porazdelitev dohodka znova zanetili gospodarsko rast, smo lahko uspešni le v izčrpanju tega, kar je še ostalo od naše božanske naravne, kulturne in skupnostne zapuščine.

Medtem ko so ekološke omejitve rasti deležne nekaj pozornosti med ekonomisti, redki izmed njih prepoznavajo družbene omejitve. Eden od teh je Robert Gordon, avtor knjige *The Rise and Fall of American Growth (Vzpon in padec ameriške rasti)*. Trdi, da so tehnološki preboji v pozнем 19. in 20. stoletju omogočili neznanske dosežke v produktivnosti, ki jih najverjetneje ni mogoče ponoviti. Pravi, da enako velja za nedavno digitalno revolucijo. Gospodinjski aparati, avtomobili, centralno ogrevanje, tekoča voda, dvigala, klimatske naprave, letalska potovanja, telekomunikacije in tako dalje so sprostile ogromne količine produktivnega dela (in, če smem dodati, omogočile veliko večjo potrošnjo). Toda ta rast proizvodnje in potrošnje se je umirila. V prvem desetletju prejšnjega stoletja skoraj nihče v Ameriki ni imel avta; do sedemdesetih je večina gospodinjstev imela po dva. Ta stopnja rasti se je stabilizirala; ljudje v resnici ne potrebujejo več kot en avto na osebo.

Od rimskih časov do začetka 19. stoletja se največja hitrost, s katero je lahko potoval človek, ni nič spremenila. Nato se je v večini krajev povečala morda petkrat z vlaki in avtomobili, nato pa še petkrat z letali. Od petdesetih let prejšnjega stoletja se ni nič povečala. Poleg tega mora skupno število prepotovanih kilometrov nehati naraščati, ne samo zaradi ekoloških razlogov, ampak tudi zaradi padajoče mejne koristnosti – zadovoljstva, ki nam ga daje dodatna enota dobrine – potovanj.

Podobno se zaradi pralnega stroja ali televizorja (z neke perspektive) življenje zelo izboljša, vendar je bolj malo koristi od tega, če imamo tri

pralne stroje ali pet televizorjev. Kot pravi Gordon, osnovne probleme je treba rešiti le enkrat. Ustrezni družbeni kapital ni več na voljo.

Zadnji dejavnik upočasnitve gospodarske rasti je upočasnjevanje in skorajšnji preobrat (čez kakih 30 let) rasti prebivalstva, pred tem pa se bo zgodilo še demografsko staranje prebivalstva. Tega se bom dotaknil pozneje v knjigi. Za zdaj je pomembno to, da trenutna kriza, ki je posledica počasnejše rasti, izvira iz notranjih, sistemskih dejavnikov, tako ekoloških kot družbenih. Ta problem ima veliko globlje korenine, kot meni današnje prevladujoče mnenje. Razmislite o tem tipičnem primeru iz finančne revije:

[Paul] Volcker ima prav. Finančni instrumenti, zavarovani z zastavo dolžniških instrumentov (*angl. collateralized debt obligations, CDO*), hipotekarno zavarovani vrednostni papirji in druge kompleksnosti in igranja, ki so jih zaplodili računalniki, niso bile rešitve za osnovne potrebe gospodarstva, temveč za nenasiten pohlep na Wall Streetu. Brez njih bankam ne bi preostalo drugega, kot da svoj kapital in talente še naprej namenjajo izpolnjevanju realnih potreb podjetij in potrošnikov, in potem ne bi bilo krize, zloma in recesije.¹

To opiše zgolj najbolj površinsko raven globljega problema, v okviru katerega so finančni instrumenti, zavarovani z zastavo dolžniških instrumentov, in podobno, samo simptomi. Globlji problem je bil, da ni bilo dovolj 'realnih potreb', v katere bi banke lahko usmerile svoj kapital, saj le tiste potrebe, ki bodo ustvarile dobiček, večji od obrestne mere, predstavljajo utemeljene priložnosti za posojanje. V gospodarstvu, ki ga pesti presežna proizvodnja, so take priložnosti redke. Finančna industrija se je torej namesto tega igrala s številkami. Finančni instrumenti, zavarovani z zastavo dolžniških instrumentov, in tako dalje, so bili simptom, ne pa vzrok finančne krize, ki je izvirala iz nezmožnosti gospodarske rasti, da bi dohajala obresti.

Različni strokovnjaki so ugotovili, da ponzijeva shema Bernarda Madoffa ni bila tako zelo drugačna od piramide hipotekarnih izvedenih

¹ Coxe, »Financial Heroin«, str. 13.

finančnih instrumentov in drugih instrumentov v finančni industriji, ki so tudi tvorili balon, ta pa je tako kot Madoffova piramida lahko ostal napihnjen le z neprestanim, pravzaprav eksponentno rastočim pritokom novega denarja. Kot taka je simbol naših časov – celo bolj, kot si ljudje predstavlajo. Hazarderska ekonomija Wall Streeta ni edina netrajnostna piramidna shema. Širši ekonomski sistem, ki sam po sebi temelji na večnem pretvarjanju končnega skupnega dobrega v denar, prav tako ni trajnosten. Je kot kres, katerega zublji morajo plapolati višje in višje, dokler ne zgori vse gorivo. Le bedak bi mislil, da se lahko plamen vzpenja v neskončne višave, če je zaloga goriva omejena. Če razširimo prispodobo, nedavna deindustrializacija in financializacija ekonomije uporabljata vročino za ustvarjanje več goriva. Po drugem zakonu termodinamike je ustvarjena količina vedno manjša od količine, ki je bila porabljena za njeno ustvarjanje. Praksa izposojanja novega denarja za plačilo glavnice in obresti starih dolgov očitno ne more zelo dolgo trajati, ampak to je ekonomija kot celota počela med upočasnjevanjem rasti.

Vendar tudi če opustimo to norost, se moramo še vedno spoprijeti z izčrpavanjem goriva (naj spomnim, da ne mislim dobesedno na vire energije, ampak na katerokoli naravno ali kulturno danost, ki se lahko spremeni v blago). Večina predlogov za reševanje trenutne ekonomske krize vključuje iskanje več goriva. Naj bo to gradnja več naftnih vrtin, tlakovanje več narave ali spodbujanje potrošnje prebivalstva, cilj je ponovni zagon gospodarske rasti – torej razširiti sfero blaga in storitev. To pomeni iskanje novih stvari, za katere lahko plačamo. Danes, česar si naši predniki sploh ne bi mogli predstavljati, plačujemo celo za svojo vodo in za pesmi. Kaj bi sploh še lahko pretvorili v denar?

Kolikor vem jaz, je bil prvi ekonomist, ki je prepoznal temeljno težavo in njeno povezanost z denarnim sistemom, Frederick Soddy, Nobelov nagrajenec in pionir jedrske kemije, ki je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja usmeril svojo pozornost v ekonomijo. Soddy je bil eden izmed prvih, ki je podvomil v ideologijo neskončne eksponentne gospodarske rasti in razširil razmišljanje Thomasa Malthusa s prebivalstva na ekonomijo. Herman Daly strnjeno opiše Soddyjevo stališče:

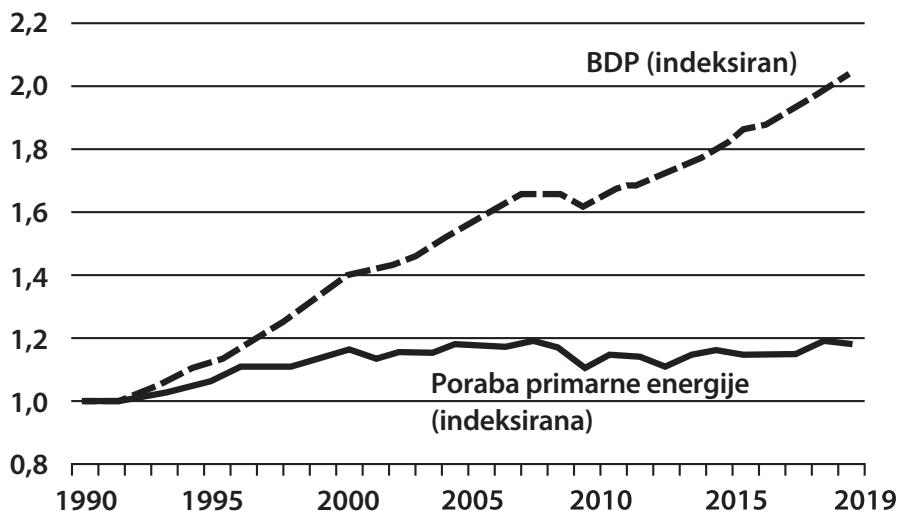
Ideja, da lahko ljudje živijo od obresti svoje vzajemne zadolženosti … je le še ena shema *perpetuum mobile* – neokusna zabloda velikih razsežnosti. Zdi se, da Soddy želi povedati, da bi to, kar je očitno nemogoče za skupnost – da bi vsi živeli od obresti – moralo biti prepovedano tudi posameznikom, v smislu načela pravičnosti. Če ni prepovedano ali vsaj nekako omejeno, bodo na neki točki zastavne pravice upnikov do omejenega prihodka postale večje od tega, kar bodo prihodnji ustvarjalci tega prihodka voljni ali zmožni servisirati, zato bo prišlo do spora. Spor zavzame obliko zavrnitve dolga. Dolg raste z obrestnimi obresti in kot čista matematična količina ne zadene ob nobeno oviro, ki bi ga upočasnila. Premoženje nekaj časa raste z obrestnimi obresti, ker pa ima fizično razsežnost, njegova rast prej ali slej trči ob omejitev.²

Ta povezanost gospodarske rasti s porabo virov je danes razširjena zlasti med teoretiki vrha proizvodnje nafte (*angl. Peak Oil*), ki napovedujejo gospodarski zlom, medtem ko proizvodnja nafte začenja svoj ‘dolgi spust’. Njihovi kritiki trdijo, da lahko gospodarstvo raste in da to tudi počne neodvisno od porabe energije, in sicer zaradi tehnologije, miniaturizacije, izboljševanja učinkovitosti in tako dalje. Gospodarska rast ZDA je prvič prehitela porabo primarne energije leta 1960 in začela trend, ki se nadaljuje še danes (glej sliko 1). Nemčiji gre še bolje, saj njena poraba energije kljub precejšnji gospodarski rasti v osnovi stagnira od leta 1991. Vendar ti pomisleki le ponazarjajo širše bistvo. Da, res je mogoče ohranjati gospodarsko rast, tako da se zamenja poraba enega skupnega vira z drugim – namesto nafte se porablja zemeljski plin in namesto ribolova trske se poblagovi človeške storitve ali intelektualno lastnino – ampak če gledamo celoto vseh skupnih družbenih, naravnih, kulturnih in duhovnih virov, je osnovni argument vrha proizvodnje nafte še vedno utemeljen. Namesto vrha proizvodnje nafte se srečujemo z vrhom vsega.

² Daly, »The Economic Thought of Frederick Soddy«, str. 475.

BDP ZDA in poraba primarne energije

Indeksirano glede na ravni iz leta 1990

Slika 1: Vir: Business Council for Sustainable Energy, *Sustainable Energy in America Factbook*, 2020.

Ko je leta 2008 udarila finančna kriza, je vlada s svojima prvima odzivoma, s finančnimi injekcijami in z monetarnimi spodbudami, poskusila ubraniti stolp iz ene opeke dolga nad drugo, ki se je povzpel daleč nad svoje realne ekonomske temelje. Njen navidezni uspeh je bil sam po sebi začasen, odložitev neizbežnega: 'podaljšaj in se pretvarjaj', pravijo temu nekateri z Wall Streeta. Alternative, tj. gospodarske spodbude, so obsojene na neuspeh iz globljega razloga. Neuspešne bodo, ker smo vse izčrpali: izčrpali smo sposobnost narave, da sprejme naše odpadke, ne da bi ob tem uničili ekološke stebre civilizacije; izčrpali smo sposobnost družbe, da bi sploh lahko prenesla še več izgube skupnosti in povezanosti; izčrpali smo sposobnost gozdov, da bi zdržali še več golosekov; izčrpali smo sposobnost človeškega telesa, da lahko normalno deluje v iztrošenem, toksičnem svetu. To, da smo povsem izpraznili tudi svojo kreditno kartico, kaže le na to, da nam ni ostalo nič več, kar bi lahko pretvorili v denar. Ali res potrebujemo

več cest in mostov?³ Ali jih res lahko zgradimo še več in vzdržimo še več industrijskega gospodarstva, ki gre z roko v roki z njimi? Vladni programi spodbud so podaljšali obstoj trenutnega ekonomskega sistema in iz njega iztisnili še nekaj let anemične rasti, medtem ko zaključujemo z ropanjem narave, telesa, duha in kulture. Ko bodo izginili še ti ostanki skupnega dobrega, ne bo moglo nič več ustaviti Velikega propada denarnega sistema.

Čeprav je nemogoče napovedati podrobnosti in časovnico tega propada, menim, da bomo naprej izkusili trdovratno deflacijsko, torej zmanjšanje denarne mase v obtoku, pa stagnacijo in polarizacijo bogastva, temu pa bodo sledili (če se ne bo nič spremenilo) družbeni nemiri, hiperinflacija ali zlom valute. Medtem ko se bo disfunkcionalnost krepila, bodo alternative, opisane v tej knjigi, postale privlačnejše.

Ob soočenju s skorajšnjo krizo se ljudje vprašajo, kaj lahko storijo, da bi se zaščitili. »Ali naj kupim zlato? Naj si naredim zalogo hrane v konzervah? Zgradim utrjeno zatočišče na odmaknjenu območju? Kaj naj naredim?« Želim predlagati drugačno vprašanje: »Kaj je najlepša stvar, ki jo lahko storim?« Veste, vse hujša kriza skriva v sebi neznansko priložnost. Deflacija, uničenje denarja, je kategorično zlo, le če je ustvarjanje denarja kategorično dobro. Kakorkoli že, iz navedenih primerov lahko vidite, da je ustvarjanje denarja na mnogo načinov osiromašilo vse nas. In obratno: uničenje denarja skriva v sebi potencial, da nas obogati. Ponuja priložnost, da sferi denarja in lastnine iztrgamo izgubljeno skupno dobro.

Temu smo priča vsakič, ko se zgodi gospodarska recesija. Ljudje ne morejo več plačati za raznovrstno blago in storitve, zato se morajo namesto tega zanesti na prijatelje in sosede. Kadar izostane denar kot sredstvo transakcij, znova vzbrstijo ekonomije obdarovanja in ustvarijo se nove vrste denarja. Toda ljudje in ustanove se navadno poskušajo čim dlje oklepati starih tirnic. Običajni prvi odziv na gospodarsko krizo je zaslužiti in obdržati več

³ Nekateri bi morda rekli, da države tretjega sveta potrebujejo več cest in mostov za dvig svojega življenjskega standarda. Toda upoštevajte, da so veliki infrastrukturni projekti, tipični za naložbe Svetovne banke, ključno orodje za vključevanje nekdaj avtonomnih gospodarstev v svetovno blagovno gospodarstvo. Morda te države ne potrebujejo več cest in mostov. Morebiti potrebujejo zaščito pred pustošenjem globalnega blagovnega gospodarstva, katerih nosilci so ravno ceste in mostovi.

denarja – pospešiti pretvorbo vsega, kar lahko, v denar. Na sistemski ravni nenaden porast dolga ustvarja neznanski pritisk za nadaljnje poblagovljenje skupnega dobrega. Vidimo, da se to dogaja s pozivi za vrtanje nafte na Aljaski, za začetek globokomorskega vrtanja in tako dalje. Toda napočil je trenutek, da se prav zares začne obratni proces – da se stvari odstrani iz sfere blaga in storitev ter se jih vrne v sfero obdarovanja, vzajemnosti, samozadostnosti in souporabe v skupnosti. To se nemereno zgodi v recesiji, ko ljudje izgubijo službe ali postanejo prrevni za kupovanje stvari. Če je razpad ekstremen, lahko znova vzniknejo prave skupnosti. Toda – zakaj bi čakali na zlom? Ta navadno nehoten proces lahko začnemo namerno, oznanimo vizijo in pokažemo primer tega, kakšen bi svet lahko bil.

Tudi če vam je po večini mar za varnost lastne prihodnosti, je skupnost najverjetnejše vaša najboljša naložba. Kadar finančni sistem propade, večina naložb postane le kos papirja ali elektronska podatkovna datoteka. Njihova vrednost temelji zgolj na mreži družbenih dogоворов, ki jih zajema in razлага. Celo fizično zlato ne zagotavlja prav veliko varnosti, če gredo stvari res v maloro. V časih ekstremne krize vlade običajno zaplenijo zasebno imetje v zlatu – to so storili Hitler, Lenin in Roosevelt. Če razпаде še vlada, pridejo ljudje s pištolami in vzamejo vaše zlato ali kakršnokoli drugo zalogo premoženja.

Včasih prebiram libertarne spletnne strani. Po njihovem skeptičnem mnenju ni danes varen noben razred sredstev razen fizičnega zlata in drugih fizičnih dobrin. S to logiko samo po sebi se strinjam, vendar ne zaobjame vsega. Če sistem razpade do točke zloma valute, potem se bo zrušila tudi institucija lastnine – ki ni nič manj v tolikšni meri družbena konvencija kot denar. V času družbenega kaosa si ne morem zamišljati nič bolj nevarnega, kot je posedovanje nekaj sto unč zlata. Edino varnost je resnično mogoče najti le v skupnosti: v hvaležnosti, povezavah in v podpori ljudi, ki vas obkrožajo. Če imate v tem trenutku bogastvo, vam priporočam, kot vaš svetovalec za naložbe, da z njim trajno obogatite ljudi okoli sebe.

Karkoli storimo medtem, pred kolapsom sedanjega sistema, da bi zaščitili nek naravni ali družbeni vir pred pretvorbo v denar, bo pospešilo razpad in ublažilo njegovo intenzivnost. Vsak gozd, ki ga rešite pred razvojem,

vsaka cesta, katere gradnjo ustavite, vsak zadružni igralni poligon, ki ga vzpostavite; vsakdo, ki ga boste naučili, da pozdravi samega sebe, zgradi svojo hišo, skuha svojo hrano ali izdela svoja oblačila; vsakršno bogastvo, ki ga ustvarite ali naredite dostopnega za javnost; vse, kar nepreklicno zaščitite pred Strojem, ki hrusta svet, bo pomagalo skrajšati življenjsko dobo tega Stroja. In ko se bo denarni sistem zrušil, potem bo razpad denarja za vas pomenil precej manj neusmiljen prehod, če že zdaj niste ovisni od denarja glede nekega deleža potrebščin za življenje in užitek. Enako velja na družbeni ravni. Vsaka oblika naravnega bogastva, naj bodo to biotska raznovrstnost, plodna tla ali čista voda, in vsaka skupnost ali družbena institucija, ki ni orodje za pretvorbo življenja v denar, bo podpirala in bogatila življenje, ko denarja ne bo več. Če ohranimo in obnovimo dovolj tega, se 'propad' sploh ne bo zdel kot propad, temveč le preobrazba.

Ko rečem »življenje, ko denarja ne bo več«, se sklicujem na denar, kot ga poznamo. Kmalu bom opisal denarni sistem, ki ne poganja pretvorbe vsega, kar je dobro, resnično in lepo, v denar. V samih temeljih udejanja drugačno človeško identiteto, bistveno drugačno zavedanje lastnega jaza od tega, kar prevladuje danes. Ne bo več res, da več zame pomeni manj zate. Najgloblja revolucija, ki jo lahko izvedemo, je revolucija v zavedanju lastnega jaza, v naši identiteti. Ločeni in samostojni jaz Descartesa in Adama Smitha se je izpel in postaja zastarel. Spoznavamo, da smo neločljivo povezani in nismo ločeni drug od drugega in od življenja v vsej njegovi celoti. Oderuštvu postavlja to združitev na laž, saj stremi po rasti ločenega jaza na račun nečesa zunanjega, nečesa drugega. Bržkone se vsi, ki prebirate to knjigo, strnjate z načeli medsebojne povezanosti, naj bo to z duhovne ali z ekološke perspektive. Napočil je čas, da jih zaživimo. Čas je, da se prepustimo duhu obdarovanja, ki uresničuje občuteno razumevanje neločenosti. Popolnoma jasno postaja, da manj zate (v vseh razsežnostih) pomeni tudi manj zame. Ideologija neprestanih koristi nas je pripeljala v stanje take revščine, da hlastamo za zrakom. To, kar se danes ruši, je ta ideologija in na njej zgrajena civilizacija.

Upiranje temu razpadu ali njegovo odlašanje ga bo samo še poslabšalo. Iskanje novih načinov za rast gospodarstva bo samo še pogoltnilo to, kar

je ostalo od našega bogastva. Nehajmo se upirati revoluciji v človeškem obstajanju. Če želimo obstati po številnih krizah, ki se odvijajo danes, si nikar ne prizadevajmo, da bi jih zgolj *preživeli*. To je miselnost ločenosti; to je upiranje, oklepanje umirajoče preteklosti. Namesto tega svoj zorni kot usmerimo v ponovno združitev in razmišljajmo o tem, kaj lahko damo. Kako lahko vsak od nas prispeva k bolj čudovitemu svetu? To je naša edina odgovornost in naša edina varnost.

To temo – pravično preživljanje in sveto investiranje – bom razvil pozneje v knjigi. Sodelujemo lahko v zavestnem, namernem uničenju denarja namesto v nezavedni destrukciji denarja, ki se odvija v razpadajočem gospodarstvu. Če imate še vedno denar za naložbe, ga vložite v podjetja, ki si izrecno prizadevajo za izgradnjo skupnosti, za zaščito narave in za ohranitev kulturnega splošnega dobrega. Pričakujte ničelni ali negativni finančni donos na svojo naložbo – to je dober znak, da ne pretvarjate nemamerno še več sveta v denar. Ne glede na to, ali imate denar za naložbe ali ne, lahko zahtevate nazaj tudi to, kar je že bilo prodano, tako da postopoma izstopate iz denarne ekonomije. Karkoli se naučite storiti sami ali za druge ljudi, ne da bi za to plačali; kakršnakoli uporaba recikliranih ali zavrženih materialov; karkoli lahko naredite namesto kupite, daste namesto prodate; vsaka nova spretnost, pesem ali umetnost, ki se je lahko naučite ali jo naučite koga drugega, bo zmanjšala prevlado denarja in prispevala k širjenju ekonomije obdarovanja, ki nas bo podpirala med prihajajočim prehodom. Svet Obdarovanja, v katerem odmevajo prvobitne družbe obdarovanja, mreža ekologije in brezčasni duhovni nauki, se svetlika na obzorju. Odpira naše srce in drami našo darežljivost. Ali se bomo odzvali njegovemu klicu, preden Stroj pogoltne še zadnje drobce lepote na Zemlji?

Na prelomu dobe

Vsaj še naslednjih sto let se moramo pretvarjati pred samimi sabo in pred vsemi ostalimi, da je pravično podlo in da je podlo pravično; kajti podlo je koristno, pravično pa ni. Lakomnost in oderuštvo ter opreznost morajo biti samo še malo dlje naši bogovi.

– JOHN MAYNARD KEYNES (1931)

Denar: zgodba in magija

 Kadar grozi ekonomsko sesutje, začnemo videti neresničnost večine tega, kar smo imeli za resnično. Kriza leta 2008 je bila raztrganina v tančici, ki je razkrila resnico, da je denar le zgodba. Do leta 2010 so oblasti to luknjo zakrpale, vendar je bilo čutiti nelagodje vse do covid-19, ki je demoliral vsakršno šibko normalnost, ki jim jo je uspelo znova vzpostaviti. Celo pred covidom-19 se stvari niso nikoli povsem vrnile v ustaljene tirnice; zdaj pa se nahajamo na zloveščem, neznanem terenu.

Kadar smo soočeni z naglim zasukom osebne resničnosti, naj bo to smrt ljubljene osebe ali vkorakanje gestapovcev v mesto, se človeška bitja najprej običajno odzovejo z zanikanjem. »Ne morem verjeti, da se to dogaja!« Potemtakem me ni presenetilo, da so naši politični in korporativni vodje leta 2007 dolgo časa zanikali začetek krize. »Gospodarski temelji države so trdni,« je rekel George W. Bush. »Ne zdi se mi, da bi težave na trgu drugorazrednih hipotekarnih posojil pomenile resen problem. Mislim, da ga bomo v veliki meri zajezili,« je dejal ameriški minister za finance (angl. *Secretary of the Treasury*) Henry Paulson.

Te izjave so bile seveda neiskreni poskusi upravljanja percepcije. Oblasti so upale, da bodo lahko z nadziranjem javnega dojemanja resničnosti nadzirale tudi samo resničnost – da bodo lahko z manipulacijo simbolov manipulirale tudi resničnost, ki jo ti predstavljajo. To je v bistvu to, čemur antropologi pravijo ‘magično-versko razmišljanje’. Naše finančne elite niso bile brez razloga razglašene za duhovščino. S tem, da si nadenejo ceremonialno opravo, govorijo zagoneten jezik, vihtijo skrivnostne napise, lahko z navadno besedo, ali z navadno potezo pisala, povzročijo vzpon in padec bogastev in narodov.

Veste, magično-versko razmišljanje običajno deluje. Naj bo to šamanski obred, podpis zakona o odobritvi proračunskih sredstev ali objava bilance stanja; če je obred del zgodbe, ki ji ljudje verjamejo, potem ravnajo skladno z njo, odigrajo vloge, ki so jim v njej dodeljene, in se odzivajo na resničnost, ki jo priponuje. Nekoč, kadar se je osnovni obred izkazal za neuspešnega, so vsi vedeli, da gre za usoden dogodek, ki je naznanjeval Konec sveta, premik v tem, kaj je resnično in kaj ni, konec stare Zgodbe o ljudeh in morda začetek nove. Kaj s tega vidika pomeni vedno očitnejši fiasko finančnih obredov? Po letu 2008 centralne banke kljub vsem urokom niso bile sposobne ponovno vzpostaviti ‘normalnih’ obrestnih mer ali stopenj gospodarske rasti. Kadarkoli so nakazale, da bodo skrčile svoje bilance stanja in dvignile obrestne mere, so se trgi uprli, centralne banke pa so požrle svoje besede. Danes, ko se spopadajo z gospodarskim šokom po covidu-19, jim je ostalo le malo želez v njihovem političnem ognju.

Nekateri bi se rogali primitivnim jamskim ljudem, ki so si domišljali, da bodo njihove podobe živali na stenah jam lahko magično vplivale na lov. A vendarle danes izdelujemo svoje talismane, sisteme magične simbolike, in z njimi zares vplivamo na fizično realnost. Tu in tam se spremeni nekaj številk in že na tisoče delavcev postavi nebotičnik. Spremenijo se nekatere druge številke in ugledno podjetje zapre svoja vrata. Zunanji dolg države tretjega sveta, ki so spet le cifre v računalniku, obsoja njen narod na neskončno suženjstvo in v proizvodnjo blaga, ki se pošilja v tujino. Študentje v primežu tesnobe zanikajo svoje sanje in hitijo v vrste delovne sile, da bi odplačali študentska posojila, pri čemer je njihova lastna volja

odvisna od kosa papirja z magičnimi simboli ('izpisa računa'), ki jim ga pošljejo na vsake kvatre, kot neko magično potrdilo v vudujskem kultu.¹ Ta papirnata potrdila, ki jim pravimo denar, ti elektronski piski imajo res silno magično moč!

Kako deluje magija? Obredi in talismani potrjujejo in ohranjajo konsenzualne zgodbe, v katerih vsi sodelujemo, zgodbe, ki tvorijo našo resničnost, usklajujejo naše delo in organizirajo naša življenja. Delovati nehajo samo v izrednih časih: v časih razpada *Zgodbe o ljudeh*. Danes smo na pragu takih časov. Ekonomski ukrepi, sprejeti za zajezitev krize, ki se je začela leta 2008, so delovali le začasno. Niso segli dovolj globoko. Edina reforma, ki bo sploh lahko uspešna, bo vključevala, potrjevala in ohranjala novo *Zgodbo o ljudeh*. Da bi lahko videli, kakšna bi ta zgodba lahko bila, pobrskajmo po plasteh razpadajočih resničnosti in njihove povezanosti z denarjem.

Ko se je prvi odziv vlade na krizo leta 2008 – zanikanje – izkazal za jalovega, sta ameriška centralna banka in ministrstvo za finance poskusila drugo vrsto upravljanja percepcije. Z uporabo njunega arzenala mističnih urokov iz svojega arzenala sta nakazala, da vlada ne bo dovolila propada pomembnih finančnih institucij, na primer Fannie Mae. Upala sta, da bodo njuna zagotovila dovolj za ohranjanje zaupanja v sredstva, ki so bila odvisna od nadaljnje solventnosti in prosperitete teh podjetij. To bi delovalo, če se ne bi zgodba, ki so jo obujali ti simbolični ukrepi, že sesula. Ampak se je. Natančneje, sesula se je zgodba, ki je pripisovala vrednost hipotekarno zavarovanim vrednostnim papirjem in drugim izvedenim finančnim instrumentom, ki so temeljili na neodplačljivih posojilih. Za razliko od kamel ali bušlov žita, toda enako kot vse sodobne valute, so ti instrumenti nekaj vredni zgolj zato, ker ljudje verjamejo, da so vredni. Poleg tega to ni osamljeno prepričanje, ampak je neločljivo povezano z milijoni drugih prepričanj, konvencij, navad, dogоворov in ritualov.

Naslednji korak je bil začetek vlaganja enormnih količin denarja v propadajoče finančne ustanove ali v zameno za lastniški kapital (v bistvu

¹ S tem ne želim omalovaževati vudujskih kultov ali jih navajati kot primer primitivnih čirul čarul. Pravzaprav ne želim žaliti niti čirul čarul. Naj gre za sodobni finančni sistem ali vudujski obred, simbolična magija deluje po istih osnovnih načelih. Naš sodobni sistem ritualov se bore malo razlikuje od primitivnega.

je to pomenilo njihovo nacionalizacijo, kot v primeru Fannie Mae, Freddie Maca in AIG) ali v zameno za dejanski prazen nič, na primer v okviru programa TARP. V slednjem primeru je ameriško ministrstvo za finance kupilo ali jamčilo za toksična sredstva bank v upanju, da se bodo izboljšale njihove bilance stanja, zato da bi lahko znova začele posojati in s tem še naprej napihovale kreditni balon. Ni delovalo. Banke so preprosto obdržale denar (razen izplačil bonusov svojim vodstvenim delavcem) kot varovanje za svojo izpostavljenost nepopisnim količinam dodatnih slabih sredstev, ali pa so ga uporabile za prevzem manjših, bolj zdravih bank. Nikakor ga niso mislile še več posoditi niti potrošnikom, ki so že povsem izpraznili svoje kreditne kartice, niti prezadolženim podjetjem v primežu recesije. Vrednosti nepremičnin so še naprej padale, stopnje neplačil posojil so še naprej rasle in celoten stolp na njih zgrajenih, izvedenih sredstev, se je še naprej rušil. Potrošnja in poslovne dejavnosti so strmo padle, stopnja brezposelnosti je močno poskočila in ljudje v Evropi so šli na ulice. Zakaj? Zgolj zato, ker so se spremenile neke številke v nekih računalnikih. To je resnično neverjetno. Smiselno je le, če obravnavate te številke kot talismane, ki utelešajo dogovore. Dobavitelj izkoplje minerale iz tal in jih pošlje v tovarno – v zameno za kaj? Za nekaj listkov papirja, še verjetneje pa za nekaj bitov, ki se obračajo v računalniku, kar se lahko zgodi samo z dovoljenjem banke (ki ‘zagotovi posojilo’).

Preden se preveč razburimo zaradi podarjanja na bilijone in bilijone dolarjev premožnim, se znova dotaknimo resničnosti denarja. Kaj se dejansko zgodi, ko se ta denar podari? Skoraj nič. Zgodi se to, da se spremenijo biti v računalnikih in peščica ljudi, ki razume razlage teh bitov, razglasiti, da se je denar prenesel. Ti biti so simbolična upodobitev dogovora o zgodbi. Ta zgodba vključuje to, kdo je bogat in kdo je reven, kdo je lastnik in kdo je dolžnik. Pravijo, da naj bi naši otroci in vnuki plačevali te dolbove zaradi finančnih injekcij in podpor, ampak lahko bi bili preprosto razglašeni za neobstoječe. Resnični so v enaki meri kot zgodba, za katero se strinjamo, da jih vsebuje. Naši vnuki jih bodo plačevali le, če bo ta zgodba, sistem pomenov, ki opredeljuje te dolbove, še vedno obstajala. Toda menim, da vedno več ljudi čuti, da ne bomo nikoli odplačali zveznega dolga, zunanjega

dolga ZDA in mnogih naših zasebnih dolgov, povezanih s hipotekami in kreditnimi karticami.

Mislimo, da so tisti mogotci z Wall Streeta na skrivaj pobegnili z milijardami; toda – kaj so te milijarde? Tudi te so številke v računalnikih in teoretično bi lahko bile na ukaz izbrisane. Enako velja za denar, ki ga Amerika dolguje Kitajski ali ki ga države tretjega sveta dolgujejo bankam. Ta dolg bi lahko razblinili z enostavno deklaracijo. Mega denarna darila v raznovrstnih programih finančne pomoči lahko torej razumemo kot še eno vajo v upravljanju percepcije, vendar je v tem primeru nezavedna. Ta darila so obredna dejanja, ki poskušajo ohranjati zgodbo, matrico dogоворов in človekovih dejavnosti, ki so vpletene vanjo. So poskus ohranjanja magične moči vudujevskih potrdil, ki delajo iz diplomanta ujetnika karierne poti in iz moškega srednjih let sužnja hipoteke – ki dajejo moč peščici, da dobesedno premika gore, množice pa drži vklenjene v verige.

Ko smo že omenili Kitajsko, si je poučno ogledati dejansko razmerje, na katerem temelji trgovinsko neravnovesje. V osnovi se dogaja to, da Kitajska pošilja enormne količine reči na zahod – oblačila, igrače, elektroniko, skoraj vse v Walmartu – in v zameno preuredimo neke bite v nekih računalnikih. Medtem kitajski delavci delajo tako trdo kot mi, vendar lahko s svojim dnevnim zaslужkom kupijo precej manj. V starih časih očitnih imperijev bi Kitajski rekli ‘vazalna država’, stvari, ki nam jih pošilja, pa bi se imenovale ‘dajatev’.² Toda Kitajska bo naredila vse v svoji moči za ohranitev trenutne Zgodbe o denarju, in to zaradi v bistvu enakega razloga kot mi: od tega imajo korist njene elite. To je enako kot v starem Rimu. Elite v prestolnici cesarstva in provincah cvetijo na račun bede ljudi, ki se sčasoma veča. Da bi množice ostale mirne, krotke in neumne, se jim da kruha in iger: poceni hrano, poceni razvedrilo, novice o zvezdnikih in finale prvenstva v nogometu.

Naj mi razglasimo njen konec ali razpade sama od sebe, *Zgodba o denarju* bo s seboj k dnu potegnila veliko. Zato Združene države Amerike ne bodo enostavno zavrnilile plačila svojih dolgov. Če bi storile to, bi se končala

² Včasih se os moči premakne v vazalno državo, ker postane hegemonistična sila dekadentna in odvisna od uvoženega bogastva do te mere, da izgubi lastno sposobnost ustvarjati bogastvo. To se je v bistvu zgodilo s Kitajsko. Med zasledovanjem drugega cilja je začasno igrala vlogo vazalne države.

zgodba, v skladu s katero nam Bližnji vzhod pošilja svojo nafto, Japonska svojo elektroniko, Indija svoj tekstil in Kitajska svojo plastiko. Na žalost, ali raje na srečo, te zgodbe ni mogoče reševati *ad infinitum*. Temeljni razlog je, da sloni na vzdrževanju eksponentno rastočega dolga v končnem svetu.

Ko denar zaradi hiperinflacije ali deflacji dolga izpuhti, se v fizičnem svetu le malo takoj spremeni. Ne zgorijo grmade denarja; tovarne ne eksplodirajo; stroji ne ohromijo; naftni vrelci se ne izsušijo; gospodarske spretnosti ljudi ne izginejo. Vsi materiali in spretnosti, ki se izmenjujejo v človeški ekonomiji, na katere se zanašamo za hrano, zatočišče, prevoz, razvedrilo in tako dalje, še vedno obstajajo tako kot prej. To, kar ponikne, je naša zmožnost usklajevati dejavnosti in se osredotočiti na skupna prizadevanja. Še vedno si lahko zamislimo novo letališče, a ne moremo ga več zgraditi. Čarobni talisman, s katerim se izjava ‘Tukaj se zgradi letališče’ izkristalizira v snovno resničnost, izgubi svojo moč. Človeške roke, umi in stroji ohranijo vse svoje zmogljivosti, ne moremo pa več početi tega, kar smo nekoč lahko. Edina stvar, ki se je spremenila, so naša dojemanja.

Na finančno pomoč iz javnih sredstev, kvantitativno rahljanje – ukrepe za povečanje količine denarja v obtoku – in druge finančne ukrepe za reševanje gospodarstva lahko torej gledamo kot na dodatne vaje v upravljanju percepcije, ampak na globlji, manj zavedni ravni. Saj – kaj je sploh denar? Denar je le družbeni dogovor, zgodba, ki pripisuje pomene in vloge.

To, da je vlada razdelila na bilijone dolarjev denarja, se ne razlikuje veliko od njene predhodne uporabe praznih besed. Oboje ni nič drugega kot manipulacija različnih vrst simbolov in oboje izgublja svojo moč zaradi istega razloga: zgodba, ki se z njima skuša ohranjati, se je iztekla. Normalnost, ki smo jo imeli za normalno, ni bila trajnostna.

Ni bila trajnostna na dveh ravneh. Prva raven ‘normalnosti’ je dolžniška piramida, eksponentna rast denarja, ki neizbežno prehiti realni sektor. Rešitev na tej ravni je to, kar predlagajo liberalni ekonomisti (ki se običajno opredeljujejo kot privrženci Keynesa): prerazporeditev bogastva, fiskalne spodbude, odpis dolgov in tako dalje. Na podlagi tega upajo, da bodo znova zanetili gospodarsko rast – drugo ‘normalnost’, ki se tudi končuje.

Težka preizkušnja odraščanja človeštva

Zgodba, ki se v našem času končuje, potemtakem sega veliko globlje kot *Zgodba o denarju*. To zgodbo imenujem *Vzpon človeštva*. To je zgodba o brezmejni rasti, zdajšnji denarni sistem pa je podoba te zgodbe, ki omogoča in poganja pretvarjanje naravnega sveta v človeški svet. Začela se je pred več tisoč leti, ko so ljudje prvič ukrotili ogenj in izdelali orodja; stopnjevati se je začela, ko smo ta orodja uporabili za udomačitev živali in rastlin ter pričeli osvajati divjino, da bi naredili svet naš. Svoj veličastni zenit je dosegla v dobi Stroja, ko smo ustvarili povsem umeten svet, vpregli sile narave in si domišljali, da smo njeni gospodarji in posestniki. In zdaj se med svitanjem neustavljivega spoznanja, da ni resnična, ta zgodba bliža koncu. Kljub našemu hlinjenju svet ni resnično naš; kljub našim utvaram ga nimamo v oblasti. Medtem ko se kopijo nehotene posledice tehnologije, medtem ko se naše skupnosti, zdravje in ekološki stebri civilizacije razkrajajo, medtem ko se potapljam v nove globine bede, nasilja in odtujenosti, stopamo v zadnjo fazo zgodbe: kriza, vrhunec in razplet. Obredi naših pripovedovalcev zgodbe so zaman. Po svojem koncu se nobena zgodba ne more nadaljevati.

Tako kot se življenje ne konča z adolescenco, tako se evolucija civilizacije ne ustavi s koncem rasti. Smo sredi prehoda, ki je analogen prehodu adolescenta v odraslost. Telesna rast se ustavi in vitalni viri se obrnejo navznoter, da spodbudijo rast v drugih sferah.

Dva ključna dogodka označujeta prehod iz otroštva v odraslost, naj bo to na ravni posameznika ali vrste. Prvi je, da se zaljubimo, to ljubezensko razmerje pa se razlikuje od tega med otrokom in materjo. V otroštvu je primarni vidik ljubezenskega odnosa prejemanje. Svojim otrokom rade volje dam vse, kar lahko, in želim si, da to sprejmejo brez zadržkov. Prav je, da otrok stori to, kar je potrebno za telesno in umsko rast. Dober starš zagotovi vire za to rast, tako kot Mati Zemlja to stori za nas.

Doslej smo bili mi, človeška bitja, v odnosu do Zemlje otroci. Začeli smo v maternici obstoja lovcev in nabiralcev, v kateri nismo razlikovali med človeškim bitjem in naravo, ampak smo bili oviti vanjo kot v maternico.

Novorojenček nima močnega občutka za razlikovanje med sabo/drugim, ampak si vzame čas za oblikovanje identitete in ega ter za spoznavanje, da svet ni podaljšek jaza. To je veljalo tudi kolektivno za človeštvo. Medtem ko lovec in nabiralec ni poznal koncepta ločene 'narave', ki je drugačna od 'človeškega bitja', je kmetovalec, čigar preživetje je bilo odvisno od popredmetenja in manipulacije narave, začel razmišljati o naravi kot o ločeni kategoriji. V otroštvu agrikultурne civilizacije je človeštvo razvilo ločeno identiteto in se razširilo. Svoje mladostniško obdobje hitre rasti smo doživelji z industrijo, na mentalni ravni pa smo na podlagi kartezijanske znanosti prešli v skrajnost ločenosti, povsem razvit ego in hiperracionalnost mladega najstnika, ki, kot človeštvo v dobi Znanosti, zaključi fazo kognitivnega razvoja, znano kot 'formalne operacije', zajema pa sposobnost abstraktnega razmišljanja. A vendar tako kot skrajnost janga vsebuje rojstvo jina, tako skrajnost ločenosti vsebuje seme tega, kar pride naslednje: ponovna združitev.

V mladostništvu se zaljubimo in naš svet popolnega razuma in popolne sebičnosti razpade, medtem ko se jaz razširi, da lahko v notranjost svojih meja vključi ljubljeno osebo. Poraja se nova vrsta ljubezenskega odnosa: ne vključuje le prejemanja, ampak tudi dajanje in soustvarjanje. Ker smo povsem ločeni od Drugega, se lahko vanj zaljubimo in izkusimo ponovno združitev, mogočnejo od prvotne združitve, saj v sebi zaobjema celotno popotovanje ločenosti.

Prvo množično prebujenje v novo zavest ljubezni se je zgodilo v šestdesetih z rojstvom okoljskega gibanja. (Tukaj govorim o množični civilizaciji; za staroselske družbe ta zavest ni nič novega.) Na vrhuncu ločenosti, ko smo si zmagoščavno ogledovali svoje navidezno podjavljene narave, smo začeli opažati, koliko nam je dala; začeli smo se zavedati njenih bolečin, njenih ran, in začeli smo si želeti, da ne bi od Zemlje samo jemali, temveč da bi ji tudi dajali, jo ščitili in častili. Ta želja ni temeljila na strahu pred izumrtjem – ta je prišel kasneje – temveč na ljubezni. Zaljubljali smo se v Zemljo. V tem desetletju so sateliti, ki so obkrožali Zemljo, k nam poslali prve fotografije našega planeta, in njegova lepota nas je preobrazila. Ogled Zemlje od zunaj je bil predzadnji korak v ločenosti od narave; zadnji je bil vzpon astronautov, ki so naravo fizično pustili za seboj. In tudi oni so

se zaljubili vanjo. V nadaljevanju so besede, ki se pripisujejo astronautu Rustyju Schweickartu:

Z Lune je Zemlja videti tako majhna in tako krhka, in tako presneto majhna pika v tem Vesolju, da jo lahko povsem zakriješ s svojim palcem. Nato ugotoviš, da je na tej piki, na tej modri in beli stvari, vse, kar ti nekaj pomeni – vsa zgodovina in glasba in poezija in umetnost in smrt in rojstvo in ljubezen, solze, veselje, igre, vse je prav tam na tej pikici, ki jo lahko prekrijes s palcem. In s te perspektive spoznaš, da si se za vselej spremenil, da se je v ta odnos prikradlo nekaj novega in da ni več takšen, kot je bil.³

Druga značilnost prehoda v odraslost je težka preizkušnja. Starodavne plemenske kulture so prakticirale raznovrstne obrede in preizkušnje dopolnitve polnoletnosti, ki so namenoma raztreščili manjšo identiteto z osamitvijo, bolečino, s postom, psihedeličnimi rastlinami ali z drugimi orodji, nato pa so jo znova zgradile in ponovno vključile v večjo, nadosebno identiteto. Čeprav jih intuitivno iščemo v obliki pijače, drog, bratovščin, krstitev ali šikaniranja v vojski in tako dalje, sodobni moški in ženske ta proces običajno le delno izkusimo, zato obtičimo v neke vrste večnem mladostništvu, ki se konča šele, ko v naš svet poseže usoda in ga raztrga na tisoč koščkov. Nato lahko vstopimo v širši jaz, v katerem je dajanje tako naravno kot prejemanje. Ob zaključku prehoda v odraslost moški ali ženska v celoti prepozna svoje darove in si kot polnovreden član ali članica plemena želi prispevati k dobremu za vse.

Človeštvo danes doživlja podobno preizkušnjo. Krize, ki se zgrinjajo na nas, so težka preizkušnja, ki postavlja pod vprašaj našo lastno identiteto, preizkušnja, za katero ni zagotovila, da jo bomo sploh preživel. Iz nas izvablja neuresničene sposobnosti in nas poziva k vzpostavitvi novega odnosa do sveta. Obup, ki ga senzibilni ljudje občutijo ob soočenju s krizo, je del preizkušnje.⁴ Ko bomo kot vrsta izplavali iz nje, se bomo tudi mi,

³ Ta citat se pojavlja na številnih straneh s citati, vendar zanj nisem našel verodostojnega vira.

⁴ Pravzaprav je vse v redu: kriza uveljavlja svojo evolucijsko funkcijo. Ampak naj to nikar ne pomiri vaše panike. Vse je v redu, vendar zgolj zaradi našega dojemanja, da je vse strašno narobe.

inicirani v pleme, pridružili skupnosti vseh bitij kot polni člani 'plemena' življenja. Naše edinstvene tehnološke in kulturne sposobnosti bomo usmerili v prispevanje k dobremu za vse.

V otroštvu človeštva je bil morda ustrezan denarni sistem, ki je vseboval in zahteval rast, čedalje bolj lakomno jemanje od Zemlje. Bil je sestavni del zgodbe o Vzponu. Danes hitro zastareva. Ni združljiv z odraslo ljubeznijo, s soustvarjalnim partnerstvom in z zaključkom izobraževanja, ko v odraslosti postanemo tisti, ki Daje. To je temeljni razlog, zakaj ne more delovati nobena finančna ali gospodarska reforma, ki ne vključuje nove vrste denarja. Novi denar mora biti izraz nove zgodbe, takšne, ki z naravo ne ravna kot z materjo, ampak kot z ljubimko. Še dolgo bomo potrebovali denar, saj potrebujemo magične simbole, ki konkretizirajo našo *Zgodbo o ljudeh*, da jo lahko v fizičnem svetu uporabimo kot ustvarjalno predlogo. Bistveni značaj denarja se ne bo spremenil: sestavljen bo iz magičnih talismanov, naj bodo fizični ali elektronski, na podlagi katerih bomo dodeljevali vloge, usmerjali namene in usklajevali človeške dejavnosti.

V naslednjem delu te knjige obravnavam tak denarni sistem, pa tudi ekonomijo in psihologijo, ki ga spremljata. Metamorfoza zgodb, v katero prehajamo, ima osebno – nekateri bi morda rekli duhovno – razsežnost. Današnji denar, ki temelji na oderuštvu, je del zgodbe o Ločenosti, v kateri 'več zame pomeni manj zate'. To je bistvo obresti: svoj denar bom 'delil' z vami le, če ga bom v zameno dobil še več. Tudi na sistemski ravni obresti na denar ustvarjajo tekmovalnost, tesnobo in polarizacijo bogastva. Medtem je fraza 'več zame pomeni manj zate' tudi vodilo ega pa tudi truizem, spričo samostojnega in ločenega jaza sodobne ekonomije, biologije in filozofije pa tudi splošno znana resnica.

Šele ko se zavedanje lastnega jaza razširi tako, da skozi ljubezen vključuje druge, ta truizem nadomesti njegovo nasprotje: 'Več zate pomeni tudi več zame'. To je bistvena resnica, vsebovana v pristnih svetovnih duhovnih naukih, od Jezusovega Zlatega pravila, ki je bilo napačno interpretirano in bi se moralno glasiti: »Vse torej, kar storite drugim, storite tudi sebi«, do budistične doktrine karme. Vendar samo razumeti te nauke in se z njimi strinjati ni dovolj; pri mnogih od nas zeva prepad med tem, v kar

verjamemo, in tem, kar živimo. Potrebna je dejanska preobrazba tega, kako doživljamo bivanje, in tako preobrazba se običajno zgodi zelo podobno kot naša trenutna kolektivna transformacija: z razpadom stare Zgodbe o jazu in Zgodbe o svetu ter z rojstvom nove. Tudi za naš jaz velja, da gre navsezadnje za zgodbo z začetkom in koncem. Ali ste že kdaj prestali izkušnjo, po kateri ste še komaj vedeli, kdo ste?

Zreli, povezani jaz, jaz soobstajanja, se uravnovesi v dajanju in prejemanju. V tem stanju, naj gre za osebo ali celotno vrsto, dajete skladno s svojimi sposobnostmi in, povezani z drugimi podobnega duha, prejemate skladno s svojimi potrebami.

Ni naključje, da sem ravnokar parafraziral temeljno načelo komunizma: »Od vsakega skladno z njegovimi sposobnostmi, vsakemu skladno z njegovimi potrebami.« To je dober opis vsakršne mreže obdarovanja, naj bo to človeško telo, ekosistem ali plemenska kultura obdarovanja. Kot bom navedel, je tudi dober opis svete ekonomije. Njena valuta prispeva k zelo drugačni *Zgodbi o ljudeh*, *Zgodbi o jazu* in *Zgodbi o svetu* kot pa denar, ki temelji na oderuštvu. Ni eksponentna, temveč ciklična, in se vedno vrača k svojemu viru; spodbuja zaščito in bogatenje narave, ne pa njenega izčrpavanja; ponovno opredeli bogastvo kot funkcijo velikodušnosti nekoga, ne pa njegovega kopičenja; je manifestacija obilja, ne pa pomanjkanja. Ima potencial, da ponovno ustvari dinamiko obdarovanja primitivnih družb na globalni ravni, da prebudi človekove darove in jih usmeri v potrebe planeta.

Spomnim se, da sem kot najstnik bral *Atlas Shrugged* (Atlas je skomignil z rameni) avtorice Ayn Rand, in njeni črno-beli liki, hiperracionalnost in moralni absolutizem so zelo privlačili moj mladostniški um. Knjiga je manifest za samostojni in ločeni jaz, grabežljivi ego, in še danes ugaja adolescenčnemu duhu. V knjigi je najbolj piker posmeh posvečen frazi 'Od vsakega skladno z njegovimi sposobnostmi, vsakemu skladno z njegovimi potrebami': ponazarja jo z ljudmi, ki se trudijo drug drugega preseči v tem, kdo je v večji stiski, zato da bi jim bil dodeljen večji delež virov, medtem ko proizvajalci nimajo motivacije proizvajati. Ta scenarij, ki se je v nekaterih vidikih odvil v komunističnem bloku, spominja na prvinski strah sodobnega jaza, pogojenega s pomanjkanjem – kaj če dam in nič ne dobim nazaj?

Ta želja po zagotovilu vračila, kompenzaciji za tveganje velikodušnosti, je temeljna miselnost obresti, mladostniška miselnost, ki jo bo nadomestil širši odrasli jaz, dozorel v polnovredno članstvo v skupnosti bivanja. Tukaj smo zato, da izrazimo svoje darove; to je ena naših najglobljih želja, sicer ne moremo biti povsem živi.

Večina potreb je monetiziranih, količina dela, ki je potrebna za izpolnitev teh monetiziranih potreb, pa pada. Da bi se torej človekovi darovi povsem izrazili, se mora vsa ta presežna človeška ustvarjalnost usmeriti drugam, v potrebe in namene, ki so danes zunaj domene denarja. Denarni režim je brez dvoma uničil in še naprej uničuje večino tega, kar je lepo – prav zares vsako javno dobrino, ki ne more postati zasebna. Nekaj primerov je: zvezdno nočno nebo brez svetlobnega onesnaženja; podeželje brez cestnega hrupa; živahna, večkulturna lokalna mestna ekonomija; neonesnažena jezera, reke in morja; ekološka podlaga človeške civilizacije. Večina nas ima darove, ki bi lahko k vsemu temu prispevali, vendar nam zanje nihče ne bo plačal. Tako je, ker denar, kot ga poznamo, navsezadnje temelji na pretvarjanju javnega v zasebno. Novi denar bo spodbujal ravno obratno in razkola med našimi ideali in praktično finančno resničnostjo ne bo več.

Denar, ki temelji na oderuštvu, je denar rasti in je bil popoln za fazo rasti človeštva na Zemlji in za zgodbo o Vzponu, prevladi in oblasti. Naslednja faza je soustvarjalno partnerstvo z Zemljo. *Zgodba o ljudeh* za to novo fazo se piše prav zdaj. Njeni pisci so vizionarji na področjih, kot so permakultura, holistična medicina, obnovljivi viri energije, mikoremediacija, revitalizacija, socialna podjetja, restorativna pravičnost, povezovalno starševstvo in še na milijone drugih. Da bi popravili škodo, ki jo je doba Oderuštva zadala naravi, kulturi, zdravju in duhu, bo treba uporabiti vse darove, ki nas delajo ljudi, in to je res tako nemogoče zahtevno, da bo te darove poneslo na povsem novo raven razvoja.

To se morda zdi brezupno naivno, megleno in idealistično. Nekaj te logike sem orisal v knjigi *The Ascent of Humanity* (*Vzpon človeštva*), natančneje pa jo bom razložil v drugi polovici te knjige. Za zdaj pretehtajte nasprotujoče si glasove svojega idealizma in cinizma ter se vprašajte: »Ali lahko prenesem, da bi se zadovoljil s čimerkoli manj?« Ali lahko prenesete sprejeti izjemno

grd in vedno grši svet? Ali lahko prenesete verjeti v njegovo neizbežnost? Ne morete. Takšno prepričanje bo počasi, a zagotovo ubilo vašo dušo. Um ljubi cinizem, njegovo udobje in varnost, in okleva pred tem, da bi verjel v karkoli neverjetnega, toda srce nas nagovarja drugače; nagovarja nas k lepoti in le če bomo uslišali klic srca, si lahko drznemo napisati novo *Zgodbo o ljudeh*.

Tukaj smo, da ustvarimo nekaj čudovitega; jaz temu pravim »bolj čudovit svet, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja«. Medtem ko ta resnica globlje in globlje prodira v našo zavest ter nas krize, ki se zgrinjajo na nas, iztiskajo ven iz starega sveta, bo vedno več ljudi neizogibno začelo živeti iz te resnice: resnice, da več zate ne pomeni manj zame; resnice, da to, kar storim tebi, storim tudi sebi; resnice načina življenja, da daš, kar lahko, in vzameš, kar potrebuješ. Tako lahko začnemo živeti prav zdaj. Strah nas je, ampak ko to res storimo, svet izpolni naše potrebe in še več. Potem ugotovimo, da zgodba o Ločenosti, vtisnjena v denar, kot ga poznamo, ni resnična in nikoli ni bila. Kljub temu pa zadnjih deset tisočletij ni bilo zaman. Včasih je treba v polnosti živeti laž, preden smo pripravljeni stopiti en korak naprej v resnico. Laži o Ločenosti v dobi Oderuštva je zdaj konec. V celoti smo jo raziskali, njene največje skrajnosti, in videli vse, kar je povzročila, puščave in zapore, koncentracijska taborišča in vojne, propadanje dobrega, resničnega in lepega. Zdaj nam bodo sposobnosti, ki smo jih med tem dolgim Vzponom razvili, dobro služile v skorajšnji dobi *Ponovne združitve*.

2. DEL

Ekonomija ponovne združitve

Zdaj, ko zaključujemo svoje kratko bivanje v Ločenosti in se znova združujemo z naravo, se končuje tudi naša miselnost, da za ljudi ne veljajo zakoni narave. Okoljsko gibanje nam že desetletja govorji: »Ne moremo uiti naravnim zakonom.« To resnico doživljamo vedno bolj – in vedno bolj boleče. Otrok jemlje od mame, blaženo brezbrižen do njenega odrekanja in bolečine; tako smo mi med dolgim otroštvom človeške civilizacije jemali od Zemlje. Naš denarni sistem, naša ekonomska ideologija, naj bo to dobro ali slabo, sta bila dejavnika tega jemanja. Zdaj ko se naš odnos do Zemlje preveša v odnos med ljubimcema, se začenjamо živo zavedati prizadejane škode. V romantičnem razmerju se to, kar storimo partnerju, odbije nazaj k nam; njena bolečina je tvoja bolečina.

In medtem ko se torej človeštvo spričo trenutnih kriz in prehodov v odraslost spopada s težko preizkušnjo dozorelosti, nastaja nov ekonomski sistem, ki vključuje novo človeško identiteto povezanega jaza, bivajočega v soustvarjalnem partnerstvu z Zemljo. Naš ekonomski in denarni sistem

ne bosta več dejavnika jemanja, izkoriščanja, poveličevanja ločenega jaza. Namesto tega bosta dejavnika dajanja, ustvarjanja, služenja in obilja. V naslednjih poglavjih so opisani elementi te svete ekonomije. Vsi so že jasno vidni, latentni v starih institucijah, iz njih se celo rojevajo. Kajti to ni revolucija v klasičnem smislu, čistka, pometanje s starim; gre bolj za metamorfozo. Znotraj institucij Ločenosti doba *Ponovne združitve* že dolgo zori. Danes pa se začenja daniti.

Zgodba o vrednosti

Bila je stara zgodba, ki ni bila več resnična ... Resnica lahko uide iz zgodb, veš. To, kar je bilo res, postane nesmiselno, celo laž, saj je resnica ušla v drugo zgodbo. Voda iz izvira prižubori na dan nekje drugje.

– URSULA K. LE GUIN

Denar je nerazdružljivo povezan z opredeljujočimi zgodbami naše civilizacije: o jazu in kolektivno o človeštvu. Je sestavni del ideologije in mehanike rasti, ‘vzpona človeštva’ za prevlado na planetu; prav tako je imel ključno vlogo pri razpadanju naših vezi z naravo in s skupnostjo. Medtem ko se te zgodbe sesuvajo v prah in se hkrati z njimi urno ruši njihova denarna razsežnost, imamo priložnost, da denar zavestno prepojimo z lastnostmi novih zgodb, ki jih bodo nadomestile: povezani jaz, ki živi v soustvarjalnem partnerstvu z Zemljo. Toda kako vdihniti zgodbo v denar?

V večtisočletni zgodovini denarja se je njegova oblika vedno bolj pospešeno razvijala. Prva faza je bil blagovni denar – žito, olje, živina, kovine in mnoge druge stvari – in opravljal je funkcijo sredstva menjave brez kakršnekoli fiduciарne vrednosti. Ta faza se je pojavila skupaj s kreditnimi računi in s simbolnimi predmeti za izmenjavo (*angl. tokens*) ter je trajala več tisočletij. Naslednji korak so bili kovanci, ki so notranji vrednosti kovin, srebra in zlata dodali fiduciarnost. Denar je bil torej sestavljen iz dveh delov: materialnega in simbolnega.

Simbol se je sčasoma precej naravno ločil od kovine, kar se je zgodilo s pojavom kreditnega denarja v Srednjem veku in že pred tem. Na Kitajskem se je do devetega stoletja začel uporabljati prvi papirnatи

denar (pravzaprav je bil neke vrste bančni ček) in zaokrožil je vse do Perzije.¹ Tudi v arabskem svetu je bila približno takrat v širši uporabi oblika čeka. Italijanski trgovci so že v dvanajstem stoletju uporabljali menice in ta praksa se je bliskovito širila, v šestnajstem in sedemnajstem stoletju pa jo je nasledilo bančništvo z delnimi rezervami.² To je bila pomembna inovacija, saj je denarno maso razvezala od kovinske mase in ji omogočila organsko rast v odziv na gospodarsko dejavnost. Razhajanje med denarjem in kovino je bilo postopno. V obdobju bančništva z delnimi rezervami, ki je trajalo več stoletij, so bili bankovci, vsaj v teoriji, še vedno kriti s kovino.

Danes je obdobja bančništva z delnimi rezervami konec in denar je postal čisto posojilo. To ni splošno sprejeto. Mnoge oblasti, vključno z večino ekonomskih učbenikov in celo z ameriško centralno banko,³ se še vedno pretvarjajo, da so rezerve omejujoč dejavnik pri ustvarjanju denarja, v praksi pa skoraj nikoli niso.⁴ Resnične omejitve bank pri ustvarjanju denarja so njihov skupni kapital in njihova sposobnost najti voljne, kreditno sposobne posojilожemalce – torej takšne, ki imajo še neizkorisčene možnosti za zaslužek ali pa sredstva, ki se lahko uporabijo za jamstvo. Povedano drugače, ustvarjanju denarja vladajo družbeni dogovori, prvenstveni med njimi pa je nepisano pravilo, zakodirano v obresti, da naj bi se denar stekal k tistim, ki ga bodo v prihodnosti zaslužili še več. Današnji denar, kot bom pojasnil, je zavarovan z rastjo; kadar se rast upočasni, kot se dogaja zdaj, se začne sesuvati ves finančni ustroj.

Denar in tehnologija sta se razvijala vzporedno, zato ju pestijo podobne hibe. Oba bremeni neizprosna potreba po rasti: tehnologijo zaradi ideologije tehnološke rešitve, po kateri se za odpravljanje težav, ki jih povzroča obstoječa tehnologija, uporabi še več tehnologije; denar

1 Temple, *The Genius of China*, str. 117 in 119.

2 Vallely, »How Islamic Inventors Changed the World«.

3 Glej na primer publikacijo čikaške centralne banke *Modern Money Mechanics*, ki je široko dostopna na spletu.

4 Če banka nima dovolj obveznih rezerv za izpolnitve zahtev, si ta denar preprosto sposodi od Feda ali z denarnih trgov. Če ni dovolj rezerv na sistemski ravni, Fed poveča denarno osnovo s posli na odprenom trgu. To je razlog, zakaj rast M0 običajno za več mesecov zaostaja za rastjo M1 in M2 – kar je ravno obratno od tega, kar bi pričakovali od multiplikativnega učinka, če bi živel i v sistemu z delnimi rezervami (glej Keen, »The Roving Cavaliers of Credit«). Zato je tudi nedavno 'kvantitativno rahljanje' Feda in drugih centralnih bank bolj malo pripomoglo k povečanju denarja v obtoku.

zaradi opisane dinamike obresti, v skladu s katero se izdaja še več dolgov za plačilo obresti na obstoječe dolgove. Podobnost je dokaj velika. Še ena podobnost pa je, da je vsak od njiju uzurpiral sfere, ki v resnici pripadajo drugim načinom odnosov. Toda v nobenem od teh primerov ne zagovarjam vrtenja zgodovine nazaj. Menim, da sta se tako tehnologija kot denar z razlogom razvila v svoji sedanji obliki; kreditni denar je naravna končna postaja razvoja denarja k čisti fiduciarnosti, čistemu dogovoru. Zdaj, ko smo prispeli na to postajo, imamo proste roke, da naredimo ta dogovor koristen in smiseln. Smo kot mladostnica, ki je skozi otroško igro že razvila telesne in umske sposobnosti, zdaj pa je pripravljena usmeriti te sposobnosti v njihov pravi namen.

Nekateri komentatorji, ki prepoznavajo katastrofalne posledice današnjih, na posojilih temelječih valut, se zavzemajo za vrnitev v stare dobre čase valut, zavarovanih z nečim otpljivim, na primer z zlatom. Utemeljujejo, da valuta, zavarovana s primarnim proizvodom, ne bi bila inflatorna ali da bi odpravila nujnost brezkončne rasti. Mislim, da se ti zagovorniki 'trde valute' ali 'realnega denarja' naslanjajo na atavistično željo po vrnitvi v preprostejše čase, ko so stvari bile takšne, kot so pač bile. Svet delijo v dve kategoriji, v nepristransko resnično realnost in stvar dogovora, ter verjamejo, da je kreditni denar utvara, laž, ki mora med vsakim ciklom padca neizogibno propasti. Dejansko pa je sama ta dihotomija iluzija, konstrukt, ki zrcali globlje mitologije – na primer doktrino nepristranskosti v fiziki –, in v našem času se rušijo tudi te.

Razlika med valuto s kritjem in valuto brez njega ni tako velika, kot bi si morda mislili. Na prvi pogled se zdita zelo drugačni: vrednost zavarovane valute izhaja iz nečesa resničnega, nezavarovana valuta pa ima vrednost samo zato, ker se o tem strinjajo ljudje. To je lažno razlikovanje: v obeh primerih je to, kar denarju konec koncev daje vrednost, zgodba, v katero je ovit ta denar, torej skupek družbenih, kulturnih in pravnih norm.

Na tem mestu bi zagovornik 'realnega denarja' ali zavarovane valute morda ugovarjal: »Ne, prav za to gre: vrednost zavarovane valute izhaja iz primarnega proizvoda, ne pa iz dogovorov.«

Ne bo držalo!

Najprej razmislimo o standardnem primeru tega, čemur ti zagovorniki pravijo 'realni denar': čisti zlati in srebrni kovanci. Ti so dragoceni, pravijo, ker je dragocen primarni proizvod, iz katerega so izdelani. To je izvor njihove vrednosti, označbe na njih pa so zagotovilo, ki vzbuja zaupanje v njihovo težo in čistost. Toda kljub nostalgi po realnem denarju iz davnine z vidika zgodovine veliko zlatih in srebrnih kovancev ni ustrezalo temu opisu, saj je njihova vrednost presegala njihovo blagovno vrednost (glej 3. poglavje). Od papirnatega denarja se razlikujejo po stopnji, ne pa po esenci. Papirnati in elektronski denar nista odmik od kovinske valute, temveč njena razširitev.

Da še nadalje zapletemo stvari – kaj sploh je ta 'blagovna vrednost'? Tako kot denar je tudi lastnina družbeni konstrukt. Kaj pomeni nekaj imeti v lasti? Fizična posest je lastništvo le, če je ta posest socialno legitimna; z legitimnostjo pa fizična posest sploh ni potrebna. Navsezadnje se na današnjih trgih primarnih proizvodov večina vlagateljev nikoli ne dotakne stvari, ki jih kupi. Njihove transakcije so nabor ritualov, simbolične manipulacije, in te imajo moč zaradi skupnih prepričanj, ki so v končni fazi zavarovana z oboroženo silo. Fiktivna narava lastništva ni nov pojav. Slavni denar prebivalcev otoka Yap, gromozanski kamniti krogi, ki so pretežki za premikanje, lahko kljub temu precej enostavno menjajo lastnika, kadar se vsi strinjajo, da je novi lastnik ta in ta. Zlatu ni treba nikoli zapustiti trezorja, da postane kritje za valuto. Pravzaprav mu ni nikoli treba niti zapustiti tal. Tudi če bi sprejeli zlati standard, bi v večini transakcij še vedno uporabljali papirnate ali digitalne simbole. Razlikovala bi se le zgodba, ki tem simbolom dodeljuje vrednost.

Povrh tega je tudi vrednost blaga odvisna od družbenih dogоворов. To velja zlasti za zlato, ki ima, za razliko od drugih oblik pristnega blagovnega denarja, kot so krave ali kamele, zelo majhno uporabno vrednost – zato tudi približno dve tretjini doslej izkopanega zlata ležita v trezorjih. Iz njega lahko izdelate prikupne okraske, vendar ima v primerjavi z drugimi plemenitimi kovinami, na primer s srebrom in s platino, zelo majhno industrijsko uporabnost. To pomeni, da je vrednost zlata odvisna od dogovora. Zato je res čudna izbira za tiste, ki želijo denar, katerega vrednost ni odvisna od norme, denar z 'realno' vrednostjo.

To, kar velja za zlato, velja tudi za drugo blago. V družbi z visoko stopnjo razdelitve dela, kot je naša, je uporabnost večine blaga, tako kot denarja, odvisna od mreže družbenih odnosov in dogоворov. Kako uporaben je za vas železni ingot? Sod surove nafte? Tona industrijskega natrijevega hidroksida? Bušel sojnih zrn? V različnem obsegu so dragoceni le za veliko ljudi, ki opravlajo specifične, med seboj povezane vloge, pri katerih se take stvari uporablajo v praksi. Povedano drugače, surovine imajo enako kot denar poleg svoje notranje vrednosti tudi fiduciarno vrednost – pod drobnogledom pa se tako razlikovanje res skoraj povsem zruši.

Temeljito premislimo še o tem, kaj pomeni, da je denar krit. Na površini je razлага preprosta. Vzemimo za primer ameriški dolar pred letom 1972, ko je to pomenilo: »Dolar lahko nesete na ameriško centralno banko in ga zamenjate za eno tridesetino (ali za kolikorkoli, kot je takrat veljalo) unče zlata.« Ampak ta enostavna slika je polna zapletov. Za večino ljudi, ki je uporabljala dolarje, tudi če je bilo to dovoljeno, ni bilo praktično izvedljivo obiskati najbližji rezerv ameriške centralne banke. Kolikor je znano meni, zlata skoraj nikoli niso dejansko prevažali, niti z namenom medsebojnih poravnava med bankami ne. Banke so svoje zlato hranile v ameriških centralnih bankah; njihovo lastništvo tega zlata so zabeležili v evidencah, niso pa ga fizično posedovale. Sistem bi deloval, tudi če zlata pravzaprav ne bi bilo. Nihče, razen tujih bank, ni nikoli dejansko zamenjal dolarjev za zlato. Zakaj bi to kdorkoli storil, saj so se kot denar uporabljali dolarji, ne pa zlato? Mislimo, da so bili (v dobi zlatega standarda) dolarji dragoceni, ker jih je bilo mogoče zamenjati za zlato, ampak – ali ni morda bolj resnično ravno obratno, da je bilo zlato dragoceno, ker ga je bilo mogoče pretvoriti v dolarje?

Radi domnevamo, da je v sistemu zavarovanega papirnatega ali elektronskega denarja kritje tisto, ki je realni denar, in da ga papir samo predstavlja. V resnici pa je papir realni denar. Njegova povezanost z zlatom je bila projekcija pomena, skoraj čarobna formula, ki nam je dovolila verjeti v njegovo zgodbo o vrednosti. Zgodba ustvari vrednost. Nikoli ni bilo zares mogoče, da bi vsi ‘unovčili’ svoj papirnati denar za zlato. Če bi to poskušalo storiti preveč ljudi, bi centralna banka preprosto razglasila

(kar občasno tudi je), da ga ne bo več zamenjavala.⁵ Dozdevno trdno dejstvo o konvertibilnosti papirja v x količino zlata je konstrukt, prikladna fikcija, ki je odvisna od spletu družbenih dogovorov in skupnih percepциј.

Preden so Združene države v zgodnjih sedemdesetih razveljavile dogovor iz Bretton Woodsa, so bile svetovne valute podobno vezane na ameriški dolar, ta pa je bil vezan na zlato. Če si je država nakopičila rezerve ameriških dolarjev, jih je lahko zamenjala tako, da ji je ameriška centralna banka z ladjo poslala nekaj ton zlata. Po drugi svetovni vojni to ni bil tako velik problem, do poznih šestdesetih pa so bile skoraj vse ameriške rezerve zlata poslane čez lužo in Fedu je grozil bankrot. Združene države so preprosto razglasile, da v mednarodnem bančnem sistemu ne bodo več zamenjavale dolarjev za zlato, kar so približno štiri desetletja prej naredile tudi doma. Zlati standard je bil razkrinkan kot priročna utvara.

Tuje vlade imajo še danes pri Fedu deponirano zlato. Kadar vznejevoljijo ameriško vlado, ta tuji vladi enostavno ne dovoli vrniti zlata v domovino.

Proglasitev, da je denar zavarovan, ni dosti drugačna od kateregakoli drugega obrednega zaklinjanja, ki sloni na kolektivnem človeškem prepričanju. Ne glede na to, v kolikšni meri je to res veljalo za zlato, v še večji meri velja za bolj nedavne, bolj sofisticirane predloge za zavarovane valute, na primer za valuto Bernarda Lietaerja, terra, in za nedavne predloge za revidirane posebne pravice črpanja (*angl. Special Drawing Rights*) MDS, ki naj bi bile zavarovane z 'nakupovalno košarico', ta pa naj bi odražala splošno gospodarsko dejavnost. Ta pristop ima svoje prednosti; res je korak v smer, ki jo naslikam v tej knjigi. Vendar je jasno, da je to zavarovanje iluzija: nihče svojih valut terra ne bo nikoli zamenjal za dejansko, fizično dostavo – na svoj prag – predpisane kombinacije olja, žita, emisijskih dobropisov, svinjskih hrbtov, železnih ingotov in česar koli drugega na seznamu. Nikomur ni treba osebno posedovati nič od tega. Vrednost teh stvari je kolektivna in obstaja le znotraj razpredene mreže ekonomskih odnosov. Ampak to je

5 To se je pravzaprav zgodilo velikokrat; med veliko gospodarsko krizo skoraj v vseh državah. Imetniki valut so zahtevali zlato od bank in na koncu od centralnih bank, ki so prej ali slej rekle 'ne'. V Združenih državah Amerike je v tridesetih letih prejšnjega stoletja na podlagi Rooseveltovega predsedniškega odloka št. 6102 dejansko postal nezakonito posedovati več kot majhno količino zlata. Kljub temu pa dolarji, katerih vrednost naj bi bila odvisna od zlata, niso postali ničvredni.

v redu! Ni nujno, da je nekaj dejansko, praktično zamenljivo, da bi se štelo za zavarovano valuto. Da, zamenljivost je fikcija, zgodba, toda zgodbe imajo moč. Ves denar je zgodba. Nimamo druge možnosti, kot da ustvarjamo denar znotraj matrice zgodb. Nič od napisanega ne diskvalificira zavarovanih valut. Toda če že nameravamo izbrati zavarovano valuto, naj nam bodo jasni razlogi. Razlog ni narediti denar 'realen' za razliko od nezavarovanih valut. Razlog je prepojiti denar z zgodbo o vrednosti, ki jo želimo ustvariti.

Zgodba o zavarovanju se lahko uporabi za omejevanje in usmerjanje ustvarjanja denarja. Danes to pravico omejujemo na banke in jo usmerjamo glede na profitni motiv – denar se steka k tistim, ki ga bodo ustvarili še več. Dejansko in zgodovinsko gledano pa je izdajanje denarja posebna, sveta funkcija, ki je ne smemo kar tako dodeliti komurkoli. Denar ima magično moč znaka in predstavlja dogovor celotne družbe. V njem živi del duše družbe in moč ustvarjati denar bi bilo treba varovati tako ljubosumno, kot šaman varuje svoj mošnjiček z medicino. V napačnih rokah se njegova moč lahko uporabi za zasužnjevanje. Ali lahko zanikamo, da se to dogaja danes? Ali lahko zanikamo, da so ljudje in celi narodi postali sužnji posojilodajalcev?

Ne samo da po naravi povezujemo denar s svetim, ampak ponavadi *postane* sveto tudi vse, kar uporabljamo kot denar: »Kjer je namreč tvoj zaklad, tam bo tudi tvoje srce.« (Mt 6,21) In tako se je zgodilo, da so ljudje začeli častiti zlato. Seveda svojega čaščenja niso razglašali, toda dejanja so zgovornejša od besed. Zlato je bilo tisto, po čemer so hlepeli, za kar so žrtvovali, kar so častili, čemur so podelili nadnaravno moč in kar so ovili v poseben, sveti status. Enako se je zgodilo z govedom v kulturah trgovanja z živino. Nadeleni si je status svetega, ki ga je ločil od drugega blaga.

Zadnjih sto let je vse bolj obdobje nezavarovane valute, pa tudi obdobje, ko ni nič več sveto. Kot sem povedal v uvodu, če je danes sploh kaj sveto, je to ravno sam denar. Kajti denar ima tiste lastnosti, ki jih povezujemo z breztelesno božanskostjo dualizma: vseprisotnost, abstrakcija, nematerialnost, hkrati pa lahko posega v materialne zadeve za namene ustvarjanja ali uničevanja. Popolna odstranitev božanskosti iz materialnosti znova pomeni, da nimamo ničesar za sveto – nič resničnega, nič otpljivega.

Toda odsotnost svetega je iluzija: kot so že mnogi izpostavili, nova religija je postala znanost, skupaj s svojo zgodbo o kozmogenezi, s svojimi nepredirnimi razlagami o delovanju sveta, zastrimi z misterioznim jezikom, s svojimi duhovniki in tolmači, s svojo hierarhijo, svojimi iniciacijskimi obredi (na primer zagovor doktorata), s svojim sistemom vrednot in še z mnogo tega. Podobno je utvara tudi navidezna odsotnost zavarovanja. Kreditni denar je (sicer na podlagi druge vrste družbenega dogovora kot izrecno zavarovane valute, ampak kljub temu na podlagi dogovora) zavarovan s celoto blaga in storitev v okviru gospodarstva, na globlji ravni pa tudi z rastjo.⁶ Ker je ustvarjen kot dolg z obrestmi, je njegova trajna vrednost odvisna od neskončne širitve sfere blaga in storitev. Karkoli zavaruje denar, postane sveto: rast ima zato že več stoletij status svetosti. Pod raznimi krinkami zgodbe o Vzponu – napredek, izkorisčanje sil narave, osvajanje skrajnih mej, obvladovanje narave – smo se šli sveto križarsko vojno, da bi bili rodovitni in se množili. Toda rast nam ni več sveta.

V tej knjigi bom opisal oprijemljiv način, kako zavarovati denar s stvarmi, ki nam postajajo svete danes. Katere so te stvari? Zasledimo jih lahko skozi prizmo nesebičnih stremljenj ljudi k ustvarjanju in ohranjanju teh stvari. Denar prihodnosti bo zavarovan s stvarmi, ki jih želimo spodbujati, ustvarjati in ohranjati: z nerazvitimi zemljišči, s čisto vodo in zrakom, z izjemnimi umetniškimi deli in arhitekturo, biotsko raznovrstnostjo in genetskimi skupnimi viri, z neizkoriščenimi pravicami do razvoja, neizkoriščenimi emisijskimi dobropisi, neizterjanimi licenčninami za patente, z odnosi, ki niso pretvorjeni v storitve, in z naravnimi viri, ki niso pretvorjeni v blago. In celo še z neizkopanim zlatom.

Če je nekaj povezano z denarjem (in torej tudi z abstraktno ‘vrednostjo’), mu to podeli status svetega, poleg tega pa nas žene tudi k temu, da ustvarjamo več in več tega. Povezanost zlata z denarjem spodbuja neprestana (in za okolje uničujoča) prizadevanja za rudarjenje še več zlata. Kopanje

6 Na to lahko pogledamo takole: posojilo, ki ga izda banka, je krito z zavarovanjem, v primeru nekritih posojil pa s prihodnjim zaslužkom posojiljemalcu. Na ravni celotnega gospodarstva je skupni znesek vsega izdanega kreditnega denarja torej zavarovan s skupnim zneskom vsega obstoječega in prihodnjega blaga in storitev v okviru gospodarstva, potemtakem tudi z obljubo rasti. Na to lahko pogledamo tudi tako, da bo v primeru nerasti stopnja neplačil obveznosti zrasla, denarna masa pa se bo skrčila.

lukenj v tla in njihovo ponovno polnjenje je epitom stran vrženega dela, vendar se kopanje zlata v bistvu vrti ravno okoli tega. Ogromno truda vlagamo v to, da zlato rudo izkopavamo, jo prevažamo, predelujemo in na koncu spravimo v druge podzemne luknje, ki jim pravimo trezorji. Ta napor in redkost zlata predstavlja en način urejanja denarne mase (zelo neorganiziran), toda – zakaj je ne bi regulirali s koristnimi družbenimi in političnimi dogovori ali s kakšnim bolj organskim procesom ter si prihranili vse to kopanje lukenj?

Opisani problem z zlatom je mogoče razširiti na drugo blago. V krajih, kjer kot denar uporabljajo živino, ta pridobi vrednost, ki presega uporabnost njenega mleka in mesa, in ljudje posledično vzrejajo pretirano številčne črede glede na potrebe. Tako kot pri rudarjenju zlata to pomeni potrato človeškega dela in obremenjevanje okolja. Bojim se, da bo katerikoli denar, ki temelji na blagu, imel enak učinek. Če je to nafta, se ustvari spodbuda za črpanje več nafte – količine, ki je potrebna za gorivo, plus dodatne količine za denar. Na splošno se načelo glasi: »Uporaba česarkoli za denar poveča oskrbo s to stvarjo.«

Enajsto poglavje se opira na to načelo in predlaga denarni sistem za povečanje oskrbe s stvarmi, za katere se strinjam, da so pozitivne dobrine za človeštvo in planet. Kaj če bi bil denar 'krit' s čisto vodo, z neonesnaženim zrakom, zdravimi ekosistemi in s skupnimi kulturnimi viri? Ali obstaja način, da podpremo ustvarjanje več in več takih stvari na enak način, kot nas družbeni dogovor o vrednosti zlata žene h kopanju vedno več zlata? Tako kot zaradi monetizacije zlata hlepimo po njem in si ga želimo proizvajati več, odpovemo pa se mu le takrat, ko želimo izpolniti resnično, nujno potrebo, tako bi zaradi uporabe teh stvari za denar morda žeeli ustvariti več teh stvari, ustvariti lepši planet in jih žrtvovati le iz dobro utemeljenega razloga, le za izpolnitve resnične potrebe, le za ustvarjanje nečesa tako dragocenega, kot je to, kar bi bilo uničeno. Danes zavoljo denarja uničimo mnoge stvari, nič kaj radi pa ne uničimo samega denarja. In tako naj se zgodi.

Vprašanje zavarovanja valute nas pripelje do širših in bolj bistvenih vprašanj: Kdo naj bi ustvarjal denar in po kakšnem postopku? Katere omejitve naj bi vladale temu, koliko se ga ustvari? Kateri so dogovori, ki

jih denar vsebuje? In, splošneje, kakšna je zgodba o vrednosti, s katero želimo impregnirati denar?

Denar je vedno, že od davnih časov, pomenil dogovor, konvencijo. Vendar je bil ta dogovor navadno nenameren. Ljudje so verjeli, da je bilo zlato dragoceno, redko pa so pomislili, da je bila ta vrednost stvar dogovora. Pozneje so bile papirnate fiat valute bolj običajne v uporabi, vendar, kolikor vem jaz, ni njihovega izdajanja nikoli nihče zasnoval s posebej predvidenim družbenim namenom, razen tega, da so bile sredstvo menjave. Nikoli se ni nihče vprašal: »Kakšno zgodbo o svetu ustvarjam in katera vrsta denarja bo izražala in utrjevala to zgodbo?« Nihče se ni odločil ustvariti bančnega sistema z delnimi rezervami, ker bi zavestno želel podpihovati širitev človeškega sveta. Danes imamo prvič priložnost, da zavestno podkrepimo svojo izbiro denarja. Čas je, da se vprašamo, kakšno kolektivno zgodbo želimo uprizarjati na tej Zemlji, in da izberemo z njo usklajen denarni sistem.

Na preostalih straneh te knjige bom okvirno predstavil denarni sistem, ki pooseblja vznikajoči, nov odnos človeštva do samega sebe in do Zemlje; denarni sistem, ki zrcali in neguje stvari, ki nam postajajo svete. Ponudil bom tudi zamisli, kako ga ustvariti tako na kolektivni kot na osebni ravni, začenši s tem, kjer smo zdaj. *Sveta ekonomija* bo imela naslednje lastnosti:

Našim poklicem in ekonomskemu življenju bo vrnila miselnost obdarovanja.

Preobrnila bo poenotenje in razosebitev družbe, ki ju je povzročil denar.

Bo podaljšek ekosistema, ne pa njegova skrunitev.

Zavzemala se bo za lokalna gospodarstva in obudila bo skupnost.

Spodbujala bo pobude in nagrajevala podjetništvo.

Skladna bo z ničelno rastjo, hkrati pa bo negovala nenehni razvoj naših edinstvenih človeških darov.

Pospeševala bo pravično razporeditev bogastva.

Podpirala bo novi materializem, ki priznava svetost sveta.

Usklajena bo s političnim egalitarizmom in z močjo ljudstva ter ne bo povzročala več centraliziranega nadzora.

Obnovila bo izgubljene sfere naravnega, družbenega, kulturnega in duhovnega kapitala.

In, kar je najpomembnejše, lahko jo začnemo ustvarjati prav zdaj!

V naslednjih poglavjih bodo predstavljene in strnjene raznovrstne teme nove zgodbe o vrednosti, ki bo zarisala prihodnji denarni sistem. Med tkanjem teh niti bo nastajala tapiserija ekonomije, precej drugačna od današnje.

Zakon vračanja

Socializem je propadel, ker ni razumel ekonomskih resnic; kapitalizem bo morda propadel, ker ni mogel razumeti ekološke resnic.

– LESTER BROWN

Nekaj je gotovo: linearna pretvorba virov v odpadke na končnem planetu ni trajnostna. Še bolj netrajnostna je eksponentna rast, naj bo to rast porabe virov, denarja ali prebivalstva.

Ne samo da ni trajnostna; tudi nendaravna je. V ekologiji nobena vrsta ne ustvarja odpadkov, ki jih ne more uporabiti neka druga vrsta – od tod maksima ‚odpadki so hrana‘. Nobena druga vrsta ne ustvarja vedno večjih količin snovi, ki so strupene za preostalo življenje, na primer dioksina, polikloriranih bifenilov in radioaktivnih odpadkov. Naša linearna/eksponentna ekonomija rasti vidno krši naravni zakon vračanja, kroženja virov.

Sveta ekonomija je podaljšek ekologije in upošteva vsa njena pravila, med drugim tudi zakon vračanja. Natančneje to pomeni, da je vsaka snov, proizvedena v industrijskih postopkih ali v drugih človekovih dejavnostih, uporabljena v kakšni drugi človekovi dejavnosti, ali da se na koncu vrne v ekosistem v takšni obliki in v takem ritmu, kot jo lahko druga bitja predelajo.¹ To pomeni, da koncept industrijskih odpadkov ne obstaja. Vse zaokroži nazaj k svojemu viru. Naši odpadki tako kot v preostali naravi postanejo hrana nekoga drugega.

¹ To pomeni, da nekatere snovi, tudi če so biološko razgradljive, kršijo zakon, če jih proizvajamo v pretiranih količinah.

Upoštevanje zakona vračanja pomeni spoštovati duha obdarovanja, saj sprejmemo to, kar nam je bilo dano, in iz tega daru dajemo naprej. Darovi naj bi bili predani naprej. Ali jih nekaj časa obdržimo in jih potem predamo, ali pa jih uporabimo, presnovimo, integriramo in jih damo naprej v spremenjeni obliki. Tako s teističnega kot z ateističnega vidika je jasno, da je to sveta odgovornost.

S teistične perspektive razmislite o viru tega sveta, ki nam je bil dan. Hudo napačno bi bilo reči, kot so mi rekli nekateri evangeličani, da je z destruktivno uporabo narave vse v redu, saj nam jo je Bog navsezadnje dal. Če smo z darilom razsipni ali ga slabo uporabimo, ga razvrednotimo in užalimo darovalca. Če nekomu podarite darilo in ga pred vašimi očmi raztrga na kosce, bi se morda počutili užljene ali razočarane; zagotovo pa tej osebi ne bi nič več podarili. Menim, da si nihče, ki zares verjame v Boga, ne bi drznil tako ravnati s Stvarstvom, ampak bi raje kar najlepše uporabil življenje, Zemljo in vse na njej. To pomeni, da z njim ravnamo kot z božanskim darom, kar tudi je. V znak hvaležnosti ga dobro uporabimo in damo nekaj v zameno. To je teistični razlog, zakaj ekonomiji brez odpadkov pravim, da je sveta.

Z ateističnega stališča je ekonomija brez odpadkov ekonomska uresničitev medsebojne povezanosti vseh bitij. Uteleša resnico, da kar storim drugim, storim tudi sebi. V takem obsegu, kot dojamemo enost, želimo tudi svoje darove predati naprej, ne storiti žalega in ljubiti druge, kot ljubimo sami sebe.

Na zelo praktični ravni ta vizija svete ekonomije zahteva odpravo tega, čemur ekonomisti pravijo 'eksternalije'. Eksternalizirani stroški so stroški proizvodnje, ki jih plača nekdo drug. Na primer en razlog, zakaj je v Pensilvaniji zelenjava iz osrednje doline Kalifornije cenejša kot lokalni pridelki, je, da cene ne odražajo njenega celotnega stroška. Ker proizvajalci niso zakonsko odgovorni za plačilo trenutnih in prihodnjih stroškov izčrpavanja vodonosnikov, zastrupljanja s pesticidi, zaslanjevanja prsti in drugih učinkov njihovih načinov kmetovanja, ti stroški ne prispevajo k ceni glave solate. Poleg tega je strošek čezcelinskega prevoza s tovornjaki močno subvencioniran. Cena rezervoarja goriva ne vključuje stroškov

onesnaženja, ki ga povzroča, stroškov vojn, ki so se bojevale za njegovo zagotovitev, pa tudi ne stroškov razlitij nafte. Stroški prevoza ne vsebujejo gradnje in vzdrževanja avtocest. Če bi bili v glavi solate vsi ti stroški, bi bila v Pensilvaniji solata iz Kalifornije nedosegljivo draga. Iz daljnih krajev bi uvažali le zelo posebne stvari.

Danes lahko veliko panog posluje le zato, ker so njihovi stroški eksternalizirani. Na primer zaradi zakonsko predpisanih omejitve odgovornosti za razlitje nafte in raztalitev reaktorske sredice so vrtanje na morju in jedrske elektrarne donosne za njihove upravljavce, čeprav je njihov neto učinek na družbo negativen. Tudi če bi naftna družba BP bankrotirala, medtem ko bi poskušala poravnati škodo, nikoli ne bo in ne more plačati vseh stroškov razlitja v Mehškem zalivu. Naftna družba Shell niti slučajno ne more nikoli poravnati stroškov razlitij nafte v delti reke Niger. Stroške bodo plačale družba in prihodnje generacije, pri čemer bodo bogastvo dejansko prenesle iz domene javnosti v roke vlagateljev družbe.² Vsaka industrija s potencialom za katastrofalne izgube v bistvu udejanja prenos bogastva iz domene javnosti v zasebne roke, od množice k peščici. Te panoge poslujejo z brezplačnim zavarovanjem. One poberejo dobiček; mi prevzamemo tveganja. To velja tudi za finančno industrijo, v kateri lahko največji subjekti ogromno tvegajo, saj vedo, da jih bodo iz blata potegnili davkoplačevalci, če se ta tveganja uresničijo. Eksternalizirani stroški naredijo neekonomične stvari ekonomične, na primer globokomorsko vrtanje in jedrsko energijo.

Odprava eksternalij prekriža večni poslovni načrt: »Jaz obdržim dobiček, nekdo drug pa plača stroške.« Svoja polja gnojim z dušikom, ribiči rakcev pa plačajo stroške evtrofifikacije nižje ob reki. Za električno energijo sežigam premog, družba pa plača zdravstvene stroške emisij živega srebra in okoljske stroške kislega dežja. Vse te strategije so različice že opisane teme: monetizacije skupnih virov. Zmogljivost Zemlje, da vsrka različne vrste odpadkov, je oblika splošnega dobrega, tako kot sta plodnost tal in morij ter kot so polni vodonosniki. Kot skupni vir bi lahko obravnavali

² Tudi če gre družba v stečaj in s seboj potegne delničarje in imetnike obveznic, so pretekli vlagatelji že pospravili dobiček.

tudi kolektivni prosti čas družbe, ki se izčrpa, ko onesnaževalci zavozijo, katastrofe pa rešujejo vsi ostali.

»Jaz obdržim dobiček, nekdo drug pa plača stroške,« odraža miselnost ločenega jaza, po kateri je tvoja dobrobit povsem odrezana od moje. Kaj mi mar, kaj se zgodi s tabo? Če si reven, bolan ali za rešetkami, kaj mi mar, če se le lahko v zadostni meri izoliram od zastrupljene družbe in okolja v zunanjem svetu? Kaj mi mar, če Mehški zaliv umira pod naftnim madežem? Grem pač živet nekam drugam. Kaj mi mar za pacifiški vrtinec smeti, velik 1,6 milijona kvadratnih kilometrov? Z vidika Ločenosti je vseeno, če nam je mar ali ne – načeloma se od učinkov naših dejanj lahko izoliramo. Služenje dobička z eksternalizacijo stroškov je sestavni del te perspektive. Z zornega kota jaza, povezanega z drugimi ljudmi in z Zemljo, pa je vaša dobrobit neločljivo povezana z mojo, saj vi in jaz v temeljih nismo ločeni. Ponotranjenje (internalizacija) vseh stroškov enostavno pomeni, da ekonomija uresničuje to načelo soobstajanja. »Kar storim drugim, storim tudi sebi.«

Ponotranjenje stroškov zrcali tudi dojemanje kulture obdarovanja. V krogu obdarovanja je vaša sreča moja sreča in vaša izguba je moja izguba, saj boste imeli toliko manj ali več za dati. Če na svet gledamo tako, je stvar zdravega razuma v bilanco stanja vključiti škodo za družbo ali naravo. Če sem od vas odvisen glede daril, ki mi jih dajete, potem ni logično, da jaz bogatim na račun vašega siromašenja. V takem svetu je najboljša poslovna odločitev ta, zaradi katere obogatijo vsi: družba in planet. *Sveta ekonomija* mora vključevati to načelo in uskladiti dobiček z občo blaginjo.

Nekateri vizionarni poslovneži, ki razumejo to načelo, ga poskušajo na svojo pobudo uresničiti s koncepti, kot sta trojni izid* in obračunavanje vseh okoljskih stroškov. Namen je, da bi njihovo podjetje delovalo tako, da bi čim bolj povečalo ne samo lasten dobiček, ampak tudi celoto, sestavljenou iz ljudi, planeta in dobička – torej tri izide. Težava je v tem, da morajo te družbe tekmovati z drugimi, ki počnejo ravno obratno: prenašajo svoje stroške na ljudi in na planet. Trojni izid in obračun

* Angl. *tripple bottom line; podjetja*, ki namenjajo enako pozornost ljudem, dobičku in planetu. (*op. prev. in B. M.*)

vseh okoljskih stroškov sta koristna načina za ocenjevanje javne politike (saj vključujeta več kot samo ekonomske koristi), kadar pa govorimo o zasebnih podjetjih, sta prva dva sestavna dela celote, ljudje in planet, pogosto v nasprotju s tretjim, dobičkom. Če sem ribič, ki poskušam trajnostno loviti ribe in tekmujem z industrijskimi plovili z vlečnimi mrežami, dolgimi 160 kilometrov, bom zaradi višjih stroškov nekonkurenčen. Zato potrebujemo neko sredstvo, ki nas bo prisililo k ponotranjenju stroškov ter k vključitvi treh končnih rezultatov v enega, ki vključuje vse tri. Ne moremo enostavno upati, da bodo ljudje 'kapirali'. Ustvariti moramo sistem, v katerem bodo lastni interesi usklajeni z dobrim za vse.

En način, kako zunanje stroške (in zunanje koristi) vključiti v bilanco stanja, je s sistemi trgovanja z omejitvijo (s pokrovom) in z drugimi prenosnimi emisijskimi dovoljenji.³ Čeprav so rezultati takih sistemov v praksi mešani (zgornje meje žveplovega dioksida so bile sorazmerno uspešne, emisijski kuponi oziroma dobropisi Evropske unije so polomija), nam načeloma omogočajo izvajati kolektivni dogovor glede tega, koliko je dovolj. 'Dovolj' je odvisno od zmogljivosti planeta ali bioregije, da asimilira zadavno snov. Evropa in Amerika imata za nadzorovanje kislega dežja morda različne omejitve za žveplov dioksid; Los Angeles ima morda svojo omejitev za ozon ali dušikov oksid; planet ima morda eno skupno omejitev za ogljikov dioksid in klorofluoroogljikovodik. Uveljavljanje skupnih omejitev zaobide Jevonsov paradoks, po katerem boljša učinkovitost ne vodi nujno v manjšo porabo, temveč v še večjo, saj se znižajo cene in se sprosti kapital za še več proizvodnje.⁴

Današnje predloge za sisteme trgovanja z omejitvami spremljajo precejšnje polemike in na splošno se strinjam z njihovimi kritiki. Resnično učinkovit program za emisijska dovoljenja bi bil sistem dražb brez izravnalnih

³ V takih sistemih se določi omejitev za skupne emisije, pravica do emisij pa se dodeli državam ali podjetjem. Pravice do onesnaževanja se lahko kupujejo in prodajajo, da lahko tovarna, ki zniža svoje emisije, proda neizkoriscene kvote nekomu drugemu.

⁴ Na primer, kadar se zaradi uvedbe LED-sijalk stroški razsvetljave znižajo, se nekatere infrastrukture odzovejo tako, da povečajo svojo uporabo zunanjega razsvetljave. Kadar se poceni računalniški spomin, razvijalcii napišejo programsko opremo, ki zahteva več spomina. Kadarkoli se katerikoli vir začne učinkoviteje uporabljati, povpraševanje po njem upade, zato se zniža njegova cena, s tem pa se poveča povpraševanje po njem.

dobropisov, brez brezplačnih dobropisov in brez členov o podedovanih emisijah ter s strogimi sankcijami za države, ki ne izpolnjujejo dogovorov. Kljub temu pa ostajajo druge težave: nestanovitnost cen, špekulativni posli z izvedenimi finančnimi instrumenti in korupcija. Še zlasti kritičen problem je pregon kršiteljev, saj daje trgovanje z omejitvijo veliko prednost proizvajalcem v krajih z ohlapnim izvajanjem zakonov, rezultat tega pa je lahko še več skupnega onesnaženja kot v trenutnem regulativnem režimu.⁵ Še ena težava sistema trgovanja z omejitvijo je, da samoomejevanje posameznikov sprosti vire ali dovoljenja, ki jih lahko uporabi nekdo drug, to pa lahko vodi v občutek osebne nemoči.

Težave s trgovanjem z omejitvami ponujajo drugačen pristop: neposredno obdavčitev onesnaženja. To je drug način, da se uveljavi ponotranjenje stroškov, in zlasti bi bil ustrezен v situacijah, ko je možno družbene in okoljske stroške enostavno količinsko opredeliti in odpraviti. Tako kot pri trgovaju z omejitvijo je mednarodno izvrševanje precej težavno, saj bi proizvodnja postala bolj dobičkonosna v državah, ki bi zavrnile uvedbo davka ali bi ga neuspešno pobirale. Taka obdavčitev bi morda zahtevala tudi pogosto prilagajanje stopnje za doseganje želene omejitve.

Tisti bralci, ki se jim upira že sam predlog o še enem davku, naj razmislijo, da oba opisana mehanizma – sistemi trgovanja z omejitvami in zeleni davki – pravzaprav nista nova davka za družbo. Nekdo bo v vsakem primeru moral plačati stroške opustošenja okolja. V trenutnem sistemu so ta ‘nekdo’ nedolžni mimoidoči ali prihodnje generacije. Ti predlogi zgolj prenesejo te stroške na tiste, ki jih ustvarjajo in imajo od njih dobiček.

Ne glede na to, kako se to doseže, ko se stroški onesnaževanja internalizirajo, se najboljša poslovna odločitev uskladi z najboljšo okoljsko odločitvijo. Recimo, da ste izumitelj in se domislite odlične ideje, kako bi tovarna znižala onesnaževanje za 90 odstotkov, ne da bi pri tem znižala produktivnost. Danes ta tovarna ni motivirana za izvedbo vaše zamisli, saj ne plačuje stroškov tega onesnaževanja. Če pa bi bili stroški onesnaženja

5 Onesnaževalci v državah z ohlapnim izvrševanjem bi lahko prodali dovoljenja onesnaževalcem v državah s strogim izvrševanjem, zato bi lahko slednji onesnaževali z nizkimi stroški, prvi pa onesnaževali več, kot jim to dovoljuje omejitev za skupne emisije.

ponotranjeni, bi vaš izum pograbili kot vroče žemljice. Iz ponotranjenja stroškov bi nastal povsem nov sklop gospodarskih spodbud. Naši srčni dobroti, ki želi zmanjšati onesnaženje, čeprav se to ne izplača, se ne bi bilo treba več boriti s pritiski denarja.

Poleg programov trgovanja z omejitvijo in obdavčenja onesnaženja bi stroške lahko ponotranjili tudi v sami strukturi denarja, namerni vrsti denarja, ki bi odražala naše čaščenje planeta in prebujajoč se občutek vloge in smisla človeštva na Zemlji. Taka vrsta denarja združuje ponotranjenje stroškov z odpravo velike krivice, povezane z lastnino in opisane v 4. poglavju, ter враča skupne vire ljudem, hkrati pa vseeno dá povsem proste roke podjetniškemu duhu. Uresničuje načelo iz 9. poglavja: narediti denar svet tako, da ga zavaruje s stvarmi, ki so nam postale svete. Med njimi so prav te stvari, ki jih želijo ohraniti zeleni davki in podobni ukrepi. Medtem ko se podrobnosti trgovanja z omejitvijo, izdajanja denarja in tako dalje morda drži tehnokratski pridih, je temeljni vzgib, ki bo konkretneje opisan v naslednjem poglavju, denar uskladiti s stvarmi, ki jih imamo za svete.

Vendar bi najprej rad na nekaj opozoril. Ponotranjenje stroškov je odvisno od nevarne domneve: da je škodo za druga bitja mogoče količinsko opredeliti in ji dodeliti finančno vrednost. Če bi reki Misisipi na primer dodelili vrednost 1 milijardo dolarjev, to implicira, da je smiselno zaslužiti 2 milijardi dolarjev s tem, da jo do konca onesnažimo, saj je neonesnažena navsezadnje 'vredna' le milijardo. S finančnim vrednotenjem ekosistemskih storitev zmanjšamo njihovo vrednost na finančno ovrednotenje. Zato se za zaščito Zemlje ne moremo zanašati samo na ekonomijo. Tako kot prepoznavamo nezadostnost finančnih spodbud za odvračanje od umorov, posilstev in ugrabitev, bi morali tudi za ubijanje narave izvajati druge oblike družbenih in političnih sankcij. Redukcijamorale na denar obrodi pošastne rezultate.

Podajamo se v korenito drugačen odnos do Zemlje. V dnevih Vzpona, med odvijanjem zgodbe o rasti človeškega sveta in osvajanju divjine, v času otroštva civilizacije, ko je bilo na svetu dozdevno neskončno prostora za našo rast, ni bilo potrebe po družbenih dogоворih o tem, koliko rib uloviti,

koliko dreves posekati, koliko rude skopati ali koliko zmogljivosti ozračja za absorpcijo odpadkov porabiti. Danes se naš odnos do preostale narave spreminja in nemogoče si je zatiskati oči pred omejitvami okolja. Skoraj smo že izčrpali ribolovna območja, gozdove, čisto vodo in čist zrak. Imamo moč uničiti Zemljo ali ji vsaj zadati neizmerno škodo. Pred nami je ranljiva, tako kot sta drug pred drugim ranljiva ljubimca. V tem smislu ni več ustrezno o njej razmišljati samo kot o Materi Zemlji. Otrok v svojih potrebah ne upošteva meja svoje mame. Med ljubimci je drugače. Zato napovedujem prihodnost, v kateri ohranjam lokalne, regionalne in globalne omejitve uporabe raznolikih virov. Skrbno spremljam ulov pri ribolovu, uporabo podzemne vode, emisije ogljika, sečnjo lesa, izčrpavanje zgornje plasti zemlje in podobno ter to ohranjam na trajnostnih ravneh. Ti viri – čista voda, čist zrak, minerali, živalstvo in rastlinstvo ter še veliko tega – nam bodo sveti, tako sveti, da dvomim, da se bomo nanje kadarkoli nanašali kot na ‘vire’, tako kot naši vitalni organi niso za nas zgolj viri in niti ne pomislimo na to, da bi jih izčrpali.

Dejansko pa izčrpavamo svoje vitalne organe, in to iz podobnih razlogov, kot izčrpavamo vitalne organe Zemlje. Če razumemo povezani jaz, vemo, da to, kar storimo Zemlji, storimo sebi. Vzporednice segajo tako globoko, da se bom zavoljo jedrnatosti omejil samo na eno: na paralelo med črpanjem fosilnih goriv, shranjenih v zemlji, in izčrpavanjem nadledvičnih žlez s kemičnimi in psihološkimi poživili. V tradicionalni kitajski medicini so nadledvične žleze del sistema ledvic, za katerega se razume, da je vrelec izvornega čija, življenske energije, pa tudi portal do stalnega dotekanja pridobljenega čija. Kadar smo ubrani s svojim življenskim namenom, so ti portali do življenske energije na široko odprti in skoznje stalno doteka energija. Ko pa izgubimo to usklajenost, moramo uporabljati vedno nasilnejše metode (kavo, motivacijske tehnike, grožnje), da potisnemo življensko silo skozi nadledvične žleze. Podobno tehnologije, ki jih uporabljamo za dostop do fosilnih goriv, postajajo čedalje nasilnejše – hidravlično lomljenje, odstranjevanje vrhov gora, izkoriščanje katranskega peska in podobno – in ta goriva uporabljamo za lahkomiselne ali uničevalne namene, ki očitno niso usklajeni z namenom človeške vrste na Zemlji.

Osebno in planetarno zrcalita drug drugega. Povezava presega zgolj analogijo: ta vrsta dela, v katero se moramo prisiliti s kavo in z zunanjim motivacijom (npr. denar), je točno ta vrsta dela, ki prispeva k plenjenju planeta. V resnici si ne želimo tega početi s svojimi telesi; v resnici tega ne želimo delati svetu.

V odnosu z Zemljo si želimo postati nekdo, ki daje, ne pa samo jemlje. S tem v mislih se bom dotaknil še enega vidika zakona vračanja ter kozmične enosti dajanja in prejemanja. Zdi se, da v naravi obstaja očitna izjema k zakonu vračanja, nekaj, česar ekosistemi ne reciklirajo, nekaj, kar neprestano vstopa kot novo in vedno izstopa kot odpadek. To nekaj je energija. Oddaja jo sonce, ujamejo jo rastline in vzdolž prehranjevalne verige se pretvarja iz ene oblike v drugo, medtem pa se nepreklicno premika proti svojemu končnemu cilju: k odvečni topoti. Prej ali slej vse elektromagnetno sevanje sonca z nizko entropijo Zemlja izseva nazaj v vesolje kot topoto z visoko entropijo.⁶

Ne preseneča me, da so starodavni ljudje častili sonce, nam edino znano stvar, ki daje brez pričakovanj ali celo možnosti vrnitve česarkoli v zameno. Sonce je utelešena velikodušnost. Napaja celotno kraljestvo življenja, v obliki fosilnih goriv, sončne, vetrne in hidroelektrične energije pa lahko napaja tudi tehnosfero. Ob čudenju nad tem tako rekoč brezmejnim virom brezplačne energije lahko zaslutim neznansko, skoraj otroško hvaležnost, ki so jo najverjetneje čutili starodavni častilci sonca.

Vendar se za tem skriva še več. Duhovno izročilo povezuje rdeča nit, ki pravi, da tudi mi vračamo soncu; da dejansko sonce še naprej sveti samo zaradi naše hvaležnosti.⁷ Starodavni obredi niso bili namenjeni le zahvaljevanju soncu – ampak temu, da bi še naprej svetilo. Sončna energija je lesk zemeljske ljubezni, ki se odbija nazaj k nam. Tudi tukaj je na delu krog obdarovanja. Niti od sonca nismo ločeni, zato lahko včasih morda občutimo, kako v nas sije notranje sonce in vse naokoli ožarja s toplino in s sijajem darežljivosti.

6 'Slej' bi lahko pomenilo na stotine milijonov let; na primer ko pokurimo premog.

7 Zanimivo je to, da se je v zadnjih štiridesetih letih, med doseganjem vrhunca dobe nehvaležnosti, sevanje sonca na videz spremenilo in da se je moč heliosfere precej zmanjšala. Morda je to samo moja domišljija, ampak spomnim se, da je bilo v mojem otroštvu sonce bolj rumeno. Od približno leta 2008 sonce kaže močan solarni minimum in po mnenju nekaterih znanstvenikov se približuje velikemu solarnemu minimumu. Ali je mogoče, da sonce, utelešenje darežljivosti, prehaja v viharno fazo, ki zrcali finančno krizo na Zemlji, navsezadnje krizo dajanja in prejemanja?

Valute, ki temeljijo na skupnih dobrinah

Ves denar je stvar prepričanja.

– ADAM SMITH

 Živimo na planetu, ki je naravni vir izobilja in darov za ohranjanje življenja vseh nas. Kot smo ugotovili v 4. poglavju, bogastev planeta – prsti, vode, zraka, mineralov, genoma – ni ustvaril nihče, zato niso nikogaršnja lastnina, temveč zanje skupaj skrbijo vsa bitja. Enako velja za zakladnico tehnologije in kulture, ki je zapuščina naših skupnih prednikov, izvir bogastva, ki si ga nobeno živo bitje ne zasluzi nič manj kot katerokoli drugo.

Toda kaj storiti s tem spoznanjem? Te resnice so zelo skladne z marksistično in anarhistično kritiko lastnine, toda marksistična rešitev – kolektivno lastništvo proizvodnih sredstev pod državno upravo – ne seže dovolj globoko; niti ne rešuje resnične težave.¹ Resnična težava je v tem, da je tako v komunističnem kot v korporativno-kapitalističnem sistemu vladajoča elita tista, ki sprejema odločitve o uporabi bogastva družbe in ima od njih koristi. Konvencija lastnine – skupne ali zasebne – se v obeh primerih uporablja za utemeljevanje in olajševanje dodeljevanja bogastva in moči.

Metamorfoza človeške ekonomije, ki se odvija v našem času, bo segla globlje kot marksistična revolucija, ker *Zgodba o ljudeh*, ki jo tke, ne bo zgolj nova utvara lastništva, temveč spoznanje fiktivne, konvencionalne narave lastništva. Kaj pa je lastnina drugega kot družbeni dogovor, da ima

¹ Na tem mestu moram omeniti, da čista marksistična teorija ne obravnava državnega lastništva kot zadnje faze komunizma, ampak pravi, da naj bi država sčasoma zamrla, skupaj z njo pa domnevno tudi koncept lastnine.

določena oseba nekatere pravice do uporabe nečesa na predpisane načine? Lastnina ni objektivna funkcija resničnosti, torej če jo postvarimo in jo spremenimo v nekaj elementarnega, tako kot v kapitalistični in komunistični teoriji, se nezavedno zasužnjimo z zgodbo, ki jo vsebuje. Menim, da se sveta ekonomija ne more začeti z lastništvom kot z elementarno funkcijo, saj to pojmovanje naseda pogledu na svet, zgodbi o jazu in zgodbi o svetu, ki niso resnični, oziroma vsaj niso več – naseda predstavi o samostojnem in ločenem jazu v nepristranskem vesolju. Torej namesto da v slogu Marxa izustim, da bi kulturna in naravna dediščina morali biti v kolektivni lasti, raje povsem opustimo koncept lastnine teh stvari in razmislimo o tem, kako lahko pravično, ustvarjalno in čudovito izrazimo njihovo vrednost v ekonomskem sistemu.

Danes dobijo na podlagi posojil dostop do denarja tisti, ki bodo najverjetneje razširili sfero blaga in storitev. V sveti ekonomiji bodo imeli dostop tisti, ki bodo prispevali k bolj čudovitemu svetu. Medtem ko se morda ne strinjamо vsi, kakšen naj bi ta svet bil, v našem času brstijo raznovrstne pomembne skupne vrednote. Vzradostilo me je, ko sem med povezovanjem z ljudmi iz vseh segmentov političnega spektra opazil skoraj vsesplošno čaščenje skupnosti, narave in čudovitih izdelkov človeške kulture. Iz mavrice teh skupnih vrednot, ki jih politični jezik običajno zamegli s sajenjem razkola v srce naše skupne človečnosti, bo vzniknila valuta svete ekonomije.

V tem poglavju bom spregovoril o ‘vladi’ v kontekstu vprašanja valute, vendar upoštevajte, da se bo v prihodnjih letih vlada, tako kot vse naše ustanove, korenito spremenila. V končni fazi si predstavljam decentralizirane, samoorganizirane, novonastajajoče, na enakovredni izmenjavi temelječe, ekološko ozaveščene izraze politične volje. Vzporedno s tem si zamišljjam tudi ekologijo denarja, ekonomski sistem s številnimi komplementarnimi načini kroženja in izmenjave. Med njimi bodo nove razširitve obdarovanja, ki bodo delo razvezale od prisile in zadovoljile življenjske potrebe za vse.

Kakršnokoli obliko bo že zavzela, eden od bistvenih namenov vlade – morda *prav res bistveni* namen vlade – je, da služi kot skrbnica skupnih dobrin. Skupne dobrine zajemajo površino zemlje, minerale pod zemljo, vodo na tleh in pod njimi, rodovitnost prsti, elektromagnetni spekter,

planetarni genom, živalstvo in rastlinstvo lokalnih in globalnih ekosistemov, ozračje, več stoletij star vrelec človeškega znanja in tehnologije ter umetniške, glasbene in literarne zaklade naših prednikov. Kot družbeni reformisti opažajo že več kot dva tisoč let, si nobene od teh stvari ne more upravičeno lastiti niti ena samcata oseba.

V preteklosti bi morda rekel, da je namen vlade upravljati s temi zakladi v dobro vseh ljudi. To je dober začetek, toda danes, ko vstopamo v razmerje z *Ljubimko Zemljo*, raje rečem, da je vlada izraz našega kolektivnega skrbništva teh zakladov v imenu same Zemlje, ki gosti človeštvo kot svoj najnovejši organ. Na človeštvo ne moremo več gledati kot na le še eno življenjsko obliko na planetu, saj imamo takšno moč spremeniti ali celo uničiti planet, kot je ni imela še nobena vrsta pred nami.

Ali sploh obstajajo boljši stebri za denarni sistem – zgodbo o vrednosti –, kot so te stvari, ki so tako svete, tako dragocene? Skladno s tem bo del svete denarne mase ‘zavarovan’ s prav temi stvarmi, za katere skrbimo skupaj. To bi lahko bilo urejeno recimo takole: najprej sklenemo kolektiven, politično posredovan dogovor o ustreznom obsegu narave, ki bo namenjen ljudem: koliko plodov morja, koliko prsti, vode; kolikšna zmogljivost ozračja, da vsrka in preobrazi odpadke; kolikšna zmožnost zemlje, da si opomore od brazgotin rudarjenja; kolikšen del podarjenih fosilnih goriv, kovinskih rud in drugega bogastva; kolikšen del tišine v naravi se žrtvuje za hrup strojev; koliko temnega nočnega neba se razsvetli z mestnimi lučmi. Te odločitve pogosto zahtevajo znanstveno razumevanje, enako pogosto pa vsebujejo sodbe o vrednosti. Oboje prispeva k našemu kolektivnemu dogovoru o tem, koliko naravnega kapitala naj pokonzumiramo.

Takšna odločitev je na obliju Zemlje nekaj novega. Vlade nedvomno danes uporabljajo predpise in davke, da bi ustavile ali upočasnile požiranje nekaterih delov skupnih dobrin, še nikoli pa nismo staknili glav in se vprašali: »Koliko je dovolj?« Starodavne vasi so ščitile skupne dobrine s tradicijo, z običaji in z družbenim pritiskom (‘tragedija skupnih dobrin’²

² Tragedija skupnih dobrin je psevdozgodovinska zgodba, ki naj bi ponazarjala težavo priskledništva ali sebičnega okoriščanja na račun drugih. Pripoveduje o travniku, delu vaških skupnih dobrin, okleščenem vsega rastlinja, saj je bilo v interesu vseh vaščanov tam pasti čim več ovac. Kadar so vsi zasledovali lastne koristi, je bil travnik posledično preveč popasen in vsi so bili na zgubi.

je večinoma mit), toda na ravni današnje družbe moramo za doseganje soglasja in izvedbo dogovora vzpostaviti politični proces. Ta proces bi upošteval znanstveni konsenz glede tega, kolikšna uporaba skupnih dobrin je trajnostna, pa tudi družbeni konsenz o sorazmerni pomembnosti nečesa, recimo o priročnosti motorjev z notranjim izgorevanjem za lažje delo v primerjavi z užitki tihega jesenskega dne.

Po sprejetju odločitve, koliko vsake skupne dobrine naj bi dali na voljo za uporabo, lahko izdamo denar, ki bi bil 'zavarovan' s temi dobrinami. Morda se na primer odločimo, da lahko ozračje na leto vsrka skupno dva milijona ton emisij žveplovega dioksida. Za zavarovanje valute lahko nato uporabimo pravice do izpustov. Enako velja za preostale skupne dobrine. Rezultat bi bil dolg seznam z vsemi elementi skupnih dobrin, ki bi jih na podlagi dogovora uporabljali v ekonomske namene. Konceptualno gledano bi to lahko bilo videti nekako takole:

Vrednost našega denarja temelji na pravici do ulova 300.000 ton polenovke iz novofundlandskega ribolovnega območja za polenovko, pravici do črpanja 30 milijonov galon (dobrih 113 milijonov litrov) vode iz vodonosnika Ogallala, pravici do izpustov 10 milijard ton CO₂, pravici do črpanja 2 milijard sodov nafte iz tal, pravici do uporabe mikrovalovnega pasu X elektromagnetskoga spektra ...

Kako to uvesti v praksi? En način bi lahko bil, da vlada preprosto ustvari denar in ga nameni za javno porabo v gospodarstvu, enako kot vlade danes porabljajo davčne prihodke. Denar bi krožil po gospodarstvu in sčasoma bi zaokrožil nazaj do vlade, ko bi ga proizvajalci unovčili za zavarovane stvari. To bi se lahko izvedlo na podlagi dražbe ali pa bi relativne cene za zavarovane stvari bile določene vnaprej in bi se nato vsako leto prilagodile glede na dejanske cene na sekundarnem trgu. V obeh primerih bi vračanje denarja za kritje nazaj v proračun delovalo povsem enako kot davek na vire in onesnaževanje.

Pa poglejmo konkreten primer, kako bi to lahko delovalo. Lokalna uprava plačuje plače policistom, gasilcem in lokalni ekološki ekipi za čiščenje. Ena

od teh oseb porabi svojo plačo za hrano, električno energijo in nov menjalnik za avtomobil. Hrano dobi z lokalne kmetije, ki del svojega denarja porabi za pravico do črpanja 1000 kubikov vode letno iz lokalnega vodonosnika. Ta denar dobi lokalna uprava, skrbnica tega dela skupnih dobrin.

Medtem del denarja za menjalnik prejme tovarna, ki del tega denarja nekje plačuje kot dajatev za onesnaženje, da lahko posluje. Ta strošek je vključen v ceno menjalnika, ki vključuje tudi dajatev za onesnaženje z bencinom, ki se uporablja za prevoz, pravice za rudarjenje železove rude, ki se uporablja za izdelavo jekla, in tako dalje. Ta denar se steka k različnim skrbnikom skupnih dobrin, nekateri od njih so lokalni, drugi regionalni, spet tretji državni ali globalni. Katerakoli tovarna, ki se domisli načina za manjšo porabo skupnih dobrin – na primer da manj onesnažuje ali da uporablja reciklirane kovine s starih odpadov –, bo lahko zmanjšala svoje stroške in imela večji dobiček. Profitni motiv torej postane zaveznik naše želje pozdraviti planet in ne biti več njen sovražnik.

Upoštevajte načelo, da postane dragocena katerakoli dobrina, ki jo uporabljamo kot denar, zato je želimo vedno več. Kadar je denar zlato, kopljemo več zlata, več, kot ga v kateremkoli pogledu dejansko potrebujemo. V družbah, kjer je denar živina, ljudje redijo veliko večje črede od teh, kot jih dejansko potrebujejo. Če za zavarovanje valute uporabimo nafto ali energijo, kot predlagajo nekateri, bomo poskušali proizvesti več nafte in narediti večje zaloge. Toda kaj če bi za zavarovanje valute uporabili nafto, še vedno zakopano v zemljo, zlato, še vedno skrito v nedrih gora, in še neokrnjene gozdove? Ali ne bi tako tudi povečali vrednost teh stvari in si jih žeeli ustvariti še več? Ta mehanizem sploh ni tako zelo misteriozen. Če bi morali plačati polne okoljske stroške črpanja nafte, bi vestno iskali načine, da jo obdržimo v zemlji. Če bi morali plačati za vsako enoto onesnaženja, bi si prizadevali za manjše onesnaževanje.

Drugi način za doseganje istega cilja bi bil, da vlada ustvari kreditni denar, tako da si ga sposodi od centralne banke po ničelnih obrestih, posojila pa odplača z denarjem od prodaje upravljenih skupnih dobrin. Vlada bi lahko izdala tudi obveznice vlagateljem in centralna banka bi lahko izvajala denarno politiko tako, kot jo danes, in sicer z nakupom ali

s prodajo različnih količin teh obveznic na prostem trgu. Poglavitno je, da imajo te obveznice ničelne (ali negativne) obresti; to možnost bom pojasnil v naslednjih dveh poglavjih. V nasprotnem primeru bi ustvarili potrebo po neprestani rasti porabe skupnih dobrin.

V obeh primerih bi proizvajalci imeli finančno spodbudo za čim manjšo porabo skupnih dobrin. Danes ne obstaja nobena taka spodbuda, če pa že obstaja, je povsem nenačrtna. V tem sistemu bi bili družbeni in ekološki stroški internalizirani. Če danes rudarska družba izčrpa vodonosnik ali če flota plovil z vlečno mrežo izropa ribolovno območje, se stroški za družbo in planet ne zapišejo v bilanco stanja proizvajalca. V novem sistemu ne bo več tako. Ker bi se ti stroški prenesli na industrije nižje v proizvodni verigi in v končni fazi na potrošnike, se slednji ne bi več srečevali z današnjo dilemo, da so najcenejši izdelki tisti, ki povzročajo največjo družbeno in okoljsko škodo, okolju prijazni izdelki in izdelki iz pravične trgovine pa zdaleč najdražji. Namesto tega bi bili cenejši izdelki, ki bi iz proizvodnega procesa umaknili onesnaženje, ker bi kvote za onesnaževanje zelo veliko stale. Izdelki bi bili dražji za znesek, sorazmeren z obsegom naravnih skupnih dobrin, porabljenem pri njihovi proizvodnji.

Vsakega okoljskega problema ni mogoče rešiti tako, da se ga denarno ovrednoti. Kot ponazarja primer reke Misisipi v prejšnjem poglavju, če dodelimo ekosistemu, živemu bitju ali sami Zemlji katerokoli končno številko, zmanjšamo tem stvarem njihovo pravo vrednost, ki je ni mogoče številčno ovrednotiti. Pri snovanju valute, ki temelji na skupnih dobrinah, moramo prepoznati, da se bo to, kar je sveto, vedno izmuznilo merljivosti. Nekatere sfere skupnih dobrin je mogoče varno izmeriti in količinsko opredeliti; druge potrebujejo drugačne oblike pravne in moralne zaščite.

Nekateri bi morda ugovarjali, da bi tak sistem zahteval veliko birokracije in papirologije, saj bi morali slediti vsakemu onesnaževalu in družbenemu strošku, nastalem med proizvodnim procesom. Moj odgovor na to je sestavljen iz dveh delov. Najprej – ta sistem je izraz nove nianse odgovornosti do okolja, ki želi poznati učinke naših dejanj na druga bitja in prevzeti odgovornost zanje. Samo poglejte, kaj se zgodi z Zemljo, kadar se sploh ne zmenimo za tveganje razlitij nafte in jedrskih katastrof. Vse bolj želimo

vedeti, kaj počnemo, želimo poznati vse učinke svojih dejanj in želimo prevzeti odgovornost zanje. Ta naravnost je povsem naravna za povezani jaz, ki ve, da 'kar storim drugim, storim tudi sebi'.

Kot drugo – to, kar sem opisal, je pravzaprav veliko manj zapleteno kot današnji blodnjaški in neekonomični sistem regulacije, ki uvršča okoljsko odgovornost na nasprotni pol od finančnega dobička. S perspektive uporabnika ne gre za nič več kot za to, da se namesto prodaje in dobička obdavči surovine in onesnaženje. Zasebni proizvajalci bi morali plačati za stvari, ki so zdaj 'brezplačne' – brezplačne vsaj zanje. Morda to vidite kot obliko posredne obdavčitve, vendar lahko na to pogledate tudi tako, da proizvajalci enostavno plačajo za stvari, ki jih vzamejo iz skupnih dobrin; za stvari, ki jih vzamejo vsem nam. To je edino pravično. Lahko bi rekli, da je taka obdavčitev preprosto udejanjenje načela: »Kdor ima koristi od širše skupnosti življenja, mora tudi prispevati k širši skupnosti življenja.« Tisti, ki jemljejo iz skupne blaginje, morajo v enaki meri prispevati k javnemu dobremu.

Današnje vrste davkov, s katerimi se zbirajo prispevki v skupno dobro, so skoraj diametalno nasprotne temu, kar želimo ustvariti v našem svetu. Jemljemo lahko iz skupnih dobrin – iz tega, česar ne bi smel imeti v lasti nihče –, ne da bi za to plačali, a hkrati je edina zadeva, za katero lahko rečemo, da je naša last – naše produktivno delo –, obdavčena z davkom od dohodkov. Prisiljeni smo plačevati tudi davek na kroženje blaga – davek od prometa* –, ne obstaja pa davek na kopičenje bogastva, ki se ne uporablja za izmenjavo. Naš sistem je postavljen na glavo. Denarni sistem, ki ga opisujem v tem poglavju, preobrne davek od dohodkov in namesto vašega zaslužka obdavči to, kar vzamete. V naslednjem poglavju bo opisan podoben preobrat davka od prometa in preusmerjanje stroškov od potrošnje h kopičenju.

Za bralce, ki ne poznajo neortodoksne ekonomske misli, želim izpostaviti, da lahko ta predlog umestimo v ugleden zgodovinski kontekst. Je spojitev več elementov. Zamisel o prenosu obdavčitve na onesnaževalce in porabo virov je oblikoval A. C. Pigou v zgodnjem 20. stoletju, njeni poznejši

* Avtor govorí o sales tax, davku od prometa, ki ga v Sloveniji ni; še najbolj podoben mu je koncept DDV-ja, ki je neke vrste kombinacija takega davka in davka na vloženo delo. (*op. M. M. in B. M.*)

predstavniki pa so Herman Daly, Paul Hawken in številni okoljevarstveniki. Ideja o odpravi dobička iz lastništva skupnih dobrin sega v tradicijo po Henryju Georgeu, ki sem jo opisal v 4. poglavju.³ Mnogi novejši misleci predlagajo zavarovanje valute z energijo in drugimi viri (vendar kolikor je meni znano, niso pomislili na zavarovanje valute z energijo in z viri, še vedno zakopanimi v zemljo). V tem poglavju opišem naravno razširitev zamisli Henryja Georgea in Silvia Gesella v ekološki dobi, trdno ogrodje te razširitve pa stoji na dveh ali treh sorodnih miselnih tradicijah.

Najpomembnejši sestavni del javnega dobrega je nedvomno sama zemlja, predmet prvotnih kritik institucije lastnine. Predlogi Georgea in Gesella, ki izhajajo iz teh kritik, brezhibno ustrezajo denarnemu sistemu, ki sem ga opisal. Georgeev enotni davek ni nič drugega kot provizija za pravico do uporabe skupnih dobrin (zemljišča). Ta davek, ki se nanaša na temeljno vrednost zemlje, neodvisno od kakršnihkoli izboljšav na njej,⁴ bi lahko bil tudi v obliki zakupa ali plačila služnostnih pravic. Ker so izboljšave zemljišča očitno nepremične in ker njihova gradnja pogosto traja več let ali desetletij, bi morali imeti zakupniki prednostno pravico do obnove. Predlagani so bili številni postopni in blagi načini za vnovično predajo skupnih zemeljskih dobrin javnosti; potreben ni niti zaseg obstoječe nepremične lastnine, temveč le uveljaviti načelo, da zemlja pripada vsem.⁵ To pomeni, da nihče ne bi smel imeti finančne koristi od lastništva zemlje.

Enako velja za elektromagnetni spekter, minerale pod zemljo, genom in zbrane zaklade človeškega znanja. Ti bi morali biti na voljo za najem, ne pa za lastništvo, z najemninami pa bi morala razpolagati javnost. Najbolj zagnani za najem teh dobrin bi bili hipotetično tisti, ki bi znali te vire

-
- 3 Nepravičnost in ekonomsko neučinkovitost ekonomskih rent so prepoznali tudi klasični ekonomisti, kritizirane pa so bile tudi v pisanih Adama Smitha, Davida Ricarda in Johna Stuarta Millia. Glej Hudson, »Deficit Commission Follies«.
 - 4 To razlikovanje je pravzaprav precej težavno. Vrednosti zemlje ni vedno mogoče ločiti od vrednosti 'izboljšav'. Prvič, človekova dejavnost lahko trajno preoblikuje zemljo in spremeni njeno 'temeljno vrednost'. Drugič, izboljšave lahko na to območje pritegnejo ljudi, kar običajno dvigne cene zemljišč, ne glede na izboljšave. Torej izboljšave zemljišč povečajo vrednost osnovnega zemljišča brez izboljšav, kar, protislovno, odvraca ljudi od izboljšav. Menim, da so te težave, ki se v neki meri nanašajo na druge vrste naravnega kapitala, rešljive, vendar poglobljena razprava presega okvir te knjige.
 - 5 Zemljo bi lahko, na primer, postopoma odkupili od zasebnih lastnikov, tako da bi uvedli 3-odstotni davek na vrednost zemljišča, ki bi se sprva plačeval iz obstoječega lastniškega kapitala, zato da bi morali lastniki začeti plačevati davek šele čez 33 let.

najbolje izkoristiti. Še vedno bi bilo dovolj prostora za podjetništvo – še več bi ga bilo, kot ga je danes, saj dostop do virov ne bi temeljal na predhodnem lastništvu, ampak na najučinkovitejši uporabi. Nihče ne bi mogel več profitirati z ‘jaz imam, ti pa ne’.

Navedeni opis izdajanja denarja je morda pustil vtis, da bo večino denarja ustvarila zvezna vlada. Nimam tega v mislih. Večino skupnih dobrin, na katerih bo temeljal denar, je najbolje upravljati po posameznih bioregijah. Številna onesnaževala na primer najbolj opustošijo lokalne ekosisteme, planet kot celoto pa zgolj neposredno. Kaj malo koristi je od omejevanja globalnih emisij ozona če so lokalne koncentracije teh snovi tiste, ki povzročajo škodo za ljudi in drevesa. Zvezna država Kalifornija, ali mogoče njene manjše politične enote, bo torej morda izdala valuto, zavarovano s pravicami do emisij ozona. V nekaterih primerih prekrivanja lokalnih in globalnih učinkov bi onesnaževalci morda lahko plačali dve različni pravici za isto onesnaževalo.

Najpomembnejša skupna dobrina, zemlja, je sama po sebi tudi lokalna skupna dobrina – pravzaprav ravno iz zemlje izhaja opredelitev ‘lokalnega’. Na splošno je utemeljevanje denarja na skupnih dobrinah neločljivo povezano s splošno decentralizacijo finančne in navsezadnje politične oblasti na lokalno raven. Seveda obstajajo nekatere vrste skupnega dobrega in nekatera človekova prizadevanja, ki zajemajo ves planet; neizogibno je torej, da mora obstajati na svetovni ravni politična moč, ki lahko usklajuje človekovo dejavnost, najverjetneje z denarjem. Toda globalne ali nacionalne vlade ne bi smeły upravljati nobene oblike skupnih dobrin, ki so v osnovi regionalne ali lokalne. Ker je lokalnih toliko skupnih dobrin – zemlja, povodja, minerali, nekatera ribolovna območja in zmogljivost ekosistema za absorpcijo številnih vrst onesnaženja –, denarni sistem, ki ga opisujem, ustreza premiku politične moči od centraliziranih vlad k decentraliziranim. Lokalne uprave bodo pristojne za izdajo denarja, zavarovanega z realnim bogastvom.

Doslej sem opisal, kako bi lahko nacionalne in lokalne uprave izdajale denar, osnovan na naravnem bogastvu, ki ga upravlja v imenu skupnosti, človeštva in Zemlje. Vendar vsak vir bogastva ni del skupnih dobrin. Kritiki lastnine, vse od prvih cerkvenih očetov, so priznavali, da ima oseba v lasti

vsaj svoj čas, delo in življenje. Konec koncev je to vse, s čimer se rodimo, v grob pa se bomo vrnili celo brez tega. Če že kaj, so naša vsaj naša življenja. Ali naj ne bi torej posamezniki imeli možnost izdajati denar ali pridobiti posojilo, 'zavarovano' z lastnimi proizvodnimi viri?

No, saj to počnemo že danes, kadar zasebna podjetja in posamezniki ustvarijo denar na podlagi bančnega kredita. Ne glede na to, ali lahko rečemo, da smo 'lastniki' svojih življenj, ali tega ne moremo reči, smo nedvomno skrbniki svojega časa, svoje energije in ustvarjalne moči, ki jo nosimo v sebi. Če lahko vlada izdaja valuto, ki temelji na proizvodnem bogastvu, ki ga upravlja, zakaj tega ne more narediti zasebni subjekt?

To sprašujem, ker nekateri reformatorji denarnega sistema menijo, da je to slaba ideja, in ker so zgradili celotne ekonomske filozofije na zlatu ali na sistemih fiat valut, v katerih bi bila prepovedana bančni sistem z delnimi rezervami in zasebno ustvarjanje kreditnega denarja. To vprašanje bom precej poglobljeno obravnaval, saj predstavlja pomembno miselno strugo v Novi ekonomiji. Nedavni predlogi strokovnjaka za zgodovino denarja Stephena Zarlenga so celo naleteli na odobravanje na obrobju ameriške politike, zanje se je zagrel zlasti nekdanji kongresnik Ron Paul. Odprava bančnega sistema z delnimi rezervami je tudi del filozofij nekaterih pripadnikov gibanja za socialna posojila, avstrijske ekonomske šole in mnogih drugih. Sprva se mi je njihova logika zdela zelo prepričljiva, in zelo temeljito opišejo katastrofalne učinke rasti dolga v srednjem in pozнем dvajsetem stoletju, ko se je denar ločil od zlata. Po njihovih trditvah naj bi sistem s stoodstotnimi rezervami preprečil večjo količino dolga od denarja – toda kako potem preprečiti koncentracijo bogastva zaradi obresti?

Razen avstrijske šole večina zagovornikov stoodstotnih rezerv podpira tudi neko vrsto ekonomske prerazporeditve ali povečanje denarja v obtoku, na primer neposredno porabo vladnih fiat valut v gospodarstvu, da lahko dolžniki pridobijo dovolj denarja za odplačilo glavnic in obresti na posojila. Frederick Soddy, eden prvih sodobnih ekonomistov, ki je prepoznal nelogičnost neomejene eksponentne rasti in ki je razlikoval med denarjem in bogastvom, je predlagal zahtevo po stoodstotnih rezervah za banke, s čimer jih je izključil iz ustvarjanja denarja, vendar je tudi dodal, da bi vlada

s porabo ustvarila zadostno količino denarja za preprečevanje deflacji. Irving Fisher, utemeljitelj matematične ekonomije in mogoče največji ameriški ekonomist, je predlagal nekaj zelo podobnega in to poimenoval ‘stoodstotni denar’. Major Douglas je šel še dlje in zagovarjal, da bi bilo treba vsem državljanom izplačevati socialno dividendo.

Precej časa sem poskušal odgovoriti na vprašanje, katero bančništvo je skladno s *Svetom ekonomijo*: z delnimi rezervami ali s stoodstotnimi rezervami. Po ubadanju z neznansko zamotanostjo vprašanja in branju člankov, napisanih celo v desetletju po 1930, sem se nekega dne vdal in ulegel na kavč, kjer se mi je, po pričakovanju in na moje precejšnje nezadovoljstvo, posvetilo, da tadva sistema v osnovi nista tako zelo različna, kot se zdi večini ljudi. Zmeda, s katero je prežet internet, po eni strani izhaja iz pretirano poenostavljenega in nepravilnega pogleda na to, kako bančništvo z delnimi rezervami dejansko deluje, na globlji ravni pa izhaja iz umetnega in neutemeljenega razlikovanja med tem, kaj je stvar dogovora in kaj je realno.

Za zdaj naj bo dovolj, če povem, da lahko predlogi iz te knjige ustrezajo enemu in drugemu sistemu. Na splošno sem bolj naklonjen sistemom, ki vključujejo zasebni kredit; prvič zato, ker to omogoča organsko, endogeno ustvarjanje denarja, neodvisno od centralne oblasti; drugič zato, ker je v tak sistem lažje vključiti vznemirljive nove načine ekonomskega sodelovanja, na primer verigo za trgovinsko menjavo (*angl. commercial barter rings*) in sisteme za vzajemne kredite; tretjič zato, ker dovoljujejo veliko večjo prilagodljivost pri finančnem posredništvu in oblikovanju kapitala; četrтиč pa zato, ker poenostavijo medbančno poravnava posojil. Poleg tega, kot so okoli 1935 začeli ugotavljati nekateri sodelavci Irvinga Fisherja, je skoraj nemogoče preprečiti, da bi se depoziti z delnimi rezervami pojavljali v prikritih oblikah.⁶ Razmislite o tem: tudi če izdate zadolžnico prijatelju

6 Ekonomist Henry Simons je leta 1934 pisal Fisherju: »Varčevalni depoziti, srednjeročne kuponske obveznice in celo komercialni vrednostni papirji so skoraj tako blizu vlogam na vpogled, kot so vloge na vpogled blizu zakonitemu plačilnemu sredstvu. Ves problem, ki ga zdaj povezujemo s komercialnim bančništvom, bi se lahko hitro ponovno pojavit v drugih oblikah finančnih ureditev ... Kaj malo bi pridobili, če bi za bančništvo z vlogami na vpogled določili stoodstotno osnovo, hkrati pa bi to spremembu spremljala vedno večja nagnjenost k posedovanju likvidnih ‘denarnih’ rezerv v obliki vezanih vlog in vedno večje število instrumentov za posedovanje teh rezerv. Dejstvo, da take vloge ne morejo biti sredstvo, ki kroži, ni odločilno; so namreč učinkovito nadomestno sredstvo za namene stanja denarnih sredstev. Povečanje števila vezanih vlog, ki bi sprostilo sredstvo, ki kroži, iz nakopičenih ‘zalog’, bi lahko bilo

in jo vaš prijatelj namesto denarja da drugemu prijatelju, povečujete denarno maso.

Kakršnekoli so že prednosti in pomanjkljivosti ustvarjanja zasebnega denarja na podlagi dolga in ne glede na to, ali vlada izdaja fiat valuto ali ustvarja kreditni denar v sodelovanju s centralno banko, bo v primerjavi z danes neizmerno večji delež denarja izviral zunaj zasebnega bančnega sistema. Razlog je dokaj preprost: večji del naravnega skupnega dobrega, ki se danes uporablja kot podlaga za ustvarjanje zasebnega kredita, bi postal javen. Na primer podjetje ne bi več dobilo poslovnega posojila na osnovi predvidenih prihodnjih prihodkov od izčrpanja vodonosnika. Prihodnji stroški tega izčrpanja bi bili internalizirani in s plačilom pravic do uporabe vrnjeni javnosti. Še vedno pa bodo obstajale priložnosti za dobiček – na primer če se nekdo domisli učinkovitejše uporabe iste količine vode. Take stvari so utemeljena podlaga za ustvarjanje zasebnega kredita; neutemeljeno pa je ustvarjati denar z jemanjem nečesa, kar bi moralo pripadati vsem.

Zaradi današnjega koncentriranega zasebnega lastništva javnega dobrega so tudi dobički zgolj zaradi lastništva močno koncentrirani. Ko bodo proizvajalci (in na koncu potrošniki) plačali celoten strošek vgrajene energije in surovin ter pošteno najemnino za zemljo in druge skupne dobrine, se bo bogastvo, ki je danes koncentrirano v rokah peščice, namesto tega stekalo k varuhom skupnih dobrin. Situacija bo podobna temu, kar se zgodi, ko država, na primer Venezuela ali Bolivija, nacionalizira svoja naftna polja. Tuji proizvajalci bi še vedno lahko upravljali polja, vendar bi imeli dobiček samo od storitve črpanja nafte, ne pa od lastništva same nafte. Ta del dobička prejme država. O tem, kaj se zgodi s tem denarjem, odloča politika – lahko ga pošlje v žepe klike pokvarjenih uradnikov ali ga nameni projektom javne gradnje, lahko pa bi ga tudi plačala neposredno ljudem kot neke vrste honorar (tako kot na Aljaski, kjer vsak prebivalec prejme približno tisoč dolarjev letno). Če bi poleg nafte v to vključili vse skupne dobrine, bi imele različne ravni vlade na voljo gromozanske količine denarja, zlasti na lokalni in bioregionalni ravni, ki bi nadomestile zdajšnje oblike obdavčitve.

v enaki meri inflatorno kot povečanje števila vlog na vpogled – zmanjšanje njihovega obsega pa enako deflačijsko.« Citirano v Allen, »Irving Fisher«, str. 708–9.

Še ena posledica valute, ki temelji na skupnih dobrinah, bi bila, da bi plačali veliko več za številne, danes cenene stvari, ker bi bili v njihovo ceno vključeni stroški, ki jih zdaj prenašamo na druge ljudi ali na prihodnje generacije. Izdelki bi v primerjavi s storitvami postali dražji, kar bi zagotovilo gospodarsko spodbudo za popravila, ponovno uporabo in recikliranje. Razblinila bi se izkrivljena ekonomija, po kateri je ceneje kupiti nov televizor kot popraviti starega. Sedanja finančna spodbuda za načrtovano zastaranje bi postala lanski sneg. Razcvetel bi se nov poslovni model (ki se že pojavlja v nekaterih industrijah): izredno trajni, enostavno popravljeni stroji, ki jih potrošnikom ne prodajo, temveč jim jih dajo v zakup.

Le dve generaciji pred nami so ljudje tako preprost aparat, kot je opekač, odnesli v popravljalnico. Celo čevlje in oblačila so dali popraviti. Take storitve niso le same po sebi lokalne, s čimer pripomorejo k oživitvi lokalnih gospodarstev, ampak prispevajo tudi k skrbnemu odnosu do naših materialnih stvari, posledično pa tudi k skrbnemu odnosu do snovnosti na splošno. Življenje, natrpano s stvarmi za enkratno uporabo, ni bogato življenje. Kako lahko imamo sveto ekonomijo, če ne ravnamo spoštljivo z njenimi predmeti – s stvarmi, ki jih ljudje izdelujejo in si jih menjujejo? Denarni sistem, ki temelji na zaščiti in globokem spoštovanju narave, vzbuja – na individualni ravni – enako spoštljiv odnos do stvari, ki jih izdelujemo iz naravnih surovin.

Na kolektivni ravni bo to čaščenje zavzelo obliko zelo drugačnega stekanja javnofinančnih odhodkov. Neznanski viri, ki bodo na voljo zaradi ponovne uporabe skupnih dobrin v javno dobro, se lahko namenijo odpravi škode, zadane v preteklih stoletjih plenjenja teh skupnih dobrin. Okolske katastrofe bodo neusmiljeno usmerjale našo pozornost v to, da je treba po opustošenju med industrijsko dobo nujno pozdraviti gozdove, močvirja, oceane, ozračeje in vse druge ekosisteme. Zaradi nujnosti te potrebe ne bomo več vlagali svoje energije v potrošništvo in vojni.

Vojna je neizogibna spremiščevalka ekonomskega sistema, ki zahteva rast. Konstantna potreba po dostopu do novih virov družbenega in naravnega kapitala, da bi nahranili denarni stroj, vodi v kolonizacijo ozemelj ali podjarmljanje ljudi. Vojne tudi povečajo potrošnjo in ublažijo krizo že

opisane neizkoriščene zmogljivosti proizvodnje. Prvenstveno gonilo vojn dvajsetega stoletja, tako med veliki silami kot proti komurkoli, ki se je upiral kolonizaciji in imperializmu, je bila torej tekma za vire in trge. Omejevanje porabe virov je eden od stebrov ekonomije ravnovesnega stanja ali ekonomije odrastí, ki ustavi to primarno gonilno silo vojne in sprosti gromozanske količine virov za zasledovanje cilja ozdravljenja planeta.

Denarni sistem, ki sem ga opisal, je pomemben korak v smeri odprave prastare krivice, povezane z lastnino, pa tudi plenjenja peščice v škodo množic in prihodnosti, ki je neločljivo povezano z izkoriščanjem skupnih dobrin. Toda manjka en velik košček sestavljanke: kot je bilo opisano v 5. poglavju, je enaka krivica, ki je sestavni del lastnine, neločljivo povezana tudi z denarjem. Opisal sem novo zgodbo o vrednosti in to, kako jo izraziti v denarju, vendar se doslej še nisem dotaknil imperativa denarja, neodvisnega od zgodbe o vrednosti, da poganja rast ali koncentracijo bogastva (ali oboje). Ali je mogoče obravnavati denar kot skupno dobrino, tako kot zemljo ali ozračje? Ali je mogoče preobrniti mehanizem obresti, ki, tako kot zaseg skupnih virov, lastnikom denarja prinaša dobiček zgolj zaradi lastništva? Temu ključnemu vprašanju se bomo posvetili v naslednjem poglavju.

Ekonomija negativnih obresti

Dolg lahko traja večno; bogastvo ne more, saj na njegovo fizično razsežnost vpliva destruktivna sila entropije.

– FREDERICK SODDY

Recimo, da imam dvanajst štruc kruha in vi ste lačni. Jaz ne morem pojesti toliko kruha, preden splesni, zato vam z veseljem posodim kakšno štruco. »Izvolite, vzemite teh šest štruc,« rečem, »in ko boste v prihodnosti imeli kruh, mi lahko vrnete šest štruc.« Zdaj vam dam šest svežih štruc, vi pa mi jih vrnete enkrat v prihodnosti. Nimam vzvoda, da bi zadržal kruh zase in vas pripravil do plačila za njegovo izposojo, saj oba veva, da bo v vsakem primeru kmalu star.

V svetu, kjer se stvari, ki jih potrebujemo in uporabljamo, pokvarijo, je souporaba naravna. Kdor kopiči, na koncu sam obsedi na kupu plesnivega kruha, zarjavelih orodij in gnilega sadja, a mu nihče noče pomagati, saj on ni pomagal nikomur. Vendar danes denar ni podoben kruhu, sadju ali kateremukoli naravnemu predmetu. Je edina samcata izjema naravnega zakona vračanja, zakona življenja, smrti in ponovnega rojstva, ki pravi, da se na koncu vse stvari vrnejo k svojemu viru. Denar sčasoma ne razpade, ampak se zaradi svoje abstraktne ločenosti od fizičnosti ne spreminja ali pa se skozi čas celo množi; zaradi sile obresti eksponentno.

Denar zelo tesno povezujemo z jazom. Kot je razvidno iz besede ‘moj’, gledamo na denar skoraj kot na podaljšek nas samih, zato se počutimo ‘oropani’, kadar nam je vzet. Denar torej ne krši samo naravnega zakona vračanja, ampak tudi duhovni zakon minljivosti. Povezovanje nečesa,

kar se s časom ohranja in množi, z jazom, ki se postara, umre in vrne v prst, vzdržuje tudi naslednjo utvaro. Čeprav vsi dobro vemo, da ni tako, si nekako domišljamo, da bomo s kopičenjem bogastva oplemenitili sebe in se navzeli neuničljivosti denarja. Shranjujemo ga za stara leta, kot da bi lahko s tem ustavili lasten razkroj. Kakšen bi bil učinek denarja, ki bi, tako kot vse druge stvari, propadel in se vrnil k svojemu viru?

Eksponentno rastoča sféra denarja smo navezali na jaz in svet, ki nista ne eksponentna niti linearne, temveč ciklična. Že opisane posledice so tekmovanje, pomanjkanje in koncentracija bogastva. Odgovor na vprašanje »Kaj se je sfižilo s to krasno idejo, ki se imenuje denar in lahko povezuje človekove darove in človekove potrebe?« se pravzaprav večinoma vrni okoli obresti, okoli oderuštva. Toda samo oderuštvo ni nek osamljen pojav, ki bi bil lahko drugačen, če bi se le bolj modro odločili na neki prihodnji točki časovne premice. Nepreklicno je vezan na naše zavedanje lastnega jaza, ločenega jaza v nepristranskem vesolju, katerega evolucija je vzporedna z evolucijo denarja. Ni naključje, da je bila prva, visoko monetizirana družba, antična Grčija, tudi zibelka sodobnega koncepta posameznika.

Ta globoka vez med denarjem in obstajanjem je dobra novica, saj dandanes človeška identiteta doživlja korenito preobrazbo. Katera vrsta denarja bo skladna z novim jazom, s povezanim jazom, in s svetom, v katerem se vedno bolj zavedamo resnice o medsebojni povezanosti: da več zate pomeni več zame? Zaradi odločilne vloge obresti bi morali najprej obravnavati tak alternativen valutni sistem, ki bi jih odpravil iz same strukture ali ki bi celo vseboval nasprotje obresti. Če obresti povzročajo tekmovanost, pomanjkanje in polarizacijo, ali ne bi njihovo nasprotje konec koncev ustvarilo sodelovanje, obilje in skupnost? In če obresti predstavljajo prihodke od starodavnega in stalnega ropanja skupnih dobrin, ali jih ne bi njihovo nasprotje obnovilo?

Kakšno bi bilo to nasprotje? To bi bil lahko denar, ki bi, tako kot kruh, sčasoma izgubljal svojo vrednost. Drugače povedano, bil bi denar, ki propada – denar, za katerega bi veljala negativna obrestna mera, ki ji

pravimo tudi ležarina.¹ Propadajoča valuta je ena od osrednjih idej te knjige, vendar bi rad, preden pojasnim njegovo zgodovino, uporabo, ekonomsko teorijo in posledice, namenil nekaj besed pojmu ‚propadati‘ za katerega so mi svetovali, naj ga zaradi negativnih konotacij opustim.

Zakaj se ‚propad‘ zdi negativen, ‚ohranitev‘ pa vrlina? Ta miselnost znova izhaja iz zgodbe o Vzponu, v kateri je usoda človeštva preseči naravo; slaviti zmago nad entropijo, kaosom in propadom; ter vzpostaviti urejen svet: znanstven, racionalen, čist, nadzorovan. To zgodbo dopolnjuje duhovnost Ločenosti, v kateri nestvarna, večna, nesmrtna, božanska duša prebiva v minljivem, smrtnem, posvetnem telesu. Stremeli smo torej po obvladanju telesa, osvojitvi sveta in ustaviti procesov propadanja. Žal smo s tem ustavili tudi večji proces, katerega del je propad: obnovo, ponovno rojstvo, recikliranje in evolucijo, ki se v spirali premika v smeri še bolj celostne kompleksnosti. Na srečo se zgodbi o Ločenosti in Vzponu bližata koncu. Čas je, da znova sprejmemmo lepoto in nujnost propadanja, tako v svojih glavah kot v ekonomiji.

Zgodovina in ozadje

Za zgodnje oblike blagovnega denarja, kot so žito, živina in podobno, zagotovo velja, da propadejo: žito se pokvari, živina se postara in umre, celo kmetijsko zemljišče se spremeni nazaj v divjino, če ga zanemarimo. Obstajali so tudi sistemi kovinskega denarja, ki so se pojavi propadanja približali z neke vrste vgrajeno, negativno obrestno mero. Grob primer takega sistema je bil splošno razširjen v srednjem veku v evropskem sistemu Brakteaten, v katerem so kovance redno preklicali in jih nato znova skovali po diskontni

¹ Izraz ‚ležarina‘ se je prvotno nanašal na stroške hrambe blaga; na primer poleg stroškov prevoza blaga. Ta pojmenovanje nanaša na propadajočo valuto, saj je povezan z uporabo denarja kot ‚zaloge‘ hranilca vrednosti. Za blago, za katero bi se lahko zamenjal, so značilni stroški vzdrževanja, stroški vzdrževanja zaloge in stroški hrambe; enako bi torej moralo veljati za denar. Slabost tega pojma je, da ga večina ljudi ne pozna in da je okoren.

Izraz ‚valuta, ki izgublja vrednost‘ zajame idejo, da se vrednost denarja sčasoma manjša. Na žalost lahko pojmom hitro napaka razumemo kot izgubo vrednosti kupne moči same valute, ne pa kot izgubo vrednosti njene vsake posamezne enote. Izraz ‚izguba vrednosti‘ se običajno nanaša na vrednost valute glede na druge valute.

Izraz ‚negativne obresti‘ učinkovito ujamejo osnovno idejo, zlasti pri opisu sistema kot celote. Vendar lahko povzročajo zmedo, saj se obresti navadno uporabljajo za posojanje denarja, ne pa za sam denar. Te različne pojme bom v tej knjigi uporabljal kot sopomenke, skupaj s pojmom Silvia Gesella, ‚prost denar‘.

stopnji.² V Angliji so saški kralji vsakih šest let znova skovali srebrne penije, pri čemer so za vsake štiri prejete penije izdali tri, po približno štiriodstotni depreciaciji (ali stopnji izgube vrednosti) na letni ravni.³ To je v praksi uvedlo kazen za kopičenje denarja ter namesto tega spodbujalo njegovo kroženje in vlaganje v produktivni kapital. Če bi imeli več denarja, kot bi ga lahko porabili, bi ga z veseljem posodili, celo brez obresti, saj bi se vrednost vaših kovancev zmanjšala, če bi jih predolgo hranili. Upoštevajte, da se zaradi tega sistema obseg denarne mase ni nujno zmanjšal, saj je gospodar verjetno vložil razliko nazaj v gospodarstvo za kritje svojih stroškov. Te negativne obresti na denar so bile torej neka vrsta davka.

Pionir na področju teorije denarja z negativnimi obrestmi je bil nemško-argentinski poslovnež Silvio Gesell, ki ga je poimenoval 'prost denar' (nem. Freigeld), in to ime bom uporabil v znak spoštovanja do njega. Sistem, ki ga je predlagal v svoji mojstrovini iz leta 1906, *The Natural Economic Order* (Naravni ekonomski red), je bila uporaba papirnate valute, na katero bi se redno nalepil kolek, ki bi stal majhen del vrednosti bankovca. S tem je dejansko uvedel strošek vzdrževanja za denarno bogastvo. Tako kot vsaka fizična dobrina se tak denar 'pokvari' (po stopnji, ki jo določa vrednost kolekov, potrebnih za ohranjanje veljavnosti valute). Če bi morali, na primer, vsak mesec na dolarski bankovec nalepiti kolek za en cent, da bi ostal veljaven, bi se njegova vrednost na letni ravni znižala za 12 odstotkov.⁴

Gesell je do ideje valute, za katero bi se zaračunala ležarina, prišel po drugačni poti kot jaz. Pisal je v obdobju, ko se skoraj nihče ni spraševal o zaželenosti ekonomske rasti, in čeprav je bil Gesell vizionar, ni nikoli dvolmil (vsaj kolikor vem jaz) v zmogljivost Zemlje ali tehnologije, da bi rast podpirala v nedogled.⁵ Zanimal se je predvsem za odpravo nepravične in krivične razporeditve bogastva v njegovem času, nedoumljive revščine sredi neznanskega obilja. To je pripisoval nezaslišano nepošteni prednosti lastnikov denarja: posedujejo »blago, ki ga je mogoče kopičiti in je hkrati denarno

2 Kennedy, *Interest and Inflation Free Money*, str. 40.

3 Zarlenga, *The Lost Science of Money*, str. 253.

4 Brez kolekov bi bil v praksi vreden 88 centov.

5 V angleščino je bilo prevedenih le nekaj Gesellovih del. Želel bi vedeti, ali se v svojih obsežnih nemških delih dotakne kakršnihkoli ekoloških tem.

sredstvo». Drugih dobrin (razen morda zemlje) ni mogoče kopičiti tako kot zlato ali kakšno drugo valuto: zgnijejo, zarjavijo ali propadejo; lahko nam jih ukradejo ali pa zastarajo; zaradi njih nastanejo stroški hrambe in prevoza; in tako dalje. Napisal je,

Zlato se ne sklada z značajem naših dobrin. Zlato in slama, zlato in bencin, zlato in gvano, zlato in opeke, zlato in železo, zlato in usnje! Le zmešana domišljija, pošastna halucinacija, le doktrina ‚vrednosti‘ lahko premostijo ta prepad. Potrošne dobrine na splošno, slama, bencin, gvano in preostalo se lahko varno izmenjajo le, kadar so vsi ravnodušni glede tega, ali posedujejo denar ali blago, to pa je mogoče samo, če denar pestijo vse hibe, nerazdružno povezane z našimi izdelki. To je očitno. Naše dobrine zgnijejo, propadejo, se zlomijo, zarjavijo, torej le, če ima denar enako neprijetne lastnosti, ki vključujejo izgubo, lahko spodbudi izjemno hitro, varno in cenovno ugodno izmenjavo. Kajti takega denarja ne more nihče nikoli imeti raje kot dobrine.

Le denar, ki zastari tako kot časnik, zgnije kot krompir, zarjaví kot železo, izpari kot eter, lahko prestane preizkus kot orodje za izmenjavo časnikov, krompirja, železa in etra. Samo takemu denarju namreč ne kupec ne prodajalec ne bosta dala prednosti pred blagom. V takem primeru se ločimo od svojih dobrin za denar le zato, ker potrebujemo denar kot sredstvo menjave, ne pa zato, ker pričakujemo, da bomo lahko denar izkoristili sebi v prid.⁶

Vendar denar *ima* prednost pred blagom, tako danes kot v Gesellovem času. To, da lahko imetniki denarja zadržijo sredstvo menjave, jim omogoča računanje obresti zanj; v primerjavi z imetniki realnega kapitala zasedajo privilegirano mesto (še večjo prednost pa imajo pred tistimi, ki prodajajo svoj čas, saj sto odstotkov tega časa izpuhti vsak dan, ko ga ne morejo prodati). Posledica je vedno večja polarizacija bogastva, saj vsi v bistvu plačujejo dajatev lastnikom denarja.

Iz Gesellovega bistva izhaja logična posledica, da ni pravično plačevati zgolj za možnost uporabe sredstva menjave. Gesell je menil, da bi preprosta želja po izmenjavi morala zadostovati. Če vam lahko ponudim nekaj, kar

⁶ Gesell, *The Natural Economic Order*, 4.1. poglavje.

potrebujete, zakaj bi morali plačati za sredstvo dajanja in prejemanja? Zakaj bi morali plačati za privilegij prejetja darila? To je eden od vidikov, zakaj je Gesellov denar smiselno poimenovati 'prost'. Kot bomo videli, posojila po ničelnih obrestih omogoča posojilni sistem na stebrih valute, ki izgublja vrednost. Posojilamoramo še vedno odplačati, ni pa nam treba več plačevati zanja. V tem smislu postane denar prost.

Gesell je zagovarjal propadanje valute kot orodje, s katerim bi lahko denar kot zalogo, hranilec vrednosti oddvojili od denarja kot sredstva menjave. Denar ne bi bil več zaželen bolj kot fizični kapital. Posledica, ki jo je predvidel, bi bila odprava umetne nedostopnosti in ekonomske depresije, ki se zgodi, ko je na voljo na pretek stvari za izmenjavo, ni pa denarja, s katerim bi si jih lahko izmenjali. Njegov predlog bi silil denar v kroženje. Lastniki denarja ne bi bili več motivirani, da ga izvzamejo iz gospodarstva in medtem čakajo, da se pomanjkanje razširi do te mere, da začnejo donosi na realni kapital presegati obrestno mero. To je drugi razlog, da ga poimenujemo 'prosti denar': osvobojen nadzora premožnih bi denar prosto krožil, ne pa se zbiral v širnih mlakužah, tako kot se danes.

Gesell je na obrestonosnost denarja gledal kot na prepreko za blaginjo. Tako ko blago postane tako obilno, da postanejo donosi na kapitalske naložbe nižji od najnižje obrestne mere, lastniki denarja prenehajo vlagati denar. Denar za izvedbo transakcij izgine iz obtoka, na obzorju preti zelo znana kriza neizkoriščenih zmogljivosti proizvodnje s svojim protislovnim spremljevalcem – pomanjkanjem blaga za veliko večino ljudi.

Denarni sistem je bil leta 1906 precej drugačen od današnjega. Večina valut je bila še vedno, vsaj v teoriji, zavarovana s plemenitimi kovinami, in kredit ni bil niti približno tako razmahnjen v primerjavi z denarno osnovo, kot je danes. Gesell je pravzaprav gledal na kredit kot na nadomestek denarja, s katerim so lahko podjetja izvajala transakcije brez valute. Toda danes sta si kredit in denar skoraj enaka. V trenutni ekonomske teoriji se uporaba kredita kot denarja obravnava kot pozitiven razvoj dogodkov, deloma zato, ker omogoča organsko širjenje ali krčenje obsega denarne mase v odziv na povpraševanje po sredstvu menjave. Toda kot smo videli, se kredit z obrestmi ne le odziva na rast denarne ekonomije, ampak jo tudi

poganja. Poleg tega velja pomanjkanje za njegovo sedanje obliko v enaki meri kot za denar v Gesellovem času.

Čeprav je bil Gesell v drugi polovici 20. stoletja skoraj neznan, so imele njegove ideje v dvajsetih in tridesetih letih ter pozneje ogromno privržencev in so vplivale na ugledne ekonomiste, kot sta bila Irving Fisher in John Maynard Keynes. Fisher se je goreče zavzemal za Gesellove zamisli v Združenih državah, Keynes pa mu je namenil neznačilno pohvalo, saj ga je poimenoval »po krvici zapostavljen prerok«, njegovo delo pa naj bi vsebovalo »prebliske globokih spoznanj«.⁷ Med kaosom po prvi svetovni vojni je bil Gesell imenovan celo za finančnega ministra nesojene Bavarske republike, ki je obstajala manj kot en mesec. Po 1930 je bil v Nemčiji v obtoku zasilni kolkovani papirnati denar – *wära* –, ki ga je izdajal Gesellov priatelj, ampak tako kot povsod je bila za razširjeno uvedbo potrebna gospodarska kriza. Naj bo na kolektivni ali na osebni ravni, prava sprememba se redko zgodi brez krize.

Leta 1931 se je upravljavec nemškega rudnika odločil odpreti svoj zaprti rudnik tako, da je svojim delavcem plačal z valuto *wära*. Ker se je tudi strinjal, da bo zasilni denar zamenjal za premog, ki so ga lahko vsi uporabili, so se lokalni trgovci in veletrgovci pustili pregovoriti v to. Rudarsko mesto je zacvetelo in v enem letu je približno tisoč trgovin po vsej Nemčiji sprejemalo valuto *wära*, banke pa so začele v njej sprejemati depozite.⁸ Zaradi tega so valuto zaznali na radarju. Ker se je nemška vlada počutila ogroženo, je želela, da sodišča valuto *wära* razglasijo za nezakonito; ko ji to ni uspelo, jo je preprosto prepovedala z izrednim odlokom.⁹

Naslednje leto je gospodarsko šibko mesto Wörgl v Avstriji izdalо svoj lastni kolkovani zasilni denar, navdihnila pa sta jih Gesell in uspeh valute *wära*. Valuta mesta Wörgl je bila v vseh pogledih gromozanski uspeh.¹⁰

7 Keynes opisuje Gesella v 23. poglavju svoje klasike *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja* (Keynes, John Maynard. 2006. Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja. Ljubljana: Studia humanitatis.). Gesellovo sklepanje se mu zdi preudarno, toda nepopolno, in pravi, da »mu je le malo manjkalo, da bi dosegel bistvo zadeve«. V poznejšem razdelku bom obravnaval njegovo glavno kritiko, da je Gesell prezrl likvidnostno premijo drugih oblik denarja.

8 Tako piše v takratnih novicah (npr. Cohrssen, »Wara«).

9 Fisher, *Stamp Scrip*, 4. poglavje.

10 Thomas Greco v *The End of Money* citira tri članke iz tistega časa, ki so bili objavljeni v reviji iz leta 1934, *Annals of Collective Economy*: Alexander von Murralt, »The Wörgl Experiment with Depreciating Money«; M. Claude Bourdet, »A French View of the Wörgl Experiment: A New Economic Mecca«; in Michael Unterguggenberger, »The End Results of the Wörgl Experiment«. Greco nasprotuje trditvi, da je uspeh valute mogoče pripisati ležarini.

Tlakovali so ceste, gradili so mostove in plačali so neplačane davke. Stopnja brezposelnosti je strmo padla in gospodarstvo je cvetelo, kar je pritegnilo pozornost bližnjih mest. Župani in uradniki z vsega sveta so začeli obiskovati Wörgl, dokler ni centralna vlada, tako kot v Nemčiji, ukinila valuto mesta Wörgl, ki je potem spet zdrsnilo v gospodarsko krizo.

Ležarina valute *wära* in valute mesta Wörgl je znašala en odstotek na mesec. Na podlagi opisov iz tistega časa sta zaradi tega valuti izredno hitro krožili. Namesto da bi se s kopičenjem bogastva ustvarjale obresti in rast, je bogastvo postalo breme, podobno, kot je lastnina breme za nomadskega lovca in nabiralca. Kot je teoretiziral Gesell, ljudje niso več dajali prednosti denarju z lastnostmi izgube vrednosti pred katerokoli drugo dobrino v smislu zaloge vrednosti. Vendar je nemogoče dokazati, da so oživitveni učinki teh valut izhajali iz ležarine, ne pa iz povečanja denarja v obtoku ali iz usmerjanja v lokalno gospodarstvo zaradi lokalne narave valute mesta Wörgl.

Približno takrat se je pojavila še ena valuta, ki se uporablja še danes, to je valuta WIR v Švici. Valuto izdaja zadružna banka, zavarovana pa je zgolj z vzajemnim soglasjem njenih članov, da jo sprejmejo za plačilo. Valuta, ki so jo utemeljili pripadniki Gesellovih teorij, je prvotno vključevala plačilo ležarine, ki pa so jo ukinili v obdobju visoke rasti po drugi svetovni vojni.¹¹ Kot bom pojasnil, negativne obresti v okolju visoke rasti niso potrebne; danes, ko se obdobje rasti zaključuje v strašni zmešnjavi, znova postajajo privlačne.

V Združenih državah so mnoge tako imenovane 'zasilne valute' izdali v zgodnjih tridesetih letih prejšnjega stoletja. Ko je v epidemiji propadanja bank državna valuta izpuhtevala, so državljanji in lokalne uprave ustvarjali svoje valute. Rezultati so bili mešani in le peščica jih je vključevala Gesellovo zasnova, saj so večinoma uvedle provizijo na transakcijo, ne pa na teden ali na mesec.¹² To ima ravno obraten učinek od ležarine, saj kaznuje kroženje, ne pa kopičenja. Kljub temu pa se je leta 1933 vsaj sto mest pripravljalo na uvedbo svojih kolkovanih valut, pri čemer so mnoge povsem sledile

11 Wüthrich, »Alternatives to Globalization«.

12 Champ, »Stamp Scrip«.

Gesellovi zamisli.¹³ Poleg tega je bil s podporo Irvinga Fisherja tako v predstavnikiškem domu kot v senatu uveden predlog zakona, na podlagi katerega bi se na državni ravni izdalo kolkovani zasilni papirnati denar v vrednosti ene milijarde dolarjev. Ta denar in številne predlagane državne in lokalne valute bi imele neprimerljivo višjo stopnjo ležarine – dva odstotka na teden –, zaradi katere bi valuta v enem letu likvidirala samo sebe. To je v primerjavi z valuto mesta Wörgl in z večino sodobnih predlogov nekaj čisto drugega, vendar kaže, da je bil osnovni koncept resno obravnavan. V nadaljevanju je odlomek iz spremembe senatorjev Bankheada in Pettengilla k predlogu zakona senatorjev Costigana in LaFollette za podporo na področju brezposelnosti (Senat, št. 5125) iz leta 1933:

Finančni minister poskrbi, da se uvede vgravirana in natisnjena valuta Združenih držav v obliki kolkovanih, zasilnih, papirnatih denarnih certifikatov. Ti certifikati se izdajo v apoenih po 1 dolar, izdaja pa je omejena na 1.000.000.000 dolarjev. Ti certifikati so ustrezne velikosti, da je na njihovi zadnji strani prostor za dodajanje kolekov ... Na sprednji strani teh certifikatov je navedeno naslednje: »Ta certifikat je zakonito plačilno sredstvo v vrednosti 1 dolar za plačilo vseh dolgov in obveznosti, javnih in zasebnih, carin, dajatev in davkov: pod pogojem, da so na dan prenosa certifikata na njem koleki za 2 centa za vse datume pred tem prenosom, kot je navedeno v časovnem načrtu na njegovi zadnji strani.«

O senatnem predlogu zakona št. 5125 niso nikoli glasovali in en mesec pozneje je Roosevelt ob uvedbi gospodarskega programa New Deal z izvršnim odlokom prepovedal vse 'zasilne valute'. Po mnenju Bernarda Lietaerja tega ni storil zato, ker lokalne in državne valute ne bi uspešno odpravile velike krize, ampak zato, ker bi centralna vlada izgubila svoja pooblastila.¹⁴

Danes smo na robu podobne krize in pred podobno odločitvijo, ali bomo začasno utrdili stari svet z okrepitevijo centraliziranega nadzora, ali pa se bomo odpovedali nadzoru in stopili v nekaj novega. Da ne bo pomote:

¹³ Fisher, *Stamp Scrip*, 5. poglavje.

¹⁴ Lietaer, *The Future of Money*, str. 156–60.

posledice sistema z negativnimi obrestmi bi bile korenite in bi segle na ekonomsko, družbeno, psihološko in duhovno področje. Denar je tako temeljen, tako močno opredeljuje našo civilizacijo, da bi bilo naivno upati na kakršenkoli pristen civilizacijski premik, ki ne bi sočasno vključeval bistvenega preobrata na področju denarja.

Sodobna teorija in praksa

Ideja, ki tiči za denarjem z negativnimi obrestmi in je bila tako priljubljena v zgodnjem 20. stoletju, je šestdeset let mirovala. Zdaj je znova oživila, medtem ko vztrajna nizka rast ruši gotovosti zadnjih sedemdesetih let in obuja razmišljanja, ki so se porodila v veliki gospodarski krizi. Mnogo let je kopiranje dolga prikrivalo resničnost počasnejše rasti. Ko je leta 2008 udarila kriza, je monetarističnim orodjem za upravljanje ekonomije prvič po veliki gospodarski krizi spodletelo. Centralne banke so s kupovanjem državnih vrednostnih papirjev vestno znižale obrestne mere vse do 'ničelne spodnje meje', učinka pa skorajda ni bilo. Potem so vlade uporabile standardno keynesiansko rešitev, tj. fiskalno spodbudo – pešajočo potrošnjo prebivalstva so nadomestile s porabo vladnega denarja. Gospodarska spodbuda Baracka Obame je bila keynesianski ukrep, čeprav bržkone ne dovolj odločen celo znotraj takratne paradigm. Odtej je javna poraba po svetu ostala visoka, stopnje gospodarske rasti pa ostajajo precej nižje kot v obdobju po drugi svetovni vojni.

Po krizi leta 2008 je zamisel o negativnih obrestnih merah zaradi težave z ničelno mejo zašla med prevladujoče tendence. Takrat so bile razprave o njej redke. Med mojim raziskovanjem leta 2010 so bili rezultati borni: esej ekonomista ameriške centralne banke¹⁵, članek profesorja ekonomije na harvardski univerzi v New York Timesu¹⁶ in članek v reviji *The Economist*.¹⁷ Kadarkoli sem jih omenil dejavnim ekonomistom, sem naletel na zavijanje z očmi. Kako so se časi spremenili! Danes je v prevladujočih finančnih

15 Champ, »Stamp Scrip«.

16 Mankiw, »It May Be Time«.

17 »The Money-Go-Round«, *The Economist*, 22. januar 2009.

tiskanih medijih obilo člankov o negativnih obrestih, kajti več centralnih bank, med katerimi sta najbolj opazni japonska centralna banka Bank of Japan in Evropska centralna banka, je uvedlo nizke negativne stopnje. Na začetku leta 2019 je bilo približno 19 bilijonov dolarjev vloženih v vrednostne papirje z nominalno obrestno mero, manjšo od nič. Poleg tega oblikovalci politike ne zaupajo preveč v to, da se bodo stopnje še kdaj vrnilne na 'normalno', približno petodstotno raven.¹⁸ Kadarkoli Fed ali ECB poskušata normalizirati svoje stopnje, se trgi lastniških vrednostnih papirjev postavijo na glavo in Fed je prisiljen v umik. Videti je, kot da se daní nova doba.

Leta 2020 (*ko je to pisal avtor, op. prev.*), so negativne obrestne mere le delček odstotne točke pod ničlo. V državah, kjer obrestne mere niso negativne, so še vedno zelo nizke glede na pretekle standarde. Med gospodarskim razmahom bi bile običajno pet- do sedemodstotne, kar daje centralnim bankam manevrski prostor, da jih v primeru gospodarskega nazadovanja znižajo za pet odstotkov ali za več. Ker smo zdaj na dveh, na nič ali celo na manj odstotkih, bo naravni odziv ob udaru naslednje recesije še nižji zdrs v negativni teritorij.*

Kadar keynesianska spodbuda zataji (na koncu zaradi izčrpanja skupnih dobrin, kot sem opisal), se morda na radarju pojavi veliko bolj radikalna rešitev valute z negativnimi obrestmi. Gospodarstvo se je trenutno postavilo na noge in še vedno je mogoče pestovati nerealno upanje na vrnitev v normalo. Toda ker so različne oblike skupnega kapitala skoraj izčrpane, bo okrevanje najverjetneje medlo, 'normala' pa se bo pomaknila še bolj v daljavo. (Ta zadnja dva stavka, še iz prve izdaje te knjige leta 2010, sta se izkazala za resnična. Od leta 2012 je rast svetovnega BDP znašala med 2,5 odstotka in tremi odstotki, približno polovico v primerjavi s tem, kjer je bila v šestdesetih letih prejšnjega stoletja.)

Prvi očiten neuspeh keynesianske spodbude smo lahko opazili na Japanskem, kjer jim z gromozansko porabo za infrastrukturo, začeto

18 Glej na primer: Bosley, »Europe Dived into Negative Rates«.

* V času pred izdajo prevoda, proti koncu leta 2023, sta ECB in Fed na okoli +4 oz. +5 odstotkih. (op. M. M.)

v devetdesetih, ni uspelo znova zanetiti gospodarske rasti. V vseh visoko razvitih gospodarstvih je malo prostora za nadaljnjo domačo rast. Vsaj trideset let smo to pravzaprav reševali z *uvozom rasti* iz držav v razvoju, tako da smo njihove družbene in naravne skupne dobrine pretvorili v denar, da bi podprli lastno dolžniško piramido. To reševanje lahko zavzame raznovrstne oblike: dolgovno suženjstvo, ki državo prisili v to, da samooskrbno proizvodnjo in samozadostnost zamenja za blagovno proizvodnjo, da lahko odplačuje tuja posojila; nadvlada dolarja, zaradi katere izjemno produktivne države, na primer Kitajska, nimajo druge možnosti, kot da financirajo zasebni in javni dolg ZDA (kaj pa naj drugega storijo z vsemi dolarji iz zunanjetrgovinskega presežka?). Vendar mora sčasoma propasti tudi rešitev uvoza rasti, saj države v razvoju, in planet kot celota, dosegajo enake meje, kot so jih dosegle razvite države.

Uradni gospodarski statistični podatki so prikrili možnost, da so zahodna gospodarstva že vsaj trideset let v fazi ničelne rasti. Če že je bila kakšna rast, je večinoma temeljila na takih stvareh, kot so nepremičninski baloni, kompleks zaporniške industrije, plačila zdravstvenih storitev, zavarovalniške in finančne storitve, izobraževalni stroški, industrija orožja in tako dalje. Dražje kot so te stvari, večja naj bi bila rast gospodarstva. Na področjih, kjer smo zabeležili rast, na primer internet, je večina te rasti prikrita oblika uvoza rasti. Prihodki od interneta večinoma temeljijo na prodaji in na oglaševanju, ne pa na novi proizvodnji. Bolj učinkovito podmazujemo kolesje tekočega traku z izdelki s Kitajske na zahod. Kakorkoli že, države v razvoju ne bodo mogle večno poganjati stroja rasti. Bolj ko se bo rast upočasnila, pomembnejše bo prestopiti ničelno mejo.

Medtem ko se zamisel o lepljenju kolekov na valuto zdi očarljivo staromodna, je nedavno več uglednih ekonomistov predlagalo sodobne alternative. Ker je večina denarja v vsakem primeru elektronskega, je ključni ukrep neke vrste davek na likvidnost (kot je to predlagal Irving Fisher že leta 1935) ali, kar je enakovreden ukrep, negativna obrestna mera na depozite v ameriški centralni banki. Slednji ukrep je predlagal Willem Buiter, takrat profesor ekonomije in pozneje glavni ekonomist pri Citibank, v članku, objavljenem leta 2003 v reviji *Economic Journal* in nato še leta 2009

v reviji *Financial Times* (glej seznam virov na koncu knjige). To temo je načel tudi profesor ekonomije na harvardski univerzi Greg Mankiw in nekdanji predsednik ameriškega ekonomskega združenja Robert Hall,¹⁹ o njej so razpravljali celo ekonomisti ameriške centralne banke.²⁰ V letih po prvi izdaji te knjige je skokovito naraslo število akademskih raziskav o negativnih obrestih. Niso več marginalna ideja.

Za fizično valuto bi seveda morala veljati enaka amortizacijska stopnja kot za rezerve; drugače bi lahko ljudje enostavno grmadili gotovino. Namesto okornega lepljenja kolekov na zasilni denar bi lahko to dosegli na različne načine:²¹

1. V denar bi lahko vdelali magnetne trakove s kodami datumov poteka valute.
2. Gotovino bi lahko zamenjali z imetniškimi obveznicami z negativno obrestno mero (ali jo ponovno opredelili kot tako vrsto obveznic).
3. Gotovino bi lahko ločili od uradne obračunske enote, zato da bi se deponirana gotovina sčasoma pretvorila v vedno manj elektronskega denarja. Na primer – če bi bila negativna obrestna mera petodstotna in bi 1. januarja položil bankovec za 100 dolarjev, bi se v dobro mojega računa knjižilo 100 dolarjev; če bi čakal do 31. decembra, bi se mi knjižilo 95 dolarjev; in če bi čakal še eno leto, 90,25 dolarjev. Domnevno bi vsakih nekaj let izdali novo valuto po polni vrednosti.²²

Še ena možnost bi bila – povsem ukiniti uradno fizično valuto, s čimer bi vlada dobila neznansko večjo moč, saj bi lahko zabeležila vsako elektronsko transakcijo. Naj je to zastrašujoče za tiste, ki so previdni (vključno z mano) glede države nadzora, je moj odgovor na to skrb: »Prepozno.« Že danes se skoraj vse pomembne transakcije izvajajo elektronsko, pri čemer so najvidnejša izjema transakcije, povezane s prepovedanimi drogami. Uporaba

¹⁹ Hall in Woodward, »The Fed Needs to Make a Policy Statement«.

²⁰ Koenig in Dolmas, »Monetary Policy in a Zero-Interest Economy«.

²¹ Za temeljit pregled trenutnih predlogov za uvedbo negativnih obresti na denar glej delovni dokument MDS, avtorjev Agarwala in Kimballa, »Enabling Deep Negative Rates to Fight Recessions: A Guide«.

²² O tej možnosti razpravlja Buiter, »Negative Interest Rates«.

gotovine je razširjena tudi v sivi ekonomiji, da se lahko ljudje izognejo davkom, ta motivacija pa bi izginila, če bi namesto dohodkov obdavčili vire, kot predlagam.

Poleg tega ni nobenega razloga, zakaj neuradne valute ne bi mogle cveteti ob boku uradne elektronske valute z negativnimi obrestmi. Za transakcije s temi valutami ne bi bila pristojna centralna vlada. Skupnost, ki bi jo uporabljala, bi se odločila, kakšno raven beleženja bo izvajala za valuto. Ljudje, ki delujejo le znotraj lokalne ekonomije, na primer hipiji, nazaj-k-naravi in drugi meni ljubi ljudje, bi živeli gospodarska življenja, povsem nevidna centralnim oblastem. Obstajajo še drugi razlogi, da bi bile vse transakcije in finančne evidence transparentne, ne samo za vlado, ampak za vse. To je bilo dejansko tudi na splošno predlagano kot protiutež za državo nadzora – narediti tehnologijo nadzora javno in široko dostopno – in se že dogaja z bli-skovitim širjenjem videokamer in mobilnih telefonov, ročnih igralnih konzol in drugih naprav. Ko bodo dejavnosti vlade tako pregledne za ljudi, kot so pregledne dejavnosti ljudi za vlado, bomo imeli resnično odprto družbo.

Želim poudariti praktičnost sodobnih predlogov negativnih obresti. Medtem ko se zdi Gesellova valuta v obliki kolkovanega zasilnega denarja kot anahronistično sanjarjenje, ki bi povzročilo zelo hude gospodarske motnje, pa zaračunavanje takse na rezerve prav nasprotno ne bi zahtevalo skoraj nič nove finančne infrastrukture. Pravzaprav gre za nadaljevanje monetarne politike v smer, kamor je že bila namenjena. Ameriška centralna banka, centralne banke, osnovni bančni sistem – vse to bi lahko ostalo nespremenjeno. Sledile bi seveda korenite spremembe, ampak to bi bile evolucijske spremembe, ki bi družbi prihranile motnje zaradi popolnega odpisa finančnega sistema in čisto novega začetka. Kot sem napisal v 5. poglavju: »Sveta ekonomija je del povsem drugačne vrste revolucije, je preobrazba, ne pa čistka.«

Centralne banke se z negativnimi obrestmi spogledujejo od leta 2009, ko se je za to odločila Riksbank (švedska centralna banka) in začela zaračunavati 0,25-odstotno provizijo na deponirane rezerve.²³ Sledile so ji centralne banke na Danskem, v Švici, Evropski uniji in na Japonskem.

23 Podatki z uradne spletnne strani banke Riksbank, www.riksbank.se/en-gb/.

Njihove obresti so bile skoraj enake nič (švicarska banka je šla najdlje, do -0,75 %), toda če lahko utemeljimo tolikšno znižanje obresti, jih lahko znižamo še bolj.

Kako lahko to utemeljimo? Kolikor vem jaz, konvencionalni privrženci negativnih obrestnih mer nanje gledajo kot na začasni ukrep v časih recesije: da se banke prisili k vnovičnemu posojanju in k zagotavljanju ugodnega kredita, dokler gospodarstvo ne začne spet rasti, do takrat pa naj bi se obresti že spet povzpele nazaj v pozitivno območje. Vendar če smo na pragu trajne ničelne rasti ali ekonomije odrastí, bi lahko tudi negativne obrestne mere postale trajne.

Ustrezna obrestna mera, pozitivna ali negativna, je odvisna od tega, ali bo gospodarstvo cvetelo ali nazadovalo. Po starem razmišljjanju je bil namen monetarne politike spodbuditi gospodarsko rast ali jo omejiti na trajnostno raven. Po novem razmišljjanju je cilj monetarne politike uskladiti osnovno obrestno mero s stopnjo gospodarske rasti (ali odrastí²⁴). Keynes je ocenil, da bi moralo biti to število »približno enako presežku denarne obrestne mere nad mejno učinkovitostjo kapitala, ki ustreza obsegu novega investiranja pri polni zaposlenosti«.²⁴ To formulo bi morali spremeniti, kot predlagam v 14. poglavju, če si ne bomo več želeti in si ne bi mogli več želeti plačane polne zaposlitve kot pozitivne družbene dobrine (to je nujna posledica ekonomije ravnovesnega stanja in ne bi bila tako strašljiva, če bi prejemali družbene dividende). V bistvu Keynes predlaga, da bi se določil takšen davek na likvidnost, ki bi izravnal presežek obresti nad povprečnim donosom na naložbe v produktivni kapital. Povedano drugače – moral bi biti tak, da posedovanje bogastva ne bi imelo nobene prednosti pred uporabo bogastva.

Liberalni ekonomisti se včasih zavzemajo za nekaj, kar malodane ustreza ležarini: za inflacijo. Matematično ima inflacija zelo podobne učinke kot valuta, ki izgublja vrednost, saj spodbuja kroženje denarja, odvrača od kopičenja in olajša odplačilo dolgov. Vendar ima denar z negativnimi obrestmi več pomembnih prednosti. Poleg tega da odpravlja klasične stroške

* Odrast je koncept, ime gibanja in način razmišljjanja, ki nas opominjata, da neskončna rast na končnem planetu ni niti trajnostna niti zaželena. (*op. M. M.*)

²⁴ Keynes, Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja, str. 357.

inflacije (stroške menijev, stroške zaradi obiskov banke – *angl. shoe leather cost*, itd.), ne odvzame imetja ljudem s stalnimi prihodki in ne povzroča običajnega tveganja, da se cene višajo hitreje kot plače. V nadaljevanju je klasičen argument za inflacijo Deana Bakerja s centra za raziskave na področju ekonomije in politike (CEPR):

Če je politično nemogoče povečati primanjkljaj, lahko monetarna politika zagotovi drugo potencialno orodje za povečanje povpraševanja. Svet guvernerjev centralnih bank v ZDA lahko svoj program kvantitativnega sproščanja razširi v politiko izrecne usmerjenosti v zmerno stopnjo inflacije (npr. 3–4-odstotno), kar bi realno obrestno mero spremenilo v negativno. Prednost tega bi bilo tudi zmanjšanje gromozanskega bremena hipotekarnih dolgov, ki je po predrtju nepremičninskega balona ostalo na ramenih več deset milijonov lastnikov domov.²⁵

Težava je v tem: kako bi lahko Fed ustvaril inflacijo v deflacijskem okolju, ko banke ne posojajo denarja? To je največji problem reševanja s pomočjo inflacije v razmerah prezadolženosti in neizkoriščenih zmogljivosti proizvodnje. Pri kvantitativnem sproščanju se zelo likvidno sredstvo (denarna osnova, rezerve) zamenja za manj likvidna sredstva (npr. za razne izvedene finančne instrumente), vendar to ne povzroči inflacije cen ali plač, če nov denar ne doseže ljudi, ki bi ga porabili.²⁶ Tudi če bi Fed monetiziral ves dolg, tako javni kot zasebni, osnovni problem ne bi bil rešen. Fed je bil zaradi ničelne spodnje meje povsem brez moči, da bi se leta 2008 in 2009 izkopal iz dolžniške pasti z inflacijo. Nadaljnja leta kvantitativnega sproščanja tudi niso zanetila gospodarskega razcveta, kvečjemu so ohranjala medlo rast. Kvantitativno sproščanje preusmeri denar brez obresti k finančnim institucijam, toda te ga, kadar je malo možnosti za donose na kapitalske naložbe, raje zadržijo, kot pa ga investirajo v gospodarstvo. S tem smo se spet vrnili k prvotni motivaciji za denar z negativnimi obrestmi: spraviti denar v obtok.

25 Baker, »No Way Out«.

26 Pravzaprav lahko povzroči inflacijo cen zaradi špekulativnega višanja cen blaga, ker ni priložnosti za produktivne naložbe.

V sistemu rezerv z negativnimi obrestmi bi si banke nestrpno prizadevale, da ne bi obdržale rezerv. Če bi negativna obrestna mera znašala tam nekje od pet do osem odstotkov (tako so razmišljali Gesell, Fisher in drugi ekonomisti), potem bi bilo celo v interesu bank, da zagotavljajo posojila po ničelnih obrestih, morda celo posojila po negativnih obrestih. Kako bi potem služile denar, se sprašujete. V bistvu prav tako kot danes.²⁷ Za depozite bi tudi uporabljali negativno obrestno mero, vendar manjšo od obrestne mere za rezerve. Banke bi sprejele vloge na vpogled po, recimo, -7-odstotnih obrestih, vezane vloge morda po -5- ali -3-odstotnih obrestih, in zagotavljale posojila po -1- ali 0-odstotnih obrestih. (Zdaj lahko vidite, zakaj bi tudi gotovina morala izgubljati vrednost; kdo bi jo drugače položil po negativnih obrestih?)

En ugovor proti negativnim obrestnim meram je, da zaradi manjšega obrestnega razmika nižajo dobičke bank. Ampak to je artefakt trenutnega sistema, s katerim nižajo obrestne mere: z razširitvijo bilance stanja centralne banke. Znan je kot 'ekspanzivna' monetarna politika in skrči obrestne razmike. Vendar če bi centralne banke zaračunale provizijo za rezerve, bi negativna obrestna mera lahko načeloma spremljala kvantitativno omejevanje, banke pa bi lahko ohranile ustrezno donosnost. Restriktivna monetarna politika, ki bi jo izvajali hkrati z negativnim obrestnim dnom, bi pomenila višje stroške kapitala za bolj tvegane naložbe, zato bi centralne banke lahko izvajale svojo pravo vlogo preprečevanja pregrevanja gospodarstva v času razcveta.

Negativne obresti na rezerve so združljive z obstoječo finančno infrastrukturo: z istimi trgi komercialnih zapisov, z istimi medbančnimi denarnimi trgi, celo, če bi tako žeeli, z istim aparatom listinjenja in izvedenih finančnih instrumentov. Vse, kar se spremeni, je obrestna mera. Vsaka od teh institucij ima višji namen, ki znotraj nje miruje kot recesivni gen in čaka na trenutek, ko se bo izrazil. To v povsem enaki meri velja za

²⁷ Nekateri od mojih bolj poučenih bralcev bodo nedvomno ugovarjali, da je prepričanje, da banke služijo z obrestnim razmikom, zmotno. Kadar banke zagotovijo posojilo, pravijo, ne posodijo denarja deponentov, temveč ustvarijo nov denar – kredit – s preprosto vknjižbo. Žal je tudi to izkriviljenje ontogeneze denarja. Za trenutne namene je končni rezultat ta, da bi bilo bančništvo z negativnimi obrestnimi merami v temeljih in v mnogih pomembnih vidikih podobno današnjemu bančništву (vsaj preden je zavladalo 'igralniško gospodarstvo').

najbolj očrnjeno institucijo, za 'srce' finančnega sistema: ameriško centralno banko (in druge centralne banke).

V nasprotju z ortodoksnim stališčem ni srce tisto, ki poganja kri v sistem, pač pa srce kri prejme, ji prisluhne in jo znova pošlje nazaj.²⁸ Je zaznavni organ. Srce glede na svoje zaznave o krvi proizvede široko paleto hormonov – mnogi od teh so bili šele nedavno odkriti –, ki komunicirajo z drugimi deli telesa, enako kot eksogeni hormoni vplivajo na njegove lastne celice. Ta vloga srca, poslušanje in uravnavanje, nudi zelo drugačen, metaforičen pogled na vlogo centralnega monetarnega organa: to je organ, ki posluša potrebe sistema in se odziva nanje, ne pa poganja denar po njem. Fed naj bi poslušal utrip gospodarstva, da bi lahko uravnal denarno maso in s tem ohranjal obrestne mere na ustrezni ravni.²⁹ Injekcije novega denarja v gospodarstvo bi lahko vbrizgali tako, kot jih danes – s posli na prostem trgu –, ali z javno porabo fiat valute, odvisno od tega, katero različico najemnin za uporabo skupnih dobrin bi uporabljali. Splošno gledano je treba denar, izgubljen zaradi ležarine, injicirati nazaj v gospodarstvo; drugače bi se raven rezerv vsako leto zmanjšala, ne glede na višino potrebe po spodbujanju gospodarske dejavnosti. Posledica bi bila enak vzorec bankrotov, pomanjkanja in koncentracije bogastva, kot nam preti danes. Še vedno torej potrebujemo finančno srce, ki posluša kri in njene signale, ali naj je ustvari več (ali manj).

Pozorni bralec bi morda ugovarjal, da bi ljudje začeli uporabljati neko drugo sredstvo menjave, ki bi bilo boljši hranilec, zaloga vrednosti, na primer zlato ali komercialni zapis, če bi za valuto in bančne depozite veljale negativne obresti. Če se vam je utrnilo to nasprotovanje, ste v dobri družbi. John Maynard Keynes je v svojih pisanjih hvalil Gesellove ideje, vendar je izrazil tale pomislek: »Če bi bila torej z uvedbo sistema

28 Večina fizioloških opisov srca ga primerja s črpalko, toda srce sploh ne zagotavlja pogonske sile za kroženje krvi. Nemoč je, da bi 300-gramska organ poganjal viskozno tekočino po več tisoč kilometrih majhnih krvnih žil. Pravzaprav se kroženje krvi v embriu začne, preden se sploh razvije delujče srce, in ima svoj endogeni impulz, ki se ohranja z odnosom tega kroženja do celotnega obtočnega sistema in pravzaprav do vsega telesa. Srce začasno ustavi pretok, da razširi preddvor, preden se kri izlije v prekat. To je bolj podobno hidravličnemu ovnu kot črpalki, dodaja pa je še vrtilno silo, ki ohranja spiralno gibanje krvi.

29 Fed dejansko že preizkuša to funkcijo poslušanja in uravnavanja. Nekdanja Fedova ekonomistka Meredith Walker je opisala, kako je med pripravami na srečanja odbora za odprt trg večinoma komunicirala z neštetimi podjetji in s finančnimi institucijami, torej v bistvu je poslušala utrip gospodarstva. Monetarna politika je bila naravni odziv na poslušanje tega utripa, razen kadar je politično vmešavanje zatrlo naravni odziv in porinilo Fed v bolj nadzorno vlogo, podobno črpalki (osebno sporočilo, 2010).

kolkovanja bankovcev odpravljena premija za likvidnost, bi se pojavili številni nadomestki zanj – bančni denar, odpoklicni dolgoročni, tuje valute, nakit, vse plemenite kovine itn.³⁰ Ta pomislek lahko demantiramo na več frontah (tudi Keynes ni na to gledal kot na nepremostljivo oviro, ampak zgolj kot na »težavo«, s katero se Gesell »ni soočil«). Za bančni denar bi, kot sem opisal prej, veljala enaka izguba vrednosti kot za fizično valuto. Za odpoklicne dolgove bi bilo treba zaračunavati premijo za tveganje, ki bi izničila premijo za likvidnost.³¹ S primarnimi proizvodi, z nakitom in podobno, so povezani visoki stroški vzdrževanja. Najpomembnejše pa je, da je denar konec koncev družbeni dogovor, ki ga lahko na podlagi zakonodaje o zakonitih plačilnih sredstvih, z običaji in z drugimi oblikami konsenza zavestno izberemo in uporabljamo. Keynes je na koncu presodil: »Zamisel, na kateri temelji kolkovani denar, je tehtna.«³²

V praksi za vse v stvarnem in družbenem svetu plačujemo stroške vzdrževanja, kot je Gesell izpostavil s svojimi primeri časnikov, krompirja in tako dalje. Stroji in oprema se pokvarijo, moramo jih vzdrževati in zastarajo. Celo tistih nekaj redkih snovi, ki ne oksidirajo, na primer zlato in platina, moramo prevažati, ščititi in zavarovati pred krajo; tudi dragoceni kovinski kovanci se lahko opraskajo ali odškrnejo. To, da je denar izjema v tem univerzalnem zakonu, zakonu vračanja, je del širše ideologije, ki človeka postavlja nad naravo. Propadajoča valuta torej ni le trik – je poklon resničnosti. Stari Grki so nezavedno črpali iz lastnosti te nove stvari, ki so ji rekli denar, in ustvarili pojmovanje duha, ki je bilo podobno nad zakoni narave – večno, abstraktno, nestvarno. Ta razdelitev sveta v duha in snov ter posledično obravnavanje sveta, kot da ne bi bil svet, se bliža koncu. Končuje se skupaj z vrsto denarja, zaradi katere je sploh prišlo do te ločitve. Denar ne bo več izjema v univerzalnem zakonu minljivosti.

Iz Keynesove ‘težave’ je razvidna pomembnost tega, da ne ustvarimo umetnih orodij za hrambo vrednosti, ki kršijo zakone narave, tako kot jih denar danes. En primer so lastninske pravice do zemljišča, ki so bile

30 Keynes, Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja, 4. knjiga, 23. poglavje, 4. odstavek.

31 Poleg tega bi se v tem sistemu obrestne mere na zelo likvidne odpoklicne dolgove nagibale proti stopnji ležarine.

32 Keynes, Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja, str. 357.

v preteklosti orodje za enako koncentracijo bogastva, kot jo imamo zaradi denarja danes. Negativne obresti na valuto morajo spremljati tudi davke na zemljišče po Henryju Georgeu ali Gesellu, pa tudi kakršenkoli drug vir 'ekonomskih rent'. Za fizične skupne dobrine, na primer za zemljišče, genom, ekosistem in elektromagnetni spekter, pa tudi za kulturne skupne dobrine, kot so ideje, izumi, glasba in zgodbe, morajo veljati enaki stroški vzdrževanja kot za denar, ali pa se bo uresničil Keynesov pomislek. Na srečo se tukaj po srečnem naključju srečata pravičnost in logika, da ima družbena obveznost, ki jo narekuje uporaba skupnih dobrin, hkrati vlogo davka na likvidnost za kateregakoli nadomestnega hranilca, zaloge vrednosti. V bistvu gre za enako načelo, ne glede na to, ali ga uporabimo za denar ali za skupne dobrine: obdržimo jih lahko le, če jih uporabljam v korist družbe. Če jih zgolj kopičimo, jih izgubimo.

V sistemu z negativnimi obrestmi ne bi imeli koristi vsi, vsaj ne takoj. Valuta, ki izgublja vrednost, podobno kot inflacija koristi dolžnikom in škoduje upnikom. Komentator v nadaljevanju je to lepo povzel med opisovanjem inflacije:

Poglavitni vzrok te želje po zelo nizki inflaciji je želja razreda imetnikov obveznic, da bi imeli realne donose na netvegane naložbe in depozite ... Škandal je, da naj bi ljudem plačali realni donos za posojanje gotovine nazaj centralni banki, ki jo natisne ... Najbolj primerno bi bilo, da si premožni, nizko obdavčeni ljudje, lahko privočijo tveganje, saj s tem spodbujajo naložbe in rast v realnem gospodarstvu. Če želijo imeti del svojega portfelja v netveganih depozitih, ne bi smeli pričakovati, da bo ohranil svojo relativno vrednost.³³

Ta argument se naslanja na dolgo tradicijo po Henryju Georgeu in Gesellu, iz katere sem črpal tudi jaz, in ki priznava, da ljudje ne bi smeli imeti koristi zgolj zaradi samega lastništva. Imetniki bogastva so njegovi varuhi, njegovi skrbniki, in če ga ne uporablajo v dobro družbe, potem bi moralto bogastvo sčasoma zaokrožiti k drugim, ki ga bodo tako uporabili.

³³ Anonimni komentator na spletu <http://blogs.ft.com/maverecon/2009/05/negative-interest-rates-when-are-they-coming-to-a-central-bank-near-you/>.

V preteklosti so revolucionarji, ki so prepoznali nelegitimnost večine nakopičenega bogastva, žeeli z zasegi in s prerazporejanjem povsem obrniti list. Zavzemam se za nežnejši, bolj postopen pristop. Po eni strani lahko nanj pogledamo kot na davek na posedovani denar, ki bi zagotovil, da bi bogastvo lahko ohranili le s tveganimi naložbami ali, lahko bi rekli, s sprejemanjem modrih odločitev o tem, kako usmerjati čarobni tok človeške ustvarjalnosti. To je nedvomno sposobnost, ki si zasluži nagrado, in v tem se skriva ključen, manjkajoči kos marksističnih teorij o vrednosti, ki so prezrele podjetniško razsežnost dodeljevanja kapitala.

Medtem ko drzni, a hkrati tradicionalni ekonomisti, ki sem jih omenil, še vedno obravnavajo negativne obresti kot začasen ukrep za spodbujanje posojanja in preprečevanje deflacijske likvidnostne pasti, seže pravi pomen negativnih obresti veliko globlje. Likvidnostna past ni začasen odklon, ki ga povzroči predrtje balona; je neprestano, privzeto stanje, ki izvira iz padajoče mejne učinkovitosti kapitala,³⁴ ki je sama po sebi posledica tehnoloških izboljšav in konkurence. Kot je izpostavil Keynes:

Z naraščanjem zalog sredstev, katerih mejna učinkovitost je sprva vsaj tolikšna, kot je obrestna mera, začne njihova mejna učinkovitost padati (zaradi že navedenih dovolj jasnih razlogov). Nastopila pa bo točka, ko se jih ne bo več izplačalo proizvajati, *razen če se bo pari passu znižala obrestna mera*. Ko ne obstaja več nobeno kapitalsko sredstvo, ki bi imelo mejno učinkovitost vsaj enako obrestni meri, preneha vsa proizvodnja.³⁵

Kot sem že utemeljil, ta izid že dolgo odlagamo, medtem ko s tehnologijo in z imperializmom selimo blago in storitve iz skupnih dobrin v denarno ekonomijo. Ker pa izčrpavamo skupne dobrine, utrjujemo potrebo po ukinitvi spodnje meje obrestnih mer. Keynes preroško meni: »Tako so bili tisti reformatorji, ki so videli zdravilo v umetnem ustvarjanju stroškov vzdrževanja denarja z uvedbo obveznega periodičnega kolkovanja zakonitega plačilnega sredstva po predpisani tarifi, kar bi ohranjalo značilnosti tega

³⁴ Mejna učinkovitost kapitala se nanaša na pričakovani donos na vsak dolar nove naložbe.

³⁵ Keynes, Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja, 17. poglavje, 2. razdelek.

sredstva kot denarja, oziroma v čem podobnem, na pravi poti, tako da velja uporabnost njihovih predlogov podrobneje proučiti.³⁶ Tak ukrep (in njegov sodoben ustreznik, ki sem ga opisal) bi omogočal kapitalske naložbe z *negativno mejno učinkovitostjo* – povedano drugače, banke bi rade volje posojale denar podjetjem, ki bi zagotovila ničelno ali malo manj kot ničelno donosnost naložbe.

Ker je temeljni vzrok naše gospodarske krize neizogibno upočasnjevanje rasti in ker smo na prehodu v ekološko ekonomijo ravnovesnega stanja, predlogi za propadajočo valuto nudijo več kot le začasni izhod v sili za stagnantno gospodarstvo; obetajo trajnostne, dolgoročne temelje za permanentno nerastoče gospodarstvo. Z vidika zgodovine sta gospodarski upad ali stagnantna rast pomenila bedo za ljudi: ekonomsko polarizacijo, večanje prepada med bogatimi in revnimi. Denar z negativnimi obrestmi to prepreči, saj zagotovi način za kroženje denarja, ki ga ne poganja posojanje, odvisno od rasti. Omogoča blaginjo brez rasti.

Skupaj z drugimi spremembami, opisanimi v tej knjigi, bo imel denar z negativnimi obrestmi daljnosežne učinke na človeško ekonomijo in na psihologijo. Tako zelo smo se navadili na svet denarja, ki temelji na oderuštvu, da mnoge od njegovih učinkov zamenjujemo za osnovne zakone ekonomije ali človeške narave. Kot bom opisal, bo imel denarni sistem, ki bo izražal novo zavedanje lastnega jaza in novo zgodbo o ljudeh – o povezanem jazu, ki živi v soustvarjalnem partnerstvu z zemljo –, zelo drugačne učinke. Intuitivno dojemanje, ki smo ga razvili skozi več stoletij, ne bodo več resnične. Pohlep, pomanjkanje, merjenje in poblagovljenje vseh stvari, ‘časovna preferenca’ ali dajanje prednosti takojšnji potrošnji, zanemarjanje prihodnosti zavoljo sedanjosti, temeljno nasprotje med finančnimi interesi in skupnim dobrim ali enačenje varnosti s kopiranjem ne bodo več samoumevnji.

36 Keynes, Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja, 17. poglavje, 3. razdelek.

Kriza zadolženosti: priložnost za prehod

Zlata priložnost za prehod na denar z negativnimi obrestmi morda ni daleč proč v obliki ‘dolžniške bombe’, kakršna je leta 2008 skoraj spravila na kolena svetovno gospodarstvo. Dolžniška bomba, sestavljena iz visokih ravni državnih dolgov, hipotekarnih dolgov, dolgov po kreditnih karticah, dolgov iz študentskih posojil in drugih dolgov, ki jih nikoli ne bo mogoče odplačati, ni bila deaktivirana, temveč zgolj odložena. Da bi lahko posojilojemalcii odplačali stara posojila, so bila izdana nova, ampak če seveda ne povečajo svojega prihodka, kar ga lahko le v primeru gospodarske rasti, to samo prestavi težavo v prihodnost in jo še poslabša. Na neki točki je neizpolnitve finančnih obveznosti neizbežna. Ali obstaja rešitev?

Obstaja. Odgovor se skriva v sodobni različici gospodarske reforme, ki jo je Sólon izvedel pred 2600 leti: odpis dolgov in reforma družbenih norm, povezanih z denarjem in lastnino. V nekem trenutku se bomo morali soočiti z resničnostjo: dolgov ne bomo nikoli odplačali. Lahko kljub temu ohranimo dolbove in večno suženjstvo zadolženih posameznikov in narodov, ali pa jih odpišemo in obrnemo nov list. Težava s slednjo rešitvijo je, da sta dolg in prihranki dva vidika ene celote in bi s tem izbrisali tudi nedolžne varčevalce in vlagatelje, s čimer bi se sesul ves finančni sistem. Nenadno sesutje bi pomenilo vsesplošne družbene nemire, vojno, revolucijo, lakoto in tako dalje. Če želimo to preprečiti, je druga vmesna možnost, da dolg zmanjšamo postopno.

Finančna kriza leta 2008 je nakazala, kako bi lahko to storili v okviru prehoda na gospodarstvo z negativnimi obrestmi. Ko je zaradi krize pomembnim finančnim institucijam grozila insolventnost, se je Fed odzval tako, da je monetiziral slabe dolbove, kar pomeni, da jih je kupil – in zamenjal toksične finančne instrumente za gotovino. V letih, ki so sledila, je Fed nadaljeval z monetizacijo vladnega dolga preko programa kvantitativnega sproščanja, čeprav se zdi malo verjetno, da bo ta dolg kdaj poplačan.

Težava je v tem, da gre ves ta denar v roke upnikov in ne dolžnikov. Dolžniki ne postanejo nič bolj plačilno sposobni; upniki niso nič bolj voljni

posoditi denar. Fedov ukrep je bil tarča ostrih kritik, saj je dejansko dal predatorskim finančnim institucijam čisti cvenk v zameno za ničvredne naložbe, ki so jih neodgovorno ustvarile in z njimi trgovale, njihova vrednost pa je bržkone znašala nekaj penijev na dolar. Zanje so prejele nominalno vrednost in nato, da bi bila mera polna, so vložile gotovino v netvegane obveznice, jih izplačale kot bonuse vodstvenim delavcem ali pa so pokupile manjše ustanove. Hkrati dolžnikom ni bil odpisan noben osnovni dolg. Torej program ni niti malo ublažil polarizacije bogastva.

Kaj bi se zgodilo, če bi bile terjatve monetizirane v denar z negativnimi obrestmi? Upniki ne bi čez noč izgubili svojega denarja, kot se to zgodi zaradi neizpolnitev obveznosti ali sistemskega finančnega kolapsa, vendar zaradi finančnih injekcij tudi ne bi obogateli, saj bi prejeli sredstva, ki bi izgubljala vrednost. Kar zadeva dolžnike, bi lahko monetarni organ zmanjšal ali preklical kakršenkoli ustrezen znesek (določen s političnim postopkom) njihovih dolgov. Morda bi zmanjšal obrestno mero na nič ali na še manj, ali celo zmanjšal glavnico.

Torej bi lahko obresti na študentska posojila, na primer, zmanjšal na nič, glavnico hipoteke na ravní pred balonom, državni dolg tretjega sveta pa bi lahko v celoti odpisal.

Medtem ko je res, da bi ta monetizacija dolga lahko izjemno povečala denarno maso, bi se ta masa sčasoma samodejno zmanjšala zaradi ležarine. Monetarni organ bi jo lahko zmanjšal tudi hitreje – s prodajo prestrukturiranega dolga na odprtem trgu.

Brez negativnih obresti ali odpisa dolga, ki sem ju opisal, so Fedove finančne injekcije le ‘zastonj denar’ (in ne prost denar) za ljudi, ki ga imajo v lasti že večino. Če je velikim bankam in finančnikom dovoljeno obdržati izplen, bi morali v zameno vsaj sprejeti sistem, ki se nagiba k preprečevanju nadaljnjega kopičenja. Da, finančni interesi bodo zaradi tega predloga morda na zgubi, dasiravno se bo to zgodilo postopoma, ampak – ali imamo drugo možnost? Vedno večja polarizacija bogastva ni trajnostna.

Znova se bo pojavila priložnost iz leta 2008, ker kriza zadolženosti ne bo izginila (brez čudežno visoke gospodarske rasti). Vsakokrat je bila rešitev še več dolga, ki se s posameznikov in s korporacij prenaša na države in

nato spet nazaj, ter se venomer veča. Ko so bile, na primer, irske banke leta 2010 na robu propada, jih je iz blata potegnila vlada, težavo pa je prenesla v svojo bilanco stanja in ustvarila krizo državne zadolženosti. Da bi se Irska izognila polomiji, sta ji Mednarodni denarni sklad in Evropska centralna banka dala nova posojila s šestodstotnimi obrestmi, da je lahko odplačala stara posojila. Težava se bo čez nekaj let pojavila znova v še hujši obliki, razen če bo irsko gospodarstvo raslo za več kot šest odstotkov letno (kar je nemogoče glede na stroge varčevalne ukrepe, s katerimi so bila pogojena posojila). Problem enostavno odrivamo v prihodnost.

Imetniki obveznic ne želijo utrpeti izgub. Želijo vedno več zase.³⁷ Na dolgi rok je matematično nemogoče izpolniti njihovo željo. Ohrani se jo lahko le, če je preostala družba pripravljena sprejeti vedno slabše pogoje: strožje varčevalne ukrepe, hujšo revščino in več prihodka, namenjenega servisiranju dolga.

V nekem trenutku bomo kot družba rekli: »Dovolj!« Državna podpora bo še vedno potrebna, saj bi bile sicer posledice nenasne sistemske neizpolnitve finančnih obveznosti pogubne. Ko pa bo prišlo do tega – morebiti sočasno v mnogih kategorijah dolga –, poglejmo resnici v oči. Koncentracija bogastva in oderuščvo, na katerem temelji, se morata končati. Morda nimamo druge izbire, kot da rešimo premožne, saj je vsak del svetovnega gospodarstva povezan z vsemi drugimi deli, ampak naj ima to reševanje svojo ceno: postopna osvoboditev družbe od dolga.

Z mislijo na prihodnost

Ob vseh tehničnih podrobnostih glede denarja in financ ne smemo pozabiti na srčiko tega, k čemur stremimo: obuditi pravi namen denarja kot povezovalca darov in potreb ter kot magičnega talismana, ki usklajuje človeško ustvarjalnost in jo usmerja v skupni cilj. Nenavadno se zdi reči, da je denar ključen del bolj čudovitega sveta, za katerega v srcu vem, da

³⁷ Kadar obresti presegajo gospodarsko rast, si imetniki obveznic dejansko jemljejo vedno večji kos družbene pogače zase – in to brez tveganja, zahvaljujoč finančnim injekcijam.

je mogoč, ker se mi je denar kot očiten vzrok vsesplošnega uničenja in zla dolgo gnušil.

Toda naš odpor do denarja temelji na tem, kaj je denar bil in kar je, ne pa na tem, kaj bi lahko bil. Denar z negativnimi obrestmi, zavarovan s svetimi stvarmi, v ekološki ekonomiji obrne intuitivne občutke iz dobe Oderuštva na glavo. Je skrajno revolucionaren in v temeljih spreminja človeško izkušnjo. Ta preobrazba odzvanja na vseh ravneh, od zunanjih do notranjih, od ekonomskih do duhovnih.

V 9. poglavju z naslovom *Zgodba o vrednosti* sem pojasnil, kako se trenutni družbeni dogovor o ustvarjanju denarja glasi »Denar izdaj le tistim, ki ga bodo zaslužili še več«, kar nas pahne v sodelovanje v širitvi sfere blaga in storitev. Energija družbe je usmerjena v to, kar bo razširilo sfero denarja in lastnine, človeško sfero, sfero imetja. Je del *Vzpona človeštva* v gospodovanje naravi.

Če spustimo obrestne mere pod ničelno spodnjo mejo, omogočimo naložbe z ničelno ali negativno donosnostjo kapitala. Ali se vam ta zamisel zdi v nasprotju z intuicijo? Ali nasprotuje celotnemu konceptu 'naložbe'? Saj je v nasprotju z intuicijo, toda le zato, ker so naše slutnje tako pogojene z večstoletno kulturo rasti, da si komajda predstavljamo kakršnokoli drugo funkcijo denarja ali poslovni model, ki ni pogojen z dobičkom. (Seveda imamo neprofitne organizacije, vendar se te v temeljih razlikujejo od podjetij, ki poslujejo za dobiček. To razlikovanje bo zbledelo.)

V nadaljevanju je ponazoritev, kako nenavadno v nasprotju z intuicijo je to. Predstavljamte si, da greste v banko in rečete: »Želim si sposoditi denar za svoj posel. Tole je moj poslovni načrt. Poglejte, če mi posodite 1.000.000 dolarjev, bom v štirih letih zaslužila 900.000 dolarjev. Torej če mi lahko posodite 1.000.000 USD po negativnih obrestih, vam bom po obrokih v štirih letih vrnila 900.000 dolarjev.«

»Navdušeni smo nad vašim poslovnim načrtom,« reče banka. »Izvolite vaš denar.« Zakaj vam banka ustreže? Če banka teh 1.000.000 dolarjev obdrži v obliki gotovine, bodo še hitreje izgubili vrednost, recimo sedem odstotkov, zato ji bo v štirih letih ostalo le približno 740.000 dolarjev. V korist banke je odobriti opisano posojilo.

Dinamiko propadajoče valute lahko razumemo tudi tako, da, tako kot inflacija, obrne diskontiranje, tj. zmanjševanje vrednosti, prihodnjih denarnih tokov. V knjigi *The Ascent of Humanity* (*Vzpon človeštva*) navedem naslednji primer:

Medtem ko obresti spodbujajo diskontiranje prihodnjih denarnih tokov, ležarina spodbuja dolgoročno razmišljanje. V sodobnem računovodstvu je deževni gozd, ki na letni ravni trajnostno prinaša en milijon dolarjev, več vreden, če ga izsekamo za takojšnji dobiček 50 milijonov dolarjev. (Dejansko sedanja neto vrednost trajnostnega gozda, izračunana po diskontni stopnji petih odstotkov, znaša le 20 milijonov dolarjev.) Posledica tega diskontiranja prihodnosti je notorično kratkovidno ravnanje korporacij, ki žrtvujejo (celo svojo) dolgoročno dobrobit za kratkoročne rezultate fiskalnega četrletja. Takšno ravnanje je povsem racionalno v ekonomiji, ki temelji na obrestih, v sistemu ležarine pa bi čisti lastni interes narekoval ohranitev gozda. Pohlep ne bi več poganjal ropanja prihodnosti v korist sedanjosti. Ker nas eksponentno diskontiranje prihodnjih denarnih tokov sili v ‘unovčevanje’ cele Zemlje, je ta značilnost ležarine izjemno privlačna.

Zamislite si, da ste predsednik sveta in da od vesoljcev prejmete tole ponudbo: »Vrhovni vodja, trajnostni svetovni bruto proizvod znaša na letni ravni 10 bilijonov dolarjev. Za vas imamo ponudbo: 900 bilijonov za celo Zemljo. Res je, nameravamo počrpati vse njene vire, uničiti zgornjo plast zemlje, zastrupiti oceane, spremeniti gozdove v puščave in jo uporabiti kot radioaktivno smetišče. Ampak – samo pomislite – 900 bilijonov dolarjev! Vsi se boste kopali v denarju!« Seveda bi odklonili, toda danes to ponudbo na kolektivni ravni v bistvu sprejemamo. Do pike natančno izvajamo načrt vesoljcev in v naslednjih desetih letih bomo morda zaslužili 900 bilijonov dolarjev (trenutni svetovni bruto proizvod znaša 90 bilijonov dolarjev letno). Z milijon majhnimi odločitvami vsak dan unovčujemo Zemljo.

In vse to je povsem ekonomično. Pri današnjih obrestnih merah se z 900 bilijoni dolarjev ustvari vsaj 20 bilijonov dolarjev letnega prihodka. V Vzponu človeštva sem citiral več uglednih ekonomistov, ki trdijo, da ne bi bilo nič hudega, če kmetijska proizvodnja pade za 50 odstotkov, saj kmetijstvo znaša le 3 odstotke BDP. BDP (saj se spomnite, skupna

‘koristnost’) bi se znižal le za največ 1,5 odstotka. Zdi se absurdno, toda za logični konstrukt oderuštva je precej racionalno. Ekološki ekonomist Robert Costanza je leta 1997 v članku v strokovni reviji Nature ovrednotil svetovni ekosistem na 33 bilijonov dolarjev, kar je bil le za 20 odstotkov višji znesek od svetovnega bruto proizvoda tisto leto. Njegovi nameni so bili dobri, saj je želel ponuditi ekonomski razlog (in ne le moralnega) za ohranitev planeta, toda v skladu s to isto logiko, logiko ‘vrednosti’, bi bilo v našem interesu, da v primeru boljše ponudbe ne ohranimo planeta.

Poleg tega, ali vas ne potreže zatekanje k argumentu, da bi morali ohraniti ekosistem zaradi vseh kupov denarja, ki jih bomo prihranili? Ta razlaga naseda osnovni domnevi, ki že v osnovi povzroča kopico težav: da je denar ustrezен standard vrednosti; da lahko vse stvari izmerimo in jih količinsko opredelimo in da jih tudi moramo; da lahko sprejemamo najboljše odločitve s seštevanjem številk.

‘Trajnostnost’ je zdaj že tako dolgo krilatica, da se je že skoraj spremenila v kliše. Toda kljub skoraj vsesplošnemu odobravanju trajnostnosti bi je izgubljene bitke z dobičkom. Gozdovi umirajo, jezera se sušijo, puščave se širijo in deževne gozdove še naprej izsekavajo – in to skoraj nič počasnejše navzlic petim desetletjem najboljših prizadevanj okoljevarstvenikov. Na vsakem koraku se morajo boriti z močjo denarja, ki nemočno hlepi po kratkoročnem profitu celo za ceno lastnega dolgoročnega preživetja. Kot je Lenin napisal v nekoliko drugačnem kontekstu: »Kapitalisti nam bodo prodali vrv, s katero jih bomo obesili.« Na globlji ravni segajo korenine kratkovidnosti kapitala v obresti, ki diktirajo diskontiranje prihodnjih denarnih tokov.

Če spustimo obrestne mere pod nič, prevlada obratno razmišljanje. Znova si zamislite, da ste predsednik sveta. Zdaj ponudba vesoljcev ni videti tako mikavna. Pravzaprav nobena količina gotovine po negativnih obrestih ne bi bila zadostna za unovčitev Zemlje, saj je denar v prihodnosti dejansko več vreden kot ista količina denarja v sedanjosti, njegova prihodnja vrednost pa se sčasoma eksponentno veča. Vesoljcem bi odvrnili: »Zemlje ne prodamo po nobeni ceni.«

Ali naj ne bi morale biti že danes to naše besede, medtem ko ekonomisti vztrajajo na pripenjanju etikete s ceno na ekološke stebre civilizacije in samega

življenja? Ali naj ne bi morale biti že danes to naše besede glede vsakršne izmenjave neskončno dragocenih stvari za končni znesek denarja? Mislim, da je čas, da prenehamo 'unovčevati' lepoto, življenje, zdravje in prihodnost svojih otrok.

Vem, da je moj primer unovčevanja Zemlje privlečen za lase in da je mogoče oblikovati ekonomsko utemeljitev, ki bi ga postavila pod vprašaj. Želim povedati, da negativne obresti v samih temeljih spremenijo naravo 'ekonomičnega' ravnjanja. Ekonomične postanejo dejavnosti, ki bodo koristne čez trideset, petdeset ali sto let – pravzaprav za sedmo generacijo –, ne pa tako kot danes, ko bi kaj takšnega storil le idealist. Ko bodo obresti negativne in ko bo valuta propadala, naši ideali ne bodo več v navzkrižju z lastnimi ekonomskimi interesimi.

Predstavljamte si praktičen primer. Denimo, da razmišljate o namestitvi solarnih panelov, ki bi zagotovili energijo za vaše podjetje. Začetni strošek je recimo 100.000 dolarjev, prihranili pa bi 1000 dolarjev na letni ravni. Danes je namestitev neekonomična, saj neto sedanja vrednost 1000 dolarjev letno znaša veliko manj kot 100.000 dolarjev (tudi pri zelo nizkih obrestih). Če pa bi bile obresti ničelne ali negativne, bi odločitev postala ekonomična. Danes ljudje že sprejemajo tovrstne odločitve, čeprav so neekonomične, saj resnica v naših srcih oporeka ekonomski logiki. V svojih srcih vemo, da je ideologija, ki enači denar s koristnostjo, napačna. Obuditi moramo obljudljeno usklajenost med denarjem in koristnostjo.

Navedimo še en primer: recimo, da ste lastnik gozda. S prodajo za izsek in izkopavanje ga lahko z obličja Zemlje zbrisete za takojšnji dobiček enega milijona dolarjev, ali pa v njem trajnostno sekate drva za 10.000 dolarjev letno za vse večne čase. No, letne obresti na 1 milijon dolarjev so vsaj dvakrat večje od prihodka od trajnostne sečnje – morda pa bi bilo gozd le vredno unovčiti. Če pa bi bile obresti negativne, ta logika ne zdrži.

Ponotranjenje zunanjih stroškov je v sinergiji z valuto z negativnimi obrestmi in skupaj lahko spremenita denar v gonilno silo za dobro. Prvi ukrep uskladi zasebne interese z javnimi; slednji pa spodbuja dolgoročno razmišljanje in opuščanje kratkoročnega razmišljanja. Čeprav oba izboljšujeta trenutni sistem, vsak zase ne bosta zagotovila trajnostnega sveta. Skupaj pa uskladita ekonomične odločitve z dolgoročnimi interesimi družbe in planeta.

Seveda so trenutki, ko dolgoročno razmišljanje ni ustrezeno. Imamo veliko potreb, ki jih raje izpolnimo v tem trenutku kot pa v prihodnosti. Če smo sestradani, bi raje pojedli en obrok danes kot pa sto obrokov čez eno leto. Zlasti avstrijska ekonomska šola, splošneje pa tudi neoklasična ekonomija, na osnovi takih primerov izpeljeta trditev, da je v človeški naravi, da si želimo potrošiti čim več ta trenutek. Po njunem mnenju so obresti neke vrste kompenzacij za odlaganje potrošnje, nagrada za odloženi užitek. Povedano drugače, vi, dragi bralec ali bralka, si nadvse želite povečati koristnost svojega denarja s takojšnjo potrošnjo, ampak nekaj vas pregovarja v to, da ga ne, saj veste, da ga boste lahko pozneje zaradi obresti imeli še več. To je v ekonomiji znano kot postulat časovne preference. Časovna preferenca – naše domnevno dajanje prednosti takojšnji potrošnji – je ključnega pomena za model diskontirane koristnosti, ki ga je po 1930 razvil Paul Samuelson in na katerem danes temelji večina tradicionalne ekonomske teorije. Bistvenega pomena je tudi za mnoge sodobne 'ovržbe' Keynesa. Poleg tega je bil v enem samcatem strokovnem članku o matematični ekonomiji, ki sem ga našel in je obravnaval na ležarini temelječe valute, postulat časovne preference ključna spremenljivka v oblikovanju (varljive) ponazoritve, da taka valuta škoduje javni blaginji.³⁸

Keynesianska logika, ki sem jo opisal, časovno preferenco v največji možni meri zmanjša. Keynes je ni v celoti zavrnil, ampak je ugotovil, da se človeška bitja po naravi nagibajo k potrošnji manjšega deleža svojih prihodkov, kadar se ti večajo. Precej očitno se zdi, da boste ves svoj prihodek takoj porabili za hrano, če ste sestradani; če imate dovolj denarja za izpolnitve vseh svojih nujnih potreb, boste nekaj presežka morebiti namenili knjigam ali morda razvedrilu; ko boste potešili te želje, si boste mogoče kupili rolls roycea. Toda bolj ko ste bogati, manj se vam mudi zapraviti svoje bogastvo. Keynes je zato menil, da so ljudje nagnjeni k varčevanju, ne da bi potrebovali spodbudo (obresti) za odlaganje potrošnje. Verjel je celo, da je ta nagnjenost k varčevanju lahko destruktivna, kadar vodi v koncentracijo bogastva. Zato je bil naklonjen nizkim ali celo negativnim obrestnim meram.

Med prebiranjem nekaterih del iz poznih tridesetih in štiridesetih let prejšnjega stoletja me je osupnila intenzivnost in (slabo prikrita) čustveno

³⁸ Rösl, »Regional Currencies in Germany«.

nabitost kritik, ki jih je ekonomski establišment usmeril v Keynesa.³⁹ Take vrste zmerjanje je tipično za kakršnokoli razpravo, ko ortodoksnii establišment zasulti, da nova teorija postavlja na preizkušnjo vodilna načela, ki opredeljujejo jedro njihovega področja. Keynesova teorija uvaja vsaj dva zelo globoka pomisleka. Prvi je ta, da z zamislio o naravnii nagnjenosti k varčevanju v bistvu trdi, da je sam denar podvržen padajoči mejni koristnosti – več ga imam, manj koristen je zame vsak dodaten dolar.⁴⁰ Meni se to zdi logično, očitno pa ni tako zelo logično klasičnim ekonomistom, ki zapisujejo linearne enačbo med denarjem ter koristnostjo posameznika in družbe. Pravzaprav ga tako tudi opredeljujejo in navajajo osnovno domnevo, da človeška bitja stremijo k čim večji zadovoljivti lastnih interesov tako, da kopijoči čim več denarja.

Če ovržemo linearne zveze med denarjem in koristnostjo (tj. 'dobrim'), s tem zavržemo tudi nam tako ljubo ideologijo, da lahko s čim večjo gospodarsko rastjo tem bolj povečamo javno dobro. Zavrnemo tudi utilitarističen argument za kapitalizem čim večje rasti bogastva in s tem odpremo vrata idejam, ki namesto tega poudarjajo pravično razporeditev bogastva. Z matematičnega vidika je optimalna razporeditev denarja, za katerega velja padajoča mejna koristnost, čim bolj enakomerna. Ker keynesianska misel ponuja utemeljitev za prerazporeditev bogastva iz rok premožnih, se razume, zakaj je med njimi tako osovražena.

Toda še večji pomislek kot to predstavlja Keynesovo stališče, da imamo ljudje likvidnostno preferenco. Še enkrat razmislite o nasprotnem pogledu, katerega predstavniki so klasični ekonomisti in zagovorniki avstrijske šole, da so ljudje po naravi razsipni. Kot je to ubesedil ekonomist iz 19. stoletja N. W. Senior, »odrekanje užitku, ki ga imamo na dosegu rok, ali stremljenje po oddaljenih, ne pa takojšnjih rezultatih, je ena najbolj bolečih preizkušenj moči človeške volje«.⁴¹ V nadaljevanju je bolj nedaven primer nekega privrženca Ludwiga von Misesa:

39 Glej na primer Holden, »Mr. Keynes' Consumption Function and the Time Preference Postulate«. V tem članku so ponazorjena ideoološka načela, ki jih Keynes izizza in ki so v članku opisana kot 'psihološke zakonitosti'.

40 Padajoča mejna koristnost je pogosto orisana z uporabo gnojila. Prva tona podvoji pridelek; druga tona poveča pridelek za deset odstotkov; naslednja tona samo za en odstotek in tako dalje. To je zelo splošno načelo. Zakaj ne bi veljalo tudi za denar?

41 Senior, *Outline of the Science of Political Economy*, citirano v Handon in Yosifon, »The Situational Character«, str. 76. Ne moremo prezreti namiga, da je boleča preizkušnja moči volje občudovanja vredna vrlina.

Nobena zaloga sredstev, ki so na voljo za posojilo, ne bi mogla obstajati brez predhodnih prihrankov, torej brez *odrekanja neki morebitni potrošnji trenutnih dobrin* (presežek trenutne proizvodnje glede na trenutno potrošnjo) ... Obrestna mera oz. mera časovne preference* ne bi obstajala. Oziroma, bolje rečeno, obrestna mera bi bila neskončno visoka, kar bi kjerkoli izven rajskega vrta pomenilo *zgolj živalski obstoj*, torej prebijanje skozi primitivno, golo preživetje, pri čemer bi se z resničnostjo lahko soočali le s svojimi golimi rokami, *po takojšnji potešitvi* pa bi le hrepeneli.⁴²

Obresti so torej nagrada za varčnost, samoobvladovanje. V tem pogledu odmevajo nekatere globoke, skrite ideologije, na katerih stoji naša civilizacija; na primer da človekov napredek, tako duhovni kot stvarni, temelji na zmagah v vojni proti naravi: proti naravnim silam zunaj nas ter proti željam, užitkom in živalskim nagonom znotraj nas. Vzdržnost postane velika vrlina; brez nje, pravi ta ideologija, ne bi bili nič drugačni od živali. Ne bi se povzdignili v ločeni in boljši človeški svet, iztrgan iz narave. Karl Marx je to opisal takole:

Za kult denarja so značilni askeza, samoodrekanje, požrtvovalnost – ekonomičnost in skromnost, prezir do posvetnih in bežnih užitkov; gonja za *večnim* zakladom. Od tod izhaja povezava med angleškim puritanizmom, ali tudi holandskim protestantizmom, in služenjem denarja.⁴³

Ta miselnost preveva našo kulturo. Zadovoljitev morate odložiti. Držati morate vajeti svojih želja in misliti na prihodnje nagrade. Trenutna bolečina pomeni prihodnjo korist. Svojo domačo nalogo opravite za oceno. V službo pojrite zaradi plače. Telovadite, da boste zdravi. Diete se lotite, da boste vitki. Svoje življenje posvetite nečemu, za kar ste dobro plačani, četudi to ni vaša strast, da boste lahko uživali v upokojitvi. Za vse te stvari uporabljamo režim korenčka in palice z namenom, preseči svojo lenobo, svojo sebičnost. Obresti postanejo motivacijska sila v vojni proti samemu sebi, v preseganju lastne objestne lahkomiselnosti.

* Torej diskontna stopnja za izračun neto sedanje vrednosti. (*op. M. M.*)

42 Hoppe, »The Misesian Case Against Keynes«; poudarek je bil dodan.

43 Marx, *Grundrisse*, str. 230.

Ampak – ali je to res človeška narava? Ali je res v naši naravi trošiti in prekomerno trošiti, ne da bi pomislili na druge ljudi, druga bitja ali na svojo prihodnost? Ne, ni. Stari Grki, ki se niso vdajali preveč dobrohotnim pogledom na človeško naravo, so imeli prav. Kot je povedal Aristofan, vseh stvari – kruha, vina, seksa in podobno – se nasitimo. Naše potrebe so omejene, in ko jih izpolnimo, se posvetimo drugim stvarem in se začnemo nagibati k velikodušnosti. »Kar pa se tiče denarja, tega se ne nasitimo nikoli.« Ni nagnjenost k potrošnji tista, ki je neomejena; ravno nasprotno, brezmejno hlepenje se poraja zaradi denarja. Ko pridobimo preobilje potrošnega blaga, začnemo hrepeneti po samem denarju, ne pa po tem, kaj lahko z njim kupimo, in to hrepenenje nima meja. Neoklasična ekonomija (in avstrijska šola) je to razumela narobe, Gesell in Keynes pa sta imela prav, ko sta želeta denar sleči vsaj nekaterih njegovih edinstvenih značilnosti, ki vzbujajo neskončno slo po njem. Keynes se je zavedal – v bistvu je to izrecno navedel –, da je bila prevlada likvidnostne preference nad časovno preferenco temeljna predpostavka njegove teorije: imenoval jo je ‘psihološka zakonitost’.

Seveda se nekateri ljudje – odvisniki od hrane, odvisniki od seksa, odvisniki od alkohola – res ne nasitijo stvari, ki jih je navedel Aristofan. Ali to torej dokazuje, da so človeška bitja navsezadnje res pohlepna? Primer odvisnosti pravzaprav osvetli to, kaj je narobe z denarjem. Odvisnost se pojavi, kadar uporabljamo nekaj kot nadomestek za to, kar si resnično želimo ali kar potrebujemo – na primer hrano kot nadomestek za povezanost; seks kot nadomestek za čustveno intimo; in tako dalje. Denar kot univerzalni cilj začne nadomeščati mnoge druge stvari, vključno s tistimi, ki jih je denarna ekonomija uničila: s skupnostjo, s povezanostjo s krajem, s povezanostjo z naravo, s prostim časom in z marsičim drugim.

Ko govorimo o ‘likvidnosti’ denarja, želimo preprosto povedati to, da ga lahko zlahka zamenjamo za karkoli drugega, kar si želimo. V denarni ekonomiji lahko danes dejansko zamenjamo katerokoli dobrino za katerokoli drugo dobrino, le ne tako zlahka, z uporabo sredstva menjave (denarjem). Zakaj naj bi torej imeli raje denar kot druge dobrine? Z izjemo primerov potrebe, ki jo moramo izpolniti hitro, kar dejansko upravičuje, da imamo pri roki skromne količine sredstva menjave, je edini razlog za

dajanje prednosti denarju to, da v hrambi ne izgublja vrednosti. Zaradi neuničljivosti denar ni samo univerzalno sredstvo, ampak tudi univerzalni cilj. Če spremenimo denar v nekaj minljivega, ga ohranimo kot sredstvo, ne pa tudi kot cilj, in s tem zanetimo pojmovanje bogastva, ki je skrajno drugačno od česarkoli, kar smo poznali doslej.

Več zame pomeni več zate

Z uvedbo prostega denarja degradiramo denar na raven dežnikov; prijatelji in znanci si seveda vzajemno pomagajo z denarnimi posojili. Nihče ne ohranja ali ne more ohranjati rezerv denarja, saj mora denar nujno krožiti. Toda prav zato, ker ne more nihče ustvariti rezerv denarja, rezerve tudi niso potrebne. Kajti kroženje denarja je stalno in nemoteno.

– SILVIO GESELL

V sodobni ekonomiji ‘univerzalno sredstvo’ in ‘univerzalni cilj’ ustreza ‘sredstvu menjave’ in ‘zalogi vrednosti’. Učinek negativnih obresti si lahko na en način razlagamo tako, da loči ti dve funkciji. To je korenit zasuk. Večina ekonomistov obravnava sredstvo menjave in zалогу vrednosti kot opredeljujoči funkciji denarja. Vendar, če ti dve funkciji združimo v eno samo, kar kličemo po težavah, namreč sredstvo menjave mora krožiti, če naj bi bilo koristno, zaloga vrednosti pa ostaja (se hrani v zalogi) zunaj obtoka. To protislovje več stoletij ali še dlje ustvarja napetost med premoženjem posameznika in premoženjem družbe.

Napetost med premoženjem posameznika in premoženjem družbe zrcali atomistično pojmovanje jaza, ki kraljuje v našem času. Zato denarni sistem, ki razrešuje te napetosti, obeta daljnosežne posledice za človeško zavest. V 1. poglavju sem napisal: »Medtem ko danes denar poseblja načelo ‘več zame je manj zate’, pa v ekonomiji obdarovanja več zate pomeni tudi več zame, saj tisti, ki nekaj imajo, dajo tistim, ki nekaj potrebujejo. Darovi utrdijo mistično spoznanje o vpletjenosti v nekaj, kar je večje od nas samih, a hkrati ni ločeno od nas. Aksiomi racionalnega koristoljubja se spremenijo, ker

se je jaz razširil, tako da vključuje nek del druge osebe.« Ali lahko denar prepojimo z isto lastnostjo, kot jo ima dar?

V ekonomiji, ki je osnovana na prostem denarju, bogastvo pomeni nekaj povsem drugega od tega, kaj pomeni danes, in se resnično navzame istega značaja, kot ga je imelo v primitivnih, na obdarovanju temelječih družbah. V lovsko-nabiralnih družbah, ki so bile navadno nomadske, je bila lastnina dobesedno breme. ‘Stroški vzdrževanja’ ki so danes značilni za vse, razen za denar, so bili precej otipljivi. Tudi v sedentarnih kmetijskih družbah lastnina, na primer živila in zaloge žita, čeprav zaželena, ni zagotavljala iste ravni varnosti kot članstvo v bogati mreži družbenih odnosov dajanja in prejemanja. Žito lahko zgnije in živila lahko pogine, toda če ste bili s svojim premoženjem darežljivi do skupnosti, se nimate skoraj ničesar bat.

Denar z negativnimi obrestmi ponovno uvaja ekonomsko miselnost lovcev in nabiralcev. V današnjem sistemu je veliko bolje imeti tisoč dolarjev kot pa to, da vam deset ljudi dolguje sto dolarjev. V sistemu z negativnimi obrestmi, razen če denarja ne potrebujete takoj zdaj, velja ravno obratno. Ker denar sčasoma propade in če imam denar, ki ga ne uporabljam, vam ga bom z veseljem posodil, tako kot bi z vami delil presežek kruha, ki ga ne bi mogel pojesti. Če ga bom potreboval v prihodnosti, vas lahko pozovem k izpolnitvi obveznosti do mene ali pa ustvarim nove obveznosti s komerkoli v svoji mreži, ki ima več denarja, kot ga trenutno potrebuje. Podobno bi tudi primitivni lovec ob ulovu velike živali razdelil meso glede na sorodstvene vezi, osebno naklonjenost in potrebe. Tako kot to velja za propadajoči denar, je bilo veliko bolje imeti veliko ‘dolžnikov’ kot pa velik kup trohnečega mesa ali celo trakov sušenega mesa, ki ga je bilo treba transportirati ali shraniti. Zakaj bi si to sploh žeeli, če je skupnost tako velikodušna do vas, kot ste vi do nje? Varnost je temeljila na medsebojnem izmenjevanju. Sreča vašega soseda je bila tudi vaša sreča. Če ste nepričakovano naleteli na velik vir bogastva, ste priredili velik žur. Kot je pojasnil član plemena Pirahã, ko so ga pobarali o shranjevanju hrane: »Meso shranjujem v trebuhu svojega brata.«⁴⁴ Ali pa razmislite o konceptu bogastva med afriškimi lovci in

44 Everett, »Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã«.

nabiralci !Kung, o katerega izmenjavi sta razpravljala antropolog Richard Lee in član plemena !Kung, !Xoma:

!Xomo sem vprašal: »Kaj človeka dela // *kaiha* [bogataša] – če ima v svoji koči veliko vreč // *kai* [korald in drugih dragocenosti]?«

»Če imaš // *kai*, te to ne naredi // *kaiha*,« je odvrnil !Xoma. »Kadar zaradi nekoga kroži naokoli veliko stvari, ga bomo morda poimenovali // *kaiha*.«

Zdelo se je, da !Xoma govori o tem, da premoženje nekoga ni bilo sestavljeno iz števila dobrin; štelo je število priateljev. To, ali je nekdo premožen ali ne, se je merilo s pogostostjo njegovih ali njenih transakcij, ne pa z zalogo stvari, ki jih je imel ali imela na voljo.⁴⁵

Bogastvo v sistemu z negativnimi obrestmi se razvije v nekaj podobnega modelu v severozahodnem Tihem oceanu ali Melaneziji, v katerem voditelj »nastopa kot ranžirna postaja za dobrine, ki se recipročno pretakajo med njegovo skupino in drugimi podobnimi skupinami v družbi«.⁴⁶ Status ni bil povezan s kopičenjem denarja ali lastnine, ampak z gromozansko odgovornostjo, povezano z darežljivostjo. Ali si lahko predstavljate družbo, v kateri največji prestiž, moč in vodstvo pripadajo tistim, ki bi najbolj hočejo in zmorejo dajati?

Tako je bilo v arhaičnih družbah. Posamezniki so si status pridobili z velikodušnostjo, iz te pa sta izhajali hvaležnost in obveznost. Če ste si želeli biti gospodar ali kralj, ste morali pripravljati luksuzne pojedine in podarjati razkošna darila kolegom istega in podrejenega stanu. Zelo jasen primer tega lahko vidimo v *Pesmi o Nibelungih*, nemški epopeji iz visokega srednjega veka, ki črpa iz še veliko zgodnjšega materiala. Ko začne Kriemhilda, vdova velikega junaka Siegfrieda, pompozno razdajati bajne zaloge, ki jih je podedovala od njega, se kralj počuti tako ogroženega, da jo da umoriti, zaklad pa vreči v Ren (sem ga iskal, ko sem bil v Nemčiji, a zaman). Kraljeva avtoriteta je temeljila na darovih in ta avtoriteta se je zamajala, ko je nekdo drug začel podarjati večja darila kot on.

45 Lee, *The Dobe !Kung*, str. 101.

46 Sahlins, *Ekonomika kamene dobe*, str. 209.

Posojila po ničelnih obrestih v ekonomiji prostega denarja so analogna darovom iz davnine. Medtem ko se zdi, da taka posojila kršijo načelo podarjanja, da darilo v zameno ni vnaprej opredeljeno, vseeno so darila: darila, ki niso denar, temveč *uporaba* denarja.

V starodavnih časih so bile obveznosti in pričakovanja, ustvarjeni z darovi, družbeno določeni. Enako velja zdaj: družbena določenost zavzema obliko pogodb, dogоворов, zakonov in tako dalje. Te specifične oblike temeljijo na enaki dinamiki: tisti, ki imajo več, kot potrebujejo, naj dajejo drugim. Preprosto je to tako enostavno, izraz prirojene velikodušnosti človeškega bitja, ki sem ga opisal v 1. poglavju. Potrebujemo le denarni sistem, ki spodbuja to velikodušnost, ne pa odvrača od nje. Nobena čudežna sprememba človeške narave ni potrebna. Tako kot to opišem v knjigi *The Ascent of Humanity (Vzpon človeštva)*:

V sistemu, ki temelji na obrestih, varnost izvira iz kopiranja denarja. V sistemu ležarine pa izhaja iz tega, da imamo produktivne kanale za usmerjanje denarja. Varnost je osnovana na tem, da smo neksus za pretok bogastva, ne pa točka za njegovo kopiranje. Povedano drugače, v središče postavlja odnose, ne pa 'posedovanje'. Sistem ležarine torej ustreza drugačnemu zavedanju lastnega jaza, ki ga ne utrjuje opredeljevanje čedalje večjega deleža sveta znotraj meja tega, kar sem jaz in kar je moje, temveč razvijanje in poglabljanje odnosov z drugimi. Z drugimi besedami, spodbuja souporabo, izmenjavo in hitro kroženje bogastva.

Včasih ljudje vprašajo, ali ne bi valuta z negativnimi obrestmi, tako kot inflacija, spodbujala še večje potrošnje. Z ekomskega vidika bi se to zgodilo le, če bi bila stopnja ležarine previsoka, kar bi vodilo v dajanje prednosti blagu, ne pa denarju kot zalogi vrednosti.⁴⁷ Blago in denar bi

47 Če bi bila stopnja ležarine previsoka, bi lahko prišlo tudi do spekulativnih kapitalskih naložb, kar bi povzročilo neizkoriščene zmogljivosti proizvodnje, inflacijo ter cikel vzpona in padca. Fed ali centralna banka bi morala opravljati enake funkcije, kot jih (domnevno) danes, in krotiti pregrevanje gospodarstva z dvigom obrestnih mer (tj. določiti stopnjo ležarine, ki bi se približala nič). Morda bo v prihodnosti celo ustrezeno, da bi se obrestne mere povzpeli nazaj v pozitivno območje. To bi bilo obdobje visoke gospodarske rasti. V takem primeru bi netvegana obrestna mera znašala manj kot stopnja gospodarske rasti, kar bi preprečilo koncentracijo bogastva, ki ga običajno povzročijo obresti. Vendar menim, da bo tak scenarij malo verjeten, ko rast ne bo več subvencionirana z netrajnostnim črpanjem naravnih virov in ko se bo sfera plačljivih storitev skrčila, ker si bomo vzeli nazaj družbeni kapital.

moralna biti enakovredna. Toda poglobimo se še malce bolj v to vprašanje. Kadar opisujem valuto obilja, ljudje ugovarjajo: »Pa če res živimo v svetu pomanjkanja. Naravni viri so končni in skoraj vse smo že izčrpali. Težava je ravno v tem, da smo jih obravnavali kot neomejene.« Skladno s tem bi si morda mislili, da sta naravnost na obilje in valuta obilja zadnji stvari, ki ju potrebujemo.

Da bi našli odgovor na ta pomislek, najprej razmislite, ali je naša valuta pomanjkanja res omejila našo porabo omejenih virov. Ne, ni. Pomanjkanje denarja je le še pospešilo njihovo pretvorbo v denar. Ravno miselnost pomanjkanja, ne pa obilja, je tista, ki je vodila v izčrpanje naših naravnih skupnih dobrin. Tekmovalnost in grmadenje *več stvari, kot jih potrebujemo*, sta naravni odziv na zaznano pomanjkanje virov. Izprijeno prekomerno potrošnjo in potratnost naše družbe povzroča naša revščina: manko bivanja, ki pesti samostojni in ločeni jaz, pomanjkanje denarja v sistemu, ki temelji na obrestih, siromašnost odnosov, ki izvirajo iz pretrganih vezi s skupnostjo in z naravo, neusmiljen pritisk, da delamo nekaj, pač karkoli, da bi zaslužili za preživetje. Naravna odziva na vzdušje obilja pa sta prav nasprotno velikodušnost in medsebojno izmenjavanje. To vključuje souporabo tako v človeškem svetu kot onstran njega. Od kod naj bi izviralna naša mrzlična dirka v pretvarjanju narave v potrošne dobrine, ki sploh ne izpolnjujejo resničnih potreb, če ne iz pomanjkanja občutka varnosti?

Razmislite o tem. Ali nekdo kupi petdeset parov čevljev zaradi naravnosti na pomanjkanje ali na obilje? Ali tretji športni avto in hišo, veliko tisoč kvadratnih metrov, kupi samozavestna ali negotova oseba? Na čem temelji naša sla po posedovanju, po prevladi, po nadzoru? Izhaja iz osamljenega, osiromašenega jaza v sovražnem, sebičnem svetu.

Denar z negativnimi obrestmi uteleša duhovne nauke obilja, medsebojne povezanosti in minljivosti. Toda ti nauki predstavljajo resnico, ki je v navzkrižju s svetom, ki smo ga ustvarili s svojimi prepričanji, zlasti s serijo prepričanj, ki sestavljajo Zgodbo o denarju. Čas je, da se navadimo na nov svet, v katerem ne poskušamo več obogateti s tem, da zadržujemo, da kopičimo, da imamo. Kajti v tem novem svetu smo bogati, kadar dajemo. Newagevski učitelji 'programiranja za uspeh', ki sem jih kritiziral

v 6. poglavju, dejansko oznanjajo pomembno resnico: res se moramo naravnati na obilje in ustvariti svet, ki ga izraža.

Moji dragi bralci, pomislite, ali naslednji stavek resnično opisuje vas: »Posodil ti bom denar – ampak samo, če mi ga vrneš še več nazaj.« Če potrebujemo denar za življenje, ali ni to recept za suženjstvo? Kot opisuje David Graeber, afriška trgovina s sužnji človeškega tovora v osnovi ni dobavljala iz vrst vojnih ujetnikov, temveč iz vrst zadolženih kmetov, peonov, iz afriških družb.⁴⁸ Pomenljivo je, da je Sólon s slovito potezo oprostil dolgove tudi zato, ker se je čedalje večji delež prebivalstva zadolžil v suženjstvo. Danes se mladi počutijo zasužnjene zaradi študentskih posojil, lastniki hiš zaradi hipotek in cele države tretjega sveta zaradi zunanjega dolga. Obresti so mila oblika suženjstva. In ker stanje suženjstva zahteva tako sužnjelastnika kot sužnja, si v svojih srcih ne želimo nič od tega.

Če neki osebi posodite denar, ali se res zdi prav, da ji za vse večne čase mahate nad glavo s to obveznostjo? Če ne more plačati zdaj, ali se zdi prav reči: »Kakšna smola! Pozneje mi boš morala plačati še več in več in več.« Posojilo z ničelnimi ali negativnimi obrestmi diši po neke vrste svobodi. In ne drži se ga grožnja vseživiljenjskega dninarstva.⁴⁹ Negativne obresti se skladajo z naravnim instinktom: Če posodim denar priateljici in mi ga ne vrne, ji čez nekaj časa želim reči: »Ah, pozabi na to. Ne želim, da ti to za vselej visi nad glavo.« Ne želim se oklepati starih stvari, starih dolgov. Denarni sistem z negativnimi obrestmi utrjuje to koristno nagnjenost, ki je prirojena vsem nam, da pustimo stvari za seboj, odvržemo breme preteklosti in gremo naprej.

⁴⁸ Graeber, *Debt*.

⁴⁹ To ne pomeni, da upniki ne bi smeli zaseči zavarovane lastnine ali da sodišča ne bi smela izvrševati sodb v zvezi z izterjavami zoper dolžnikom, ker niso opravili plačil v predpisanim roku. Pomenilo pa bi to, da dlje kot bi čakali, manj bi lahko izterjali.

Ekonomija ravnovesnega stanja in ekonomija odrasti

Neskončna rast materialne potrošnje v končnem svetu je nemogoča.

– E. F. SCHUMACHER

Ponovni premislek o trajnostnosti

 V zadnjih dveh poglavjih sem orisal ekonomijo, ki je trajnostna: zajema ekološke omejitve planeta in cveti brez strukturne potrebe po brezmejni rasti in potrošnji. Toda, ali je trajnostnost naša največja ambicija?

Že dolgo sem nestrpen do ‘trajnostnosti’, saj se zdi, kot da bi bila cilj sama po sebi. Ali ni pomembnejše razmisljiti o tem, trajnostnost česa želimo ohraniti in kaj želimo torej ustvariti? Veliko krasnih, potrebnih stvari ni trajnostnih: na primer nosečnost. Pogum mi vliva nedavni odmik od razmišljanja o trajnostnosti ter nagibanje k revitalizaciji in k prehodu. To, v kar prehajamo, je veliko bolj trajnostno kot naš sedanji način življenja, toda to ni skrajni cilj, tako kot ni skrajni cilj življenja zgolj preživeti.

Osrednji koncept *Svete ekonomije* je, da je podaljšek ekologije, ne pa njena izjema. Vprašati se torej moramo: Ali je narava v osnovi stabilna, trajnostna ali harmonična? Ali ima lastnosti, ki jih želimo v družbi? Nekateri ljudje zavračajo predstavo o naravi, ki zajema harmonijo ali ravnovesje, ampak namesto tega poudarjajo, da je kruta, tekmovalna in potratna. To stališče ima globoke ideološke implikacije, saj utemeljuje program Vzpona: nadvladovanje in obvladovanje narave z znanostjo in s tehnologijo. Ljudje, naklonjeni temu programu, običajno zagovarjajo tudi Hobbesov pogled,

da sta družba in človeška narava primitivni, in menijo, da je civilizacija s svojimi raznolikimi metodami družbenega nadzora velik napredek v primerjavi s surovimi, primitivnimi časi. To je del zgodbe o Vzponu – dvigniti se nad živalsko naravo v izključno človeško sfero.

Pogled na naravo kot na prostrano tekmovalno arenou, darvinistično borbo za preživetje med ločenimi organizmi, ki tekmujejo med seboj, odzvanja po vsej ekonomski teoriji. V biologiji tej paradigmi vedno bolj oporekajo, njen prenos v ekonomijo pa še vedno zavzema prvo mesto med profesionalnimi ekonomisti in oblikovalci politik. Tako kot naj bi si Darwinovi 'sebični geni' prizadevali za čim večje reproduktivno koristoljubje, tako 'ekonomski človek' Adama Smitha stremi k čim večjemu izpolnjevanju lastnih ekonomskih interesov. To je osrednja domneva ključnih orodij ekonomije pri oblikovanju zakonov ponudbe in povpraševanja.

V zadnjih treh desetletjih je v biologiji završal daljnosežni zasuk paradigm, ki poudarja sodelovanje, simbiozo in homeostatično ohranjanje celot, večjih od posameznega organizma. Še več, pod vprašajem je že sam pojem genetske integritete, saj kažejo nova odkritja pomembnost prelivanja genov preko meja organizmov in vrst. Padec paradigm ločenih jazov, ki med seboj tekmujejo, v biologiji ustreza podobnemu razvoju dogodkov v psihologiji, sociologiji in – da – tudi v ekonomiji. Tekmovalnost in 'preživetje najmočnejšega' na nobenem področju ne moreta biti več samoumevna.

To ne pomeni, da je tekmovalnost nepomembna ali da je narava nespremenljiva. V naravi se vsekakor dogajajo netrajnostni procesi in ne gre za odklone od normalnega. Tudi ti služijo svojemu namenu: da potisnejo sisteme iz ene faze v drugo.

Na nedavni konferenci je nekdo ugovarjal mojemu stališču glede zakona vračanja z ugotovitvijo, da naravni sistemi včasih res proizvedejo velike količine odpadnih proizvodov, ki jih ne more uporabiti noben organizem in ki zastrupljajo okolje za vse ostale. Morda je mislil na predkambrijsko katastrofo zaradi kisika, ko so se pojavili organizmi, ki so opravljali fotosintezo, in 'zastrupili' atmosfero s svojim odpadnim proizvodom, kisikom. S tradicionalne perspektive bi ta napaka narave pomenila konec

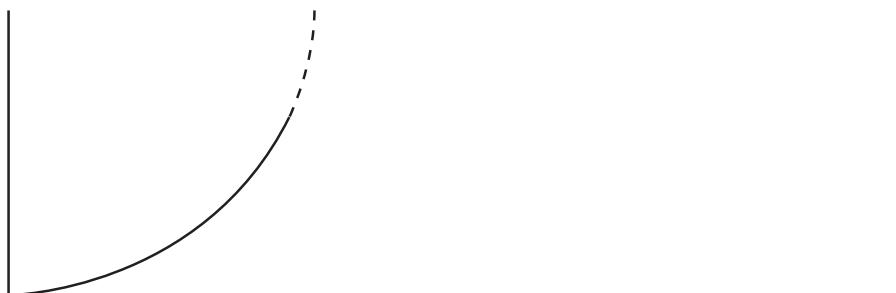
življenja na Zemlji, če se ne bi po izredno srečnem naključju pojavili aerobni organizmi, ki so iz ozračja lahko odstranjevali kisik. Tukaj ni šlo za harmonijo narave – ampak za izjemno malo verjetno, naključno mutacijo. Sklenili bi lahko, da se ne moremo zanašati na ubranost narave, da vselej visimo z roba v prepad katastrofe in da moramo zato izvajati tehnološki nadzor nad naravo, telesom in nad človeško naravo. To je ideologija Vzpona, ki se spogleduje z ekonomsko ideologijo rasti in ki je nastrojena proti idealu ekonomije ravnovesnega stanja. Moj spraševalec ni šel tako daleč; njegova poanta je v bistvu bila: »Za utemeljevanje ekonomije ničelne rasti se ne sklicuj na naravni zakon.«

Pojav katastrofe bi rad umestil v širši kontekst. Pozitivne povratne zveze, kot je predkambrijska katastrofa zaradi kisika, v naravi resnično obstajajo. Toda zgodijo se v posebnih trenutkih – trenutkih metamorfoze. Na primer pozitivna povratna kaskada hormonov, ki spodbujajo in krepijo drug drugega, sproži porodni postopek. Porod ni trajnosten – če bi trajal predolgo, bi mati umrla – toda ko je cilj dosežen, se materino telo znova vrne v stanje homeostaze. Pozitivne povratne faze povedejo organizem ali ekosistem iz stare faze ravnovesnega stanja v novo.

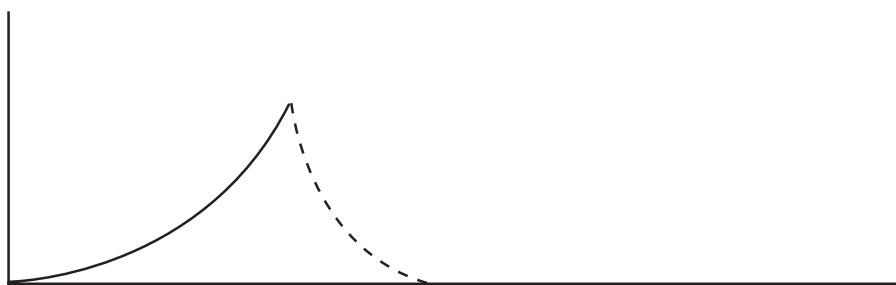
Povsem enako lahko pogledamo na denar. Denar, skupaj s tehnologijo, je eden od ključnih ‘hormonov’ človeškega metaorganizma, ki nas žene po netrajnostni poti proti novemu stanju. Tehnologija gradi na pretekli tehnologiji in ustvarja težave, zaradi katerih moramo ustvariti še več tehnologije. Kapital gradi na preteklem kapitalu in ustvarjamo ga z dolgom, ki prinaša obresti in ki zahteva eksponentno rast kapitala, ki naj bi se ustvaril v prihodnje. Seveda to ni trajnostno, nendaravno pa je samo, če poskušamo tako stanje vzdrževati tudi potem, ko doseže svoj namen. Pozitivni povratni procesi vedno trčijo ob meje. Popadki Zemlje so vedno hujši le do neke točke – potem se rodi otrok. Kar zaskrbljeno vidimo kot krivuljo eksponentne rasti, je pravzaprav krivulja faznega prehoda.

Prehod v ravnoesno stanje: postopni spust ali zlom?

Prehod je prikazan na slikah od 2 do 5. Neprekinjena črta predstavlja rast denarja, prebivalstva, porabe energije, porabe virov, emisij CO₂ in še veliko drugih stvari doslej. Krivulja je eksponentna. Črtkane črte predstavljajo štiri različne prihodnosti. Na sliki 2 je tehnološko-utopični mit Vzpona, ki pravi, da se eksponentna rast lahko nadaljuje v nedogled in se tudi bo, medtem ko bomo osvajali galaksijo in vesolje. Pravi, da bomo kolonizirali zvezde in naredili okolja na novih planetih primerna za poselitev ljudi, ko bomo zrasli onstran meja Zemlje; da bo neskončnost vesolja gostila našo neskončno eksponentno rast.

Slika 2: Neprekinjena eksponentna rast

Slika 3: Vrh in zlom

Trenutna ekonomska politika še vedno uteleša krivuljo na sliki 2. Čeprav danes mnogi ljudje prepoznavajo, da neprekinjena eksponentna rast ogroža osnovo življenja na Zemlji, to spoznanje še ni prodrlo v prevladujoči ekonomski diskurz, ki se še vedno osredinja na rast.

Pesimiste je strah, da nadaljevanje dosedanje eksponentne krivulje ne more biti drugačno, kot je na sliki 3 – poguben zlom in vrnitev na izhodišče. To je v bistvu napoved umov, ki napovedujejo 'kolaps' in ki so pripadniki anticivilizacijskih gibanj, teoretiki vrha proizvodnje nafte ter zagovorniki izumrtja zaradi podnebnih sprememb. Včasih primerjajo naše sedanje stanje z demografskimi podatki živali, kot so kobilice selke in eksplozija njihove populacije, ko njihovo število naraste daleč čez zmogljivost okolja, temu pa sledi strm padec populacije. Tudi mi, pravijo, smo daleč presegli nosilno zmogljivost Zemlje, zato je implozija prebivalstva neizbežna.

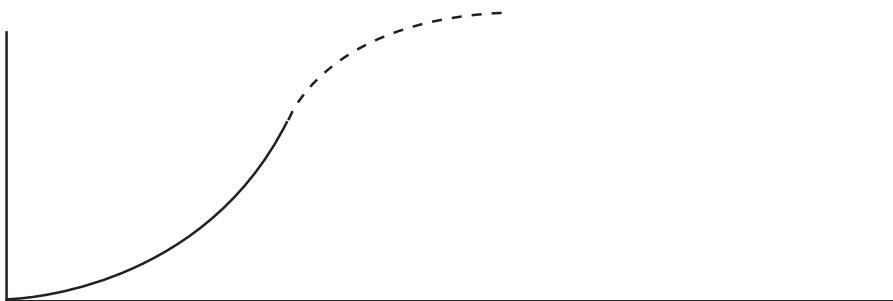
Kataklizmične zgodbe o koncu sveta, kot so krščanska apokalipsa, računalniški hrošč 2000 (Y2K), prerokbe za prelomno leto 2012, skorajšnje izumrtje zaradi podnebnih sprememb in – kmalu na sporedu! – zgodbe o trku asteroida, imajo nek čustveni naboј, naboј, za katerega moram priznati, da sem ga tudi sam kdaj čutil. Del mene si želi izhoda. Nisem edini. Mnogi od nas smo utrujeni od sodobnega sveta, nasilja, odtujenosti, revščine in otopelosti v njem, in obupali smo nad tem, da bi ga lahko kadarkoli spremenili. Dogodek, ki spremeni svet za nas, zveni mikavno, pa naj gre za nekakšno čudežno tehnologijo, ki naj bi nas rešila, ali za Jezusa, ki bo prišel, da bi nas odrešil, ali za NLP-je ali celo za neko geološko, družbeno ali ekonomsко kataklizmo. Mnoge mislece, ki napovedujejo kolaps, privlači tudi to, kar bi lahko sledilo propadu: nizkotehnološka, skupnostna družba, povezana z naravo, duhom in s starimi načini. Povrh tega obeti ekonomskega ali okoljskega zloma potešijo tisti maščevalni del v nas, ki želi reči: »Sem vam rekel!« – del, ki želi videti kaznovanje grešnikov.

Na žalost scenariji kolapsa pomenijo neizmerno trpljenje: na milijarde smrtnih žrtev, ki bi jih spremljalo sesutje celotnega sistema civilizacije, dobrega skupaj s slabim. To bi bilo v redu, če bi tehnologija in kultura res bili napaki, vendar menim, da imajo naši darovi svoj namen, tako kot darovi vseh preostalih bitij; namen, ki ga moramo šele odkriti. Zdaj

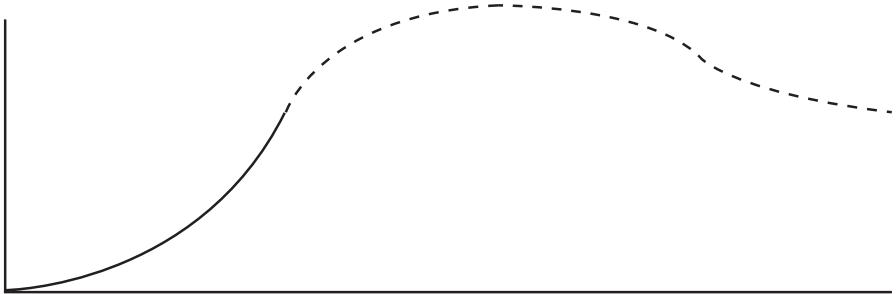
zапушчамо своје otroštvo in ustvarjene krize ponujajo prvo priložnost, da svoje darove uporabimo za njihov pravi namen. Na pretanjen način je absolutna zavrnitev naših darov v enaki meri miselnost *Ločnosti*, kot je njihovo povzdigovanje nad preostalo naravo. Pri obojem gre za neke vrste antropocentrično vzvišenost. Se mar kot zrela vrsta ne moremo znova združiti z naravo?

S tem v mislih želim predstaviti še dve krivulji, ki enako ustreza našim dosedanjim podatkom. Na sliki 4 je krivulja, ki je v naravi precej pogosta: obdobje hitre rasti, ki se sčasoma upočasni in se približa ravovesnemu stanju. Ta krivulja bi lahko opisovala tudi rast adolescenta, skupno biomaso rastja, ki ponovno zarašča pusto zemljo, ali populacijo bakterij, ki na novo naselijo petrijevko z neprekinjeno preskrbo s hrano. Na sliki 5 je še en običajni vzorec: vrh, ki presega dolgoročno trajnostne ravni in ki mu sledi postopni spust v ravovesno stanje.

Faze hitre rasti, ki jih poganja tekmovalnost in ki jim sledi fazni prehod v ravovesno stanje, so v naravi nekaj običajnega. Pomislite na nerazvit ekosistem s plevelom in z mladikami, ki tekmujejo za sončno svetlobo. To je le faza večjega procesa, ki doseže vrh v simbiotičnem, kompleksnem, nelinearnem in stabilnem gozdu. Povsem zatopljeni v ekonomijo in ideologijo, ki ustreza nerazvitemu ekosistemu, smo ob pogledu na njegovo brezglavo tekmovalnost menili, da tako pač je v naravi. Morda dozoreva tudi človeška rasa in se samoorganizira v celote vzajemnosti, v katerih nista več najbolj pomembni tekmovalnost in rast.

Slika 4: Upočasnitev hitre rasti v ravovesno stanje

Slika 5: Vrh in nato ravnovesno stanje

Pravzaprav se zdi, da nedavni demografski statistični podatki kažejo hitro upočasnitev rasti. Morda bo sledila upočasnitev rasti prebivalstva, medtem ko se bo krivulja pri okoli osmih ali devetih milijardah ljudi približala asimptoti (slika 4), ali pa dosegla vrh pri približno tem številu, potem pa se spustila v ravnovesno stanje na nekaj milijard ljudi (slika 5). Če te krivulje razložimo z ekonomskimi pojmi, se bo monetizacija življenja upočasnila in ustavila (tj. gospodarska rast se bo postopoma upočasnila, dokler ne bomo dosegli ravnovesnega stanja, ekonomije ničelne rasti) ali pa se bo najprej malo skrčila, dokler se ne bo ustalila na nižji ravni (pri nižjem BDP na prebivalca) od današnje. Na sliki 4 je prikazan prvi scenarij, na sliki 5 pa drugi. Za oba primera, tako prebivalstva kot ekonomije, napovedujem slednji scenarij.

Demografski statistični podatki to predpostavko podpirajo. Ko se država približuje popolni industrializaciji, se njena rodnost zmanjša – v večini primerov pod stopnjo nadomestitve. To pomeni rahel, naravni upad števila prebivalstva, ne pa katastrofičnega množičnega izumrtja. Menim, da bosta na planetu, ki se zdravi, tako BDP kot število prebivalstva dosegla vrh v naslednjih treh desetletjih, potem se bo njuna rast umirila in nato vsako desetletje zmanjševala za nekaj odstotkov, dokler ne bo dosegla trajnostne ravni.¹ Ta trend se je že začel: po podatkih Združenih narodov se je svetovna stopnja rodnosti zmanjšala s 3,24 rojstva živega otroka na

¹ BDP se bo najverjetneje zmanjšal hitreje in manj enakomerno kot število prebivalstva, morda za odstotek do dveh na letni ravni ali približno za polovico na generacijo. To velja za svet. V nekaterih državah se bo rast nadaljevala dlje kot v drugih.

žensko leta 1990 na 2,67 leta 2000 in na 2,49 leta 2015. Vsakoletno poročilo CIA *World Factbook* za leto 2020 navaja podatek 2,42. V zadnjih petdesetih letih so stopnje rodnosti v najbolj visoko industrializiranih državah strmo padle, v večini primerov precej pod stopnjo nadomestitve 2,1. Pričakujemo lahko, da bodo preostale države sledile temu trendu. Zanimivo je, da se je v zadnjih dveh desetletjih obratno sorazmerje med državnim indeksom človekovega razvoja (*human development index*, HDI, merilo blaginje, ki izključuje mnoge pomanjkljivosti BDP) in državno stopnjo rodnosti obrnilo na skrajni najvišji točki HDI. Povedano drugače, kadar se ekonomski razvoj zaključuje, stopnja rodnosti kaže znake okrevanja in se približa stopnjam nadomestitve.²

Moj namen ni, da bi bile te statistike karkoli drugega kot le možnost. Ne bom poskušal napovedati prihodnosti, vendar mislim, da bosta v naslednjih petdesetih letih posledici razdejanj Ločenosti, na primer konverzije kapitala zdravja v denar, strm padec rodnosti in vse večja smrtnost. Število svetovnega prebivalstva okoli leta 2100 bo morda rahlo nižje, kot je danes. Na področju ekonomije si bomo vzeli nazaj pretežen del monetiziranega, privatiziranega sveta, ter ga namenili skupnim dobrinam in podarjanju. Večina tega, kar je danes potrošna dobrina, to ne bo več, saj se bodo pojavile nove, sodelovalne ekonomske oblike za izpolnjevanje lokalnih potreb.

Kako hud bo 'spust' na sliki 5, bo odvisno od tega, za koliko bomo presegli trajnostno stopnjo (vodoravna asymptota na sliki). Menim, da smo svojo priložnost za prehod brez truda (slika 4) zamudili v šestdesetih, ki so dejansko predstavljala naravni vrhunc dobe Ločenosti. Bežno smo ta prehod tudi ugledali! Za trenutek smo videli bolj čudoviti svet, tako blizu je bil. Hipiji so ga videli in ga za nekaj bleščečih trenutkov celo živeli, toda stare zgodbe so bile premočne. Namesto da bi hipiji vse nas potegnili v novi svet, smo jih mi zvlekli nazaj v svojega.

Dlje ko se bo doba Ločenosti nadaljevala, bolj travmatičen bo prehod ter globlji in bolj strm bo spust na trajnostno stopnjo. V skrajnem primeru se prehod približa katastrofi na sliki 3. Zato je tako pomembno, da zaščitimo čim več tega, kar je ostalo od skupnih dobrin, da omejimo rast in ohranimo

² Yong, »Fertility Rates Climb Back Up«.

realno bogastvo, ki bo ohranjalo življenje po postopnem spustu – »da pospešimo razpad sistema in ublažimo njegovo intenzivnost«. Celo danes, petdeset zapravljenih let po *Velikem prebujenju* v šestdesetih, še vedno ni prepozno za mehak pristanek.

Krčenje denarja, rast bogastva

Gospodarsko nazadovanje je danes bavbab za oblikovalce politik, ki ga precej razumljivo povezujejo z brezposelnostjo, revščino in z družbenimi nemiri. Pojasnil sem že, kako sistem z negativnimi obrestmi omogoča kroženje kredita celo v gospodarstvu, ki se krči, ter s tem preprečuje polarizacijo bogastva in deflacijsko spiralo. Kljub temu bi bili številni ljudje zgroženi nad pozivom k negativni gospodarski rasti: mar ne bi to po definiciji pomenilo, da bi družba postala revnejša? Mar ne bi to po definiciji pomenilo upad obsega blaga in storitev v javno korist?

Ne nujno. Negativna gospodarska rast po definiciji pomeni upad obsega blaga in storitev, ki se zamenjujejo za denar. Če se zagotovijo z nekim drugim, nedenarnim mehanizmom, se lahko statistično ‘gospodarstvo’ krči celo takrat, ko se realno gospodarstvo – to, kar ljudje izdelajo in naredijo drug za drugega – širi.

Ne bom okolišil: v tej knjigi pozivam k ekonomski odrasti, h krčenju gospodarstva, k recesiji, ki bo trajala desetletja ali stoletja. Beseda ‘recesija’ ima danes nedvomno negativne konotacije, čeprav dejansko pomeni le ‘obdobje odmika’, koraka nazaj. Nikakor ne pravim, da se moramo odpovedati nekaterim vidikom kakovosti našega življenja v dobro planeta. Moramo le zmanjšati vlogo denarja. Če naša prihodnost zajema povečanje raznovrstnosti načinov souporabe med ljudmi, potem gospodarska rast ne bo imela istega pomena, kot ga ima danes. Ni nam treba postati bolj nesebični in požrtvovalni ter zanemarjati lastno korist v dobro drugih. Kako tesno se oklepamo enačenja denarja z lastnim interesom! Ampak kmalu ne bo več tako. Naj navedem nekaj primerov, da ponazorim, kako lahko zaradi krčenja denarne sfere vsi postanemo bogatejši.

Danes že obstaja ogromna industrija programske opreme, ki za svoje delovanje uporablja zelo malo denarja. To knjigo sem napisal s programom OpenOffice, paketom programske opreme, ki je na voljo za prostovoljni prispevek in ki ga je večinoma spisala skupnost neplačanih programerjev. Rekli bi lahko, da ti programerji niso 'plačani' z denarjem, ampak s spoštovanjem svojih kolegov, z neke vrste družbeno valuto. Raje pa na njihovo plodovitost gledam kot na ekonomijo podarjanja, ki naravno vzbuja spoštovanje in hvaležnost med člani skupnosti. Kakorkoli že, ta način proizvodnje ni vključen v statistične podatke o GDP. Zlahka bi lahko imeli 'gospodarstvo,' ki se krči in hkrati ponuja vedno več tovrstnih izdelkov, ki so tudi vedno boljši. In več ko je takih izdelkov, manj potrebujemo denar; manj kot potrebujemo denar, več prostega časa imamo; več prostega časa kot imamo, bolj si lahko privoščimo po svoje prispevati k ekonomiji podarjanja.

V mnogih kategorijah blaga mejni stroški proizvodnje zdaj znašajo tako rekoč nič. To velja za skoraj vse digitalne proizvode, na primer za programsko opremo, glasbo, filme in tako dalje. Stroški za proizvodnjo prve enote so morda precejšnji, nato pa je strošek na enoto praktično nič. Industrija je zato poskušala ustvariti umetno nedostopnost z varstvom avtorskih pravic, s programi upravljanja digitalnih pravic in podobno. Dokaj nerazumno je, da znamo ustvarjalce digitalnih vsebin nagrajevati le tako, da te vsebine zagotovimo le nekaterim ljudem, ne pa vsem, ki bi jim lahko koristile. Vsaka oseba bi lahko imela dostop do vsakega filma, pesmi in programa, kar jih obstaja, proizvajalce pa to ne bi stalo nič več, kot jih stane danes. Za blago, ki ga je v izobilju, ne bi smelo veljati plačilo z valuto, ki je primanjkuje. Dejansko so številni proizvajalci izdelkov, ki jih je v izobilju, opustili poskuse ohranjanja svojega umetne nedostopnosti in namesto tega poskušajo zaslužiti denar tako, da prosijo za prostovoljna plačila, prodajajo oglaševanje ali zaračunavajo za tehnično podporo, usposabljanja ali, v primeru glasbe, za koncerte v živo. Čas, pozornost, prostor na koncertnem prizorišču in tako dalje so vse viri, ki jih primanjkuje, in veliko bolj sodijo v denarno sfero. Pa vendarle je končni rezultat gospodarska odrast; kot to ubesedi nek avtor:

Njihova osnovna ideja, ki je sama po sebi odlična, je uporaba brezplačnih vsebin kot osnove za monetizirane dodatne storitve: distribucije Linuxa, ki ponujajo tehnično podporo in prilagoditve, glasbene založbe, ki prodajajo uradne, pristne nosilce posnetkov na prikladnih mestih, skupina Phish, ki prodaja koncertne vstopnice itd. Ena stvar, ki je ne upoštevajo v zadostni meri, pa je, da je skupni znesek gotovine, ki je na voljo na podlagi takšnih dodatnih storitev, manjši kot znesek, zaslužen z lastniško vsebino ... S prodajo Encarte se ni zaslužilo toliko denarja, kot bi znašala protivrednost v denarju, ki ga je izgubila Britannica in podobni. In Wikipedija je odžrla več milijard neto monetizirane vrednosti tako enciklopedijam v tiskani obliki kot Encarti.³

Če se bo ta trend nadaljeval, bomo res priča popolnemu primeru obilnejšega bogastva v manjši (denarni) ekonomiji.

Digitalno blago je ekstremen primer splošnejšega pojava. Številni drugi proizvodi imajo vse manjše, skoraj ničelne mejne stroške. Dejanski mejni stroški proizvodnje večine farmacevtskih zdravil znašajo le nekaj centov na tableto. Celo industrijski proizvodi v razsutem stanju, na primer vijaki, stanejo veliko manj kot včasih, ne samo v smislu denarja in človeškega dela, ampak včasih tudi v smislu vnosa energije. Razlog je bogata zakladnica inovacij iz zadnjih desetletij ali stoletij. To je še en vidik naše božanske zapuščine – v tem primeru ne naravne, temveč kulturne – in vsa človeška bitja si enako zaslužijo imeti korist od nje.

Evolucija v smeri svete ekonomije se dogaja v vseh sferah, spremlja pa jo splošnejša, civilizacijska preobrazba. Podobne spremembe se odvijajo v medicini, izobraževanju, kmetijstvu, vladu, znanosti in v vsaki drugi instituciji naše kulture. Spremembe na vsakem področju krepijo spremembe na drugih področjih. To velja tudi za ekonomske učinke premika k naravni medicini. Pred komaj enim stoletjem ali dvema so le redki ljudje plačevali za zdravstveno oskrbo, ki so jo prejeli v okviru neformalne mreže ljudskih zdravilcev, zeliščarjev ter, za večino pogostih bolezni, babic in sosedov. Znanje o zeliščih je bilo široko razširjeno in običajno zagotovljeno brez plačila. Tudi če bi bila fitoterapija v celoti profesionalizirana, znaša

³ Caron, »Abundance Creates Utility but Destroys Exchange Value«.

potencialni dobiček od zeliščnih zdravil (in večine drugih oblik naravne medicine) precej manj kot dobiček od visokotehnološke medicine. V primerjavi z zahtevnimi, visokotehnološkimi postopki, ki so del farmacevtske medicine, je proizvodnja zeliščnih zdravil poceni. Številne od najboljših zdravilnih rastlin so plevel, ki raste skoraj vsepovsod. Premik k zeliščnim in homeopatskim zdravilom ter k nešteto načinom zdravljenja, ki obravnavajo um in telo ter so danes v razcvetu, obljudbla gospodarsko odrast, a hkrati ne pomeni nič manjše kakovosti našega življenja.⁴

Še eno področje za gospodarsko odrast je arhitektura in načrtovanje mest. Ne samo da prostrana, odtjujoča predmestja (*v ZDA, op. prev.*) zadnjih dveh generacij prekinjajo naše vezi s skupnostjo, z naravo in s krajem, ampak zahtevajo tudi enormno porabo virov. Toda danes načrtovalci in gradbinci ponovno odkrivajo prednosti načrtov zelo zgoščenih mest, manjših domovanj, načrtov, priaznih javnemu prevozu, ter večnamenskih gradenj, ki ne zahtevajo toliko vožnje. Vse te spremembe povzročijo krčenje gospodarstva: potrebnih je manj 'dobrin', kot so ceste, bencin, les in tako dalje. Zaradi živahnejših javnih prostorov si ljudje manj želijo živeti v velikanskih zasebnih prostorih. Ljudje, ki živijo v skupnosti, so manj odvisni od zunanjega razvedrila ter imajo več priložnosti za medsebojno izmenjavo in za pomoč drug drugemu. Vse to pomeni upad dejavnosti s posrednikom – denarjem.

Zmanjševanje vloge posrednikov in revolucija enakovredne izmenjave (P2P)

Še en razlog za krčenje gospodarstva je zmanjševanje vloge posrednikov, kar je omogočil internet. Zmanjšanje vloge posredništva (disintermediacija) pomeni opustitev posrednikov: agentov, borznih posrednikov in podobno. Razmislite o primeru spletnega oglasnika Craigslist (*nekaj podobnega kot pri nas Bolha.com, op. prev.*), ki je po eni od ocen odzrl 10 milijard dolarjev

4 Seveda so stvari, v kateri tehnološka medicina blesti. V primerjavi z zeliščnimi zdravili je manj učinkovita pri zdravljenju večine kroničnih obolenj, ki pestijo ljudi dandanes, v večini nujnih primerov pa je nenadkriljiva. Ne zagovarjam njene ukinitev, temveč zgolj njen umik nazaj na ustrezno področje. Enako velja za mnoge druge napihnjene institucije, ki dominirajo v naši družbi.

prihodkov od malih oglasov in jih nadomestil s 100 milijoni dolarjev svojih prihodkov.⁵ Nekaj časa je bilo videti, kot da bo družbeno mreženje nadomestilo številne običajne funkcije oglaševanja in trženja; namesto tega pa sta oglaševanje in trženje zavzela družbene medije. Zgodnji dnevi družbenih medijev so kljub temu pokazali možnost ponovne umestitve družbene funkcije, ki bi ji lahko rekli ‚obveščanje o kul stvareh‘, v manj monetizirano sfero. Vrednost družbenega omrežja, kot je Facebook, ustvarjajo njegovi uporabniki z objavo zgodb, fotografij, podrobnosti o življenju in tako dalje. Tisti, ki to platformo vodijo, to vrednost izkoriščajo s prodajo oglaševanja. En delež teh prihodkov je namenjen potrebnemu vzdrževanju platforme, velik delež pa se steka v dobiček. To je ena oblika ograjevanja skupnih dobrin. Morda bi ‚naravni monopolii‘, na primer Facebook in Amazon, morali postati javna podjetja na enak način in iz istih razlogov, zaradi katerih so se telekomunikacije, električna energija, voda in distribucija plina v 20. stoletju spremenile v javna podjetja ali v izredno regulirana zasebna podjetja*. Ali bi vas razčalostilo, če bi iz družbenih medijev izginilo oglaševanje? Sem si mislil, da ne. Gospodarska odrast ne vključuje nujno dejanskega osiromašenja.

Internet omogoča ponovno umestitev nekaterih funkcij v sfero podarjanja ali njihovo izvajanje s precej manjšimi stroški. To se je zgodilo z razširjanjem novic v blogosferi, z oglaševanjem na splošno in s funkcijami, ki so jih nekoč opravljali potovalni agenti, borzni posredniki ter posredniki vseh drugih vrst. Vsi ti dejavniki prispevajo h gospodarski deflacji. Prisotna sta dva trenda, en star in en nov.

Stari trend je učinkovitost. Digitalna tehnologija učinkoviteje opravlja obstoječe ekonomske funkcije in s tem zmanjšuje rast. Novi trend, del katerega sta tako zmanjševanje vloge posrednikov kot odprtokodna programska oprema, je revolucija enakovredne izmenjave (P2P)**. Hierarhične in centralizirane strukture distribucije, kroženja in proizvodnje

⁵ Jarvis, »When Innovation Yields Efficiency«.

* Spet v ZDA, pri nas je situacija zelo drugačna, pravzaprav obratna. (*op. M. M.*)

** Enakovredna, vrstniška izmenjava znanj, informacij, storitev in uslug med kolegi brez posrednikov ali inštitucij. (*op. prev.*)

so za upravljanje zahtevale veliko denarja in človeškega truda. Poleg tega so zaradi svoje narave izolirale ljudi med seboj znotraj ozkih specializacij in povsem preprečile izmenjavo darov.

Zmanjševanje vloge posrednikov vpliva celo na kreditni sistem in spodbopava tradicionalno vlogo finančnega posredovanja bank med vlagatelji in posojiljemalcem. Korporacije zaobidejo banke s pridobivanjem financiranja neposredno z denarnih trgov, medtem ko posojanje na podlagi enakovredne izmenjave (P2P) in spletne platforme za množično financiranje omogočajo ljudem, da si sposodijo in zberejo kapital neposredno drug od drugega. Komercialne platforme za poravnavo terjatev, sistemi za vzajemni odkup terjatev in mreže neposredne trgovinske menjave, o katerih bom povedal več v nadaljevanju, so tudi načini, s katerimi informacijska tehnologija zmanjšuje vlogo centraliziranih posredniških institucij. Ves ta razvoj zmanjšuje porabo za 'finančne storitve' in s tem zmanjšuje tudi BDP.

Ker so te, čedalje cenejše storitve 'informacijske ekonomije', dejavnik produktivnosti v skoraj vsakem drugem sektorju, je odrast tukaj nalezljiva.

Najpogostejši model dobička na spletu je oglaševanje, ki v bistvu omejuje velikost celotne digitalne ekonomije na takšno raven oglaševanja, kot jo lahko podpira 'fizična' ekonomija. Toda internet odjeda celo samega sebe; zaradi spletnih strani, ki ponujajo brezplačne preglede izdelkov in iskalnike za primerjavo cen, postaja oglaševanje, ki jih podpira, odveč.

Kar se dogaja, je preobračanje poslovnega modela, ki je deloval vso človeško zgodovino (najdi nekaj, kar v ekonomiji obdarovanja ljudje počnejo sami zase ali drug za drugega, jim to vzemi in jim nato prodaj nazaj). Internet omogoča ljudem, da znova opravljam stvari sami zase in drug za drugega, ne da bi za to plačali. Eric Reasons je to komentiral takole:

Morda se razlog, zakaj tako težko najdemo načine za monetizacijo raznovrstnih internetskih storitev, kot so Twitter, Facebook in YouTube, skriva v tem, da jih ni mogoče monetizirati ... oziroma vsaj ne po nadomestitvenih stopnjah industrij in storitev, ki jih izpodrinjajo. In to je natanko to, kar mukoma ugotavljajo tiskani mediji, medtem ko poskušajo preiti na spletni model.⁶

⁶ Reasons, »Innovative Deflation«.

Na svojem začetku je bil internet sodelovalna ekonomija obdarovanja, mreža enakovredne izmenjave (P2P), v kateri je bila meja med proizvajalcem in potrošnikom zbrisana. Kadar s svojimi spletnimi mrežami izmenjujemo novice, priporočila za izdelke, pesmi in tako dalje, za svoje ‘informacijske storitve’ nikomur ne računamo. To je ekonomija obdarovanja. Brezplačna je tudi vsebina na večini spletnih strani. Reasons s kančkom optimizma sklene:

Pravijo nam, naj verjamemo v svojo prihodnost v ekonomiji, ki bo temeljila na znanju, toda nihče ni zares ugotovil, kako v njej dobro zaslužiti. Tisti, ki v njej služijo denar (Craigslist, Google), služijo le nekaj odstotkov tega, kar so služili stari trgi, ki so jih s svojo inovacijo vznemirili ali praktično izločili. Razlog ni v tem, da še nismo našli prave monetizacijske sheme, temveč v tem, da inovacije vodijo v učinkovitost, ne pa v rast, zato izvajajo deflacijski pritisk na napihnjene industrije. Povrh tega to počnemo predvsem mi, končni uporabniki, v svojem prostem času, saj želimo ustvarjati in izmenjevati z drugimi, ne pa samo trošiti.⁷

Odkar je izšla prva izdaja te knjige s temi odlomki, se zdi, da so nekateri še iznašli načine za služenje denarja na spletu. Vendar Reasonova poanta še vedno drži. Amazonovi gargantovski prihodki zbledijo v primerjavi s prihodki fizične infrastrukture, ki jo je nadomestil ter v kateri so vrste blagajničarjev in prodajalcev daleč presegale število delavcev v Amazonovih robotiziranih skladiščih. Googlov prostor za shranjevanje v oblaku je morda dobičkonosen, ne more pa se primerjati z milijardami trdih diskov, ki jih je nadomestil. Prihodki od oglaševanja so omejeni na osnovno gospodarstvo, medtem ko lahko digitalno vsebino, na primer pesmi in filme, veliko ceneje distribuiramo kot kolute filma in plošče, zato moramo ohranjati umetno nedostopnost te vsebine, da jo sploh lahko prodamo.

Neizkoriščena zmogljivost proizvodnje in podzaposlenost že več stoletij ogrožata kapitalizem ter namigujeta, da nam ni treba delati tako trdo, kot delamo zdaj, da bi podprli človeško življenje. Pravzaprav se na

⁷ Reasons, »Innovative Deflation«.

pragu dobe prostega časa opotekamo, vse odkar smo začeli uporabljati prve industrijske stroje – stroje, ki so lahko ‘opravljali delo tisočerih mož’. Vendar nič ne kaže na uresničitev domnevne obljube, da bomo vsi kmalu opravljali samo eno tisočinko dela. In zdaj jaz znova obljudjam enako. Ali se bo tudi ta vizija izkazala za utvaro? Ne nujno. Tehnološke izboljšave učinkovitosti ne zagotavlja več prostega časa. Ključnega pomena je odrast, ne pa učinkovitost. To se zdi v nasprotju z intuicijo: da bo ravno odrast – gospodarsko nazadovanje – tista, ki bo utrla pot resničnemu obilju za mnoge.

V gospodarstvu rasti se delo, ki bi lahko odpadlo zaradi tehnološkega napredka, namesto tega posveča proizvajanju vedno več stvari. Če so okoli leta 1870 potrebovali deset delovnih ur, da so proizvedli življenjske potrebščine za eno gospodinjstvo, danes pa potrebujemo eno delovno uro, da proizvedemo enako količino stvari, potem se je naš sistem zarotil proti nam in nas sili v to, da potrošimo toliko kot deset gospodinjstev takrat. Poslušamo besede o ameriškem potrošniku, gonilu globalne gospodarske rasti. Posredno je nanj pripeta vizija bogastva, ki jo opredeljuje brezmejno rastoča potrošnja. Vsak mesec nov računalnik, vsako leto nov avto, vsakih pet let večja hiša – novo, več, večje, boljše. Zdi se utrgano, toda v našem zdajnjem sistemu je to ekonomsko potrebno, saj deflacijska dinamika preži za vogalom in čaka na dan, ko bo potrošnja zaostala za rastjo produktivnosti.

Sistem, ki sem ga opisal, ponuja alternativo tej prihodnosti večjega, boljšega in več, ki ji bo sledil katastrofalen zlom. Negativne obresti omogočajo nadaljnje produktivne naložbe in kroženje denarja, celo kadar mejni donos na kapital znaša nič ali manj; zaradi valute, podprte s skupnimi dobrinami, pa bomo lahko vlagali delo v nepotrošne namene. V naslednjem poglavju bom opisal tretjo nit v tapiseriji: družbeno dividendo, ki bo kupno moč delavcev osvobodila potrebe po polni zaposlenosti v denarni ekonomiji.

Družbena dividenda

*Večina ljudi bi bila užaljena, če bi jim predlagali zaposlitev,
ki bi vključevala metanje kamnov čez zid in nato nazaj zgolj zato,
da bi zaslužili svojo plačo. Toda večina tudi zdaj nima nič bolj
smiselne zaposlitve.*

– HENRY DAVID THOREAU

*Najnesrečnejši ljudje so nedvomno tisti, ki morajo vedno znova početi
eno in isto stvar, vsako minuto ali morda dvajsetkrat na minuto.*

Zaslužijo si najkrajši delovni čas in najvišje plačilo.

– JOHN KENNETH GALBRAITH

Paradoks prostega časa

 Zgodovina tehnologije je predvsem zgodovina naprav, ki olajšujejo delo. Bager z dizelskim motorjem lahko opravi delo petstotih mož z lopatami. Buldožer lahko opravi delo petstotih drvarjev s sekirami. Računalnik lahko opravi delo petstotih staromodnih računovodij s pisali in papirjem. Zakaj po več stoletjih tehnološkega napredka delamo več kot kadarkoli prej? Zakaj še vedno večina ljudi na Zemlji vsakodnevno izkuša pomanjkanje? Futuristi že več stoletij napovedujejo skorajšnjo dobo prostega časa. Zakaj se ni nikoli zgodila?

Razlog leži v tem, da smo se na vsakem koraku odločili za večjo proizvodnjo, ne pa za manj dela. Nismo zmogli drugače.

V trenutnem sistemu se obseg prostega časa ne more povečati brez neke oblike prerazporeditve bogastva. Predstavljajte si, kaj bi se zgodilo, če bi nenadoma iznašli magično tehnologijo, ki bi lahko podvojila produktivnost vsakega delavca. Zdaj je na voljo enaka količina blaga za polovico dela. Če se (v ekonomiji ravnovesnega stanja ali ekonomiji odrasti) povpraševanje ne poveča, potem postane polovica delavcev odveč. Da bi podjetja ostala konkurenčna, morajo odpustiti delavce, jih zaposliti za polovični delovni čas ali jim plačati manj. Skupne plače bi se zmanjšale za polovico, saj ne bo delavcem nihče plačal zneska, višjega od prihodkov, ki jih ustvarjajo za delodajalca. Odpuščeni delavci nimajo več denarja za nakup izdelkov, čeprav so cenejši približno za polovico. Čeprav je na voljo več blaga za manj truda, na koncu denar za nakup tega blaga ne pride do ljudi, ki bi ga lahko uporabljali. Seveda imamo več prostega časa; reče se mu 'brezposelnost' – in rezultati so katastrofalni: izredno hitra koncentracija bogastva, deflacija, stečaji in tako dalje, kot je opisano v 6. poglavju.

Posledično družbeno-ekonomsko katastrofo lahko preprečimo na dva načina: s prerazporeditvijo bogastva ali z rastjo. Da bi prerazporedili bogastvo, bi lahko preprosto vzeli denar zaposlenim in ga dali brezposelnim, subvencionirali podjetja, da obdržijo odvečne zaposlene, ali plačali vsem socialne plače, ne glede na to, ali delajo ali ne. Te prerazporeditvene politike zmanjšujejo relativno bogastvo in moč imetnikov denarja. Druga rešitev iz omenjenega scenarija, rast, bi bila podvojiti povpraševanje, da bi vsi delavci ostali zaposleni.

Ker, splošno gledano, premožni držijo vajeti nadzora in ne želijo prerazporediti svojega bogastva, je klasična rešitev težave presežne proizvodnje in podzaposlenosti nekako ustvariti gospodarsko rast, kar pomeni povečanje povpraševanja po novem blagu in storitvah. Ena rešitev za to je izvoz; ta očitno ne more delovati za planet kot celoto. Druga rešitev za povečanje povpraševanja je, kot sem izdatno opisal, kolonizacija nedenarne sfere – pripraviti ljudi do tega, da kupijo to, kar je bilo nekoč brezplačno. In zadnja rešitev je enostavno uničiti presežno proizvodnjo z vojno in s potratnostjo. Ko je zadoščeno naravnemu povpraševanju, vsi ti ukrepi vse polno zaposlujejo.

Ideologija rasti, zgodba o Vzponu, pravi, da naravnemu povpraševanju ni nikoli mogoče zadostiti, da je neskončno prožno (navzgor). Predpostavlja neskončno zalogo novih trgov, novih potreb in novih želja. Toda – kot sem ugotovil: edini objekt poželenja, ki se ga ne moremo nasiliti, je denar. Domneva o brezmejnih potrebah in torej brezmejnem povpraševanju nas žene v norost, ki smo ji priča danes – in ekonomsko logiko, ki jo upravičuje.¹

V preteklosti smo vedno imeli izbiro, kaj storiti z izboljšanjem učinkovitosti: delati manj ali trošiti več. Ker nas je v to silil denarni sistem, ki temelji na rasti, smo dosledno izbirali slednjo možnost. Namesto da bi manj garali za lažje izpolnjevanje obstoječih potreb, smo neprestano ustvarjali nove potrebe ali, še pogosteje, prenašali potrebe iz sfere obdarovanja v denarno sfero ali pa smo stremeli po izpolnjevanju kakovosti s količino. To je gnalo naš vzpon, razvoj naših spretnostnih in umskih darov. Čeprav je bil strošek za naravo, kulturo, duha in človeštvo visok, ima ta razvoj kljub vsemu nek svoj legitimen namen. Danes, ko smo skoraj izčrpali naravno in kulturno skupno dobro, se kontekst naše izbire – delati manj ali trošiti več – spreminja. Doba Vzpona se postopoma zaključuje in spričo novega odnosa do Zemlje si želimo uporabiti darove, ki smo jih razvili, za njihov pravi namen. Dobe rasti je konec. John Maynard Keynes je izrazil slutnjo o tem prelomnem premiku v knjigi *The Economic Consequences of the Peace (Ekonomski posledice miru)*:

1 Neskončno prožno povpraševanje na primer upravičuje večno odlaganje ekonomije prostega časa v prihodnost na podlagi tako imenovane zmote o skupnem obsegu dela. To bom preimenoval v 'zmoto o zmoti o skupnem obsegu dela', saj ta varljiva 'zmota' pravi, da lahko obseg dela, potrebnega v ekonomiji, vedno raste; torej izboljšave tehnologije ne bodo omogočile krajšega delovnega tedna ali zmanjšale obseg časa, namenjenega proizvodnji. Podoben argument, Jevonsov paradoks, temelji na isti osnovni domnevi. Pravi, da boljša učinkovitost ne vodi v manjšo porabo virov, pač pa v večjo (vključno z delom). Če na primer razsvetljava postane cenejsa, je bomo uporabljali več. Če preidemo na kompaktne fluorescenčne žarnice, ki uporablajo eno petino električne energije, jih bomo namestili petkrat več. Ker so tako poceni, bom morda namestil še nekaj novih na vrtu, če bom naslednj poletje slučajno priedel zabavo. Če Jevonsov paradoks uporabimo za dejavnike odrasti, ki sem jih opisal prej, bo pocenitev oglaševanja povzročila še več oglaševanja. Ampak to spet domneva neskončno prožnost povpraševanja navzgor. Predpostavlja, da je naša zmogljivost razsvetljave, oglaševanja in podobnih stvari neskončna. Bolj sofisticirana različica tega argumenta bi rekla, da četudi je povpraševanje na enem področju povsem zasičeno, bodo vsakršne izboljšave učinkovitosti sprostile denar, ki ga bomo lahko uporabili na nekem drugem področju. Domneva je torej, da so splošne potrebe neskončne. To domnevo spreminja še ena: da je obseg narave, kulture in tako dalje, ki ga lahko prenesemo v denarno sfero, neomejen. Včasih se je morda zdelo, da so naravni viri neomejeni, danes pa so te meje jasne. Ekonomsko izobražen bralec lahko uporabi vzporedno logiko za druge koncepte klasične ekonomije, na primer za Sayev zakon trga, za zmoto o razbitem oknu in tako naprej. Vsi ti koncepti so del zgodbe o Vzponu: da bomo svoj pohod v smeri nadvlade narave nadaljevali v nedogled.

Po eni strani so delavski razredi sprejeli … razmere, v katerih so lahko za svojega oklicali zelo majhen del pogače, v proizvodnji katere so sodelovali oni, Narava in kapitalisti. In po drugi strani je bilo kapitalističnim razredom dovoljeno, da so za svojega oklicali najboljši del pogače in da so ga teoretično lahko prosto trošili, in sicer pod osnovnim tihim pogojem, da ga v praksi potrošijo zelo malo. Dolžnost ‘varčevanja’ je zavzela devet desetin vrline, rast pogače pa je postala predmet pravega čaščenja. V tej luči je nepotrošnja pogače hranila vse tiste instinkte, značilne za puritanstvo, ki se je v drugih obdobjih umaknilo s tega sveta ter zanemarilo spretnosti proizvodnje, pa tudi umetnost uživanja. In tako je pogača zrasla; nihče pa ni jasno razmislil o tem, čemu je namenjena. Posameznike se je nagovarjalo, naj raje odložijo užitke, bolj kot da se jih vzdržijo, in naj gojijo užitke varnosti in pričakovanja. Prihranki so bili za stara leta ali za vaše otroke; vendar samo v teoriji – odlika pogače je bila, da je nikoli ne smete potrošiti, ne vi ne vaši otroci za vami.²

Na kolektivni ravni nepotrošnja pogače pomeni dati prednost rasti pred prostim časom. Učinkovitejša proizvodna tehnologija nam omogoča, da delamo manj ali da delamo enako trdo in proizvedemo več reči. Naš ekonomski sistem zahteva in izraža slednjo izbiro. Toda kljub današnjemu povezovanju ‘keynesianske’ ekonomije s fiskalnimi spodbudami sam Keynes ni nikoli videl spodbude kot trajne rešitve. Kot družba zdaj že osemdeset let umetno spodbujamo povpraševanje s porabo za vojaške namene, gradnjo avtocest ter s subvencijami za pospeševanje črpanja, gradnje, potrošnje in imperializma. S poskusi ohranjanja gospodarske rasti in z ohranjanjem mejne učinkovitost kapitala nad obrestmi smo se ujeli v vzorec vedno večje proizvodnje, naj jo potrebujemo ali ne. Ekomska teorija s svojo domnevo o neskončnih željah se je prilagodila tej pasti in pravi, da bomo kar naprej ‘nekaj potrebovali’, kar naprej bomo morali proizvajati vedno več, če ne v enem sektorju pa v drugem. Ta proces sem opisal drugače: kot črpanje najprej ene in potem druge sfere naravnega, družbenega, kulturnega in duhovnega kapitala. Keynes ni tega opisal tako izrecno, saj je živel v ideološkem okviru Vzpona, vendar je to jasno intuitivno začutil.

² Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, str. 20; poudarek dodan.

Zaradi njegove uporabe preteklika v zgornjem odlomku se vsaj meni zdi, da bo nekega dne čas, da pogačo pojemo: da namesto kopičenja več stvari izberemo manj dela.

Pozitivna netvegana obrestna mera je ekonomski vidik 'nagovarjanja', ki ga je opisal Keynes, k 'negovanju užitkov varnosti in pričakovanja' ali, kakor to vidim jaz, k zastavljanju sedanjega trenutka za prihodnost, k dajanju prednosti varnosti, ali navidezni varnosti, pred svobodo. Ekonomski logiki, ki sem jo opisal, ima namreč tudi osebno razsežnost. V zadnjem času so nas spodbujali, da smo namesto prostega časa izbirali delo tudi takrat, ko nismo potrebovali denarja, ker so obresti obljudljale, da bomo s svojim denarjem lahko v prihodnosti kupili še več prostega časa. Če se bomo vzdržali užitka in prostega časa – in vse prepogosto tudi svojih najboljših vzgibov –, bomo morda lahko celo dosegli ekonomsko različico nebeškega kraljestva: zgodnjo upokojitev. Toda tako kot je to pogosto značilno za religijo, obljava nebes služi zgolj temu, da nas ohranja vkljenjene v verige. A dobe našega suženjstva je konec. Stanje našega planeta zdaj nujno zahteva, da odvrnemo pozornost stran od 'rasti pogače'.

Zastarelost 'delovnih mest'

Vse od svita industrijske dobe nas ves čas hudo pestijo skrbi, da nas bodo nadomestili stroji. In to se je nekaterim res zgodilo, saj stroji prevzemajo funkcije, ki so jih nekoč opravljali ljudje. Edini način za ohranjanje polne zaposlenosti je bila rast, jaz pa vseeno pozivam h koncu rasti in tudi h koncu polne (plačane) zaposlenosti. Ker torej na naša vrata trkajo stare skrbi, si poglejmo, kaj točno pomeni to, da delo nadomestijo stroji.

Če naj bi delovno mesto zasedli stroji, mora biti to delo v osnovi mehansko. Medtem ko je vsa družba postajala bolj mehanizirana, se je čedalje več služb navzelo strojnih značilnosti uniformnosti, rutinskosti in standardizacije. Temu se nismo mogli izogniti, če smo na teh delovnih mestih upravljali stroje ali bili drugače povezani s postopki, v katerih so

prevladovali stroji. V tem se skriva veliko globlji vzrok naših skrb: ne da nas bodo stroji nadomestili, ampak da bomo mi *postali* stroji, da bomo živeli in delali kot stroji.

V najznamenitejšem gibanju proti strojem, med ludisti v zgodnjem 19. stoletju, so se tega zavedali. Po mnenju raziskovalca Kirkpatricka Saleja ludisti niso slepo, vraževerno sovražili strojev; pač pa so menili, da imajo stroji svoje pravo mesto. Razjarilo jih ni samo to, da niso mogli več služiti svojega vsakdanjega kruha, ampak tudi zanič izdelki, duhomorno dolgočasje, neprestana nevarnost in tovarniške razmere, ki so razčlovečile ljudi. Upirali so se mehanizaciji dela.³ Nadomestitev visoko usposobljene, avtonomne proizvodnje s ponižajočim, nevarnim tovarniškim delom, je žalitev človeškega duha.

Cilj sočutne ekonomije torej ni zagotoviti ‘delovna mesta’, kar se zdi razmišljjanje večine liberalnih politikov. Ko enkrat delo postane mehanizirano, je na nek način prepozno – zakaj pa ne bi nehumanega dela opravljali stroji. Ne morem si pomagati, da ne bi komentiral be Bavosti gospodarskih programov, katerih cilj je zagotoviti več ‘delovnih mest’, kot da bi potrebovali več blaga in več storitev. Zakaj želimo ustvariti več služb? Zato da bi imeli ljudje denar za življenje. Za ta namen lahko tudi kopljejo luknje v tla in jih nato znova polnijo, kot se je slavno pošalil Keynes. S trenutnimi ekonomskimi politikami poskušamo narediti ravno to: po veliki recesiji (*okoli 2008, op. prev.*) smo si besno prizadevali, da bi ponovno zanetili gradnjo hiš, hkrati pa je bilo v Združenih državah 19 milijonov praznih stanovanjskih enot!⁴ Ali ne bi bilo bolje plačati ljudem, da enostavno ne počnejo ničesar, da se sprosti njihova ustvarjalna energija, s katero bi lahko izpolnili nujne potrebe sveta?

Očitno je, da se soočamo s potrebo po manjši rasti, po manj dela in po usmerjanju svoje energije v druge stvari – in imamo za to tudi orodja. Prišel je čas za izpolnitve stare obljube industrije: da bo tehnologija omočila

3 Sale, *Rebels Against the Future*.

4 Poleg tega je še več milijonov hiš pretirano velikih. V nekaterih državah trideset ljudi čisto precej srečno živi v prostoru, v kakršnem prebiva ameriška družina iz zgornjega srednjega razreda. Zanimivo pa je to, da gospodarska kriza začenja preobračati ta trend izolacije in atomizacije družine, saj so se odrasli otroci prisiljeni znova vseliti k svojim staršem ali obratno.

drastično skrajšanje delovnega tedna in utrla pot 'dobi prostega časa'. Žal je besedna zveza 'prosti čas' obarvana s konotacijama lahkomiselnosti in uživaštva, ki se ne skladata z nujnimi potrebami planeta in ljudi v prelomnem obdobju. Opraviti moramo ogromno pomembnega dela; dela, usklajenega z odrastjo, saj z njim ne bomo nujno proizvedli izdelka, primernega za prodajo. Ponovno je treba zasaditi gozdove, poskrbeti za bolne ljudi, pozdraviti ves planet. Mislim, da bomo zelo zaposleni. Vihali bomo rokave in počeli globoko pomenljive stvari, zaradi katerih nam ne bo treba več plavati proti toku denarja, proti nujnosti rasti. Verjamem pa tudi, da bomo imeli več pravega prostega časa – izkušanja obilja časa –, kot ga imamo danes. Pomanjkanje časa je eden od razlogov, zakaj prekomerno trošimo; s tem namreč želimo nadomestiti izgubo tega najbolj prvobitnega bogastva. Čas je življenje. Biti resnično bogat pomeni samostojno odločati o svojem času.

Doslej sem opisal sistem, ki preusmeri finančne spodbude k ohranjanju in širitvi ekosistema in preostalih skupnih dobrin ter omogoča, da se denar steka k tistim, ki ga potrebujejo, v razmerah nerasti. Načelo 'denar naj se steka k tistim, ki ga bodo ustvarili še več', na katerem temelji sodobno bančništvo, pa lahko zaobidemo na še bolj skrajen način. Zakaj ne bi ljudem denarja enostavno dali? Čisto vsem?⁵ To je zamisel o 'družbeni dividendi' ali 'socialni plači', ki jo je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja zagovarjal major Douglas, utemeljitelj gibanja za družben dohodek (*angl. social credit*). Soroden predlog, ki ga bolje poznamo danes, je univerzalni temeljni dohodek (UTD).

Ta zamisel je podprta tako z ekonomsko kot z moralno logiko. Douglas, britanski inženir, je opazil enako kot Marx – da so delavci prejemali čedalje manjši delež prihodkov, medtem ko je industrija postajala manj delovno

⁵ To ne bi pomenilo stalne inflacije, če se ne bi povečevala skupna denarna masa. Toda v sistemu, opisanem v tej knjigi, obstaja mnogo načinov, kako zmanjšati denarno osnovo in omogočiti družbeno dividendo, ki ne spreminja denarne mase. Poleg klasičnih načinov, na primer obdavčitve in poslov centralne banke na odprtrem trgu, bi lahko za nadzor denarne mase uporabili tudi unovčevanje valute, ki bi temeljila na virih. Nadalje bi propadajoča valuta in negativne obresti na bančne rezerve zmanjšale denarno maso za stopnjo ležarine. Ob predpostavki trenutnega stanja denarja in petodstotne stopnje ležarine (negativnih obresti) bi to omogočilo letno plačilo 10000 dolarjev na gospodinjstvo brez vpliva na denarno maso. Če bi se zaradi finančnih injekcij monetizirale velike količine drugih dolžniških instrumentov, kar bo morda potrebno za reševanje finančne infrastrukture, bi lahko prihodki od ležarine hitro znašali desetkrat več.

intenzivna in bolj kapitalsko intenzivna –, kar je sčasoma vodilo v revščino, polarizacijo bogastva in gospodarsko krizo zaradi vedno manjšega povpraševanja. Za rešitev je predlagal izdajo fiat valute v obsegu, ki bi zadostoval za to, da bi vsi državljeni lahko kupili proizvode, ustvarjene z lastnim delom. Valuta bi se izdajala tako v obliki neposrednega plačila vsakemu prebivalcu kot tudi v obliki popusta na nakupe – negativnega davka od prometa. Ta predlog ni tako daleč od prevladujoče ekonomske miselnosti, kot morda mislite – stimulacijska plačila, ki so jih leta 2008 prejela vsa ameriška gospodinjstva, so bila blaga oblika družbene dividende, imela pa naj bi točno tak učinek, kot si ga je zamislil Douglas: zagotoviti denar tistim, ki ga bodo porabili, ter ukrepati proti gospodarski krizi.⁶ Finančna pomoč ob covidu-19 leta 2020 je imela podoben namen. To ni bila socialna pomoč, ki bi jo prejeli le revni. Bila so stimulacijska plačila za spodbudo gospodarstva, ki so jih prejeli skoraj vsi.

Alternativa v zvezi s prostim časom in s prerazporeditvijo bogastva je dobila nov zagon, ko je covid-19 uničil več milijonov delovnih mest, številna od teh bržkone za vedno. Pospešil je dolgoletni trend v smeri avtomatizacije in odvečnosti fizičnega dela. Presežno delo bi lahko namenili ozdravljanju družbe in okolja, prosti čas, vsiljen zaradi brezposelnosti, bi lahko porazdelili s programi, kot je bil nemški program Kurzarbeit ali 'kratko delo' za subvencioniranje krajskega delovnega tedna in preprečevanje nezaposlenosti med veliko recesijo, s čimer so neposredno ovrgli tako imenovano zmoto o skupnem obsegu dela (glej opombo 1). Namesto da bi podjetje odpustilo 20 odstotkov svoje delovne sile, je vsem delavcem za 20 odstotkov skrajšalo delovni teden. Vlada je zaposlenim povrnila večino razlike v plačah. Zaposleni so lahko obdržali svoje službe in delali 20 odstotkov manj za plačilo, ki je bilo nižje le za od 4 do 8 odstotkov.⁷ Rezultati so bili impresivni: med krizo je brezposelnost v Nemčiji ostala nižja od pričakovane, avtomobilska industrija, v kateri so to politiko izvajali najostreje, pa v prvi polovici leta 2009 ni izgubila niti enega delovnega

6 Seveda se je hkrati z veliko večjimi količinami javnega denarja zasipavalо prav te finančne institucije, ki so bile tako in tako soodgovorne za krizo.

7 Hassett, »U.S. Should Try Germany's Unemployment Medicine«.

mesta s polnim delovnim časom v proizvodnji.⁸ Program Kurzarbeit je v omejenem obsegu soroden družbeni dividendi ter temelji na podobni ekonomski in človekoljubni spodbudi. Odtlej se s podobnimi zamislimi spogledujejo druge države, zlasti Švica, ki je glasovala proti predlogu za UTD, in Finska, ki je nedavno predlagala štiridnevni delovni teden.

Družbena dividenda je podprta tudi s filozofsko ali moralno logiko, ki sem se je začel zavedati kot najstnik, ko sem prebral zgodbo Philipa Joséta Farmerja z naslovom *Riders of the Purple Wage*. V Douglasovem slogu je Farmer dognal, da je industrijska tehnologija dala človeštvu dostop do tako obsežnega, skoraj brez truda pridobljenega bogastva, da nikomur ne bi bilo treba garati za zadovoljevanje življenjskih potreb. S tehnologijo zlahka pridobljena premožnost in naravno bogastvo Zemlje sta kolektivna zaklada celotne človeške rase; vsaka oseba je upravičena do deleža tega zaklada že zgolj zato, ker se rodi. Zagotovo nima nihče večje pravice kot kdorkoli drug do koristi od, recimo, izumov Roberta Boyla ali Thomasa Edisona, še manj pa od prostranega kulturnega konteksta, ki je omogočil njuno delo. Jaz in vi nimamo nič manjše pravice do te kulturne danosti kot do zemlje ali genoma. To je dar človeštva kot celote; je dar naših prednikov, tako kot je zemlja dar Zemlje, Narave in Stvarnika.

Nikar ne bodimo prehitri pri sprejemanju plehke fraze, ki sem jo nanizal zgoraj: 's tehnologijo zlahka pridobljena premožnost'. Ta fraza naseda ideologiji Vzpona, ki je, kot sem opisal, tesno prepletena z ideologijo brezmejne gospodarske rasti. Kljub stoletjem tehnologij, ki olajšujejo delo, začuda nimamo nič več prostega časa, kot so ga imeli lovci in nabiralci, prebivalci neolitika ali srednjeveški kmetje. Razlog sta presežna proizvodnja in prekomerna potrošnja tistih stvari, ki jih lahko proizvedemo s tehnologijo, ter premajhna proizvodnja in premajhna potrošnja tistih stvari, ki jih ne moremo. Navadno so natanko te slednje stvari tiste, ki kljubujejo vladavini denarja, ki poenoti in razosebi vse: vse, kar je edinstveno, intimno in osebno. K tej temi se bom vrnil pozneje; za zdaj preprosto opazite, da svoje potrebe zlahka izpolnimo v sferi tistih stvari, ki jih je mogoče količinsko opredeliti.

⁸ James, »Cure for U.S. Unemployment Could Lie in German-Style Job Sharing«.

Ni nam treba zelo veliko delati, da si priskrbimo vse za osnovno preživetje: hrano, oblačila in zatočišče. Če so leta 1970 domorodci iz Kalaharija namenili golemu preživetju s kamenodobnimi orodji v neusmiljeni puščavi 24 ur na teden, tudi nam za osnovno preživetje zagotovo ne bi bilo treba delati več kot toliko. Nedvomno se nam ne bi bilo treba počutiti nič manj varne in nič bolj v skrbeh zaradi ‘služenja za preživetje’ kot kmetom iz visokega srednjega veka, ki so imeli prostih 150 dni, na katere so godovali svetniki.

Volja do dela

Kakšna blaznost nas žene v to, da raje zgradimo več nepotrebnih hiš, kot pa da, denimo, rešimo želvja jajca pred razlitji nafte? Na koncu gre za to, da je izčrpavanje skupnih dobrin dobičkonosno, njihova obnova pa stvar altruizma. Predlogi iz te knjige to dinamiko obrnejo na glavo. Ponotranjenje stroškov preusmeri tok denarja, pa tudi tok človeške dejavnosti, stran od potrošnje, in namesto tega se začneta zlivati v svete stvari. Denar z negativnimi obrestmi omogoča namenjanje naložb stvarem, ki ne ustvarjajo še več denarja, kot ga je bilo porabljenega, in onemogoča zanemarjanje prihodnosti. Toda zgolj ti ukrepi morda ne bodo dovolj, saj je večina dela, ki ga moramo opraviti za ozdravljenje sveta, v osnovi neekonomičnega.⁹

Vprašanje je torej, kako ustvariti pogoje, ki ljudem omogočajo opravljanje pomembnega dela, ki ne ustvarja ekonomskega donosa. Tako kot pri prerazporeditvi bogastva v bistvu obstajata dva načina. Eden od teh je že opisana družbena dividenda, blažja različica katere so danes stimulacijska plačila, davčni dobropisi, socialnovarstveni prejemki in tako dalje. To daje ljudem ekonomsko svobodo, da sledijo dejavnostim, za katere jih ne bo

⁹ Z besedo ‘neekonomično’ se nanašam na to, da z delom ustvarjamo negativno finančno donosnost naložbe, manjšo celo do stopnje ležarine. Lahko bi navedli ekonomski argument, da če bi bili internalizirani vsi stroški ter izmerjeni vsi učinki na družbo in na ekosistem, bi lahko vse koristne dejavnosti postale donosne. Toda količinsko opredeljevanje vsega je del težave. Bolje je, če ne merimo vsega sveta in en del pustimo v svetu obdarovanja.

nihče zaposil (ker za delodajalca ne bodo ustvarjale prihodka) in s katerimi ne bodo proizvedli nič, kar se da prodati.

Drugi način za spodbujanje neekonomičnega dela je, da vlada (ali drug subjekt) plača ljudem, da počnejo čudovite in potrebne stvari, ki jih cenimo. Znanilec tega je bil gospodarski program New Deal v ZDA, ko so zaposlili več milijonov brezposelnih, ne samo da so gradili infrastrukturo, ki naj bi nekega dne ustvarjala pozitiven ekonomski donos, ampak tudi za zbiranje in ohranjanje ljudske glasbe ter ustvarjanje prostorov za rekreacijo in podobno. Če to še razširimo, pravzaprav dobimo vizijo državnega socializma. Vendar centralno načrtovanje pogosto prezre pomembne potrebe, privabi totalitarno zlorabo moči ter ne spodbuja ustvarjalnosti posameznikov in ljudskih organizacij. V primeru družbene dividende zaupamo, da bodo ljudje brez jarma ekonomske nujnosti naravno izbrali dobro in potrebno delo. Na podlagi teh svobodnih, neprisiljenih odločitev – poganjkov brezmejnih želja – bomo lahko opredelili, katero delo je sveto.

Tukaj gre za dve nasprotujoči si viziji človeške narave in torej dve viziji tega, kako voditi družbo. Ena pravi: »Osvobodimo ljudi ekonomske nujnosti in opravljeni bodo čudovito delo.« Druga pravi: »Zagotovimo čudovito delo in uporabimo ekonomsko nujnost, da pregovorimo ljudi v opravljanje tega dela.« Prva vizija zaupa v naravno željo ljudi po ustvarjanju in v njihovo zmožnost samoorganiziranja; druga predstavlja odločitev o dodeljevanju človeškega dela v roke oblikovalcev politik. Menim, da bosta obe viziji še dolgo časa imeli svoje mesto in da se bosta sčasoma, medtem ko bodo politični procesi postajali bolj vključujoči, množični in samoorganizirajoči, spojili v eno vizijo.

En pomislek v zvezi z univerzalnim temeljnim dohodkom je, da gre, tako kot v času covida-19, z roko v roki s propadanjem majhnih podjetij in klasične zaposlitve, ljudje pa postanejo trajno odvisni od države, ki lahko nato UTD pogojuje z 'ustreznim ravnanjem' (tj. s podrejanjem zakonom). Če boste zavrnili vsadek s sledilnim mikročipom, če ne boste plačali parkirnih listkov, če boste prekršili zakone o neupravičeni odsotnosti, če ne boste cepili svojih otrok, opravili letnega pregleda prostate ali, kdo ve, pokosili svoje zelenice, bo država morda zadržala vašo mesečno miloščino. Veliko lažje

je nadzirati odvisno prebivalstvo kot pa takšno, ki si svoj vsakdanji kruh služi neodvisno. Ta pomislek opozarja na to, da moramo nujno zagotoviti brezpogojnost družbene dividende. Poleg tega je problematično propadanje majhnih podjetij, ne glede nato, ali se ljudje zanašajo na državne subvencije ali na korporativne plače. Velike ustanove lahko tako ali drugače zlahka nadzirajo javnost, ki je od njih odvisna.

Drugi ugovor glede družbene dividende ali univerzalnega temeljnega dohodka je, da ljudje ne bi bili motivirani za delo. Razmišljamo takole: »Če ljudje ne bi bili pod nekim pritiskom, da morajo delati, ne bi sploh ničesar počeli. Potrebujejo neke vrste spodbudo.« Zakaj bi delali, če so vaše osnovne potrebe izpolnjene brez dela? S tega stališča je pomanjkanje, celo umetno pomanjkanje, pozitivna dobrina, saj nevtralizira lenobo, prirojeno človeškemu bitju. Ta logika znova črpa iz logike nadzora, prevlade in vojne proti jazu. Ampak ali je res v človeški naravi, da si ne želimo delati nič produktivnega? Ali res potrebujemo nagrade, da nas premamijo v delo, in kazni za lenobnost?

Ali, povedano drugače: ali je v človeški naravi, da si nikoli ne želimo dajati, temveč samo jemati?

Ne bi rekel. Morda se lahko poistovetite z mojo izkušnjo, da so bila nekatera najbolj boleča obdobja v mojem življenju ta, ko me moje delo ni izpolnjevalo, ko nisem uporabljal svojih darov za namene, v katere bi verjel. Zelo dobro se spomnim sestanka s podjetjem za programsko opremo na Tajvanu, kjer sem v svojih dvajsetih delal kot prevajalec in poslovni svetovalec. Razpravliali smo o neki novi tehnologiji, 3D-zvoku ali nekaj podobnega, in vsi v sobi so se zdeli strašno zaskrbljeni, kakšne posledice bo to imelo za njihov izdelek. Za trenutek sem postal nejeveren: »Počakajte malo, ali želite reči, da vam je dejansko mar? Zato ker meni je čisto vseeno, ali ima ta ali katerikoli drug izdelek 3D-zvok ali ne.« Tako zatem se me je polastil mračen obup, kajti spoznal sem, da mi je bilo mar samo zato, ker sem bil plačan, in ker si nisem znal zamisliti realne alternative temu. »Ali bom imel kdaj priložnost početi nekaj, kar imam resnično rad?« sem pomislil. »Kdaj bom lahko živel svoje življenje, ne pa tega, za katerega sem plačan, da ga živim?«

Temeljna predpostavka te knjige je, da si človeška bitja po naravi želijo dajati. Rodimo se v hvaležnost: v vedenje, da smo nekaj prejeli, in v željo dati nekaj v zameno. Namesto da bi dandanašnja ekonomija spodbujala ljudi k dajanju drugim navkljub odporu in napadom lenobe, nas sili v to, da zanikamo svojo prirojeno darežljivost in raje usmerjamo svoje darove v ohranjanje sistema, ki ne služi skoraj nikomur. Sveta ekonomija pa osvobodi našo željo delati, našo željo dajati. Vsi ljudje, ki jih poznam, lahko tako veliko dajo in večina jih meni, da tega ne morejo storiti, ker to ne prinaša denarja. In ne zato, ker njihovi darovi ne bi bili zaželeni. Toliko krasnega dela moramo opraviti. Denar, kot ga poznamo, ne povezuje darov in potreb. Zakaj morajo vsi tako trdo delati, zgolj da bi preživeli, če lahko take potrebe (s pomočjo tehnologije ali brez nje) zlahka izpolnimo z drobnim deležem tega človeškega dela? Razlog se skriva v naravi denarja, ki vzbuja pomanjkanje.

Domneva, da ljudje ne želijo delati, je trdno zasidrana v ekonomiji in zajema iz še globljega vira: iz zgodbe o ločenem jazu. Če več zate pomeni manj zame, če je tvoja dobrobit zame postranskega pomena ali celo škodljiva, zakaj bi si sploh želel komu kaj dati? 'Sebični gen' iz biologije, ki si prizadeva za čim večje reproduktivno koristoljubje, ustreza 'razumnemu akterju' iz ekonomije, ki stremi k čim večji uveljavitvi svojih finančnih interesov. Domnevno si ne želimo opravljati nobenega dela, ki bi prispevalo k dobrobiti drugih, razen če imamo od tega tudi sami korist. V resnici si ne želimo dajati; v to nas morajo prisiliti, za to nam morajo plačati.

Ekonomski učbeniki opisujejo 'nekoristnost' dela in predpostavljam, da če ljudem ni 'izplačano nadomestilo', bodo po naravi raje ... počeli – kaj? Raje trošili? Raje delali nič? Se raje zabavali? Utemeljitev ekonomskega sistema, ki temelji na pomanjkanju, je vtkana v njegova osnovna vodila, ta pa vključujejo globoke predsodke o človeški naravi. Ta knjiga predpostavlja drugačno človeško naravo: da smo v samem jedru božanska, ustvarjalna, velikodušna bitja; da sta dajati in ustvarjati dvoje izmed naših najglobljih hrepenenj. Da bi to razumevanje vnesli v denarni sistem, moramo najti načine za bogato nagrajevanje tistih, ki darujejo družbi, ne da bi te nagrade postale oblika pritiska ali suženjstva.

Ne samo da je izkustvo nedostopnosti umetna tvorba našega denarnega sistema, pač pa je tudi lenoba, ki jo pripisujemo človeški naravi, razumen odziv na tako vrsto dela, ki izhaja iz sistema. Če se zalotite, da ste leni, da zavlačujete, nemarno opravljate delo, zamujate, se ne morete skoncentrirati in tako dalje, mogoče navsezadnje ni težava v vašem značaju: morda se vaša duša upira delu, ki ga v resnici ne želite opravljati. To je sporočilo, ki pravi: »Čas je, da poiščeš pravo delo: delo, ki ti omogoča uporabo tvojih darov za nekaj pomenljivega.« Če boste to sporočilo preslišali, ga bo vaše nezavedno uveljavilo z depresijo, s sabotažo samih sebe, z boleznijo ali z nesrečo, kar vam bo preprečilo nadaljnje življenje, ki ni usklajeno z vašo darežljivostjo.

V sveti ekonomiji bodo ljudje še vedno trdo delali – ne zato, ker bi morali, ampak zato, ker si bodo to žeeli. Ali ste si kdaj žeeli posvetiti svoj čas ali delo vrednemu cilju, ampak ga niste, ker si tega niste mogli 'privoščiti'? Družbena dividenda na široko odpre vrata darovom, da lahko začnejo izpolnjevati potrebe, ter uskladi naše delo z našo strastjo, z našo velikodušnostjo in z našo umetnostjo.

Veliko ljudi bo ob družbeni dividendi (ki bo najverjetneje zadoščala le za golo preživetje) vseeno opravljalo plačljiva dela ali dela za dodaten zaslužek, ali pa zato, ker jim bo to delo pač všeč. Ampak to bo izbira, ne pa nujnost. Ko ne bo prisilnega mehanizma 'služenja za preživetje', bo kaj malo prostora za ponižajoča ali za dolgočasna delovna mesta. Da bi delodajalci pritegnili delavce, bodo morali zagotoviti pomenljive službe in delovne razmere, ki bodo spoštovale človekovo dostojanstvo. Zaradi finančnih spodbud za ohranitev in obnovo bo veliko takšnih služb, ker bo tako veliko po naravi smiselnega dela, financiranega na podlagi denarnega sistema, ki bo temeljil na skupnih dobrinah.

Pomenljivo je, da ljudje tudi brez družbene dividende tako in tako opravijo gromozanske količine neplačanega dela. Internet je bil zgrajen predvsem s prostovoljnim delom, od odprtokodne strežniške programske opreme do brezplačnih vsebin. Cele organizacije stojijo na trdem delu prostovoljcev.*

* V Sloveniji so take prostovoljne organizacije zelo razvijene in učinkovite; v več kot 1300 prostovoljnih gasilskih društvih je na primer povezanih več kot 160.000 gasilcev (začetek organiziranja od 1949); ob ujmanah leta 2023 se je kot zanesljiva in dobro organizirana izkazala tudi Civilna zaščita; mogočna mreža okoli 8000 prostovoljcev pa je tudi v Čebelarskih društvih Čebelarske zveze Slovenije. (*op. M. M.*)

Ne potrebujemo finančnih spodbud za delo in pravzaprav najboljše delo opravljamo, kadar denar ni vprašanje.¹⁰ Kakšen bi bil videti svet, če bi imeli ljudje podporo za čudovite stvari, za ustvarjanje katerih se morajo danes boriti proti ekonomski nujnosti?

Sveta ekonomija slika svet, v katerem ljudje delajo stvari iz ljubezni, ne pa za denar. Kaj bi v takšni ekonomiji počeli vi? Bi revitalizirali odlagališče strupenih odpadkov? Poskušali biti 'starejša sestra' razrvanim najstnikom? Ustvarili zatočišča za žrtve trgovine z ljudmi? V divjino ponovno uvedli ogrožene vrste? Ustvarili vrtičke v mestnih sosekskah? Prirejali javne dogodke? Pomagali odsluženim veteranom, da se prilagodijo na civilno življenje? Kaj bi naredili, če bi bili osvobojeni zasužnjenosti z denarjem? Kako je videti vaše lastno življenje, vaše resnično življenje? Pod površino nadomestnih življenj, za katera nam plačujejo, da jih živimo, je pravo življenje, vaše življenje.

Živeti v polnosti pomeni prepustiti se vprašanju: »Zakaj sem tukaj?« Danes večina služb ta občutek zatira, saj očitno nismo tukaj, da bi delali za tekočim trakom, vsiljevali izdelek ali počeli karkoli, kar prispeva k osiromašenju ljudi ali uničenju okolja. V resnici nihče ne želi opravljati takega dela in nekoga dne ga tudi nihče ne bo.

Kdo bo odnašal smeti?

Ali je to utemeljeno vprašanje? Naj z vami delim kratko premlevanje, ki sem ga napisal v davnih časih pred covidom.

Svet sužnjev

To v tem trenutku pišem na velikem letališču. Na tisoče ljudi je zaposlenih na delovnih mestih, povezanih z letališčem, in le redka izmed njih so primerna za človeško bitje.

¹⁰ Iz številnih raziskav socialnih psihologov in ekonomistov je razvidno, da je denar učinkovita motivacija samo za rutinske, mehanske naloge. V zvezi s čimerkoli, kar zahteva ustvarjalnost ali konceptualno razmišlanje, lahko uvedba denarnih spodbud dejansko ovira uspešnost. To se zdi precej očitno, saj bi te spodbude odvrácale od trenutne naloge. Za več informacij o tej temi si oglejte delo Dana Pinka.

Do letališča sem prispel s hotelskim prevozom. Po poti sem vozniku, priseljencu iz Peruja, pripovedoval o predavanju, ki sem ga imel tisti vikend, in o svoji viziji bolj čudovitega sveta, in na neki točki sem za ponazoritev dejal: »Ti se ves dan voziš sem ter tja, na letališče in nazaj – zagotovo so trenutki, ko pomisliš: 'Nisem bil poslan sem na Zemljo, da bi počel to.'«

»Jah, seveda,« je odvrnil.

Ne morem si kaj, da ne bi enako pomislil med opazovanjem blagajničarke v letališkem kiosku, ki je vnašala kupljene izdelke, vračala drobir in ponavljala »Najlepša hvala, gospod. Lep dan vam želim.«, in moškega, ki se je sprehajal od enega koša za smeti do drugega, jih praznil in menjaval plastično vrečko, taho, mrko, brezizrazno. Kakšno vrsto sveta smo ustvarili, da mora človeško bitje ves dan početi take stvari? Kaj smo postali, da nas to ne razbesni?

Moški in ženske na okencih za vozovnice in ob izhodih imajo nekoliko bolj stimulativno delo, delo, ki ga morda obvladajo v nekaj dneh ali tednih, ne pa v nekaj urah, toda še vedno niti slučajno ne vprega sposobnosti in ustvarjalnosti človeškega bitja (čeprav je morda izpolnjujoče zaradi drugih razlogov, na primer zaradi služenja drugim, osrečevanja in srečevanja ljudi itd.). Enako velja za stevarde. Le piloti, usmerjevalci in nadzorniki letenja ter mehaniki opravljam delo, ki morda v razumni meri zaposli učne sposobnosti človeškega uma za več kot nekaj mesecev.

Čudno se mi zdi, da najhujšim, najbolj neprizanesljivim službam od teh pripada tudi najnižja plača. Razumem ekonomijo tega, toda nekaj v meni se upira tej logiki in si želi, da bi nosači, vozniki in blagajničarji prejeli višje plačilo, ne pa manjše kot piloti.

To letališče in ta družba brez teh fizičnih delavcev ne bi delovala tako, kot delujeta zdaj. Moje potovanje je odvisno od njihovega dela, dela, za katerega so plačani komaj dovolj, da lahko preživijo.

In zakaj privolijo v tako delo? Zagotovo ne zaradi kakršnekoli aspiracije, da bi mu posvetili svoje življenje. Če koga od njih vprašate, zakaj to počnejo, bodo odgovorili – če ne bodo preveč užaljeni: »Moram to početi. Moram zaslužiti za preživetje in to je najboljše delo, ki sem ga lahko našel.«

Danes lahko torej potujem samo zato, ker ljudje opravljam delo, ki ga ne želijo, zato da lahko preživijo. To je to, kar pomeni 'zaslužiti za preživetje'.

Grožnja preživetju v bistvu pomeni pištolo, prislonjeno na sence. Če vas prisilim, da zame delate pod grožnjo smrti, potem ste moj suženj. V tolikšni meri, kot živimo v svetu, ki ga poganja delo mnogih ljudi, ki tepta človeško dostojanstvo, seveda ne samo na letališčih, ampak tudi v tovarnah, proizvodnih obratih, kjer gara izkoriščana delovna sila, na plantažah in skoraj povsod drugje, živimo v svetu sužnjev. Karkoli pridobimo na podlagi dela sužnjev, neznosno veliko stane našo dušo: boleča praznina ali nepoštenost globoko znotraj nas, zaradi katere nas je sram zazreti se ljudem v oči.

Ali lahko res nad tem skomignemo in se vdamo življenju v svetu sužnjev? Želim si, da bi se lahko zazrl v oči vsakemu moškemu in ženski in vedel, da se ne okoriščam z njihovim ponižanjem.

Imam tudi bolj sebičen razlog, zakaj ne želim živeti v svetu sužnjev: proizvodi suženskega dela utelešajo duha, ki je dahnjen vanje. Kdo razen vpoklicanca bi proizvedel zanič, brezdušne, strupene, grde in cenene stvari in stavbe, ki nas obkrožajo danes? Kdo, če ne suženj, bi tako prezirljivo in neprijazno opravljal storitve?¹¹ Veliko večino naših ‘dobrin in storitev’ zagotavljajo ljudje, ki to počnejo le za denar, ki opravljajo svoje delo le zato, ker ga ‘morajo’. Želim živeti v svetu čudovitih stvari, ki jih ustvarjajo ljudje, zaljubljeni v svoje delo.

Kdorkoli, v kogar je bil indoktriniran predsodek, da je delo nekaj spornega, bo imel moj predlog sistema, v katerem se nikogar ne sili delati, za naivnega. Kdo bi pridelal hrano? Odpeljal smeti? Pometel ulice? Delal v tovarnah? Ne želim reči, da bo v bližnji prihodnosti neprijetno delo odpravljeno; pravim samo, da ga bo vedno manj. Kljub najboljšim prizadevanjem naših politikov, da bi ustvarili več takega dela v obliki služb, in kljub našim najboljšim prizadevanjem za nadaljnjo rast potrošnje, je že zdaj na voljo manj ‘služb’.

A vendarle: kdo se bo znebil smeti? Ali se moramo sprijazniti z družbo, v kateri najhujše delo pade na ramena tistih, ki jim gre najslabše? Ali se moramo sprijazniti z družbo, v kateri morajo ljudje opravljati

¹¹ Dejstvo, da so ljudje pogosto ljubeznivi in prijetni tudi na takih delovnih mestih, je dokaz neugasljive plemenitosti človeškega duha.

nedostojanstveno delo, v katerega so prisiljeni, da zaslužijo za preživetje? Kadar se strinjamo, da so nekatera ponižajoča delovna mesta potrebna, in kadar se strinjamo, da moramo imeti ekonomijo, ki nekatere ljudi sili v opravljanje tega dela (če ga ne, ostanejo brez doma ali hrane), potem v bistvu pristajamo na suženjstvo: »Naredi to ali umri.« Ali je torej mogoče imeti sodobno ekonomijo, z njeno natančno delitvijo dela, v kateri ni potrebe po karierah drgnjenja stranišč in zbiranja odpadkov? Pa se malce bolj poglobimo v zadevo, in sicer v tipičen primer ponižajočega dela, pobiranje smeti.¹²

Zakaj sploh potrebujemo zbiralce odpadkov? Zakaj je treba zbirati toliko smeti? Zato, ker potrošimo toliko krame za enkratno uporabo, ker ne kompostiramo ostankov hrane in ker uporabljam toliko embalaže, ki je ne uporabimo znova ali recikliramo. Šaro za enkratno uporabo in embalažo lahko uporabljam zato, ker sta umetno poceni. Večina stroškov črpanja virov in industrijske predelave za izdelavo embalaže je eksternaliziranih, enako velja za stroške odlaganja na odlagališčih in v sežigalnicah. Ko bodo ti stroški internalizirani, kot predlagam v 10. poglavju, bo proizvodnja izdelkov za enkratno uporabo postala veliko manj ekonomična in stvari, kot so posode za večkratno uporabo, bodo dobine ekonomsko logiko, ki bo utrjevala njihovo okoljsko logiko. Podobne ugotovitve veljajo za kompostiranje ostankov hrane, saj bo zaradi izločitve skritih subvencij (za prevoz, vodo, kemikalije itd.) za oddaljena megakmetijstva domače vrtnarjenje postalo ekonomsko smiselno. Prav nobenega razloga ni, zakaj bi morali proizvajati toliko smeti.¹³

Podrobnosti razvoja zbiranja odpadkov bodo drugačne od teh pri razvoju tovarniškega dela, hišniških storitev, blagajničarstva v supermarketih ali razvoja kateregakoli, pogosto zoprnega in ponižajočega poklica, ki danes poganja svet. Obseg vsakega od teh del bo manjši ali pa bo tovrstno delo

12 Torej – mi ga dojemamo kot ponižajočega. Kakršnokoli delo, ki ni nasilno do drugih, lahko opravljamo dostojanstveno, igrivo ali z ljubeznijo.

13 Sam pojav odpadkov je sorazmerno nedaven. Moja nekdanja žena, ki je odražčala na tajvanskem podeželju v zgodnjih sedemdesetih, se spomni, da v njeni vasi sploh ni bilo tovornjaka za smeti. Vse so ponovno uporabili, reciklirali, kompostirali ali začgali. Celo danes v Harrisburgu v Pensilvaniji naše gospodinjstvo v primerjavi s sosedji proizvede približno štirikrat manj smeti, pa nimamo neke infrastrukture za reciklažo in ponovno uporabo. Zato menim, da je povsem razumno pričakovati, da bodo v času naslednje generacije v primerjavi z danes pobirali morebiti le eno desetino odpadkov.

opravljeno drugače. Majhne kmetije z več vrstami poljščin odpravijo potrebo po večini garanja ob fizičnem delu na polju. Majhna gostišča, prenočišča z zajtrkom in prenočevanje po prostih kavčih, t. i. *couchsurfing*, zmanjšujejo potrebo po poklicnih hotelskih sobericah. Tehnologija, mehanizacija in robotika bodo še naprej opravljale delo za tekočim trakom. Spodbude za proizvodnjo manj izdelkov, ki pa bodo bolj trajni, bodo zmanjšale obseg proizvodnje ter povečale obseg storitev vzdrževanja in popravil, ki so veliko manj rutinske in bolj izpolnjujoče. V načrtovanju industrije se bo pojavila nova motivacija, da raje kot stroške zmanjšamo dolgočasnost, saj se bodo ljudje prijavljali na delovna mesta, ker si bodo to žeeli, ne pa zato, ker bi se morali.

Skoraj nihče ne želi delati osem ur za tekočim trakom, obirati neskončne vrste paradižnikov ali ves dan čistiti stranišča, razen če čuti, da nima druge možnosti. Univerzalni temeljni dohodek bo vsem ponudil izbiro; ekonomija se bo morala razviti, da bo takšne vloge odpravila. Ne bo nam jih treba povsem odpraviti. Pomivanje posode, čiščenje stranišč in fizično delo so dolgočasni in ponižajoči le, če jih moramo početi predolgo. V preteklosti sem delal na bratovi majhni biokmetiji in v majhnem gradbenem podjetju. Nobeno delo tam ni bilo mučno, saj smo opravljali raznovrstne naloge v manjšem obsegu. Vsekakor obstajajo dolgočasna opravila, na primer kopanje treh vrst za krompir ali delanje zarez v dvesto opornikov, toda to ni bilo večnevno garanje in običajno ga je spremljalo kramljanje ali priložnost za razmislek. Če sezono ali dve nekaj ur na dan zbiramo smeti ali pomivamo posodo, obračamo hamburgerje ali čistimo hotelske sobe, se ne počutimo tako zatirani. Pravzaprav so obdobja v življenju, ko si želimo odpočiti z nekim rutinskim delom. Tudi sam sem imel obdobja, kot je bilo rutinsko fizično delo balzam za mojega duha.

Ker bo obseg tega, čemur danes pravimo 'delo', neznansko manjši, to še ne pomeni, da bomo lenarili ali zapravljali svoj čas za prazne užitke. Prej sem navedel, da so človeške potrebe končne, vendar imamo nekatere potrebe, ki so v nekem smislu neskončne. Potreba po povezanosti z naravo, potreba po ljubezni, igri in ustvarjanju, potreba po znanju in biti prepoznan – nobene od teh potreb ne moremo izpolniti s kupovanjem več stvari. Svojo potrebo

po neskončnem poskušamo izpolniti s kopičenjem več in več končnih stvari. To je tako, kot bi poskušali zgraditi stolp do nebes.

Nedenarna sfera, kot je tudi prav, vključuje vse, česar ne moremo izmeriti. Danes živimo v preobilu količinsko merljivega in v pomanjkanju količinsko neizmerljivega: gromozanske, a grde stavbe; izdatne, a prazne kalorije; vseprisotno, a ceneno razvedrilo. Mar se ne strinjate, da bi bilo skrčenje denarne sfere osvežujoča spremembra?

Končna potreba – kalorije, prebivališče, oblačila in tako dalje – je količinsko opredeljiva potreba, zato sama po sebi sodi v sfero potrošnih dobrin in torej denarja. Take potrebe zlahka izpolnimo, pravzaprav jih, zahvaljujoč tehnologiji, izpolnjujemo vedno lažje.¹⁴ Razume se, da bi za izpolnjevanje svojih končnih potreb morali delati čedalje manj trdo ter da bi čedalje večji delež človeškega časa in energije lahko porabili za neskončno: umetnost, ljubezen, znanje, znanost, lepoto. Skladno s tem se tudi razume, da bo vedno manjši delež človeške dejavnosti sodil v denarno sfero, službeno sfero.

Doslej smo raje skušali spremeniti neskončno v končno, s tem pa smo razvrednotili umetnost, ljubezen, znanje, znanost in lepoto. Prodali smo jih. Ko znanost vodijo nameni komercializacije, nam ni ponujena znanost, pač pa njen ponaredek: psevdoznanost v službi profita. Ko se umetnost ukloni denarju, umetnost nadomesti ‘umetnost’, samozavedna samokarikatura. Podobne perverzije se porajajo, kadar znanje podredimo moči, kadar uporabimo lepoto za prodajo izdelka in kadar želimo z bogastvom kupiti ljubezen ali uporabiti ljubezen za pridobivanje bogastva. Toda dobe prodanosti bo kmalu konec.

Dolg vzpon sveta denarja se zaključuje, zato se spreminja tudi njegova vloga v našem delu in življenju, kar pomeni, da obrača na glavo stare slutnje, strahove in omejitve. Vse od časa starih Grkov je denar čedalje bolj postajal univerzalno sredstvo in univerzalni cilj, predmet neusahljivih hrepenenj. Nič več. Začenja se umikati in vedno več svoje energije bomo usmerjali

14 Dejstvo, da milijarde ljudi trpijo pomanjkanje osnovnih življenjskih potrebuščin, ne izhaja iz tega, da njihovih potreb *ne bi mogli* izpolniti; pač pa iz tega, da njihovih potreb ne izpolnjujemo (glej 2. poglavje). Razlog se skriva v ekonomskem sistemu, ki ustvarja umetno pomanjkanje ter napačno usmerja tok denarja in virov.

v tista področja, ki jih denar ne more doseči. Rast obsega prostega časa ali, natančneje, rast obsega dela, ki ga počnemo iz ljubezni, gre z roko v roki z odrastjo denarne ekonomije. Človeštvo je na pragu odraslosti, torej časa zaključevanja fizične rasti in usmerjanja svoje pozornosti v to, kar želimo dati.

Lokalne in komplementarne valute

Prava skupnost, moramo vedeti, je tudi skupno dobro: kraj, vir, gospodarstvo. Izpolnjuje praktične, pa tudi družbene in duhovne potrebe svojih članov – med njimi tudi potrebo po tem, da potrebujemo drug drugega. Odgovor na trenutno povezanost politične moči z bogastvom je oživitev istovetnosti skupnosti in ekonomije.

– WENDELL BERRY

 Svet način življenja nas povezuje z ljudmi in kraji okoli nas. To pomeni, da mora biti sveta ekonomija predvsem lokalna ekonomija, v kateri imamo večrazsežnostne, osebne odnose z zemljo in z ljudmi, ki izpolnjujejo naše potrebe in katerih potrebe v zameno izpolnjujemo mi. V nasprotnem primeru smo v primežu razkola med družbenim in materialnim, v katerem naši družbeni odnosi nimajo vsebine, naša ekonomska razmerja pa so neosebna. Kadar kupimo generične storitve od daljnih tujcev in standardizirane izdelke iz daljnih dežel, neizbežno začutimo izgubo povezave, odtujenost in to, da smo tako kot kupljene stvari nadomestljivi. Če je to, kar ponujamo drugim, standardno in neosebno, v tem dejansko *smo* nadomestljivi.

Eden od učinkov enovitosti državne ali globalne valute je poenotenje kulture. Medtem ko se denarna sfera širi ter pozira čedalje več materialnega in družbenega življenja, naše stvari in odnosi postajajo standardizirano blago, ki je enako povsod, kamor sežejo lovke denarja. Nikjer ni to bolj očitno kot v Združenih državah, ‘pokrajini avtocestnih izvozov’, kjer v vseh krajih prevladujejo enake trgovine, enake restavracije in enaka

arhitektura. In povsod smo enaki zaposleni in potrošniki, ki živimo pod oblastjo daljnih ekonomskeh sil. Lokalna svojstvenost, samostojnost in ekonomske priložnosti izginejo. Poslovne dobičke posrkajo oddaljeni sedeži podjetij, na koncu pa poniknejo na Wall Streetu. Namesto živahnih, ekonomsko raznolikih skupnosti z lastnim lokalnim značajem prevladuje monokultura, v kateri je kraj enak kraju.

Denarni sistem, ki sem ga doslej opisal v tej knjigi, zruši mnoge od preprek za lokalno ekonomsko suverenost in blaži pritisk, ki sili v globalizacijo. To počne na tri načine:

1. Večina globalnega trgovanja je ekonomična zgolj zaradi skritih socialnih in ekoloških subvencij, ki bi s ponotranjenjem stroškov odpadle.
2. Valuta, ki temelji na skupnih dobrinah, ekonomsko moč ponovno prenese na lokalno raven upravljanja, saj so mnoge skupne dobrine po naravi lokalne ali bioregionalne.
3. Denar z negativnimi obrestmi odpravi pritisk, ki nas sili v ohranjanje rasti s pretvarjanjem edinstvenih lokalnih odnosov in naravnega bogastva drugih dežel v blago. Lokalne razlike konec koncev ovirajo poblagovljenje in torej tudi rast.

Vendar ker so običaji in infrastruktura lokalnega gospodarstva večinoma izginili, potrebujemo dodatne ukrepe za ponovno vzpostavitev ekonomij, ki temeljijo na skupnosti in kraju. V tem poglavju je opisan eden od takih ukrepov: lokalno upravljanje samega denarja.

Ne zavzemam se za opustitev svetovne trgovine. Medtem ko so mnoge stvari, ki bi morale biti lokalne, na primer hrana, postale globalne, veliko sfer kolektivne človeške ustvarjalnosti samo po sebi zahteva globalno usklajevanje dela. Poleg tega doktrine ekonomistov o učinkovitosti obsega in primerjalni prednosti (da so nekateri kraji in kulture ustrezniji za nekatere vrste proizvodnje) niso povsem brez podlage.¹ Na splošno pa

¹ Vendar so te doktrine pretirane. Primerjalna prednost je pogosto krinka za skrite subvencije, učinkovitost obsega pa je mnogokrat preteza za tržni vzvod in pogajalsko moč. Primer prve je ameriška sladkorna industrija, ki prejema tako neposredne vladne subvencije kot tudi posredne subvencije v obliki izčrpavanja prsti in vode, zato ima lahko nižje cene kot proizvajalci iz drugih držav. Posredne subvencije so še zlasti

bo *Sveta ekonomija* spodbudila lokalno iskanje virov mnogih potrošnih dobrin, ki se danes pošiljajo prek oceanov in celin.

Zaradi doslej opisanih sprememb bo globalizacija manj ekonomična, toda moja naklonjenost lokalnemu gospodarstvu ne izhaja zgolj iz ekonomske logike: čim večjega povečanja neke merljive količine blaginje. Izvira iz hrepenenja po skupnosti. Skupnost je sestavljena iz dveh niti: iz daru in iz zgodbe, osnovne in votkovne niti. Skratka, močna skupnost je stekana iz družbenih in ekonomskeh vezi. Ljudje, od katerih smo odvisni in ki so odvisni od nas, so isti ljudje, ki jih poznamo in ki poznajo nas. Tako preprosto je. Enako velja za širšo skupnost vseh bitij: za zemljo in njene ekosisteme. Če ne živimo v skupnosti, trpimo zaradi bolečega primanjkljaja bivanja, saj so ravno te večrazsežnostne vezi tiste, ki opredeljujejo, kdo smo, in ki nas delajo prostranejše od klavnega, samotnega, ločenega ega, ‘mehrurčka psihologije v zaporu iz mesa’. Hrepenimo po oživitvi izgubljenih povezav, svojega izgubljenega bitja.

Lokalna ekonomija preobraža več tisočletij dolg trend poenotenja kulture ter nas povezuje z ljudmi in s kraji, ki jih vidimo vsak dan. Ne izpolnjuje pa samo koprnenja po skupnosti, ampak je tudi koristna za družbo in okolje. Ne samo da pomeni manjšo porabo energije, ampak je zaradi nje tudi težje prezreti družbene in ekološke posledice ekonomskeih odločitev. Danes se je pravzaprav precej enostavno pretvarjati, da naše ekonomske odločitve nimajo posledic. Stvari, ki jih nepremišljeno uporabljamo, so sestavni del garanja izkoriščane delovne sile v azijskih proizvodnih obratih, razlitij nafte v delti reke Niger ter krčenja gozdov in rudarjenja v Kongu. Toda ti učinki so oddaljeni in trkajo ob našo zavest le kot piksli na zaslonu, če sploh. Razume se, da živimo, kot da se to ne dogaja. Če ljudje, ki gojijo vašo hrano in izdelujejo vaše reči, živijo na Haitiju, Kitajskem ali v Pakistanu, sta njihov blagor in trpljenje nevidna. Če živijo blizu, jih morda še vedno lahko

pogubne, saj v osnovi predstavljajo konkurenčno prednost zaradi učinkovitejšega črpanja naravnega kapitala. Če en proizvajalec goji pridelke trajnostno, drugi pa povsem brezplačno izčrpava vodonosnike in zgornjo plast zemlje, da ima lahko nižje cene od prvega, dejansko prejema javno subvencijo. Ukrepi, opisani v tej knjigi, take subvencije odpravijo. Ponotranjenje stroškov črpanja naravnih skupnih dobrin prepreči subvencije na podlagi naravnih skupnih dobrin, opustitev diskontiranja prihodnjih denarnih tokov pa odvraca proizvajalce od tega, da bi sedanjost subvencionirali s prihodnostjo. Zaradi obeh teh ukrepov bo lokalna proizvodnja ekonomsko bolj upravičena.

izkoriščate, ne morete pa zlahka pred tem zatisniti oči. Lokalna ekonomija nas sooča s posledicami naših dejanj, zateguje zanko karmičnega kroga in vzbuja zavedanje lastnega jaza, ki vključuje druge. Lokalna ekonomija je torej usklajena z globokim duhovnim premikom našega časa.

Kavelj 22 lokalne valute

Lokalna valuta se pogosto predлага kot način za oživitev lokalnih ekonomij, za njihovo obvarovanje pred svetovnimi tržnimi silami in za ponovno vzpostavitev skupnosti. Trenutno na svetu obstaja več tisoč takih, neuradnih valut, ki jih izdajajo skupine navadnih državljanov.

V teoriji lokalna valuta zagotavlja več ekonomskih prednosti:

1. Ljudi spodbuja k nakupom v lokalnih podjetjih, saj so samo ta podjetja pripravljena sprejeti in uporabiti lokalno valuto.
2. Povečuje lokalno denarno maso, ta pa povečuje povpraševanje ter spodbuja lokalno proizvodnjo in zaposlovanje.
3. Denar kroži znotraj skupnosti, saj ga ni mogoče speljati v oddaljene korporacije.
4. Posameznikom in podjetjem omogoča, da zaobidejo konvencionalne kreditne kanale, in jim s tem zagotavlja alternativen vir kapitala, obresti nanj (če obstajajo) pa zaokrožijo nazaj v skupnost.
5. Olajšuje kroženje blaga in storitev med ljudmi, ki morda nimajo zadostnega dostopa do državne valute, lahko pa ponudijo svoj čas in spretnosti.

Recimo da imate lokalno valuto in želite kupiti hamburger. Morda ga boste raje kot v McDonald'su kupili v restavraciji v lokalni lasti, čeprav je cena višja, ker McDonald's ne bo sprejel lokalne valute. Kaj pa potemtakem kiosk s hamburgerji stori z lokalno valuto? No, z njo ne more kupiti govedine v državni distribucijski verigi, morda pa lahko kupi govedino od lokalnega kmeta ali jo nameni deležu plače zaposlenega. In kaj bi s to valuto naredil

kmet ali zaposleni? Kupil bi lahko stvari od drugih lokalnih dobaviteljev, tudi od teh, ki jedo v kiosku. Tako lokalne valute krepijo lokalna gospodarstva.

Žal praktični rezultati pobud za lokalno valuto razočarajo. Običajno ljudje uvedejo valuto z velikim navdušenjem in ta kroži, dokler jo spodbujajo utemeljitelji. Vendar ti sčasoma izgorijo, pridih novosti zbledi in ljudje jo nehajo uporabljati. Po eni študiji 80 odstotkov vseh lokalnih valut, uvedenih po letu 1991, leta 2005 ni več obstajalo.² Pogosto se tudi zgodi, da se lokalni denar kopiči v rokah peščice lokalnih trgovcev na drobno, ki so ga pripravljeni sprejeti, a ne najdejo načinov za njegovo porabo. In, nazadnje, celo kadar so lokalne valute sorazmerno uspešne, predstavljajo zanemarljiv delež skupne gospodarske dejavnosti.³ Če želimo uresničiti teoretične prednosti lokalnih valut, si je nujno priznati, da danes ne delujejo, ter ugotoviti, zakaj ne. Navsezadnje so precej dobro delovale v 19. stoletju in v zgodnjem 20. stoletju. V 19. stoletju je bil papirnat denar v obliki ‚bankovcev‘, ki so jih izdajale lokalne banke, sprejemali pa so jih samo v gospodarski regiji teh bank. Še v tridesetih letih prejšnjega stoletja so bile lokalne valute tako uspešne, da so jih centralne vlade aktivno zatrle. Kaj se je odtlej zgodilo z njimi, da so postale igračke (z nekaj svetlimi izjemami) socialnih idealistov?⁴

V to je vpleteneih več dejavnikov. Prvi je, da je ekonomija postala tako nelokalna, da je težko ohranjati kroženje lokalne valute. Tako kot pravi nek lastnik trgovine v Nemčiji o eni uspešnejših lokalnih valut, chiemgauerju: »Sprejemamo jo, a ne vemo, kaj početi z njo.« Nerad jo je sprejel – kar je razumljivo, saj so redki njegovi dobavitelji lokalni. Lokalne valute delujejo le, če proizvajalci zagotavljajo blago in storitve, ki jih lokalno uporabljajo ljudje, ki tudi sami zagotavljajo blago in storitve, ki se uporabljajo lokalno.

2 Collom, »Community Currency in the United States«, 1576.

3 Po neki študiji (Jacob et al., »The Social and Cultural Capital of Community Currency«) so, na primer, uporabniki ene od najuspešnejših lokalnih valut, HOURS z Itake, poročali o tem, da so v lokalni valuti povprečno porabili le 350 dolarjev na leto – in ti uporabniki predstavljajo zelo majhen del prebivalstva Itake.

4 Ista študija navaja (Jacob et al., »The Social and Cultural Capital of Community Currency«), da so uporabniki pretežno dobro izobraženi, progressivni in nekonformistični aktivisti. Časovne banke in sistemi lokalne trgovinske menjave (*angl. local exchange trading systems, LETS*) so izjeme v tej pospolštvitvi; prve so še zlasti ustrezne za bolnišnice, nego starejših in druge segmente prebivalstva, za katere ne skrbimo dovolj. Še ena pomembna izjema so komercialne kreditne valute, kot je WIR, o kateri bom več povedal pozneje v tem poglavju.

V tridesetih letih prejšnjega stoletja so bila gospodarstva še vedno izredno lokalna. Ljudje so si lahko izmenjevali blago in storitve, vendar zaradi propadlih bank in kopičenja niso imeli denarja, ki bi ga lahko uporabljali kot sredstvo. Danes so razmere občutno drugačne. Večina ljudi zagotavlja storitve, ki so smiselne le v okviru obsežnega, pogosto svetovnega usklajevanja dela. Lokalna valuta ne more omogočati dobavne in proizvodne verige, ki vključuje več milijonov ljudi iz več tisoč krajev.

Vendar medtem ko so nekateri izdelki, na primer elektronika, zaradi narave proizvodnje sami po sebi globalni, bi lahko mnoge izdelke proizvajali lokalno, čeprav so del globalnih proizvodnih sistemov. Za lokalne valute to pomeni še veliko neizkoriščenega potenciala. Na žalost je izginila večina infrastrukture lokalne proizvodnje in distribucije. Lokalne valute so lahko del ponovne vzpostavitve te infrastrukture, vendar same po sebi niso dovolj. Če se ne spremeni nič drugega, so obsojene na zelo obrobno vlogo, ki običajno ne dosega kritičnega praga. Glede na trenutno stanje nam lokalni denar ne koristi prav zelo, saj skoraj vse, kar uporabljam, uvažamo izven svoje regije.

Zakaj bi sploh kdo želel sprejeti lokalno valuto? En razlog je idealizem, vendar če se zanašamo le na idealizem, zakaj ga ne bi enostavno uporabili za 'nakupovanje lokalnih izdelkov' z obstoječo valuto? Zakaj bi se sploh ubadali s komplementarno valuto? Svoje ideale želimo uskladiti s tem, kar je praktično, ne pa temu nasprotovati. Poleg tega nedavna zgodovina komplementarnih valut namiguje, da sam idealizem ni dovolj, da te valute stagnirajo in poniknejo, ko začetna idealistična zavzetost izgubi zagon. Vprašanje je torej, kako bi lahko lokalne valute uskladili z ekonomskim lastnim interesom.

Lokalno valuto moramo obravnavati v širšem ekonomskem kontekstu. Če ima regija svojo valuto, vendar je ta regija tako integrirana v globalno blagovno ekonomijo, da skoraj vso svojo proizvodnjo proda v tujino in skoraj vse svoje potrošnje izdelke nabavi iz tujine, potem je morda bolje, da se sploh ne trudi s svojo valuto. Pod takimi pogoji bi morala biti valuta prosto konvertibilna (saj je kroženje v gospodarstvu povezano s svetovnim trgom), zato bi se bore malo razlikovala od nadomestne valute za vladajočo globalno

obračunsko enoto (trenutno ameriški dolar). Takšen kraj je tako rekoč kolonija in večina krajev se je res spremenila v kolonije, zlasti v Združenih državah, kjer so mesta izgubila svoj lokalni značaj ter služijo samo kot centri proizvodnje in potrošnje za svetovno gospodarstvo. Če želijo imeti regija, mesto ali država močno lastno valuto, morajo imeti tudi močno lastno gospodarstvo. Ključnega pomena za oblikovanje takega gospodarstva je to, čemur je Jane Jacobs rekla ‘nadomeščanje uvoza’ – nabava sestavnih delov in storitev pri lokalnih dobaviteljih ter razvoj povezanih spremnosti in infrastrukture. Drugače je kraj odvisen od mnogih svetovnih financ in od cen blaga, nad katerimi nima nobenega nadzora.

V državah ‘v razvoju’, ki imajo še vedno lokalno gospodarsko infrastrukturo, lokalne valute pripomorejo k ohranjanju te infrastrukture in jo ščitijo pred predatorstvom svetovnega finančnega aparata. V visoko razvitih gospodarstvih, v katerih prevladuje državna ali nadnacionalna valuta, se kdorkoli, ki želi ustanoviti lokalno valuto, srečuje z nekakšnim kavljem 22. Lokalne valute delujejo le, če obstaja lokalni sistem proizvodnje, ki kroži lokalno in v katerem lahko ta valuta posreduje pri izmenjavi. Vendar potrebuje tak sistem zaščiteno lokalno valuto, če naj bi rasel in zdržal pritiske svetovnega blagovnega gospodarstva. Uvoza ni mogoče nadomestiti, če morajo lokalni proizvajalci tekmovati z neomejenim, cenenim uvozom. Zato se lahko tako gospodarstvo uresniči le kot namerna izbira na podlagi nove Zgodbe o ljudeh, ki ustvarja skupno vizijo, vrednote in cilje. Povedano drugače, zgodi se lahko le z neko obliko demokracije, z glasom ljudstva in vlade, ki se odziva na voljo svojih ljudi, ne pa na voljo mednarodnih bank, vlagateljev in trga obveznic. Te sile so vedno pripravljene ponovno servirati staro Zgodbo o ljudeh: tekmovalnost, rast, ločenost, podjarmljenje in vzpon.

To izpričuje več primerov iz zgodovine. Samo primerjajte tragične rezultate v državah, ki so v zadnjih letih ‘odprle svoje trge’ za ‘prosto trgovino’, s preteklim uspehom Tajvana, Južne Koreje in Japonske, držav, ki so namenoma spodbujale lokalne industrije z nadomeščanjem uvoza, s carinami in z načrtovanjem industrijskih dejavnosti, hkrati pa so omejile konvertibilnost svojih valut. Najbolj sem seznanjen s situacijo na Tajvanu, saj sem v devetdesetih prevedel zgodovino razvoja tamkajšnjih majhnih

in srednjih podjetij v več knjigah.⁵ Tajvan je v petdesetih in šestdesetih uvedel stroge pogoje za tujе naložbe. Tovarne s tujimi naložbami so morale kupiti visok odstotek sestavnih delov pri lokalnih proizvajalcih, kar je spodbudilo razvoj domače industrije. Na Japonskem, v Južni Koreji, pa tudi v Singapurju, je bil z uradnimi in neuradnimi mehanizmi domačim podjetjem podeljen privilegiran status.⁶ Sočasno so te države uvedle nadzor nad menjavo valut in omejitve za repatriacijo dobičkov. Tuji vlagatelji so lahko prosto pretvarjali svoje valute v japonski jen, južnokorejski won, tajvanske dolarje in podobno, niso pa jih mogli enako prosto pretvarjati nazaj v svojo valuto. Danes imajo v teh državah številčen srednji razred, vrhunske industrijske obrate ter izredno splošno bogastvo, in to kljub temu, da so po 2. svetovni vojni začele iz velike revščine.

Primerjajte te politike z mehiškimi, ki so tujim proizvajalcem dovolile postaviti tovarne za izvozno proizvodnjo, maquiladoras, brez davkov, brez omejitev za repatriacijo dobičkov in brez zahtev za nabavo sestavnih delov v Mehiki. Mehika in številne druge države, ki so ponudile take 'prostotrgovinske cone', so enostavno zagotovile poceni delovno silo in možnost neupoštevanja okoljskih omejitev, torej so v bistvu prodale svoj naravni in socialni kapital, ne da bi v zameno dobile veliko strokovnega znanja ali infrastrukture. Namesto da bi obogatile svoja gospodarstva, so jih oskubile. Potem so tovarne preselile drugam, da bi tudi tam izkoristile še cenejšo delovno silo. Najprej Splošni sporazum o carinah in trgovini (GATT), nato Severnoameriški sporazum o prosti trgovini (NAFTA), Svetovna trgovinska organizacija (WTO) ter evropska ekonomska in monetarna unija so v eni državi za drugo uničili varovala, ki so lokalna gospodarstva ščitila pred tem, da bi postala nebogljene kolonije za izvoz in potrošnjo blaga. Od tega so imele koristi le elite, ki so sorazmerno neodvisne od lokalne ekonomije. Za razliko od množic lahko uvozijo, kar potrebujejo, in se preselijo, če pogoji postanejo preveč obupni.

5 C. J. Lee et al., *The Development of Small and Medium-Sized Enterprises in the Republic of China*.

6 Neuradni mehanizmi zajemajo tabuje v poslovni kulturi proti tujim podjetjem, prepletenost upravnih odborov in družinskih vezi, ki daje prednost lokalnim družbam, in neuradno vladno favoriziranje pri dodeljevanju javnih naročil. Od zunaj so mnogi od teh mehanizmov videti kot nepotizem in korupcija, toda ti ukrepi so ohranili ekonomsko suverenost teh držav. Naslednjič, ko boste prebirali o skorumpiranih tujih vladah, to vzemite s ščepcem soli.

Monetarna avtonomija je ključen del politične suverenosti. Konec koncev je politična suverenost bolj malo vredna, če lahko tuje korporacije črpajo naravni in socialni kapital te družbe – njene vire, spretnosti in delovno silo – ter ju izvažajo na svetovne trge.

Po letu 2010 so Brazilija, Tajska in druge države ukrepale, da bi zaščitile svojo ekonomijo pred poplavo poceni ameriških dolarjev zaradi Fedovega programa kvantitativnega sproščanja. Če ne bi uvedle omejitve, bi lahko tujci s temi dolarji pokupili nacionalni lastniški kapital, rudnike, tovarne, komunalne storitve in tako dalje. Te države prepoznavajo, da mora smiselna suverenost vključevati monetarno suverenost.

Kar velja za države, velja tudi za manjše regije. V primerjavi s prilagoditvijo obrestnih mer pod ničelno spodnjo mejo se zdi predlog, naj lokalne in regionalne oblasti izdajo svojo valuto, naivno nepraktičen. Je pa dejansko zelo dostopna rešitev, ki je vedno znova zatrta. Čeprav je v Združenih državah in mnogih drugih državah nezakonito, da bi države izdale valuto, najdejo ljudje luknje v zakonih, kadar je to potrebno.

Zelo zgovoren je primer finančne krize v Argentini v obdobju 2001–2002. Ko je pokrajinskim vladam povsem zmanjkalo denarja za plačila zaposlenim in podizvajalcem, so jim namesto tega plačale z imetniškimi obveznicami nižjih vrednosti (z obveznicami za en peso, pet pesov ...). Lokalna podjetja in državljeni so te obveznice brez oklevanja sprejeli, čeprav ni nihče res pričakoval, da jih bodo lahko unovčili za trdno valuto, saj so z njimi lahko plačali pokrajinske davke in pristojbine. Ker so obveznice sprejemali za plačilo davkov, je to okrepilo družbeno dojemanje valute; in kot velja za ves denar, sta vrednost in dojemanje vrednosti ena in ista stvar. Valute, vse izražene v skupni obračunski enoti, so zaokrožile daleč izven regije, kjer so bile izdane. Oživile so povsem ohromelo gospodarsko dejavnost, saj so ljudje navsezadnje še vedno lahko zagotavljali blago in storitve, ki so jih potrebovali drugi ljudje, le sredstva menjave niso imeli. To je bilo mogoče le zato, ker je Argentina v osnovi bogata država in ker se ni popolnoma preusmerila v proizvodnjo izvoznega blaga. Argentinska vlada je hkrati zavrnila plačilo svojega tujega dolga, zato se je začasno odrezala od uvoza in povečala potrebo po lokalni samozadostnosti. Na tej točki je vskočil

Mednarodni denarni sklad s posojili za nujne primere, da bi pregovoril državo v ohranitev dolgov v poslovnih knjigah.

Lokalne in komplementarne valute se lahko zatre tudi z davčno zakonodajo. Valute, ki jih ustvarijo državljeni, se ne sprejemajo za plačilo davkov, za transakcije s temi valutami pa veljata davek na dohodek in davek od prometa. To pomeni, da bi morali kljub izključni uporabi alternativne valute plačati davke v ameriških dolarjih – čeprav jih ne bi zaslužili nič!⁷ Obdavčenje ljudi v valuti, ki je ne uporablja, je tiranstvo – to je bil vzrok ameriške revolucije in ključno orodje kolonializma (glej opis ‘davka na kočo’ v 20. poglavju).

Uspešne lokalne valute so bile le tiste, ki so prejele vladno podporo, ali pa so se pojavile na vojnih območjih in v drugih skrajnih okoliščinah. V Argentini v obdobju 2001–2002 ter v Združenih državah in Evropi med veliko depresijo (1929–30, *op. prev.*) so lokalne oblasti pravzaprav same izdajale valute. Poleg tega je bilo v tistih krajih in časih še vedno veliko lokalne proizvodnje, samooskrbnega kmetijstva, lokalnih mrež distribucije in dobave ter na splošno veliko lokalnega socialnega kapitala. Lokalne valute so imele dobre možnosti, da tam padejo na plodna tla, zato ni presenetljivo, da so izzvale nenaklonjenost centralnih organov. V primeru Argentine je Mednarodni denarni sklad kot predpogoj za pomoč zahteval njihovo ukinitev.

Morda smo znova na pragu ‘izrednih razmer’, prvič po 2. svetovni vojni (v razvitem svetu). Ekonomski učinke covida-19 je v času pisanja te knjige nemogoče predvideti, je pa zelo mogoče, da bo stari red, z ameriškim dolarjem na čelu, propadel. Nastali vakuum in spremljajoči družbeni neredi bodo morda odprli prostor za nove vrste denarja. Razvoj kriptografskih tehnologij pa medtem ponuja nove načine za njihovo uvedbo.

⁷ Po drugi strani je stališče ameriške davčne uprave razumljivo: brez te zahteve bi lahko ljudje uporabljali nadomestne valute za izogibanje davkom. Vendarle pa so zaradi davčnega sistema lokalne in komplementarne valute v precej slabšem položaju.

Časovno bančništvo in vzajemni kredit

Preden se spustimo v kriptovalute, si najprej oglejmo dva koncepta denarja, ki se v samih temeljih razlikujeta od katerekoli državne valute ali močne kriptovalute v uporabi danes.

Časovno bančništvo

Obstaja vir, ki je vedno na voljo lokalno ter je vedno potreben za ohranjanje in plemenitenje življenja. Ta vir so človeška bitja: njihovo delo, energija in čas. Prej sem navedel, da lokalne valute delujejo le, če proizvajalci zagotavljajo blago in storitve, ki jih lokalno uporabljajo ljudje, ki tudi sami zagotavljajo blago in storitve, ki se uporabljajo lokalno. No, vedno smo 'proizvajalci' svojega časa (že zato, ker smo živi) in s tem časom lahko na raznolike načine koristimo drugim. Zato verjamem, da valute, ki temeljijo na času (pogosto jim pravimo 'časovne banke'), zelo veliko obetajo, ne da bi se ekonomska infrastruktura morala zaradi njih prav veliko spremeniti.

Kadar nekdo v časovni banki zagotovi storitev, se v dobro njegovega računa knjiži en časovni dolar za vsako porabljeno uro, in enako število teh dolarjev se knjiži v breme računa prejemnika. Običajno je na voljo neke vrste oglasna deska z objavami ponudb in potreb. Ljudje, ki si drugače ne bi mogli privoščiti storitve obrtnega delavca, masažnega terapevta, varuške in podobno, dobijo dostop do pomoči osebe, ki bi bila morda drugače brezposelna. Časovne banke običajno cvetijo v krajih, kjer imajo ljudje veliko časa in malo denarja. Privlačna možnost je zlasti na področjih, ki niso zelo specializirana in na katerih je čas vsake osebe dejansko enako vreden. Izvrsten primer je slavna valuta *fureai kippu* na Japonskem, s katero se ljudem v dobro knjiži čas, namenjen negi ostarelih. Časovno bančništvo precej uporabljajo tudi storitvene organizacije v Ameriki in Veliki Britaniji. Uporablja se lahko tudi za fizično blago, kjer običajno za materiale plačujejo v dolarjih, čas pa v časovnih dolarjih.

V naši atomizirani družbi so se porušili tradicionalni načini vedenja, kdo lahko kaj ponudi. Časovne banke povezujejo posameznike, ki se jim

drugače ne bi niti sanjalo o potrebah in darovih, ki jih lahko vsak od njih ponudi. Kot pravi eden od uporabnikov časovne banke:

Vsakdo je več v nečem – nekatere od teh stvari vas lahko presenetijo. Ostarela oseba, ki se ne more sama gibati naokoli in ne vozi, morda pripravlja prekrasne poročne torte. Ženski v invalidskem vozičku, ki je včasih trenirala policijske pse, je treba prepleskati hišo, ona pa lahko zdaj trenira mladičke. Upokojena učiteljica, ki ji mora nekdo pograbiti listje, ima žgalno peč in poučuje keramiko. Ko se srečamo, se običajno vprašamo: »Kaj pa vi počnete?«, »Kaj potrebujete?« ali »Kaj lahko storim za vas?«⁸

Onstran izpolnjevanja trenutnih potreb lahko iz tega opisa razberete moč časovnih bank, da znova oživijo skupnost. Ustvarjajo ekonomsko in socialno odpornost takšne vrste, ki podpira življenje v kaotičnih časih. Medtem ko denar propada, je pomembno imeti alternativne strukture za izpolnjevanje človeških potreb.

Glavna ideja za časovnimi bankami je radikalno egalitarna, zato ker se čas vsakogar vrednoti enako in ker vsi začnejo z enako količino časa. Če obstaja ena stvar, za katero lahko rečemo, da jo res posedujemo, je to naš čas. Za razliko od katerekoli druge lastnine je naš čas neločljivo povezan z našim jazom, vse dokler smo živi. To, kako si izbiramo preživeti čas, je enako temu, kako si izbiramo živeti življenje. In ne glede na to, kako premožen je nekdo v smislu denarja, nikakor ne more kupiti več časa. Z denarjem lahko kupite operacijo, ki vam bo morda rešila življenje, ali kako drugače poskrbite za svojo dolgoživost, ne zagotavlja pa vam dolgega življenja; z njim tudi ne morete kupiti več kot 24-urne izkušnje v vsakem dnevu. V tem smo si vsi enaki; denarni sistem, ki prepoznavata to enakovrednost, nas intuitivno privlači.

Seveda ni čas vseh oseb enako vreden v vseh okoliščinah. Zdravnikova ura morda ni toliko vredna kot ura šoferja. Ravno zato se časovni dolarji kot prava komplementarna valuta običajno ne uporabljam v specializiranih poklicih ljudi, ampak na drugih področjih.

⁸ Odlomek iz članka »An Introduction to Time-Banking« (članek Lorette B. na spletu www.getrichslowly.org/blog/2008/03/13/an-introduction-to-time-banking/).

Kadar na času temelječa valuta nadomesti denarne transakcije, deluje kot močna izenačevalna sila v družbi. Nevarno pa je to, da lahko časovna valuta dejavnost, ki se je prej podarjala, prenese v sfero količinsko merljivega. Morda prihodnost pripada nedenarnim, nemerljivim načinom povezovanja darov in potreb. Navsezadnje bodo imele časovne banke še dolgo pomembno vlogo pri zdravljenju naših razdrobljenih lokalnih skupnosti.

Ponovna uporaba kreditnih skupnih dobrin

Še en način za spodbujanje ekonomske in monetarne avtonomije je s kreditnim sistemom. Kadar ekonomska skupnost uporabi uradne ali neuradne mehanizme za omejevanje pridobivanja kredita in, posledično, dodeljevanja denarja, lahko lokalna ekonomija ohrani svojo neodvisnost na enak način, kot če bi uvedla nadzor nad valuto. Za ponazoritev tega razmislite o inovaciji, ki je pogosto omenjena v razpravah o komplementarni valuti: o sistemih vzajemnega kredita, vključno z mrežami neposredne trgovinske menjave, z zadrgami za poravnavo terjatev in s sistemi lokalne trgovinske menjave (LETS). Pri transakciji v sistemu vzajemnih kreditov se v breme računa kupca in v dobro računa prodajalca knjiži dogovorjena prodajna cena – ne glede na to, ali je stanje na računu kupca pozitivno. Recimo da pokosim vašo zelenico za dogovorjeno ceno dvajset točk. Če sva oba začela pri nič, je zdaj moje stanje +20 točk, vaše pa –20 točk. Potem kupim kruh pri Marjeti za deset točk. Zdaj je stanje na mojem računu manjše, in sicer imam +10 točk, ona ima pa tudi +10 točk.

Tako vrsto sistema lahko uporabimo za veliko stvari. Navedeni primer ponazarja kreditni sistem, ki se uporablja v manjšem obsegu in lokalno, v Ameriki mu pravimo kar LETS. Vse odkar ga je leta 1983 uvedel Michael Linton, se jih je po svetu prijelo na stotine. Vzajemni kredit je enako uporaben za trgovanje. Katerakoli mreža podjetij, ki izpolnjuje osnovno zahtevo, da vsako podjetje proizvaja nekaj, kar potrebuje eno od drugih podjetij, lahko oblikuje zadružo za trgovinsko blagovno menjavo ali za poravnavo terjatev. Namesto izdaje komercialnega zapisa ali vlaganja zahteve za kratkoročno posojilo pri banki sodelujoča podjetja ustvarijo lasten kredit.

V trgovinskih blagovnih menjalnicah podjetja v zameno za komercialne kredite prodajajo drugim podjetjem odvečne zaloge in neizkoriščene zmogljivosti, za katere ni takojšnjega gotovinskega trga. Kupec ohrani gotovino, prodajalec pa si nabere kreditne točke, ki jih lahko uporabi v prihodnjih transakcijah. Za spodbujanje podjetij k pridružitvi ni potrebna nobena idealistična predanost komplementarnim valutam; pravzaprav večina menjalnic zaračunava zajetno provizijo za članstvo. Danes posluje na stotine trgovinskih blagovnih menjav, ki oskrbujejo več sto tisoč podjetij.

Še ena inovacija je vzajemni faktoring ali odkup terjatev, ki se ga je domislil Martin 'Hasan' Bramwell. Podjetja navadno prejmejo naročila veliko pred prejetjem plačila za ta naročila. Da bi podjetja dobila denar, potreben za izpolnitve naročila, bi morala običajno prodati denarno terjatev s popustom tretji strani (ki se imenuje 'faktor' ali posrednik), na primer banki. Vzajemni faktoring zaobide banke in omogoči, da sodelujoča podjetja uporabijo denarne terjatve kot likvidno sredstvo menjave.

Najslavnejši sistem trgovinskih vzajemnih kreditov je nedvomno švicarski WIR, ki je v uporabi od leta 1934, ponaša pa se z več deset tisoč člani in obsegom trgovanja več milijard švicarskih frankov, pri čemer zasenči vse druge mreže neposredne trgovinske menjave po svetu skupaj. Transakcije v valuti WIR predstavljajo od enega do dveh odstotkov švicarskega BDP.⁹ Po mnenju ekonomista Jamesa Stodderja tako WIR kot druge trgovinske blagovne menjalnice delujejo protiklicno – med gospodarskimi recesijami torej opravijo več izmenjav, to dejstvo pa pripisuje temu, da lahko ustvarjajo kredit.¹⁰ To kaže, da lahko komplementarne valute in kreditni sistemi ščitijo udeležence pred makroekonomskimi nihanji in podpirajo lokalna gospodarstva.

V vsakem sistemu vzajemnih kreditov imajo člani dostop do kredita brez vpletanja banke. Namesto da bi z denarjem plačevali za uporabo denarja, tako kot to velja v kreditnem sistemu, ki temelji na obrestih, je jamstvo brezplačna družbena dobrina, na voljo vsem, ki so si prislužili

⁹ Institute of Social Currency, »The WIR«.

¹⁰ Stodder, »Reciprocal Exchange Networks«, str. 14.

zaupanje skupnosti. V bistvu je današnji kreditni sistem primer privatizacije skupnih dobrin, ki sem ga opisal v prejšnjih poglavjih te knjige, v tem primeru ‚kreditnih skupnih dobrin‘ – splošne presoje skupnosti o kreditni sposobnosti vsakega od njenih članov. S sistemi vzajemnih kreditov se ta skupna dobrina znova uporabi v skupno dobro, saj se kredit izdaja v duhu sodelovanja, ne pa za zasebni dobiček.

Vzajemni kredit ni vrsta valute, temveč sredstvo za izdajo te valute. V prevladujočem sistemu so predvsem banke tiste, ki z odobritvijo kredita omogočijo dostop do denarja. V sistemu vzajemnih kreditov se da ta moč v roke samih uporabnikov.

Razvoj sistemov vzajemnih kreditov je izjemno pomemben, saj kredit v bistvu predstavlja odločitev družbe, kdo dobi dostop do denarja in do kolikšne vsote tega denarja. Vzajemni kredit nadomesti tradicionalne vloge bank. Ljudje z negativnim kreditnim saldom so pod družbenim pritiskom in pod pritiskom lastne vesti, da zagotovijo blago in storitve, ki bodo stanje na njihovem računu znova spremenili v pozitivno. Toda prepričan sem, da ste že zaznali morebitno težavo s tem sistemom, če bi ga uporabili v velikem obsegu. Kaj preprečuje enemu od udeležencev to, da bi tonil v čedalje bolj negativno stanje in v osnovi prejemal blago za nič? Sistem mora to nekako preprečiti in izključiti udeležence, ki ga zlorablja.

Brez omejitev negativnega stanja je za tvorbo neomejenih količin valute vzajemnega kredita dovolj že želja po transakcijah. To se morda sliši dobro, vendar ne deluje, kadar se ta valuta uporablja za izmenjavo dobrin, ki jih primanjkuje.¹¹ Denar konec končev predstavlja družbeni dogovor o tem, kako dodeljevati delo in materiale. Vsakdo ne more imeti dostopa do zadostnega kredita, da bi denimo zgradili več milijard vreden obrat za proizvodnjo polprevodnikov ali da bi kupili največji diamant na svetu.

Naprednejši sistemi vzajemnih kreditov imajo drsne kreditne omejitve, ki temeljijo na odgovornem sodelovanju. Global Exchange Trading System (GETS, lastniški sistem za poravnavo terjatev) in Community Exchange

¹¹ Morda bi precej dobro delovala za dobrine, ki so v izobilju, na primer za digitalno vsebino. Ocene uporabnikov za videe na Youtubeu in za druge spletne stvaritve so neke vrste valuta, ki je v izobilju.

System (CES) uporabljata zapletene formule, na podlagi katerih se kreditne omejitve zrahljajo v skladu s tem, kako pogosto ali kako dobro je član sodeloval v sistemu. Tisti, ki so v preteklosti izpolnili svoje obveznosti v zvezi z negativnim stanjem, dobijo ohlapnejšo kreditno omejitev. Ta formula deluje kot običajna bonitetna ocena.

Vendar resnični svet ni vedno umerjen po formuli. Različne vrste podjetij imajo drugačne kreditne potrebe in včasih se pojavijo izredne razmere, v katerih je smiselno začasno povečati kredit. Potrebujemo nekakšen mehanizem za postavljanje teh omejitev in za odobravanje ali zavračanje zahtev za kredit. Zajeti bi morda moral raziskovanje, seznanjenost z industrijami in trgi ter z ugledom in okoliščinami posojilojemalca. Zaobjel bi lahko tudi družbene in ekološke učinke naložbe. Ne glede na to, kateri subjekt izvaja to nalogu, naj bo klasična banka, zadruga ali skupnost za enakovredno izmenjavo (P2P), mora dobro poznati podjetje in biti pripravljen prevzeti odgovornost za svoje ocene.

Nove oblike bančništva enakovredne izmenjave (P2P) trčijo ob enako splošno težavo določanja kreditne sposobnosti prek anonimnega prepada kibernetskega prostora. Predstavljamo si lahko sistem, v katerem podatkovna zbirka poveže vas, ki lahko za šest mesecev posodite 5000 dolarjev, in oddaljeno osebo, ki si jih želi sposoditi za to obdobje. Ne poznate je. Kako veste, da je kreditno sposobna? Delno rešitev bi morda lahko ponudil sistem z ocenami uporabnikov *à la* eBay, vendar je take sisteme mogoče zlahka prelisičiti. To, kar resnično potrebujete, je zaupanja vredna institucija, ki to osebo pozna bolje kot vi in ki vam lahko zagotovi, da je kreditno sposobna. Svoj denar posodite tej instituciji, ta pa ga posodi tej osebi. Ali vam to zveni znano? Reče se ji banka.

Bančništvo ima sveto razsežnost tako kot denar: bančnik je nekdo, ki najde krasne načine, kako uporabiti denar. Če imam več denarja, kot ga lahko porabim, lahko rečem: »Hej, gospa Bančnica, prosim, poiščite nekoga, ki lahko dobro uporabi ta denar, dokler ga ne bom spet potreboval.« Propadajoča valuta, opisana v 12. poglavju, uskladi ta koncept bančništva z lastnim interesom. Še vedno bomo potrebovali ta koncept, tudi ko 'dobro' ne bo več pomenilo 'povečati osebno bogastvo'.

Naj bo to na podlagi družbenega konsenza, formul ali odločitev strokovnjakov, obstajati mora nek način za dodeljevanje kredita. Funkcije bančništva, posredne ali neposredne, bodo vedno obstajale. Danes so si te funkcije prisvojili bančni karteli, njihov dobiček pa ne izhaja le iz strokovnega znanja pri dodeljevanju kredita za najdonosnejšo uporabo, ampak tudi od njihovega monopolnega nadzora nad nekdanjimi kreditnimi skupnimi dobrinami. Navsezadnje bi se nov bančni sistem lahko začel graditi pri temeljih, z majhnimi zadrugami za vzajemne kredite, ki druga z drugo oblikujejo dogovore o izmenjavi. Konvertibilnost med različnimi sistemi za vzajemne kredite je na tem področju vroča tema, prototipi pa se razvijajo vsaj že od leta 2010. Izziv je zadeti ravnovesje med konvertibilnostjo, da se omogoči trgovanje na daljavo, in zaščito notranjega gospodarstva članov pred zunanjim plenjenjem ali pred finančnimi šoki. To so v osnovi enake težave, s katerimi se danes srečujejo majhne državne valute.

S sistemi vzajemnih kreditov se funkcije bančništva znova uporabijo v dobro lokalne skupnosti, poslovne skupnosti ali zadruge. Spodbujajo in varujejo notranje gospodarstvo svojih članov ter ga ščitijo pred zunanjimi šoki in pred finančnim ropanjem na enak način, kot to počnejo lokalne valute. Lokalne valute se res ne bodo mogle otresti svoje marginalnosti, če ne bodo imele kreditnega mehanizma, ki jih bo ščitil pred špekulativnimi napadi, na udaru katerih so bile zadnjih trideset let številne državne valute. Lokalne in regionalne organizacije za poravnavo terjatev lahko izvajajo funkcije nadzora pretoka kapitala, podobne tistim, ki so jih uvedle pametnejše države, ko so razvijale svoja gospodarstva z nadomeščanjem uvoza. Najslavnejši sistem za vzajemne kredite, švicarski WIR, ponuja dokaj ekstremen model tega načela: ko se enkrat pridružite, denarja ne morete več vzeti iz sistema. Na lokalni ravni bi to prisililo tuje vlagatelje k nabavi sestavnih delov od lokalnih proizvajalcev. Manj skrajne, a podobne ukrepe so v petdesetih in šestdesetih letih uporabili Tajvan, Japonska, Singapur in Južna Koreja, ko so omejili repatriacijo dobičkov tujih podjetij.

Eden od ‘uvozov’, ki jih lahko nadomestijo lokalne in regionalne uprave, je sam kredit. To so storile tudi omenjene azijske države, ki so z vladno politiko in z neuradnimi kulturnimi preprekami tujim bankam prepovedale

vmešavanje v bančno industrijo. Vlade lahko z ustanavljanjem lastnih bank tako na regionalni kot na lokalni ravni in celo brez lokalne valute nadomestijo zunanji kredit.¹² Če že moramo plačati za kredit, ali ne bi moral to plačilo ostati v lokalni ekonomiji? Danes državne in lokalne uprave deponirajo davčne dajatve pri multinacionalnih bankah, te pa jih posodijo kamorkoli, kjer lahko iz tega največ iztržijo; v obdobju konsolidacije bank imajo dejansko kaj malo izbire, saj se lokalne banke združujejo z večimi. Banke v državni lasti, na primer Bank of North Dakota, lahko posojajo na lokalni ravni, financirajo lokalne projekte brez zadolževanja z visokimi obrestmi na obvezniških trgih, s posojanjem med kreditnimi krči blažijo nihanja ter ohranjajo dobičke od bančništva na lokalni ravni, namesto da bi jih izvažale na Wall Street. Ni nujno, da banke v javni lasti poganja profit, saj lahko ves dobiček, ki ga zaslužijo, vrnejo njegovim lastnikom, ljudem, ter s tem obnovijo kreditne skupne dobrine. Te prednosti obveljajo celo v sedanjem denarnem sistemu.

Na državni ravni se javno bančništvo kaj malo razlikuje od pooblastila za izdajo valute, pooblastila, ki so se mu Združene države (in večina drugih držav) odpovedale in ga predale zasebni instituciji, ameriški centralni banki. Toda v teoriji bi lahko ustanovile svojo banko in same sebi posojale denar, torej bi pravzaprav tiskale denar po ničelnih ali negativnih obrestih. Ali pa bi lahko povsem zaobšle bančni sistem in ustvarjale denar neposredno, kot je to dovoljeno v ustavi ZDA in kot je bilo odrejeno med državljansko vojno.¹³ Predlogi za valuto, orisani v 11. poglavju, bi lahko lokalnim oblastem omogočili, da storijo enako in izdajajo denar, 'zavarovan' z bioregionalnimi skupnimi dobrinami, ki jih upravlja. Na koncu bi se politična razhajanja lahko prevesila v večje upoštevanje bioloških in kulturnih regij. Ko bodo regionalne vlade imele pooblastilo za izdajo svojega denarja, bodo bolj avtonomne, kot so zdaj.

12 Za temeljito razlago v podporo javnemu bančništvu glej članke Ellen Brown, avtorice knjige *Web of Debt*. Članek Brownove, ki opisuje podobnosti med javnimi bankami in valutami vzajemnih kreditov, je »Time for a New Theory of Money«; na voljo na naslovu www.webofdebt.com/articles/new_theory.php.

13 Dennis Kucinich (*demokrat, v preteklosti tudi župan Cleveland, imel očeta hrvaškega rodu, je postal znan tudi pri nas predvsem zaradi kandidature v predsedniških kampanjah leta 2004 in 2008, op. ur.*) je ponovno obudil to zamisel v predlogu zakona H.R. 6550: *National Emergency Employment Defense Act* (Zakon o izrednem programu zaposlovanja za zaščito državnega gospodarstva) iz leta 2010.

Odločitev o dodeljevanju kapitala v širokem obsegu je več kot le ekonomska odločitev; je tudi družbena in politična odločitev. Celo v današnji kapitalistični družbi največje naložbene odločitve niso vedno sprejete na podlagi poslovnih profitov.¹⁴ Pošiljanje človeka na Luno, gradnja avtocestnega sistema in ohranjanje oboroženih sil so vse javne naložbe, ki ne ciljajo na pozitiven donos na kapital. V zasebnem sektorju pa je prav nasprotno bančni dobiček tisti, ki usmerja dodeljevanje kapitala, se pravi dodeljevanje človeškega dela, ustvarjalnosti in bogastev Zemlje. Kaj naj storimo tu na Zemlji? Ta kolektivna odločitev je skupna dobrina, ki je bila privatizirana in ki bo v sveti ekonomiji znova predana vsem nam. To ne pomeni, da bodo naložbene odločitve izginile iz zasebnega sektorja, ampak da bomo spremenili naravo kredita tako, da se bo denar stekal v roke tistim, ki delujejo v dobro družbe in okolja.

Ponovna uporaba kreditnih skupnih dobrinov javno dobro bi lahko zavzela veliko oblik: posojanje na podlagi enakovredne izmenjave (P2P) (opisano v 13. poglavju), sistemi vzajemnega kredita, članske kreditne zadruge (*angl. credit unions*) in druge zadružne banke, banke v javni lasti in inovativne, nove vrste bank, kot je švedska Članska banka *JAK* (*JAK Medlemsbank*). Ti sistemi na raznolike načine vračajo moč denarja in kredita v roke ljudi, ne glede na to, ali pri tem posredujejo množične strukture za enakovredno izmenjavo (P2P), kot na primer sistemi vzajemnih kreditov, ali politično ustanovljene institucije, kot so javne banke. In ker je politična suverenost kaj malo vredna brez denarne suverenosti, je ponovno uveljavljanje lokalnega, regionalnega in (v primeru majhnih držav) nacionalnega nadzora nad kreditom pomemben korak na poti prenosa ekonomije, kulture in življenja nazaj na lokalno raven.

¹⁴ Te politične odločitve se čedalje bolj sprejemajo v interesu podjetij.

Kriptorevolucija

Ali ne bi bilo fino, če bi lahko umazana družbena in politična pogajanja, ki sestavljajo dogovor, ki mu pravimo denar, nadomestili z nepristranskim algoritmom? Ali ne bi bilo fino izpuliti moč ustvarjanja denarja iz rok bank in centralnih organov ter jo vrniti ljudem?

To so obljudljale kriptovalute, kot je bitcoin; to so te vrste obljube, za katere se zdi, da vselej brljo na obzorju. Kljub temu pa ovire, ob katere so udarile, osvetljujejo pomembne resnice, ki bi lahko prispevale k prihodnjemu sistemu, usklajenem s *Svetu ekonomijo*.

V tej knjigi ne bom poskušal temeljito opisati kriptovalut, ki temeljijo na blokovnih verigah, in njihovih alternativ; takih virov je ogromno in predpostavil bom, da lahko bralci sami na hitro preletijo informacije, ki so potrebne za razumevanje razprave v nadaljevanju.

V izvirni beli knjigi o bitcoINU si je njegov legendarni utemeljitelj Satoshi Nakamoto zamislil bitcoin kot novo obliko 'elektronske gotovine'. To je dober opis, saj je bitcoin za razliko od kredita, ki se zanaša na zaupanje, gotovini podoben v tem smislu, da nobeni strani transakcije ni treba zaupati ne drugi ne nobeni tretji strani. Edino zaupanje, ki je potrebno, je pripravljenost drugih sprejeti to valuto kot denar; tj. njeno 'zgodbo o vrednosti'.

Če torej od nekoga prejmem bankovec za sto dolarjev in lahko preverim, da ni ponarejen, mi plačniku ni treba zaupati. Ni kreditnega tveganja – oseba mi je že plačala. Toda danes je večina denarja kreditnega. Vaše dobroimetje na banki je preprosto evidenca denarja, ki vam ga dolguje banka, in zaupate, da bo banka poslala sredstva prejemniku in jih ustreznost štela v breme vašega računa, ko boste napisali ček ali opravili elektronsko plačilo. Banke so shrambe zaupanja. Ko plačam svoj račun za telekomunikacije Verizonu, ni nujno, da mi to podjetje zaupa, mora pa zaupati svoji banki in, posledično, bančnemu sistemu.

Kriptovalute odpravijo potrebo po zaupanja vredni tretji strani. Namesto da bi banka ali druga institucija hrnila evidence o tem, kdo ima koliko denarja, je evidenca transakcij razpršena po številnih vozliščih. Vsako vozlišče hrani kopijo celotne zgodovine transakcij, ki kaže, kateri uporabniki

(določljivi le s šifrirnim ključem) imajo koliko bitcoinov (ali katerekoli druge valute, ki se uporablja). Medtem ko bi banka lahko v teoriji vzela vaš denar enostavno tako, da spremeni stanje na vašem računu, tega z bitcoinom ne more storiti nihče, ker je vaše stanje evidentirano na vsakem vozlišču.

Iz istega razloga pa lahko banke in izdajatelji kreditnih kartic tudi prekličejo nepooblaščene bremenitve. Tega ni mogoče storiti pri gotovinski transakciji – ali transakciji z bitcoinimi. Ni tretje strani, ki bi se ji lahko pritožili. Transakcije brez zaupanja so nepovratne in zelo močno omejujejo sposobnost družbe, da razveljavlja plačila, ki jih obravnava kot nemoralna, neetična ali kazniva.

Splošno gledano je zaupanje, ki ga imamo do posredniških kreditnih institucij, utemeljeno. Običajno računamo nanje, da bodo razveljavile goljufive bremenitve in natančno vodile evidenco o našem računu. Bančni predpisi in zavarovanje depozitov utrjujejo naše zaupanje, zato posledično zaupamo tudi regulativnemu in političnemu sistemu. V zadnjih osemdesetih letih v razvitih državah skoraj ni bilo množičnega paničnega dvigovanja sredstev iz bank. Naše zaupanje je utemeljeno – ali pač ne?

Obstajajo nekatere okoliščine, v katerih bo banka zavrnila dostop do denarja, za katerega se strinja, da je vaš. Pravni statuti odrejajo zamrznitev bančnih računov, povezanih z nekaterimi vrstami kriminalnih dejavnosti. Večina ljudi temu ne ugovarja, saj sprejemajo, da je tak denar tako ali tako nelegitim. Če predpostavljam, da so zakoni pravični, da je vlada moralna in da v finančnem sistemu ni korupcije, potem v teoriji ni težav z odvisnostjo finančnega sistema od zaupanja vrednih strani, kot so banke.

Žal so vse tri predpostavke vprašljive. Za ponazoritev razmislite o načrtih, da bodo banke naslednjo finančno krizo ‘reševale s sredstvi upnikov’. Reševanje s sredstvi upnikov (bail-in), ki je vključeno v politike v Združenih državah, v Evropi in drugod, leta 2013 pa je bilo preizkušeno na Cipru, omogoča insolventnim bankam, da za odplačilo obveznosti v zvezi z izvedenimi finančnimi instrumenti, ki imajo v skladu z ameriškim zakonom Dodd-Frank iz leta 2010 skrajno prednost, bremenijo depozitne račune. Splošnejše bistvo pa je enostavno to, da v sistemu, ki mu vladajo premožne, centralizirane ustanove, denar, ki ga upravljajo za nas, ni nujno varen.

So tudi politični razlogi, zakaj bi morali biti previdni, preden zaupamo etabliranim kreditnim institucijam. Venezuela se je tega naučila zgrda, ko ji je ameriška vlada zavrnila dostop do zlata, ki ga je v svoji centralni banki hranila v njenem imenu. Predsednik Donald Trump je leta 2020 grozil z zamrznitvijo iraškega računa pri ameriški centralni banki, če se Irak ne bi strinjal, da ameriške enote ostanejo pri njih. Poleg tega Združene države uporabljajo svoj nadzor nad sistemom SWIFT za svetovne finančne telekomunikacije med bankami, zato da pritiskajo na geopolitične izzivalce svoje prevlade, na primer na Rusijo, Iran in Venezuelo. Decentralizirani sistem bi bil na take posege domnevno imun.

Upoštevati je treba še vprašanje nadzora. Zahvaljujoč zakonodaji o poznavanju strank, so bančni računi povezani z določljivimi posamezniki in korporacijami, zato so anonimne transakcije nemogoče, kriminalne dejavnosti pa sledljive. Davčni organi si zagotovo želijo, da bi vsaka transakcija pustila papirno sled. Če bi živeli v popolnoma demokratični, pravični družbi, potem s tem ne bi bilo težav, toda v tem sistemu se lahko finančni sistem uporablja kot orodje nadzora in političnega pregona. V digitalni dobi je vloga gotovine vedno manjša, zato se krepijo možnosti za totalitarni nadzor.

Bitcoin je elektronsko sredstvo menjave in hranilec, zaloga vrednosti, anonimen enako kot gotovina. Zato ga vlade težko nadzirajo ali mu sledijo – in zato je privlačen za zločince. Večina ljudi pravzaprav nikoli ne uporablja bitcoina za dejanske transakcije. Predvsem je špekulativno sredstvo, ne pa valuta. Morda za njegove zagovornike predstavlja politično izjavo, toda noben od meni znanih ljubiteljev kriptovalut ga ne uporablja za nakupe. Kje se kriptovalute uporabljajo za trgovino? Na temnem spletu, kjer se prodajajo droge, otroška pornografija, orožja, ukradeni osebni podatki in podobno.

Naklonjen sem libertarski potrebi po razvezi denarja od političnega nadzora, ampak ko razvežemo denar od družbenih, političnih in pravnih orodij za ohranjanje splošne moralnosti, so posledice lahko pošastne. Skozi zgodovino so lahko ljudje redko, če sploh kdaj, s svojim denarjem počeli, karkoli so si že leli. Ta svoboda vedno trči ob družbene norme, naj bodo neuradne ali institucionalizirane. Kadar je družbena pogodba

v rokah svetovnega korporativnega, političnega in vojaškega kompleksa, ki z ekocidom in z zatiranjem pustoši po vsem svetu, anonimnost gotovine ali kriptovalute odškrne majhno okno svobodi. Toda konec concev, kar kaže tudi temni splet, rešitev ni v ločitvi denarja od politike, temveč v oblikovanju drugačne politike.

Denar je v resnici politična funkcija, sveto zaupanje. Vprašanje, kdo in kako ustvarja denar ter za koga, opredeljuje, ali je družba demokratična ali nedemokratična. Današnji politiki so praviloma izdali to zaupanje, vendar to še ne pomeni, da bi namesto tega morali začeti zaupati računalniškim programom. Kriptografski algoritmi ne odpravljajo prvenstvenega vprašanja o ustvarjanju denarja. Ali se kot družba strinjamо, da naj bi se denar stekal k ljudem s tehničnim strokovnim znanjem, z računalniškimi viri in s kapitalom za rudarjenje kriptovalut? To se ne zdi veliko bolje od trenutnega sistema centralnih bank in finančnih institucij. Ni zelo demokratično. Zakaj si ne bi namesto tega vzeli funkcijo ustvarjanja denarja nazaj, da jo uskladimo s porajajočimi se ekološkimi in družbenimi vrednotami?

Hkrati pa kriptovalute ponujajo priložnost za raziskovanje tega, kako bi lahko te vrednote zaživele v praksi. Medtem ko je bil bitcoin narejen po zgledu zlata (omejene zaloge, visoki stroški rudarjenja in, nemamerno, škodljiv okolju), so raznovrstne obrobne kriptovalute že ele uresničiti več ključnih predlogov *Svete ekonomije*: zavarovanje z okoljskimi skupnimi dobrinami, negativne obresti in univerzalni temeljni dohodek. Povrh tega je njihova decentralizirana in enakovredna arhitektura (P2P) primerna za različne oblike družbene organizacije, ki ne vključujejo hierarhije od vrha navzdol.

Nadvse ironično je, da je najboljši primer uporabe bitcoina, katerega zagovorniki upajo, da bo izpodrinil bančni sistem centralnega bančništva, rezervna valuta. Zaradi razpršene evidence in postopka preverjanja transakcije je bitcoin v velikem obsegu neupporaben za vsakodnevne transakcije. Kolikor je meni znano, osnovna težava s hitrostjo transakcije kljub številnim zanemarljivim izboljšavam (SegWit, Lightning Network, Rootstock itd.) ni bila nikoli povsem odpravljena pri nobeni kriptovaluti, ki ohranja popolno decentralizacijo in odsotnost potrebe po zaupanju. Očitna

rešitev bi bila zabeležiti množico transakcij z bitcoinii zunaj evidence in jih nato poravnati pozneje z objavo neto zneska vseh transakcij v blokovni verigi. Uporabnik bitcoinov bi lahko imel v spletni banki račun, izražen v bitcoinih, kar je pravzaprav le evidenca banke o tem, koliko bitcoinov hrani v njegovem imenu. Kadar uporabnik opravi nakup, se bremenii njegov račun, dobroimetje pa se zabeleži na prejemnikovem računu, pri isti ali drugi spletni banki. Noben bitcoin dejansko ne zamenja lastnika, dokler banke ne odobrijo transakcij ali dokler deponent ne dvigne svojih bitcoinov. To je seveda natanko isti način delovanja kot v klasičnem bančnem sistemu, razen da gre za bitcoine in ne za dolarje. Tudi enaki problemi bi se lahko pojavili, saj kriptobankam ne bi nič preprečilo posojanja z delnimi rezervami, to pa bi posledično povzročilo vzpone in padce, paniko, propadle banke in vse druge težave, zaradi katerih je bil sistem centralnega bančništva sploh oblikovan.

Kadar centralni organi vedno znova izdajo zaupanje javnosti, seveda postanejo privlačni decentralizirani sistemi, ki ne temeljijo na zaupanju. Vendar ali ne bi bilo bolje, da bi namesto prilagajanju svetu, ki mu ne moremo zaupati, znova zgradili zaupanja vredne odnose, zaupanja vredne skupnosti in družbeni sistem, ki stoji na stebrih zaupanja? To je slika ozdravljenih družbe, drugačne od te, kjer je nezaupanje pravilo in kjer smo vedno na preži drug pred drugim. Korenine nezaupljivih navad in zaupanja nevrednih institucij segajo globoko, vendar si ni pretežko zamišljati političnih institucij, ki bi si pridobile odobravanje velike večine državljanov.

Da bi se to zgodilo, je prvi predpogoj transparentnost. To vključuje vlado, ki je transparentna za ljudi, in finančne ustanove, ki so transparentne za vse. Kriptovalute so zasnovane za anonimnost ali vsaj psevdoanonimnost, ki je diametralno nasprotna transparentnosti, vendar izza tančice pogleduje še ena možnost. V nasprotju s centralnobančnim sistemom so vse transakcije v blokovni verigi povsem vidne vsem. Plačnik in prejemnik transakcije sta res lahko anonimna, a same transakcije so vidne. Uvedba unikatnih biografskih identitet za vse kriptodenarnice (kar je v vsakem primeru potrebno za izvedbo univerzalnega temeljnega dohodka za digitalno valuto) sploh ne bi pomenila tako velikega preskoka. Kaj bi to izboljšalo v primerjavi

z danes, ko lahko vlade nadzirajo vse finančne transakcije (razen gotovine in kriptovalut)? Razlika je v tem, da bi bili vsi transparentni vsem drugim – tudi sama vlada – namesto enega centralnega očesa, ki nadzira vse ostale.

Na koncu ne moremo ubežati političnim vprašanjem o vrednotah in dogovorih, kadar je govora o nečem, kar je tako osrednjega pomena za družbeno ravnanje, kot je denar. Denar ne more nikoli uiti politiki in bolje je, da tega niti ne poskuša. Vzpon kriptovalut je ta vprašanja znova postavil na tapeto, za začetek preprosto zato, ker predirajo iluzorni mehurček, da ‘ni alternative’ – da je denar, kot ga poznamo, samoumeven, nespremenljiv, ne pa to, kar dejansko je: zgodba, dogovor, stvaritev. Gibanje na področju kriptovalut nam torej pomaga vzeti moč izbire nazaj v svoje roke, hkrati pa odpira novo, širno polje možnosti, v katerem lahko to izbiro živimo.

Prehod v ekonomijo obdarovanja

V kapitalizmu človek izkorišča človeka.

V komunizmu je ravno obratno.

– JOHN KENNETH GALBRAITH

 Kaj je ekonomija? Kaj se spremeni onkraj minljivih nosilcev denarja – listkov denarja, bitov v računalnikih –, kadar ekonomija raste ali se krči? Kako bi to merili brez skupne obračunske enote? Na koncu je to, kar poskuša ekonomija meriti pod površino denarja, skupni obseg vsega, kar človeška bitja izdelajo in naredijo drug za drugega.

Da sploh poskušamo to meriti, je precej čudno. V veliko tarčo enačenja denarja z dobrim v ekonomiji sem že uperil razsodne kritike. Toda podobni problemi, a na subtilnejši ravni, pestijo tudi alternativna merila gospodarskega napredka, na primer kazalec dejanskega napredka (*genuine progress indicator*, GPI) ali indeks državne blaginje (*national happiness index*). Zagotovo v primerjavi z BDP predstavljajo napredek, saj za pozitivni prispevek k dobremu ne štejejo več takih stvari, kot so zapori in oboroževanje, v ekonomsko blaginjo pa vključujejo take stvari, kot je prosti čas. A kljub temu še vedno predpostavljajo, da lahko količinsko opredelimo to, kar je dobro, da bi to tudi morali početi in da moramo v te namene vse pretvoriti v standardno mersko enoto.

Denar in merska enota sta res tesno prepletena. Denar pravzaprav izvira iz mere: iz standardnih količin dobrin in potem iz kovin. Doba denarja sovpada s programom reduktionizma in nepristranskosti, cilj katerega je bil obvladati svet skozi lupo znanosti. Kar je mogoče izmeriti, je mogoče

obvladati; to namignemo, ko zatrdimo, da smo dodobra vzeli mero človeku. Neizmerljivo je bilo izvrženo iz znanosti – »Zažgite jih,« je rekel David Hume –, pa tudi iz ekonomije. In tako je prišlo do tega, da se je življenjski standard odcepil od kakovosti življenja. Prvi je merljiv; slednja ni.

Izmed vseh stvari, ki jih človeška bitja izdelajo in naredijo drug za drugega, je neizmerljivo ravno to, kar največ pripomore k sreči ljudi. Na primer količinsko lahko opredelite prosti čas in mu dodelite vrednost v denarju, da bi izračunali družbeno blaginjo; ampak – kako ljudje preživljajo ta prosti čas? Morda so pogreznjeni v odvisnost ali se predajajo nesmiselnemu razvedrilu, negujejo intimni odnos z drugo osebo ali pripovedujejo pravljice otrokom. In četudi bi nekako upoštevali te razlike, ali bi lahko količinsko opredelili, kako prisoten je nekdo med pripovedovanjem teh pravljic? Ali lahko izmerimo, kako tesnoben je nekdo na delu? Če javno politiko usmerja čim večja količina nečesa – naj bo to BDP ali neka druga merska enota –, bodo najpomembnejše stvari zagotovo izpuščene.

Količinsko opredeljive stvari so tudi končne – kar je še en razlog, zakaj je vprašljiv denarni sistem, zasnovan na neskončni rasti končnih potreb po omejenih virih. Kvalitativne potrebe so drugačne: niso ne merljive ne končne. In ideologija Vzpona ravno iz te sfere črpa svojo resnično duhovno motivacijo. Rast se lahko na neki ravni ustavi – rast monetizirane sfere, rast našega prisvajanja narave –, toda neka druga vrsta razvoja se bo nadaljevala: rast človeškega duha s svojo neskončno potrebo po lepoti, ljubezni, povezanosti in znanju. Prihodnost ničelne rasti ni prihodnost v zastoju, tako kot ne zastane človeško življenje, ko mladostnik pri šestnajstih letih zraste v svojo polno višino.

Denar, ki olajšuje izpolnjevanje merljivih potreb, bo imel še vrsto stoletij svoje mesto v človeškem življenju. Vendar bo zavzemal manjšo vlogo, kot sem že opisal v 13. poglavju. Namesto obsesivnega izpolnjevanja in pretiranega uresničevanja svojih končnih potreb do trenutne stopnje obscene hipetrofije bomo svojo energijo usmerili v izpolnjevanje potreb po kakovosti, brez katere smo danes tako obubožani.

Za izpolnjevanje svojih neizmerljivih potreb potrebujemo nedenarno kroženje. Ko so potrebe, ki temeljijo na kakovosti, postavljene ob te, ki temeljijo

na količini, neskončno s končnim, so prve razvrednotene. Zamenjava lepote za denar, intimnosti za denar, pozornosti za denar – vse to diši po prostitutiji. Averzija umetnika do sveta trgovine ni samo samoljubje, ki pravi, da je nad vsem. Kadar poskušamo z denarjem kupiti lepoto, ljubezen, znanje, povezanost in tako dalje, kupec prejme ponaredek ali pa je izkoriščen prodajalec, ker je nekaj neskončno dragocenega prodal za končni znesek. Res je vse zelo preprosto; kot so rekli Beatlesi: »Z denarjem ne moreš kupiti ljubezni.«

Zato potrebujemo druge načine kroženja naših darov. Vendar je to zapleteno zaradi dejstva, da je količinsko merljivo pogosto sredstvo za neizmerljivo. Ne zagovarjam dveh ločenih svetov, denarnega in obdarovalnega, temveč mešani sistem, v katerem se denar navzame več lastnosti daru, nastajajoče posredniške strukture obdarovanja pa zavzamejo vlogo denarja.

Ne glede na vpletenost denarja so temeljna vprašanja ekonomije – kaj ljudje izdelajo in storijo drug za drugega – tale:

1. kako povezati tistega, ki nekaj podarja, s tistim, ki to darilo potrebuje;
2. kako izkazati priznanje in spoštovanje tistim, ki velikodušno razdajajo svoje darove; in
3. kako usklajevati darove mnogih ljudi v času in prostoru, da bi ustvarili stvari, ki presegajo potrebe ali darove vsakega posameznika. Čeprav morda ni očitno, ti cilji v grobem ustrezano trem poglavitim funkcijam denarja: sredstvu menjave, obračunski enoti in hranilcu vrednosti.

Danes se pojavljajo mnogi kvazidenarni in nedenarni načini za doseganje teh treh ciljev. V svetu odprtakodne programske opreme tehnologije P2P skupnostim programerjev omogočajo, da snujejo projekte, usklajujejo talente in izkazujejo priznanje prispevkom svojih članov, vse to brez uporabe denarja. Na nek način je ugled vrstnikov, ki temelji na kakovosti in količini predhodnih prispevkov, oblika 'valute', zaradi katere lahko nekateri člani uveljavljajo večji vpliv nad skupinskimi odločitvami kot drugi. Vendar ni količinsko izmerjen; in se ga tudi ne da količinsko izmeriti, ne da bi se pri tem izgubilo nekaj njegove esence. Ugled in prestiž lahko zreduciramo na številko, ampak potem moramo prepoznati, da je to res redukcija. Tako kot se pri pretvorbi analognih posnetkov v digitalne formate izgubi nekaj topline, človeškosti in brezčasnosti izvirnika.

Številni spletni sistemi dejansko pretvarjajo ugled in prispevek v številko. Sistemi ocenjevanja uporabnikov na spletnih straneh, kot sta Amazon in Airbnb, so ena od takih kvazivalut. Ne samo da lahko uporabniki ocenjujejo in opisujejo izdelke, ampak lahko tudi ocenijo ocene drug drugega, s čimer oblikujejo sistem samonadzora. S tem, kar je v osnovi ekonomija obdarovanja (nihče ne prejme nobene neposredne nagrade za pisanje ocen), razvijamo strukture, ki so sorodne posredniškim funkcijam denarja.

V zadnjih desetih letih je bilo razvitih veliko 'platform za obdarovanje' za povezovanje darov in potreb na spletu. Prva, s katero sem se seznanil, je GIFTegrity, razvil pa jo je Timothy Wilken. Vsak član v profilu navede, kaj želi dati in prejeti. Prejemnik daru oceni transakcijo, te ocene pa določajo vrstni red, v katerem bodo navedeni morebitni prejemniki darov neke osebe. Če ste veliko dali, bo vaše ime na vrhu seznama, ko bo nekdo iskal prejemnika daru, ki ga želi ponuditi. Če nato prejmete dar, se bo vaša ocena nekoliko znižala, da se vaše dajanje in prejemanje uravnovesi. Te točke ocen delujejo zelo podobno kot denar.

V tradicionalni skupnosti tak sistem ocenjevanja ne bi bil potreben, saj bi vsi poznali darove in potrebe vsakega člana. Sistemi, kot je GIFTegrity, dozdevno ponujajo možnost širjenja odnosov, ki temeljijo na obdarovanju. Ampak namesto da bi se izognili potrebi po denarju, ga na novo ustvarjajo, dasiravno kot nekaj, kar se veliko bolj približa izvorni esenci denarja – znaka hvaležnosti. Ocene v sistemu GIFTegrity in v podobnih sistemih so denar. Točke prejmete za dajanje; potrošite jih pri prejemanju. Vendar so tudi za take sisteme značilne temeljne omejitve denarja, saj se kakovostni vidik upira količinskemu merjenju na linearni lestvici. Seveda so napredek v primerjavi z današnjim denarjem, ki temelji na oderuštvu; toda ta vrsta tehnokratske alternative, naj bo še tako briljantna, ne naslavljja tega, kar smo zaradi količinskega opredeljevanja sveta izgubili. Nazaj želimo vzeti neskončno. Ocene in točke ne izpolnjujejo naše globoke potrebe po osebnih vezeh, hvaležnosti in po večrazsežnostnih zgodbah, ki krožijo v kulturi obdarovanja.

Ali zaidev v kontradikcijo s samim sabo, ko rečem, da je izvor denarja tako znak hvaležnosti kot merska enota? Že na samem začetku sta se v denar tako rekoč naselila dva duhova. Bil je tako podaljšek ekonomije obdarovanja

(včasih je obstajala skoraj samo taka ekonomija), ki je segla v svet množične družbe, kot tudi vdor merjenja, štetja, evidentiranja in nadziranja v izvorno odprtost miselnosti obdarovanja. Vendar – kadar govorim o denarju kot o znaku hvaležnosti, tudi besede ‘izvor’ ne uporabljam v njenem običajnem pomenu, saj se ne nanašam na izvor v času, temveč na izvor iz – ne najdem boljše besede – uma Boga. V mislih imam teleološki izvor denarja, namen, zaradi katerega se je rodil v obstoj na tem svetu.

Funkcija denarja kot merske enote ima v ekonomiji obdarovanja svojo ustrezničo, saj čeprav se darila ne podarjajo s posebnim pričakovanjem glede vračila, se kljub temu običajno podarijo na očeh skupnosti. Anonimno podarjanje, ki ga danes povzdigujemo v najvišjo kategorijo darežljivosti, je bilo tako v preteklih kot sedanjih kulturah postranskega pomena. Skupnosti so se običajno zavedale potreb, darov in stopnje velikodušnosti svojih članov. Denar je nadomestek za to zavedanje: vsaj v teoriji podeljuje koristi družbenega odobravanja ljudem, ki prispevajo. V praksi je bil obseg prispevka, ki ga je skupnost priznala, omejen na prispevek k ‘vzponu’ človeštva, rasti človeškega sveta. Toda tudi z valuto odrasti ne rešimo globljega problema, da lahko zaradi svoje narave denar deluje le v svetu količinsko merljivega. Srečujemo se z vprašanjem, kako olajšati pretakanje količinsko neopredeljivega čez prostrane razdalje množične družbe. V več sto tisoč letih človeškega obstoja je to nova težava.

Morda lahko začnemo ponovno graditi ekonomijo obdarovanja pri samih temeljih. Danes denar prevladuje tudi v izmenjavah majhnega obsega, kjer bi lahko neuradna enotnost mnenj in seznanjenost družbe z velikodušnostjo olajšala tri navedene funkcije povezovanja, spoštovanja in usklajevanja darov. Medtem ko čedalje več ljudi prepoznavata osiromašenost družbe zaradi pretvarjanja odnosov v denar in medtem ko razpada sam denar, ljudje iščejo nove načine, kako vzeti te funkcije nazaj. Eden mojih najljubših je krog obdarovanja, *Gift Circle*, ki ga je razvil Alpha Lo in ki se zdaj množi po vseh ZDA. To je tedensko srečanje, na katerem udeleženci navedejo eno ali več stvari, ki bi jih želeli podariti, in eno ali več stvari, ki bi jih želeli prejeti. Pogosto se zdi, da se zgodi magična sinhroniciteta želja in potreb. »Ali potrebuješ tlačilko za krompir? Mi imamo tri.« Ali: »Potrebuješ

prevoz na letališče v petek? Takrat leti tudi moj mož.« Ker so udeleženci priča velikodušnosti drugih, sčasoma vedno lažje izražajo želje drugim iz kroga in jim tudi dajejo. Pomoč je vedno na dosegu telefonskega klica. Če nekdo med tednom pomaga nekomu drugemu popraviti avto, lahko za to darilo pove v naslednjem krogu, da so mu lahko priča tudi drugi. Občutek skupnosti raste skupaj z zavedanjem, da če boste dajali, boste po tem znani, in ljudje vam bodo že leli dati nekaj v zameno.

Še en način za doseganje nečesa podobnega je uporaba spletnih strani za ponujanje darov, za objavo želja in za evidentiranje podarjenega. Kadar začnejo ljudje to početi v velikem obsegu, je sredstvo izpolnjevanja teh funkcij videti čedalje bolj kot denar. Brez osebne seznanjenosti s tem, kaj je bilo dano in prejeto, je treba uvesti neko sredstvo standardizacije. V majhnem obsegu pa je dovolj, če so ljudje enostavno priča pretoku darov, naj bo to neposredno ali na podlagi pripovedi. Brez tega pričevanja darovi izgubijo nekaj svoje moči, da ustvarjajo skupnost. To je napaka v sistemih, kot sta Freecycling in Craigslist (čeprav dejstvo, da jih ljudje sploh uporabljajo, kaže na našo prirojeno darežljivost). Novejši sistemi, na primer GiftFlow, NeighborGoods, Shareable, GIFTegrity in mnogi drugi, to napako prepoznavajo in odpravljajo.

Ali ste opazili, kako vse, kar sem doslej opisal, pospešuje odrast ekonomije? Kadar drug drugega prevažamo na letališče, namesto da bi najeli taksi, kadar si delimo električna orodja, namesto da bi jih kupili, ali kadar podarimo tlačilko za krompir, zmanjšujemo povpraševanje potrošnikov in zarežemo v pogačo ekonomske rasti. Krčenje denarne sfere pospeši konec starega režima in prehod v ekonomijo ravnovesnega stanja. Tudi prehod je zato veliko manj zastrašujoč. Kadar imamo gnezdo v skupnostih obdarovanja, ki spoštujejo in vračajo našo velikodušnost, smo manj odvisni od denarja in ga manj povezujemo s preživetjem.

Ali bi lahko koncept kroga obdarovanja razširili onstran ravni skupnosti, v kateri se ljudje poznajo osebno ali prek znancev? Gledano zelo dolgoročno, bi lahko zasnovali družbo obdarovanja brez denarja, ki bi temeljila na 'krogu krogov'. Zdi se, da potrebujemo denar za svetovno usklajevanje dela, vendar če to svetovno usklajevanje vzamemo pod drobnogled, dejansko število

ljudi, s katerimi sodeluje katerakoli oseba, ni tako veliko. Kadar mora za proizvodnjo nečesa sodelovati več kot nekaj sto ljudi, se celotna skupnost proizvodnje naravno razdeli na podskupnosti in podpodskupnosti, vse do ravni, na kateri deluje ekonomija obdarovanja. V vsakem krogu bi lahko ljudje dajali drug drugemu in vsak krog kot celota bi lahko dajal drugim krogom v svojem večjem krogu, vsak od teh pa drugim krogom krogov. Ta vizija kliče po koreniti preuređitvi družbe: s hierarhijo od spodaj navzgor in z enakovredno izmenjavo kolega-kolegu, avtopoietično,* samoorganizirano.

V metačloveškem telesu, ki mu pravimo družba, je denar kot signalna molekula, ki usmerja vire tja, kjer so potrebni. Posreduje v ekonomskih razmerjih med odmaknjenimi deli našega kolektivnega telesa. Je eden od mnogih simbolnih sistemov, ki opredeljujejo in usklajujejo naše 'organe': vlade, ustanove in organizacije vseh vrst. Žal denar prenaša samo nekatere vrste informacij (večinoma o količinsko opredeljivih darovih, potrebah in željah). Da bi ozdraveli, torej potrebujem druge načine 'organ'-iziranja in usklajevanja človekovih dejavnosti.

Danes se silovito in nezadržno širijo inovacije v zvezi z ustvarjanjem decentraliziranih, nehierarhičnih načinov sodelovanja in lastnine. So neke vrste temelj za ekonomijo obdarovanja v krogih krogov prihodnosti. Na bolj konservativnem koncu spektra so podjetja v lasti zaposlenih in s konvencionalnimi strukturami upravljanja, v Združenih državah je nekaj sto takih srednjih do velikih podjetij. Radikalnejša so podjetja, ki uporabljajo demokratične ali sodelovalne načine upravljanja: raznovrstne skupnosti in zadruge. Morda je najbolj znana izmed teh španska kooperativa Mondragon, ki vključuje več kot 250 podjetij in približno 80.000 zaposlenih/lastnikov, torej je eno največjih podjetij v Španiji. Ustanovljena je bila v času vladanja fašističnega diktatorja Franca in nekako ji je uspelo odprto izražati in se zavzemati za načelo 'suverenosti dela' ter za druge vrednote participatorne demokracije. Bralcem prepuščam, da se bolje seznanijo s tem fascinantnim

* Naravni pojav autopoiesis, ki v grščini dobesedno pomeni samo-produkciju ali samo-kreacija, sta na začetku sedemdesetih ob proučevanju življenja zaznala biologa iz Čila, Humberto Maturana in Francisco Varela. Opazila sta prisotnost vzorca nenehne reprodukcije samega sebe in odkrila, da v celici poteka samo-obnavljajoče ravnovesje. Živi sistemi so organizacijsko zaprti – so avtopoietična omrežja, ki pa so odprtji za materijo in energijo, saj potrebujejo njun nenehen tok, da ostanejo živi. (op. prev.)

podjetjem, ki je zaoralo ledino v udeležbenem vodenju in zadružnem lastništvu.

Na področju ustvarjanja novih načinov organiziranja, ki lahko upoštevajo količinsko nemerljivo, šele vstopamo v dobo eksperimentiranja. Številni od teh eksperimentov so bili in bodo neuspešni; na primer prisilna kolektivizacija s centralnim birokratskim vodstvom v komunističnem bloku. Nedvomno se bodo pojavljale raznovrstne nove oblike sodelovanja, medtem ko bomo predelovali lekcije iz preteklosti in iz sedanjih poskusov.¹

Predlogi denarja, ki sem jih opisal v tej knjigi, bodo spodbudili netradicionalne strukture lastništva in upravljanja. Ne bodo samo odpravili služenja dobička od pasivnega lastništva denarja, zemlje in skupnih dobrin na splošno, ampak bodo tudi odvračali od profitiranja od pasivnega lastništva v korporacijah, ki so dandanes orodje za nadzor teh sredstev.

Prihod sodelovalnih struktur obdarovanja bo v samih temeljih spremenil izkušnjo zaposlitve. Danes si interesi delavcev in lastnikov v osnovi nasprotujejo. V interesu lastnikov je, da delavci opravijo čim več dela za čim manjše plačilo. V interesu vsakega posameznega delavca je, da opravi čim manj dela za čim večje plačilo. Z dobrim upravljanjem lahko to osnovno nasprotje ublažimo tako, da poskušamo plačevati glede na 'učinkovitost' in da nagovarjamо poklicni ponos, zvestobo in skupinskega duha; toda temeljno navzkrije ostaja. Zaposleni običajno prejmejo nagrade za uspešno krmarjenje po pisarniških politikah, ne pa za pristen prispevku, 'skupinskega duha' pa zaznavajo kot notranje odnose z javnostjo, kar tudi pogosto je. »Če smo res vsi v istem čolnu,« se sprašujejo, »kako je potem takem mogoče, da lahko mene kadarkoli odpustijo, lastnikov pa ne? Katerakoli trajna vrednost, ki jo ustvarim, je njihova.« V tem svetu je vsak zaposleni, ki se

1 Tak omembe vreden model je Better Means (www.bettermeans.com), ki opisuje svoje delo kot 'model odprtrega podjetja'. Strateške odločitve, delovne naloge, nadomestilo in lastniški delež, vse to se določa s postopki ocenjevanja in glasovanja, ki samodejno odpravljajo napake. Tisti, ki prispevajo največ vrednosti – kakor določijo sami udeleženi, tisti, ki delajo z njimi na projektih, in tisti, ki so z glasovanjem sploh obudili projekt v obstoj –, prejmejo točke, ki jih lahko unovčijo za denar. S točkami tisti, ki so prispevali, dobijo tudi začasni lastniški delež v podjetju, ki jim pripada za obdobje od prejetja točk do njihove unovčitve. Lastništvo se torej podeli tistim, ki prispevajo, in se sčasoma odvzame, ko ta oseba prenega prispevati. Danes model odprtrega podjetja Better Means uporablja podjetja in neprofitne organizacije. Še vedno se izpopolnjuje, zajema pa nekatere ključne koncepte gibanj za odprtakodno programsko opremo in enakovredno izmenjavo (P2P), na primer 'tiki konsenz', 'agilno vodenje projektov', 'medsebojni strokovni pregled', 'povratne informacije o ugledu' in mnoge druge.

resnično istoveti s svojim delodajalcem, bedak. To postane očitno, kadarkoli podjetje skrči število zaposlenih ali posodobi organizacijo. »Posvetil sem vam dvajset let predanega dela; kako me lahko odpustite?« Kot je neki vodja zavarovalniškega oddelka pojasnil zaposlenemu: »Če želite zvestobo, si kupite psa.« Seveda nimajo vsi delodajalci kamna namesto srca, toda tržna disciplina otrdi mehko srce.

No, tržna disciplina se lahko spremeni. Ko bomo uskladili denar z družbenim in ekološkim dobrim in ko bomo postavili nove strukture, ki bodo nagrajevale prispevek k javnemu dobremu, se bodo tudi delovna razmerja otresla duha vzajemnega izkoriščanja. *Raison d'être* poslovnih organizacij se bo spremenil. Za količinsko merljiv prispevek k dobremu za družbo in planet bomo prejeli denarno nagrado, za količinsko neizmerljive prispevke pa bomo pridobili nagrade v obliki statusa, hvaležnosti in dobre volje, pri tem pa bodo posredovale nove družbene in simbolne strukture, ki nastajajo danes.

Take inovacije so val prihodnosti. V vseh sferah bo model bogastva, ki izhaja iz lastništva, prepustil svoje mesto modelu bogastva, ki temelji na dajanju. Želja po posedovanju, nadziranju, je želja jaza Ločenosti, jaza, ki stremi po manipuliraju drugih v lastno korist, da bi iztrgal bogastvo naravi, ljudem in vsemu 'drugemu'. Povezani jaz postaja bogat z dajanjem, s tem, da v polnosti odigra svojo vlogo pri negovanju tega, kar se razteza onkraj nas samih. Medtem ko vstopamo v povezani jaz, nastajajo organizacijske strukture, uglasene s takim jazom. Lastni interes posameznika usklajujejo z interesom organizacije, interes organizacije pa z interesom družbe in planeta. Za razliko od klasičnih kolektivističnih modelov omogočajo vneseno izražanje neverjetnih darov posameznikov, a hkrati namenajo te darove stvarem, ki koristijo vsem.

Odprte sodelovalne strukture razširjene ekonomije obdarovanja presegajo stari razkol med posameznikom in skupino. Mojim besedam, da bomo neverjetne darove posameznikov namenili dobremu za vse, bi lahko nekateri bralci ugovarjali: »Ampak – ali ne bi morali nagrajevati odličnosti posameznikov?« Zlasti moji konzervativni prijatelji takoj posumijo v moje zamisli in domnevajo, da pomenijo izenačevanje posameznikov. Menijo,

da v sistemu, ki odvrača od kopičenja in pretvarja odličnost v korist za vse, ne bi bilo spodbude ali nagrade za odličnost. Medtem tradicionalna levica sprejema ista osnovna izhodišča, razlikuje pa se samo njeno prepričanje, da je izenačevanje posameznikov dobro in potrebno. S te perspektive vrla oseba gara in se plemenito žrtvuje za skupno dobro ter odklanja vsakršno povrnitev ali nagrado.

Obe stališči izhajata iz paradigm Ločenosti, ki pravi, da »več zate pomeni manj zame«. Več za skupino pomeni manj za posameznika. Toda v ekonomiji obdarovanja to preprosto ni res. Nekdo, ki podarja veliko dragocenih daril, se lahko povzpne na najvišjo stopničko časti in uživa v vsem, kar mu lahko človeška bitja podarijo. Takšna je narava in moč hvaležnosti. Žal so nam trenutno intuitivne slutnje kulture obdarovanja tuje, saj čeprav živijo globoko v naših srcih, jih v ekonomskih in ideoloških strukturah naše družbe ni. V tretjem delu te knjige bom opisal, kako obuditi intuitivne čute in prakse kulture obdarovanja, najprej na osebni ravni.

Zdaj je vsem na očeh, da je ekonomiji ločenega jaza spodeljelo. V kapitalističnem svetu, ki je dovoljeval kopičenje posameznikov, nismo izkusili vznesenega izražanja svojih darov, temveč njihovo zatiranje, njihovo zasužnjevanje in njihovo sprevračanje za namene jemanja in nadziranja, saj sta to dejavnosti, ki jih zahteva in nagrajuje trenutni denarni sistem. Kar je še huje, te navidezne nagrade so bile utvara: denar, nakupi z njim, njegovo kopičenje, so bili nadomestek za povezanost, ljubezen, lepoto, igro, smisel in namen. Nekapitalistični svet nam ni nič bolje služil. Naj izvira iz komunistične ideologije ali iz verskega nauka, s samoodrekanjem se odpovedujemo tudi življenju; zanikano življenje se vselej izrazi v svojih senčnih oblikah, ki prizadevajo enake posledice, ali še hujše, kot nezadržno poveličevanje ločenega jaza.

Ampak obdobje Ločenosti se počasi zaključuje in ponovno se začenjamo učiti, kako živeti resnico svoje povezanosti. Vse, kar sem doslej opisal v tej knjigi, predpostavlja (in spodbuja) premik v naši zavesti, brez katerega nič v *Sveti ekonomiji* ne bi bilo izvedljivo v praksi. Vendar ne *pozivam* k temu premiku – le opazujem ga, sem mu priča, in – rad bi verjel – prispevam k njemu. Dogaja se, medtem ko prebirate te vrstice, in še hitreje se bo

zgodil, medtem ko se nad nas zgrinjajo krize, ki jim je botrovala Ločenost. Svet se spreminja in mi z njim. Ne samo da moramo ustvariti ekonomske strukture povezanega jaza, ki živi v soustvarjalnem partnerstvu z Zemljo; prav ta trenutek se lahko tudi naučimo, kako v njih razmišljati in živeti.

Povzetek in kažipot

*Najprej se ne zmenijo zate, nato se ti posmehujejo,
potem se borijo proti tebi, nazadnje pa zmagaš.*

– MOHANDAS GANDHI

Preden se temeljiteje poglobim v premik v osebnem ekonomskem razmišljjanju in praksi, ki je del svete ekonomije, bom povzel njene ključne makroekonomske elemente. Nekatere že uvajajo; drugi so še vedno zunaj okvira sprejemljive politične razprave in čakajo na poglobitev krize, da bo nepredstavljivo postalo zdrava pamet.

Prehod, ki ga orišem, je evolucijski. Ne zajema zaplembe lastnine ali vsesplošnega uničenja sedanjih institucij, marveč njihovo preobrazbo. Kot bo opisano na naslednjih straneh, se ta preobrazba že dogaja, ali pa so njeni заметки opazni v obstoječih institucijah.

Bralec bo morda opazil, da – razen kadar jih sploh ni v načrtu, večina teh razvojnih dogodkov sodi na levo stran političnega spektra. Razlog je v tem, da postopoma prerazporejajo bogastvo iz rok premožnih v roke vseh drugih. Medtem ko so premožni razredi vedno žeeli višje obrestne mere, delavski razredi pa nižje obrestne mere, v tej knjigi predvidim njihov spust v negativno območje. Medtem ko so liberalci naklonjeni programom socialnega varstva, v tej knjigi predvidim, da bodo v obliki družbene dividende dostopni vsem. Medtem ko se korporativni interesi zavzemajo za iztrebljanje okoljskega in socialnega varstva, v tej knjigi predvidim ponovno uporabo skupnih dobrin v javno dobro. Edina pomembna izjema k navedenemu je ukinitev davka od dohodka, ki bo dejansko koristila tisti

majhni podskupini premožnih, katerih bogastvo izvira iz podjetniške produktivnosti, ne pa iz nadzora nad denarjem in iz ekonomske rente na lastnino.

1. Odpis dolga

V letih od prve objave te knjige sem dojel odpis dolga kot ključ do preostalih makroekonomskeih predlogov iz te knjige. Zaradi gromozanskih novih dolgov iz časa covid-a-19 je zdaj več kot pravi trenutek za obravnavanje vprašanja dolga.

Upravičenost danega družbenega reda počiva na ramenih upravičenosti njegovih dolgov. Tako je bilo tudi v davnih časih. V tradicionalnih kulturah je bil dolg lepilo, ki je povezalo družbo. Občasno je vsakdo nekaj dolgoval nekomu drugemu. Odplačilo dolga je bilo neločljiv del izpolnjevanja družbenih obveznosti; skladalo se je z načeli pravičnosti in hvaležnosti.

Moralni prizvok odplačila svojih dolgov še danes odzvanja v naših ušesih in je vtisnil pečat logiki varčevanja, pa tudi pravnemu kodeksu. Dobra država ali dobra oseba naj bi storila vse v svoji moči, da dolbove odplača. Če torej država, kot je Jamajka ali Grčija, ali mesto, na primer Baltimore ali Detroit, nima dovolj prihodkov za odplačilo svojih dolgov, bi moralo privatizirati javna sredstva, oklestiti pokojnine in plače, unovčiti naravne vire ter omejiti javne storitve, da bi lahko s prihranki poplačalo upnike. Takšno pričakovanje predpostavlja legitimnost dolgov države ali mesta.

Enaka logika velja za gospodinjstva. Če dolgujete denar, brž hitite še bolj garati, manj trošiti, odprodati sredstva in organizirati svojo prihodnost okoli odplačevanja dolga. Kajti navsezadnje povsem pošteno in nedvoumno dolgujete denar.

Zaradi vedno večje koncentracije bogastva po finančni krizi leta 2008 se širi spoznanje, da noben od teh dolgov ni ne pošten ne nedvoumen. Najočitnejše nepravična so posojila s sledovi nezakonitih ali zavajajočih praks – takih, ki so se razbohotile v obdobju pred finančno krizo leta 2008, ali škandal, povezan z bančnimi manipulacijami pri izračunu referenčnih

obrestnih mer LIBOR. Po 2010 se je pojavilo gibanje, ki se je upravičenosti teh dolgov uprlo z revizijami dolgov državljanov in s tožbami, ki so jih vložile lokalne uprave.*

Zakaj bi bil v teh časih, ko so sami zakoni podvrženi manipulaciji zaradi finančnih interesov, upor omejen na dolgove, ki so nastali zaradi kršenja zakonov? Kaj pa posojanje, ki je le zavajajoče ali neetično? Kaj pa če je okvir nepravičnih ekonomskih, političnih ali socialnih pogojev tisti, ki žene dolžnike v dolgove? Kadar je ta nepravičnost vseprisotna, ali potem takem niso vsi dolgorvi nepravičeni – ali pa je taka vsaj večina? Če so, potem ima upiranje nepravičenemu dolgu korenite politične posledice.

Ta občutek vsesplošne sistemske nepravičnosti je otipljiv v svetu v razvoju in v vedno več delih preostalega sveta. Afriške in latinskoameriške države, južna in vzhodna Evropa, skupnosti ljudi drugih barv, študenti, lastniki domov s hipoteko, občine, brezposelni, tisti, ki so propadli zaradi omejitve gibanja med covidom-19 ... Seznam tistih, ki jih bremenijo enormen dolg, vendar ne po lastni krivdi, nima ne konca ne kraja. Vsi menijo, da so njihovi dolgorvi nekako nepoštensi, nepravičeni, čeprav za to mnenje morda ni pravne podlage. Iz tega izhaja slogan, ki se širi med vsemi aktivisti in uporniki proti dolgovom: »Nič ne dolgujemo. Nič ne bomo plačali.«

Dolg je zaradi svoje vsenavzočnosti in psihološke teže mogočna tema, ki združuje in mobilizira. Za razliko od podnebnih sprememb, katerih pomembnost zlahka odrinemo zgolj na teoretični tir – police trgovin se navsezadnje še vedno šibijo pod težo hrane in klimatske naprave še vedno brnijo –, dolg neposredno in nesporno vpliva na življenja vse več ljudi: natakne jim jarem, naloži jim breme, stalno omejuje njihovo svobodo. Tri četrtine Američanov je tako ali drugače zadolženih. V Združenih državah znaša študentski dolg več kot tisoč milijard dolarjev in povprečno več kot 30.000 dolarjev na študenta ob zaključku šolanja. Okraji po vsej državi omejujejo storitve na minimum, odpuščajo zaposlene in klestijo pokojnine. Zakaj? Da bi lahko odplačali svoje dolgove. Enako velja za cele države,

* Pri nas je mogoče najbolj znan podoben primer spornih posojil v švicarskih frankih iz prejšnjih desetletij, pri katerem so tudi s tožbami izpodbjali legitimnost (pravzaprav legalnost) višine zahtevanih vračil zaradi domnevnih zavajanj bank. (op. M. M.)

medtem ko obvezniški trgi zategujejo svojo smrtno zanko okoli južne Evrope, Latinske Amerike, Afrike in preostalega sveta. Večine ljudi ni treba prav dosti prepričevati, da se je dolg sprevrgel v tirana nad njihovimi življenji.

Težje pa jim je videti to, da bi se lahko kadarkoli osvobodili svojih dolgov, ki se pogosto opisujejo kot ‘neizbežni’ ali ‘neobvladljivi’. Zato imajo celo najskromnejše oblike upiranja upravičenosti dolgov, na primer omenjene revizije dolgov državljanov, revolucionarne posledice. Pod vprašaj postavljajo gotovost dolga. Če je mogoče izničiti en dolg, se lahko morda izničijo vsi dolgovi.

Ena podlaga za ta izliv je načelo sramotnega dolga, opisano v 6. poglavju. Sramotni dolg je bil ključen pojem v nedavnih revizijah dolga na nacionalni ravni, najopazneje leta 2008 v Ekvadorju, kjer je revizija privedla do tega, da država ni plačala deleža svojega zunanjega dolga. Državi se ni zgodilo nič strašnega, ustvarila pa je nevaren precedens. Grški *Odbor za resnico o javnem dolgu* je vse državne dolbove revidira z enako možnostjo v mislih.

Tudi druge države bi morale temu posvetiti pozornost, saj jih dolgovi, ki jih očitno ne morejo odplačati, obsojajo na večne varčevalne ukrepe, klestenje plač, unovčevanje naravnih virov, privatizacijo itd., in sicer za privilegij tega, da ostanejo zadolžene. V večini primerov dolgovi niso nikoli odplačani in tudi ne morejo nikoli biti. Covid-19 na srečo postavlja vprašanje nezmožnosti plačil še bolj v ospredje.

Dolg ni samo morebitna stična točka, s katero se lahko poistovetijo skoraj vsi, pač pa je tudi edinstvena točka političnega pritiska. Razlog se skriva v tem, da bi bile posledice množičnega odpisa ali zavrnitve dolga katastrofalne za finančni sistem. Propad banke Lehman Brothers leta 2008 je pokazal, da ima sistem tako visok vzvod, tj. da je tako močno financiran s posojili, in da je tako tesno medsebojno povezan, da se lahko celo majhna motnja razraste v gromozansko sistemsko krizo. Je tudi oblika protesta, zlahka dostopna atomiziranemu digitalnemu državljanu, ki je postal odrezan od drugih oblik kolektivnega združevanja; najverjetneje je to edina oblika digitalnega dejanja, ki dejansko vpliva na resničen svet. Kot je Silvia Federici zapisala v reviji South Atlantic Quarterly: »Namesto dela, izkoriščanja in

predvsem 'šefov', ki so tako zelo pomembni v svetu tovarniških dimnikov, se zdaj dolžniki ne soočajo z delodajalcem, temveč z banko, in z njo se soočajo sami, ne kot del kolektivnega organa in kolektivnega odnosa, tako kot so to počeli mezdni delavci.«¹

Do razpada, ki se je začel s covidom-19, ni bilo vredno zasledovati nobenega predloga oprostitve dolga, ki je bil politično realen ali izvedljiv. Znižanje obrestnih mera ali druge postopne reforme ne bodo zdramile otopenih in razočaranih državljanov. Spomnimo se gibanja za zamrznitev jedrskej dejavnosti v osemdesetih: čeprav so ga liberalci establišmenta na veliko omalovaževali kot naivno in nerealno, je spodbudilo glasno in predano gibanje, ki je prispevalo k obarvanosti mnenj, ki so bila nato podlaga za sporazume START o krčenju strateške oborožitve v Reaganovem obdobju. Gibanja za gospodarsko reformo potrebujejo nekaj enako preprostega, dojemljivega in privlačnega. Zakaj ne bi odpisali vsega študentskega dolga? Zakaj ne bi hipotekarnim dolžnikom in zadolženim državam omogočili novega začetka?

Ob takih predlogih se zastavlja logično vprašanje: kdo bi lahko to plačal? Če dolg enostavno v celoti odpišemo, izbrišemo tudi večino finančnih sredstev, vključno s pokojninskimi skladi in z babičinim varčevalnim računom. Na srečo obstaja elegantnejša rešitev. Po finančni krizi leta 2008 so se vlade dosledno odzvale tako, da so rešile upnike, dolbove pa so ohranile v knjigah. Na primer ameriška centralna banka je kupila neznanske količine toksičnih vrednostnih papirjev, zavarovanih s hipoteko, in jih v polni vrednosti zamenjala za gotovino. Dolžniki pa so ravno nasprotno še vedno morali odplačevati svoj dolg. Kako bi bilo videti, če bi namesto tega iz blata potegnili dolžnike?

Kako bi si lahko centralne banke to privoščile? Prav tako, kot so si lahko dovolile finančne injekcije leta 2008 ter stimulacijska plačila in finančno pomoč med covidom-19. Ta denar ni pritekel iz davkoplačevalskih dolarjev. Fed (kot tudi ECB in druge centralne banke) je ustvaril denar s vknjižbo *ex nihilo*. V teoriji bi lahko Fed kupil vsa študentska posojila in vse hipotekarne

¹ Federici, »From Commoning to Debt«.

dolgove v državi in, enostransko, zmanjšal obrestno mero na nič ali celo oprostil ves dolg. Centralne banke po svetu bi lahko storile enako za dolg tretjega sveta, grške obveznice in tako dalje.

Dolžniki bi lahko tako prejeli pomoč, upniki pa ne bi izgubili ničesar (prejeli bi denar za svoje terjatve, od katerih številne tako ali tako ne bi bile nikoli odplačane). Rešile bi zlohotne posojilodajalce, vendar se ti ne bi mogli več dodatno okoristiti s svojim neprimernim vedenjem tako kot med zadnjim reševanjem. Zakaj? Zaradi drugega stebra prehoda na sveto ekonomijo: negativnih obresti. Popoln odpis dolga v slogu starodavnega jubilejnega leta je mogoč, vendar le v primeru neznanske sistemskih sprememb.

2. Valuta z negativnimi obrestmi

Utemeljitev: Negativne obresti na rezerve in fizična valuta, ki sčasoma izgublja vrednost, preobračata učinke obresti. Omogočata blaginjo brez rasti, sistemsko spodbujata enakovredno razporeditev bogastva in končujeta diskontiranje prihodnjih denarnih tokov, zato da nismo več prisiljeni v zastavljanje svoje prihodnosti za kratkoročne donose. Povrh tega izražata resnico o svetu, v katerem vse stvari propadejo in se vrnejo k svojemu izvoru. Tako se konča utvara, da je denar lahko v neskladju z zakoni narave. In, nazadnje, ker denar v nekem smislu predstavlja moč tehnološkega razvoja, ki smo ga ustvarili skozi tisočletja in je skupna dedičina vseh človeških bitij, ni pravično, da ima nekdo koristi zgolj od posedovanja tega razvoja tako kot v trenutnem sistemu netveganih pozitivnih obresti.

Tranzicija in politika: Na pragu prehoda na propadajočo valuto stojimo od leta 2009, ko so številne centralne banke uvedle ničelne ali rahlo negativne obrestne mere na deponirane rezerve. V vmesnem času je bila gospodarska rast šibka in dolg je narasel na take ravni, kakršnih še ni bilo, zlasti v obdobju covida-19. Zdaj lahko izberemo: lahko poskusimo ohraniti dolg s skrajnimi politikami varčevanja ali začnemo postopek prerazporeditve bogastva.

Vsaka nova kriza, vsaka nova državna podpora, ponujata priložnost za nakup neodplačljivih dolgov s propadajočo valuto in s tem za reševanje finančne infrastrukture, ne da bi se nadalje krepila koncentracija bogastva. Poleg tega, kadar tradicionalnim denarnim spodbudam in keynesianski fiskalni spodbudi brez sence dvoma spodelti, centralne banke težko prezrejo jasen naslednji korak spuščanja obrestnih mer pod ničlo. Za preprečevanje valutnih vojn bi to morali izvesti z usklajenimi politikami vseh suverenih sil ali pa z vključitvijo negativnih obrestnih mer v svetovno valuto.

Ameriška centralna banka trenutno nima pooblastila za uvedbo negativnih obresti na rezerve ali za izdajo propadajočih bankovcev. Za to je potreben – in prav je tako – politični proces. Medtem ko centralne bankirje razjeda impotenco njihovih denarnih orodij, je napočil pravi trenutek, da se ta zamisel znajde na dnevnom redu ekonomskega in političnega diskurza. Gospodarsko mrtvilo zadnjih desetih let kaže, da znižanje obrestnih mer na nič spodbuja posojanje le, če se obeta precejšnja gospodarska rast. Več rund kvantitativnega sproščanja je ustvarilo zgolj presežne rezerve, skokovit porast plač vodstvenih delavcev, špekulacije in korporativne odkupe lastnih delnic. Za te posledice bi lahko krivili pohlep, vendar če ni rasti, ni dovolj produktivnih kapitalskih naložb, da bi bilo posojanje upravičeno. Banke raje hranijo denar pri ničelnih obrestih, kot pa da ga v času nizke gospodarske rasti posodijo. Ampak ali bi ga že ele hraniti pri -2-odstotnih obrestih? Ali pri -5-odstotnih obrestih?

Učinek na ekonomsko življenje: Za vse, razen za razred vlagateljev, bo vsakodnevna izkušnja uporabe denarja ostala enaka. Naj si to premožni še tako težko predstavljajo, danes se večina ljudi prebija od ene plače do druge in redko ustvari prihranke za več kot nekaj mesecev. Ničelne ali negativne obresti na prihranke njim ne bi prav veliko pomenile. Premožni bi še vedno lahko prihranili, toda vrednost prihrankov bi se postopoma manjšala, razen v primeru tveganih naložb. Denarja ne bo možno množiti brez tveganja – samo da bo ‘denar delal za vas’. Celo obresti na državne obveznice bodo ničelne ali negativne. Za velike nakupe, na osebni ali korporativni ravni, bodo prvenstveno sredstvo posojila po nizkih ali ničelnih obrestih, ne pa

prihranki. (To se dogaja že zdaj.) Podjetja bodo imela dostop do naložbenega kapitala, ki od njih ne bo zahteval, da namenijo velik del prihodnjega denarnega toka servisiranju dolga, zato bo odpadel imperativ ‚rasti ali umri‘, ki vlada ekonomskemu življenju danes. Nazadnje bo bržkone treba podružbiti pokojninske sklade in zavarovanja, ali pa jih financirati iz tekočih prejemkov.*

3. Odprava ekonomskih rent in nadomestilo za izčrpavanje skupnih dobrin

Utemeljitev: Polarizacija bogastva je neizogibna, kadar je ljudem dovoljeno profitirati zgolj od posedovanja neke stvari, ne da bi karkoli proizvajali ali prispevali k družbi. Ti dobički, imenujemo jih tudi ekonomske rente, pripadajo lastnikom zemlje, elektromagnetnega spektra, pravic za izkoriščanje mineralnih virov, zalog nafte, patentov in številnih drugih oblik lastnine. Ker so te oblike lastnine obstajale pred katerimkoli človeškim bitjem, ali pa so kolektivni proizvod človeške kulture, ne bi smele pripadati nobenemu zasebnemu posamezniku, ki jih ne uporablja v dobro javnosti in planeta.

Poleg tega se je danes mogoče okoriščati z izčrpavanjem javnega dobrega, na primer biotske raznovrstnosti, vodonosnikov, prsti, ribolova v oceanih in tako dalje. Vse to po pravici pripada vsem nam in te dobrine lahko izčrpavamo le na podlagi skupnega dogovora in za skupno dobro.

Tranzicija in politika: Nekatere države, tudi v ZDA, že pobirajo davke na vrednost zemljišča, druge so nacionalizirale nafto in minerale. Država Bolivija in pridružena zvezna država Aljaska na primer uveljavljata javno lastništvo pravic do nafte, zato naftne družbe služijo denar samo za svoje storitve črpanja nafte, ne pa tudi za posedovanje nafte. Prestavljanje davčnega bremena z dela na lastnino bo postalo čedalje bolj privlačno, ko bo situacija za prejemnike plač postajala vedno bolj brezizhodna.

* V Sloveniji že imamo tak sistem za pokojninska zavarovanja, tako v smislu, da so ‚podružbena‘, kot tudi, da se financirajo iz tekočih prejemkov. (*op. M. M.*)

Nazadnje, kot kažejo neobvladljive regulativne bitke za pravice do vode, je vključevanje ohranjanja virov neposredno v denarni sistem zamisel, katere čas prihaja.

Ukrepi, kot so davki na vrednost zemljišča po Henryju Georgeu, zakup pravic za izkoriščanje mineralnih virov in uporaba predmetov ekonomskih rent za zavarovanje valute, kot je opisano v tej knjigi, so načini, s katerimi lahko vrnemo ekonomski rente ljudem, da lahko zasebni interesi profitirajo le z dobro uporabo lastnine, ne pa le zaradi njenega posedovanja. Za vse, kar izhaja iz skupnih dobrin, bi se morale zaračunavati provizije ali davki. Intelektualna lastnina se lahko vrne v skupne dobrine s skrajšanjem obdobjij veljavnosti avtorskih pravic in patentov, s tem pa se lahko poklonimo kulturni matrici, iz katere se rojevajo ideje. V domeni javnosti moramo ohraniti tudi nove vire bogastva, kot so genom, elektromagnetni spekter in nove internetne 'skupne dobrine', njihovo uporabo pa dodelimo le tistim, ki jih bodo uporabljali v dobro družbe in planeta.

Učinek na ekonomsko življenje: S premikom obdavčitve na lastnino in vire bomo zmanjšali ali odpravili davek od prometa in davek na dohodek ter hkrati ustvarili močno ekonomsko spodbudo za ohranjanje virov. Ker z ekonomskimi rentami bogatijo tisti, ki so že lastniki, bo odprava teh rent olajšala enakovrednejšo razporeditev bogastva. V svetu intelektualne lastnine bo širitev javne domene spodbudila kulturne stvaritve, ki ne bodo usmerjene v dobiček, saj bo za 'surovine' umetniških in kulturnih stvaritev veljalo manj omejitev zasebne lastnine.

4. Ponotranjenje stroškov za družbo in okolje

Utemeljitev: Tako kot je danes mogoče izčrpavati vodonosnike, ne da bi za to plačali družbi, je mogoče izčrpavati tudi zmogljivost Zemlje za absorpcijo in predelavo odpadkov, zmogljivost geosfere za recikliranje ogljika ter zmogljivost človeškega telesa za spopadanje s strupenimi onesnaževali. Danes zaradi onesnaževanja in drugih oblik degradacije okolja nastajajo

stroški, ki jih morajo običajno kriti družba in prihodnje generacije, ne pa onesnaževalci. To ni samo skrajno krivično, ampak tudi spodbuja nadaljnje onesnaževanje in degradacijo okolja.

Tranzicija in politika: Zakonski predpisi s finančnimi kaznimi za kršitve so trenutno glavno sredstvo za preobračanje ekonomskega spodbujanja k onesnaževanju, vendar imajo številne pomanjkljivosti, tako v praksi kot v osnovni teoriji. Spodbujajo izpolnjevanje standardov, ne pa tudi njihovih preseganj. Prav tako nam ne omogočajo uvedbe skupne zgornje meje za skupne emisije nekega onesnaževala ali skupni obseg izčrpanega naravnega vira. Trenutni predlogi za odpravo teh pomanjkljivosti zajemajo sisteme trgovanja z omejitvijo (s pokrovom) in zelene davke. Številni taki sistemi so bili predlagani in ponekod tudi izvedeni. Sistem trgovanja z omejitvijo (za žveplov dioksid) je bil precej uspešen pri zmanjševanju kislega dežja, manj uspešen pa je bil pri zmanjševanju emisij CO₂. Naj bo s predpisi ali z dajatvami, neekološka dejavnost bo konec koncev morala postati tudi neekonomična.

Navsezadnje ne moremo ustaviti ekocida le tako, da ga podražimo. Nobena končna cena ni primerna za nekaj neskončno dragocenega. Vendar pa v vsakem ekološkem odnosu obstaja neka trajnostna raven dajanja in prejemanja: pod pragom, določenim za izpuste ozona, za izkopani baker, za posekana drevesa za les, za vodo, izčrpano iz vodonosnika, za ribe, ulovljene iz oceana. Za ta prag bi lahko uporabljali ekonomsko vrednost, da bi se ustrezzo podražile dejavnosti, ki zahtevajo te vire, hkrati pa bi s tem spodbudili recikliranje, ponovno uporabo in ohranjanje okolja.

Zeleni davki so najpreprostejši korak za doseganje tega; sčasoma bi lahko sam denarni sistem osnovali na darovih Zemlje, tako da bi valuto zavarovali z njenimi viri in z njeno zmogljivostjo, da odpadke vsrka in jih predela.

Učinek na ekonomsko življenje: Ti ukrepi končujejo antagonizem med ekologijo in ekonomijo. Najboljšo poslovno odločitev uskladijo z najboljšo okoljsko odločitvijo ter usmerjajo moč podjetniških inovacij v služenje planetu. Vzgniknile bodo nove, razsežne industrije, ki se bodo predano

zavzemale za ohranjanje okolja, za nadzor onesnaževanja in za sanacijo strupenih odpadkov. Proizvodnja brez odpadkov bo postala pravilo. Visoki stroški surovin bodo spodbujali k stalnemu napredku na področju miniaturizacije in učinkovitosti.

Z ekonomskim odvračanjem od cenene šare za enkratno uporabo bodo proizvodi postali dražji, trajnejši in bolj popravljeni. Za svoje stvari bomo bolje skrbeli, jih vzdrževali in obdržali. Velike dobrane, ki zahtevajo veliko porabo virov, na primer avtomobile, stroje ter določena orodja in aparate, si bomo delili s sosesko ali z drugo skupnostjo. Stanovanjska območja bodo postala bolj strnjena; hiše bodo postale manjše; in večji domovi bodo gostili razširjene družine in druge strukture, ki ne bodo vključevale le ožih družinskih članov.

Tako kot to velja za odpravo ekonomskih rent, zaradi teh ukrepov ne bo več obdavčen dohodek, temveč bodo obdavčeni viri; torej ne bomo plačevali davkov za to, kaj prispevamo, ampak za to, kaj vzamemo. Nazadnje, dohodek sploh ne bo obdavčen, kar nas bo osvobodilo od obremenjujočega evidentiranja odgovornosti in vsiljivega nadziranja vlade.

5. Lokalno upravljanje gospodarstva in denarja

Utemeljitev: Skupnosti po vsem svetu so razpadle, toda ljudje hrepenijo po oživitvi lokalnih gospodarstev, v katerih osebno poznamo ljudi, od katerih smo odvisni. Povezani želimo biti z ljudmi in s kraji, ne pa tavati po labirintu anonimne globalne monokulture. Svetovna blagovna proizvodnja podpihuje tudi tekmovalnost med lokalnimi regijami ter neti 'dirko do dna' v smislu plač in okoljskih predpisov. Kadar sta proizvodnja in ekonomska izmenjava lokalni, so družbeni in okoljski učinki naših dejanj veliko bolj očitni, kar krepi naše prirojeno sočutje.

Tranzicija in politika: Trend prehajanja na lokalno gospodarstvo se je že začel na področju hrane, saj se na milijone potrošnikov začenja zavedati koristi, ki jih ima za zdravje sveža, lokalna hrana. Ljudje po vsem svetu

kažejo močno željo po ponovni povezanosti s skupnostjo, nekatere občine in regionalne vlade pa so že začele kampanje 'kupuj lokalno'. Nedavne motnje v svetovni trgovini zaradi covida-19 in v geopolitiki so tudi spodbudile usmerjenost v deglobalizacijo. Lokalne valute so se glede na svoje obljudljene prednosti izkazale za razočaranje; toda če se bo propad družbe in ekonomije nadaljeval, bodo morda vendarle znova doživele preporod, zlasti zato, ker lahko z digitalno tehnologijo katerakoli tehnološko podkovana organizacija enostavno uvede kriptovaluto.

Drugi elementi *Svete ekonomije* delujejo v sinergiji z lokalizacijo. Ponotranjenje stroškov bo ukinilo mnoge iluzorne ekonomije obsega, ki dajejo prednost prevozu na dolge razdalje, odprava ekonomskih rent pa bo omilila obscene razlike v plačah, ki obstajajo zdaj med bogatimi in revnimi državami.² Oba dejavnika bosta pospešila preobrat nekaterih vidikov ekonomske globalizacije, ki so se zgodili v zadnjih dvesto letih. Ker je večina naravnih, družbenih in kulturnih skupnih dobrin lokalnega ali bioregionalnega značaja, bo denarni sistem, zavarovan s skupnimi dobrinami, samodejno okreplil lokalno politično in gospodarsko suverenost.

Nedavne finančne krize so pokazale, da lahko lokalne oblasti hitro vskočijo in ustvarijo svoj denar, takoj ko nacionalna valuta preneha delovati. To se je zgodilo leta 2002 v Argentini; skoraj se je zgodilo leta 2009 v Kaliforniji; in ob verjetnem razpadu evrskega območja se bo v Evropi morda zgodil prenos denarne suverenosti nazaj na manjše države. Medtem ko se bo trenutna kriza poglabljala, bodo imele regionalne vlade in manjše države priložnost za oživitev svoje ekonomske suverenosti, tako da bodo izdale valuto in jo zaščitile pred svetovnimi finančnimi trgi z nadziranjem pretoka kapitala, z uvedbo davkov na valutne transakcije in tako dalje. Vlade lahko tudi prednostno obravnavajo lokalna podjetja pri dodeljevanju naročil. Nazadnje, lokalne in regionalne oblasti lahko obnovijo svojo kreditno suverenost in jo razvežejo od mednarodnega financiranja, tako da ustanovijo javne banke in druge ustanove za ustvarjanje kredita.

2 To pa zato, ker so nizke plače dejansko subvencionirane z nedenarnimi skupnimi dobrinami. Kadar zemlja in skupnost še vedno veliko ponujata brezplačno, so lahko stroški življenja in torej tudi plače zelo nizki.

Učinek na ekonomsko življenje: Medtem ko je veliko tehnološko naprednih izdelkov in storitev po svoji naravi globalnih, so skrite subvencije in desetletja politike siloma prenesla mnogo stvari, ki so lahko lokalne in bi tudi morale biti take, v svetovno blagovno ekonomijo. V prihodnosti jih bomo znova začeli proizvajati lokalno. Večina hrane, ki jo bomo jedli, bo vzgojene v bioregijah, kjer bomo živeli. Za hiše in za mnoge druge proizvode bomo uporabljali lokalne materiale, pogosto reciklirane, in izdelovali jih bomo v manjšem obsegu. Majhna mesta bodo doživela gospodarski preporod, 'srce mesta' pa bodo znova naselila avtentična lokalna podjetja.

6. Družbena dividenda

Utemeljitev: Zaradi več tisoč let tehnološkega razvoja je proizvodnja količinsko merljivih življenjskih potrebščin izjemno enostavna. Ta napredek, dar naših prednikov, bi moral biti skupna lastnina vsega človeštva. Vsak od nas si zasluži del bogastva, ki so ga omogočili. Enako velja za naravna bogastva Zemlje, ki jih ni ustvaril noben človek. Sedanji ekonomski sistem nas v bistvu sili delati za to, ker je že naše. Z družbeno dividendo pa se ravno nasprotno vsem državljanom izplačajo prihodki od nadomestila za ekonomsko rento, od davkov na onesnaževanje in tako dalje (glej 3. in 4. točko prej). Ublaži se tudi koncentracija bogastva in preprečujejo deflacijske krize. Družbena dividenda bi v idealnem primeru zagotovila najosnovnejši znesek za kritje življenjskih potrebščin; poleg tega bi se lahko ljudje še vedno odločili za služenje svojega denarja. To razveže denar od pritiska nuje; ljudje bi delali zato, ker bi želeli delati, ne pa zato, ker bi morali.

Tranzicija in politika: Stimulacijska plačila in višja denarna nadomestila za brezposelnost med covidom-19 so znanilci družbene dividende prihodnosti. Model, ki bi lahko še naprej obstajal, je sistem socialnega varstva, ki se mu posmehujemo z zvezo 'upravičeni do socialne'. Morda pa bi lahko to oznako vzeli za svojo in jo razširili na vsakega državljana – konec koncev, ali nismo

vsi upravičeni do neznanskega izobilja bogastva, ki smo ga nasledili od Zemlje in svojih prednikov?

Že vzpostavljeno socialno pomoč, na primer prehrambene bone, javno zdravstveno zavarovanje, davčne olajšave za družine z otroki ter z nizkimi ali srednjimi prihodki, programe socialnega varstva, nadomestila za brezposelnost in stimulacijska plačila, lahko razširimo in jih naredimo dostopne vsem. Taki ukrepi gredo proti toku trenutnega političnega trenda 'varčevalnih ukrepov', toda izredno hitra in vedno večja stiska, do katere zaradi teh politik prihaja, vodi v družbene nemire in politične pretrese. Vznika politična volja za prerazporeditev bogastva. Ne glejmo na to kaznovalno, kot na obdavčitev bogatih; raje se naravnajmo na to, da vsem državljanom damo to, kar jim pripada. Družbena dividenda je prikrita prerazporeditev bogastva, saj medtem ko vsi prejemajo enako, premožni plačajo sorazmerno več davkov za njeno financiranje.³ Vizija te knjige je, da bo financirana z ležarino, davki na onesnaževanje in dajatvami za uporabo skupnih dobrin (glej 2., 3. in 4. točko prej).

Učinek na ekonomsko življenje: Čeprav bodo nekateri ljudje še vedno revni in drugi premožni, revščina ne bo več pomenila ekstremne tesnobe. Tisti, usmerjeni v ustvarjanje stvari, ki jih drugi ljudje želijo in potrebujejo, bodo zaslužili več denarja; tisti, naravnani na preprostost, življenje v naravi ali umetniško izražanje, se bodo morda morali znajti z osnovnimi potrebščinami. Toda smisel ekonomskega življenja ne bo več 'zaslužiti za preživetje'. Ko bomo osvobojeni tega pritiska, bomo svoje darove namenili temu, kar nas navdihuje – za čedalje več ljudi bo to pomenilo ozdravljenje družbe in planeta zaradi razdejanja, ki ga je za seboj pustila Ločenost. (Če še vedno menite, da bo osvobojenost od nujnosti preživetja vodila v uživaštvo in lenobo, prosim, prelistajte nazaj in znova preberite razdelek Volja do dela v 14. poglavju.)

³ Financirala bi se lahko tudi s fiat valuto, ki bi jo ustvarila vlada in izplačala vsem državljanom. To je tudi prikrita oblika prerazporeditve bogastva, saj – razen če ni enak znesek denarja vzeti iz gospodarstva z obdavčitvijo – bo prišlo do inflacije, ki bo zmanjšala relativno bogastvo razreda upnikov.

7. Gospodarska odrast

Utemeljitev: Po več sto letih izumljanja naprav za olajševanje dela, od prototipa predilnega stroja do digitalnega računalnika, smo si na vsakem koraku izbrali, da bomo več trošili, ne pa manj delali. Ta odločitev, ki jo poganja denarni sistem, je spremljala vedno intenzivnejše črpanje naravnega in družbenega kapitala. Danes nam možnost vse večje potrošnje ni več na voljo. Brez gonilne sile netveganah pozitivnih obresti ne bo več treba spodbujati gibanja kapitala z ekonomsko rastjo in gospodarska odrast bo postala uresničljiva. Tehnologija bo še naprej napredovala in lahko bomo izbrali drugo možnost: delati manj ali, natančneje, delati manj za denar.

Tranzicija in politika: To se že dogaja. Trdovratno visoke stopnje brezposelnosti (skoraj 20-odstotne, če štejemo tudi destimulirane delavce) v industrijsko razvitih državah, pa tudi neizkoriščene zmogljivosti proizvodnje, kažejo, da preprosto ni dovolj plačanega dela, da bi zaposlili vse ljudi za proizvajanje vsega, kar potrebujemo. Covid-19 je ta razvoj dogodkov še pospešil, saj so bila mnoga delovna mesta, ki jih je odstranil, avtomatizirana in se ne bodo nikoli vrnila. Nedvomno moramo opraviti veliko potrebnega in lepega dela – toda večina tega dela v osnovi ne ustvarja ekonomskega donosa. Danes se brezposelnost obravnava kot zlo, vendar se ne bi, če bi bila podprta z družbeno dividendo in enakomerno razporejena po gospodarstvu. Kaj če bi namesto 20 odstotkov ljudi, ki sploh ne delajo, vsi delali 20 odstotkov manj? Ta ekomska situacija sovpada s preskokom v zavesti, saj nas čedalje več zavrača konvencionalno pojmovanje dela – razdelitev življenja v dve izključujoči se sferi, delo in prosti čas.

Propadajoča valuta in družbena dividenda podpirata ekonomijo odrasti. Prav tako moramo iz svojih umov odstraniti program, povezan z mantru ‘rast je dobra’, ki danes usmerja javno politiko. V programih spodbud po zlomu leta 2008 in zlomu zaradi covida-19 je bila logika za gradnjo cest, mostov in drugih projektov spodbuditi rast – ne pa zavestna odločitev, da dejansko potrebujemo več cest in mostov. Nove stanovanjske projekte podobno pozdravljamo kot znak rasti, ne pa izraz prepričanja, da

potrebujemo še več razdeljevanja na manjše enote in še več razraščanja urbanih območij. Preoblikovati moramo politike, kot so monetarne in keynesianske fiskalne spodbude, ki se bodo znova inkarnirale v denar z negativnimi obrestmi oziroma v družbeno dividendo: njihov namen ni ponovna rast ekonomije, temveč pretakanje denarja k tistim, ki ga morajo potrošiti. Splošno gledano, to ne bo spodbudilo rasti, če bomo skupne dobrine zaščitili pred unovčevanjem; namesto tega bo spremenilo razporejanje virov in fokus gospodarske dejavnosti.

Učinek na ekonomsko življenje: Revni in srednji sloj bosta izkusila več obilja – tako, kot če bi gospodarstvo raslo, saj bodo prednosti višjih plač in lažjega zaposlovanja, ki se lahko običajno zgodijo le v kontekstu poslovnih naložb za namene rasti, uresničljive tudi v ekonomiji ravnovesnega stanja in v ekonomiji odrastí. Ko se bo denarna sfera krčila, svet obdarovanja, prostovoljstva, prostega časa in količinsko neizmerljivega pa bo rasel, bodo ljudje vedno več svojega časa posvečali neekonomskim dejavnostim. Digitalna vsebina – slike, glasba, videoposnetki, novice, knjige itd. – bodo še naprej postajale vedno bolj brezplačno dostopne. Medtem ko bo na virih temelječa proizvodnja veliko dražja, bo človeški prispevek še naprej črpal iz neprestano rastoče zakladnice tehnologije, zato bomo v mnogih tehnološko naprednih sferah naredili več z manj. Ljudje si bodo tudi več stvari izmenjevali in jih manj kupovali, si več sposojali in manj najemali, več dajali in manj prodajali – vse to bo izražalo in ustvarjalo ekonomsko odrast.

8. Kultura obdarovanja in ekonomija enakovredne izmenjave (P2P)

Utemeljitev: Denarna sfera se je širila na račun drugih oblik ekonomskega kroženja, zlasti obdarovanja. Ko vsako ekonomsko razmerje postane plačljiva storitev, postanemo neodvisni od vseh, ki jih poznamo, in zaradi denarja odvisni od anonimnih, oddaljenih ponudnikov storitev. To je glavni razlog za propadanje skupnosti v sodobnih družbah, s spremljajočimi

odtujenostjo, osamljenostjo in psihološkim trpljenjem. Povrh tega denar ni ustrezno sredstvo za pospeševanje kroženja in za razvoj neizmerljivega, ki resnično bogati življenje.

Tranzicija in politika: Na srečo se denarna sfera že začenja krčiti in ta odrast odpira nov prostor ekonomiji obdarovanja. Internet je v pomembnih vidikih mreža obdarovanja in olajšal je podarjanje informacij, ki jih je bilo včasih zelo drago zagotavljati. Na raznolike načine je to potisnilo storitve, kot so oglaševanje (recimo spletni oglasnik Craigslist), potovalne agencije, novinarstvo, založništvo, glasbo in še mnoge druge storitve, v svet obdarovanja. Spodbudil je tudi ustvarjanje odprtokodnih programov, ki temelji na obdarovanju. Stvari, za katere so bili včasih potrebni plačani posredniki in centralizirane administrativne strukture, se zdaj dogajajo neposredno. Ljudje in podjetja s sistemi vzajemnih kreditov celo ustvarjajo kredit brez posredništva bank. Medtem na lokalni ravni ideali povezanega jaza, hrepenenje po skupnosti in čista ekomska nujnost vodijo ljudi v oživitev skupnostnih struktur, ki temeljijo na obdarovanju.

Vlade lahko sprostijo davčne in bančne predpise ter dajo proste roke novim sistemom ekonomskega kroženja, ki vznikajo danes. Skupne dobrine, ki te sisteme gostijo, zlasti internet, je treba ohraniti v domeni javnosti. Vlade lahko tudi vzpostavijo in podprejo sisteme vzajemnih kreditov za podjetja in industrijo ter s tem štitijo domače ali lokalno gospodarstvo pred roparstvom mednarodnega kapitala. V zvezi z digitalnimi dobrinami lahko vlada razbije monopole in spodbudi razvoj platform družbenih medijev za enakovredno izmenjavo in razvoj decentraliziranega interneta.

Učinek na ekonomsko življenje: Ljudje bodo izpolnjevali svoje potrebe, naj bo to po blagu, storitvah ali samem denarju, na izjemno raznolike načine. Krogi obdarovanja v živo ter spletno usklajevanje darov in potreb bodo omogočili izpolnjevanje številnih potreb brez denarja. Ljudje bodo veliko bolj čutili, da so del skupnosti, na katero se lahko zanesajo. Zaradi komplementarnih kreditnih sistemov, ki jih bodo ustvarili uporabniki, pa tudi posojanja, ki bo temeljilo na enakovredni izmenjavi (P2P), zasnovani na

internetu, ne bomo več potrebovali bank za vse to, za kar smo jih običajno potrebovali. Na lokalni ravni, pa tudi s posredništvom svetovnih mrež, bodo nastale nove, količinsko neizmerljive ‘valute’ prepoznavanja in hvaležnosti, ki bodo povezovale in nagrajevale prispevke za družbo in planet v smislu kakovosti.

Kot lahko vidite, je vseh osem opisanih elementov močno sinergijsko povezanih. Noben od teh res ne more sam sestavljati celote. Valuta z negativnimi obrestmi na primer ne bo delovala, če bodo še vedno na voljo drugi viri ekonomskih rent za naložbe. Lokalno upravljanje je odvisno predvsem od ukinitve skritih subvencij, zaradi katerih je globalno trgovanje ekonomično. Ekonomije obdarovanja omogočajo izboljšanje kakovosti življenja, tudi kadar se gospodarstvo krči.

Različne niti svete ekonomije, ki sem jih opisal v drugem delu te knjige, skupaj tkejo tapiserijo, organsko matrico, za katero že lahko čutimo, da se želi roditi v obstoj. *Nova ekonomija* se ne bo zgodila iz nič, s pometanjem starega in z novim začetkom; gre bolj za fazni prehod, za metamorfozo.

Tako kot noben košček sestavljanke svete ekonomije ne more sam sestavljati celote, tako vsak košček samodejno prispeva k drugim. Če pa že obstaja srčika vsega, je to konec rasti, prehod človeške rase v novo razmerje z Zemljo, nova *Zgodba o ljudeh*. V končni fazi je osnova tega, kar sem poimenoval *Sveta ekonomija* – naša prebujajoča se želja oblikovati partnerstvo z Zemljo ter naše na novo odkrito spoznanje o edinstvenosti in povezanosti vseh bitij.

3. DEL

Živeti novo ekonomijo

Prehod v sveto ekonomijo je del večjega premika v naših načinih razmišljanja, povezovanja in bivanja. Zgolj ekomska logika ni dovolj, da se ta premik zgodi. Številni ekonomski vizionarji so zasnovali matematično prepričljive revolucije na področju denarja in lastnine, toda od peščice teh, ki jim je uspelo pasti na plodna tla, ni nobena preživelna preizkusa časa. Zato je tretji del te knjige namenjen premiku v zavesti in praksi, ta pa gre z roko v roki z novim denarnim sistemom, ki sem ga opisal. Ko premoščamo razkol med duhom in snovjo, ugotavljam, da sta ekonomija in duhovnost neločljivo povezani. Na osebni ravni se ekonomija vrta okoli tega, kako dajati svoje darove in izpolnjevati svoje potrebe, kdo torej smo v odnosu do sveta. S spreminjanjem svojega vsakodnevnega ekomskega razmišljanja in praks se ne bomo samo pripravili na prihajajoče velike spremembe; pripravili bomo tudi teren za njihov vznik. S tem da živimo koncepte *Svete ekonomije*, utremo pot temu, da jo sprejmejo vsi, in jo pozdravimo v ta svet z odprtimi rokami.

O bujanje pozabljene kulture obdarovanja

Ljubimca ne smeta živeti sama zase kot kakšna oderuha. Navsezadnje morata svoje zrenje drug v drugega usmeriti nazaj v skupnost.

– WENDELL BERRY

V našem času smo ustvarili razlikovanje med denarnimi izmenjavami in darovi. Prve sodijo v sfero racionalnega koristoljubja; slednji so vsaj deloma altruistični ali nesebični. Razdelitev ekonomije v dve ločeni sferi zrcali druge pomembne dihotomije naše civilizacije: človek in narava, duh in snov, dobro in zlo, sveto in posvetno, um in telo. Pod drobnogledom nobena od teh ne zdrži; med zaključevanjem dobe Ločenosti se vse te dvojnosti sesuvajo. In tako kot bomo zbrisali ločnico med duhom in snovjo ter vso materijo znova preželi s svetostjo, tako kot bomo opustili željo povzdigniti se nad naravo in se zavedeli, da smo njen del, tako bomo tudi duh obdarovanja vdihnili v vse vidike človeške ekonomije, ne glede na to, ali bo vključevala denar ali ne.

Vsak vidik evolucije denarja, opisan v tej knjigi, vlica denarju lastnosti daru:

1. Tehnica dajanja in prejemanja mora biti na dolgi rok uravnovešena. Ponotranjenje okoljskih stroškov zagotavlja, da Zemlji ne bomo vzeli več, kot ji lahko damo.
2. Prav je, da se viru daru zahvalimo. Obnova skupnih dobrin pomeni, da se za kakršnokoli uporabo tega, kar pripada vsem, zahvalimo s plačilom, ki ga prejmejo vsi.

3. Darovi krožijo, in se ne kopičijo. Propadajoča valuta zagotavlja, da bogastvo izhaja iz pretoka, ne pa iz lastništva.
4. Darovi se pretakajo v roke tistih, ki jih najbolj potrebujejo. Družbena dividenda zagotavlja, da so izpolnjene vse osnovne življenjske potrebe vseh ljudi.

Steber svete ekonomije je torej zavest obdarovanja. Na preostalih straneh te knjige raziskujem načine, kako lahko miselnost obdarovanja oživimo v svojih življenjih, da bi spodbudili prihajajoči svet in se nanj pripravili.

Ne predlagam, da postanete svetnik ali svetnica in opustite sebičnost. Kultura obdarovanja ni tako preprosta. Medtem ko prežemamo snov z lastnostmi, ki smo jih nekoč pripisovali duhu, tudi duha prežemamo z eklektičnimi lastnostmi snovi. Duhovni svet, kot si ga zamišljamo, ni več kraj popolnega reda, harmonije, dobrote in pravičnosti. Podobno moramo prepoznati, medtem ko prežemamo denar z nekaterimi lastnostmi kulture obdarovanja, da svet obdarovanja ni nikoli bil – in morda nikoli ne bo – svet čiste nesebičnosti brez lastnih interesov.

Razmislite o idealu brezplačnega darila, ki ga Jacques Derrida opiše takole: »Da bi se nekaj podarilo, ne sme biti nobene vzajemnosti, vračila, izmenjave, darila v zameno ali dolga.« To bi izključilo vsakršno korist, ki naj bi pripadla darovalcu, na primer družbeni status, pohvalo, izraz hvaležnosti in morda celo občutek, da je nekdo storil nekaj vrlega. V resničnem življenju se temu najbolj približa anonimna dobrodelnost ali morda miloščina za asketsko živeče džainiste, ki vedno poskrbijo, da se za hrano niti ne zahvalijo niti je ne pohvalijo.¹ Džainistična verska prepričanja so precej pomembna za to povezovanje brezplačnega darila s čistostjo, z duhovnostjo in z vsem, kar ni s tega sveta. Džanisti si z askezo prizadevajo, da bi presegli svojo karmo, da bi se očistili in da ne bi ustvarjali nobenih novih vezi s svetom. Zato poskrbijo, da nikoli ne obiščejo iste hiše dvakrat in se nikoli ne odzovejo na povabilo, saj stremijo po idealu nepričakovanega gosta, ki prejme čisto, dobrodelno pomoč, neomadeževano s kakršnokoli tuzemsko vezjo.

¹ Laidlaw, »A Free Gift Makes No Friends«, str. 46–47.

Džainisti so ekstremen primer, a podobni ideali so zasajeni tudi v druge svetovne religije. Kristjanom je na primer zapovedano, naj se postijo, molijo in dajejo miloščino na skrivnem. Budisti, ki hodijo po poti bodisatve, naj bi svoja življenja posvetili osvoboditvi vseh bitij in druge postavljali predse. V judovstvu načelo *chesed shel emet*, najvišja oblika dobrote, pomeni dajati brez upanja na povračilo ali hvaležnost, medtem ko se za najvišjo raven dobrodelnosti šteje to, da niti darovalec niti obdarovanec ne vesta, kdo daje ali kdo prejema. Anonimna dobrodelnost je eden od petih stebrov islama, in ogromne islamske dobrodelne ustanove so ustanovljene anonimno. Mislim, da mi ni treba navesti preveč primerov, da bi prepričal bralca v povezanost altruizma in anonimne dobrodelnosti z religijo.

Verski ideal brezplačnega darila, ki ne ustvarja nobenih družnih vezi, je, dokaj ironično, zelo podoben denarnim transakcijam! Tudi te ne ustvarjajo nobene obveznosti, nobene vezi: ko je blago plačano z denarjem in dostavljeno, nobena stran ničesar ne dolguje drugi. Toda z izjemo prej opisanih idealiziranih pravih darov je podarjanje zelo drugačno. Če mi nekaj podarite, bom občutil hvaležnost in željo dati nekaj v zameno, ali vam ali nekomu drugemu, kakor to narekujejo družbeni običaji. V vsakem primeru je bila ustvarjena obveznost, zagotovilo o nadaljnjem ekonomskem kroženju v skupnosti obdarovanja. Anonimni darovi takih vezi ne ustvarjajo in ne krepijo skupnosti. Prejemnik je morda hvaležen, toda te hvaležnosti ni mogoče usmeriti nikamor, razen v nekaj univerzalnega ali abstraktnega.

Poleg tega se hvaležnost ne rodi samo iz prejemanja darov, ampak tudi iz tega, da smo priča obdarovanju. Zaradi velikodušnosti drugih se tudi mi sami nagibamo k velikodušnosti. Želimo si dati tistim, ki so darežljivi. Gane nas njihova odprtost, njihova ranljivost, njihovo zaupanje. Želimo skrjeti zanje. Z morebitno izjemo anonimne dobrodelnosti se darovi ne zgodijo v družbenem vakuumu. Razširijo krog jaza in povežejo naš lastni interes z interesom katerekoli osebe, ki nam bo dala to, kar potrebujemo, kadar ima več, kot potrebuje. Verski ideal nevezanega daru, ki razprši posledično hvaležnost na univerzalno raven, ima svoje mesto, če se želimo identificirati s skupnostjo vsega bivajočega. Vendar mislim, da se doba Ločenosti ne bo razpletla v stanje vsespolne enosti. Res bomo vstopili

v večrazsežnosti jaz, ki se istoveti z vsemi bitji, to že, ampak tudi v jaz, ki se istoveti s človeštvom, s svojo kulturo, svojo bioregijo, svojo skupnostjo, svojo družino in s svojim ego-jazom. Skladno s tem ima anonimno, neobremenjeno darilo v prihajajoči ekonomiji pomembno, a vendarle omejeno vlogo.

V staroselskih in tradicionalnih kulturah je nedvomno tako. Medtem ko ustreznik univerzalnega, nevračljivega daru res obstaja v obliki žrtvovanj bogovom, je večina darov družbene narave. V svoji klasični monografiji *The Gift (Dar)* iz leta 1924 Marcel Mauss navaja prepričljive argumente proti obstoju brezplačnega daru v primitivnih družbah. Splošno gledano, pravi Mauss, so bila ustreznata darila in vračila precej natančno določena in so jih uveljavljali z odobravanjem in zasramovanjem, s statusom in z izobčenjem ter z drugimi oblikami družbenega pritiska. To so zaželene razmere: obveznosti in zavezosti, ki izhajajo iz darov in njihovega pričakovanega vračila, so lepilo, ki povezuje družbo.

Danes čutimo, da tega družbenega lepila ni. Po logiki 'jaz in moje' vsakršna obveznost, vsakršna odvisnost pomeni grožnjo. Darovi sami po sebi ustvarjajo obveznosti, zato so se v dobi Ločenosti ljudje začeli bati dajati, še bolj pa jih je strah prejemati. Ne želimo sprejemati daril, ker se ne želimo nikomur zavezati. Nikomur ne želimo nič dolgovati. Ne želimo biti odvisni od nikogaršnjih darov ali dobrodelne pomoči – »Sama si lahko to plačam, hvala. Ne potrebujem te.« Skladno s tem povzdigujemo anonimna dejanja dobrodelnosti v vzvišen moralni status. Velika vrlina naj bi bilo dajati brez vsakih pogojev in ne pričakovati nič v zameno.

Del življenja v duhu obdarovanja je prepoznati in upoštevati obveznost prejemanja enako kot dajanja. Mauss to ponazorji s primerom plemena Dayak, ki »je celo razvilo cel sistem zakonov in moralnosti na podlagi dolžnosti, ki nekoga zavezuje, da se mora pridružiti obroku, ki mu prisostvuje ali katerega pripravi je bil priča.«² Osebno sem doživel nekaj takega v letih svojega bivanja na Tajvanu, kjer so bile v starejši generaciji še vedno prisotne sledi stare, na obdarovanju osnovane kulture iz kmečkih

² Mauss, *The Gift*, str. 13.

časov. Tam ni bil resen *faux pas* samo to, če obiskovalcu svojega doma niste ponudili hrane, ampak jo je bilo precej nevljudno tudi zavrniti. Če so pripravljeni večerjo, bi bili bržkone nevljudni, če bi se ji poskusili elegantno izmuzniti, preden je romala na mizo (brez res prepričljivega izgovora). Odkloniti darilo pomeni zavrniti odnos. Če dar ustvari vezi in razširi krog jaza, potem zavrnitev dajanja ali prejemanja daru pomeni: »Zavračam vez s tabo. V moji konstelaciji bivanja si nekdo *drug*.« Kot pravi Mauss: »Zavrniti dajanje, ne povabiti, pa tudi ne sprejeti, je enako kot napovedati vojno; pomeni odklonitev vezi zavezništva in podobnosti.«³

Zavrnitev te vezi je resna zadeva. Avtor Mark Dowie opisuje aljaško pleme, s katerim je živel in ki je sklical srečanje starešin za razpravo o hudem kršenju etike medsebojne izmenjave, ki ga je zagrešil nek član plemena. Zadevni član je kopičil plodove svojega ulova zase, s čimer je kršil plemenske običaje obdarovanja. Kako resno so starešine obravnavale njegovo ravnjanje (ki je trajalo daljši čas)? Namen njihovega srečanja je bila odločitev, ali naj ga ubijejo ali ne.⁴

V mnogih situacijah se zgodi neke vrste implicitno pogajanje, v katerem si obe strani izmenjujeta izgovore in njihove ovržbe, dokler se ne dogovorita o daru, ki ustrezeno izraža raven vezi, ki naj bi se ustvarila.⁵ »Ah, res ne bi. Ravno sem jedel (laž). Morda bi samo skodelico čaja.« Postrežen je čaj, spremišča ga sijajen pladenj z obiljem peciva iz fižola mungo, suhih sliv in lubeničnih semen. Užijem skromno število semen. Gostitelj mi da nekaj peciva za na pot. In tako dalje. Ta subtilni ples dajanja in prejemanja ni prisoten v taki blagovni ekonomiji, kot je naša.

Toda celo v Ameriki, naj nam je kultura obdarovanja še tako tuja, še vedno zaznavamo njeno logiko. Morda ste že kdaj doživeli, da ste od nekoga prejeli uslugo in ponudili plačilo zanjo, nato pa ste izkusili občutek razočaranja in distance, ki je sledil. Če za darilo plačamo, potem to ni več darilo, in vez, ki se je oblikovala, je pretrgana.

³ Mauss, *The Gift*, str. 13.

⁴ Intervju na radijski postaji KWXR, »A Conversation with Charles Eisenstein and Mark Dowie«, 4. april 2009.

⁵ Na Tajvanu sem intuitivno čutil lokalni bonton, ki me je včasih zapeljal v neprijetne situacije. Spomnim se, da sem enkrat obiskal starejšega možakarja, da bi se uril v svoji tajvanščini; tisto jutranjo uro sta pospremila krožnik z rezinami govedine in sveže odprta steklenica viskija. Te ponudbe ni bilo mogoče zavrniti.

Odklonilen odnos do obvezne krepi privlačnost denarnih transakcij. Kot pravi Richard Seaford: »To, kar se v poslovni transakciji preda, je povsem in za vselej ločeno od osebe, ki je to predala.«⁶ Kadar plačamo za vse, kar prejmemmo, ostanemo neodvisni, nepovezani, osvobojeni obveznosti in vezi. Nihče nas ne more pozvati k vračilu uslug; nihče nima nobene moči nad nami. Če v ekonomiji obdarovanja nekdo prosi za pomoč, v resnici ne morete reči ne: ta oseba in vsa družba pravijo, naj bo to izrecno povedano ali ne: »Hej, ali se spomniš vsega, kar smo storili zate? Ali se spomniš, ko smo pazili na tvoje otroke? Ko smo rešili tvojo kravo? Ko smo obnovili tvoj skedenj po požaru? Dolguješ nam uslugo!« Danes hočemo imeti možnost reči: »Plačal sem ti za to varstvo otrok. Plačal sem ti za kidanje svojega pločnika. Plačal sem ti za vse, kar si storil zame. Nič ti ne dolgujem!«

Ker prostovoljno prejemanje darila vzbuja hvaležnost ali obveznost, je samo po sebi oblika velikodušnosti. Sporoča: »Pripravljena sem ti dolgovati uslugo.« V bolj prefinjeni kulturi obdarovanja denimo sporoča: »Rade volje dolgujem skupnosti.« Če to še razširimo, popolno sprejemanje poklonjenih darov sporoča: »Pripravljena sem dolgovati Bogu in vesolju.« Podobno se z odklanjanjem darov izvzamemo iz obveznosti, ki samodejno nastanejo ob hvaležnosti. Voznik taksija Stewart Millard ugotavlja:

Najprej sem prišel do zaključka, da nas denar dela nadvse nesposobne za resničen človeški odnos. Če bi enostavno dobil nove gume od mojega prijatelja Grega v njegovi delavnici s pnevmatikami (prav res sem sedel na njegovem parkirišču in razmišljal o tem!) in si ne bi izmenjala nič denarja, kako bi mu odpalačal? In pojavilo se je bolj pretanjeno vprašanje: kaj pa če te Gregove ponudbe (darila) ne bi sprejel?

Če bi podarjene pnevmatike sprejel brez plačila, potem se pojavi samodejni niz ravnanj in pomislekov. Kaj lahko ponudim v zameno? Počakal bi lahko, da bi me pozval on, ali pa bi se lahko lotil napornejše naloge dejanskega spoznavanja Grega, da bi lahko prišlo do bolj organske izmenjave. Denar pomeni, da lahko plačam, potem pa soljudem za okencem ne posvečam nobene pozornosti več. Ne bi ga bolje spoznal, ne bi se izmenjalo življenje, da bi se

6 Seaford, *Money and the Early Greek Mind*, str. 203.

zgodilo naravno mešanje tokov odvisnosti in hvaležnosti. Razlog, zakaj smo tako nestrpni drug do drugega, je preprosto to, da imamo denar. Če je ta oseba neprijetna, svoj denar enostavno odnesemo drugam – in prva oseba preprosto izvisi.⁷

Eden najpomembnejših darov, ki jih lahko podarite, je v polnosti sprejeti dar nekoga drugega. Danes na raznovrstne načine odklonimo darilo ali ga le deloma sprejmemo. Karkoli storimo, da bi zmanjšali obveznost, zajeto v prejemanje, je oblika zavrnitve – na primer darovalko opomnite na to, kaj ste ji podarili lansko leto; namignete, da si to darilo zaslužite ali da ste do njega upravičeni; se pretvarjate, da si niste tako zelo želeli tega, kar ste prejeli; ponudite plačilo ali pri njem vztrajate. Kadar mi nekdo pokloni kompliment, ga včasih odbijem z zanikanjem resnice v njem, torej projiciram lažno ponižnost, ali pa ga razvrednotim z besedami, na primer: »Ah, vsi to počnejo; saj ni nič posebnega«. Kadar nekdo reče »Hvala ti«, se včasih zalotim, da te besede odbijem s »Saj ni bilo nič takega«. Nekdo morda reče –»Tvoja pisanja so mi spremenila življenje,« jaz pa morebiti odvrnem: »Sprememba je bila vedno v tebi, moje pisanje jo je le sprožilo. V drugih te besede ne vzbudijo ničesar.« Medtem ko je v tem odzivu zrno resnice, sem ga včasih vseeno uporabljal za odklanjanje darov pohvale ali zahvale, ki me jih je bilo strah povsem sprejeti, povsem ponotranjiti. Še en način zavrnitve komplimenta ga je s pretirano vnemo vrniti, kar odvrne našo pozornost od prvega komplimenta, preden lahko ta prodre v našo zavest. Kadar hvaležnost navdihne darilo v zameno, ga ne smemo dati prehitro, sicer postane zgolj transakcija, ki se ne razlikuje tako zelo od nakupa. Namesto da bi darovalca in obdarovanca tesneje povezalo, zgolj izniči obveznost.

V celoti sprejeti pomeni z veseljem prevzeti obveznost, do darovalca ali do družbe na splošno. Hvaležnost in obveznost gresta z roko v roki; sta dve plati iste medalje. Obveznost storiti kaj? Dati brez 'povračila'. Hvaležnost je kaj? Želja dati, spet brez povračila, ki se rodi iz spoznanja, da smo nekaj

⁷ Osebno sporočilo, 2010.

prejeli. V dobi ločenega jaza smo ju razklali na dvoje, toda v svojem izvoru sta eno: obveznost je želja, ki prihaja od znotraj in ki se zgolj sekundarno uveljavlja od zunaj.⁸ Odpornost do prejemanja je torej dejansko odpor do dajanja. Mislimo, da smo plemeniti, požrtvovalni ali nesebični, če raje damo, kot pa prejmemo. Prav nič od tega nismo. Velikodušna oseba daje in prejema z enako odprtoto roko. Nikar se ne bojte biti zavezani z obveznostjo, biti v hvaležnosti. Obveznosti nas je strah, ker smo previdni glede 'moral/-a bi'; oprezamo za nujno zahtevo, pazljivi smo glede prisile, ki je v ozadju tolikih institucij naše družbe. A ko spremenimo 'morati' v 'želeti', smo svobodni. Ko spoznamo, da je življenje samo po sebi dar in da smo tukaj, da damo sami sebe, potem se osvobodimo. Navsezadnje to, kar v tem življenju vzamete, umre skupaj z vami. Naprej živijo le vaši darovi.

Vidite lahko, kako vseprisotno je zavračanje daru v naši kulturi in koliko vsega se moramo ponovno naučiti. Velik del tega, kar poimenujemo skromnost ali ponižnost, je pravzaprav odklanjanje vezi, oddaljevanje od drugih, zavnitev prejemanja. V tolikšni meri, kot nas je strah prejemati, nas je strah tudi dajati; res ne moremo početi enega brez drugega. Morda si same sebe zamišljamo kot nesamoljubne in krepostne, če raje dajemo kot prejemamo, vendar je to stanje enako bedno kot njegov nasprotni pol, kajti brez prejemanja se izsuši tudi vrelec naših lastnih darov. Ne samo da je to stanje bedno, ampak je tudi oholo: Kaj si predstavljamo kot vir tega, kar dajemo? Nas same? Ne. Samo življenje je dar, življenje in vse, kar ga ohranja, od matere in očeta do celotnega ekosistema. Nič od tega ni bilo ustvarjeno z našimi prizadevanji. Enako velja za naše ustvarjalne spremnosti, telesne in umske, za katere bi morda tisti, ki slutijo to resnico, rekli, da so podarjene od Boga.

8 V družbah, ki živijo v obdarovanju, sta obveznost in hvaležnost neločljivo povezani. V običajih *potlač* v Melaneziji in severozahodnem Tihem oceanu je bilo dajanje lahko dejanje družbene prevlade, skoraj agresije. Toda tudi onstran te skrajnosti na splošno velja, kot pravi antropologinja Mary Douglas v svojem predgovoru k Maussovi knjigi *The Gift*, da »se je po čisto vsem svetu in tako daleč, kot se lahko vrnemo v zgodovino človeške civilizacije, blago največkrat prenašalo na podlagi ciklov obveznih vračil darov« (poudarek C. E.). Ko torej izražamo svoje mnenje o tem, kaj predstavlja resnični dar in kaj ga ne, upoštevajmo funkcijo, ki so jo imeli darovi v psihologiji in družbi neštetih kultur obdarovanja vse do danes. Kako si lahko domišljamo, da bi mi, skoraj do vrata potopljeni v kulturo potrošnih dobrin, lahko vedeli, kaj je to dar?

Seveda je včasih povsem primerno zavrniti darilo, zlasti kadar ne želite ustvariti takšne vrste vezi, ki bi mu sledila. Vsi darovi ‚pridejo s pogoji‘. Toda naša nenaklonjenost prejemanju pogosto ne izhaja iz odpora do določene vezi, ampak do vezi na splošno.

Do newagevskih duhovnih klišejev o ‚odpiranju za obilje‘ čutim odpor, vendar tako kot to velja za večino klišejev, je v njih nekaj resnice. Toda strah pred prejemanjem se ne vrti le okoli šibkega zavedanja o lastni vrednosti ali okoli občutka nevrednosti, kot nas želijo prepričati nekateri guruji za samopomoč: navsezadnje se vrti tudi okoli strahu pred dajanjem. To dvoje gre z roko v roki – in to vedno! Skupaj ta dva strahova predstavljata bojazen pred življenjem, pred povezanostjo; sta neke vrste zadržanost. Če dajemo in prejemamo, če dolgujemo ali nekdo nekaj dolguje nam, če smo odvisni od drugih in če so drugi odvisni od nas – to pomeni v polnosti živeti. Ne dajemo in ne prejemamo, ampak vse plačamo; nikoli nismo od nikogar odvisni, temveč smo finančno neodvisni; nismo vezani na skupnost ali kraj, ampak smo mobilni … to je iluzorni raj samostojnega in ločenega jaza. Ker ustreza duhovni domišljavosti glede nenavezanosti, verski zablodi o nezemskosti ter ambiciji znanstvenikov po obvladovanju in preseganju narave, se izkazuje za pekel, ne pa za raj.

Ko se prebujamo iz svojih utvar o nenavezanosti, neodvisnosti in transcendenci, se želimo znova združiti s svojim resničnim, prostranim jazom. Hrepenimo po skupnosti. Neodvisnost in nenavezanost tako ali tako nista bili nikoli nič drugega kot slepilo. Resnica je, je vedno bila in vedno bo, da smo povsem in brezupno odvisni drug od drugega in od narave. Prav tako se ne bo nikoli spremenilo, da je edina alternativa odvisnosti, prejemanju, ljubezni in izgubi to, da sploh nismo živi.

Seveda je nekaj resnice tudi v nenavezanosti, in ta resnica je izražena v kulturi obdarovanja, kadar se manj krčevito oklepamo svojih stvari. Ta nenavezanost obstaja v okviru navezanosti in povezanosti, ne pa v okviru neodvisnosti in nepovezanosti. Darovi resnično pomagajo pri opuščanju navezanosti ega, saj razširijo jaz onkraj ega in uskladijo lastni interes z dobrobitjo večjega bitja, povezanega z vsem ostalim. Darovi so tako orodje kot rezultat širitve jaza onstran ega; so tako vzrok kot posledica.

Kadar občutimo povezanost z drugimi, želimo dajati. Več kot damo, bolj občutimo svoje povezave. Dar je sociološko-fizična manifestacija temeljne enosti bivanja.

Če smo ločeni od sveta, lahko v njem storimo kaj malo dobrega ali slabega. Če smo svetu povsem predani, smo postavljeni pred izviv modre uporabe svojega bogastva.⁹ Velikodušnost je to, da se družbenemu svetu vezi in obveznosti povsem prepustimo. Če svoje darove razdajamo na očeh drugih, tako da bi, v nasprotju z verskimi ideali, morda pritegnili vračilo, povečamo pretok darov skozi sebe ter okrepimo svojo zmožnost in potrebo dajati. Namen ni siliti ali režirati prejetje darila v zameno – to sploh ni darilo –, temveč izpolniti potrebo in ustvariti vez.

Darovi, skupaj z zgodbami, so niti odnosa, skupnosti. To dvoje je tesno povezano. Zgodbe so lahko neke vrste dar in zgodbe tudi spremljajo darove ter utrjujejo njihovo edinstveno, osebnostno razsežnost. Skoraj se ne moremo upreti temu, da bi povedali zgodbo o daru. Spomnim se svoje babice: »No, najprej sem pogledala v Macy's, vendar ga tam niso imeli, zato sem šla še do J. C. Penney ...« Kakorkoli že, zgodbe o tem, kdo je komu kaj dal, so del družbenega pričevanja, ki prebuja darežljivost in občutek skupnosti.

Odnos darovalca – »Rade volje ti to dam in zaupam, da bom prejela to, kar je ustrezno, naj bo to od tebe ali od koga drugega v našem krogu obdarovanja« – zaigra na globoke strune srca. Nekaj večnega in resničnega je v duhu hvaležnosti in velikodušnosti, ki ne pričakuje nobene nagrade in ne oblikuje nobene obveznosti.¹⁰ Prišli smo torej do protislovja: po eni

9 V skladu s to idejo je pot asketa prava le, če sloni na iskrenem spoznanju, da »nisem pripravljen na dobro uporabo bogastva (v vseh njegovih oblikah), zato se bom tega vzdržal, dokler ne bom pripravljen«. Res sem spoznal zelo malo ljudi, ki dobro uporabljajo bogastvo, kar ni presenetljivo, kajti bogastvo je dar, tako kot so darovi tudi naši talenti, energija in čas; in da bi bogastvo uporabljali dobro, moramo biti naravnani na duh dajanja.

10 Zato menim, da je Mauss prezrl nekaj pomembnega, saj je na dinamiko družb obdarovanja gledal skozi polarizacijsko prizmo. Kljub temu da je Mauss filozofska nasprotoval utilitarističnemu zavračanju ideje ljudi kot družbenih bitij in poudarjanju individualizma, še vedno verjamem nekaterim globokim domnevam slednje doktrine, zlasti temu, da ljudi prvenstveno motivira koristoljubje. Na začetku knjige *The Gift* vpraša: »Katero pravilo legalnosti in lastnih interesov v družbah nazadnjaškega ali arhaičnega tipa narekuje, da se je treba za prejeto darilo obvezno oddolžiti?« (str. 3). To vprašanje samo po sebi izključi mehanizme izven okvirov lastnih interesov in obveznosti, ki bi lahko pojasnili drugi del njegovega poizvedovanja: »Kakšna moč naseljuje podarjeni predmet, da ga želi prejemnik vrniti?«

Če je Maussov zapis o dinamiki obdarovanja popoln, bi se morda upravičeno vprašali, kako se sedanjii sistem posredništva z denarjem od nje sploh razlikuje. S sredstvom denarja tudi mi uveljavljamo družbeni pritisik in povečujemo lastne interese, da bi zagotovili recipročnost daril. Denarni dolg je neposredna vzporednica obveznosti, ki izhajajo iz podarjanja v Maussovih »arhaičnih družbah«. Povrh tega te družbe,

strani funkcija darov, ki ustvarja obveznost, poraja družbeno solidarnost in skupnost. Po drugi strani se naša srca odzovejo na darove, ki ne želijo ustvariti obveznosti in ne zahtevajo oddolžitve, in dotakne se nas velikodušnost tistih, ki dajejo, ne da bi kaj pričakovali v zameno. Ali lahko ta paradoks kako rešimo? Da – ker dolžnost ne izvira nujno iz družbenega pritiska, ki izrablja koristoljubje samostojnega in ločenega jaza. Namesto tega se lahko pojavi naravno, neprisiljeno: iz hvaležnosti. Ta obveznost je samonikla želja, naravna in logična posledica občutene povezave, ki se spontano pojavi, ko prejmemo dar ali smo priča velikodušnemu dejanju.

Logika samostojnega in ločenega jaza pravi, da so človeška bitja v osnovi sebična. Naj bo to zaradi sebičnega gena iz biologije ali zaradi ekonomskega človeka Adama Smitha, več zate pomeni manj zame. Če je tako, mora družba za usklajevanje sebičnega ravnanja posameznika z interesni družbe uporabljati različne grožnje in spodbude. Danes nove paradigmne v biologiji nadomeščajo neodarvinistično pravovernost, gibanja na področju duhovnosti, ekonomije in psihologije pa prevprašujejo atomistično, kartezijansko pojmovanje jaza. Novi jaz je soodvisen, in ne samo to, za svoj lasten obstoj sodeluje v obstoju vseh drugih bitij, s katerimi je povezan. To je povezani jaz, večji jaz, ki se razširi, da sčasoma zajame vse ljudi in stvari v svojem krogu obdarovanja. V tem krogu ni več res, da več zate pomeni manj zame. Darovi krožijo, zato da je sreča nekoga drugega tudi vaša sreča. Če smo predani temu razširjenemu zavedanju lastnega jaza, za uveljavljanje medsebojne delitve ne potrebujemo mehanizmov prisile. Družbene strukture obdarovanja imajo še vedno svoj namen: da opominjajo svoje člane na resnico njihove povezanosti, da obrzdajo kogarkoli, ki jo

ki jih navaja Mauss, poznajo tudi ustreznik oderuštva, saj mora biti zaradi statusnih razlogov vrnjeno darilo večje od prejetega. En zaključek na podlagi teh vzporednic bi lahko bil, da se ni nič spremenilo: da današnja denarna ekonomija ni nič drugega kot nadaljevanje arhaičnih ekonomij obdarovanja v dobo strojev. Drugi zaključek, ki enako ustreza dejstvu, pa bi lahko bil, da je Mauss projiciral sodobne miselnosti in motivacije na ljudi iz preteklosti. Slednji sklep je mogoče podkrepiti – na primer z zgodbami številnih popotnikov o odprtih, otroški darežljivosti domorodcev, ki so jih srečali. Ganjen je bil celo Krištof Kolumb (vendar ne dovolj ganjen, da jih ne bi pomoril in zasužnjl): »Člani ljudstva [Arawak] se zdijo tako lahkoverni in sproščeni glede vsega, kar imajo, da temu ne bi verjel nihče, ki tega ni videl ... Če jih prosiš za karkoli, kar posudejo, ne bodo nikoli rekli ne; prav nasprotno, povabijo te k izmenjavi, in pokažejo toliko ljubezni, kot da dajo zraven še svoja srca.« Njegov opis izraža nekaj pomembnega. Njihova lahkovernost kaže na nekaj otroškega in prvinskega glede njihove velikodušnosti; iz njihove srčnosti vejejo zelo drugačni nameni kot pa iz Maussovih družbeno vsiljenih lastnih interesov.

je morda pozabil, in da zagotovijo preizkušene strukture obdarovanja, ki izpolnjujejo potrebe družbe. Kdo da kaj komu? Pravilen odgovor je odvisen od vsake kulture in njenega okolja, sistema sorodstvenih vezi, verskih prepričanj in še marsičesa. Struktura obdarovanja se razvija skozi čas in usmerja kulturi primerno razporejanje virov.

V bistvu si od denarne ekonomije želimo prav to: da poveže človeške (in nečloveške) potrebe z darovi tistega moškega, ženske in dela narave, ki jih lahko izpolnijo. Namen slehernega ekonomskega in monetarnega predloga v tej knjigi je doseči ta cilj, tako ali drugače. Stari ekonomski režim temu ni naklonjen zaradi svoje koncentracije bogastva, zaradi izključevanja tistih, ki ne morejo plačati (na primer revnih, drugih vrst oblik življenja in Zemlje), iz kroženja darov, zaradi anonimnosti in razosebljenja, zaradi trganja skupnosti in vezi, zaradi zanikanja cikličnosti in zakona vračanja ter zaradi usmerjenosti v kopiranje denarja in lastnine. Za sveto ekonomijo so značilna nasprotja vseh teh pogojev: je egalitarna, vključujoča, osebna, ustvarja vezi, je trajnostna in v njej se ne kopiči. Takšna ekonomija prihaja! Stari so šteti dnevi. Čas je, da se pripravimo nanjo, tako da njena načela živimo danes.

Nekopičenje

Ko kopičenje bogastva ne bo več tako zelo družbeno pomembno, bodo v moralnem kodeksu završale korenite spremembe. Znebili se bomo lahko številnih psevdomoralnih načel, ki nas preganjajo že dvesto let in na podlagi katerih smo povzdigovali najbolj neokusne človeške lastnosti v najvišje vrline.

– JOHN MAYNARD KEYNES

Dobrodejen bodi, preden te bogastvo polakomni.

– SIR THOMAS BROWNE

 V tej knjigi sem ubesedil dojemanje bogastva kot pretoka, ne pa kot kopičenja. To ni nova ideja: bogastvo je postalo kopičenje šele z vzponom civilizacije, osnovane na kmetijstvu.

Ker so lovci in nabiralci z redkimi izjemami nomadi, je lastnina zanje dobesedno breme. Kmet pa je sedentaren, prebiva na mestu; poleg tega njegovo preživetje temelji na shranjevanju hrane, zlasti v primeru kmetijstva, ki temelji na žitih. Število lovcev in nabiralcev je ostajalo pod nosilno zmogljivostjo nespremenjenega ekosistema; v časih suše ali poplav so se lahko zlahka preselili in se prilagodili. Za kmata pa ni bilo tako. Sedmim letom obilja je lahko sledilo sedem let lakote, kar je pomenilo, da je bilo najbolj varno imeti velike zaloge hrane. Kopičiti in shranjevati je bila najboljša oblika varnosti; iz nje so vreli bogastvo, status in številne navade, ki jih imamo danes za vrline: varčnost, odrekanje, dajanje na stran za hude čase, dobre delovne navade, marljivost in prizadevnost.

Ker so lovci in nabiralci živeli brez zalog hrane, niso delali več, kot je bilo potrebno za izpolnjevanje trenutnih potreb, in uživali so v dolgih obdobjih prostega časa. Prosti čas kmeta ima vedno pridih krivde – lahko bi delal malo bolj trdo, za vsak primer shranil še malo več. Na kmetiji je vedno treba kaj postoriti. Danes smo ravnanja kmeta podedovali in jih privedli do skrajnosti, vključno s kmetijsko opredelitvijo bogastva.¹ Po dobi kmetijstva so te naravnosti (delovna etika, žrtvovanje sedanjosti za prihodnost, kopičenje in nadzor) dosegle novo stopnjo svojega izraza v dobi Stroja², ta pa je vodila v takšno kopičenje bogastva, o kakršnem ni upal sanjati niti najbogatejši faraon.

In danes smo v tako imenovani informacijski dobi, ki je zgolj še ena okrepitev istih naravnosti in v kateri smo priča takšnemu kopičenju bogastva, njegovemu nasprotnemu polu, revščini, in odtujenosti od naravnega sveta, kakršnih doslej še nismo poznali. Mnogi opazovalci so izpostavili, da vsaka taka ‘doba’ nasledi prejšnjo v eksponentno hitrejšem tempu (pravzaprav predstavlja dodaten sloj nad njo). V grobem je doba kmetijstva trajala nekaj tisočletij, industrijska doba nekaj stoletij, informacijska doba pa nekaj desetletij.³ Zdaj mnogi slutijo, da stojimo na pragu singularnosti: morda nas bo zalil val novih dob, strnjениh v nekaj let, mesecev ali dni, nato pa bomo prešli v povsem novo dobo, nekaj nedoumljivega in v smislu kakovosti drugačnega od česar koli poprej. Morda o njej še ne vemo veliko, vendar za prihajajočo dobo Ponovne združitve gotovo drži ena stvar, in sicer, da si človeštvo ne bo več domišljalo, da je izvzeto iz naravnih zakonov.

Kopičenje je nedvomno ena od kršitev naravnih zakonov, ki ni skladna z novim človeškim bitjem in z njegovim odnosom do narave. Narava

1 Prosim upoštevajte, da je ta dihotomija med lovcom in nabircem ter kmetom nekoliko umetna. Eden se je sčasoma spojil z drugim in izvorna ravnanja nabiralca so le počasi izumrla; nekatera so dejansko preživela do danes. Kmet, ki se je ukvarjal s požigalništvom, kmet iz visokega srednjega veka in pastir iz plemena Bantu so uživali v utripi življenja, ki je bil skorajda tako sproščen kot lovsko-nabiralski.

2 Doba Stroja, ki jo ponavadi povezujemo z industrijsko revolucijo, ni ločena od dobe kmetijstva, temveč predstavlja dodaten sloj nad njo. Njeni začetki segajo v družbe graditeljev antičnega sveta, katerih piramide in spomeniki so zahtevali enako razdelitev dela in enako standardizacijo izdelkov, procesov in človeških vlog, kot so danes značilni za sodobni tovarniški sistem. Tudi te družbe so na koncu izkusile enako človeško bedo, garanje in revščino.

3 Jaz bi pred te dobe umestil 30.000-letno dobo simbolne kulture (toliko je približno stara prva upodabljalajoča umetnost – in po mnenju nekaterih tudi simbolni jezik), 300.000-letno ognjeno dobo in tri milijone let staro kameno dobo.

sicer pozna kopičenje zalog, večjih od tega, kar lahko posamezno bitje porabi, vendar je to redek pojav in za številne oblike shranjevanja hrane (npr. lešnikov, ki jih skrijejo veverice) obstajajo druge razlage.⁴ Splošno gledano je za naravne sisteme značilen pretok virov, ne pa njihovo kopičenje. Celice živali shranjujejo le tolikšno količino sladkorja, kot zadostuje za nekaj sekund, saj zaupajo v stalno dobavo iz njihovega vesolja, torej iz telesa.

Za kopičenje virov pri ljudeh evolucijski biologi ponujajo z vidika genetskega determinizma dve razlagi. Prva je, da zagotavlja varnost, preživetveno prednost. Lovci in nabiralci ter druge vrste bi tudi kopičili vire, tako utemeljujejo, vendar nimajo sredstev za to. Druga razlaga je, da sta bahaško kopičenje in potrošnja virov neke vrste paritveni ples. Kot pravi biolog Walter K. Dodds:

Razkazovanje nadzora nad viri in porabe virov pri moških in ženskah eskalira (prispeva k mrzlici razkošja), ker je presežno prilaščanje virov značilnost spolne selekcije. V družbi z visokim življenjskim standardom ni dovolj, da samo pokažete nadzor nad zadostnimi viri za zagotavljanje preživetja sami zase, za svojega partnerja in za potomce. Da bi bilo vaše paradiranje privlačno, morate tudi nadzirati več virov, kot jih nadzirajo vaši morebitni tekmeči za partnerje.⁵

Če držijo predpostavke tradicionalne genetske teorije (kritika katere presega okvir te knjige), je ta logika neovrgljiva. Toda ta trditev precej pretanjeno temelji na krožnem sklepanju, ki na naravo projicira naše zdajšnje okolje pomanjkanja, tesnobe in tekmovalnosti. Sposobnost kopičiti in prekomerno porabljati vire je reproduktivna prednost le v družbi, v kateri se viri ne delijo enakomerno. V kulturi, ki temelji na souporabi darov, dobrobit vaših otrok ni v tolikšni meri odvisna od tega, ali je vaš partner velik lovec ali plodovit nabiralec. Doddsovi tezi oporekajo tudi antropološki dokazi. Lovci in nabiralci ter primitivni kmetovalci so dosledno proizvajali

4 Na primer veverice pravzaprav sadijo drevesa, z zbiranjem semen sodelujejo pri njihovem razmnoževanju. Drevo nahrani veverico in veverica mu pomaga pri razmnoževanju; ta odnos je podoben temu med osami in smokvovci ter med nešteto drugimi vrstami. Med opazovanjem takih odnosov zlahka razumemo, zakaj so prvi ljudje gledali na naravo kot na Dar.

5 Dodds, *Humanity's Footprint*, str. 123.

pre malo, saj so dajali prednost prostemu času pred kopičenjem in nadzorom virov.⁶ Nobenega tekmovanja za vpadljivo šopirjenje z bogastvom, ki bi ga poganjali geni, ni bilo; ravno nasprotno, s kopičenjem si niso pridobili visokega statusa, temveč prezir. Povrh tega je bila proizvodna zmogljivost nepomembna zaradi vsesplošne souporebe virov. Če je že bilo kaj izbrano na podlagi genov, je bila nagnjenost k medsebojni izmenjavi in k prispevanju za blaginjo plemena. S komaj kaj pretiravanja bi lahko rekli, da je bilo racionalno koristoljubje v skupnosti, ki je temeljila na obdarovanju, enako altruizmu.

Tako globoko smo okuženi z napačnimi slutnjami samostojnega in ločenega jaza, da jih, v zakrinkani obliki, pogosto zamenjujemo za samoumevno resnico. Kadar se vprašamo »Kaj je človeška narava?«, se prestavimo nazaj v imaginaren čas, ko je veljalo ‘vsak mora poskrbeti zase’ ali, morda še natančneje, ‘vsaka družina se mora znajti’, in predpostavljam, da so se skupnosti razvile pozneje, kot izboljšava surovega stanja narave. Pomenljivo je, da sta se Thomas Hobbes in Jean-Jacques Rousseau, ki sta imela nasprotna stališča o življenju in stanju narave, strnjala glede tega. Za Hobbesa je bilo življenje ‘samotarsko, revno, zoprno, okrutno in kratko’ (moj poudarek), samotarsko pa je bilo tudi za Rousseauja:

[...] toda v tem prvotnem stanju ni bilo ne hiš ne koč, sploh pa ne lastnine, zato se je vsak nastanil bolj po naključju in pogosto samo za eno noč; bitja obeh spolov so se združevala nenačrtno, odvisno od srečanja, priložnosti in želje, ne da bi bil govor nujno potreben tolmač stvari, ki so si jih žeeli povedati; ločevali so se z enako luhoto; mati je sprva dojila otroke iz lastne potrebe, kasneje pa, ko so ji zaradi navade postali ljubi, jih je hranila zaradi njih samih; čim so bili otroci dovolj močni, da so si sami poiskali hrano, se niso obotavljali pustiti svoje matere; in ker skorajda ni bilo načina, da bi drug drugega ponovno našli, potem ko so se izgubili izpred oči, so bili kmalu v položaju, ko drug drugega niti prepoznali niso več; [...]⁷

6 Glej *Ekonomiko kamene dobe* avtorja Marshalla Sahlinsa za številne ponazoritve premajhne proizvodnje.

7 Rousseau, *Družbena pogodba; Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi*, 1. del.

Naj je bilo to včasih res ali ne, danes nedvomno kopičenje vsaj v neki meri pripomore k naši varnosti in celo k naši spolni privlačnosti. Ampak to je posledica razmer na trgu, kapitalizma, družbe ločenega jaza. Miselnost kopičenja se ujema z vzponom Ločenosti, pa tudi končuje se v tandemu z dobo Ločenosti. V ekonomiji obdarovanja nima kopičenje za razširjeni jaz nobenega smisla.

Pomembna tema v vsem mojem delu je vključitev naravnosti lovcev in nabiralcev v tehnološko družbo – dopolnitev preteklosti, ne pa njeno preseganje. V tej knjigi sem že opisal monetarne ustreznike nekopičenja (propadajočo valuto), nelastništva (opustitev ekonomskih rent) in premajhne proizvodnje (prosti čas in odrast). Pomenljivo je, da mnoge ljudi začenjajo privlačiti te vrednote tudi na osebni ravni, kar se na primer vidi v gibanju za ‘preprosto življenje’ (voluntary simplicity) in v prevpraševanju narave dela. Ti ljudje so pred svojim časom, pionirji v novem in obenem starodavnem načinu bivanja, ki bo kmalu postalo pravilo.

Bill Kauth, ustanovitelj moških krogov svetih bojevnikov in drugih organizacij, je mednarodno priznan izumitelj na področju družbe in bogat moški, vendar ne v konvencionalnem smislu. Poseduje zelo malo stvari: star avto, nekaj osebne lastnine in, kolikor vem jaz, nobenih finančnih sredstev. Povedal mi je, da je pred mnogimi leti sam sebi naredil zaobljubo, ki ji pravi ‘dohodkovna kapica’, in si prisegel, da ne bo nikoli zaslужil več kot 24.000 dolarjev na leto. In kljub temu, pravi, »sem jedel v nekaterih najboljših restavracijah na svetu, potoval v mnoge čudovite kraje na tem planetu, imel sem neverjetno bogato življenje«.

V dobi ločenega jaza nosimo v sebi kanček cinizma in sumničavosti, ki obarva naše dojemanje drugih ljudi in organizacij. Kadar slišimo navdihujočega govorca ali sodelujemo v preobrazbenem seminarju, se potihoma (ali ne tako zelo potihoma) vprašamo: »Kakšne koristi ima ta tip od tega? Kaj ima za bregom?« Hipoma prepoznamo vsakršno licemerstvo, na primer ‘donacije’, ki so v bistvu obvezne. Naši sumi so pogosto zelo utemeljeni. V premnogih verskih kultih, duhovnih gibanjih in večnivojskih marketinških organizacijah na koncu obogatijo ljudje na vrhu, mi pa se vprašamo: »Ali se je že od začetka vse vrtelo okoli tega?« Bill Kauth je

poskušal najti način, kako izkoristiti bogato dinamiko večnivojskega marketinga, a hkrati odstraniti 'dejavnik pohlepa', in pravi, da je bila dohodkovna kapica edina stvar, ki je vsaj nekaj obetala.

Nezaupanje v katerokoli dobro stvar, ker »gre le za to, da hoče nekdo profitirati od mene«, ima svojega ustreznika znotraj nas, ko podvomimo v svoje lastne motive. Tudi ti sumi same vase so včasih zelo utemeljeni. Ob določenih priložnostih se mi je zdelo, da je vse, kar sem kadarkoli storil, prihajalo iz nekega sebičnega vzgiba, da so bili vsi moji darovi preračunljivi poskusi, narediti vtis na nekoga ali se nekomu prilizniti, da je bila vsa moja darežljivost patetičen poskus pridobivanja naklonjenosti, da je vsak moj odnos poganjala skrivnostna dobičkonosna shema. Zdelo se mi je, da v življenju nisem še niti enkrat storil nič pristno velikodušnega; da sem vedno skrivoma pestoval scenarij samopoveličevanja. To stanje gnusa do samega sebe ima arhetipski odmev v mitih in religiji. Na misel pride pridiga Jonathana Edwardsa *Grešniki v rokah jeznega boga*, pa tudi doktrina Johna Calvina o popolni izprijenosti človeka. V budizmu je to ponižajoče spoznanje, koliko naših dejanj izhaja iz ega – še celo in še posebej poskus preseči ego!

Strinjam se z Billom, da je dohodkovna kapica močan način za izključevanje sumničavosti, ki zastruplja organizacije in zamisli s potencialom preobraziti življenja. Podobno deluje znotraj nas, saj s tem, ko opustimo dvom v svoje namene, vlijemo moč svojim besedam. Sami sebi in drugim potrdimo iskrenost svojih motivov in osvobodimo ljudi, da lahko sprejmejo naše darove. Billova zaobljuba je bila globoko osebna in je ni delil z drugimi, dokler mi ni dal več deset let pozneje dovoljenja, da o njej pišem. Sprva sem mislil, da bi ta pripoved imela večjo moč, če bi jo predstavil on, ampak po dodatnem razmisleku sem si premislil. Bistvena energija te zaobljube bo izžarevala iz njega, ne glede na to, ali zanjo pove drugim ali ne. Poleg tega, če jo deli javno, tvega sum (svoj lasten in od drugih), da je njegov resničen motiv napuh: da bi bil videti dober, da bi pridobil naklonjenost. Je pa Bill tudi namignil, da je na neki točki nameraval spremeniti ta koncept v skupnostno zavezo, da bi okrepil vzajemno zaupanje in soodvisnost.

Blagodejni psihološki in družbeni učinki dohodkovne kapice so me napeljali na razmišljanje o njej v kontekstu Svetе ekonomije, tako pretekle

kot prihodnje. Iz mojih prebiranj virov o predsodobnih kulturah je razvidno, da se je namesto dohodkovne kapice vsepovsod uveljavljalo nekaj, kar je bilo bolj podobno ‘kapici za sredstva’, ki ji jaz pravim nekopičenje. Spomnite se aljaškega plemena iz 18. poglavja: kršitev ni bila v tem, da je bil nekdo uspešen lovec; bila je v tem, da ni delil mesa.

Nekopičenje se zgleduje po vzoru družb lovcev in nabiralcev, v katerih je vladalo veliko obilje, niso pa ga kopičili, in v katerih so si ugled pridobili tisti, ki so dajali največ. Če je želel kdo dati največ, je moral tudi največ prejeti, ali od narave ali od drugih ljudi. Veliki lovec, izurjen umetnik ali glasbenik, nekdo, ki je imel veliko energije, ki je bil zdrav in ki je imel srečo, je lahko dal več. V vsakem primeru take vrste ugled koristi vsem. Le kadar se visok dohodek pretvorji v kopičenje, lahkomiselno potrošnjo ali družbeno uničujočo potrošnjo, ga je smiselnno omejiti. Povedano drugače, težava ni v visokem dohodku; težava je v posledicah tega, da se dohodek na neki točki svojega kroženja zataknje, se kopiči in stagnira.

Nekopičenje je zavestna namera, da ne kopičimo več kot skromnega zneska sredstev. Ne poraja se iz želje biti neoporečen, temveč iz razumevanja, da je veliko bolje dati kot zadržati, da je navidezna varnost kopičenja utvara ter da preveč denarja in lastnine bremeni naša življenja. To je globoko usklajeno z duhom obdarovanja, katerega jedrno načelo je to, da morajo darovi krožiti. Spomnite se Maussa: »Običajno niti tega, kar je bilo prejeto in kar je tako – na katerikoli način – postalo last nekoga, ta nekdo ne zadrži zase, razen če brez tega ne more shajati«. Povedano drugače, če nekaj potrebujete, to uporabljajte. Če ne, dajte naprej. To je tako očitno načelo, da ga lahko razume celo otrok. Zakaj bi nekaj, česar ne moremo uporabljati, zadržali zase? Le ‘kaj pa če’ nas žene v to, da zadržujemo in kopičimo: Kaj pa če v bodoče ne bom imel dovolj? V kulturi obdarovanja bi se zgodilo to, da bi vam nekdo dal, kar bi potrebovali.

V kulturi kopičenja je strah ‘kaj pa če’ samouresničljiv in ustvarja prav te pogoje ranljivosti in pomanjkanja, ki jih predpostavlja.

Morda utegnete razmišljati, da ker živimo v kulturi kopičenja in v denarnem sistemu, ki ustvarja pomanjkanje, dandanes nekopičenje ni praktično. Mogoče koprneče razmišljate, da bi bilo fino, če bi to počeli

vsi ostali, ampak tega ne počnejo, zato je bolje, da zaščitite sami sebe. Vse to je zelo logično. Ne morem ponuditi racionalnega argumenta, da bi to ovrgel. Le predlagam lahko, da med branjem tega poglavja opazite, ali vam poleg razuma srce šepeta še kaj drugega. Samo poglejte, kam so nas pripeljali razum, praktičnost in izbiranje varne opcije. Morda je napočil čas, da prisluhnemo nečemu drugemu.

Običajno ne zagovarjam junaških, nenadnih prehodov. Če ste premožni, lahko morda nekopičenje nežno uvedete na dober način tako, da takoj zdaj za svoje nakopičeno bogastvo uporabite ležarino in ga skrčite za pet odstotkov na letni ravni. V sveti ekonomiji se bo to tako ali tako zgodilo – zakaj ne bi tako začeli živeti že zdaj? Odkar sem prvič zapisal te besede leta 2010, so dejansko postale nov trend v filantropiji, saj čedalje več fundacij ne financira projektov le z obrestmi na svoja osnovna sredstva, ampak namenoma troši tudi glavnico.

Revni ljudje so seveda vedno živeli tako, da niso kopičili. Ekonomija zdaj to vsiljuje tudi srednjemu razredu, saj večina ljudi ne privarčuje za stvari, ampak jih kupi na kredit. Medtem ko v prihodnosti v ekonomskem življenju ne bodo več prevladovali dolgoročni obrestni stopi znanilka ekonomije nekopičenja, in sicer zastarelost varčevanja, ki je za veliko večino Američanov že v polnem teku.

Združevanje večjih količin kapitala bo še vedno imelo svojo vlogo in nekateri ljudje so nadarjeni za to, da uporabijo denar kot sredstvo svete kreativnosti, kot obredni talisman za usklajevanje človeške dejavnosti in usmerjanje človeškega namena. Denar je tisti, ki odloča, ali bo jutri pet tisoč ljudi zgradilo nebotičnik, očistilo odlagališče strupenih odpadkov ali ustvarilo film z napredno tehnologijo. Seveda obstajajo drugi rituali, s katerimi usklajujemo človeško dejavnost, in nekateri od teh obujajo zgodbe in sile celo izpred časov denarja, a denar je vendarle mogočno orodje. To je esenca ‘svetega vlaganja’, ki je tema naslednjega poglavja. Imetniki bogastva, pozivam vas k razmisleku o tem, kaj boste ustvarili na podlagi kolektivnega človeškega delovanja. Ali kako lahko uporabite denar na najbolj čudovit način?

Vsek organizem v naravi, vsaka celica v telesu, lahko obdela le določen obseg pretoka energije. Enako velja za nas. Če skozi napeljavco teče prevelik

tok, lahko pregori. Preveliko kopičenje se razraste v tumor. Lahkomiselni nakupi, na primer gradu, ki ga nikoli ne obiščete, ali petnajstega rolls-roycea, so simptomi pretiranega prihodka. Organizem si obupano prizadeva razpršiti energijski pretok, obenem spušča in se drži. Razsipni bogataš si v resnici želi nekaj dati, da bi uravnovesil dajanje in prejemanje, a namesto tega enostavno kupuje stvari in jih zadrži zase. Kaj je ta strah, ki ga napeljuje k zadrževanju, celo medtem ko to spušča? To je strah, ki vlada ločenemu jazu, samemu samcatemu v vesolju. Kopičenje je način povečevanja majcenega, ločenega jaza. A vendarle je konec koncev to napihovanje vnebovpijoča laž. Ta svet zapustimo taki, kot smo nanj prišli: nagi.

Večina cenenih okraskov premožnih so nadomestki tega, kar v resnici potrebujejo – športni avtomobili nadomeščajo svobodo, graščine nadomeščajo izgubljene vezi skrčenega jaza, statusni simboli nadomeščajo izgubljeno spoštovanje samega sebe in drugih. Prav žalostna igra je tole, farsa bogastva. Celo varnost, ki naj bi jo bogastvo prineslo, je prevara, saj znajo življenjske muke prodreti v trdnjavu bogastva in udariti po njihovih prebivalcih s popačenimi oblikami enakih družbenih tegob, kot pestijo vse ostale. Odvisnost, depresija in avtoimunost se ne ozirajo na bogastvo. Seveda se lahko domislite raznovrstnih primerov nujne medicinske pomoči in podobnega, ko bi si lahko z bogastvom rešili življenje, ampak – kaj zato! Vsi bomo tako ali tako umrli in, ne glede na to, kako dolgo boste živel, bo prišel trenutek, ko se boste ozrli nazaj po letih svojega življenja, in zdela se bodo kratka, le blisk strele v temni noči, in spoznali boste, da smisel življenja navsezadnje ni preživeti v čim večji varnosti in udobju, temveč da smo tukaj zato, da bi dajali, ustvarjali to, kar nam je lepo.

Da ne bi mislili, da s prakticiranjem nekopičenja počнем nekaj plemenitega, naj vam zagotovim, da nisem imel nobenega občutka požrtvovalnosti, ko sem se odločil tako živeti, temveč lahkotnosti in svobode. Sem nekdo, ki je precej povprečno velikodušen, in niti slučajno nisem noben svetnik. Zamisel, ki vam jo ponujam, ni plemenita; praktična je. Prvič, ker ohranja lahkotnost in svobodo v mojem srcu. Drugič, ker vem, da če dajem, tudi prejemam. Tretjič, ker bom živel v stalnem obilju povezanosti, razširivti kroga jaza, ki se zgodi z obdarovanjem. Četrтиč, ker verjamem, da

bom krasno živel tudi v materialnem smislu. Na primer: ljubim morje in leta sem sanjal o tem, da bom nekega dne živel v hiši ob obali. Te sanje so tako žive, da lahko slišim galebe in vonjam slan zrak. Nekoč sem mislil, da bi moral zaslužiti strašno veliko denarja, da bi lahko to imel. Zdaj verjamem, da čeprav morda nikoli ne bom 'lastnik' hiše ob morju, bom 'kadarkoli' povabljen, da v kakšni od teh bivam, in ko bo lastnik rekel »Počuti se kot doma,« bo to mislil iz dna svojega srca.

Če svet z navdušenjem sprejema moje delo, potem pričakujem, da bom prejel številne darove, veliko več, kot bi jih lahko porabil zase. Kakšna potrata bi bila, kopičiti velika sredstva, delnice in obveznice, naložbe in portfelje, kleti in podstrešja, natrpano polna imetja! Zakaj kopičiti, ko pa je na tem svetu toliko presežka, ki si ga lahko izmenjujemo? Ne glede na to, ali se propadajoča valuta in ekonomija obdarovanja pojavita v tem življenju, ju lahko živimo prav zdaj. Denar lahko, če uporabimo Gesellovo frazo, degradiramo na raven dežnikov in ga prosto posojamo ali dajemo prijateljem, ki ga potrebujejo. Seveda ni zagotovila, da bom vedno prejel denar ali druge darove, ki jih bom potreboval, takrat, ko jih bom potreboval. Pričakujem, da ob določenih trenutkih sploh ne bom imel denarja, ampak da mi to ne bo povzročalo velikih skrbi. Po drugi strani pa bom morda stradal in obžaloval, da nisem kopičil in varoval svojih prihrankov. Vendar dvomim v to in zame odsotnost skrbi in tesnobe – odprtto, tekoče, lahkotno izkušanje prepuščanja, spuščanja – daleč odtehta tveganje. Če želite zagotovila, potem kar kopičite, dokler ne boste ugotovili, da je objavljenja varnost utvara, da lahko viharji življenja vdrejo v utrdbo bogastva.

Na globoki ravni je razlikovanje med kopičenjem in nekopičenjem lažno razlikovanje, ki v naše dojemanje pretihotapi domneve o pomanjkanju in ločenosti. Miselnost obdarovanja doživilja obilje sveta kot osebno obilje in živi izkušnjo življenja, ki je s to miselnostjo usklajena. Miselnost ločenosti vidi darove, posojila in prihranke kot tri zelo različne stvari, ampak – ali so res različne? Če sem v fazi življenja, ko prejemam več, kot lahko porabim, bi lahko to podaril in s tem ustvaril hvaležnost; lahko bi to posodil drugim in se raje kot na hvaležnost zanesel na obveznost; lahko pa bi preprosto prihranil denar in se dozdevno sploh ne bi zanašal na druge ljudi. Toda

te tri izbire niso tako zelo različne, kot se morda zdijo. Prvič, kot sem že opisal, je meja med hvaležnostjo in obveznostjo zelo zabrisana in v kulturah obdarovanja ena utrjuje drugo. Naj bo hvaležnost tista, ki nekoga nagovori k dajanju tistim, ki so dali, ali pa družbeni dogovori, ki konec koncev temeljijo na povsem enakem načelu hvaležnosti (utemeljenost dajanja tistim, ki dajejo), rezultat je isti. Kar pa zadeva prihranke in naložbe, se v valutnem sistemu, ki temelji na kreditu, tako kot naš, ne razlikujejo veliko od posojanja. Varčevalni račun je posojilo banki, ki se na zahtevo vrne. Denarni prihranki, tako kot posojilo, pravijo: »V preteklosti sem dajal drugim in v prihodnosti jih lahko pozovem, da dajo meni.« Celo v primeru lastniškega kapitala ali fizičnega blaga je kopičenje odvisno od družbenih konvencij lastništva.

V nekem smislu je torej nemogoče, da prejemnik darov *ne* bi kopičil. Če le dajem tako, da je tega deležna družba, bom postopoma ustvaril vir obilja za prihodnost. (Tudi če družba temu ni priča, verjamem, da nam bo vesolje vrnilo to, kar smo dali, morda v neki drugi obliki, morda pa celo res stokratno.) Konec koncev je torej esenca nekopičenja v nameri, s katero damo, vložimo ali prihranimo denar. V duhu obdarovanja se osredotočimo na namen in pustimo, da vračilo za nas postane drugotnega, postranskega pomena. V duhu kopičenja želimo zagotoviti in čim bolj povečati donos ter pustimo, da končna postaja daru, posojila ali naložbe služi temu cilju. Prvo je stanje svobode, obilja in zaupanja. Drugo je stanje tesnobe, pomanjkanja in nadzora. Kdorkoli živi v prvem stanju, je bogat. Kdorkoli živi v drugem stanju, je reven, ne glede na to, koliko bogastva posedeuje.

V prihodnosti, ko bodo vzpostavljeni družbeni mehanizmi za odpravo ekonomskih rent (tj. dobičkov zgolj na podlagi lastništva zemlje, denarja itd.), se način življenja, ki sem ga opisal, ne bo skladal le z duhovno logiko, ampak tudi z ekonomsko logiko. Če denar tako ali tako propade, ga je bolje posoditi drugim po ničelnih obrestih, kot pa ga zadržati več, kot ga potrebujete. Ko bo miselnost obilja postajala splošno razširjena, se bodo tudi zabrisale meje med posojilom, darilom in naložbo. Pomirjeni bomo vedeli, da je bila ne glede na to, ali obstaja uradni dogovor o vračilu darila, ustvarjena obveznost, če ne z določeno osebo, pa z družbo ali celo z vesoljem. To spoznanje je

naravna posledica nove *Zgodbe o jazu* – povezanem jazu –, na kateri temelji sveta ekonomija, v katero prehajamo. Več zate pomeni tudi več zame. Z duhovne perspektive je to vedno bilo res, celo na vrhuncu dobe Ločenosti. Z ekonomskega vidika je bilo to res v kulturah obdarovanja iz davnine in znova postaja resnično, ko ustanavljam nove ekonomske ustanove, da bi znova obudili ekonomijo obdarovanja v sodobnem kontekstu.

Te nove ekonomske ustanove, usklajene z načeli obdarovanja, so tako vzrok kot posledica spremembe v splošnih pogledih. Ko bo začelo dovolj ljudi živeti v nekopičenju, bodo oblikovali psihološke stebre, na katerih bodo lahko stale nove ekonomske ustanove. Praktično gledano bodo ljudje prepoznali nove vrste denarja kot nekaj, kar izraža njihove vrednote in duhovno intuicijo. ‘PoštEKALI bodo’; z navdušenjem jih bodo sprejeli. To se že dogaja: kljub neznanskemu strukturnemu odvračanju od uporabe komplementarnih valut se ljudem še vedno zdijo vznemirljive in privlačne. Čeprav še ni prav velikega ekonomskega razloga, da bi jih uporabljali, jih ljudje vseeno želijo uporabljati, saj intuitivno razumejo, da so te valute usklajene z novo Zgodbo o jazu, v katero vstopajo. Naše duhovne slutnje že vnaprej naznanjajo resnico prihajajočih časov: da je lastnina breme, da resnično bogastvo sloni na souporabi, da to, kar storimo drugim, storimo tudi sebi.

Smotrno preživljanje in sveto investiranje

Svoja življenja smo živeli na podlagi domneve, da je to, kar je dobro za nas, dobro tudi za svet. Motili smo se. Svoja življenja moramo spremeniti tako, da bomo lahko živeli skladno z nasprotno domnevo; to, kar je dobro za svet, je dobro tudi za nas. To pa zahteva vlaganje truda v poznavanje sveta in seznanjenost s tem, kaj je zanj dobro.

– WENDELL BERRY

Presežek bogastva je sveta inštitucija in imetnik tega bogastva je za časa svojega življenja zavezan k njegovemu upravljanju v dobro skupnosti.*

– ANDREW CARNEGIE

Dharma bogastva

 Da si bomo na jasnem: namen nekopičenja ni, da nas razbremeni krivde za zločine civilizacije, ki je temeljila na denarju. Tako bi le ugodili svojemu egu. Za revščino ne prejmete nobenih točk za neoporečnost; nekopičenje ni cilj sam po sebi. Cilj je uživati v resničnem bogastvu, bogastvu povezanosti in pretoka, ne pa v lažnem bogastvu imetja. Kaj pa če posedujete bogastvo, večje od tega, ki bi ga lahko delili v običajnem kroženju življenja?

Vestni osebi bi se tako bogastvo morda zdelo bolj breme kot dar. Zavezani smo k smiselnemu uporabi tega, kar nam je bilo dano, in to nas tudi osrečuje.

* Kjer smo uporabili besedo 'inštitucija', je mišlen 'trust'. Ker koncept 'trust' v slovenskem pravu ne obstaja, dodajamo pojasnilo: gre za koncept 'trust' ('inštitucija') v finančnem smislu, ko 'trustor' zaupa svoje premoženje 'trusteeju' v upravljanje. (op. M. M.)

Bogastvo ni nobena izjema. Tisti, ki so blagoslovjeni in prekleti z veliko bogastva, niso upravičeni do zavračanja svojih dolžnosti nič bolj, kot je kdorkoli drug upravičen do odklanjanja darov, odgovornosti in priložnosti služiti temu, s čimer se vsi rodimo.

Presežno bogastvo, naj izhaja iz dedičine ali iz osebne preteklosti, spremlja želja, da bi ga dobro uporabili. To je dharma, klic k služenju. Zapravljanje tega bogastva za cenene okraske, njegovo brezumno razdajanje ali posvečanje njegovemu večanju so vse načini zavračanja tega klica. Izziv presežnega bogastva je v njegovem dajanju na čudovit način. Za to morda potrebujemo več let ali desetletij, mogoče moramo dolgoročno načrtovati ali ustvariti cele organizacije, lahko pa se zgodi tudi z enim samim velikodušnim dejanjem. V vsakem primeru je to naložba, ki je usklajena s prihodnjo ekonomijo, v kateri status temelji na dajanju, ne pa na posedovanju, in varnost ne izhaja iz kopiranja, temveč iz tega, da smo stišče pretoka. Ta miselnost se povsem razlikuje od tradicionalne paradigme naložbe, ki jo enačimo s povečanjem bogastva.

Sprva sem mislil, da bi morali besedo in koncept ‘investicija’ povsem opustiti. Potem pa sem razmislil o etimologiji besede investire: pomeni ‘obleči’, kot da bi vzeli goli denar in ga oblekli v nova svečana oblačila, v nekaj snovnega, v nekaj resničnega v fizični in družbeni sferi. Denar je goli človeški potencial – ustvarjalna energija, še ne ‘oblečena’ v materialne ali socialne konstrukte.

Smotrna naložba je razporediti denar v sveta ‘oblačila’: ga uporabiti za ustvarjanje, varovanje in ohranjanje stvari, ki nam danes postajajo svete. To so iste stvari, ki bodo tvorile steber jutrišnje ekonomije. Smiselno vlaganje je torej praksa za prihajajoči svet, tako psihološka vaja kot praktična priprava. S takim vlaganjem se lahko privadimo na novo miselnost bogastva – na iskanje kanalov za produktivno dajanje – ter ustvarimo in okreplimo te kanale, ki se bodo morda ohranili, tudi ko se bo sedanji denarni sistem zrušil. Denar, kot ga poznamo, bo morda izginil, toda razmerja hvaležnosti in obveznosti bodo ostala.

Če se želite z mano prepustiti kančku pesniškega domnevanja, vse, kar sem povedal v prejšnjem odstavku, velja tudi za tisti drugi, ‘prihajajoči

svet' – svet onstran groba. Da bi to razumeli, vam ni treba verjeti v posmrtno življenje. Predstavljajte si sebe na smrtni postelji, ko spoznate, da ne boste mogli ničesar vzeti s seboj. Tako kot finančne naložbe ne bodo preživele ekonomskega propada, tako tudi konec življenja pomeni konec vsega našega kopičenja. Kaj vas bo radostilo v tistem trenutku? Spomin na to, kaj vse ste dali. Ob smrti vzamemo s seboj samo to, kar smo dali. Tako kot v kulturi obdarovanja bo to naše bogastvo. Z dajanjem si nabiramo zaklade v nebesih. Ko se spojimo z Vsem, kar je, prejmemmo to, kar smo vsem dali.

Za ljudi, ki nimajo veliko denarja, se njegova najbolj čudovita uporaba bržkone začne s tem, da nahranijo sebe, svoje otroke in izpolnijo nekatere osnovne človeške potrebe. Če pa želimo razmišljati onkraj sebe in svojega kroga bližnjih, pa čudovita uporaba denarja zahteva nekaj, čemur bi lahko rekli 'investiranje'. V sveti ekonomiji je pomen investicije skoraj nasproten današnjemu pomenu te besede. Danes so naložbe nekaj, kar ljudje počnejo za ohranjanje svojega bogastva. V sveti ekonomiji je to nekaj, kar počnemo, da bi svoje bogastvo izmenjevali.

Tako kot nekopičenje je tudi ta koncept tako enostaven, da ga lahko razume vsak otrok. Pravi: »Imam več denarja, kot ga lahko porabim, zato naj ga porabi nekdo drug.« To je naložba ali posojilo. Banka ali drugi naložbeni posrednik pa je nekdo, ki je izurjen za iskanje nekoga drugega, da uporabi ta denar. Bančništvo v svoji sveti razsežnosti pravi: »Pomagal ti bom najti nekoga, ki lahko tvoj denar čudovito uporabi.« Enkrat sem to zamisel delil z dejanskim bankirjem, ki sem ga srečal na konferenci, in oči so se mu zasolzile – s solzami spoznanja o duhovni esenci njegovega poklica.

Čez tisoč let, ko bo denar v primerjavi z današnjim tako drugačen, da ga morda sploh ne bomo prepoznali kot denar, bo osnovna ideja vlaganja še vedno obstajala. To pa zato, ker bomo zaradi temeljnega obilja vesolja in neskončnosti človeške ustvarjalnosti pogosto imeli dostop do pretoka darov, ki bo daleč presegal naše takojšnje potrebe. Vedno bomo imeli potrebna sredstva – ki se bodo sčasoma večala –, da na podlagi kolektivnega človeškega truda in v partnerstvu z Ljubimko Zemljo ustvarjamo čudeže.

Na najosnovnejši ravni je sveto investiranje enostavno to, da veleobilje namerno kanaliziramo v ustvarjalne namene. Začne se z izpolnjevanjem potreb, razvije pa se v ustvarjanje lepote.

Ropanje Petra za plačilo Pavlu

Smiselno vlaganje izraža duh obdarovanja. Žal se sodobnih naložb drži pridih nasprotnega duha: ali jih žene črpanje, ne pa dodeljevanje bogastva, ali pa je darilo v zameno vnaprej opredeljeno ali izsiljeno – ali oboje. Pravi tole: »Ta denar ti dam v uporabo, ampak samo če mi ga vrneš še več.« Naj gre za kapitalsko naložbo ali posojilo, okoristim se s svojim izključnim posedovanjem maloštevilnega vira, moj cilj pa je nadzor čedalje večjih količin tega vira. Na to lahko pogledamo tudi tako, da vzgib za darilo v zameno ni hvaležnost. Kljub besedam v predsednikovem sporočilu iz letnega poročila upravnemu odboru ne določa izplačila dividend več milijonom svojih brezimnih vlagateljev v duhu hvaležnosti.

Ekonomijo, ki uresničuje ključna načela obdarovanja, lahko začnemo živeti, celo preden se izkristalizira. Že zdaj lahko začnemo smotrno investirati – vlagati v duhu in po logiki obdarovanja. Zamisli, ki jih bom ponudil v nadaljevanju, bodo postale veliko očitnejše po prehodu na novo ekonomijo, podprli pa jih bosta najpomembnejši zgodbi te ekonomije – povezani jaz in Ljubimka Zemlja. Danes za uresničevanje teh zamisli potrebujemo vero, vizijo in pogum. Potrditve ne boste prejeli od nobene osebe ali institucije, ki je še vedno pogreznjena v staro zgodbo. Z njihovega vidika je to, kar vam bom v kratkem ponudil, noro.

To, kar bom opisal, je veliko bolj radikalno kot pa ‘družbeno zavedno investiranje’ ali ‘etično vlaganje’. Medtem ko so te ideje korak v pravo smer, v sebi gojijo protislovje. Ker stremijo po pozitivnem finančnem donosu, ohranjajo pretvarjanje sveta v denar.

Tradicionalno vlaganje, ki je v kontekstu Vzpona povsem sprejemljivo, poskuša prispevati k rasti denarne sfere in si prilastiti del tega prispevka kot nagrado. Lastnik tveganega kapitala najde priložnosti za visoko rast

in zagotovi denar za njihovo uresničenje. V ekonomiji ravnovesnega stanja ali ekonomiji odrasti ta model ni več ustrezен in temu *občutku* se pridružuje čedalje več vlagateljev – zato se preusmerjajo v drugačen naložbeni cilj: v obnovo naravnih in družbenih skupnih dobrin, ne pa le v njihovo učinkovito izkoriščanje.

Naj ponovim: s tako obnovo vlagatelji ne bodo zaslužili denarja. Vsaka 'družbeno zavedna naložbena' shema, ki obljublja normalno stopnjo donosa, v sebi skriva laž, naj bo zavedna ali ne. To bom ponazoril z dvema primeroma.

Po enem od mojih govorov je zelo bistra in sočutna ženska, dejavna na področju družbeno zavednega vlaganja, ugovarjala: »Saj ne more biti res, da naj bi vse dobičkonosne naložbe prispevale k likvidaciji skupnega dobrega. Kaj pa če vložim v podjetje, ki je izumilo nekaj novega in krasnega, na primer poceni prenosne fotonapetostne polnilnike? Jaz ga pomagam kapitalizirati, proda veliko izdelkov, vsi zaslužimo denar, pa še planet ima koristi od tega.« V redu, toda če bi podjetje prodajalo izdelke po nižji ceni (npr. po ravno dovolj visoki stopnji dobička, da bi financirali raziskave in razvoj ter ponovno vlaganje kapitala), ali ne bi to še bolj koristilo planetu, ker bi bila naprava dostopnejša? Cilj izplačevanja obresti ali dividend vlagateljem, da bi prejeli pozitivno stopnjo donosa, je v nasprotju s ciljem, zaradi katerega je podjetje družbeno ali okoljsko 'ozaveščeno'.

Naj pojasnim – ne predlagam, naj podjetniki s prodajo po nabavni ceni poslovno propadejo. Govorim o vlaganju, ne pa o služenju denarja. Ena stvar je prejemati nagrade za opravljanje dobrega dela v svetu; povsem druga stvar pa je množiti denar zgolj zato, ker ga posedujemo. V prej navedenem primeru bi bilo vse v redu s tem, da se zaračunava dovolj za uspešno delovanje podjetja, da se zaposlenim dobro plača ter da se financira širjenje, raziskovanje in tako dalje. Toda korporacije morajo zaslužiti dodaten znesek, ki ga dajo vlagateljem v obliki plačil obresti ali dividend. Od kod prihaja ta dodatni znesek? Od tam, od koder danes prihaja ves denar: iz dolga z obrestmi in iz pretvarjanja sveta v denar. Torej, če res želite prispevati k dobremu za svet, ne zahtevajte donosa na svojo naložbo. Ne poskušajte dati in obenem vzeti. Če želite nekaj vzeti (in za to imate lahko dobre razloge), potem to vzemite, vendar se ne pretvarjajte, da dajete.

Naslednji primer bo to še bolj razjasnil. Poglejmo si eno od najbolj navdihujocih družbeno ozaveščenih naložb: mikroposojila za ženske v južni Aziji. Ti programi so bili na prvi pogled strašno uspešni, saj so ženske v Indiji in Bangladešu opolnomočili z novimi možnostmi preživetja, hkrati pa izredno malo teh žensk ni odplačalo posojila. Če je že kdaj obstajal primer načela »delaj dobro, služi dobro«, je to bilo to. Indijki posodite petsto dolarjev za nakup krave mlekarice. Svojim sovaščanom prodaja mleko in zaslubi dovolj, da lahko nahrani svojo družino ter odplača obresti in glavnico posojila. Sliši se super, toda razmislite za trenutek: od kod prihaja denar za odplačilo? Od vaščanov. In kje dobijo ta denar? Dobijo ga s prodajo nekega drugega blaga ali storitve – povedano drugače, s pretvarjanjem nekega drugega dela njihovih družbenih ali naravnih skupnih dobrin v denar, kot je opisano v 4. poglavju. Ta učinek je enak učinku zloglasnega ‘davka na kočo’, ki so ga britanske (in druge kolonialne) sile med kolonizacijo uporabile za uničevanje samozadostnih lokalnih gospodarstev v Afriki.¹ To je bil preprosto majhen letni davek, ki se je plačeval samo v državni valuti, kar je prisililo staroselce v prodajanje svojega dela in lokalnih dobrin za to valuto. Lokalna gospodarstva so hitro propadla in se spremenila v trge za britansko blago ter v vir delovne sile in surovin.

Ženska dobi od svoje krave veliko več mleka, kot ga lahko spije njena družina. Komu bo dala presežek mleka? Ker mora odplačati denarno posojilo, ga bo hočeš nočeš dala tistim, ki zanj želijo in zmorejo plačati. Če bi bila krava podarjena in ženska ne bi bila primorana služiti denar, bi morda razdelila mleko po kanalih tradicionalne mreže obdarovanja. Ker ji nad glavo visi finančna obveznost, tega ne more storiti, čeprav si to želi. Če še naprej sledimo tej rdeči niti – kdo pa so tisti ljudje, ki zmorejo in želijo plačati? To so tisti, ki tudi sami služijo denarni prihodek. Ljudje, ki potrebujejo mleko, ga ne morejo dobiti, če živijo večinoma v ekonomiji obdarovanja. Prihod novega ‘posla’ v vas pomeni, da se oddalji od tradicionalnih mrež vzajemnosti in približa sferi denarja.

1 Glej na primer Pakenham, *The Scramble for Africa*, str. 497–98.

Če ne bi bilo obresti na posojilo, priliv petstotih dolarjev v skupnost morda ne bi bila slaba stvar. V sodobnih obubožanih skupnosti pogosto velja, da imajo ljudje blago in storitve, ki bi si jih lahko izmenjali, vendar zaradi propadle kulture obdarovanja nimajo sredstva za njihovo izmenjavo. Prvotni lastnik krave bi morda denar porabil za to, da bi vaščanom plačal za stvari, ki bi jih potreboval, in ko bi ta denar sčasoma zaokrožil nazaj do ženske, ki je kupila kravo, bi bile izpolnjene številne potrebe in nič ne bi bilo izgubljeno. Tudi če bi se ves denar vrnil vlagatelju, vsaj nič denarja ne bi zapustilo vasi.

Če se za posojilo zaračunavajo obresti, pa je to povsem druga zgodba. Če tej ženski damo posojilo z obrestmi, je to enako črpanju denarja iz te vasi. Zamislite si to razmišljanje: »Ah, v tej vasi je bogastvo, ki še ni bilo pretvorjeno v denar. Nekaj si ga bom vzsel! Vaščane pa bom spremenil v svoje zadolžene sužnje.« To ni ravno dobrodelen vzgib.

Eden od glavnih čarov lokalnih valut je to, da zagotovijo, da denar ostane v skupnosti. Posojilo z obrestmi v mednarodno konvertibilni valuti stori ravno nasprotno – denar posrka iz skupnosti. Ženska proda mleko lokalnemu sirarju, ta proda sir tesarju, ta pa ženski zgradi hlev za kravo in tako dalje. Denar kroži in kroži, vendar ne more večno ostati v skupnosti, ker je dolg treba odplačati. Kar pa zadeva obresti, jih lahko lokalni ljudje odpplačajo, le če nekaj prodajo zunanjemu svetu. Pritisk na žensko, da mora plačati obresti, se na skupnost prenese v obliki cen mleka. To je pritisk, zaradi katerega gredo ljudje v revnih državah delat v tovarne in na plantaže. V monetizirani ekonomiji, kjer so prvotne mreže obdarovanja razpadle, potrebujete denar za življenje. Da bi ga dobili, boste prodali vse, kar lahko – svoje delo, svoj čas, svoje okolje.

Ekonomisti vam bodo rekli, da dokler lokalno gospodarstvo raste hitreje, kot raste obrestna mera na posojilo za kravo mlekarico (pravzaprav na skupni znesek posojil, odobrenih za vas), lahko vas odpplača glavnico in obresti, obenem pa postaja premožnejša. Povedano drugače, vsa vas bo lahko izpolnila svoje obveznosti glede plačil in cvetela, tako kot ženska s kravo, če prodaja novo blago in storitve hitreje, kot rastejo obresti. Toda zdaj znova pridemo do istega vprašanja: od kod prihaja denar? Na

globalni ravni investiranje, ki temelji na obrestih, poganja tekmovalnost in brezkončno izčrpavanje družbenih, naravnih, kulturnih in duhovnih skupnih dobrin – konverzijo ekonomije obdarovanja v denarno ekonomijo.²

Ali ni presneto očitno, da ima sveto investiranje kaj malo opraviti z ustvarjanjem dobička? Če želite pomagati vasi, potem ženski dajte kravo. Ali če sama želi ohraniti svoje dostojanstvo, ji posodite denar po ničelnih obrestih (s čimer podarite uporabo denarja). Če pa vam je pomembnejše povečati svoje denarno bogastvo, potem pa storite to in opustite pretvarjanje. Rek »Nihče ne more služiti dvema gospodarjem« je resničen. V obeh navedenih primerih na neki točki na površje priplavata nasprotujoča si cilja in moramo izbrati: ali bomo služili Bogu ali mamonu. Ampak ta izbira v sveti ekonomiji ne bo več obstajala. Ti dve možnosti se bosta združili v eno – kar se bo zgodilo v okviru splošnejšega ponovnega združevanja nasprotij, ki je navdihnil zvezo ‘doba Ponovne združitve’ za opis prihajajočega časa.

Družbeno ozaveščene naložbe, ki obljudljajo zajetno stopnjo donosa, predstavljajo ‘ropanje Petra za plačilo Pavlu’ – s provizijo na transakcijo, ki rompa v naš žep. Upam, da večina mojih bralcev ni potrebovala tega pojasnila. Navsezadnje nam osnovna zdrava pamet pravi, da zamisel o dobrih delih, ki jih poganja dobiček, smrdi. Dobiček se včasih zgodi po naključju, vendar darilo, ki ga spreminja prisilna zahteva za še večje darilo v zameno, sploh ni darilo, ampak ukana ali rop.

Ali ste vi res ta nekdo, ki živi trdosrčno ločenost med posлом in drugimi človeškimi odnosi? Ko vložite denar z obrestmi, neposredno sodelujete v tem, da nekemu revežu sporočate: »Ni mi mar, kje ga boš dobil – daj mi ta denar!« Vaše potrdilo o pologu je za nekoga drugega grožnja z zasegom doma. Morda se ne vedete kot Ebenezer Stispuh*, vendar za to plačujete nekomu drugemu.

2 Majhno opozorilo: če obrestna mera ni nič višja od premije za tveganje neplačila, v teoriji ni potrebe po ekonomski rasti in monetizaciji skupnih dobrin. Toda pomembna sestavna dela realne obrestne mere sta premija za likvidnost in tržna stopnja za denar, določajo pa ju ponudba, povpraševanje in vladna denarna politika. Ta dva dela predstavljata dobiček zgoraj zaradi lastništva denarja, kar pa zaradi utemeljitev v 4. in 5. poglavju ni sprejemljivo.

* Ebenezer Stispuh je zagrenjen in skopuški protagonist v Dickensovi Božični pesmi. Sovražil je praznike in grdo privijal svoje zaposlene. Na božični večer pa ga obiščejo duhovi in mu pokažejo, kaj so njegove stiskaške krivice naredile njemu bližnjim ljudem in tudi njemu samemu. Stispuh (v filmu z Muppetki ga je modro upodobil Michael Caine) se pokesa in postane boljši, sočuten in sodelovalen človek. (*op prev.*)

Če so naložbe z obrestmi v samih temeljih neetične, ker prispevajo k ropanju naravnih in družbenih skupnih dobrin, potem očitno ne bi smeli vlagati denarja po obrestih. Enako velja za vsakršno naložbo, ki poganja širitev sfere blaga in storitev. Kot družbeno zavedni vlagatelji ne želite prispevati k monetizaciji življenja in narave.

Temu načelu ne morete ubežati. Občasno prejmem elektronska sporočila od ljudi v finančni industriji, ki berejo moja dela in opisujejo svoje zamisli o družbeno ali okoljsko ozaveščenem vlaganju. Potem predlagam svojo idejo: investicijski sklad z izključnim ciljem ničelnega donosa na naložbo. Iz neznanega razloga noben od finančnih strokovnjakov, ki sem jim to predlagal, ni nikoli več navezel stika z mano! V ekonomiji negativnih obresti pa bi bil ničredni donos na naložbo že kar dober donos.

Ne zagovarjam dobe altruizma, v kateri se odpovemo osebni koristi za skupno dobro. Namesto tega pričakujem, da se bo osebna korist zlila s skupnim dobrim. Ko na primer dam denar ljudem v moji skupnosti, ustvarim občutke hvaležnosti, ki bodo morda spodbudili darilo v zameno zame ali nadaljnje darilo za nekoga drugega. V obeh primerih okreplim skupnost, ki me podpira. Kadar smo vključeni v skupnost obdarovanja, svoje hvaležnosti po naravi ne usmerjamo le v neposrednega darovalca, temveč tudi v skupnost kot celoto, in poskrbimo za tiste člane, ki so najbolj potrebnii pomoči (darovi želijo izpolniti potrebe). Zgodi se lahko, da se bo naša želja dajati izrazila kot darilo za neko osebo v skupnosti, ki nam sama ni nič dala. Torej lahko na katerokoli darilo, tudi takšno, za katerega ne pričakujemo ničesar neposredno v zameno, gledamo kot na neko obliko ‘investicije’. Še vedno jemljemo goli denar in ga, če gre za dobro naložbo, oblečemo v nekaj odličnega. Slaba naložba ga obleče v nekaj grdega. Tako preprosto je.

Prihodnja valuta z negativnimi obrestmi bo uskladila duh obdarovanja z ekonomskim lastnim interesom, posojila po ničelnih obrestih pa ne bodo več imela priokusa žrtvovanja. Navsezadnje bo posledica oklepanja denarja donos, ki bo znašal manj kot nič. V času, ki nam je še ostal, preden prevlada takšen sistem, je posojanje denarja po ničelnih obrestih ali njegovo podarjanje domnevno v nasprotju z racionalnim lastnim interesom. Toda

tukaj gre za zelo kratkovidno koristoljubje, saj čeprav se bo trenutni denarni sistem morda v naslednjih nekaj letih hitro zrušil, se bodo vezi hvaležnosti, ki jih ustvari obdarovanje, ohranile med vsakim družbenim pretresom. Če ste nekdo, ki ga skrbi vrh proizvodnje nafte ali kakšni drugi scenariji kolapsa, je vaše najboljše zavarovanje to, da se ugnezditе v mrežo obdarovanja. Že zdaj postanite nekdo, ki daje. Čez nekaj let bo deset milijonov dolarjev morda le deset milijonov listkov papirja. To je še en način, kako lahko postane vaš zaklad v naslednjem svetu to, kar daste v ‘tem svetu’.

Če želite ustvariti svet obilja, svet hvaležnosti, svet obdarovanja, lahko začnete tako, da uporabite današnji denar, zdaj ko še obstaja, za ustvarjanje več hvaležnosti v svetu. Če imamo dovolj veliko zajetje hvaležnosti, lahko naša družba prenese tako rekoč vse. Če ponovimo: živimo v svetu temeljnega obilja, ki smo ga zaradi svojih prepričanj in navad spremenili v umetno osiromašenega. Tako hudo smo poškodovali planet in duha, da moramo za njuno ozdravljenje iz sebe silovito izliti vse svoje darove. Vrelec darov črpa iz hvaležnosti. Najboljša naložba vašega denarja je torej ustvariti hvaležnost. Ni pomembno, ali vas hvaležnost prepozna kot darovalca. Konec koncev je pravi predmet hvaležnosti Darovalka, Darovalec vseh naših darov, našega sveta, naših življenj.

Da bi se pripravili na to ekonomijo in da bi že danes živeli v njenem duhu, namesto vlaganja denarja z namenom, zaslužiti še več denarja, raje usmerimo fokus naložb v uporabo nakopičenega denarja kot daru, kar tudi je: je dar starega sveta novemu svetu, dar naših prednikov za prihodnost. Podoben je daru življenja, daru materinega mleka, daru hrane in čutnih dražljajev ter daru vseh stvari, zaradi katerih dozorimo v odrasle osebe in ki jih prejmemmo, da bi lahko zakorakali v odraslost in te darove predali naprej. Vprašanje je potem takem, kako uporabiti denar v zavesti obdarovanja. Če niste vlagatelj, potem se vprašanje spremeni v: kako se smotrno preživljati?

Staro kopičenje za nove namene

Vprašanje »Kaj naj bi premožni posamezniki storili s svojim kupom denarja?« poziva k bolj splošnemu razmisleku: Kaj naj bi mi kot družba storili z bogastvom, nakopičenim skozi več tisoč let? Kaj sploh je bogastvo, če dejansko ni 'odložena potrošnja' – oziroma to ni več?

Znova si poglejmo esenco denarja. Kaj točno je to, kar se kopiči v te ogromne kupe denarja? Denar je sestavljen iz obrednih talismanov, s katerimi usklajujemo namene in dejavnosti ljudi. Tisti, ki posedujejo nagnjeni denar, imajo na voljo sredstva za usmerjanje in organiziranje delovne sile družbe. Denar lahko množimo le na račun nedenarne sfere, potrošnja denarja pa lahko to sfero obnovi, če le ta potrošnja ni naložba, katere namen je še naprej poblagovljati družbene in naravne skupne dobrine. Denar lahko uporabimo za nakup opreme za sečnjo in izsekamo gozd; lahko pa ga uporabimo tudi za ohranjanje in zaščito tega gozda. S prvo uporabo denar ustvarjamo; z drugo uporabo ga uničujemo (saj ne ustvarja dodatnega blaga in storitev). V obeh primerih nakopičeni denar omogoča usklajevanje dejavnosti ljudi v velikem obsegu.

Slika čepenja na vrhu bogastva, nakopičenega skozi stoletja izkoriščanja, je še posebej relevantna za generacijo povojske eksplozije rojstev, zadnjo, ki je odrasla na vrhuncu naše civilizacije. Stoji v obeh svetovih, z eno nogo v starem, z drugo pa v novem. Pripadniki (mnogi od njih) te generacije imajo dostop do gore bogastva iz starega sveta, so pa še dovolj mladi, da se je njihova zavest uskladila z novim svetom. Moja generacija, ta, ki ji pravimo generacija X, je drugačna. Mnogi od nas, tudi iz okolij, ki so nam omogočala izobrazbo, nismo v stari svet nikoli pomočili niti prsta. Ko smo dozoreli, je ta svet že tako očitno bankrotiral, da se nismo mogli pripraviti do tega, da bi v njem obogateli. Za nekoga, ki je zakorakal v odraslost v šestdesetih ali sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, je bilo še vedno mogoče verjeti v projekt vzpona; še vedno je bilo mogoče v celoti sodelovati v *Zgodbi o ljudeh*: v osvajanju vsemirja, osvajanju atoma, obvladovanju vesolja, v neprestanem napredku in rasti. Domnevam, da će bi se rodil leta 1957, ne pa leta 1967 (ali če mi moj oče kot najstniku ne bi dal v branje

knjige o okoljski znanosti *Silent Spring* (*Tiha pomlad*), romana 1984 in dokumentarne knjige *Ljudske zgodovine Združenih držav Amerike*), bi sledil Programu in bi danes na neki univerzi poučeval matematiko. Vendar mi to ni bilo namenjeno. Ko sem v osemdesetih postal polnoleten, naša *Zgodba o ljudeh* ni bila več privlačna. Jaz, in na milijone drugih, podobnih meni, smo v osnovi iz te zgodbe izstopili. Seveda je to strašno posploševanje, toda menim, da je nekaj resnice v izjavi, da medtem ko so otroci petdesetih in šestdesetih postali milijonarski programerji za Microsoft, se otroci sedemdesetih in osemdesetih igrajo z Linuxom. S tem ne želim Microsoftovim milijonarjem pripisovati nobenih moralnih pomanjkljivosti! V njihovem času je bilo še vedno mogoče, da je dinamične vizionarje v njihovih dvajsetih vznemirjalo to, kar se je dogajalo v industriji komercialne programske opreme. Enako velja za centralne ustanove politike, akademskih krogov, umetnosti, znanosti, medicine in tako dalje. Seveda so tisti z odprtimi očmi že takrat jasno videli neizogiben razplet zgodbe o Vzponu, tako kot so ga jasno videli mistiki že več tisoč let. Za večino ljudi pa so bile krize še preveč oddaljene in ideologija človeške prevlade pregloboko zakoreninjena, da bi jih to odvrnilo od popolnega sodelovanja v projektu vzpona.

Družbena dinamika, o kateri govorim, je deloma ameriško-centričen pojav, vendar mislim, da jo je mogoče posplošiti na svet, ki stoji na prelому nove dobe. Tako kot ameriški babyboomerji tudi svet sedi na gromozanskem kupu bogastva, končnem produktu kulture in tehnologije, ki smo ga grmadili deset tisoč let. Imamo mogočno industrijsko infrastrukturo; imamo ceste in letala; imamo že vzpostavljen prostran aparat, ki je bil več stoletij usmerjen v širitev človeškega sfere in osvajanje naravnega sveta. Prišel je čas, da orodja ločenosti, prevlade in nadzora usmerimo v ponovno združitev, v ozdravljenje sveta. Tako kot lahko premožni babyboomer ali naslednica preteklega bogastva namenita svoje bogastvo za čudovit namen in se pri tem ne ubadata z morebitno omadeževanjem njegovega izvora, tako imamo tudi mi priložnost in odgovornost uporabiti nakopičene sadove svoje prevlade nad zemljo na čudovit način. To velja tudi za najbolj ostudne, izkoriščevalske tehnologije – genski inženiring in jedrsko cepitev –, ki so

zavihtele program nadzora na vrhunec ošabnosti. V dobi obresti, torej v dobi rasti, je bila glavna motivacijska sila za katerokoli novo tehnologijo, odpreti nove sfere za konverzijo naravnega in družbenega bogastva v denar. Genski inženiring je omogočil, da je genom postal naravni vir, ki se ga da izkoriščati, tako kot je parni stroj omogočil rudarjenje globljih plasti premoga in železni plug rahljanje čvrste ruše. Kako bo videti tehnologija, ko jo bomo namenili nasprotnemu namenu – obnovi zdravja planeta?

Kdo ve, čemu bomo namenili tehnologije, ki prinašajo dobiček, ko bo šlo človeštvo kot celota skozi premik v zavesti, ki ga je doživelno takoj veliko posameznikov v zadnjih nekaj desetletjih, ki so jih izvrgla iz Matrice? Ko človeštvo ne bo več prisiljeno širiti svoje sfere, bomo svojo kolektivno domiselnost in zbrano znanje, informacije in tehnologije našega časa usmerili v namene, usklajene z zavestjo ekologije, povezanosti in zdravljenja. To še ne pomeni, da se tehnologija ne bo spremenila. Tehnologije, ki prevladujejo danes, se bodo umaknile na obrobje, obrobne tehnologije, vključno s temi, ki jih danes zavračamo ali zasmehujemo, pa bodo stopile v ospredje.

Niti uporabe nakopičene tehnologije niti nagrma denega denarja zagotovo ne želimo uporabljati na star način: kot orodje za doseganje večje ločenosti od narave ali za pridobivanje finančnega bogastva. Zato predlagam koncept uporabe denarja za uničenje denarja. S tem mislim na uporabo denarja za obnovo in zaščito naravnih, družbenih, kulturnih in duhovnih skupnih dobrin, iz katerih je bil prvotno ustvarjen. To ima učinek pospeševanja sesutja in ublažitve njegove resnosti. Denar, ki temelji na oderuštvu, je podvržen imperativu ‚rasti ali umri‘. Katerikoli element družbenega ali naravnega kapitala, ki ga naredimo nedotakljivega za poblagovljenje, pospeši propad denarja, ki temelji na oderuštvu; ‚izstradamo pošast‘. Svet, v katerem se lahko (monetizirano) blago in storitve širijo, se skrči. Vsak gozd, ki ga zaščitimo pred konverzijo v kubike lesa, vsak kos zemlje, ki ga iztrgamo razvoju, vsaka oseba, ki jo naučimo, kako ozdraviti sebe in druge, vsaka prvobitna kultura, ki jo izoliramo od kulturnega imperializma, je en prostor manj, ki ga lahko kolonizira denar. Prizadevanja liberalcev in reformatorjev, čeprav nemočna pri zaviranju stalnega napredovanja Stroja,

niso bila zaman. Omejitve onesnaževanja so na primer vsaj en del neba zaščitile pred pretvarjanjem v denar. Standardi dela so preprečili pretvarjanje vsaj enega vidika blaginje delavcev v denar. Zaradi protivojnega gibanja je vojni posel manj dobičkonosen. Desničarske kritike politik za podporo okolju in delu ter proti vojni so utemeljene – res škodujejo gospodarski rasti. Če grem do staroselske kulture, prepričam njene ljudi, da je samooskrbno kmetijstvo ponižajoče in primitivno, ter jih pregovorim v to, naj gredo delat v tovarno in se pridružijo tržnemu gospodarstvu, potem BDP zraste (in ustvaril sem ‘naložbeno priložnost’). Če po drugi strani navdihнем ljudi, naj zapustijo svoje dobro plačane službe in ‘se vrnejo k zemlji’, BDP pade. Če ustvarim skupnost, v kateri ne plačujem več za varstvo otrok, ampak namesto tega vsi družno skrbimo za otroke drug drugega, pade BDP. In če nam uspe zaščititi arktično nacionalno zatočišče za divje živali na Aljaski pred črpanjem nafte, preprečimo materializacijo več deset milijard dolarjev. Zato pravim, da uporabljam denar za uničenje denarja. Včasih mojstrova orodja lahko demontirajo mojstrovo hišo.

Na ta prizadevanja za zaščito enega dela splošnega dobrega lahko pogledamo tudi tako, kot da dvigujemo ‘dno’, kamor moramo pasti, preden se bo izkristalizirala preobrazba v nov svet. Moja uporaba jezika okrevanja od odvisnosti je namerna. Dinamika denarja, ki temelji na oderuštvu, je dinamika odvisnosti, ki za vzdrževanje normalnosti zahteva vedno večjo dozo (skupnih dobrin), pri čemer za odmerek omame pretvarja čedalje več podlage za dobrobit v denar. Če je ena od vaših prijateljic odvisnica, ji ne bo prav nič koristilo, če ji ponudite običajno ‘pomoč’, na primer denar, nov avtomobil namesto tistega, s katerim se je zaletela, ali novo službo namesto tiste, ki jo je izgubila. Vse te vire bo preprosto posrkala črna luknja odvisnosti. To se dogaja tudi s prizadevanji naših politikov za podaljševanje dobe rasti.

Zaradi prizadevanj več generacij dobrotnikov bomo še deležni nekaj svoje božanske zapuščine. Še vedno je nekaj dobre prsti; še vedno se najde kakšen zdrav gozd; v nekaterih delih oceana so še vedno ribe; še vedno obstajajo ljudje in kulture, ki še niso povsem odprodale svojega zdravja in ustvarjalnosti. Ta preostali naravni, družbeni in duhovni kapital nas bo podprt med prehodom in oblikoval podlago za ozdravljenje sveta.

Če ste vlagatelj, je čas, da povsem preusmerite svoj fokus v ustvarjanje povezav in hvaležnosti ter v ponovno uporabo skupnih dobrin v splošno dobro in njihovo zaščito. Dobe miselnosti ohranjanja bogastva je konec. Ohranjanje bogastva v misli prikliče trop podgan, ki se plazijo druga preko druge, da bi dosegle najvišji jambor potaplajoče se ladje. Namesto tega bi lahko sodelovale v zbiranju kosov za zgraditev splava, primernega za plovbo. Pred nami je dolgo popotovanje.

Smotrno preživljanje

Enaka načela, kot veljajo za smiselno investiranje, veljajo tudi za smotrno preživljanje; smotrno preživljanje in smiselno investiranje sta pravzaprav dve plati iste medalje. Če s smiselnim investiranjem uporabljam denar kot dar, s katerim podpremo ustvarjanje bolj čudovitega sveta, potem smotrno preživljanje sprejme ta dar in tudi opravlja to delo.

V klasičnih zaposlitvah prejemamo denar za svoj prispevek k širjenju monetizirane sfere. Ugotovimo, da moramo za služenje denarja sodelovati v pretvarjanju dobrega, pristnega in krasnega v denar. Razlog je v denarnem sistemu – na koncu dobijo kredit tisti, ki lahko najučinkoviteje ustvarijo novo blago in storitve (ali jih vzamejo od tistih, ki jih ustvarijo). Denarni sistem, ki temelji na obrestih, izvaja sistemski pritisk na pretvarjanje splošnega dobrega v denar, najvišje plačilo pa prejmejo tisti, ki to počnejo najučinkoviteje. Ali želite obogateti? Izumite način za učinkovitejše sekanje dreves. Oblikujte oglaševalsko kampanjo, ki bo druge narode prepričala, naj namesto domačih pihač pijejo kokakolo. Ko mnogi idealistični mladi uvidijo, kako deluje svetovna ekonomija, se odločijo, da z njo ne želijo imeti nobenega opravka. Ves čas dobivam njihova pisma. »Ne želim biti del tega. Želim početi to, kar me veseli, na način, ki nikomur ne škoduje. Ampak v tem ni denarja. Kako naj preživim?« Kako preživeti, da niti ne omenjam, kako pridobiti velike količine denarja za ustvarjanje velikih stvari, v svetu, ki nagrajuje uničevanje prav teh stvari, ki jih želite ustvariti?

Na srečo danes obstajajo ljudje, ki vam bodo dali denar, da počnete stvari, s katerimi ne boste ustvarili še več denarja. To so prav ti ljudje (ali organizacije ali vlade), ki zasledujejo duh ‘smiselnega investiranja’, ki sem ga opisal. Seveda rešitev ni v naslanjanju na dobrodelnost drugih, če morajo oni zato delati toliko bolj trdo (v poslu uničevanja), da bi zaslužili denar, ki vam ga dajo. Vendar, kot sem že pisal, človeštvo poseduje širne in raznovrstne zaloge bogastva, nakopičene v več stoletjih izkoriščanja, ki jih lahko zdaj namenimo nečemu drugemu; na primer ohranitvi in obnovi naravnega, družbenega, kulturnega in duhovnega kapitala. S tem ne boste ustvarili več denarja; zato kdorkoli, ki za to plača, konec koncev nekaj podarja.

Povedano drugače, ključnega pomena za ‘smotrno preživljanje’ je živeti od darov. Ti darovi so lahko subtilni. Denimo da prodajate izdelke iz pravične trgovine. Ko nekdo kupi tak izdelek, po večkratniku cene funkcionalno enakovrednega izdelka iz tovarne z izkoriščano delovno silo, je ta razlika v ceni v bistvu darilo.³ Ni mu bilo treba toliko plačati. Enako velja, če je vaše delo nameščanje solarnih grelnikov vode ali gradnja zatočišč za brezdomce. Številne tradicionalne zaposlitve na področju socialnega varstva, na primer socialno delo, poučevanje in podobno, prispevajo k energiji obdarovanja, če le ne pripomorejo k učinkovitejšemu vrtenju stroja, ki pozira Zemljo; na primer z usposabljanjem otrok v učinkovite proizvajalce in nepremišljene potrošnike. Vir denarja bi lahko bil kupec, fundacija ali celo korporacija ali vlada (nobena ustanova ni monolitna). Denar postane dar zaradi motiva – ko njegov cilj ni dobiti najnižjo ceno ali ustvariti še več denarja v zameno. Pri tradicionalni zaposlitvi je ravno obratno: izplačam vam plačo in imam dobiček od vaše produktivnosti (blaga in storitev, ki jih lahko prodam), ki presega vašo plačo. Tradicionalne zaposlitve pripomorejo k pretvarjanju sveta v denar.

Na pretanjjen način vsakršen trud, ki krči denarno sfero, sloni na obdarovanju. Če ponujate tečaje za preusposabljanje, usposabljate zdravilce v celostni medicini ali poučujete permakulturo, konec koncev krčite sfero

³ Zavedam se, da se je ‘pravična trgovina’ v mnogih primerih spremenila v blagovno znamko, ki prikriva običajno izkoriščanje delovne sile in poblagovljenje kulture, toda načelo še vedno velja.

blaga in storitev. Če greste po sledi denarja, ki ga prejmete za tovrstna prizadevanja, do njegovega izvora, ga je nekdo v tej verigi ‘slabo vložil’ in prekršil načelo, ki vlada ustvarjanju denarja danes. ‘Denar se steka k tistim, ki ga bodo ustvarili še več.’ Ni naključje, da običajno ne moremo prav veliko zaslužiti s preobračanjem konverzije življenja in sveta v denar.

Če imate radi načela, bi lahko rekli, da se smotrno preživljvanje ravna po dveh. Vaš čas, energijo in druge darove usmerja v nekaj, kar krepi, ohranja ali obnavlja nek vidik splošnega dobrega – preudarna uporaba denarja, prejetega v zameno (ali drugega vračila v obliki daru), pa ne pomeni škodovanja naravi in ljudem. Ali, preprosto povedano, koristi drugim bitjem in jim ne škoduje. Jaz sicer ne živim po načelih; tega niti ne priporočam. Ali naj poskusim izračunati relativne stroške in koristi tiskanja te knjige? Po eni strani je bila zanjo uporabljena lesna kaša iz dreves*; po drugi strani pa bi lahko navdihnila ljudi k ustvarjanju sistemov, ki ohranjajo Zemljo. Ljudje so izurjeni v interpretiranju svojih odločitev tako, da jih uskladijo s svojimi načeli; če je prepad med njimi prevelik, spremenijo svoja načela in se pretvarjajo, da so že vseskozi živeli po njih.

Ko torej govorimo o smotrnem preživljvanju, zaupam v to, kar se čuti dobro in prav. Morda boste vprašali: kaj če čutim, da je dobro in prav tržiti zobno pasto, delati za hedge sklad ali snovati jedrska orožja? Rekel bi, potem pa delajte to. Prvič, ker medtem ko se bo krepila vaša ozaveščenost o svetu, morda ne boste več čutili, da je tako delo dobro in pravo. Drugič, ker boste sami sebe naučili zaupati temu občutku in ker vas bo še naprej vodil, ko bo čas, da pustite to službo in storite nekaj pogumnega. Tretjič, ker je zanikanje naših notranjih hrepenenj zavoljo načel del zgodbe o Vzponu, del preseganja narave. Ideja, da so naše želje zle, da jih moramo obvladati zavoljo nečesa plemenitejšega, je notranji odsev tega. To je ista miselnost, ki nas odvrne od velikodušnosti, saj – kaj pa če si tega ne morem privoščiti? Zaupanje vase, ki ga zagovarjam, je neločljivo povezano z osnovno predpostavko te knjige, opisano v 1. poglavju: rodimo se v hvaležnost, rodimo se v potrebo in željo dajati.

* Slovenska izdaja je zavezana trajnostnemu pristopu – izbrali smo recikliran papir, ki ni rušil dreves. (*op. ur.*)

Povedano drugače, zaupajte, da se v resnici ne želite ukloniti konverziji sveta v denar. Zaupajte, da želite s svojim življenjem narediti čudovite stvari.

Predlagam torej, da se v okviru smotrnega preživljjanja usmerimo v svojo potrebo in željo dajati. Predlagam, da svet opazujemo z naslednjimi očmi: »Kako lahko v tej situaciji nekaj dam?« in »Kako lahko najbolje razdajam svoje darove?« Imejte to namero v mislih in pojavile se bodo nepričakovane priložnosti. Vsaka situacija, v kateri ne usmerjate svojih življenjskih darov v nekaj, kar se vam zdi dobro, bo hitro postala neznosna.

V redu je, če 'to, kar se čuti dobro in prav,' komaj nahrani vašo družino. Ključnega pomena je naravnost na služenje. Če se v smotrno preživljjanje poskušate prepričati zaradi občutka krivde, se bo v vaše življenje najverjetneje prikradel njegov ponaredek. Nekatere celotne nevladne organizacije (NVO) niso nič drugega kot gromozanski projekt nečimernosti, dovršeni načini trepljanja samega sebe po rami. Vse to je ego. Namen smotrnega preživljjanja ni, da vam uspe oblikovati pozitivno samopodobo. Ljudi, ki to počnejo zaradi samopodobe, precej hitro razkrinkajo njihova defenzivnost, licemerstvo in pravičništvo. Namen smotrnega preživljjanja je usmeriti svojo energijo v nekaj, kar imate radi. To zamisel bi morali občutiti kot nekaj osvobajajočega, ne pa kot moralno breme, kot še eno od stvari, ki naj bi jo počeli pravilno, da bi lahko bili dober človek.

Če se želite globlje predati smotrnemu preživljjanju, se vsak dan priklonite v služenje. Zaupajte svoji želji dajati, spomnite se, kako dobro se ob tem počutite, in bodite odprti za tovrstne priložnosti, zlasti kadar so na meji vašega poguma. Če sežejo dlje od vašega poguma, pa se nikar ne mučite. Strahovi, ki zastirajo vašo darežljivost, niso sovražnik. Vaš zapredel varnosti je stkan iz njih. Ko rastemo, strahovi, ki so nas nekoč ščitili, postanejo omejujoči; postanemo nestrpni do njih in želimo se jih osvoboditi. Ta neučakanost drami nov pogum. Danes se ta proces rasti dogaja človeštvu na splošno. Program Vzpona, ki se nam je nekoč zdel dober in pravilen – premikati meje znanosti, osvajati vesolje, si podjarmiti naravo – se ne zdi več pravilen, saj je posledice te ambicije boleče in težko prezreti. Kolektivno smo se znašli v kriznem trenutku, v katerem staro postaja neznosno, novo pa se še ni materializiralo (ne kot skupna vizija, je pa že resnično za mnoge posameznike).

Kadar torej govorimo o smotrnem preživljanju ali smiselnem investiranju, bodimo nežni. Zaupajmo v naravno željo dajati tako v nas kot v drugih in zaupajmo naravnemu procesu rasti, ki nas približuje tej želji. Namesto da poskušamo zaradi občutka krivde vanjo prepričati sebe in druge (ter ustvariti upor proti našemu svetohinstvu), lahko ponudimo priložnosti za dajanje in ga spodbujamo ter smo lahko velikodušni s svojo hvaležnostjo za darove drugih in s proslavljanjem teh darov. Na druge nam ni treba gledati kot na sebične, pohlepne, nevedne ali lene ljudi, ki enostavno ‘ne štekajo’, ampak kot na božanska bitja, ki si želijo dajati svetu; to lahko vidimo, nagovarjam in tako močno vemo, da naše vedenje služi kot povabilo samim sebi in drugim za vstopanje v to resnico.

Delo v duhu obdarovanja

Nenavadna je ta naša situacija tukaj na Zemlji. Vsak od nas pride na kratek obisk, ne vemo, zakaj, a včasih se zdi, da z božanskimnamenom.

*Z vidika vsakodnevnega življenja pa zagotovo vemo eno zadevo:
tukaj smo za dobro drugih.*

– ALBERT EINSTEIN

Zaupati v hvaležnost

 Znova in znova zastavljamo vprašanje: Kako lahko v današnji denarni ekonomiji izmenjujem svoje darove in še vedno zaslužim za življenje? Nekateri od ljudi, ki to sprašujejo, so umetniki, zdravilci ali aktivisti, ki obupujejo nad iskanjem načina, kako 'biti plačan' za to, kar počnejo. Drugi imajo uspešno podjetje ali so uspešni v poklicu, vendar so začeli čutiti, da je nekaj narobe s tem, kako zaračunavajo za svoje storitve.

Zaračunavanje provizije za storitev ali celo za materialno stvar krši duha obdarovanja. Ko spremenimo svojo naravnost v takšno, ki temelji na obdarovanju, ravnamo s svojimi stvaritvami kot z darovi za druge ljudi in svet. Vnaprej določiti darilo v zameno je v nasprotju z naravo obdarovanja, saj v tem primeru ne gre več za dajanje, temveč za barantanje, za prodajo. Poleg tega je za številne ljudi, zlasti za umetnike, zdravilce in glasbenike, njihovo delo sveto, saj črpa navdih iz božanskega vira, in njegova vrednost je neskončna. Pripenjanje cene nanj se zdi kot razvrednotenje, svetoskrunstvo. Ampak umetnik si zagotovo zasluži nadomestilo za svoje delo, mar ne?

Ideja v ozadju besede 'nadomestilo' je, da ste z delom izgubili svoj čas. Preživeli ste ga v opravljanju dela, namesto da bi ga posvetili nečemu, kar si želite početi. To je podobno odškodninam pravdnega sistema; na primer ko nekdo zahteva nadomestilo za poškodbo, bolečino in trpljenje.

V ekonomiji, ki si zasluži pridevnik 'sveta', delo ne bo več potrata časa ali škodovanje življenju; ne bo več povezano z bolečino in s trpljenjem. Sveta ekonomija prepoznavna, da si človeška bitja želijo delati: želijo usmeriti svojo življenjsko energijo v izražanje svojih darov. V tem pojmovanju ni prostora za 'nadomestilo'. Delo je radost, vzrok za hvaležnost. Najbolj vrhunski primeri takega dela nimajo cene. Ali ni na primer bogokletno reči, da bi Michelangelu izplačali nadomestilo za poslikave na stropu Sikstinske kapele ali Mozartu za skladanje njegovega Requiema? Noben končni znesek denarja ni zadosten za izmenjavo božanskega. Edini ustrezni način ponujanja najbolj sublimnih del je to, da jih damo. Četudi imajo le redki izmed nas dostop do Mozartove genialnosti, lahko vsi opravljamo sveto delo. Skozi vse nas, skozi naše spretnosti, se lahko pretaka nekaj večjega od nas samih. Nekaj se pretoči v obliko skozi nas in nas uporabi kot orodje za svojo manifestacijo na Zemlji. Ali vidite, kako tuj je taki vrsti dela koncept 'nadomestila'? Čutite onečaščenje v prodaji svete stvaritve? Ne glede na ceno, vi ste se prodali pod ceno in pod ceno ste prodali vir, iz katerega je privrel dar. Jaz temu rad rečem takole: »Nekatere stvari so predobre, da bi jih lahko prodali. Lahko jih le podarimo.«

V bralcu se nemudoma porajajo vprašanja. Navedenemu navkljub ste se morda celo znova zalotili pri razmišljjanju: »Ampak ali si umetnik ne zasluži nadomestila za svoje delo?« Korenine intuicije Ločenosti sežejo tako globoko! Zakaj ne bi preoblikovali vprašanja v: »Ali si darovalec velikih darov ne zasluži prejeti velikih darov v zameno?« Odgovor, če glagol 'zaslužiti si' sploh kaj pomeni, se glasi, »ja«. V sveti ekonomiji se bo to zgodilo v okviru mehanizma hvaležnosti, ne pa nuje. Naravnost prodajalca pravi: »To ti podarim – ampak samo če mi za to plačaš, samo če mi daš toliko, kot jaz mislim, da je vredno.« (Kljub temu se prodajalec ne glede na ceno vedno počuti, kot da je prejel premalo denarja.) Naravnost darovalca pa, nasprotno, pravi: »To ti podarim – in zaupam, da mi boš dal

to, kar meniš, da je ustrezno.« Če podarite veliko darilo in v zameno ne prejmete hvaležnosti, potem je to morda znak, da ste ga podarili napačni osebi. Duh obdarovanja se odziva na potrebe. Cilj dajanja ni ustvariti hvaležnosti; ta je znak, pokazatelj, da je bilo darilo dobro podarjeno, da je izpolnilo potrebo. To je še en razlog, zakaj se ne strinjam z nekaterimi duhovnimi nauki, ki pravijo, da resnično darežljiva oseba ne bo v povračilo zahtevala ničesar, niti hvaležnosti.

Poglejmo si to v praksi. Potem ko sem se precej časa spopadal s tem vprašanjem, sem spoznal, da medtem ko se čuti narobe zaračunavati denar za svoje delo, se čuti v redu sprejeti denar od ljudi, ki občutijo hvaležnost za to, da so prejeli sadove dela. Raven hvaležnosti je drugačna za vsako osebo. Ne morem vnaprej vedeti, kako dragocena bo za vas ta knjiga; niti vi ne morete tega vnaprej vedeti. Zato je plačati za nekaj neznanega vnaprej v nasprotju z duhom obdarovanja. Lewis Hyde to zelo pronicljivo ponazorji:

Zdaj je morda bolj jasno, zakaj sem prej rekel, da provizija za storitev navadno pretrga stik s silo hvaležnosti. Bistvo je, da se na splošno o preobrazbi ne moremo dogоворiti vnaprej. Ne moremo predvideti sadov svojega dela; niti tega ne moremo vedeti, ali bomo nekaj res speljali do konca. Hvaležnost zahteva *neplačan* dolg in motivacijo za nadaljevanje nečesa bomo imeli le, dokler *čutimo* ta dolg. Če se prenehamo počutiti zadolžene, bomo odnehalni, in prav je tako. Prodaja preobrazbenega darila torej sprevrže odnos; namigne, da je bilo podarjeno povratno darilo, kar pravzaprav ni mogoče, dokler ni preobrazba končana. Vnaprej plačana provizija odvzame težo daru in zmanjša njegov učinek gonila spremembe. Terapije in duhovni sistemi, ki se ponujajo na trgu, torej običajno črpajo energijo, potrebno za preobrazbo, iz odpora do bolečine, ne pa iz čara višjega stanja.¹

Zato sem naredil tiste korake, ki sem jih lahko, da lahko svoje delo izvajam skladno z duhom obdarovanja. Na primer – čim več svojega pisanja, zvočnih posnetkov in videoposnetkov ponujam brezplačno na spletu in pozovem bralce, naj v zameno podarijo darilo, ki izraža raven njihove

¹ Hyde, *The Gift*, str. 66.

hvaležnosti. Ni nujno, da darilo prejmem jaz. Če je na primer hvaležnost za to, da je moje delo na voljo, usmerjena v vesolje, je morebiti ustreznejše, ‘da ga podarite naprej’.

Običajno so smernice takšne: Če predavam na konferenci, ki za govorce ponuja honorar, ga običajno ne zavrnem. Ker so bile ideje, ki jih predstavljam, tako dolgo na obrobu, vztrajam pri honorarju, primerljivem z uveljavljenimi govorci. Želim pokazati, da je tudi ta perspektiva dragocena. Poleg tega mi včasih ponudba plačila vnaprej sporoča, kako zelo si želijo to, kar ponujam. Svoje darove želim predati tistim, ki jih želijo prejeti, in denar je eden od številnih načinov sporočanja te želje.

Pomembno je, da ‘življenja v duhu obdarovanja’ ne spremenimo v fetiš ali standard odlike. Ne počnite tega, da bi bili dobri. To počnite, da bi se počutili dobro. Če se zalotite, da vas mastno plačilo vzradosti (tako kot mene), je to v redu! Nas ljudi razveseljuje prejemanje velikih daril. Celo če se zalotite (tako kot jaz včasih sebe), da se počutite stiskaški, zamerljivi in grabežljivi, tudi to enostavno opazite. Pot nazaj k obdarovanju je dolga in tako oddaljena od tega, kar smo postali. Nase gledam kot na enega od mnogih raziskovalcev novega (in starodavnega) teritorija, učim pa se iz odkritij drugih in iz lastnih napak.

Kadar vodim dogodek, običajno računam samo za prostor, hrano in druge drobne denarne izdatke ter pozovem k darovom.² Ponudim smernice, ki se glasijo nekako takole: »Odločitev je vaša. Dajte mi kakršenkoli znesek, lahko tudi nič, kar vam bo vlico občutek jasnosti, ravnotesja in ustreznosti, znesek, ki izraža vašo hvaležnost in občutek vrednosti.« To ni formula; to je duh, ki se prilagodi venomer drugačni situaciji. Običajno ugotovim, da so ljudje precej velikodušni.

Kar nekaj časa sem potreboval, da sem vstopil v tako stanje zavesti, v katerem ta model dejansko ‘deluje’. Če zamerim tistim, ki ne dajo ničesar; če je z artikuliranjem visokoletečih načel moj namen prisiliti ali zmanipulirati ljudi v dajanje, ki presega to, kar narekuje pristna hvaležnost; ali če prefinjeno

² Zakaj sploh računam za kritje stroškov? Ker na dogodke gledam kot na soustvarjanje. Vsak od nas nekaj prispeva, da se lahko dogodek zgodi. To ne sodi v sfero hvaležnosti; sodi v sfero soustvarjanja, zbiranja virov za uresničitev namere.

dregnem ljudi v dajanje z 'vsiljevanjem občutka krivde', tako da namignem na svoje stiske, žrtvovanje ali upravičenost zaradi gole potrebe, potem sploh ne živim v duhu obdarovanja. Namesto tega živim v subtilni vrsti beraštva in pretok darov, kot bi žezel zrcaliti to stanje, se skoraj nemudoma izsuši. Ne samo da se drugi ljudje vzdržijo dajanja, ampak se izsuši tudi moj lastni vrelec darov.

Med raziskovanjem poslovnih modelov, ki temeljijo na obdarovanju, in med svetovanjem drugim o njih, sem odkril različne temne motivacije, ki omejujejo njihovo uspešnost, vključno z dvomi v vrednost tega, kar nekdo ponuja, ali z željo po dajanju vtisa krepostnosti, po razbremenitvi sokrivde zaradi sodelovanja v stroju, ki ga poganja denar in ki uničuje svet, ali enostavno z željo po tem, da bi se izognili ukvarjanju z neprijetnimi človeškimi dramami, ki se odvijajo ob trgovcu. Moj spletni tečaj *Living in the Gift (Življenje v duhu obdarovanja)* opisuje globlje delo, povezano z ločevanjem avtentičnih motivacij za obdarovanje od navad in strahov, ki nam jih je vcepila tržna ekonomija.

Dokler je moja namera obdarovanja pristna, lahko opazim, da je pritok darov enak njihovemu odlivu ali večji. Včasih je sredstvo vrnjenega darila skrivnostno, posredno izsledljivo ali sploh ni izsledljivo v zvezi s čimerkoli, kar sem dal, hkrati pa ima ob prejetju nek pridih duha izvorne daritve. Včasih le neznatna sled sinhronicitet in simbolov poveže dar, ki sem ga prejel, z darom, ki sem ga podaril. Racionalni um pravi, da darilo v zameno nima nič opraviti s podarjenim – »To bi tako ali tako prejel« –, toda moje srce mi govori drugače.

Ker med prehajanjem v preživljanje, ki temelji na obdarovanju, prejmemmo darilo v zameno pozneje, nekaj časa živimo v zaupanju. Brez zagotovila o vračilu izvemo, ali mislimo resno. Ego se med iskanjem zanesljive koristi bori in se trga na kosce. Če že ne dobim denarja, lahko morda oglašujem svojo velikodušnost, zato da bi prejel pohvalo. Morda si lahko na skrivaj čestitam in se počutim kot nekaj več od tistih, ki ne živijo v tolikšni meri v duhu obdarovanja kot jaz. Po mojih izkušnjah je vsak nov korak v obdarovanje strašljiv. Prepuščanje mora biti resnično ali pa ne bo vračila.

Posel v duhu obdarovanja

Preden uporabimo ta model za druge vrste poslovanja, se opomnimo, da to, kako nekdo ravna z denarjem, ni najbolj razločujoče vprašanje v zvezi z delom v duhu obdarovanja. Pomembnejša je namerata. Ali je bilo delo samo po sebi zasnovano v duhu obdarovanja – torej za boljši in lepši svet? Ali gre zgolj za orodje za pridobivanje denarja? Nobenega sramu ni v služenju denarja z namenom nahraniti sebe ali svojo družino, toda če to dovoljujeta pogum in okoliščine, si večina ljudi želi delati tudi za višje dobro. Takšno delo je naravno v ekonomijah obdarovanja. Za mnoga podjetja pa je morda bolj smiseln delovati skladno s konvencionalnim modelom provizije za storitev, ob glavnih dejavnosti pa dajati popuste ali delati tudi pro bono.

Danes že obstajajo številna podjetja, ki ustvarjalno udejanjajo ekonomijo obdarovanja. Svojega modela nimam za najboljši ali edini način življenja v duhu obdarovanja. Smo pionirji nove vrste ekonomije in nekajkrat jo bomo moralipreizkusiti v praksi, da jo bomo lahko pravilno zastavili. Ponudil bom nekaj primerov tega, kako ljudje poslujejo skladno z enim od dveh ključnih načel obdarovanja, ki sem ju opisal, ali z obema:

1. prejemnik, ne pa darovalec, določi 'ceno' (darilo v zameno);
2. darilo v zameno se izbere po prejetju prvega darila, ne pa prej.

Zdaleč najbolj naravna uporaba ekonomije obdarovanja je v digitalnem trgovaju, kajti naj bo to pesem, film, knjiga, podcast ali programska oprema, znašajo mejni stroški proizvodnje po izdelavi prvega izvoda skoraj nič. Kadar je ponudba v osnovi neskončna, navadne dinamike trga ne veljajo. Cena je arbitarna, zakaj torej ne bi tega podarili? Naj prejemnik izbere ceno na podlagi hvaležnosti in želje podpreti ustvarjalca.

Jaz in tisti, ki jim svetujem, ugotavljam, da ta pristop deluje bolje kot pa ponujanje okrnjenih ali brezplačnih različic, kjer mrgoli oglasov, in bolje kot drugi poskusi grajenja umetnih plačilnih zidov. To ustvarja opozicijski odnos s stranko. V mojih spletnih tečajih zagotovim, da je na voljo vsa vsebina, ne glede na znesek (tudi če je nič), ki ga plača udeleženec. Ni 'premium vsebin' ali posebnih ugodnosti za naročnike,

ki plačajo. Neizgovorjeno sporočilo je: »Zaupam vam, da boste podprli to delo, če boste hvaležni zanj.«

Seveda še zdaleč nisem edini, ki to počne na spletu. Splet je preplavljen s ponudbami darov. Različice večine pomembnejših vrst programske opreme za storilnost so na voljo brezplačno. K sprejemanju tega modela bi rad spodbudil še več glasbenikov, programerjev in drugih ustvarjalcev. Tistim, ki ne morejo plačati, omogoča uživanje v obilju, podpirajo pa ga tisti, ki imajo to srečo, da ga lahko plačajo, kar spodbuja duha in otipljivo resničnost tega, da vsi skrbimo drug za drugega.

Ali slišim ugovarjanje, »Ja, prav, ampak nekdo mora plačati račune«? Preseči moramo navado razmišljanja, ki pravi, da ljudje ne dajejo, če niso v to prisiljeni; na primer s tem, da jim nekaj odrečemo. Kadar je ponudba pristna in priložnost za donacijo prijazna, čista in jasna, rezultati potrjujejo resnico, da se dajanje in prejemanje nagibljeta k ravnovesju.

Tudi veliko glasbenih skupin 'brezplačno' ponuja svojo glasbo na spletu. Najbolj opazni pionirji poslovnega modela obdarovanja za glasbene posnetke so bili Radiohead, ki so leta 2007 svoj album In Rainbows ponudili tako, da so ljudje plačali toliko, kot so želeli. Čeprav skoraj dve tretjini tistih, ki so album prenesli, nista plačali nič, se je več sto tisoč ljudi odločilo za album plačati nekaj dolarjev, še več milijonov izvodov pa so kupili na iTunes, kot zgoščenke in prek drugih kanalov. Kritiki so ta uspeh odpravili kot anomalijo, ki jo je omogočal status ikone skupine Radiohead, toda osnovni model se še naprej širi, zlasti v glasbeni industriji, saj za večino skupin postajajo klasični distribucijski kanali vse manj praktični.

Pri nedigitalnem blagu postanejo poslovni modeli obdarovanja bolj zapleteni in zahtevajo še več slepega zaupanja. Kljub temu pa obstaja več uspešnih primerov. Moja žena Stella opravlja svojo prakso zdravljenja na podlagi obdarovanja, tako kot mnogi drugi zdravilci in centri za zdravljenje.

Model obdarovanja se uporablja tudi v restavracijah. V prvi izdaji te knjige sem navedel restavracijo One World v Salt Lake Cityju, ki deluje od leta 2003; kavarno SAME (So All May Eat) Café v Denverju, ki deluje od leta 2008; kavarno A Better World Café v New Jerseyju, ki so jo odprli

leta 2009; restavracijo Karma Kitchen v Berkeleyju, Kalifornija; in celo nekatere poslovalnice verige Panera Bread. Zdaj jih je že toliko, da jih nima smisla navajati – na spletu samo poiščite ‘restavracije, kjer plačaš toliko, kolikor želiš’.

Osupljivo obstaja tudi pravno podjetje, ki v svoje poslovanje že več kot deset let vključuje element tega, da plačaš toliko, kolikor želiš. Pravna skupina Valorem Law Group, podjetje za zastopanje na sodišču s sedežem v Čikagu, je na svoje račune dodala ‘vrstico za prilagoditev vrednosti’. Na dnu računa, nad praznim poljem ‘skupaj za plačilo’ je prazno polje ‘prilagoditev vrednosti’. Stranka tja vpiše pozitivno ali negativno število in ustrezno prilagodi končno plačilo. To podjetje izjemno občudujem, saj je ta vrstica s pravnega vidika povsem zmešana. Nekdo bi lahko ‘prilagodil’ račun za celoten znesek in plačal nič, podjetje pa za oporekanje temu ne bi imelo nobenega pravnega sredstva.

Ne morem ponuditi splošne formule za to, kako opravljati nedigitalno poslovanje na podlagi obdarovanja. En pristop je zaračunavanje denarja samo za kritje neposrednih stroškov. To vključuje mejne stroške in porazdeljene fiksne stroške, ne pa tudi nepovratnih stroškov. Če torej na primer nekomu nameščate vodovodno napeljavbo, bi lahko računali za materiale, gorivo do lokacije in morda dnevno vrednost vaših trenutnih plačil za osnovno opremo (npr. vaše posojilo za tovornjak, poslovno posojilo itd.). Prejemniku bi pojasnili, da so vaš čas, delo in strokovno znanje darilo. Na računu bi lahko bil seštevek vseh stroškov, nato prazna vrstica z oznako ‘darilo’, pod njo pa vrstica z oznako ‘skupaj’.

Različica tega modela bi lahko bila v slogu Valorema, s prikazom običajnega plačila, ki izraža tržno ceno, in vrstico spodaj z oznako ‘prilagoditev vrednosti’ ali ‘prilagoditev glede na hvaležnost’. Večina ljudi bo enostavno plačala tržno ceno, ampak lahko pojasnite, da jo lahko prilagodijo, če so še posebej zadovoljni ali nezadovoljni z delom. Še ena možnost je sploh ne zaračunavati, ampak navesti različne vrstične postavke, na primer ‘strošek materialov’, ‘dodeljeni stroški poslovnih izdatkov’, ‘delovne ure’, ‘tržna cena za to storitev’ in tako dalje. Tako se lahko prejemnik odloči, da ne bo plačal nič, tudi za materiale ne, ampak je s temi informacijami

vsaj seznanjen. Te informacije pišejo 'zgodbo obdarovanja', o kateri smo govorili prej. Obdarovanje so običajno pogosto spremljale zgodbe, ki so prejemniku pomagale ceniti vrednost darila.

Poslovni model obdarovanja dejansko ni tako oddaljen od standardne poslovne prakse, kot si morda mislite. Danes je običajna pogajalska taktika takšna: »Poglej, tole so moji stroški; ne morem iti nižje od tega.«³ Ni nam treba tako neznansko spremeniti perspektive, da bi rekli: »Toliko znašajo moji stroški. Plačaš lahko več, glede na vrednost, za katero meniš, da si jo prejela.« Pogosto bo stranka kar dobro seznanjena s tržno ceno blaga ali storitev, ki jih ponujate, in če so v poslovnem odnosu prisotne vsaj sledi pristne človečnosti, bo bržkone plačala skoraj enak znesek. Če stranka plača več, kot znašajo osnovni stroški, si lahko to razlagate kot prisotnost hvaležnosti. Če je nekdo hvaležen za to, kar ste dali, si boste žeeli dati še več. Če nekdo ni hvaležen, boste vedeli, da darilo ni bilo v celoti sprejeto, in najbrž se boste odločili, da tej osebi ne boste več darovali.

Če to prevedemo v poslovni odnos, se potem ne boste več odločili za sodelovanje z nekom, ki vam plača malo ali nič več od osnovnih stroškov, in boste raje poslovali z nekom, ki denar uporablja kot znak za izkazovanje visoke ravni hvaležnosti. Tako bi moralo biti. Nekateri ljudje bolj potrebujejo naše darove kot drugi. Če imate kruh, ga želite dati nekomu, ki je lačen. Izkazovanje hvaležnosti nam pomaga, da se usmerjamo v najboljše izražanje svojih darov. Torej, tako kot danes, podjetje si bo prizadevalo poslovati s tistimi, ki plačajo največ denarja (čeprav so morda prisotni tudi nedenarni znaki hvaležnosti). To ni enako običajnemu poslovanju s tistimi, ki ponudijo najboljšo ceno. Ta razlika je ključnega pomena. Skladno z duhom obdarovanja cene ne ponudimo vnaprej. Najprej ponudimo dar in šele ko druga stran ta dar prejme, podari darilo v zameno.

Ne morem si kaj, da ne bi opazil vzporednic med tem pristopom ter raznolikimi študijami o teoriji iger v altruizmu in vprašanji ponavljajoče se zapornikove dileme. Za več ozadja o tej temi poiščite 'tit for tat' ('milo za drago')

³ Dejanski stroški so seveda navadno nižji, kot je kdorkoli pripravljen razkriti, vendar so običajno prisotni še drugi dejavniki, kot so fiksni stroški nedejavne opreme in zaposlenih, če ne pride do dogovora.

v Wikipediji. V številnih situacijah, kjer so ločeni subjekti vedno znova v interakciji, prednosti sodelovanja in izdaje pa so različne, je optimalna strategija v bistvu najprej sodelovati in se nekomu maščevati le, če nazadnje ni sodeloval. Podobno sklepanje me napeljuje k razmišljanju, da je opisani poslovni model lahko dejansko sčasoma bolj finančno uspešen od standardnega.⁴

Ker nam je danes miselnost obdarovanja tako tuja, se moramo včasih za poslovanje v duhu obdarovanja malce izobraziti. Ugotovil sem, da če oglašujem dogodek s 'prostovoljno donacijo', ga ljudje včasih obravnavajo kot šaro za enkratno uporabo, saj si mislijo: »Najbrž ni veliko vredno ali zelo pomembno, če za to ne računa.« Na dogodek bodo zamudili ali sploh ne bodo prišli ali pa bodo prišli z nizkimi pričakovanji. Plačilo prispevka je neke vrste obred, ki v nezavedno pošlje sporočilo, da 'je to nekaj vredno' ali 'prav zares se bom tega lotila'. Jaz in številni drugi še vedno eksperimentiramo v iskanju boljših načinov, da bi izpostavili prednosti plačila, hkrati pa še vedno ostali zvesti duhu obdarovanja. Smo na pragu nove dobe, zato potrebujemo nekaj prakse in eksperimentiranja.

Očitno v času pisanja te knjige večina lastnikov korporacij in podjetij ni pripravljena sprejeti poslovnega modela obdarovanja. To je v redu – lahko jih malce dregnete! Enostavno se enostransko ravnajte po tem modelu, tako da njihove izdelke 'ukradete'; na primer tako, da digitalno vsebino, kot so pesmi, filmi, programska oprema in tako dalje, nezakonito prenesete ali kopirate.⁵ Če boste nato do ustvarjalcev občutili hvaležnost, jim pošljite nekaj denarja. Zelo vesel bom, če boste enako storili v zvezi s to knjigo. Težko boste to naredili nezakonito, saj si ne prilaščam standardnih avtorskih pravic (stavim, da niste skrbno prebrali strani o avtorskih pravicah, ampak ne vsebuje običajne dikcije), vsebina pa je na voljo na

4 Ta načela se uporabljam samo, če se poslovna razmerja dogajajo v skupnosti. Kadar so vse interakcije le enkratne transakcije s tujci, model obdarovanja ni tako praktičen. To je na splošno veljalo tudi v starodavnih kulturah obdarovanja; če je že bila blagovna menjava, se je ta izvajala med tujci. Moja izkušnja pa je, da večina ljudi spoštuje duha obdarovanja, tudi kadar gre le za enkratno transakcijo. Ali je mogoče, da čutimo, da smo res vsi del vseobsegajoče skupnosti in da je ta skupnost priča našim darovom, celo tistim anonimnim?

5 Ker lahko zaradi tega dejanja za pet let pristanete v zaporu in plačate kazen 150.000 dolarjev na vsako preneseno datoteko, prosim nikar ne recite, da sem vam to predlagal jaz. Naj nihče nikoli ne izusti, da bi jaz kadarkoli zagovarjal zločine zoper posest.

spletu brezplačno*. Če pa vam to knjigo kljub temu uspe ‘ukrasti’, bom z veseljem sprejel znesek, ki bo izražal vašo hvaležnost – za razliko od zneska, za katerega jaz ali založnik domnevava, da izraža vrednost te knjige za vas. Izkušnja prebiranja je drugačna za vsako osebo: za nekatere bo morda potrata časa; drugim bo morda spremenila življenje. Ali ni absurdno od vseh bralcev prejeti enako darilo v zameno?

Sveti poklici

Model obdarovanja se še zlasti dobro prilega poklicem, ki ponujajo neotipljivo blago ali storitev. Glasbeniki, umetniki, prostitutke, zdravilci, svetovalci in učitelji ponujajo darove, ki jih z dodeljevanjem cene razvrednotimo. Kadar nam je to, kar ponujamo, sveto, je edini častivreden način ponujanja tega obdarovanje.⁶ Nobena cena ni dovolj visoka, da bi lahko izražala svetost neskončnega. Če zahtevam točno določeno višino honorarja, zmanjšam vrednost svojega dela. Če opravljate katerega od navedenih poklicev, boste morda razmislili o eksperimentiranju s poslovним modelom obdarovanja – toda vedite, da če boste ta model uporabili kot bolj prebrisani način za ‘prejemanje plačila’, ne bo deloval. Ljudje lahko zavohajo nepristno darilo, darilo, ki ni darilo, ampak nekaj, kar je prepojeno z namero koristi.

V vseh navedenih poklicih se neotipljivo prenaša s sredstvom nečesa otipljivega in prvo, količinsko neopredeljivo, je tisto, ki želi po naravi domovati v sferi obdarovanja. To pravzaprav velja za vsak poklic. Vedno je navzoče nekaj, česar ne moremo kvantificirati, kar ni le potrošna dobrina, zato tega ni mogoče oceniti. Potencialno je zato vsak poklic svet. Vzemimo za primer kmetovanje. Kaj dela hrano – nekaj otipljivega – sredstvo za sveto?

* Tudi slovenski prevod je na spletu dostopen brezplačno: <https://www.charleseisenstein.si/>. (*op. prev.*)

6 Pomenljivo je, da nekateri od teh poklicev od nekdaj sedijo na dveh stolihmed plačilom in darom. Umetniki in glasbeniki morda prejemajo podporo pokrovitelja, ki jim v osnovi daje denar, da lahko delajo. To je v času pred avtorskimi pravicami omogočilo preživetje Mozartu. Elitne prostitutke že dolgo delajo po podobnem modelu prejemanja darov od svojih rednih strank.

- Goji jo nekdo, ki mu je globoko mar za hranljive in estetske lastnosti hrane.
- Goji jo tako, da bogati ekosistem, prst, vodo in življenje nasploh.
- Njena proizvodnja in predelava prispevata k zdravi družbi.

Povedano drugače, sveta hrana je ugnezdena v mrežo naravnih in družbenih odnosov. Zraste z ljubeznijo do ljudi in zemlje, ki ni abstraktna, ampak je usmerjena *v to zemljo* in *v te ljudi*. Ljubiti ne moremo anonimno, morda me zato včasih zmrazi ob anonimni dobodelnosti, ki ne ustvarja povezav. Nekdo je vzgojil sveto hrano *zame!*

Ko na svoje delo gledamo kot na nekaj svetega, ga želimo dobro opravljati zaradi dela samega po sebi, ne pa 'dovolj dobro' za nekaj zunanjega, na primer za trg, gradbeni predpis ali za oceno. Gradbinec, ki opravlja sveto delo, uporablja materiale in metode, ki bodo morda več stoletij skriti v zidu, ne da bi kdo vedel zanje. Nobene racionalne koristi nima od tega, le zadovoljstvo, da svoje delo opravlja dobro. Tako kot lastnik podjetja, ki plačuje večjo minimalno plačo, kot je utečena na trgu, ali proizvajalec, ki daleč presega okoljske standarde. Razumno ne pričakujeta nobene koristi, a vendarle imata korist, včasih na povsem nepričakovane načine. Nepredvidena vračila se povsem skladajo z naravo obdarovanja: kot pravi Lewis Hyde, darilo »izgine za ovinkom«, »v skrivnost«, in ne vemo, kako bo pripravovalo nazaj do nas.

Na nepričakovane plodove, ki zrastejo iz skrivnosti, lahko pogledamo tudi tako, da se, ko živimo v duhu obdarovanja, dogaja čarobnost. Miselnost obdarovanja je neke vrste zaupanje, neke vrste predaja – in to je pogoj, da lahko pride do čudežev. Kadar živimo v Daru, smo sposobni nemogočega.

V Oregonu sem srečal moškega, ki je lastnik podjetja za upravljanje nepremičnin, specializiranega za objekte za nego starejših z nizkimi dohodki. »To,« pravi, »je nemogoč posel«. Njegov sektor, na katerega vplivajo raznoliki, nasprotujoči si povzročitelji stresa, kot so zdravstvene ustanove, zavarovalnice, vladni predpisi, revščina oskrbovancev in splošni finančni kaos, je doživljal krizo. Tisti teden, ko sem ga obiskal, sta ga dva njegova največja konkurenta poklicala in rotila, naj prevzame njune objekte,

ki sta zanju postajala jama brez dna. A vendar je ta človek nekako zgradil dobičkonosno, rastoče podjetje, delovno okolje, ki opolnomoči ljudi, in okolja za življenje ljudi, po katerih se lahko zgleduje sektor. Kako mu to uspeva? »Vsak dan,« pravi, »vstopim v pisarno, da se spopadem z goro nemogočih težav. Sploh se ne morem domisliti nobenega načina, da bi jih rešil. Zato naredim edino stvar, ki jo lahko: priklonim se v služenje. In potem, kot bi bila čarownija, rešitve padejo v moje naročje.«

Kdor se prikloni v služenje, je umetnik. Videti delo kot sveto je prikloniti se v služenje temu delu in torej postati njegovo orodje. Natančneje in nekoliko paradoksalno postanemo orodje za to, kar ustvarjamo. Naj bo ta stvaritev materialna, človeška ali družbena, sebe ponudimo v ponižno služenje nečemu, kar že obstaja, vendar se še ni manifestiralo. In tako se zgodi, da umetnika čisto prevzame njegova ali njena stvaritev. Sam dobim ta občutek, ko berem na glas iz knjige *The Ascent of Humanity* (Vzpon človeštva): »Tega jaz ne bi mogel napisati..« Ta knjiga je entiteta sama zase, ki se je rodila skozme, vendar ni nič bolj moja kreacija, kot je dojenček kreacija staršev ali špinača kreacija kmeta. Starši in kmet zasejejo utrip življenja, ponudijo prostor za njegovo rast, toda ne razumejo podrobnosti delitve celic, niti jim jih ni treba razumeti. Tudi jaz sem hranil svojo nastajajočo knjigo z vsakim virom, ki mi je bil na voljo, in med občasnimi stiskami sem jo iz njene maternice v svojem umu rodil v fizično obliko; izjemno dobro sem seznanjen z vsako njeno nianso, hkrati pa imam neomajen občutek, da je obstajala že prej, da presega mojo domiselnost. Enak občutek imam glede svojih otrok; v nekem smislu so že obstajali in zrasli v nekoga, kdor naj bi postali. Ali si lahko starši upravičeno pripisujejo zasluge za dosežke svojih otrok? Ne. To je oblika kraje. Zaslug si ne bom pripisal niti za lepoto svojih stvaritev. Tem stvaritvam služim.

Z orisom tega želim pokazati, da ista logika, ki so jo cerkveni očetje, Thomas Paine in Henry George uporabljali za zemljo, velja tudi za sadove človeškega dela. Obstoj teh darov presega nas same – smo skrbniki v njihovi službi, tako kot smo v resnici skrbniki zemlje, ne pa njeni lastniki. Tako kot so dani nam, jih mi damo naprej. Zato nas poslovanje v duhu obdarovanja privlači. Čuti se dobro in prav, ker nas poveže z resnico. Odpri nas za pretok

bogastva, onkraj meja naših načrtov. Takšen je izvor vsakršne velike ideje ali izuma: »Prišlo mi je na misel.« Kako si potem takem drznemo domišljati, da smo lastniki nečesa? To lahko le podarimo in tako ohranjamо odprt kanal, skozi katerega še naprej prejemamo svete darove, v različnih oblikah, od drugih ljudi in od vsega, kar je.

Če potrebujete motivacijo za prehod na poslovni model obdarovanja, opazite, kako za številne svete poklice stari model ne deluje več. Včasih sem živel v majhnem mestu Harrisburg v Pensilvaniji. Kljub temu da ni ravno najbolj napreden kraj na svetu, je v njem doma dobesedno več sto praktikov celostnega, komplementarnega in alternativnega zdravljenja, ki oglašujejo svoje storitve v lokalnem časniku Holistic Health Networker. Več sto. In verjetno jih je vsaj polovica od njih na začetku svojega študijskega programa o zeliščarstvu, terapiji z jogo, naravnem zdravljenju, hipnoterapiji, zdravljenju z angeli, zdravljenju s kristali, polarni terapiji, reikiju, kraniosakralni terapiji, celostni prehrani, masažni terapiji ali o čem drugem imela v mislih prihodnjo kariero v pisarni ali središču za celostno zdravljenje, kjer naj bi na 'srečanja' sprejemali 'stranke' po 85 ali 120 dolarjev na osebo. Nemogoče je, da bi jih več kot peščica uresničila te sanje. Temu navzlic se iz šol in programov usposabljanja zlivajo množice novih praktikov. Prej ali slej bo večina morala opustiti model strank in srečanj ter se usmeriti v ponujanje svojih spretnosti v duhu obdarovanja.⁷

To, kar se dogaja v teh poklicih, se začenja dogajati bolj na splošno. Morda lahko to pripisemo neizkoriščenim zmogljivostim proizvodnje, presezku dolga, 'vedno manjšemu mejnemu donosu na naložbo' ali kakšnemu drugemu ekonomskemu dejavniku, toda dejstvo je, da je stari profitni model v krizi. Tako kot praktiki celostnega zdravljenja, ki sem jih opisal, kolektivno kmalu ne bomo imeli druge izbire, kot da vsi skupaj sprejmemo drugačen model.

V stari ekonomiji so ljudje opravljali službo in kariero, da bi zaslužili za preživetje. Z vidika preživetja ni nič preveč sveto, da bi to prodali ali za to zaračunali denar. Če delate zavoljo preživetja, na primer v rudniku svinca na

⁷ To je trend, da bi medicino naredili dostopno vsem:migracija zdravljenja iz denarne ekonomije nazaj v družbene skupne dobrine.

Kitajskem, potem bržkone ne bo čutiti narobe, da se pogajate in zahtevate najboljšo možno ceno za svoje delo. Na to lahko pogledamo tudi tako, da je preživljanje samega sebe in najdražjih samo po sebi sveto prizadevanje.

V to razpravo želim vdahniti noto nežnosti in realizma. Prosim – nikar ne mislite, da zagovarjam nek svetniški standard altruizma ali samožrtvovanja. Če boste sprejeli znižanje plače, ne boste prejeli nobenih nebeških točk. Če je trenutno vaša glavna skrb preživetje ali varnost, za vas 'delo' bržkone ne bo orodje za izražanje vaših darov. Svojo službo boste čutili kot natanko to, 'službo' – nekaj, kar prvenstveno počnete zaradi denarja in kar bi opustili ali radikalno spremenili, če vas ne bi bremenil finančni pritisk. In četudi v nekem smislu čutite, da so vas okradli, da ne živite svojega življenja, ampak življenje, za katerega vam nekdo plačuje, da ga živite, življenje sužnja, ki je primoran delati ali umreti, to še ne pomeni, da 'bi morali' premagati svoje strahove, pustiti to službo in zaupati, da bo vse v redu. Življenje v duhu obdarovanja ni še ena stvar, ki naj bi jo počeli, da bi bili dober človek. Strah ni nov sovražnik v naši neprestani vojni proti jazu, naslednik starih bavbavov greha in ega. Sveta ekonomija je del širše revolucije v človeškem obstajanju: na znotraj je konec vojne proti jazu; na zunaj je konec vojne proti naravi. Je ekomska razsežnost nove dobe, dobe Ponovne združitve.

Torej, če trenutno garate v službi, delate za denar, delo opravljate 'dovolj dobro', ne pa 'tako lepo, kot ga le lahko', vas pozivam, da pustite za seboj to službo takrat, in samo takrat, ko boste na to pripravljeni. Morebiti boste za zdaj na svojo službo gledali kot na darilo samim sebi, ki vam bo tako dolgo dajalo občutek varnosti, dokler vam ta občutek ne bo prešel v kri. Besedam mnogih duhovnih učiteljev navkljub, strah ni sovražnik. »Je nasprotje ljubezni,« pravi eden. »Zamrznjena radost,« pravi drugi. Strah je pravzaprav zaščitnik, ki nam nudi varen prostor, v katerem lahko rastemo; lahko bi celo rekli, da je strah dar. Sčasoma med našo rastjo strahovi, ki so nas včasih ščitili, postanejo omejujoči, in želimo se roditi. To se neizbežno zgodi. Zaupajte si zdaj in zaupali si boste tudi takrat, ko vas bodo vaše želje mamile k temu, da premagate stare strahove in vstopite v večji, svetlejši svet. Ko bo napočil trenutek rojstva, se ne boste mogli ustaviti.

Če končamo bitko prizadevanja biti dober, tudi dajanje nima priokusa žrtvovanja ali samoodrekanja. Dajemo, ker to želimo, ne pa zato, ker bi morali. Hvaležnost, prepoznanje, ki ga prejmemo, in želja, dati v zameno – to je naše prirojeno, privzeto stanje. Kako ne bi bilo, če so življenje, dih in svet darovi? Če so celo sadovi našega lastnega dela onstran naše domiselnosti? Živeti v duhu obdarovanja pomeni – ponovno se združiti s svojo pravo naravo.

Ko vstopate v miselnost obdarovanja, naj vas vodijo vaši občutki. Naj vaše dajanje izhaja iz hvaložnosti, ne pa iz želje ustrezati nekemu standardu odličnosti. Morebiti bodo prvi koraki majhni: ponujanje majhnih dodatkov, delanje majhnih uslug brez pričakovanja nagrade. Če imate podjetje, boste morda spremenili majhen del tega podjetja v model obdarovanja. Kakršnekoli že korake naredite, vedite, da se pripravljate na ekonomijo prihodnosti.

Skupnost in neizmerljivo

Ekonomija je izredno koristna kot oblika zaposlitve za ekonomiste.

– JOHN KENNETH GALBRAITH

 V tej knjigi sem že opisal nepovezanost in osamljenost družbe, v kateri so bili skoraj ves družbeni kapital, skoraj vsi odnosi, pretvorjeni v plačane storitve; v kateri daljni tujci izpolnjujejo skoraj vse naše materialne potrebe; v kateri lahko vedno ‚plačamo, da to stori nekdo drug‘; v kateri neizrečeno védenje »Ne potrebujem te« preveva naša družbena srečanja ter jih dela prazna in pogrešljiva. To je vrhunec civilizacije, končna postaja večstoletnega kopičenja bogastva: osamljeni ljudje v škatlah, ki živijo v svetu tujcev, odvisni od denarja, zasužnjeni z dolgovi – in ki upepeljujejo naravni in družbeni kapital planeta, da bi ohranili ta status quo. Nimamo skupnosti, kajti skupnost je stkana iz darov. Kako naj bi ustvarili skupnost, če plačamo za vse, kar potrebujemo?

Skupnost ni samo nek dodatek k našim drugim potrebam, ni ločena sestavina za srečo poleg hrane, prebivališča, glasbe, dotika, intelektualne spodbude ter drugih oblik telesne in duhovne hrane. Skupnost nastane na podlagi izpolnjevanja teh potreb. V skupini ljudi, ki drug drugega ne potrebujejo, skupnost ni mogoča. Življenje vsakogar, ki si želi svoje potrebe izpolnjevati neodvisno od drugih ljudi, je življenje brez skupnosti.

Darovi, ki tvorijo skupnost, ne morejo biti le površinski; izpolnjevati morajo resnične potrebe. Le takrat nas navdihnejo k hvaležnosti in ustvarjujo obveznosti, ki ljudi povežejo. Danes je težava z ustvarjanjem skupnosti v tem, da kadar ljudje vse svoje potrebe izpolnijo z denarjem, ni treba več

ničesar dati. Če daste nekomu izdelek, ki ga nekje prodajajo, ste tej osebi dali denar (saj ji prihranite strošek tega nakupa), ali pa ste ji dali nekaj, česar ne potrebuje (sicer bi si to že kupila). Nič od tega ne zadostuje za ustvarjanje skupnosti, razen če prejemnik iz prvega primera denar dejansko potrebuje denar. Ravno zato revni ljudje oblikujejo veliko močnejše skupnosti kot premožni ljudje. Imajo več neizpolnjenih potreb. To je bil eden od najtežjih naukov iz mojega obdobja revščine, ki je sledil objavi knjige *The Ascent of Humanity* (*Vzpon človeštva*). Po sili razmer sem se naučil prejeti, ne da bi me bilo strah prevzeti obveznost. Prejeta pomoč je v meni znova prebudila prvobitno hvaležnost iz zgodnjega otroštva, spoznanje, da sem za svoje preživetje in obstoj povsem odvisen od mreže dajanja, ki me obdaja. Okrepila je tudi mojo darežljivost, saj sem izkusil in preživel sramoto tega, da sem šel v stečaj, da sem izgubil svoje stanovanje in spal s svojimi otroki v dnevnih sobah drugih ljudi, ter se naučil, da je v redu prejeti tako pomoč. Morda je ena prednost težkih ekonomskih časov, ki se zgrinjajo nad našo iluzijo normalnosti, da bodo v čedalje več ljudeh znova prebudili to prvinsko hvaležnost, ki se bo rodila iz neizogibnega prejemanja daril brez plačila. Tako kot v zgodnjem otroštvu nas obdobja nemoči ponovno povežejo z načelom obdarovanja. Moji drugi znanci so imeli podobna spoznanja, ko so postali nebogljeni zaradi hude bolezni.

Ko sem spoznal, da ta razpad skupnosti izhaja iz monetizacije funkcij, ki so bile nekoč del mreže obdarovanja, sprva nisem mogel videti nobenega drugega načina za obnovo skupnosti, kot da opustimo denarno ekonomijo ter posledično tudi ekonomski in industrijski sistem množične proizvodnje. Nisem videl nobenega drugega načina za ponovno oblikovanje skupnosti, kot da znova začnemo početi stvari 'stežka': početi stvari brez strojev. Če skupnost umre, kadar tujci za nas izdelajo vse, kar potrebujemo, potem se moramo za njeno obnovo, sem razglabljal, vrniti k lokalni in nujno nizkotehnološki proizvodnji – k proizvodnji, ki ne zahteva globalne delitve dela.

Vendar bi se bilo trapasto odpovedati stvarem, ki jih imamo danes, enostavno zato, da bi imeli skupnost. Nesmiselno bi bilo tudi zato, ker bi na neki ravni čutili pretvarjanje. Izpolnjene potrebe ne bi bile resnične

potrebe, ampak umetne. Če rečemo: »Te deske bi lahko narezal v eni uri z namizno krožno žago, ampak raje uporabiva dvoročno žago in za to porabiva dva dni, saj bova zaradi tega bolj soodvisna,« smo v zablodi. Umetna soodvisnost ni rešitev za umetno ločenost, v kateri živimo danes. Rešitev ni v manj učinkovitem izpolnjevanju že izpolnjenih potreb, da bi bili prisiljeni pomagati drug drugemu. Rešitev je v izpolnjevanju potreb, ki so danes tragično neizpolnjene.

Renesanso v tradicionalnih ročnih obrteh in nizkotehnološki proizvodnji ne bo spodbudila želja po skupnosti. Ukinitev skritih subvencij za energijsko intenzivno, centralizirano proizvodnjo in prevoz bo to renesanso podprla, vendar je ne bo vsiljevala. K lokalni proizvodnji se bomo vrnili zaradi želje po izboljšanju življenja in izpolnjevanju neizpolnjenih potreb – želje po tem, da bi postali bogatejši. Ljudje, ki pravijo: »Bolje, da se znova naučimo uporabljati ročna orodja, ker bo nafta postala tako draga, da se bomo morali naučiti,« se vdajajo v neke vrste usodo. Upajo, da bodo *prisiljeni* v prehod na smotrno preživljanje. Jaz menim, da si bomo to izbrali. Krize, ki so se porodile iz Ločenosti, nas bodo vse bolj silovito potiskale proti tej izbiri; vendar, če si res kot vrsta želimo ohranjati grd, množično proizveden način življenja, lahko to bržkone počnemo še kar nekaj časa, dokler ne bomo izčrpali samih stebrov biosfere. Ne bodo nas rešili ne vrh proizvodnje nafte, ne podnebne spremembe in ne koronavirus! Raje si bomo *izbrali* oživitev lokalne, delovno intenzivne proizvodnje v majhnem obsegu, saj bo to edini način za izpolnjevanje pomembnih človeških potreb. To je edini način, da obogatimo svoja življenja in živimo skladno z *Novim materializmom*, ki ga bom opisal v naslednjem poglavju.

Ta občutek »Ne potrebujem te« namreč temelji na utvari. V resnici *potrebujemo* drug drugega. Čeprav lahko plačamo za vse, kar potrebujemo, se ne počutimo izpolnjeni; ne počutimo se, kot da bi bile dejansko izpolnjene vse naše potrebe. Počutimo se prazne, lačne. In ker ta lakota kljuva tako premožne kot revne, vem, da mora to biti nekaj, česar denar ne more kupiti. Morda navsezadnje še vedno obstaja upanje za skupnost, celo v osrčju monetizirane družbe. Morda se skriva v tistih potrebah, ki jih kupljene stvari ne morejo potešiti. Morda ravno teh stvari, ki jih najbolj potrebujemo, ni

med množično proizvedenimi izdelki, ni jih mogoče količinsko opredeliti ali poblagoviti, zato po naravi prebivajo zunaj denarne sfere.

Finančno neodvisna oseba ni prikrajšana za skupnost zato, ker vse svoje potrebe izpolnjuje z denarjem – skupnosti je oropana zato, ker vse svoje potrebe izpolnjuje *samo* z denarjem. Natančneje, denar poskuša uporabljati za zadovoljevanje potreb, ki jih denar ne more zadovoljiti. Denar, neoseben in generičen, lahko sam po sebi izpolni le sebi enake potrebe. Izpolni lahko potrebe po kalorijah, X gramih beljakovin, Y miligramih vitamina C – po čemerkoli, kar lahko standardiziramo in količinsko izmerimo. Sam po sebi pa ne more izpolniti potrebe po čudoviti hrani, ki jo nekdo pripravi z ljubeznijo. Denar lahko izpolni potrebo po zatočišču, ne more pa sam po sebi izpolniti potrebe po domu, ki je organski podaljšek nas samih. Z denarjem lahko kupimo skoraj vsako napravo, ne pa takšne, ki je povezana z zgodbo izdelovalca, ki ga vi osebno poznate in ki pozna vas. Z denarjem lahko kupite pesmi, ne pa pesmi, ki jo nekdo zapoje posebej za vas. Tudi če najamete skupino za nastop v svojem domu, ni nobenega zagotovila, da bo res pela *za vas* in da se ne bo samo pretvarjala, ne glede na to, koliko ji boste plačali. Če vam je mama kdaj pela uspavanke ali če vam je kdaj ljubimec pel podoknice, potem veste, o čem govorim in kako globoko potrebo to izpolni. Včasih se to zgodi celo na koncertu, ko skupina ne le nastopa, ampak dejansko igra za to publiko, ali – v resnici – *s to* publiko. Vsak tak nastop je edinstven in njegova posebnost, magičnost, se v posnetku izgubi. »Morala bi biti tam.« Sicer res morda plačamo za udeležbo na takem dogodku, toda kadar skupina resnično igra za nas, prejmemo več, kot smo plačali. Ne čutimo, kot da je transakcija zaključena in izvršena, da so izničene vse obveznosti, tako kot v čisti denarni transakciji. Čutimo, da povezanost še vedno traja, saj se je zgodilo *dajanje*. Nobeno življenje ne more biti bogato brez tovrstnih izkušenj, ki morda jahajo valove denarnih transakcij, vendar jih noben znesek denarja ne more zagotoviti.

Situacija v Ameriki, najbolj monetizirani družbi, ki je kdajkoli obstajala na svetu, je takale: nekatere naše potrebe so izredno prekomerno izpolnjene, druge pa so žalostno neizpolnjene. Mi v najpremožnejših družbah pojemo preveč kalorij, čeprav smo lačni čudovite, sveže hrane; imamo prevelike

hiše, nimamo pa prostorov, ki bi resnično zrcalili našo individualnost in povezanost; povsod smo obkroženi z mediji, vendar trpimo pomanjkanje pristne komunikacije. Vsako sekundo v dnevnu se nam ponuja razvedrilo, nimamo pa priložnosti za igro. V vseprisotni sferi denarja hrepenimo po vsem, kar je intimno, osebno in edinstveno. Več vemo o življenjih Brada Pitta, Rianne in sester Kardashian kot pa o svojih lastnih sosedih, zato posledično v resnici ne poznamo nikogar, pa tudi nas le malokdo pozna.

Stvari, ki jih najbolj potrebujemo, so stvari, ki nas jih je postalo najbolj strah, na primer pustolovščin, intimnosti in pristne komunikacije. Odvrnemo pogled in se držimo udobnih tem. Za vrlino imamo to, da varujemo svojo zasebnost, da smo diskretni, zato da ne bi nihče videl našega umazanega perila – niti čistega ne: naše spodnje perilo naj ne bi bilo na ogled, vrednota, ki se nenavadno kaže v splošno razširjeni ameriški prepovedi sušenja perila na prostem. Življenje je postalо zasebna zadeva. Neudobno nam je ob intimnosti in povezanosti, ki sta danes dve izmed naših najbolj neizpolnjenih potreb. Da bi nas resnično videli in slišali, da bi nas resnično poznali, je globoka človeška potreba. Naše hlepenje po tem je tako vseprisotno, tako velik del naše izkušnje življenja, da nič bolj ne vemo, kaj pogrešamo, kot riba ve, da je mokra. Potrebujemo veliko več intimnosti, kot si lahko kdorkoli predstavlja, da je normalno. Ker smo vedno lačni intimnosti, iščemo uteho in hrano v nadomestkih, ki so najhitreje na voljo: v televiziji, nakupovanju, pornografiji, pretirani potrošnji – v vsem, s čimer bi lahko ublažili bolečino, se počutili povezane ali projicirali podobo, v kateri naj bi nas videli in poznali drugi ali v kateri naj bi videli in poznali vsaj sebe.

Prehod na sveto ekonomijo nedvomno spremlja prehod v naši psihologiji. Skupnost, ki v današnjem jeziku običajno pomeni fizično bližino ali zgolj mrežo, je veliko globlja vrsta povezave kot to: v njej razdajamo samega sebe, razširimo svoj jaz. Biti v skupnosti pomeni biti v osebnem, soodvisnem odnosu, in ta terja svojo ceno: našo utvaro o neodvisnosti, našo osvobojenost od obveznosti. Ne morete imeti obojega. Če si želite skupnost, morate biti pripravljeni sprejeti obveznost, biti soodvisni, vezani, navezani. Dajali in prejemali boste darove, ki jih ne morete enostavno kupiti drugje. Drugega vira ne boste zlahka našli. *Potrebujete drug drugega.*

Človeška bitja lahko potrebujejo drug drugega tudi za druge namene, ne samo zaradi preživetja. Življenje nam ni dano samo zato, da bi preživeli, in, v nasprotju z osrednjo dogmo ekonomije nismo tukaj, da bi čim bolj uveljavili svoje racionalne lastne interese. Še vedno lahko izkusimo skupnost, če potrebujemo drug drugega zaradi nečesa, kar je večje od nas samih. Če se boste pridružili športni ekipi ali gledališki skupini, boste morda okusili »Potrebujemo drug drugega«, ki opredeljuje skupnost. Seveda vas ne bo pobralo, če izgine monter scene, vendar lahko predstava, ki se mora nadaljevati, splava po vodi. Skupine, ki se zberejo, da bi oblikovale 'namerne skupnosti' a nimajo nekega večjega, nesebičnega cilja, v težkih časih običajno razpadajo, saj ni višjega namena, za katerega bi lahko njeni člani žrtvovali svoj ego. Toda če vam je bolj mar za namen skupine kot pa za zmago v prepiru, uveljavljanje nadvlade ali skrivanje svojih šibkosti, boste težko preizkušnjo morda prebrodili.

V tem poglavju krožim okoli vprašanja, katere potrebe natanko so tiste, ki v monetiziranem svetu ostajajo neizpolnjene. Navedel sem številne primere stvari, ki potešijo globoko potrebo – pesmi, ki nam jih kdo zapoje, domovi, ki so podaljšek jaza, hrana, pripravljena z ljubeznijo. Toda – kaj je splošno načelo? Naj imamo potrebe po materialni ali po duhovni hrani (npr. dotiku, igri, zgodbi, glasbi ali plesu), nobena od teh ni povsem razvezana od denarne sfere. Kupimo lahko dotik; kupimo lahko zgodbe (npr. v kinodvorani); za poslušanje kupimo glasbo in za igranje kupimo videoigre; kupimo lahko celo seks. Toda ne glede na to, kaj kupimo, skozi to stvar lahko nekaj neizmerljivega (in torej nedovzetnega za monetizacijo) teče ali pa ne teče; ampak ravno ta neizmerljiva stvar je tista, po kateri resnično hrepenimo. Kadar tega ni, se zdi to, kar smo kupili, prazno. Ne zadovolji nas. Kadar je to prisotno, vemo, da smo prejeli neskončno več od našega plačila, čeprav smo kupili le sredstvo, skozi katerega se pretaka. Povedano drugače, vemo, da smo prejeli darilo. Kuhar, ki se izredno potrudi skuhati nekaj posebnega, glasbenica, ki igra z vsem svojim srcem, in inženir, ki je preveč dovršeno zasnoval izdelek, samo zato, ker je želel stvar opraviti dobro, od svojih dodatnih prizadevanj ne bodo imeli neposredne koristi. Živijo v duhu obdarovanja in mi to čutimo – od tu izhaja želja predajanja

‘pohval kuharju’. Njihovo ravnanje ni ekonomično in sedanji denarni sistem, ki temelji na tekmovanju, ga izkoreninja. Če ste kdaj delali v tem sistemu, veste, o čem govorim. Govorim o neusmiljenem pritisku, da počnemo stvari ravno dovolj dobro – in nič bolje.

Kaj je tista neizmerljiva stvar, ki se včasih pretoči skozi to, kar kupimo, in to pretvori v dar? Kaj je ta potreba, ki je v sodobni civilizaciji večinoma nepotešena? Če strnem, je bistvena, danes neizpolnjena potreba, ki zavzema na tisoče oblik, potreba po svetem – po izkušnji edinstvenosti in povezanosti, ki sem jo opisal v uvodu.

Okoljevarstveniki pogosto pravijo, da si ne moremo privoščiti ohraniti svojega življenjskega sloga, ki zahteva veliko porabo virov, kar pomeni, da bi ga radi ohranili, če bi si to le lahko privoščili. S tem se ne strinjam. Mislim, da bomo v bolj ekološki način življenja prešli s pozitivno izbiro. Ne bomo rekli: »Kakšna škoda, da moramo zapustiti svoje gigantske predmestne domove, ker porabljajo preveč energije,« pač pa si namesto tega teh domov ne bomo več žeeli, ker bomo prepoznali svojo potrebo po osebnih, povezanih, svetih domovih v tesno povezanih skupnostih, ter se bomo nanjo tudi odzvali. Enako velja za preostale vidike sodobnega potrošniškega življenjskega sloga. Zavrgli ga bomo, ker ne bomo več prenesli praznine, grdote. Lačni smo duhovne hrane. Hrepenimo po življenju, ki je osebno, povezano in pomenljivo. Izbrali si bomo usmerjanje svoje energije v take stvari. Ko bomo to storili, bodo skupnosti zaživele na novo, saj lahko to duhovno hrano prejmemo le kot darilo, ugnezdeni v mrežo obdarovanja, v kateri sodelujemo kot darovalci in prejemniki. Ne glede na to, ali se sveto pretaka skozi nekaj kupljenega ali ne, je nepreklicno osebno in edinstveno.

Kadar uporabim besedo ‘duhovno’, je ne obravnavam kot nekaj nasprotnega materialnemu. Nimam veliko potrpljenja za nobeno filozofijo ali religijo, ki želi preseči materialni svet. Pravzaprav ima ravno ločenost duhovnega od materialnega ključno vlogo v našem odvratnem ravnjanju z materialnim svetom. Sveta ekonomija s svetom ravna bolj sveto, ne pa manj. Bolj je materialistična od naše trenutne kulture – materialistična v smislu globokega in pozornega izkazovanja ljubezni našemu svetu. Ko torej govorim o izpolnjevanju naših duhovnih potreb, ne mislim na

nadaljnje štancanje cenene, generične šare, ki ubija planet, medtem ko mi meditiramo, molimo in brbljamo o angelih, duhu in Bogu. Mislim na obravnavanje odnosa, kroženja in samega materialnega življenja kot nečesa svetega. Ker to tudi so.

Nova oblika materializma

Pojav življenja v prostoru lahko primerjamo z neke vrste prebujenjem, skoraj kot bi se – medtem ko oživi – zbudil, prebudil sam prostor, sama tvarina; in ravno to prebujenje prostora v različnih stopnjah – res v neskončno različnih stopnjah – je tisto, kar prepoznamo, ko vidimo življenje v prostoru, ko vidimo življenje v stavbah, na pobočju gore, v umetniškem delu, v nasmehu na obrazu neke osebe.

– CHRISTOPHER ALEXANDER

 Večina te knjige se je vrtela okoli denarja, ki je dandanes običajni predmet ‘ekonomije’. Na globlji ravni pa bi se ekonomija morala ukvarjati s stvarmi, zlasti s stvarmi, ki jih ustvarjajo človeška bitja, s tem, zakaj jih ustvarjajo, kdo jih lahko uporablja in kako krožijo.

Ko se vozim skozi ameriška predmestja, potresena z restavracijami za hitro prehrano, z gromozanskimi škatlastimi trgovinami in s šablonsko razdeljenimi gradbenimi parcelami, ali ko se zazrem v arhitekturo sodobnih upravnih poslopij in stanovanjskih stolpnic, si ne morem kaj, da ne bi ostrmel nad vso to grdoto. V primerjavi s šarmom in silno dinamičnostjo, s katerima so prepojeni starejši predmeti in strukture, je naš svet globoko osiromašen. Ostrmim nad tem, pri čemer moja ogorčenost meji na bes, da lahko po več tisoč letih napredka v materialni tehnologiji živimo v tako grdem svetu. Ali smo res tako revni, da si ne moremo privoščiti boljšega? Kaj je bil smisel vsega tega žrtvovanja, vsega tega uničevanja, če smo revnejši v bolj prefinjenih stvareh življenja, v čudovitem in edinstvenem, kot je bil srednjeveški kmet? Kadar si ogledujem ročno izdelane predmete iz

preteklosti, name naredi vtip s njihova živahnost, intenzivnost življenja, ki utripa v njih. Danes je skoraj vse, kar uporabljam, celo drage stvari, ceneno, zaudarja po lažnosti, ravnodušnosti in marketingu.

Začnimo s primerom stavb in ga uporabimo za druge umetne stvari. Na splošno poznamo dve osnovni vrsti naših stavb. Prve so neprikrito utilitarne: skladišča, supermarketi, maloprodajne trgovine in podobno, njihov cilj pa je – čim ceneje služiti tej funkciji. Estetika jih ne zanima. Druga vrsta stavb poskuša vključiti estetske elemente, vendar so to nebistvene nadgradnje osnovne funkcionalne učinkovitosti, na primer oboki na verandi predmestne hiše, ki ne služijo nobenemu strukturnemu namenu ali celo zavzemajo prostor na račun funkcionalnosti.

Ti dve vrsti stavb se skladata z dvema pogubnima zmotama o lepoti. Prva je ta, da je lepota stranski produkt čaščenja uporabnosti in praktične učinkovitosti. Kot pravi arhitekt Christopher Alexander:

Ker med nami še vedno prevladuje stališče iz 20. stoletja, so študenti prepričani, da se 'lepota' zgodi kot posledica upoštevanja praktične učinkovitosti. Povedano drugače, če nekaj naredite praktično in učinkovito, bo iz tega sledilo, da je tudi lepo. Oblika sledi funkciji! ... Skoraj moralistično strastno si želijo dokazati – tisti, pogosto najbolj racionalni in inteligentni študenti –, da so bile te krasne stvari ustvarjene z izključno funkcionalnim razmišljanjem.¹

Sodobno grajeno okolje izdatno kaže, da to ni res, da posledica zasledovanja učinkovitosti ni nujno lepota. Vendar tudi ni res, da za funkcionalno učinkovitost lepota ni pomembna, kot to namigujejo navidezno lažni okraski preštevilnih sodobnih stavb. To je druga zmota o lepoti: da je nekaj dodatnega, nekaj ločenega od funkcije. Tako torej razlikujemo med tem, kar je estetsko ali praktično, med likovno in uporabno umetnostjo. Umetnost, tako kot um, tako kot duh, postane vzvišena sfera, ki je ne gre smetiti s praktičnimi zadevami. Skladno s tem se svet umetnosti precej slabo prepleta s svetom trgovanja in zlasti s simbolom tuzemskosti: z denarjem.

¹ Alexander, *The Nature of Order*, str. 423.

Prva zmota o lepoti se ujema s svetovnim nazorom kartezijanske znanosti; druga zmota se ujema s svetovnim nazorom kartezijanske religije. Prva ustrezza prepričanju, da so lepota, življenje in duša sekundarne lastnosti, epifenomeni, ki niso merljivi in torej niso resnični. Če razstavite organizem in dobite le kopico tvarine, kopico elementov, nekaj ogljika, nekaj dušika, nekaj fosforja ... kje je sestavina, ki ji lahko rečemo življenje ali duh? Miselnost religije po drugi strani na površini dozdevno nasprotuje znanosti s svojim prepričanjem, da je duh resnična sestavina življenja, ki je znanost ne vidi. Vendar se na globlji ravni strinja: strinja se, da duh ni sestavni del snovi, temveč da okupira ločeno, nematerialno sfero. Tako religija kot znanost se strinjata, da če sploh obstaja kaj takega, kot je duh življenja, je to nekaj ločenega od snovi, neka dodatna sestavina. Vzporedna miselnost lepoto obravnava kot dodatno sestavino funkcije.

Zato imajo med stvarmi, ki jih uporabljam danes, celo te, ki poskušajo biti tako lepe kot funkcionalne, običajno pridih neke nepristnosti. Lepota se zdi vpadljiva, kot trik, ki ne seže zelo globoko. Prava lepota, ki bi jo lahko poimenoval življenje ali duša, seže prav v srčiko predmeta, je neločljiva od njegove funkcije in ni sekundarna lastnost dovršenosti funkcije. Vzbuja paradoksni občutek: »To je lepše, kot bi bilo treba, vendar sploh ne bi moglo biti drugačno.« Ta občutek je enak temu, ki ga dobim ob motrenju lepote celice, sončnega zahoda ali matematičnega objekta, poznanega kot Mandelbrotova množica. Nobenega razloga ni za takšno lepoto, za tak red iz kaosa – zdi se kot neverjeten, a hkrati brezplačen dar.

Svet bi se še naprej vrtel, tudi če bi bili sončni zatoni grdi ali če maline ne bi bile tako slastne, mar ne? Vendar nič od tega ne more biti nič drugačno, kot je.

Ne gre za to, da je posledica fokusa na funkcionalnost tudi lepota; gre za to, da so ustvarjalna načela in ustvarjalni duh, ki se zlijejo v ustvarjanje nečesa lepega, ista kot ta, ki se pretočijo v njegovo funkcionalnost. Začne se z namero, narediti nekaj po svojih najboljših močeh. Tukaj sem želet uporabiti besedo 'popolno', ampak jeobarvana s točnostjo in z neomajno pravilnostjo, ki imata kaj malo opraviti z lepoto, življenjem ali dušo, ter ki iz predmeta pravzaprav izsesata dušo. Recimo torej, da je namera povsem zvesto služiti stvaritvi, ki se rojeva znotraj nas.

Celostno zasledovanje uporabnosti in lepote razkrije, da pogosto obe temeljita na istih načelih. Christopher Alexander petnajst takih načel opiše v svoji prodorni knjigi *The Nature of Order (Narava reda)*. Teh petnajst temeljnih lastnosti je značilnih tako za naravne sisteme kot za sublimna arhitekturana in umetniška dela. Zajemajo stopnje velikosti, močna središča, pozitiven prostor, lokalne simetrije, globoko povezanost in večpomenskost, meje, surovost, gradiente in mnogo drugega. Poglavitnega pomena za to pojmovanje celosti, reda in življenja pa je koncept središč: entitet, ki se, tako kot elementi, združujejo v celoto, vendar jih, za razliko od elementov, celost tudi ustvarja.² »Celost je sestavljena iz delov; dele ustvarja celost.« Karkoli z lastnostjo živosti je sestavljeno iz središč v središčih, ki so del tudi drugih središč, iz celosti v celosti, pri čemer vsaka ustvarja vse druge.

Človeško bitje ni nobena izjema. Tako kot je družba sestavljena iz človeških bitij, tako je človeško bitje rezultat družbe. Spomnite se resnice povezanega jaza: mi *sмо* naši odnosi. Če se preselimo v telo, bi lahko enako rekli za odnose med nami in našimi organi. To je univerzalna življenjska resnica. Ekonomijo, ki je živa, ki je sveta, ki je podaljšek ekologije, morajo odlikovati iste lastnosti. In vsak predmet te ekonomije, vsak predmet, ki ga človeška bitja ustvarijo in ki kroži, mora utelešati povezavo z vsem, kar ga obdaja. Naša današnja ekonomija je ekonomija ločenosti: standardne dobrine, ki v ničemer niso povezane s posameznim uporabnikom, stavbe, ki jih nič ne povezuje z zemljo, na kateri stojijo, maloprodajne trgovine, ki niso v nobenem stiku z lokalno proizvodnjo, in izdelki, ki so proizvedeni v popolnem nezavedanju njihovih učinkov na naravo in ljudi. Nič od tega nikakor ne more biti lepo, živo ali celo.

Čeprav lahko morda opišemo lastnosti lepote, življenja ali duše, jih ne moremo zreducirati na formulo. Najdemo jih lahko v preprostosti, na primer v shakerskem pohištву, ali v razkošju, na primer v Šahovi mošeji ali Mevlânovem mavzoleju. Alexander ponuja močne načine za njihovo prepoznavanje. Med primerjanjem predmetov se lahko vprašamo:

2 V bistvu celo fizični elementi še zdaleč niso samo ločeni gradniki materije, ampak tudi njih ustvarja celost, medtem ko jo ustvarjajo tudi sami. Elektron obstaja samo v odnosu. To je univerzalno načelo; ko si domišljamo drugače, je rezultat grd.

»V katerem od teh je več življenja?« »Kateri od teh je bolj podoben ogledalu mojega jaza?« »Ali čutim, da se ob tem predmetu moja človeškost širi – ali krči?«

Če želimo ustvarjati predmete z dušo, predmete za bogat in krasen svet, moramo skladno s tem vanje vnesti življenje, svoj jaz in človeškost; povedano drugače, vanje moramo vnesti nekaj sebe. Ne glede na to, kakšen denarni sistem bomo imeli, če ne bo spodbujal ali omogočal take vrste ustvarjalnega procesa, ne bomo živeli v sveti ekonomiji. Iz enakega razloga s krepitevijo spoznanja o svetosti, neločljivo povezani z materialnostjo, znotraj sebe in z usklajevanjem svojega dela s to svetostjo postavljamо družbene in psihične temelje ekonomije, v kateri bo čedalje več stvari, ki jih izdelamo in naredimo drug za drugega, lepih, osebnih, živih in prežetih z dušo.

Zasledovanje take vrste bogastva že več sto let ni bila prednostna naloga javnosti na nobenem koncu ideološkega spektra. Socialisti dvajsetega stoletja so na primer zavračali vsakršno odvečno okrasje ali užitke, ki niso spodbujali merljive materialne blaginje, in so imeli raje surovi utilitarizem racionalne učinkovitosti, ki se je prilegal njihovemu velikemu projektu čim večje proizvodnje obilice cenениh stvari za množice. Enako asketskost, kot bi jo pričakovali od socialističnega tovariša, danes zagovarja naprednjaški aktivist, ki naj bi se ob prizadevanju za altruistične ideale vzdržal finega življenja. Kapitalizem establišmenta pa je nekoliko drugačen: poustvaril in izpopolnil je boleče grde, utilitarne stavbe in predmete iz obdobja socializma. Spomnim se, kako sem kot otrok poslušal o grozodejstvih življenja v Sovjetski zvezi. Obstajala naj bi le ena vrsta trgovine, gromozanski dispanzer brez oken in z brezvoljnimi, mrkimi funkcionarji, ki so prodajali cenene, generične stvari. Sliši se zelo podobno Walmartu. Ah, in starši so morali poslati svoje otroke, tudi le dve leti stare, v obvezno dnevno varstvo, ki ga je upravljala država – celo starševstvo je bilo ukinjeno. Danes je pri nas skoraj isto, razen da je roko države nadomestila ekonomska nuja. V vsakem primeru smo ustvarili materialni svet, ki je povsem brez duše, brez življenja, in ki življenje ubija. Vse to – zakaj? Za zasledovanje učinkovitosti, za velikopotezni projekt čim večje proizvodnje blaga, v zakulisju katerega

se odvija nadvlada in nadzor nad življenjem. Naš svet naj bi bil tehnološki raj, življenje pod nadzorom, in končno smo si sneli rožnata očala: v resnici so to nakupovalni centri ob glavni cesti, robotski blagajničarji, brezkončna parkirišča, iztrebljenje divjega, živega, eklektičnega in svetega.

Vsek sveti predmet uteleša nek vidik neskončnega. Zato je sam po sebi diametalno nasprotje blaga, ki ga opredeljuje končen seznam merljivih specifikacij. In, kot smo videli, denar s svojo homogenostjo vse, česar se dotakne, okuži in povleče v sfero blaga. Krčenje denarne sfere, opisane v 13. poglavju, morda zato v sebi nosi seme osvobajanja vse več naših stvari iz okovov blaga. Navsezadnje imamo presežek proizvedenega blaga, kar je rezultat standardizirane množične proizvodnje in učinkovitosti obsega. Naše strašansko neizkoriščene zmogljivosti proizvodnje kažejo, da ne potrebujemo ne te učinkovitosti ne tolikšne množične proizvodnje. Ujeti v norost denarja, ki zahteva rast, kompulzivno proizvajamo več in več cenениh, grdih stvari, ki jih ne potrebujemo, medtem pa trpimo pomanjkanje stvari, ki so lepe, edinstvene, osebne in žive. To pomanjkanje posledično poganja neprestano potrošnjo, obupano hlepenje po izpolnitvi praznine, ki jo za seboj pušča materialno okolje, oropano povezanosti.

Te teme sem se dotaknil v 2. poglavju, ko sem napisal: »Cenenost naših stvari je del njihovega razvrednotenja, ki nas pahne v ceneni svet, v katerem je vse generično in pogrešljivo.« Že dolgo nam je za svoje stvari čedalje manj mar. Mi v bogatih državah se večine stvari niti ne trudimo popraviti, saj je običajno ceneje kupiti nove. Vendar je ta cenenos iluzija, ki temelji na eksternalizaciji stroškov. Ko bomo morali plačati resnično ceno za izčrpavanje darov narave, nam bodo materiali postali bolj dragoceni; ekonomska logika bo utrjevala našo srčno željo po čaščenju sveta in ji ne bo nasprotovala; in ko bomo prejeli darove narave, bo utrjevala našo željo, da jih uporabimo dobro.

Sveta ekonomija je torej v bistvu del premoščanja prepada med duhom in snovjo, med človekom in naravo ter med umetnostjo in delom, ki že več tisoč let vedno bolj opredeljuje našo civilizacijo. Med našim popotovanjem v ločenost smo razvili neverjetno kreativna tehnološka orodja in kulturo, ki ne bi nikoli obstajala, če se ne bi ločili od svoje izvorne celosti. Zdaj

moramo le še obnoviti to celost in jo vnesti v novo sfero, z nanotehnologijo in družbenimi mediji ustvariti stvari, ki bodo tako polne življenja, lepote in duše kot stvari, ki so jih stari mojstri ustvarjali s tesarskimi sekirami in s pesmijo.³ Vztrajajmo pri tem, da ne želimo sprejeti nič manj od tega. Zakaj so se naši predniki žrtvovali, če ne za ustvarjanje lepega sveta?

Rodimo se kot ustvarjalci in tukaj smo zato, da nam uspe v bogatem izražanju svojih darov. Temeljna povezava med lepoto in uporabnostjo namiguje na vzporedno harmonijo med preživetjem in izražanjem naših darov. Stara razdvojenost *med zaslužiti za preživetje in biti umetnik* se bo razblinila, se že razblinja. Mnogi od nas, čedalje več nas, to razdvojenost zavračamo. Noben predmet ne bo tako nepomemben, da si ne bi zaslужil naše pozornosti, našega čaščenja, našega prizadevanja, da nekaj naredimo tako, kot je prav. Stremeli bomo po tem – že stremimo –, da bomo vse stvari ugnezdzili v celost. Vsa gibanja, ki sem jih opisal v tej knjigi, nas vodijo v svet, ki je lep. Družbena dividenda, ponotranjenje stroškov, odrast, obilje in ekonomija obdarovanja – vse to nas oddaljuje od miselnosti borbe, preživetja in torej utilitarne učinkovitosti, in nas potiska proti našemu resničnemu stanju hvaležnosti: čaščenja tega, kar smo prejeli, in želje, da iz tega, kar nam je bilo dano, podarimo nekaj enakega ali boljšega. Želimo zapustiti lepši svet od tega, v katerega smo vstopili.

Kako lépo je lahko življenje? Skoraj si ga ne upamo predstavljati. Svoj prvi utrinek takega življenja sem ujel pri devetnajstih letih, ko sem obiskal Nacionalno muzejsko palačo na Tajvanu. V njej so bili predmeti, za katere ne bi verjel, da obstajajo, če jih ne bi videl z lastnimi očmi. Zlasti se spomnim čajnika, cesarjevega čajnika, predmeta tako osupljive lepote in popolnosti, da se je zdelo, kot da je bivališče duše boga. Resnično bogastvo za vse bi bilo, če bi živel obdani s takimi predmeti, s predmeti, ki so jih izdelali mojstri v cvetu svoje genialnosti. Ne verjamem, da je takšno mojstrstvo na voljo le redkim; ampak da so naši darovi tako zatrti, da le redki dosežejo tako mojstrstvo. Na srečo nas preteklost opominja na to, kaj je mogoče. Ko opazujem vrhunska dela, kot je bil tisti čajnik, pomislim: »Oseb, kot je ta, ki

³ Ne pravim, da moramo prenehati uporabljati tesarske sekire in pesmi, ampak da bi moral biti celoten spekter naše tehnologije usmerjen v bogatenje duhovnega življenja.

ga je ustvarila, ni več.« Taki predmeti so onstran zmogljivosti kateregakoli človeškega bitja, ki živi v tej izrojeni dobi. Vendar njihovi zametki živijo naprej v naši človečnosti in zdaj hodimo po poti njihove oživitve.

Christopher Alexander pove zgodbo o svojem obisku arhitekturne mojstrovine, templja Tofuku na Japonskem, v katerem se sprehodi po seriji stopnic, ki se zožijo med dvema živima mejama in nato končajo, zato nima druge izbire, kot da se usede na najvišjo stopnico – na popolno, tiho in lahno vetrovno mesto po dolgem vzponu. Poleg njega se usede modri kačji pastir. Piše:

Nenadoma sem zanesljivo vedel, da so ljudje, ki so zgradili ta kraj, vse to storili namenoma. Prepričan sem bil – ne glede na to, kako čudno ali nemogoče se sliši danes, ko to znova pripovedujem –, da so ta kraj ustvarili, vedoč, da bo prišel moder kačji pastir in se usedel zraven mene. Kakorkoli že to zveni zdaj, takrat ko se je zgodilo, medtem ko sem sedel na tisti stopnici, ni bilo niti trohice dvoma v mojih mislih, da je ljudi, ki so zgradili ta kraj, odlikovala raven spretnosti, ki je še nisem izkusil. Spomnim se, da sem zadrhtel, ko sem se zavedel svoje lastne nevednosti. Začutil sem obstoj ravni spretnosti in znanja onkraj česarkoli, kar sem izkusil kadarkoli poprej.⁴

Takšna spretnost, ki presega meje tega, kar imamo mi za mogoče, danes spi v vseh nas. Veliki projekt človeštva je to spretnost obuditi in z njo zgraditi svet.

⁴ Alexander, *The Nature of Order*, str. 437.

Bolj čudoviti svet, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja

*Morda je tako, da smo, ko ne vemo več, kaj storiti,
prispeli na prag našega pravega dela, in da smo, ko ne vemo več,
katero pot ubrati, začeli svoje pravo popotovanje. Um, ki ni zbegan,
ni vprežen. Le potok, ki oblica ovire, žubori.*

– WENDELL BERRY

 V uvodu te knjige, v posvetilu svojega dela ‘bolj čudovitemu svetu, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja’, sem govoril o tem, kako se um upira možnosti obstoja sveta, ki bi bil zelo drugačen od tega, ki ga od nekdaj poznamo. Skozi mnoga stoletja in tisočletja smo se res navadili na svet velike in vedno večje neenakosti, nasilja, grdote in borbe. Tako smo ga navajeni, da pozabimo, da je kadarkoli obstajalo karkoli drugega. Včasih nas ekskurzija v neokrnjeno naravo, v tradicionalno kulturo ali v razkošje čutnih zaznav, ki se skrivajo za tančico osiromašenega sodobnega sveta, spomni na to, kar smo izgubili, in ta opomnik boli, vtira sol na rano Ločenosti. Takšne izkušnje nam vsaj pokažejo, kaj je mogoče, kaj je obstajalo in kaj lahko obstaja, vendar nam ne pokažejo, kako tak svet ustvariti. Soočen z neznanskimi silami, vkopanimi v ohranjanje statusa quo, naš um zadrhti od tesnobe. Kratkotrajni utrinki bolj čudovitega sveta, ki jih morda ujamemo v naravi, na posebnih druženjih, na glasbenih festivalih, pri obredih, v ljubezni in med igro, nam še toliko bolj vzamejo pogum, če verjamemo, da ne morejo nikoli biti nič več kot le začasen oddih od sveta, ki smo ga navajeni, ki ubija našo dušo in ki ga poganja denar.

Prvenstveni cilj te knjige je uskladiti logiko uma z modrostjo srca: osvetliti ne samo to, kaj je mogoče, ampak tudi to, kako priti do tja. Kadar uporabim besedo 'mogoče', to ni v smislu 'morda', na primer: »Mogoče bi se lahko zgodilo, če bomo le imeli veliko srečo.« Besedo 'mogoče' uporabljam v smislu samoodločitve: bolj čudoviti svet je nekaj, kar lahko ustvarimo. Nanizal sem izdatne dokaze o tem, da je tak svet mogoč: propad denarnega sistema, odvisnega od eksponente rasti, premik v zavesti proti povezanemu jazu v soustvarjalnem partnerstvu z Zemljo, in mnoge načine, na katere se nujni sestavni deli svete ekonomije že pojavljajo. To je nekaj, kar lahko ustvarimo. Lahko, in to že počnemo. In glede na to, koliko zla in grdote v trenutnem svetu izvira iz denarja, ali si lahko predstavljate, kako bo videti svet, ko bomo denar preobrazili?

Jaz si ga ne morem predstavljati, ne v celoti, ampak včasih vidim vizije tega sveta, ki mi vzamejo dih. Morda ni stvar v tem, da si ga ne morem predstavljati; morda je stvar v tem, da si ga ne drznem predstavljati. Vizija res svetega sveta, svete ekonomije, še toliko bolj osvetli razsežnost našega trenutnega trpljenja. Vendar bom z vami izmenjal, kar sem videl v svojih vizijah, celo najbolj hipotetične, nairne, nepraktične, sanjave dele. Upam, da s tem ne bom ogrozil morebitne kredibilnosti, če sem je kaj pridobil s koherentnim, logičnim opisom konceptov *Svete ekonomije*.

V tej knjigi sem že navedel številne druge primere, v katerih sveta ekonomija, ki jo opisujem, ni le mogoča, ampak se že začenja pojavljati. Še vedno prevladujejo stari načini, toda ti vedno hitreje propadajo. To knjigo sem napisal po mejniku tega *Velikega propada* – finančnem sesutju leta 2008, posodabljam pa jo po drugi taki prelomnici: po družbenih, političnih in ekonomskeih pretresih po covidu-19. Nihče ne more napovedati, kako se bo to odvilo. Odvisno od geopolitičnih dogodkov in celo naravnih nesreč, bo morda lahko stari režim še v mnogih prihodnjih krizah ohranjal vtis normalnosti, vendar v vedno večjo škodo človeštvu in planetu. Ali je konec naše dobe blizu ali ne – dobe Oderuštva, dobe Vzpona, dobe Ločenosti –, je odvisno od nas, od zavesti in volje, ki ju bomo odnesli s seboj v prihajajoče krize. Rojstvo nove dobe, prehod človeške rase v odraslost, bo morda malce kaotičen. Morda se bomo spopadali s fašizmom, z družbenimi

nemiri in z vojno; ampak če se že bodo zgodili težki časi, mislim, da bodo veliko krajši in večinoma veliko blažji, kot bi lahko razumno pričakovali.

Tako menim zaradi vseh razsvetljenih ljudi, ki jih vedno znova srečujem! Ljudje smo se v zadnjih petdesetih letih veliko naučili, in naša zavest je dosegla kritično točko v razvoju. Za ta prehod velja enako kot za preobrazbo na osebni ravni. Med prehajanjem v nov način bivanja bomo morda nekajkrat znova obiskali stari svet in poskušali spet zlesti v maternico, toda ob tem bomo ugotovili, da nas ne more več izpolniti, in stanje bivanja, ki smo ga nekoč toliko let živeli, bo v nekaj tednih ali dneh postalo neznosno. To se bo dogajalo človeštvu na splošno – nekaj kratkih let teme in pretresov. Morda bo ta faza pospešenega prehoda skladna z mojimi prejšnjimi predvidevanji in bo videti kot izredno hitro sosledje kratkih dob, ki bodo zaokrožile več milijonov let dolgo dobo orodij, več sto tisoč let dolgo dobo ognja, več deset tisoč let dolgo dobo simbolične kulture, tisoč let dolgo dobo kmetijstva, več stoletij dolgo dobo strojev in nekaj desetletij dolgo informacijsko dobo. Singularnost ni daleč proč, zatem pa prehod, ki bo v smislu kakovosti veliko globlji kot katerikoli poprej.

Zdaj ko sem zakorakal v sfero predvidevanja, želim opisati še nekaj drugih vidikov svete ekonomije, za katere verjamem, da se bodo zgodili v naslednjih dveh stoletjih. V tej knjigi so opisani razvoji dogodkov, ki jih lahko ustvarimo v naslednjih dvajsetih letih, v nekaterih primerih pa v naslednjih petih letih. Kaj pa v naslednjih dvesto letih? (Previden sem – morda bi moral razmišljati velikopotezno!)

Logična posledica nekopičenja darov in družbene narave obdarovanja je, da je v kulturah obdarovanja bogastvo običajno pregledno za javnost. Vsi vedo, kdo je dal kaj komu, kdo ima koliko, kdo kopici in kdo je velikodušen. Če to prevedemo v sodobno denarno dinamiko, bi to pomenilo, da bi morale biti vse denarne dobrine in transakcije transparentne za javnost. S prihodom denarja je bogastvo okužila nova skrivnostnost, ki je bila prej nemogoča. Ko so bili bogastvo zemlja, ovce in živila, ga ni bilo mogoče skriti, zato se tudi ni bilo mogoče izogniti družbenim pričakovanjem, ki so bila z njim povezana. Toda denar je mogoče kopiciti v kleti, ga zakopati v tla, ga varno spraviti na oštevilčene bančne račune, ga skriti, obdržati

zase. Da bi odpravili negativne učinke denarja, mora ta lastnost denarja postopno miniti.

Prehod s fizične gotovine na elektronsko valuto to omogoča, ampak seveda vključuje grožnjo totalitarnega nadzora. Ali si želimo, da bi lahko vlada v okviru vsesplošne informacijske obveščenosti* pregledala vsako transakcijo? Najbrž ne – razen če bi imela tudi javnost vpogled v vsak državni odhodek. Ni prav, da so finančne zadeve nekaterih ljudi in ustanov javne, finančne zadeve drugih pa skrivnost. Denar mora biti *univerzalno transparenten*.

Sistem, v katerem bi bila vsaka transakcija in vsako stanje računa na očeh javnosti, bi seveda radikalno spremenil poslovno prakso. Če ste se kadarkoli ukvarjali s posli, si recimo predstavljajte, da bi vsaka stranka, dobavitelj in konkurenčni poznali vaše resnične stroške! Toda preglednost denarja se naravno prilega poslovnim modelom po zgledu obdarovanja, ki sem jih opisal v 21. poglavju in ki zahtevajo, da odkrito razkrijete svoje stroške, za povrhu pa pozovete k darovom. Nihče ne bi mogel več lagati o svojih stroških, da bi se okoristil s pomanjkanjem informacij druge strani.

Številnim ljudem bi se zdela zamisel o tem, da ne bi imeli finančne zasebnosti, zelo strašljiva. Ker je danes denar tako povezan z jazom, bi se počutili razgaljene, ranljive – kar bi v današnji družbi dejansko bili: izpostavljeni zavisti in sodbam ter ranljivi za kriminalno izsiljevanje in za zahteve nadležnih sorodnikov. V drugem kontekstu pa je finančna transparentnost del odprtega, zaupljivega, nezadržanega in darežljivega bivanja – del tega, da smo oseba, ki se nima ničesar batiti in ki ji je v družbi udobno. Finančna preglednost bi tudi otežila številne vrste zločinov.

Tako kot to velja za razvoje drugih vidikov svete ekonomije, so tudi na tem področju že znaki premikanja v to smer, ne samo z digitalizacijo valut, ampak tudi z novimi 'družbenimi valutami' raznolikih spletnih sistemov ocenjevanja, ki so po svoji naravi javni. Navsezadnje je denar znak hvaležnosti družbe za darove, zato je prav, da so tudi sami znaki javni.

* Total Information Awareness, program vlade ZDA (*op. prev.*)

Še ena osnovna lastnost denarja, kot ga poznamo, je njegova enovitost: vsi dolarji so si enaki. Zato denar nima nase pripete nobene zgodovine, nobene zgodbe. Ne samo da ta vidik denarja poenoti vse, česar se dotakne, ampak tudi razveže denar od materialnega in družbenega sveta. Včasih pa so bili darovi edinstveni predmeti, ki so vsebovali zgodbe. Med obredi obdarovanja so pogosto pripovedovali celotno zgodovino obdarovanja (to počnemo še danes, saj se odzovemo na prvinsko potrebo; želimo si povedati, kje smo kupili darilo, ali kako ga je babica prejela za poročno darilo). Enovitost in anonimnost denarja (moji dolarji so isti kot vaši) ga torej delajo nezdružljivega z načeli obdarovanja in z dvema funkcijama svetosti, ki sem ju opisal v uvodu: z edinstvenostjo in s povezanostjo.

Zato predvidevam, da bo denar sčasoma izgubil svojo enovitost in pridobil sposobnost beleženja svoje zgodovine. Kriptovalute, kot je bitcoin, to na nek način že počnejo, saj je celotna zgodovina transakcij zabeležena v javni evidenci. Anonimni so samo udeleženci v transakciji, saj so opredeljeni le z nizi kriptografskih števk. Denar s priloženo zgodovino nam v teoriji dovoljuje, da se lahko odločimo opraviti nakup z denarjem, ki smo ga zaslužili, ali z denarjem, ki nam ga je dal priatelj; in tudi če bi bili ti dve vrsti denarja na istem bančnem računu, bi bili drugačni. Otroško dojemanje, da banka hrani 'vaš denar' in vam ob dvigu vrne te iste fizične bankovce, bi se uresničilo. (Ta sistem ni v navzkriju z ustvarjanjem kredita – denar bi se lahko še vedno rodil, nekaj časa krožil in umrl.)

Zgodovina civilizacije, vedno večje ločenosti in njene skorajšnje transcendence v dolgi dobi Ponovne združitve, je tudi potovanje od izvornega obilja do skrajnega pomanjkanja in nato znova do obilja na višji ravni kompleksnosti. V tej knjigi sem pisal o ekonomiji obilja, ki se pojavlja v digitalnih medijih zaradi opuščanja posredništva in nižanja proizvodnih stroškov za 'vsebino' na skoraj nič. Na dolgi rok bo ta ekonomija obilja, katere obseg je danes omejen, postala zgled za nove svetove obilja. Eden od teh bo energija, s čimer se bodo uresničile sanje vizionarjev iz atomske dobe, ki so predvideli, da bo energija »prepoceni, da bi jo merili«.

Danes se dozdevno soočamo z ravno nasprotnim, saj zaloge nafte upadajo skupaj z zmogljivostjo Zemlje, da bi vsrkala emisije fosilnih goriv. Tudi

obstoječe alternativne vire energije, tako imenovano zeleno energijo, pestijo resna ekološka vprašanja zaradi uporabe zemlje in rudarjenja, poleg tega fosilnih goriv najverjetneje ne bodo nadomestili prav kmalu. Toda ko bo človeštvo resnično začelo živeti v duhu obilja, nam bodo postali na voljo neznanski novi viri energije, ki se danes izmkajo konvencionalni znanosti. Ti ne bodo rezultat nadaljnega pohoda tehnologije, temveč premika v zaznavanju. Pravzaprav tehnologije za 'brezplačno energijo' obstajajo že vsaj sto let, v svojih delih jih je opisal že Nikola Tesla.¹ Danes obstaja vsaj pet ali deset različnih vrst energetskih tehnologij, ki na videz kršijo drugi zakon termodinamike. Če raziščete to področje, boste našli umazano zgodovino zaseženih raziskav, uničenih karier in celo skrivnostnih smrti raziskovalcev. Ne glede na to, ali je kdaj obstala ali še vedno obstaja dejavna zarota ohranjanja pomanjkanja energije, človeštvo na neki ravni ni pripravljeno za darilo energetskega obilja in bržkone še nekaj desetletij ne bo, dokler nas ne bo globoko in temeljito zaneslo v duh obdarovanja. Ko je J. P. Morgan uničil Teslovo kariero, je morda, tako kot se je nedavno zgodilo v industriji plošč in filmov, poskusil ohraniti umetno nedostopnost in s tem ustvariti dobiček. Morda pa so bile na delu višje sile; mogoče se je Morgan na neki ravni zavedal, da človeštvo ni bilo pripravljeno na Teslovo darilo. Kakorkoli že, naše vladajoče paradigme, zakoreninjene v ločnosti in pomanjkanju, po naravi ne morejo zaobjeti tehnologij z brezplačno energijo, saj jih odpravlja kot nemogoče, sleparske ali nerealne.

Če so naša zunanja izkuštva na nek način zrcalo naše psihologije, smo morda s prihodom energetskega obilja za človeštvo čakali na to, da izumitelji opustijo vse upanje na patentiranje in profitiranje od svojih izumov ter jih namesto tega odstopijo domeni javnosti. To se je že začelo dogajati. In jemlje veter iz jader ameriškega ministrstva za obrambo, ki v zvezi s tem običajno očita šarlatanstvo in zasega patente. Ali lahko človek pričakuje, da bo ogradil in si lastil to, kar je v osnovi brezplačno darilo vesolja?

¹ Pomenljivo je, da J. P. Morgan ni dvomil v znanost, ko je ukinil financiranje za Teslov projekt brezžičnega prenosa energije (ki bi po Teslovin besedah zagotovil skoraj neomejene količine energije). Niti najmanjšega dvoma v delovanju izuma ni izrazil. Zavrnil ga je, ker je vedel, da z njim ne bi bilo mogoče zaslužiti denarja, in rekel: »Če nečesa ne morem merititi, tega ne morem prodati.« Teslovi zgodnejši izumi, na primer izmenični tok, se prilegajo ekonomiji pomanjkanja in miselnosti nadzora, zato so jih finančne sile navdušeno sprejele.

Ne verjamem, da bo tehnologija rešila človeštvo. Številni moji bralci so me vprašali, če poznam projekt Venus, gibanje, ki črpa iz enakega osnovnega razumevanja težave z današnjim denarnim sistemom. Duh projekta Venus mi je všeč, a hkrati menim, da se vdaja istemu tehnološkemu utopizmu, ki nas že od dobe premoga navdaja z zaslepljenim upanjem. Toda – kot sem opisal v 2. poglavju, nam je bilo obilje pravzaprav vedno na voljo. Pomanjkanja ne ustvarjajo naša sredstva, temveč naša dojemanja.

Dovolite mi, da se izrazim poetično. Ob koncu 10. poglavja sem napisal:

Duhovno izročilo povezuje rdeča nit, ki pravi, da tudi mi vračamo soncu; da dejansko sonce še naprej sveti samo zaradi naše hvaležnosti. Starodavni obredi niso bili namenjeni le zahvaljevanju soncu – ampak temu, da bi še naprej svetilo. Sončna energija je svetloba zemeljske ljubezni, ki se odseva nazaj k nam. Tudi tukaj je na delu krog obdarovanja.

Ali je potemtakem mogoče, da bo sonce začelo sijati močneje, ko bomo prevzemali miselnost obilja in darežljivost povezanega jaza – jaza, ki povezuje mene in vas z nitjo ljubezni? Da nam bodo na voljo nova ‘sonca’ – novi viri neskončne velikodušnosti vesolja –, ki nam bodo odsevala našo ljubezen nazaj? Rodimo se v hvaležnost; ta je naš prvinski odziv na samo darilo življenja. Ko živimo iz te hvaležnosti, torej v duhu obdarovanja, in ko širimo poti velikodušnosti, je neizogibno, da bo narasel tudi tok darov k nam. Za človeštvo kot skupnost to pomeni vživeti se v našo pravo, odraslo vlogo dobrotnikov in služabnikov cvetenja življenja na Zemlji.

Kdo ve, v katerih drugih sferah bomo, po sferi energije, izrazili temeljno obilje vesolja. V sferi snovi? Časa? Zavesti? Vem le to, da smo ljudje šele začeli odkrivati svoje darove in jih usmerjati v čudovite namene. Delamo lahko čudeže – kar je dobro, saj jih današnje stanje planeta potrebuje.

Ne morem napovedati, kako se bo doba *Ponovne združitve* odvila v linearinem času. Lahko pa predvidim, da bo moja generacija proti koncu svojega življenja živila v svetu, ki se bo iz leta v leto nedvomno zdravil. V času ene ali dveh bodočih generacij bomo znova pogozdili grške otoke, ki so bili pred več kot dva tisoč leti posekani do golega. Saharsko puščavo

bomo znova obudili v bogato travnato ravnico, kot je bila nekoč. Zapori ne bodo več obstajali in nasilje bo redkost. Delo se bo vrtnelo okoli »Kako lahko najbolje predam svoje darove?«, ne pa okoli »Kako lahko zaslužim za preživetje?«. Prečkanje državne meje bo izkušnja dobrodošlice, ne pa preiskave. Rudniki in kamnolomi bodo še komaj obstajali, saj bomo znova uporabili ogromne količine nakopičenih materialov iz industrijske dobe. Živeli bomo v domovih, ki bodo podaljški nas samih, jedli bomo hrano, ki jo bodo vzgojili ljudje, ki nas poznajo, in uporabljali stvari, ki bodo poln izraz talentov njihovih ustvarjalcev. Živeli bomo v izobilju intimnosti in skupnosti, ki se danes pojavlja le v sledovih in v obstoj katerega smo prepričani zaradi hrepenenja v svojih srcih. In večino časa bodo najglasnejši glasovi, ki jih bomo slišali, zvoki narave in otroškega smeha.

Fantaziram? Um se boji predati upanju na karkoli preveč dobrega. Če je ta opis zdramil jezo, brezup ali bridkost, se je dotaknil naše skupne rane, rane Ločenosti. Vendar plameni znanja o tem, kar je mogoče, tlijo v vsakem od nas in ni jih mogoče ugasniti.

Zaupajmo temu védenju, podprimo drug drugega v njem in zgradimo svoja življenja na njegovih temeljih. Ali sploh imamo kakšno drugo možnost, medtem ko se ruši stari svet? Ali se bomo zadovoljili s čimerkoli manj kot s svetim svetom?

Seznam literature

- Agarwal, Ruchir in Miles S. Kimball. 2019. Enabling Deep Negative Rates to Fight Recessions: A Guide. *Delovni dokument Mednarodnega denarnega sklada*.
- Alexander, Christopher. 2002. The Nature of Order Book One: The Phenomenon of Life. Berkeley, Kalifornija: Center for Environmental Structure.
- Allen, William R. 1993. Irving Fisher and the 100 Percent Reserve Proposal. *Journal of Law and Economics* 36, št. 2: 703–17.
- Altekar, A. S. 2002. State and Government in Ancient India. Delhi, Indija: Motilal Banarsi-dass.
- Ancient Futures*. 1993. Film v režiji Erica Waltona.
- Aristoteles. 2010. Politika. Ljubljana: GV založba.
- Avila, Charles. 1983. Ownership: Early Christian Teaching. New York: Orbis Books.
- Baker, Dean. 3. februar 2010. No Way Out: Roadblocks on the Way to Recovery. *Counterpunch*.
- Bosley, Cathy. 17. julij 2019. Europe Dived into Negative Rates and Now It Can't Find a Way Out. *Bloomberg*.
- Brown, Ellen. 29. oktober 2010. Time for a New Theory of Money. *Commondreams.org*. www.webofdebt.com/articles/new_theory.php.
- Brown, Ellen. 2008. Web of Debt. Tempe, Arizona: Third Millennium Press.
- Buiter, Willem. 7. maj 2009. Negative Interest Rates: When Are They Coming to a Central Bank Near You? *Financial Times Online*.
- Buiter, Willem. 2003. Overcoming the Zero Bound on Nominal Interest Rates with Negative Interest on Currency: Gesell's Solution. *Economic Journal* 113, št. 490: 723–46.
- Business Council for Sustainable Energy. 2020. Sustainable Energy in America Factbook. <https://bcse.org/factbook/>.
- Buzby, Jean C., Hodan Farah Wells, Bruce Axtman in Jana Mickey. Marec 2009. Supermarket Loss Estimates for Fresh Fruit, Vegetables, Meat, Poultry, and Sea-food and Their Use in the ERS Loss- Adjusted Food Availability Data. EIB-44, ministrstvo za kmetijstvo ZDA, vladna agencija Economic Research Service.
- Caron, Kevin. 2. februar 2010. Abundance Creates Utility but Destroys Exchange Value. P2P Foundation. <http://blog.p2pfoundation.net/abundance-creates-utility-but-destroys-exchange-value/2010/02/02>.
- Champ, Bruce. 1. april 2008. Stamp Scrip: Money People Paid to Use. *Economic Commentary*. Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Cohrssen, Hans L. 10. avgust 1932. Wara. *The New Republic*.
- Collom, Ed. 2005. Community Currency in the United States: The Social Environments in Which It Emerges and Thrives. *Environment and Planning A*, 37: 1565–87.

- Costanza, Robert, et al. 1997. The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital. *Nature* 387: 253–60.
- Coxe, Don. 12. november 2009. Financial Heroin. *Coxe Strategy Journal*.
- Dalton, George. 1982. Barter. *Journal of Economic Issues* 16, št. 1: 182.
- Daly, Herman. 1980. The Economic Thought of Frederick Soddy. *History of Political Economy* 12, št. 4.
- Deng, Feng. 2007. A Comparative Study on Land Ownership between England and China. Chongqing, Kitajska: Chongqing University, School of Economics and Business Administration.
- Dodds, Walter Kennedy. 2008. Humanity's Footprint: Momentum, Impact, and Our Global Environment. New York: Columbia University Press.
- Everett, Daniel L. 2005. Cultural Constraints on Grammar and Cognition in Pirahã: Another Look at the Design Features of Human Language. *Current Anthropology* 46, št. 4: 621–46.
- Federici, Silvia. 2014. From Commoning to Debt: Financialization, Microcredit, and the Changing Architecture of Capital Accumulation. *South Atlantic Quarterly* 113, št. 2: 231–44.
- Fisher, Irving. 1933. Stamp Scrip. New York: Adelphi.
- George, Henry. 1898. Progress and Poverty. New York: Doubleday and McClure.
- George, Henry. 1890. The Single Tax: What It Is and Why We Urge It.
- Gesell, Silvio. 1906. The Natural Economic Order. Prevedel Philip Pye. Berlin: Neo-Verlag.
- Gordon, Robert. 2016. The Rise and Fall of American Growth. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Graeber, David. 2011. Debt: The First 5,000 Years. New York: Melville House.
- Graves, Robert. 1948. The White Goddess. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Greco, Thomas. 2009. The End of Money and the Future of Civilization. White River Junction, Vermont: Chelsea Green.
- Hall, Robert in Susan Woodward. 13. april 2009. The Fed Needs to Make a Policy Statement. *Vox*. www.voxeu.org/index.php?q=node/3444.
- Handon, Jon D. in David Yosifon. 2004. The Situational Character: A Critical Realist Perspective on the Human Animal. *Georgetown Law Journal* 93, št. 1.
- Hassett, Kevin. 9. november 2009. U.S. Should Try Germany's Unemployment Medicine. *Bloomberg*.
- Holden, G. R. (1938). Mr. Keynes' Consumption Function and the Time Preference Postulate. *Quarterly Journal of Economics* 52, št. 2: 281–96.
- Hoppe, Hans-Hermann. 1992. The Misesian Case Against Keynes. V: Mark Skousen (ur.): Dissent on Keynes: A Critical Appraisal of Keynesian Economics. Santa Barbara, Kalifornija: Praeger.
- Hudson, Michael. 6. december 2010. Deficit Commission Follies. *Counterpunch*. www.counterpunch.org/2010/12/06/deficit-commission-follies/.

- Hyde, Lewis. 2007. *The Gift: Imagination and the Erotic Life of Property*. New York: Vintage Books.
- Institute of Social Currency. 2015. The WIR, the Supplementary Swiss Currency since 1934. *The Economy Journal*. www.theeconomyjournal.eu/texto-diario/mostrar/758830/wir-moneda-complementaria-suiza-activo-desde-1934.
- Jacob, Jeffrey, Merlin Brinkerhoff, Emily Jovic in Gerald Wheatley. 2004. The Social and Cultural Capital of Community Currency: An Ithaca HOURS Case Study Survey. *International Journal of Community Currency Research* 8: 42.
- James, Frank. 3. december 2009. Cure for U.S. Unemployment Could Lie in German-Style Job Sharing. NPR.org.
- Jarvis, Jeff. 12. junij 2009. When Innovation Yields Efficiency. *Buzz Machine*. www.buzzmachine.com/2009/06/12/when-innovation-yields-efficiency/.
- Jolowicz, H. F. in Barry Nicholas. 1972. *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Dallas: Southern Methodist University Press.
- Jubilee Debt Campaign. Stran obiskana 15. julija 2020. Debt Data Portal. <https://data.jubileedebit.org.uk/>.
- Keen, Steven. 31. januar 2009. The Roving Cavaliers of Credit. *Debtwatch*.
- Keister, Todd in James McAndrews. Julij 2009. Why Are Banks Holding So Many Excess Reserves? *Federal Bank of New York Staff Report*, št. 380.
- Kennedy, Margrit. 1995. *Interest and Inflation Free Money*. Okemos, Michigan: Seva International.
- Keynes, John Maynard. 1920. *The Economic Consequences of the Peace*. New York: Harcourt, Brace, and Howe.
- Keynes, John Maynard. 2006. Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja. Ljubljana : Studia humanitatis.
- King, F. H. 2004. *Farmers of Forty Centuries; Or, Permanent Agriculture in China, Korea, and Japan*. New York: Dover.
- Koenig, Evan in Jim Dolmas. Julij/avgust 2003. Monetary Policy in a Zero- Interest Economy. *Southwest Economy*, št. 4. The Dallas Federal Reserve.
- Kropotkin, Peter. 1906. *The Conquest of Bread*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Kuhnen, Frithjof. 1982. *Man and Land: An Introduction into the Problems of Agrarian Structure and Agrarian Reform*. Saarbrücken: Deutsche Welthungerhilfe.
- Laidlaw, James. 2002. A Free Gift Makes No Friends. V: Mark Olstein (ur.): *The Question of the Gift: Essays Across Disciplines*. New York: Routledge.
- LaSalle, Tim, Paul Hepperly in Amadou Diop. 2008. *The Organic Green Revolution*. Kutztown, Pennsylvania: Rodale Institute.
- Lee, C. J., Hsien-chan Ho, Shing-Mei Chen, Ya-huei Yang, Soon-joy Chang in Hui-lin Wu. 1995. *The Development of Small and Medium-Sized Enterprises in the Republic of China*. Taipei, Tajvan: Chung-Hua Institute of Economic Research.
- Lee, Richard. 1984. *The Dobe !Kung*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

- Lietaer, Bernard. 2002. The Future of Money. Post Falls, Idaho: Century.
- Mankiw, N. Gregory. 18. april 2009. It May Be Time for the Fed to Go Negative. *New York Times*.
- Marx, Karl. 1993. Grundrisse. New York: Penguin Classics.
- Mauss, Marcel. 2000. The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies. Prevedel W. D. Halls. New York: W. W. Norton.
- Mumford, Lewis. 1934. Technics and Civilization. New York: Harcourt Brace.
- Nemat-Nejat, Karen Rhea. 1988. Daily Life in Ancient Mesopotamia. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Paine, Thomas. 1797. Agrarian Justice.
- Pakenham, Thomas. 1991. The Scramble for Africa. London: Abacus.
- Perkins, John. 2005. Confessions of an Economic Hit Man. New York: Penguin.
- Piff, P. K., M. W. Kraus, B. H. Cheng in D. Keltner. 12. julij 2010. Having Less, Giving More: The Influence of Social Class on Prosocial Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. <https://doi.org/10.1037/a0020092>.
- Reasons, Eric. 5. julij 2009. Innovative Deflation. <http://blog.ericroasons.com/2009/07/innovative-deflation.html>.
- Rösl, Gerhard. 2006. Regional Currencies in Germany: Local Competition for the Euro? Dokument za razpravo, serija 1: *Economic Studies*, št. 43. Deutsche Bundesbank.
- Rousseau, Jean-Jacques. 2017. Družbena pogodba; Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi. Ljubljana : Krtina
- Sahlins, Marshall. 1999. Ekonomika kamene dobe. Ljubljana : Založba /*cf.
- Sale, Kirkpatrick. 1996. Rebels Against the Future. New York: Basic Books.
- Seaford, Richard. 2004. Money and the Early Greek Mind. Cambridge: Cambridge University Press.
- Senior, N. W. 1836. Outline of the Science of Political Economy.
- Spiker, M. L., H. A. B. Hiza, S. M. Siddiqi in R. Neff. 2017. Wasted Food, Wasted Nutrients: Nutrient Loss from Wasted Food in the United States and Comparison to Gaps in Dietary Intake. *Journal of the American Academy of Nutrition and Dietetics* 117, št. 7. <https://doi.org/10.1016/j.jand.2017.03.015>.
- Stodder, James. 2005. Reciprocal Exchange Networks: Implications for Macroeconomic Stability.
- Tamarkin, David. 5. julij 2017. What I Mean When I Say Home Cooking Is Dying. *Epicurious*. www.epicurious.com/expert-advice/what-i-mean-when-i-say-home-cooking-is-dying-article.
- Temple, Robert. 1998. The Genius of China: 3,000 Years of Science, Discovery, and Invention. Rochester, Vermont: Inner Traditions.

- Twist, Lynne, skupaj s Tereso Barker. 2003. *The Soul of Money*. New York: Norton.
- Vallely, Paul. 11. marec 2006. How Islamic Inventors Changed the World. *The Independent*.
- Warner, Judith. 20. avgust 2010. The Charitable-Giving Divide. *New York Times Magazine*.
- White, Martha C. 15. julij 2010. America's New Debtor Prison: Jail Time Being Given to Those Who Owe. AOL.com. www.aol.com/2010/07/15/americas-new-debtor-prison-jail-time-being-given-to-those-who/.
- Wüthrich, W. 9. avgust 2004. Alternatives to Globalization: Cooperative Principle and Complementary Currency. Prevedel Philip Beard. *Current Issues (Zeit-Fragen)*.
- Xu, Cho-yun. 1965. Ancient China in Transition: An Analysis of Social Mobility, 722–222 BC. Palo Alto, Kalifornija: Stanford University Press.
- Yong, Ed. 5. avgust. 2009. Fertility Rates Climb Back Up in the Most Developed Countries. www.nationalgeographic.com/science/phenomena/2009/08/05/fertility-rates-climb-back-up-in-the-most-developed-countries/.
- Zarlenga, Stephen. 2002. *The Lost Science of Money*. Valatie, New York: American Monetary Institute.
- Zerzan, John. 1999. *Elements of Refusal*. Seattle, Washington: Left Bank Books.

O knjigi so zapisali

»Ta briljantna in čudovito napisana knjiga je obvezno branje za vse tiste, ki menijo, da je naš ekonomski sistem na smrt bolan in da potrebuje radikalno, sveto prenovo.«

ANDREW HARVEY

avtor knjige *The Hope*

»Če želite preprtičljivo razpravo o tem, kako globok je premik v naši novi dobi obrata in kako globok mora biti, ste našli, kar ste iskali: briljantno knjigo Charlesa Eisensteina, enega od najbolj celostnih in dejavnih mislecev sodobne dobe.«

MICHEL BAUWENS

ustanovitelj fundacije P2P

Razširjena in posodobljena Eisensteinova klasična razprava o kapitalizmu, denarju in ekonomiji obdarovanja

Dopolnjena različica sledi koreninam denarja od starodavnih ekonomij obdarovanja do sodobnega kapitalizma ter zajame novo gradivo o kriptovalutah in nedavne raziskave, opravljene po prvotni izdaji knjige. Charles Eisenstein pokaže, kako kapitalizem prispeva k odtujenosti, tekmovanju in pomanjkanju; kako uničuje skupnost; in kako sili v brezmejno rast na račun uničevanja družbe in okolja. Danes so ti trendi dosegli svojo skrajnost – in njihovo sesutje ponuja zlato priložnost za prehod na bolj povezan, ekološki in trajnostni način bivanja.

Eisenstein opiše globlje pripovedi, ki vladajo zakulisju ekonomskega sistema, in kako si ga lahko zamislimo drugače, da se bo uravnovesil z novo zgodbo. Ob spajanju širnih področij teorije, politike in prakse razišče avantgardne koncepte Nove ekonomije, med drugim valute z negativnimi obrestmi, lokalne ekonomije, ekonomijo obdarovanja, kriptovalute in obnovo skupnih dobrin. Eisenstein zajema znanje iz bogate zakladnice konvencionalne in nekonvencionalne ekonomske misli ter opiše vizijo, ki je izvirna, a hkrati zdravorazumska, radikalna, a tudi nežna, in med poglabljanjem kriz naše civilizacije čedalje bolj relevantna.

NORTH ATLANTIC BOOKS

O avtorju

CHARLES EISENSTEIN je predavatelj in avtor, usmerja se v teme o civilizaciji, zavesti, denarju in evoluciji človeške kulture v prepletenu bivanje. Bliskovito širjenje njegovih zamisli in sodelovanj ga je zasidralo na položaj uveljavljenega družbenega filozofa in aktivista, ki se izmika uvrstitvi v vsakršen žanr, in kot nekonformističnega intelektualca.

Rojen je leta 1967, 22 let zatem je diplomiral na Univerzi Yale iz matematike in filozofije, naslednjih devet let pa je večinoma preživel na Tajvanu, kjer je bil eden od vodilnih prevajalcev iz angleščine v kitajščino ter urednik več publikacij. Julija 2017 ga je v oddaji *SuperSoul Sunday* gostila Oprah Winfrey, potem ko je objavil svoje temeljno delo *The Ascent of Humanity* (North Atlantic Books, 2013; v samozaložbi že 2007). Sledil je niz opaženih knjig, med njimi *Sveta ekonomija*, v izvirniku *Sacred Economics* (izšla najprej leta 2011, nato dopolnjena izdaja leta 2021).

Charles ima štiri sinove in z družino živi na Rhode Islandu v ZDA.

15. maja 2023 je Eisenstein objavil, da je postal svetovalec demokratskega predsedniškega kandidata Roberta Kennedyja mlajšega.

Aktivno nastopa in objavlja poglobljene razprave na svojem blogu ter sodeluje na številnih spletnih platformah. Za svoje delo in objave sprejema po večini samo prostovoljne prispevke.

Življenje je posvetil soustvarjanju bolj *čudovitega sveta, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja*, kar je tudi naslov ene od njegovih knjig. Na tej poti se mu v predani hvaležnosti pridružujemo tudi soustvarjalci prevodov in izdaj njegovih uresničljivih vizij in strategij v Sloveniji.

SPREMNA BESEDILA

Ekonomija je lahko le sveta!

PATER KAREL GRŽAN

puščavnik sredi ljudi

Če ekonomija ni sveta, ni ekonomija, potem je hrematizem.

Ekonomija je že glede na izvorni pomen besede lahko le etična. Njeno poslanstvo je odkrivanje in ohranjanje tistih pravil sožitja, ki vsem na tem svetu, ki jim je ta skupni dom (družinski, krajevni, med-/državni, med-/planetarni), omogočajo ugodno (so)bivanje (grško *oiko*: *oiko* – hiša + *vóμος*: *nómos* – zakoni, pravila). Samo to je ekonomija v resničnem in zato legitimnem pomenu. V domu je poskrbljeno za vse v pravičnosti, spoštljivosti in odgovornosti tako za ljudi kot za živali, rastline, kakor tudi za zemljo, »ki nas kakor mati hrani« (sv. Frančišek Asiški). To ne pomeni, da imamo vsi enako, pomeni pa, da imamo vsi dovolj – vsem je zagotovljeno dostojanstvo v žlahtnem (so)bivanju.

Že filozofi v preteklosti (npr. Tales iz Mileta, pa Platon, Aristotel ...) so za legitimno družbeno urejanje pojmovali le ekonomijo v njenem pravem pomenu besede, v nasprotju s hrematizmom (starogrško *χρηματιστική*), ki temelji na kopičenju in bogatenju posameznikov, ki nimajo obzira do ostalih članov družbe. Zaradi skrajno neetičnih principov so modreci označili hrematizem za nedoposten. V ekonomiji omejuje pridobitništvo posameznikov skrb za vsakogar – kopičenje je torej omejeno s pravili medsebojne spoštljivosti, pravičnosti in odgovornosti, medtem ko je v hrematizmu kopičenje in bogatenje posameznikov neomejeno.

Aristotel predstavlja v svojem delu *Politika* dve vrsti 'ekonomije'. Prva, dejanska, temelji na *oikosu*. To je ekonomija glede na človekove potrebe, ekonomija, v kateri ljudje proizvajajo, ker nekaj potrebujejo za preživetje. To je naravna ekonomija, v kateri se produkt pretvorí v denar, da bi z njim človek zadovoljil bivanjske potrebe – nabavi drugo blago, ki ga sam ne proizvaja. Druga 'ekonomija' pa je hrematistika – bogatenje, ki je namenjeno samemu sebi. Pri tem pa denar investiramo v blago, zato da bi iz njega pridobivali še več denarja – da bi se denar kopičil zaradi kopičenja. Tako Aristotel kot Platon sta seveda zagovarjala naravno ekonomijo zoper hrematistiko, ki se je sedaj uveljavila kot svetovni red. Aristotel opozarja, da je pridobivanje denarja, ki ima cilj sam v sebi, nenanaravno dejanje, in razčloveči tiste, ki ga izvajajo, zato pridobitništva ne odobrava.

Da sedanje stanje sveta obvladuje hrematizem, je očitno dejstvo, saj je npr. legitimno, da peščica ljudi poseduje toliko bogastva kot revnejša polovica človeštva. Večino človeštva izbranci zlorabljamot vir za nebrzdano kopičenje kapitala. Brezdušni hrematistični odnos prav tako vlada vsem preostalim oblikam življenja, ki so zaradi tega bivanjsko ogrožene. *António Guterres*, generalni sekretar Združenih narodov, je ob 75. letnici Splošne deklaracije o človekovih pravicah – ta poudarja, da se »vsi ljudje rodijo svobodni ter imajo enako dostojanstvo in pravice« – v sporočilu ob dnevu človekovih pravic za leto 2023 zapisal: »Svet izgublja tla pod nogami. Revščina in lakota naraščata. Neenakosti se poglabljajo. Avtoritarizem narašča ...«¹

Če bi urejali razmerja po načelih ekonomije, ki odkriva zakonitosti, po katerih se lahko vsi na tem svetu počutimo doma, in bi skrbniki za javni blagor, politiki, te zakonitosti uzakonjali, takšnih groznih dejstev ne bi

1 Mednarodno združenje nevladnih organizacij za boj proti revščini Oxfam je leta 2016, tik pred začetkom davoškega foruma, objavilo podatke o svetovni neenakosti: 62 najbogatejših ljudi na svetu je premoglo več premoženja kot polovica najbolj revnega dela človeštva. Študija Oxfama za leto 2017, prav tako objavljena tik pred začetkom davoškega foruma, pa ugotavlja, da se trend bogatenja, ki so se ga zdaj očitno ustrašili tudi že najbogatejši, neverjetno strmo vzpenja. Januarja 2017 namreč lahko najrevnejšo polovico človeštva 'kupi' že zgolj 8 (z besedo: osem!) najbogatejših ljudi na svetu, medtem ko razviti odstotek najbogatejših ljudi na planetu po podatkih iz Oxfamove študije poseduje 50,8 odstotka vsega svetovnega bogastva in ima torej v rokah več premoženja kot vseh ostalih 99 odstotkov. (Delo, 16. 1. 2017 – Damijan Slabe, Oxfamovo poročilo: Drastično bogatenje najbogatejših.) Izvršni direktor Oxfama, Danny Sriskandarajah, pa je ob predstavitvi poročila za leto 2021 dejal, da je pandemija povzročila še večji razkorak med bogatimi in revnimi. Najbogatejši ljudje na svetu so še bolj bogati, vedno več ljudi pa živi v revščini. Nižji dohodki tistih najrevnejših so povzročili 21.000 smrti vsak dan. 10 najbogatejših ljudi na svetu je od marca 2020 podvojilo svoje skupno bogastvo. »Skoraj vsak dan nekdo postane nov milijarder, medtem ko je 99 odstotkov svetovnega prebivalstva v slabšem gospodarskem položaju kot pred koronavirusno krizo. Epidemija je tako v revščino pahnila še 160 milijonov ljudi. Nekaj je izjemno narobe z našim gospodarskim sistemom,« je še dodal.

bilo. Ječanje od hrematizma zlorabljenih nas drami k odgovornosti, da se ozavestimo in razkrinkamo ta zločinski koncept, ki se vzdržuje s tem, da se izdaja za ekonomijo in nam ponuja/vsiljuje »edine možne rešitve«. Resnično, to so edine možne rešitve, vendar ne ekonomije, pač pa hrematizma.

Pravičnost, svoboda, enakost so postale besedne puhlice, ki jih vzklakajo kandidati za politični status; demokracija je le še farsa na prizorišču dogajanj. Slogan francoske revolucije je aktualen: *Liberté, égalité, fraternité, ou la mort!* – *Svoboda, enakost, bratstvo ali smrt!* Ker danes ni ne svobode, ne enakosti, ne bratstva, smrt kosi žrtve hrematizma. Mi pa še kar naprej neozaveščeni (kot v kakšnem hipnotičnem stanju) dopuščamo, da Imperij hrematizma maskira svoje zločinsko početje v pojme, ki bi morali biti družbeno sveti in pred zlorabami nedotakljivi – ne le ekonomija, tudi pojem demokracija.

Kaj pa je res demokracija?

Demokracija (grško δημοκρατία, *demokratía* iz δῆμος, *demos* – ljudstvo) in κρατεῖν (*kratein* vladati) oz. *kratios* (moč, oblast – vladavina ljudstva) je oblika vladavine, v kateri oblast, oziroma pravica vladati, izvira iz ljudstva in jo to uveljavlja po svojih izbranih predstavnikih.² Imperij hrematizma obliko navidezne demokratičnosti seveda ohranja, je pač 'transvestit' in se rad preoblači v svoje nasprotje. Dejansko pa demokracijo sleče, jo zlorabi, in da lahko zavaja, se vanjo preobleče. Ker potrebuje za vladanje za svojo nadvlado nekonstruktivno konfliktnost (*Divide et impera! – Deli in vladaj!*), podpihuje in vzdržuje (dvo)boj politikov in z njimi ljudstva, ki se (uni) formira v 'naš' pol politike proti 'ne-našim'. Jezik iz Kačje glave oblasti je razcepljen samo navzven (na levo in desno), v svoji notranjosti (Interesu Imperija) pa je enoten. Imperij z navzven razcepljenim jezikom levih in desnih zelo spretno in z veliko lahkoto manipulira s svetovnim dogajanjem v svojo korist. Izvoljene politike nato vedno znova (po utečenih pristopih) cepi s konceptom hrematizma, ki ga predstavi kot edino možen, veljaven

² Beseda demokracija je sestavljena tudi iz besed *demon* in *Kracij*. Kracij naj bi bil svečenik, ki si je zamislil takšno obliko vladanja nad ljudmi, da ti sicer mislijo, da imajo možnost odločanja, dejansko je pa nimajo. Ko so njegovi kolegi svečeniki dojeli njegovo inteligentno ukano, so ga poimenovali Demon. Vsekakor, sedanja oblika vladavine, imenovana demokracija, upravičeno spominja na Demona Kracija.

in seveda 'strokovno' utemeljen, zato doposten način delovanja. Politiki, ki jih je izvolilo ljudstvo, postanejo v hlapčevanju Imperiju njegovi biriči. Ko delujejo po konceptu: malo korenčka, a veliko ustrahujoče palice, je očitno, da jih pri obvladovanju in izčrpavanju živečih usmerja in navdihuje Interes. Žal mnogi politiki v svojem hipnotičnem stanju prestiža tega ne ozavestijo. To velja tako rekoč za večino svetovnih (še posebej ključnih) politikov. Izjeme so (bile) silno redke.

Kako je mogoče, da kljub tolikšnemu številu ekonomistov in politikov, ki jih je izvolilo ljudstvo in ki naj bi služili skupnemu dobremu, ječi naš planet v zmedi zaradi očitnih krivic, ob katerih vsak dan duševno in/ali telesno umira na stotisoče prebivalcev našega modrega planeta, ki je očitno moder le zaradi modrine oceanov? Ne le ljudi, tudi živali, rastlin ... Jezik prevare je prikrit, zato je ne prepoznamo in ne razumemo, zakaj se ob tolikšnem (navideznem) prizadevanju stroke, politike ... za blaginjo in velikem tehničnem napredku, ki naj bi olajšal naše materialno življenje, preveša stanje sveta v hu-do-bo (dobo hudega); zakaj se dogaja toliko gorja; zakaj se kljub nenehnemu 'prizadevanju' odgovornih za javni blagor stiska v prostoru in času samo še poglablja ... Odgovor: v pojme dobrega se je vtihotapilo zlo. Hudo. Pogoltna zver se je preobleklă v kožuh jagnjeta.

Za resnične politike, dejanske skrbnike javnega blagra, je nedostojno, če s posameznimi koristnimi ravnaji prikrivajo svojo vdanost, podrejenost Imperiju in njegovim krivičnim zajedavskim konceptom ter se(be) zanjo opravičujejo. Tudi Hudič dela čudeže (dobro) zato, da lažje ohranja svojo prevaro, in Globalni imperij prav tako. Identiteta Ozadja se razbira na najšibkejših členih družbe, učinkovitost politikov prav tako. *Contra factum non est argumentum! Proti dejstvu ni argumentov!* In dejstva so očitna. So izziv, da se ozavestimo (ne le politiki) kot samostojne, avtonomne, posamezne osebnosti in se končno odločimo in izrečemo, komu želimo služili. **Čas sprenevedanja se izteka, vstopamo v čas prebujenja. (Nav)Dih, ki je neustavljivo zavel, bo ločil pleve od vrednega zrnja (ne le na političnem polju), da vzklije nova žetev za vse, s katerimi utripamo na tem planetu.**

Ko nam politiki, ki to niso, ker so predani hrematizmu, razlagajo »edine možne ekonomske rešitve«, medtem ko nam vedno bolj omejujejo in

celo odvzemajo osnovne pravice, je čas za ogledalo, da se pogleda resnici v obraz. Medtem ko peščica ljudi kopiči zase to, kar pripada človeštvu, nam politika tvezi o »edinih možnih ekonomskih rešitvah« in nam odvzema dostojanstvo. Čas je, da jih ustavimo v njihovi predanosti hrematizmu; čas je, da izvedo, da v takšnem delovanju niso v službi ne javnega blagra ne skupnega doma, v katerem je dostojno poskrbljeno za vse – takšni, s takšnim ravnanjem ne delujejo po konceptih ekonomije. Ogledalo in v njem njihov odsev ob ponižanih in brezpravnih sta kazalnika, da hrematizmu služijo ujeti v birokratskost njegovih postopkov, konceptov, ki z lahkoto, celo kot samoumevni uspevajo, tudi zato, ker so prevzeli preverjene religiozne manipulativne prijeme.

Imperij hrematizma, ki vsiljuje sedanje globalno delovanje, je prevzel od (pred njim vladajočih) religioznih ustanov preverjeno učinkovite (tudi nedopustne) modele vodenja, (ob)vlad(ov)anja in manipuliranja. Ker sega religiozna zavest subtilno najgloblje, so tudi manipulacije religioznih ustanov prodrle izjemno globoko in so še vedno simbolno močno zakoreninjene tudi pri nereligioznih ljudeh. Tudi zato je hrematistični prevzem manipulativnih religioznih pristopov tako učinkovit in tudi zato si Vladar tega sveta lasti religiozne (če že ne božanske) atributte (in so mu zato druge religije če ne podrejene/služeče, odvečne). Na primer: posedovanje edinih 'zveličavnih' rešitev, dogmatična nespremenljivost resnic (krivičnih hrematističnih konceptov), strah pred pogubo – izgubo zaposlitve in posledičnim zdrsom v pekel revščine, potreba, da je določen odstotek ljudi v peklu (peklenki situaciji), ker so ti najboljši spodbujevalci pridnosti še ne pogubljenih in njihovega nespraševanja o nedopustnosti hrematističnega koncepta ... Lahko bi rekli, da so zlorabe, porojene v religioznih ustanovah Zahoda, znesle jajce, iz katerega se je izvalil in se nato razvil hrematizen sedanjega časa.

V naraščajoči tesnobni bolečini izkorisčanih in zlorabljenih ljudi ter celotnega stvarstva je dozorel čas, da se razkrije globalna prevara, s katero ponižajoče manipulirajo v sedanjem času in prostoru našega zemeljskega bivanja. **Ni dovolj, če znamo ločevati le odpadke** (v koš za biološke smeti plastika pač ne sodi), potrebno bo ločevati tudi pojme: kaj je ekonomija in kaj to ni. Iz sedaj tako imenovane ekonomije bo potrebno vreči v koš

za odpadke vse, kar ni sveto, kar ni etično, kar ni v znamenju žlahtnega sožitja, ker je hrematizem.

Sintropija upanja

Globalna prevara hrematizma, ki se lažno predstavlja za ekonomijo, si samo domišlja, da je zmagovita, da je v prevari uspela. Da lahko hrematizem le začasno zmaguje, dokazuje potrjeni zakon **sintropije** (med matematiki, fiziki in biologi vse bolj uveljavljen po svetu in tudi pri nas, od koder izvira), ki odkriva novo znanstveno in družbeno paradigma.³ Presežen je zakon entropije, po katerem navidezno kaotična usmeritev stvarstva (postopna degradacija vseh prvotno urejenih sistemov) podpira družbeno kaotičnost, npr. neodgovorno, nespoštljivo, nepravično izkoriščanje. Sintropija dokazuje sposobnost narave, da se spontano in brez škode za okolico samoorganizira k vse višji stopnji notranje urejenosti. Iz tega sledi, da so družbene zablode (hrematizem) same po sebi le slepe ulice – kratkotrajne izkrivljenosti – in same po sebi neizbežno obsojene na propad po notranji zaznamovanosti s stvariteljsko duhovno usmerjenostjo, ki ni entropična/kaotična, pač pa je v znamenju sintropije/harmonije. Teološko rečeno: Zlo v svetu polarnosti sicer je, a ne more dolgoročno premagati Dobrega, ki je onkraj zemeljsko dobrega – je nad polarno razpetostjo med dobrim in *hud*-im (ki jo ljudje poosebimo v Boga in *Hud*-iča). Je (nad)Svet(n)o, je neustavljivo pritegujoča Eno-st – tisto/Tisti, katero/Katerega bi edino lahko poimenovali Bog, saj je zunaj manihejskega dvoboja med dobrim in zlim – je sintropični evolucijski/odrešenjski privlek za nenehno preseganje kaotičnosti za urejenost, krivičnosti za pravičnost.

Dvoboj med dobrim in hudim se dogaja v vsakem, prav tako, kot je v osebnem jedru vsakogar delajoča sintropija, pritegujoča moč Biti vseh bitij. To pritegovanje iz kaotičnosti v harmoničnost lahko v sebi sicer utišamo, a le na račun odtujenosti od lastnega Sebstva, da smo ‘manj pri

³ Slovenci imamo na področju razumevanja temeljnih principov kozmičnega delovanja ključnega raziskovalca, znanstvenika Andreja Detelo; prav on je utemeljil in prvi na svetu tudi matematično dokazal, da deluje vesolje po zakonitostih sintropije.

sebi', manj prisebni, tuji lastni biti, ki je (v) Bit(i) vseh bitij. Glas V/vesti lahko sicer zamorimo, a s tem ne 'morimo' le bližnjih, pač pa zelo usodno svojo bi(stvenos)t v poklicanosti, ki je pred vsem zunanjim delovanjem v notranji (sintropični/evolucijski/odrešenjski), šele nato posledično zunanji/delujoči sledljivosti v harmonično e/Enost. »K sebi si nas ustvaril in nemirno je naše srce, dokler ne počije v Tebi,« je iz izkustvenega spoznanja zapisal sv. Avguštin (*Izpovedi I,1*). Naša duhovna razsežnost nas sama po sebi priteguje v Preseganje k višji stopnji notranje (med)osebne urejenosti. Če se ji ne prepustimo, doživljamo osebno razklanost, ločenost od Biti bitij. »Tako pozno sem te vzljubil, ti Lepota, tako stara in tako nova – pozno sem te vzljubil. Kako se je moglo to zgoditi: bila si v meni in jaz sem bil zunaj sebe,« je še zapisal Avguštin v svojih *Izpovedih*. **Čas je, da se povrnemo k sebi.**

Treba se bo vrniti v 'prvotno' stanje (retrogradnja), v vzpostavljanje stanja, ki se bo vedno bolj oddaljevalo, odvračalo od hrematizma in bo vzpostavljalo na vseh področjih ekonomijo v njenem pravem pomenu besede – poskrbeti za vsakogar tako na globalni kot lokalni ravni. **To preobrazbo bodo lahko uresničili le prebujeni posamezniki, moški in ženske, ki (se) bodo kot feniks prerodili in bodo prerodili sedanjo družbeno omrtvelost v novost. Stiska naznanja čas prerojenja.** Tudi v hrematizmu, ki smo se mu slepo predali, spoznavajo, da jih zajema čas smrtnih senc. Ves blišč prestiža, s katerim skušajo slepit, učinkuje vedno manj. Duh se prebuja v notranjosti življenja in neustavljivo drami novost.

Charles Eisenstein nam v knjigi *Sveta ekonomija pomaga misliti ta svet drugače; pomaga nam razmišljati koncept bolj žlahtne človečnosti.* Prav v tem je dodana vrednost te knjige. Stara modrost budističnega spisa *Dhammapada* govorí:

*Misel vodi vse stvari,
misel jih rodi in oblikuje.
Če človek dobrih misli govorí ali deluje,
sreča vedno mu sledi,
kot senca ga nikoli ne pusti.*

Misel ima kreacijsko moč. Naj jo *Sveta ekonomija* prebuja v čim večjem številu posameznikov. Naj se kreativna moč poveže v mrežo in podpre prebjajoče vstopanje v bolj žlahtno civilizacijsko novost. »Danes« se ta novost žlahtne človečnosti »že začenja daniti,« je zapisal Charles Eisenstein. Je v znamenuju svete ekonomije – »ekonomskega sistema, ki vključuje novo človeško identiteto povezanega jaza, bivajočega v soustvarjalnem partnerstvu z Zemljo.«

Čas je, da se ekonomija osvobodi suženjske zlorabe hrematizma in očiščena postane to, kar je v svoji biti: sveta.

Velikansko darilo

HELENA NORBERG-HODGE

Local Futures, pionirka nove ekonomije

Zakaj so bila sodobna družbena in okoljska gibanja doslej neuspešna v spreminjanju pogubne smeri, v katero drvi sodobna civilizacija? Zato, ker ne razumejo ekonomije – vsaj ne z resnično celostne perspektive.

Ta knjiga razkriva, da je za nas samoumevna ekonomija dejansko političen projekt – struktura, ki so jo ustvarili ljudje, ljudje pa jo morajo tudi zrušiti in znova postaviti v skladu z zelo drugačnimi prednostnimi nalogami. **Ali obstajajo uresničljive alternative globalnemu kapitalizmu? Ali lahko dosežemo uspeh in razcvet brez izkoriščanja? Ali lahko ekonomija preseže zgolj igro številk ter začne spoštovati in negovati to, kar je sveto v naših življenjih?** Da, da in da.

Sveti ekonomiji je velikansko darilo za tiste, ki si lahko zamišljajo lepšo prihodnost.

Z vsako gesto daru soustvarjamo čudoviti svet

MALA KLINE

Zavod Elias 2069, plesalka, performerka, sanjalka

Charlesova *Sveta ekonomija* je odprto vabilo, da bi z razumevanjem ekonomije daru presegli tako iluzijo lastništva kot tudi zgodbo o samostojnem in ločenem jazu v nepristranskem vesolju. Kroženje in nenehna izmenjava darov sta namreč način delovanja univerzuma, v katerem je vse medsebojno povezano in prepleteno. Staroselci z vseh koncov sveta so živeli v skladu s to naravno logiko sveta in prisostvovali v kroženju darov, saj so vedeli, da le to generira obilje za vse.

Da resnično zaživimo v medsebojno povezanem svetu, v katerem je kroženje darov temelj, zahteva paradigmatski premik v naši zavesti in radikalno osebno preobrazbo. Strah, skrb, pomanjkanje, ki izhajajo iz občutka ločnosti, se preobrazijo v zaupanje in hvaležnost vsepovezanega jaza, ki se zaveda, da v darovanju in prejemanju vselej že prisostvuje v nečem večjem od njega samega, v samem življenju Duha. Darovi krožijo v svetu, v vseh možnih oblikah, in ko darujemo, ne le, da omogočamo kroženje darov, ampak hkrati ustvarjamo prostor, da sami lahko prejmemo, kar smo pripravljeni sprejeti.

Ko to, kar je v knjigi opisano, postane naša živeta realnost, svet res postane »bolj čudovit svet, za katerega v srcu veste, da lahko obstaja«. Z vsako gesto daru ga sami soustvarjamo. Vem.

O življenju, denarju in sveti ekonomiji

MARJANA KOS

piše in predava o denarnih sistemih in komplementarnih valutah

Ob besedi 'ekonomija' imamo ponavadi v mislih nekaj posvetnega, izrazito materialnega. Besedna zveza 'sveta ekonomija' nam takoj zbudi pozornost, dotakne se nečesa globoko v nas ... Ali je ekonomija lahko 'sveta'? In kakšna je, ali bi bila, sveta ekonomija?

Če se malo ozremo po svetu in tudi lastnem življenju, se nam pogosto zazdi, kot da je nekaj narobe, kot da so stvari postavljene na glavo. Opazimo lahko številne probleme, za katere je videti, kot da jih ne znamo rešiti – prav nasprotno, celo večajo se. Proizvajamo na tone stvari, ki jih nihče ne potrebuje, nato pa ljudi poskušamo prepričati, da njihovo življenje ne bo izpolnjeno brez teh stvari. Razlitje nafte ter odpadki, ki jih vsakodnevno zavržemo, prispevajo k rasti bruto družbenega proizvoda, babica, ki varuje svojega vnučka, ter zelenjava, ki jo pridelamo na lastnem vrtu, pa ne. Na stotine otrok umira zaradi lakote, medtem ko ima na drugem koncu planeta čedalje več ljudi resne probleme z debelostjo, bulimijo ... Od problemov v družbi do psiholoških problemov posameznikov – videti je, da imamo vedno bolj uničevalen vpliv na naravo in drug na drugega, celo sami nase.

Se kdaj vprašamo, kako je to mogoče? Skoraj se več ne zavedamo teh absurdov, ki so popolnoma v nasprotju z zdravo pametjo, ter jih jemljemo kot neizogibno dejstvo.

Nekateri iščemo načine za 'trajnostni razvoj', prizadevamo si za način življenja, ki ne bo uničeval narave, ljudi in drugih živih bitij. A zakaj si je za trajnostni razvoj sploh potrebno prizadevati, se truditi, vlagati napore? Kako to, da ni naš način življenja že sam po sebi usklajen z ohranjanjem naravnih bogastev, upoštevanjem edinstvenih potencialov človeka ter cenjenjem bogastva in različnosti življenja?

Del odgovora na zastavljena vprašanja se skriva v tem, kako je zasnovan ekonomski sistem ter znotraj njega denarni sistem. Vodita v razlike, izkoriščanje ljudi in naravnih virov, v potrošništvo in onesnaževanje – hkrati pa nas znotraj puščata prazne. **Raznolikost in lepoto smo zamenjali za denar; čiste reke in zrak za še nekaj več profita. Večina človekovega delovanja in ustvarjalne energije se uporablja za stvari, ki so nepotrebne ali nesmiselne, pogosto celo škodljive.**

Tudi Charles Eisenstein nam že v prvih stavkih svoje knjige nakaže, da bo v njej veliko govora o denarju.

Skoraj vse naše življenje se vrti okoli denarja. Skoraj ne mine dan, da ga ne bi uporabljali. Neprestano usmerja naše obnašanje in odločitve. Včasih se tega jasno zavedamo, še bolj pogosto pa niti ne zaznamo, kako nekje globoko spodaj na skoraj vse, kar naredimo – ali, prav pogosto, česar ne naredimo – vpliva denar.

Zato je še kako pomembno, kako deluje denarni sistem, ki ga uporabljamo, ter v katero smer vodi naša dejanja. Ko se malo poglobimo v sistem, ki je dandanes v uporabi po vsem svetu, pridemo do nekaterih zanimivih odkritij, ki nam pomagajo razumeti, zakaj je svet v takšnem stanju, kot je: denar naj bi bil orodje, ki nam pomaga pri menjavi. Vendar v trenutni obliki ljudi še dodatno spodbuja, da ga kopičijo, namesto da bi ga uporabljali za pretok dobrin, energije.

Večino denarja, ki je v obtoku, ustvarjajo komercialne banke z odobravanjem posojil, njegova osnovna značilnost pa je, da je zanj potrebno plačati obresti. Posledice tega pa so dosti bolj daljnosežne, kot si predstavljamo na prvi pogled: **obresti spodbujajo tekmovalnost, ne sodelovanja; spodbujajo potrebo po neprestani in neskončni gospodarski rasti ter dejansko povzročajo, da se denar pretaka od revnih k bogatim – od tistih, ki nimajo dovolj denarja niti za življenje, do tisih, ki imajo več, kot potrebujejo.** Podrobnejše o denarju, obrestih in trenutnem denarnem sistemu lahko preberete v knjigi.

Eisenstein denarju neprizanesljivo pravi ‘krsta skupnih virov’, saj: »Vsakič, ko nekdo plača za nekaj, kar je nekoč prejel kot dar ali naredil sam, raven ‘koristnosti’ za svet zraste. Vsak človeški odnos, pretvorjen v plačano storitev, iztroši delček naravnih, kulturnih, duhovnih in družbenih virov

ter jih transformira v denar.« In poudari: »Bistvo pa je, da se ni začela izpolnjevati nobena nova potreba. Vedno več proizvodnje je namenjene izpolnjevanju iste potrebe, izpopolnjevanju brez konca in kraja.«

Izpostavi tudi dejstvo, ki bi moralo biti že vsem očitno: »Ne morem si pomagati, da ne bi komentiral be Bavosti gospodarskih programov, katerih cilj je zagotoviti več ‚delovnih mest‘, kot da bi potrebovali več blaga in več storitev. Zakaj želimo ustvariti več služb? Zato, da bi imeli ljudje denar za življenje. Za ta namen lahko tudi kopljajo luknje v tla in jih nato znova polnijo, kot se je slavno pošalil Keynes.«

A Charles Eisenstein se ne ustavi pri analizi trenutnega sistema. Podrobno raziskuje drugačne načine življenja v preteklosti kot tudi možnosti, ki jih imamo v prihodnosti. Navaja številne zametke drugačnega mišljenja in načina življenja, ki jih lahko opazimo že danes: od dejstva, da ponekod obresti že izginjajo (banke čedalje pogosteje omenjajo zaračunavanje ‚negativnih obresti‘ za depozite), do bolj ‚preprostega življenja‘ (voluntary simplicity), h kateremu se vračajo številni posamezniki po vsem svetu.

Res je skrajni čas, da se ustavimo in vprašamo: V kakšnem svetu bi radi živelj?

Kako bi bilo živeti v svetu, kjer ne bo šlo za to, koliko zaslužimo, ampak ali počnemo to, kar nas izpolnjuje?! Kjer so ljudje okoli nas zadovoljni in ustvarjalni in so stvari, ki nas obkrožajo, narejene z ljubeznijo.

Skupaj lahko ustvarimo takšen svet. Ekonomijo lahko postavimo na novih temeljih: pravičnosti, sodelovanju, enakopravnosti, ustvarjalnosti. Takšna ekonomija ustvarja ljudem in okolju prijazen svet, kjer so ljudje pomembnejši kot stvari in časovni roki. Je celostna, ne ustavi se pri materialnem. Nauči nas spoštovati letne cikle, ne pa da sredi zime gojimo jagode in paradižnik. Vpeta je v okolje, v katerem živimo. **V središču takšne ekonomije je življenje: človek, narava, vsa bitja, ki živijo na tem planetu.**

Takšni ekonomiji bomo lahko rekli sveta ekonomija.

Charles Eisenstein čuti vizijo takega sveta. Pravi mu »bolj čudovit svet, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja«. Raziskuje poti, kako ga ustvariti, oziroma obnoviti. In nam daje navdih in vero, da ga lahko – ponovno – (so)ustvarimo.

R ešitve

JANEZ BOŽIČ

naravovarstvenik in permakulturni učitelj

Govorimo o načelu, ki je »tako očitno načelo, da ga lahko razume celo otrok. Zakaj bi nekaj, česar ne moremo uporabljati, zadržali zase?«

Očitno se da zgodbo o tem načelu povedati na več načinov. V tej knjigi je eden izmed njih – pogled skozi prizmo denarja. Zgodba je seveda daljša in že večkrat povedana. Peter Kropotkin jo je podal skozi oči anarhista, Masanobu Fukuoka skozi oči vrtnarja, Bill Mollison je nekatere vidike povezal v permakulturo, Marko Pogačnik pa nas ozavešča, da živimo, ker uživamo dar matere Zemlje.

Ekonomija je sicer glavna tema te knjige, poleg nje pa nam avtor v razlagu ponudi zanimive orise, ki jih odkritosrčno in spontano poda o svojem vsakdanu: otroci nočijo gledati filmov izpred leta 1975, študentje svoje poklicno delo začenjajo z velikimi dolgovi, v gozdovih se ne smemo sprehajati ... Na osnovi teh orisov zaslutimo vzporednice med družbo, v kateri živi avtor in tisto, v kateri živimo bralci. V Sloveniji je drugače: vsi otroci gledajo Kekca iz leta 1951; študentom gre v primerjavi z ameriškimi očitno kar dobro in lastniki gozdov nas razveseljujejo s (skoraj) neomejenimi sprehodi in med sezono tudi z nabiranjem gob, zelišč ... Ko tako primerjaš dve deželi, te avtor spomni, da je teh dežel veliko. In v nekaterih je samounevno, da bo soseda pazila na otroka. In to je eden izmed možnih darov. Že količina obdarovanja v takih deželah je, za razliko od dežel, kjer je varstvo otrok samo plačljivo in obdavčeno, velika. Ker pa so nekateri izmed darov neprecenljivi, je zakladnica, ki je molji ne bodo požrli in jo boste lahko nesli v onstranstvo, zelo dragocena.

Kljub temu to zakladnico nezadržno praznimo. Ena od vodilnih tem v knjigi je širitev denarne sfere. Ne širi se le na osnovi pridnega dela

in modrega vlaganja, temveč tudi na račun drugih oblik ekonomskega kroženja, recimo obdarovanja. Tako denar osvaja vedno več področij, in ko usluge ali dobrine postanejo plačljiva storitev, postanemo preko denarja odvisni od anonimnih, oddaljenih ponudnikov storitev. To pa je eden izmed vidnih in merljivih razlogov za propadanje skupnosti v sodobnih družbah.

Avtor seveda predлага tudi številne rešitve in sami boste morali presoditi, ali bi bila katera izmed njih uporabna tudi v vašem okolju.

U.T.O.P.I.JA, ki je mogoča

INES DRAME

*PermaMama, povezovalka običajnega
in permakulturnega sveta*

U, kakšne predloge seje tale Eisenstein! **Top** so. Ne samo v smislu, da si knjiga zasluži top priporočila, ampak tudi v smislu, da nam **avtor podarja topovsko strelivo, s katerim bi svet lahko spremenili, ne da bi streljali.** I, kako domače in hkrati boleče se zdi vse, kar popisuje v pregledu obstoječe ekonomije ločenosti. **Ja!** Res je že skrajni čas za ekonomijo ponovne združitve, v kateri bo več zame končno pomenilo tudi več zate.

Eisensteinova vizija prihodnjega sveta – to, kar bi lahko ustvarili v naslednjih dvajsetih ali dvesto letih (*Previden sem – morda bi moral velikopotezno razmišljati!*, pravi avtor) – se posamezniku, ki se v sedanjosti samotno prebija od ene do druge denarne zanke, zlahka zazdi le utopična fantazija. **Jaz pa si želim, da bi že moji vnuki Charlesa Eisensteina ne poznali kot utopičnega idealista, temveč kot realističnega preroka nujnega ponovnega vzpostavljanja skupnosti.** Tiste skupnosti, ki je stkana iz darov, in je ni mogoče ustvariti, če za vse, kar potrebujemo, samo plačamo. Z denarjem, katerega velepomembnost ni nič drugega kot družbeni dogovor. Dogovor pa lahko sprememimo!

Eisensteinova zgodba o prehodu v drugačno ekonomijo je vredna nežnega in počasnega branja. Koraki, ki jih predлага avtor (nekateri so že bili preizkušani), pa si zaslužijo temeljito proučevanje, vsaj testno uvajanje in vnovično poglobljeno presojo. Če se komu dvigne obrv ob odpisu dolgov, valutah z negativnimi obrestmi, odpravi ekonomskih rent, internalizaciji stroškov, lokalnemu upravljanju gospodarstva in denarja, družbeni dividendi, gospodarski odrasti in kulti obdarovanja, naj knjige ne odloži. Prosim, naj raje poskrbi, da ta vsebina kroži!

Dokler s kulturo obdarovanja še ne znamo drug drugemu izpolnjevati merljivih potreb, lahko vsaj z darovi mnenj in debat krepimo nemerljive vezi med nami.

Kristalno jasno

ZVONKO PUKŠIČ

Moja Biodežela, učitelj Naravnega uspeha

Bilo je pred dobrimi 27 leti. Bil sem popolnoma izgubljen sredi življenja. Brez motivacije, konkretnih ciljev ... Mlad, a že bolan. Danes vem, zaradi neznanja ... In potem, kot strela iz jasnega, globoka izkušnja nadfizičnega, resničnega sveta. Tako globoka, da se je moje življenje v enem samem trenutku globokega spoznanja Resnice spremenilo v prijetno bivanje. Z učiteljico Naravo sem se posvetil zdravi hrani in ljubečemu odnosu do zemlje.

Vse glede Življenja je postal kristalno jasno, samo ena senca je ostala. Mala zmeda, dvom, nejasnost. Glede denarja, njegove vloge v tem svetu. Ali je takšen sistem, kot ga imamo trenutno, pravičen za vse? Ali delam dobro, če postanem del tega sistema?

Begala me je ta nejasnost, neprijetna kepica je nastajala v meni zaradi odsotnosti odgovorov na neizgovorjena vprašanja.

Končno je tudi ta del mojega življenja postal kristalno jasen, končno poznam odgovore na zastavljena vprašanja. Tista, ki se niso izkristalizirala v mojem 25-letnem kmetovanju v sonaravnem pridelovanju in predelovanju hrane, sem jih odkril ravno v tej knjigi. **Charles Eisenstein, pomagal si mi, da bom v življenju še lažje sprejemal dobre odločitve. Takšne, ki bodo prispevale h gradnji pravičnega sveta. Hvala ti. Iz srca.**

Ustvarjati in dajati brez plačila

MATIJA MAZI
mikrofilantrop

Udje človeškega telesa se naveličajo služiti želodcu in se upro.

»Zakaj bi težko delali,« pravijo, »in pripravljni njemu, on pa bi sladko užival brez dela!«

Noge niso hotele več nositi, roke ne delati, zobje ne žvečiti; tudi nos ni hotel vohati. »Saj smo vsi enaki, vsi hočemo uživati, vsi živeti enako veselo.«

Prvi dan so bili vsi udje veseli in dobre volje. Drugi dan že slabe, tretji dan obnemorejo, četrти dan pa so že čisto brez moči. Vse telo oslabi; oči upadejo, noge omahujejo, roke se tresejo, jezik se ne more več gibati v ustih.

Sedaj se oglasi glava:

»Dragi bratje in drage sestre! Sedaj vidite, kam ste prišli. Želodcu niste hoteli dati, sedaj nam tudi on ne more pomagati.«

»Res je,« pravijo udje, »prav ravna želodec, da nas priganja k delu, ker nas oskrbuje z vsem, česar nam je treba za življenje.«

In noge so zopet nosile, roke zopet delale, zobje zopet žvečili, vsi udje so veselo služili želodcu, od katerega prejemajo moč in življenje.

– antična basen

Ali srce posoja kri organom? Jo morda prodaja? Ali želodec kopiči hrano zase? Zakaj jo prebavi in da naprej? Kaj pljuča pričakujejo v zameno za kisik?

Organi so eno s telesom; vsak dela za celoto in ne zase. Pa bi to lahko bil tudi model za človeške skupnosti?

Vsek organ počne to, čemur je namenjen, in oskrbuje druge organe in celotno telo s sadovi svojega dela. Kako dobro bi delovalo telo, kjer bi vsek organ za svoj prispevek zahteval plačilo ali zagotovilo, da bo poplačilo enkrat prišlo – in povrh uvedel sankcije, če se ‘nasprotna stran’ ne bi držala dogovora?

Zastavimo si še obratno vprašanje: si lahko predstavljamo, kako bi bilo živeti v skupnosti, do katere se njeni člani vedejo kot organi do celote telesa? **Dovolimo si sanjariti: kako bi bilo, če bi vsak lahko v polnosti dajal iz svoje edinstvenosti, svojih talentov in ustvarjalnosti – ter prejemal iz okolice, kar na enak način dajejo drugi? Kako bi bilo, če bi vsakdo lahko razprl krila svoje ustvarjalnosti ter iz nje ustvarjal, dajal?**

Kolikšna rezerva človeške ustvarjalnosti spi, latentna in neizkoriščena, ker so posamezniki ujeti v cikel služenja denarja? Ne bi bil presežek produktivnosti iz te ustvarjalnosti dovolj, da bi bilo poskrbljeno za vse in bi lahko vsakdo živel v prepričanju, da bo za njegove potrebe v zadostni meri poskrbljeno iz kreativnosti drugih?

Tak model si je nemara najlažje zamisliti v kontekstu manjših skupnosti: vaških, družinskih, sorodstvenih, rodovnih, namernih skupnosti, sosesk, zadrug ipd. (in manj v kontekstu širših državnih in mednarodnih skupnosti).

V Sloveniji imamo to srečo, da povezane lokalne skupnosti še niso tako razpadle kot ponekod v ZDA – v okolju, ki predstavlja kulturno ozadje Charlesa Eisensteina in njegove misli. Slovenci smo upravičeno ponosni na tradicijo svojih gasilcev, ki veliko svojega dela – težkega in nevarnega – opravijo prostovoljno, za skupnost. Sosedska pomoč si je našla mesto v zakoniku, kar govorji o njenem pomenu. Kadar sadje ali zelenjava obilno obrodi, se pridelki v vaseh še vedno znajdejo pred vrati sosedov.

Najstarejši pri nas se še spominjajo nekdanjih vaških skupnosti, ki so, manj kot stoletje nazaj, še v določeni meri delovale po načelu darovanja. Koline so si sosedje razdelili, saj zamrzovalnikov ni bilo. Denar so uporabljali pretežno samo za davke. Star kovač iz Pomurja pripoveduje, kako so kovači delali ves čas, kar je bilo pač treba narediti v vasi – plačila, niti obljube plačila, marsikdaj ni bilo, a to, da je delo treba opraviti, je bilo samoumevno.

Nedvomno je bilo življenje v preteklosti trdo in takšne izmenjave so se dogajale tudi iz nuje. Ne moremo pa zanikati, da so dejanja nesebičnega dajanja puščala v srcih toplino, navzven pa trdne vezi med člani skupnosti. Katere današnje blagovne transakcije imajo podoben učinek? Kaj čutim v srcu ter kako se povežem z vpletениmi, ko kupim superge v trgovini, naročim pico po telefonu, opravljam delo za delodajalca, prejmem od njega

plačo? Je tisto, kar v teh transakcijah pogrešam, res obrobno, nepomembno, trapasto in otročje? Ali gre morda za globljo človeško potrebo?

Moderna ekonomija temelji na znanosti. Ker je ekonomija študija blagovnih interakcij med ljudmi, si jo nadalje težko predstavljamo brez tesne povezave s psihologijo in sociologijo. V zadnjih letih tudi postaja jasno, da ekonomija ne more biti neodvisna od ekologije, torej razmišljanja o odnosu med človekom in naravo. Ta odnos pa je bil skozi človeško zgodovino vedno v domeni duhovnosti in religije. **Lepota dela Charlesa Eisensteina se kaže ravno v prepričljivosti njegovega prepletanja področij, bistvenih za razumevanje človeka in njegove vloge v svetu: ekonomije, znanosti, sociologije, religije, duhovnosti, ekologije in drugih.**

»Ko opustimo dvom v svoje namene, vlijemo moč svojim besedam.«

TADEJA L. ZUPAN

6. element, urednica

Ta knjiga je prišla v moje, tvoje, naša življenja, kot dar. Z neba. Res. In tako se lahko živi.

Samo zaželela sem si, da bi jo lahko ponesli do čim več tudi slovenskih bralcev, tam nekje proti koncu zime 2021, ko sem iz dokumentarne serije *The Time of The Sixth Sun* izvedela za Charlesa Eisensteina. Akademsko preciznega, zaradi resničnih izkušenj odločnega in zdravo prizemljenega ter po malem mistično milega avtorja te in številnih drugih knjig in pobud. *Sveta ekonomija* je od takrat že tretje delo, prevedeno v slovenski jezik (poglej si še *Podnebje* in z veseljem podari čim več slikanic *Tudi v tebi sije sonce*; kot najbolj praktičen temelj vsega Eisensteinovega raziskovanja pa je prišla še četrta, najkrajša in najslajša od njegovih knjig za odrasle – *Joga uživanja hrane*). Zdaj vem: **Ch. E. je Che za nove čase: njegova orodja so moč brilljantnega rezoniranja, primerjava res številnih opcij, ki so na voljo, zapisane ali udejanjene, poznavanje geneze težave ter izkustveni in uresničljivi predlogi za rešitev. Milina srca in odločnost izkušnje. To potrebujemo. To imamo. To lahko zdaj zaživimo.**

Moja pobuda je bila oddana v eter, brez racionaliziranja, kako naj se zgodi tako zahteven projekt. A že samo nekaj mesecev po mojem impulzivnem in jasno, kratko in srčno izraženem namenu se je pojavila na drugi strani zavestnega kroženja vsemirja zrcalna pobuda, da bi naš sedanji podpornik, ki ga takrat sploh nisem poznala – niti iskala, ni bilo časa niti potrebe ... – omogočil prevode in izdaje Charlesovih knjig v slovenski jezik. Hvala, Matija.

Samo zaželela sem si. Samo zaželi si.

In potem, stotine in stotine strani pozneje, sem po številnih branjih celote, tako pač živimo uredniki, zaznala nasvetlejše pojasnilo za mojo uresničeno željo v *Sveti ekonomiji* v stavku:

»**Ko opustimo dvom v svoje namene, vlijemo moč svojim besedam.**«

Namen je bil res jasen in nedvoumen, tako kot pri vsem mojem tovrstnem delu: s prečiščenimi oblikami sveta, kar so še vedno tudi besede, širiti radostno obznanilo, da je mogoče živeti drugače. Svetlo. Svetlo. Tako, kot nam vedno glasneje prigovarja prebjajajoči se spomin. »Reci samo besedo« ... in pride ozdravljenje, saj veš. A prižuboreti mora iz srca in iz ozvezdja Resnice, lesketajoče bistra kaplja iz oceana zavesti. Želja, misel, beseda, podoba. Da se oblikuje v informacijo kot modrost stvarjenja. In se širi kot tisto, čemur dogovorno rečemo dobra energija. Brez navezanosti na rezultat, brez misli na lastno potrditev. In deluje. Tako živim, zato vem.

Ta podvig, prihod *Svete ekonomije* v slovenski prevod, je v delu, soustvarjanju in darovanju povezal toliko dragocenih bitij. Vsi najbolj dejavní so zapisani v kolofonu te in drugih Charlesovih knjig. Pleme. Vsi drugi, naši bližnji, mentorji, učitelji, rodovi pred nami in za nami, ki soomogočate, da lahko bivamo ljubeče življenje v obilju svojih darov prav zdaj, ste prav tako zaslužni zanjo. Hvala vam vsem. Predvsem pa avtorju. Ki ve za našo srčno ekipo in preko nas pozdravlja vse svoje bralce. Pravi, da čuti, da je prihod njegovih del v Slovenijo plod ljubezni.

Vse je že tu

In predvsem poklon vsem, ki že živijo sveto ekonomijo. Spoznavam vas, vedno več, plešem z vami, čutim vas, prehajam med vas, verjamem, da gradimo nov svet. Hvala vsem, ki ste o tej svoji izkušnji pronicljivo in osebno spisali spremna besedila. Hvala vsem, ki dovolite, da vas bo knjiga prebudila. V notranje bistvo človeka, ki je darovanje, izmenjevanje, hvaležno prejemanje, soustvarjanje, povezano sožitje. Prepleteno bivanje.

Hvala, da skupaj gradimo *bolj čudovit svet, za katerega v srcu vemo, da lahko obstaja*, kot je znamenito geslo in naslov še ene knjige Charlesa

Eisensteina. Saj je že tu, ta sveti svet. Vidimo, čutimo, doživljamo in tudi soustvarjamo ga; nikar ne pozabljajmo na to. V tistih trenutkih pošastne praznine in hromeče ločenosti, ki se v marsikoga prikrade v teh turbulentnih časih (kdaj pa niso tudi takšni), ne pozabimo na videnja in srečne preplete z vsem, kar biva, na doživetja in občutke, ki smo jih imeli in jih imamo pravzaprav kar naprej že tudi sami. Dar sinhronicitet. Samo zaupajmo jim; kot najbolj resnične pa so jih s svojim življenjem in delom izpričali že predvsem največji modreci, mistiki, in številni anonimni, a duhu in resnici ter radosti bivanja predani ljudje. Ki pravijo: nikoli nisi sam. Nikoli nisi ločen od mitotajoče zvezdne odeje, ki je tvoj svet, vedno si z vsako celico povezan v skupno zgodbo z vsemi: v zgodbo bitij, ki prav zdaj in za vekomaj naseljujejo to nepregledno darežljivo stvarstvo. Ki sveti zame, zate in za vse nas. In nas spomni, da v tem siju najbolje uspevamo povezani.

Zato: sprejmi ta ples vsemirja, sodeluj, prispevaj tisto najbolj radostno, kar imaš. Tako se gradi nov svet. Svet.

Prav povezanost in edinstvenost sta lastnosti, ki tketa svetost, spomni tudi naš avtor. Tudi svetost ekonomije, tega pretoka med vsemi nami, utelešenimi prav zdaj. Tu smo z namenom, da izkušamo ljubeče življenje, harmonijo vseh elementov, katerih neizmerljivo lepoto njihove primarne, vrojene svetosti že čutimo, dojamemo in živimo v tistih posebnih trenutkih miline. Zato: Dajmo, dozorimo. Lahko jo prevetrimo, to našo ekonomijo. Če se ji le predano posvetimo. Saj je vendar dedičina, ki jo dajemo naslednjemu rodu! Misija je odgovorna. Verjamem in vedno bolj pa tudi vem, da je v svojem bistvu igriva. Ker če ni ... ne zažari.

Dogodki, povezani z življenjem te knjige, bodo vedno znova nagovarjali čut tebe, ljuba bralka, ljubi bralec, spoštovano bitje, da nas skupaj z avtorjem v naši ljubezni do izmenjevanja darov podpreš po svojih željah, močeh in vesti.

Zavest je neskončen dar univerzumov. Ves na voljo. Učimo se razbirati njegovo, njeno mogočnost. In iz nje ravnamo, soustvarjamo svetove in tudi sveto ekonomijo čisto vsak trenutek že zdaj, zdaj in zdaj. S hvaležnostjo, v čudenju neizmerljivosti ter v radostnem spoštovanju ob prihodu te dragocene knjige v slovenski jezik, praznuijem sveto v takem svetu vsak dan.

O avtorjih spremnih besedil

JANEZ BOŽIČ

naravovarstvenik in permakulturni učitelj

Janez se je ob študiju gozdarstva in delu v naravovarstvu posvetil tudi permakulti. Leta 1999 mu je Evropski inštitut za permakulturo iz Kopenhagna podelil naziv permakulturalnega učitelja. Ustvarja na svojem posestvu v bližini Novega mesta.

INES DRAME

PermaMama, povezovalka običajnega in permakulturalnega sveta

Ines je po izobrazbi novinarka, po kvalifikaciji zeliščarka, po duši raziskovalka, po denarni profesiji tržna komunikatorka. Na sončnem bregu nad Rimskimi Toplicami že nekaj let ustvarja posestvo PermaMama. Zeliščna njiva, gozdn in gobji vrt ter lesena hiša so prizorišča za tkanje drugačnih vezi med ljudmi. Soustvarja jih tudi v Zadruži Regrat, prvi permakulturalni zadruži v Sloveniji.

PATER KAREL GRŽAN

puščavnik sredi ljudi

Karel je predan širjenju zavedanja o prihodu in navzočnosti novega, sodelovalnega sveta. Iz sintropije razbira možnosti za ureditev takega sožitja, v katerem nas pomirja in bogati sočutna bližina. Je avtor več kot 50 knjig, doktor literarnih ved, ki osvetljuje vse žgoče družbene in osebne izzive. Nenehno je na voljo med ljudmi, da s svojo navzočnostjo lajša tegobe in stiske. Živi za izrekanje resnice, ki jo dojema presežno, onkraj razuma – iz srca.

MALA KLINE

Zavod Elias 2069, gibalka, sanjalka

Mala je plesalka in gibalka, performerka in koreografinja ter pisateljica. Njen obsežen umetniški in teoretski opus temelji na tehnikah sanjanja Saphire. Magistrirala je v Amsterdamu, doktorirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Za koreografske stvaritve je prejela vrsto večjih slovenskih nagrad. Od leta 2018 je ustanoviteljica Zavoda Elias 2069, s katerim vedno bolj živi sveto ekonomijo – to je model novega sobivanja, inventivna šola, umetniški rezidenčni prostor, ekološka kmetija in zdravilišče na prostem.

MARJANA KOS

poznavalka denarja in komplementarnih valut

Marjana je po izobrazbi ekonomistka, leta 2006 je opravila magisterij iz celostne znanosti na Schumacher Collegeu v Veliki Britaniji na temo denarja. Piše in predava na temo denarja, denarnega sistema in komplementarnih valut.

MATIJA MAZI

mikrofilantrop

Matija Mazi je bil v mladosti nadarjen matematik, kasneje računalničar. Ob zasledovanju osebne svobode in izvensistemskih rešitev ga je posrkalo v svet kriptovalut, ki mu je dal podlago za poslanstvo v zrelih letih: podpirati ljudi in organizacije, ki ustvarjajo lepši svet, košček za koščkom. Verjame v svobodo, povezanost vseh bitij, empatijo, pretočnost, opolnomočenje posameznika skozi stik s sabo.

HELENA NORBERG-HODGE

Local Futures, pionirka nove ekonomije

Helena je lingvistka, avtorica, filmska ustvarjalka in pionirka na področju gibanja za novo ekonomijo. Je ustanoviteljica in direktorica neprofitne organizacije Local Futures. Je avtorica navdihujočega klasičnega dela

Ancient Futures (Starodavne prihodnosti) in *Local is our Future* (Lokalno je naša prihodnost) ter režiserka nagrajenega dokumentarca *The Economics of Happiness* (Ekonomija sreče) in dokumentarca *Planet Local* (Planet Lokalno). Svoj zapis je prispevala posebej za slovensko izdajo knjige.

ZVONKO PUKŠIČ

Moja Biodežela, učitelj Naravnega uspeha

Zvonko izvira iz prejšnjega tisočletja. S telesom je biokmetovalec, z dušo pa raziskovalec duhovnih zakonov Narave, globoke vpetosti človeka vanjo, raziskovalec Resnice. Vneto in navdušeno išče načine, kako živeti v skladu z duhovnimi zakoni Narave, kako se odpreti njenemu obilju, ter to znanje širi med ljudi.

TADEJA L. ZUPAN

6. element, sokreatorka

Tadeja Laniakea je uradno urednica, že 33 let. Doslej je bilo zanjo polje, v katerem razbira in sokreira red, predvsem vsemirje besed. S kolektivno blagovno znamko 6. element pa vedno bolj uresničuje najljubšo obliko bivanja: zavestno sodelovanje. V raznorodnih oblikah soustvarjalnosti omogoča, da se njena ljubezen prelije med vse. Tako gradi svet, v katerem velja: Povezani zmoremo vse.

Drug dela Charlesa Eisensteina

na voljo pri založbah Chiara in North Atlantic Books:

The Ascent of Humanity, 2013

The More Beautiful World Our Hearts Know Is Possible, 2013

The Coronation, 2022

Climate, 2018 / Podnebje – Nova zgodba (Založba Chiara, 2023)

Touched by the Sun, 2022 / Tudi v tebi sije sonce (Založba Chiara, 2023)

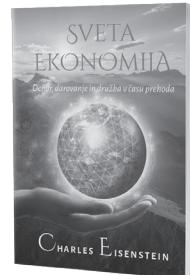
The Yoga of Eating, 2003 / Joga uživanja hrane (Založba Chiara, 2024)

Sacred Economics, 2011, 2021 / Sveta ekonomija (Založba Chiara, 2024)

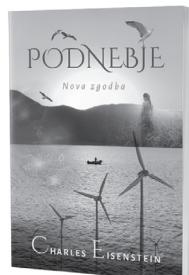
**JOGA
UŽIVANJA HRANE**
*Opustite diete in dogme
ter negujte svoj naravni jaz*

Celosten vodnik za ljubeč odnos do telesa in duha, za radoživost in zdravje

SVETA EKONOMIJA
*Denar, darovanje
in družba v času
prehoda*

Uresničljive vizije za spoštljivo, sodelovalno sožitje že v sodobnosti. Ustava za novo Zemljo.

PODNEBJE
Nova zgodba

Knjiga, v kateri je avtor združil in prevrednotil vse okolske *pro et contra* ter ponudil popolnoma oprijemljive rešitve.

**TUDI V TEBI
SIJE SONCE**
*Prva otroška zgodba
Charlesa Eisensteina*

Slikanica za vse starosti in prebijeno spoštovanje do sonca in vseh bitij

»Charles Eisenstein nam pomaga misliti ta svet drugače; pomaga nam razmišljati koncept bolj žlahtne človečnosti. Misel ima kreacijsko moč. Naj jo njegove knjige prebjajo v čim večjem številu posameznikov.«

– PATER KAREL GRŽAN

Doslej izdani naslovi pri založbi Chiara

ZBIRKA OSEBNO

Jure Aleksič, Sanela Banović

Spodbude

Metoda Vidmar Vengust

Drevesa govorijo

Jure Aleksič, Brigita Langerholc

Do cilja in naprej

Jure Aleksič, pater Karel Gržan

Mir

Marko Pavliha

Svetilnik

Neli Vintar

Jasna pot

Adrian P. Kezele

Veličastni Saturn

Čarobnica

Angel pod masko

Preboj

Popolna ljubezen

Vrnitev Boginje

Duša Stare Evrope

Skrivnosti indijske astrologije

Kažipoti

Moje skrivne beležke

Viveka

Sončni labirint

Razdvajanje svetov

Ganeševe zgodbе, 1. in 2. del

Gospodar smrti

Življenje – smrt – življenje

Izničenje faktorja karme

Intuicija, modrost prave izbire

Sinhroniciteta – prebujanje Celote

Sedem čaker, sedem stanj zavesti

Hej, človek, spravi se meditirat!

Ljubezen – več ni preveč

Umetnost darovanja

Šesto stanje zavesti

dr. Tara Brach

Radikalno sprejemanje

dr. Ramani Durvasula

Naj ostanem ali grem?

Ksenija Lea Ronai

Moja kuhinja/My kitchen

dr. Robert A. Glover

Nič več prijazen fant

Milan Nikolić Izano

Veriga ljubezni

Patrick Besson – Đoković

Zavračam

dr. Claire Jack

Odraščanje ob narcisu

Loti Palmer

V opaju narcisa

Tanja Bricelj

Grenkosladko

Deepak Chopra

Obilje

dr. Zdeslav Hrepic

Živa fizika

Charles Eisenstein

Podnebje

Sveta ekonomija

Tudi v tebi sije sonce

Joga uživanja hrane

José Silva ml., Katherine Sandusky, Ed Bernd ml.

Silva Ultramind Sistemi:

Prepričljive ZaMisli

Sistem EPS za poslovni uspeh

Mojstrski tečaj: Prebudimo genialni um

Mojca Fatur

Rešimo počitnice! (Poletna)

Kam gre mavrica, ko zbledi (Pomladna)

Lov na številke (Jesenska)

Lepljiva skrivnost (Zimska)

Pobegla radirka

Andy Abril, Barbara K. Bruce

Fibromialgija, priročnik klinike Mayo

Mike Annesley, Steev Nobel

Mirnost bivanja

David Deida

Pot odličnega moškega

Priročnik za razsvetljen seks

dr. William Glasser

Teorija izbire

Teorija nadzora

Osem lekcij za srečnejši zakon

dr. William Glasser, Carleen Glasser

Najti se in ostati skupaj

Paul Francis

Šamansko potovanje

Ponovno neukročeni

Alja Pak Storjak

Verjamem v drugačne sanje

Aleksandar Arsov

Maša in mucek Afir

Maša in Stanetov strah pred letenjem

Ema Mlakar Debenec

Velike dogodivščine male Lili

Lili – to sem jaz!

Aleksandra Jelušič Pika, Irena Režek

Kiki in gospa Štrudlmajer

Nina Kaiser

Mali in veliki čudeži

Krešimir MišakSmrt transhumanizmu, svoboda ljudem!
1. in 2. del**Patricia Vičič**

Gola

Sonča ValičSončine skravnosti
Za dobro počutje**Janja Vidmar**

Pisma Božičku

Albert BernsteinČustveni vampirji
Čustveni vampirji v službi
Kdo je tu nor?**Nataša Pergar**

Govorica najvišjih gora

Mojiceja Bonte

Prinašalka zgodb

Milan Krajnc

V čevljih staršev

Romana Ercegovč, Simona Čudovan

Tolmuni nežnosti

Katja Premrl

Obrazi ljubezni

Obrazi življenja

Carl Honoré

Hvalnica počasnosti

Bolj star, bolj živ

Ivan Bavčević

Znanje je v tebi

Mike Lewis

Odločilni trenutek

Florence Littauer

Osebnostni plus

Natan BernotDelo in energija za gospodarski
in kulturni razvoj Slovenije**Anonimni avtor**

Lutkar

ur. Pika RajnarKako je EFT spremenil moje življenje ...
in lahko tudi vaše, 1. in 2. del**Adil Huselja**

Stres v uniformi

Jana Pristovšek

Čarobni odnos

Anthony Robbins

Sporočila od prijatelja

Julie A. Fast, John D. Preston

Ljubiti nekoga z bipolarno motnjo

Albert Bernstein

Kdo je tu nor?

Marie Gendron

Skrivnost, imenovana Alzheimer

Nataša Banko

Larimar, za vedno ljubljena

Frédéric Beigbeder

Oona in Salinger

Phil Southerland, John Hanc

Še vedno živ

Aleksandra Hampamer

Očim in pankrt

Katherine Crowley, Kathi Elster

Delo s teboj me ubija

Paul T. Mason, MS, Randi Kreger

Ne stopajte več po prstih

Mateja Lisjak, dr. med., specialistka dermatovenerologije

Uporabna dermatologija

Žiga VavpotičSrčna knjiga mojega življenja
Moja srečna knjiga – več kot knjiga**Tom Stone**

Kako?

T. Harv Eker

Skrivnost milijonarjevega uma

Forrest Carter

Pot otroštva malega drevesca

ZALOŽBA
CHIARA

Knjige založbe Chiara lahko naročite na naslovu:

Založba Chiara, Ježa 90, 1000 Ljubljana**T:** 01/534 12 52 **E:** prodaja@zalozba-chiara.si**www.zalozba-chiara.si**

